Eduard Laugaste

Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu

II

Valitud tekste ja pilte

http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/laugaste/Laugaste1980.pdf

ISBN 978-9949-544-92-9 (pdf)

Tartu 2016

Trükis ilmunud:
Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu II
Valitud tekste ja pilte
Eduard Laugaste

Kunstiliselt kujundanud V. Toots

Kirjastus "Eesti Raamat"
Tallinn 1980

E-raamatu valmimist toetas:
EKKM14-344 Eesti keele, kultuuri ja folkloori kasutusalade laiendamine ja tutvustamine elektroonilistel infokandjatel.

Digitaliseerinud: Rahvusraamatukogu
HTML: Diana Kahre

© 2016 EKM Teaduskirjastus
© 2016 EKM FO rahvausundi ja meedia töörühm

E. LAUGASTE

ESTI RAHVALUULE-TEADUSE AJALUGU

II

E. LAUGASTE

EESTI RAHVALUULETEADUSE AJALUGU

II

E. LAUGASTE

EESTI RAHVALUULETEADUSE AJALUGU

II

VALITUD TEKSTE
JA PILTE

TALLINN
KIRJASTUS «EESTI RAAMAT»
1980

8 EF
L 24

Kunstiliselt kujundanud
V. Toots

d. E1363/1517 - EB80/1032

Teaduslik Raamatukogu
ENSV TA
TALLINN
АН ЭССР
Научная библиотека

4603010202

L 70202—117
M901(16)—80 107—79 © Kirjastus «Eesti Raamat», 1980

EESSÕNA

Selle köitega jõuab eesti rahvaluule ajaloo tekstide valik tänapäevani välja. See köide on eelmise kombel üles ehitatud kronoloogiliselt, et vastava ajastu karakter selgemini ilmneks. Iga uurimus lisab senistele omalt poolt midagi, ka siis, kui ta seniseid vaid summeerib või kompileerib. Ja jälle tekib vajadus juba saavutatut süvendada või aspekti muuta, rahuldada seega vajadus uue valgustuse andmiseks. Üksnes sel viisil jõutakse tõele lähedale. Üks sääraseid küsimusi on eesti regivärsi värsimõõdu kujunemine, mille kohta on paljud autorid oma seisukohti avaldanud, nii on meie ees praegu pikk diskussioonipõimik. Objekt ise vajab veel uut valgustust, kuni täis tõde on kätte saadud. Nii selles kui mõnes muuski asjas on püütud tekstid olukorda näitama panna. Eesti rahvaluule uurimistega on aegade jooksul jõutud peaaegu kogu aineala sügavamalt või pinnalisemalt riivata. Suuremas või väiksemas ulatuses on olnud luubi all kõige probleemirikkam — regivärss, vähem, aga mitte palju vähem huvitav — riimiline laul. Paratamatult on satutud kokkupuutesse siirdevormidega. Lastelaulud, maagilised vormelid, loodushäältetähendid on nii otse kui kommete või koguni pedagoogiliste uurimuste ühenduses tulnud vaatlusobjektiks. Proosaliikide möödapääsmatuks uurimisvajaduseks on arusaadavalt muinasjutt, muistend, pajatus, naljand. Lühivormid pakuvad huvi nii folkloristile kui ka stiiliuurijale, aga ka rahvusvaheliste suhete seisukohalt. Viimasel ajal on üha rohkem tegeldud ja tegeldakse rahvaviisidega, nende tekstiliste seoste, tüüpide või geneesiga. Kuigi pinnaliselt, on siiski käsitlemist leidnud rahvaluule ja kirjanduse suhted, laenulised rahvaraamatud, rahvastevaheliste suhtlemiste peegeldumine rahvaluuleloomingus. Õige palju tähelepanu on pühendatud rahvausundile, sellelt alalt on ilmunud mitu monograafiat. Siia hulka tuleb lugeda ka rahvameditsiin. Huvidesfäärist pole kunagi kadunud kombed, kalender, mis kerkib esile ka elatusalade uurimisega, eriti põllundusega. Tantsud ja mängud on pakkunud huvi niihästi rahva kunsti ja lõbustusvahendina kui ka pedagoogide käes praktiliseks otstarbeks. Paratamatusena seisab meie ees museoloogia oma korralduse ja spetsiifikaga kõigis tasandites: muuseum — uurija; muuseum — muu asjahuviline. Teejuhita materjal on poolsurnud materjal. Rahvaluuleteaduse ajalugu on uuritud vähe, seetõttu on sünteseerimine sel alal veel raske. Vähe on uuritud rahvaluulet ka pedagoogilisest aspektist, samuti õpetamise metoodikat.

Sidemed teiste distsipliinidega on tihenenud, eriti keele ja kirjandusega, aga ka reaalteadustega, juba 1945. aastast alates. Õige nähtavaid

tulemusi sel alal on saavutatud koostöös astronoomide, bioloogide ja meedikutega, nagu siinsetestki tekstidest mõnevõrra nähtub.

Teoreetilistest küsimustest on detailsemalt vaadeldud struktuuri, tüpoloogiat, žanri, stiili, selle iseärasusi ja spetsiifikat, samuti funktsiooni, ilma milleta jääks loomingust paljugi selgusetuks.

Tekstide valimisel on silmas peetud, et oleksid esindatud kõik peamised uurimisalad, millega folkloristid on tegelnud, võimalikult ka teiste distsipliinide esindajate tööd, mille aluseks oluliselt on rahvaluulematerjal. Tekstide valiku küsimustes võib muidugi vaielda, tuleb aga lisada, et südameverega on autor jätnud välja nii mõnegi esindusliku töö, kas sellepärast, et sellel juba oli konkurent või sellepärast, et maht oleks ületanud teosele ettenähtud raamid. Viimasest asjaolust on tingitud ka kärped. Redigeeritud on äärmise vajaduse korral üksnes keelt, mitte aga kirjaviisi, terminoloogiat ega muid ajast või isikust tingitud eripärasusi. Teksti selgitavad kommentaarid leiduvad töö juures. Lõpukommentaarides pole antud mitte ainult autori või tema tegevuse kohta käivaid andmeid, vaid valgustatud tema ümbrust laiemaltki: on toodud autoreid, kelle tekste pole võetud, ja püütud tabada kommenteeritavate tekstide ilmumise aega ja valgustada nende ümbrust.

Vaatluste piiripunkt on asetatud 1978. aastale, mis ei tähenda millegi endise lõppu või uue algust.

Käsikirjalisi uurimusi (peale väitekirjade) pole suudetud veel tühjendavalt arvesse võtta, need jäävad paratamatult tulevase rahvaluuleteaduse ajaloo arutada. Niisama vähe on saadud arvestada ka pildimaterjali kui teaduse ajaloo allikat. Igal sammul on komistuskiviks ammendava erialabibliograafia puudumine. Optimist peab arvama, et labidatöö ka rahvaluule alal kord lõpeb.

Käesolevat valimikku võetagu kui eeltööd juba järgnevale, täielikumale.

Lõpuks tahaks veel tänada neid, kes mitmete sisuliste või tehniliste küsimuste lahendamisel pole keelanud oma heatahtlikku abi — professorid P. Ariste, P. Alvre, H. Piirimäe, H. Trass, akad. korrespondentliige E. Parmasto, dots. P. Nurmekund, v.-õp. G. Laugaste, KKI rahvamuusika sektori juhataja I. Rüütel, Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogu juhataja L. Laidvee. Hea nõuga on abiks olnud ja fotosid oma kogust andnud E. Priidel.

TEHNILISI ANDMEID

1. Nurkklambritesse [] valiktekstide sees märgitakse numbrid (1, 2 jne.), mis viitavad märkustele selle teksti lõpus. Klambrivälised numbrid viitavad joonealustele märkustele.

2. Väljajätted märgitakse kolme joonega nurkklambrites [— — —].

LÜHENDID

ACUT = Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis). Tartu 1922—1940.
EBL = Eesti biograafiline leksikon I—IV. Tartu 1926—1929.
EBLT = Eesti biograafilise leksikoni täiendusköide. Tartu—Tallinn 1940.
EEnts. = Eesti entsüklopeedia I—VIII. Tartu 1932—1937.
Eesti rahvaluulest = Eesti rahvaluulest. — Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn 1964.
Eesti Teaduste Akadeemia aastaraamat I. Toimetaja J. Mark. Tartu 1940.
EKBL = Eesti kirjanduse biograafiline leksikon. Tallinn 1975.
EKirj. = Ajakiri «Eesti Kirjandus» (1906—1940).
EKK = Ajakiri «Eesti Keel ja Kirjandus» (1940—1941).
EMA = Etnograafia Muuseumi aastaraamat XVI (Tallinn 1959), Etnograafiamuuseumi aastaraamat XX (Tallinn 1965).
ERA Toimetused = Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused.
ERL = Eesti rahvalaulud Jakob Hurda ja teiste kogudest I (Tartu 1926), II (Tartu 1932).
ERM-i aastar. = Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat (Tartu 1925—1940).
ERTA = E. Laugaste, Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu. Valitud tekste ja pilte. Tallinn 1963.
ESA = Emakeele Seltsi aastaraamat I (Tallinn 1955), III (1957), IV (1958), VII (1961), VIII (1962), XIII (1967), XIV—XV (1968—1969), XVI (1970), XVII (1971), XVIII (1972), XIX—XX (1973—1974), XXI (1975).
EÜS-i album = Eesti Üliõplaste Seltsi album I (Tartu 1889), II (Tartu 1894), III (Tartu 1895), V (Tartu 1900), VI (Tartu 1901).
Faehlm. album = Friedr. Rob. Faehlmann'i album. Tartu 1929.
FFC, ka: FF Communications = Folklore Fellows Communications (Helsinki 1910—).
FUF = Finnisch-ugrische Forschungen (1901—).
Kaleviste mailt = Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad III. Kaleviste mailt. Tartu 1935.
KK = Ajakiri «Keel ja Kirjandus» (1958—).
Kodutulõ' II = Kodutulõ'. Seto lugõmiku II osa. — Akadeemilise Emakeele Seltsi Toimetused XI. Tartoh 1924.
KSVK = Kalevalaseuran Vuosikirja. (1921—).
Kultuuri ja teaduse teilt = Kultuuri ja teaduse teilt. Mõtteid ja uurimusi Tartu Ülikooli 300-nda mälestusaasta puhuks. Tartu 1932.
Liber saecularis — Litterarum Societas Esthonica 1838—1938. — Õpetatud Eesti Seltsi Toimetused XXX_1 ja XXX_2. Tartu 1938.

Lng = Ajakiri «Looming» (1923—).
Läänemeresoomlaste rahvakultuurist = Läänemeresoomlaste rahvakultuurist. — Eesti NSV Riiklik Etnograafiamuuseum. Tallinn 1970.
M. J. Eiseni elu ja töö. Toimetanud F. Ederberg ja E. Päss. Tartu 1938.
Ol. = Ajaleht «Olevik».
Paar sammukest = Paar sammukest eesti kirjanduse (ja rahvaluule) uurimise teed. Uurimusi ja materjale. I (Tallinn 1958), II (Tartu 1961), III (Tartu 1964), IV (Tartu 1966), V (Tallinn 1967), VI (Tallinn 1969), VII (Tartu 1971), VIII (Tartu 1974). — Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum.
Post. = Ajaleht «Postimees».
RKMA = Riikliku Kirjandusmuuseumi aastaraamat I. Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Tartu 1949.
Sb. d. GEG = Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. Tartu 1861—1910.
TRÜ Toimetised = Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised nr. 38—47. (Tallinn 1955—1957), nr. 51—259 (Tartu 1957—1970).
Vanavara vallast = Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad I. Vanavara vallast. Tartu 1932.
Vh. d. GEG = Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft I—XXX. (Tartu 1840—1936).
ÕES-i Toimetused = Õpetatud Eesti Seltsi Toimetused. Vt. Vh. d. GEG.

TEKSTID

I. EESTI RAHVALUULETEADUS 1901—1940

HANS PÖÖGELMANN

(1875—1938)

TUNDELAULUD EESTI RAHVALUULES 1901.

Kuna lugulaul [1] laulu sünnitaja kohta välisilma kujutab, sündinud lugusid jutustab, avaldab meile lüürika ehk tundelaul just luuletaja tundmusi, arvamisi käesoleva asja kohta. Eepose kõrval on siis rahvaluule tundelaulude osa, ehk nagu harilikult nimetatakse, rahvalaul, tähtsam allikas, kust meie muistse põlve rahva eluga, iseäranis aga selle sisemise küljega tuttavaks saame. Sest kuna eeposes põhjuseks [on] sündmus, on seda rahvalaulus tundmus. Tundelaulude poolest on eesti rahvaluule iseäranis rikas, millest meile dr. Hurda korjandus, kuhu neid tuhandetena kokku saadetud, väga hästi tunnistada võib. Veel viimaste aastakümneteni võis — näit. Lõuna-Viljandimaal — igal pulma- või saajapidul, igal kiige- või lihavõttepühal, igal talgul ning tihti muilgi juhtumistel rahvalaulu kuulda, kuna seda nüüd uuemad laulud kõrvale on tõrjunud.

Sisu järele langevad tundelaulud või rahvalaul väga mitmesse osasse, millest tähtsamateks nimetada võiksime: a) lõbulaulud, b) eleegia e. kaebelaulud, c) laulud laulu enese kohta, d) pulmalaulud jne. Oma sündimise poolest on tundelaulud väga mitmest ajajärgust pärit, vanast müütilisest ajast kuni kõige hiljema ajani, kus veel rahvalaul sündida võis. Ka seda, missugust laulude osa kõige vanemaks pidada, ei ole kerge tõendada, sest ühes ja sellessamas osakonnas võime laulusid leida, millest ühed kõige vanemast ajast tunnistust annavad, kuna teised jälle nähtavasti hilisemad sünnitused on. Ei ole seda ka imekski panna, kui selle pääle vaatame, et rahvalaulu põhi ja sünnitaja — süda kõigega, mis sääl sees pesinemas, kõige rõõmu ja murega — sekssamaks on jäänud, ja ennast seega nii vara kui hilja avaldada võis.

L õ b u l a u l u d avaldavad, nagu nende nimigi juba näitab, rõõmsaid tundmusi ning kujutavad seda aega, kus rahvas alles vaba oli ja vabalt oma rõõmu avaldada võis. Lauldi looduse ilust, nooruse lõbust jne. Viimastest on hulk kiigelaulusid hiljema ajani ulatanud — ühes kiigekombega — kuna teised, vististi välise mõjude all väga vähesteks kokku on sulanud ning meile ainult riismeid sellest ajast näitavad, kus nende arv vististi suurem võis olla.

E l e e g i a e. k a e b e l a u l u d avaldavad kurbi tundmusi mitmesu-

guste juhtumiste kohta. Mitmel viisil ja kujul kirjeldatakse vaeselapse viletsat põlve, kellest keegi ei hooli, keda aga igaüks tõukab ja lükkab ning kes haledasti laulab:

Oh mina vaene varrekene,
mahajäetud marjukene.
— — — — — — — — —
Ouekoeral parem elu,
karjapenil kergem põli
kui on vaesel orjalapsel.
— — — — — — — — —
Igaüks ütleb minusta:
lööge seda, see isata,
lööge seda, see emata, jne.

Tahtmata tuleb sarnast lugu kuuldes vaeselapse vilets seisukord silma ette ja — eestlaste endise aja perekonnaelu üle lendab tume vari...

Eleegialaulude hulgas leiame veel hulga neid laule, kus naine selle üle kurdab, et abielu õnnetu on, ning neiusid hoiatab mehele minemast.

Ei ole põllele parema,
tanu alla ausama...

Tundelauludest kõige ilusamad on kaebelaulud, neist aga jälle laulud, mis orjapõlve raskusest pajatavad. Üle 600 aasta rõhus raske ike rahvast — eks see määratu aeg mõjunud tema sügavatundelise loomu pääle, eks see raugetanud rõõmu ta rinnust, kustutanud kaunima kõla ta keelelt ning andnud maad lõpmata leinale, nagu Võru veli laulab: [2]

[— — —]

«Iseäralik salaline, pühalik-pikaline toon mõjub vägevasti kuuljasse, iseäranis aga traagikaline, kõike seletav lühike lõpp: «orjapõlveke väga raseda!» (T. Sander)...

Kurbtundeliste laulude hulka tulevad ka sõjalaulud lugeda, milles iseäranis elavalt sõjakoledusi ning venna ja õe vahelist armastust kujutatakse, sest kui vend aastate järele sõjast koju tuli, ei tundnud teda ei isa, ei ema, ei vend, aga

Tuli õde, tuusi velle.

Laulud laulu enese kohta näitavad, kuidas rahvas laulu armastas, kalliks pidas, igal pool tarvitas jne. Ja suur võim pidi sellel laulul olema, kui laulik tõendab:

Kui ma hakkan laulamaie,
laulamaie, laskemaie,
harvalt sõnu andamaie.
Ma laula mere maasse,
mereäärad äädikusse,
mereveered vitsikusse,
merepõhja põrmandusse, jne.

Ehk küll iseäralised tuttavad «kaasitajad» olid, kellele loomu poolest rohkem luuleandi oli antud, kuid laulsid ka teised, noored ja vanad, mehed ja naised, peiud ja neiud, nagu laul jällegi, küsimuse pääle: «kust see laps need laulud saanud?» vastab:

Laulik on minu isake,
laulik on minu emake,
sõnasepad on mu sõsarad,
veeretajad velled noored, jne.

Keegi laulik kostis mulle samase küsimuse pääle: «Eks ma karjalapsena jõulusõitudel reesaba pääl istudes teistelt õppinud.»

Pulmalaulusid ja laulusid, mis abielu kohta käivad, on eesti rahvaluules õige päratu hulk, vahest ehk rohkem kui muid kedagi, vististi sellepärast, et pulmasid eestlaste juures kõige tähtsamaks piduks peeti ning sarnaste pidude juures oli laul üks asi, mis puududa ei tohtinud. Küll olid pulmas iga kombe tarvis omad laulud, kuid kõige rohkem lauldi vastastikku kaasitamise teel, kusjuures kumbki langu pool oma kiitis, pruudipoolne pruuti, peigmehepoolne peigmeest. Vastasele üteldi sellejuures tihti varjamata tõtt suu sisse, hoolimata, kui kibe see kannatada võis olla. Kõige ilusamad pulmalauludest olid lahkumislaulud, kus harilikult meelde tuletatakse, et pruut senini «Kasve nänni kammerenna», mille eest isa ja ema tänada kästakse. Nüüd aga saab ta «tõise talu taari pääle»; selleks antakse juhatust, kuidas pruut mehe, äia, ämma ja teiste sugulaste vastu olema peab. — Kahtlemata on need laulud üks ilusam osa eesti rahvalauludest, kuigi nende tähendusest seni väga vähe on kirjutatud.

Tähelepanemise väärt on see, et eestlastel rohke arvu pulmalaulude kõrval väga vähe armastuslaule — uuema aja mõttes — leidub.

Pääle nende on veel väga palju mitmesuguseid tundelaule ning laule, mis teatud aegade, kommete jne. kohta käivad. Viimastest on paljud ristiusu mõjul oma koore poolest muutunud ja seega endise tähenduse kaotanud.

H. P.

«Postimees» 11. IX 1901, nr. 205, lk. 1.

Märkused: 1. Siin mõeldud eepilist luuletust või ka eepost. 2. Artikli autor tsiteerib laulu Tõnu Sandri *Eesti kirjanduse lugu I* (Tartu 1901) järgi (lk. 49—50), tegelikult Fr R. Kreutzwaldi poolt Vh. d. GEG II 2 (1848), lk. 54/6 (3) avaldatud laul «Vellekese, kai, iks mälestine, kost sain vanase sõnumid», on suurel määral Kreutzwaldi enda loodud tekst. Ilmunud ka H. Neusi kogus *Ehstnische Volkslieder I,* nr. 41. Reval 1850.

OSKAR KALLAS

(1868—1956)

SURNUTE AUSTAMINE KRAASNA MAARAHVA JUURES 1901.

«Üks neist veeres Venemaale», kuid ta ei sirgunud mitte «kauniks kaubameheks», nii kui «Kalevipojast» kuuleme [1], vaid känges ja närtsis ning kuivas kokku ihu- ja vaimuelu poolest, kuni ta tänaseks Kraasna maameheks muutus, kes, sugurahva suuremast hulgast lahus, emade keele ja isade meele on unustanud ja vaevast viisi ihu elatab, kuna vaim kõvemat nälga peab nägema.

Tüvi ja oksad, nad on loodud koos elama-olema, muidu ei pääse juurte rammu okstele ligi ja kosutavast kevadisest mahlast nad jäävad ilma; veel mõni aeg täidab ennast mahalõigatud oks endisest tagavarast, kuid siis ta kuivab, kaob.

Niisugused Eesti emapuu küljest mahalõigatud oksad on lugejale ehk juba tuttav Lutsi maarahvas [1] Vitebski kubermangus Lutsi linna ligidal ja Kraasna maarahvas Pihkva kubermangus.[2]

Versta 120 Pihkvast lõuna poole minnes jõuame väiksesse Kraasna alevikku; siin ümbruskonnas leiame 35 küla, kus muiste eesti keelt mõisteti ja osalt veel mõistetakse. Orjusajal oli siin eesti keel valitsemas, nüüd on ta suuremalt jaolt kadunud; külade 2000 elaniku hulgas on aga mõnikümmend, kes tast veel vaevast viisi jagu saavad, ja ainult mõned, kes teda veel kaunis hästi kõnelevad. Põlve poolteist edasi, siis on siit kolgast vististi viimane eesti keele heli kadunud ja nagu läbi udu ehk mäletatakse siis, et rahvas siin kord võõras oli ja kuskilt poolt siia on tulnud.

Aastasadade eest valgus rahvast setude piirilt siia Kraasna metsadesse, muutis palud põlluks, künkad küladeks. Orjapõlve viletsuse tulest käidi ka siin läbi, ja *ezändid* olnud muiste palju, kuid nad on kadunud ja nüüd «mõistab juba igaüks tööd teha».

«Isandatest» on kõiksugu mälestusi olemas. Mõned neist ei pidanud mitte ainult alamate ihuelu eest hoolt, vaid juhtinud ka nende tundeid õigetesse rööbastesse.

---

[1] Vt. minu «Lutsi maarahvas». Helsingi 1894, ja «Kaheksakümmend Lutsi maarahva muinasjuttu». Tartu 1900.

[2] Vt. «Postimees» 11. VII 1901, nr. 152.

Keegi elutark mõisaisa olnud iseäranis hää meelega abielu sobitajaks, ja et inimeste sugu ei langeks, käinud ta põhjusmõtte järel: *hüä tsura* (poiss) * *ja paha kabõhõnõ* (tüdruk), *paha tsura ja hüä kabõhõnõ.* Sagedasti näidanud ta mõisapõllul mõrsja ehk peigmehe kätte, ja kui see vast meele järele ei olnud, siis soetanud *katskümme viis* ehk häda korral enam, õige koha pääle paigutatud, imekiirusega abielusse astumiseks tarvilise osa armastust. Nime järele oli rahvas veneusuline, südames elasid tal paganaaja mälestused ja katoliku õpetused. *Vinne jumalid* küll austati ka omajagu, kuid nad tulid endistele lisaks, mitte nende asemele.

Maajumalilt [2] olid juba isad abi saanud, miks siis pojadki nende poole ei oleks õhanud! Eks vili kasvanud *nurme nulga pääle, põllu kolga pääle,* kui see *nurmejezä* tahtmine oli; eks laudaelanikkudele andnud *laudajumala'* sigidust ja kosumist, kui neid õigel viisil kaks korda aastas, neljapäeva pühal päeval, ohvrisöögiga kosutati ja ohvrijoogiga rõõmustati!

Hiirhius, hallhapõn ootas aianurgas palvetajaid, ja ta ei oodanud asjata. Noor abielupaar oli alles siis seaduslikult laulatatud, kui nad temalt *täüt tehrükeist, nii öö mako, nii päävä lebähüst* olid palunud, ja ka pärastpoole astus peremees siia «puhtasse paika» *kirivä kikkaga* (kukk), *kauni kahjaga* (ohvrijook) ja muu hää-paremaga, kui teda mõni häda oli vaevamas.

Veel nüüdki, kus ju põlve poolteist tagasi vanade jumalate austamine unustusse on jäänud, mälestatakse neid häämeelega, sest *ku maajumalid palleldi,* siis kasvanud vili lopsakam, teinud pikne vähem paha.

Soome sugu rahvastel oli ja on kombeks surnute hingesid austada, sest surmaga lõpeb ainult kehalik olemine, hing elab pärast keha suremist veel edasi. Hinged võivad järelejäänud omastele kahju ja kasu saata; neid kardetakse ja katsutakse lepitada, nende poole õhatakse, et nad oma abi ei keelaks.

Sarnast surnute austamist tundis ka Kraasna maarahvas ja vanemad inimesed on allpool kirjeldatud kombeid veel oma silmaga näinud.

Lihavõtte esimese püha hommikul laotas perenaine puhta laudlina värava ligidale õue pääle, ta seadis rohkelt kõiksugu söökisid: pütiga piima, juustu, võid, liha, piirakaid jne.

Oli see töö tehtud, siis hakkas perenaine surnud sugulasi — nende tarvis oli siin laud kaetud — sööma kutsuma. Iga surnut ta hüüdis üksikult, nime järele, ja õhkas siis kõikide poole, nad ei peaks oma õnnistust keelma.

Palvesõnadest olen ainult riismeid saanud, allpool üks näitus: *«Tulke, mu sõzar* (nimi), *mu ezä* (nimi); *tulke ezi, nii võtke oma ladzõkõz* (lapsekesed), *tulke me söögi manu* (juurde), *mi joogi manul Ma kutsu teid hüäl meelel, heldel süämel; teile inne anna, peräh ezi võta. Är vihaku, är vitsaku mu karja, tõbrast, mu kündü, külbü; laske kari kazuma, nii vili vinnima* (lopsakalt kasvama)! *Võtke sis, ku ma kutsu. Mi Jumal' mulle and, ma teile ka tei* (tõin), *teid unehuizi jätä as.»*

Mõned silmapilgud vaikis nüüd paluja ja andis hingedele aega söö-

---

* Siin ja edaspidi on artikli sõnaseletused viidud joone alt teksti. — *Toim.*

miseks ja joomiseks, siis hakkas ta neid ära saatma, igaühte omasse paika: *«Minke te är, saage nu söönü, nii joonu! Minke sinne, kohe te olete viidü, omma paika är egaüts; ladzõkõz võtke käe perra, minke är!»*

Toidud, mis surnutele olid toodud ja millest need nüüd oma osa olid võtnud, viidi jällegi tagasi tuppa; nad pandi lauale ning pere istus sööma.

Et muiste surnutele õue pääle toitusid viidud, oli kaunis laialt tuttav. Keegi elatanud mees teadis mulle sarnasest surnute austamisest jutustada, kuid siin toimetatud kõik seespool maja. Jutustaja arvates olnud viimane komme uuem, kui ülemal kirjeldatud surnute söötmine. Nüüd on see ja too unustatud.

Komme käib järgmiselt: Lihavõtte hommikul on laud puhtasti kaetud; söökisid on lauale pandud, teisi seisab katlaga ahjus.

Ukse kõrvale on külma vett seatud, viht sees, puhas käterätik riputatud. Uks ise on pärani lahti.

Peremehel on *pliiniraud* (koogiküpsetamise raud) käes, suitsutab selle pääl viirukit; siis kastab viha vee sisse (ukse kõrval) riputab vett põrandale ja kutsub surnud sugulased sööma: *«Me hõimukene, suukene* (sugu), *olge te targemba vasta võtma, me oleme ulli* (mõistmatud) *andma! Unehuda ei me teid, te meid unehuttu ei! Hoitke te meid! Jumal, kasvada kündi, külbi, leivakest, soolakeist; Jumal pand leivakezele, soolakezele jakku! Ku Jumal meile and, sis me teile ka anname.»* [3]

Oli palve loetud, siis tervitati venekeelse lihavõttetervitusega (Христос воскресе) ja istuti lauda sööma.

O. Kallas

Eesti Üliõpilaste Seltsi album. Kuues leht. Tartu 1901, lk. 70—73.

Märkused: 1. Kreutzwaldi *Kalevipoja* järgi lahkuvad talust «Põhja piiril» kolm poega: üks neist veeres Venemaale, / Teine tuiskas Turjamaale. (*Kalevipoeg*. I lugu, v-d 87—88.) — 2. Talupoegade jumalad, haldjad: *maajumal* valitses maas. Ka maahaldjad: *nurmeisa* (või *-ema*) on põllukasvu edendaja haldjas; *laudajumal* — haldjas, kes hoolitses karja eest. (Nende haldjate kohta vt. ka M. J. Eisen, Eesti mütoloogia. Tartu 1919, lk. 92 jj. ja 126 jj.) — 3. Selles artiklis toodud viimane palvusetekst meenutab mõneti J. Gutslaffi «Pikse palvet».

[ANONÜÜM]

EESTI MUUSIKASOPRADELE 1904.

Meie rahvaviisid, kust vahest selgemini kui kuskilt mujalt meie esivanemate iseloom ja hingeelu välja paistab, pidid aegsasti vaimuliku kirikulaulu ja koraalide eest taganema. Sada aastat juba saab täis, kui viimane eesti laulik, keda rahvas «vanaks laulumeheks» [1] hüüdis, Virumaad mööda kandlega ümber käis ja igal pool lahket vastuvõtmist ja kõrget lugupidamist leidis. Ja Kreuse Liisu «armsa ja põhjatuma laulu» [2] viisisid ei mäletanud juba 50 aastat tagasi Alatskivil ka mitte kõige vanemad inimesed enam. Seda nad aga teadsid veel jutustada, et kui Liisu suu lahti teinud, siis kuuljad kui nõiduse väe alla sattunud ja kord naernud, kord nutnud.

Siiski — mõnes metsanurgas, kus elanikud isaisade viisist kauem jõudsid kinni hoida, Setumaal, kuhu koraal võistlema ei pääsenud, on mõned lauluviisid veel vanade inimeste suus harukordadel helisemas. [3] Aga aega võiks aastate pääle välja arvata, kus rahvasuust viimased eesti lauluhelid kustuvad, mis endid põlvest põlve on pärandanud.

Varakult on katsutud eesti laulu- ja mänguviisisid kadumise eest päästa. Vana Põltsamaa õpetaja A. W. Hupeli päevist kuni meie ajani ei ole lauluarmastajad väsinud meie kõige vanemat vanavara üleskirjutamise teel unustuse hõlmast välja kiskumast. Mitmed helimeistrid — meie nimetame ainult dr. K. A. Hermanni [4] ja Miina Hermanni [5] — on korjatud materjali tarvitanud, et seda harmoniseeritult lauljale rahvale tagasi anda. Rahvamuusika teaduslik korjamine ja arendamine seisab aga alles söötis. Pääle väikeste erandite puudus üleskirjutajatel kõrgem muusikaline haridus, nende kõrval tarvilik teravus ja nende arusaamisel see armutu valjus iseenese vastu, et nad muud paberisse ei pane kui seda, mis laulik ette laulis.

Eesti Üliõpilaste Selts on nõuks võtnud asjakohaselt päästa katsuda, mis veel päästa on. Eeltuleval suvel lähevad — Seltsi palve pääle — koolitatud muusikatundjad välja, kes rahvaviisid loomutruult ja jõhvipäält nõnda üles kirjutavad, nagu laulikute suu neid laulab. Neiu Miina Hermann on lahkesti lubanud Setumaale minna, kus vanad lauluviisid veel kõige täielikumalt kõlavad, et Peterburi konservatooriumi üliõpilane herra Saamuel Lindpere [6] pöörab sammud vististi Läänemaa ja Eesti saarte poole. Lootust on, et ka veel kolmas asjatundja korjaja välja saadetakse.

Teaduslik Raamatukogu ENSV TA TALLINN

Et nende teekond otstarvet täidaks ja neil tarvis ei oleks vallast valda ja kihelkonnast kihelkonda alles laulikuid hakata taga otsima, siis palume kõiki austatud rahvamuusika sõpru, et nemad meile 6. maiks s. a. lahkesti teataksid:

1) kus elab veel laulikuid, kes vanu lauluviisisid oskavad veeretada, vanu laulumängusid tunnevad, vanu pillitantsulugusid (torupillil, kandlel jne.) mõistavad (olgu viiside tagavara suur või väike — teatust palume igatahes);

2) mis on lauliku täielik nimi?

3) mis linna, raudtee- ehk postijaama kaudu pääseks kõige kergemini lauliku koju? Mitu versta saab sinna jaamast?

Kokkutulnud teadete järele määraksid korjajad teekonna lõplikult ette ära, nii et palju ilmaaegseid sammusid astumata ja rohke aja- ja rahakulu raiskamata jääks.

(Muidugi võetakse ka muusikatundjate poolt ülestähendatud viisid häämeelega vastu.)

Oleme mõne aasta jõudnud korjata, siis on nõu materjalid välja anda. Asja korraldamiseks on — pääle ülemal nimetatud korjajate — oma lahket abi lubanud tuntud muusikamehed J. Kappel [7], K. Türnpu [8] ja A. Läte [9], niisama Helsingis ülikooli muusikadotsent Ilmari Krohn [10], kes soome rahvaviiside väljaandmises ja soome rahvaste muusikaolude uurimises rohkesti tööd on teinud. Ka meie vanem muusika-kirjamees dr. K. A. Hermann lubab ettevõtet edendada ja oma korjatud 5000 rahvaviisi meile tarvitada anda [11], niisama neid, mis ta veel edaspidi korjab.

Korraldamise siht on korjatud rahvaviisid teaduslikul, kindlal alusel muutmata nõnda välja anda, nagu rahvas neid on loonud, ja neid nõnda esmalt kadumise eest hoida, teiseks uurimisele eeltöösid valmistada. Pärast tulgu heliloojad ja tarvitagu neist, mis nad meie laulukooridele sündsaks arvavad.

Lõpuks loodab Eesti Üliõpilaste Selts [12], et austatud Eesti seltsid ja muusikaarmastajad ettevõtet omalt poolt ka rahaliselt toetaksid. Ainult siis on võimalik suurt tööd korrapärast ja põhjalikult ära teha ja esivanemate vaimuvara kadumise eest päästa. Praegu oleks selleks veel aeg. Mõne aasta pärast suiguvad juba vist kõik laulusuud surmaund. Siis on see hilja.

Kõik kirjalikud teated ja küsimused kui ka rahaanded palume juhtida dr. O. Kallase kätte Jurjevi (Tartu), Tiigi uul. nr. 31.

23. märtsil 1904

Eesti Üliõpilaste Selts [13]

«Postimees» 24. III 1904, nr. 63.

Märkused: 1. Siin on mõeldud Fr R. Kreutzwaldi tutvustatud «vana laulumeest» Rootsi Rüütlit, kes olevat kerjusena maal mitmel pool liikunud ja laulnud kandle saatel. Kreutzwald olevat näinud teda viimselt 1812. a. algul rikka mõldritütre pulmas, aga juba samal või 1813. aastal olevat ta Haljala kõrtsis hinge heitnud. (Vt. ka E. Laugaste, Rahvalaulik eesti rahvatraditsioonis. ESA XVIII, lk. 248—249.) — 2. Kreuse

Liisu olnud kreisiarst dr. W. Schultzi järgi Kodaveres suur naislaulik, kes laulnud ka mingit Kalevi-laulu. (Selle kohta vt. ka E. Laugaste, Rahvalaulik eesti rahvatraditsioonis. ESA XVIII, lk. 249.) — 3. Setumaal ei olnud oma kirikulauluraamatut. — 4. K. A. Hermanni tegevuse kohta vt. E. Laugaste, ERTA, lk. 249—250, 399. — 5. Miina Hermann, 1935. a-st Härma, kogus 1904. a. Võrumaal 36 viisi. (Vt. K. Leichter, Rahvaviiside korjamisest Eestis. *Vanavara vallast*, lk. 163.) Helilooja kasutas rahvaviise edukalt koorilaulude loomiseks. Nii on praegugi menukad «Lauliku lapsepõli», «Ei saa mitte vaiki olla» jm. (Vrd. *Eesti heliloojad ja muusikateadlased.* Tallinn 1966, lk. 33.) — 6. Samuel Lindpere (1872—1928) õppis 1902—1905 Peterburi konservatooriumis viiulit ja teooriat. Oli keskkooliõpetaja, «Vanemuise» segakoori ja teatri muusikajuht, 1908. a. organiseeris esimese eesti kutselise sümfooniaorkestri ning juhatas seda. 1904. ja 1905. a. kogus Vastseliinas, Räpinas ja Setus 131 viisi. (EBL-i täiendusköide; K. Leichter, Rahvaviiside korjamisest Eestis. *Vanavara vallast*, lk. 163.) — 7. Johannes Kappel (1855—1907) sai kõrgema muusikalise hariduse Peterburi konservatooriumis, tegutses organistina, koorijuhina ja laulupidude üldjuhina. Huvitus rahvamuusikast. — 8. Konstantin Türnpu (1865—1927), helilooja, õppis Peterburi konservatooriumis, pärast lõpetamist töötas organistina, koorijuhina, laulupidude organiseerijana. Viljaka komponistina töötles ta koorilauludeks ka rahvaviise. — 9. Aleksander Läte (1860—1948), helilooja, koori- ja orkestrijuht, õppis Dresdeni konservatooriumis. Koorilaulude loomisel kasutas mõnevõrra ka rahvaloomingut. — 10. Ilmari Krohn (1867—1960), soome helilooja ja muusikateadlane, 1918. a-st Helsingi ülikooli professor. Avaldas soome rahvaviise teoses *Suomen Kansan Sävelmiä* (3 kd. Helsinki, 1893—1912), abistas O. Kallast rahvaviiside-alase küsitluskava koostamisel. — 11. K. A. Hermannile kuuluvad rahvaviiside kirjapanekud leiduvad praegu EÜS-i kogus, kuhu K. A. Hermann need loovutas. — 12. Eesti Üliõpilaste Selts oli tegelikult juba 1870. a. moodustatud väikese üliõpilaste koondise poolt rajatud traditsioonidel ellukutsutud eesti soost üliõpilaste organisatsioon, kes tegeles palju ka eesti kultuuri uurimise ja tutvustamisega. Tema poolt väljaantud albumid sisaldavad muude kõrval rohkesti rahvaluulelist ainestikku. Selle organisatsiooni nimel tegutses ka O. Kallas rahvaviiside kogumise organiseerijana (tõepoolest peaaegu üksi). Seltsi nimelühendit kasutatakse ka kujunenud kogu signatuurina (EÜS). — 13. Käesoleva üleskutse autoriks on V. Reiman. (Vt. K. Leichter, Rahvaviiside korjamisest Eestis. *Vanavara vallast*, lk. 159.)

JAKOB HURT

(1839—1907)

VANA «HEA» AEG 1905.

Selle pealkirja all ilmunud juhtkiri [1] tõstis saksa lehtedes suurt kära ja iseäranis ägedasti kinnitasid saksa lehed, et selles juhtkirjas näiteks toodud rahvalaul «Oleks see minu olemine» sugugi mitte rahvalaul ei olevat, vaid laul olevat a. 1881 Arbavere kooliõpetaja R. Lillemäe luuletatud. Meie oleme rõõmsad, et meie mitte eksinud ei ole, sest meie saame nüüd ümberlükkamata tõenduse, et küsitav laul tõesti rahvalaul on. Nimelt kirjutab eesti vanavara ja rahvaluule parem tundja ja ülem otsustaja dr. J. Hurt Peterburis ühes kirjas järgmiselt:

Tallinna ajalehed on käreda sulesõja tõstnud; vististi on virmalised Mandžuuriast Läänemere randa tulnud. Tallinna saksakeeli lehti mul ei ole, aga eesti lehtedest loen üksijäri ägedast vaidlemisest. Ma võin kinnitada, et riiualune laul «Oleks minu olemine» täiesti vana rahvalaul on. Minu vanavara hulgas on tema üleskirjutusi hulk, igast maakonnast, mis kõik väga ühte käivad. Kui see laul «Rev. Beobachteri» poolt kõige halvema nime alla on pandud, siis võib «Eesti Postimees» oma saksa üleaedse käest küsida, mis nime alla see need teod ja elukombed mõisnikkude poolt paneb, mis niisugused laulud on sünnitanud. Need teod ja kombed on õiguse ja tõe armastaja Merkel omal ajal elava sulega üles kirjutanud. [2] Nad on praegu koledamad, kui meie uneski näha võime. Aga olgu seekord küll!

«Eesti Postimees» 10. IX 1905, nr. 71.

Märkused: 1. *Eesti Postimees* 17. aug. 1905 tõi selle pealkirja all juhtkirja, milles valgustati eestlaste ja sakslaste vahekordi ajalooliselt, eriti kui saksa lehed süüdistasid eesti omi ajaloo võltsimises, sest eesti talupoegade ja saksa mõisnikkude vahel olevat valitsenud mõistvad suhted, ainult eesti poliitikud kujutavat neid lepitamatult vaenulikkudena. Kõne alla võeti ka eesti orjuslaulud, eelkõige mainitud «Oleks minu olemine». Selgitajana pidi appi tulema koguni eesti rahvalaulude parim tundja dr. J. Hurt. (Vt. ka R. Põldmäe, Võitlus ühe rahvalaulu ümber. — KK 1961, nr. 3, lk. 152—158; E. Laugaste, Kättemaksumotiiv eesti regivärsilistes orjuslauludes. — *Saaksin ma saksa sundijaks.* Tallinn 1976, lk. 47—178.) — 2. Mõeldud on Garlieb Helwig Merkeli (1769—1850) teoseid, eriti aga üht neist *Die Vorzeit Lieflands. Ein Denkmal des Pfaffen- und Rittergeistes I, II.* (Berlin 1798, 1799.) Esimene neist ilmus ka eesti keeles 1909. a. Merkel võitles oma teostes talurahva õiguste eest, pidades talurahva olukorra parandamise eeldu-

seks pärisorjusest vabastamist. Mainitud teose eestikeelse tõlke 12. lk-l kirjutatakse: «Kus muidu sood seisid, annavad nüüd hoolsasti haritud põllud kasupüüdvast kultuurist tunnistust, kuid oh! mitte nende maade tõelistele peremeestele ei saa see kasu osaks. Need viibivad veel oma endises tooruses, ainult oma mehemeele, oma kanguse, oma ausa vastuseisu vaimu kaotasid nad. Nende isamaa oli sunnitud pika rea aastasadade jooksul oma pinna tooteid häbemata röövhimulistele võõrastele andma ja nüüdki veel prassib üks kümnendik sellest miljonist inimesest, kes nende 1500 ruutpenikoorma peal elavad, kõige peenemates lõbuelu himudes, kuna suurem jagu, orjaikkesse rõhutud, viletsuses vaevleb.» (*Liivimaa esiaeg. Mälestussammas papi- ja rüütlivaimule.* Kirjutanud G. Merkel. Esimene anne. Eesti keelde tõlkinud A. F. Tombach. Peterburi 1909.)

JAKOB HURT

(1839—1907)

KAKS KEELT «VANAST KANDLEST» 1906.

Eesti rohkest runodevarast saab edespidi antoloogia «Vana kandle» nime all ilmuma, sarnasel kombel kui Soome «Kanteletar», kirjakeeles. Runud saavad osalt täiesti trükki minema, kui rahvas neid on laulnud, osast aga liidetakse mitmest tõisendist, mis rahvasuust on saadud, uus, täiendatud tõisend kokku, aga ikka rahva oma sõnadega. Näiteks, kuida liitmine saab sündima, panen siin alamal kaks runu kirja, mille tõisendid kõik Setumaalt pärit on. Algusrunud on minu «Setukeste laulude» kogus I köites leida. «Ilulaulu» tõisendeid on sääl 6, nr. 1—6 (lk. 3—9), «Kalmuneiu» tõisendeid 10, nr. 35—44 (lk. 44—61), siis veel 18 liitlaulu (nr. 479, 482, 488, 489, 490, 491, 492—499, 500, 530, 583, 619), kus üks osa ainet «Kalmuneiu» loost võetud. Neist tõisenditest olen järgmised kaks laulu kokku keerutanud. Kuulgu siis austatud lugeja neid kahte keelt «Vanast kandlest» ja tehku oma otsus, kas nad täiesti eesti esivanemate toonis helisevad ja ka uuema aja inimese südant rõõmustada võivad.

Laulude sisust ei taha ma siin omalt poolt mingisugust seletust teha. Jäägu kõik lugeja enese ära mõista ja ära tunda. Sisu on tõesti tuumakas, laulude mõtted ilusad ja sügavad. Viigu nemad igale lugejale sedasama vaimulõbu, mis mina neid kokku liites tundsin.

Mõned lugejad saavad ehk paljuks panema, et ma lauludesse murdelisi sõnu olen jätnud; nad ei salli neid mitte ja näeksid häämeelega, kui need sõnad «tallinna keeli» ümber oleksid pandud. Aga need murdelised ained on otse meie laulude rikkus, meie keele suur vara ja kaunis ilu. Tahaks mõni kirjamees meie kirjakeelt, liiatigi meie esivanemate runu- ehk laulukeelt kitsaste kihelkonnapiirte sisse sulgeda, siis paneks tema meie luuletajad mitutpidi nälga nägema ja kuivataks suure hulga kõige elavamaid vaimuallikaid ära. Küll on ja olgu põhjapoolne eesti keel meie kirjakeele põhi, aga ärgu põlaku tema seda rikastamist ja eluväge, mis tõised murded temale rohkesti pakkuda võivad.

Sõnad, mis Põhja-Eestis arusaamata võiksid olla, olen laulude lõpul ära seletanud. Pisukesed numbrid sõna kõrvas juhatavad seletuse juure.

Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja 1906.

JAKOB HURT

(1839—1907)

KUIDAS TULEB VANU RAHVALAULUSID ILULUGEMISEKS VÄLJA ANDA? 1906.

Selle üle on vaidlemine tõusnud, sest et arvamised ja soovid asja kohta mitmesugused on. Hilja aja eest panin mina Soome-Ugri Seltsi teaduslikus ajakirjas («Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja») Helsingis kaks setukeste jutustavat laulu trükki: «Ilulaul» ja «Kalmuneiu». Mõned äratrükid neist lauludest saatsin sinna-tänna vanavarasõpradele nagu katsumiseks, mis sõbrad ja asjatundjad lauludest ja nende kujust ütlevad. Laulud on mitmest teisendist kokku sulatatud ja kirjakeele vormi ümber valatud. Mõtted ja laused on kõik rahva omad, nende poolest ei ole midagi muudetud. Et laulud mõlemad omas täielises alguskujus minu «Setukeste laulude» väljaandes leida on, siis võib igamees neid alguskirjaga kõrvu seada ja võrrelda, et ära näha, kui palju ja mil kombel kirjakeelelised teisendid teistest lahku lähevad.

Kaks eesti kirjanduse sõpra, üks teadusemees (V. R. [vt. siin lk. 26 jj.]), ja üks kunstnik (Rd [vt. siin lk. 28 jj.]), on laulude ümbervalamist laitnud; nad soovivad, et ka ilulugemiseks meie esivanemate luuletused täiesti muutmata ses kujus ette saaksid pandud, mis neil rahvasuus oli.

Seda saavad vaidlemata ka veel mõned teised luuletusesõbrad hääks arvama. Sellepärast saab asjale tulus olema, kui mitmelt poolt mõtteid ilmutatakse, et viimaks siis sest kinni pidada, mis kõige õigem ja sündsam on. Rahvalik «Vana kandle» väljaandmine on liig tähtis asi meie hariduse elus, et temast kergesti ja pääliskaudselt mööda võiks minna.

Mõtete ja soovide asjalikuks seletamiseks arvan ma järgmist kommet kõige sündsamaks. Et eesti lugejate suur ringkond minu kaht ilulugemise laulu ei tunnegi, ka neid ülemal nimetatud teaduslikust ajalehest hõlpsasti kättegi ei saa, siis palun ajalehe «Eesti Kirjandus» austatud toimetajat J. Jõgeveri mõlemaid omas lehes maikuul ära trükkida, muutmata, nagu ma nad Soomes trükki olen pannud, minu lühikese eeskõnega ja sõnade seletustega, mis ma lauludele juurde olen lisanud. Nõnda võib igamees laulusid ise lugeda ja otsuse teha, mis nad väärt on. Äratrükkimist «Postimehes» ehk mõnes teises poliitikalehes ei arva mina mitte tarbekohaseks, sest et nende lehtede numbrid pea kaduma lähevad, pääle selle rahvalaulud ka kõiki poliitikalehtede lugejaid mitte ei huvita.

Et meil nüüd kirjanduse leht olemas on, siis olgu see tema ülesandeks kirjanduselisi ja keelelisi asju arutada ja seletada. On laulud «Eesti Kirjanduses» ilmunud ja loetud, siis palun kõiki lugejaid, kes laulude kujuga mitte rahul ei ole, säälsamas juunikuu numbris oma kriitikat avaldada, et ma pärast kõik kokku võttes ja ära kaaludes vaidlemisele lõpetuse võiksin teha. Mis tõesti asjakohane ja tarviline saab olema, see jäägu siis juhtnööriks rahvaliku «Vana kandle» väljaandmisele.

Kriitikameestele ehk arvustajatele panen ju siin mõned mõtted omalt poolt ette, mis igatahes ärakaalumise ehk tähelepanemise väärt näitavad olevat:

1) Meie esivanemate rahvalaulud ehk runud tulevad kahes väljaandes trükki muretseda; teine väljaanne olgu t e a d u s l i k, teine r a h v a l i k; mõlemil on oma iseäraline siht ja seda sihti mööda kujuneb ka nende väljaandmine.

2) T e a d u s l i k v ä l j a a n n e trükib kõik teisendid ära, mis igast ühest laulust üles on kirjutatud, muutmata, sõnast sõnasse, täiesti ses murdelises kujus, milles laulu ette lauldi ehk üteldi, olgu laul missugune tahes. Asjaolu ja teadus nõuavad, et meie vana lauluvara omas puutumata algupärases kujus igaühele kättesaadav peab olema. Mis teadusemehed ehk kunstnikud sest materjalist uuesti üles tahavad ehitada, see on nende asi; materjal olgu ajalooliselt ustav ja julge. Seda sihti hoiavad minu «Setukeste laulud», mis juba trükis on ilmunud, igapidi täiesti silmis.

3) R a h v a l i k v ä l j a a n n e tahab ilulugemiseks olla, igal pool eestlaste seas. Selle tarbeks valitakse laulude suurest hulgast kõige ilusamad välja. Niisugust väljavalikut ehk kogu kutsutakse kreeka keele nimega «anthologia», lillede kogu. Et antoloogiat igal pool tõesti arusaamisega ja lõbuga võiks lugeda, siis peavad minu arvates murdelised laulud siin kirjakeelde ümber pandama. Mõned murded lähevad kirjakeelest nii lahku, et suurel lugejate hulgal arusaamine raskeks läheb. Mis ilu ehk lõbu võib siis niisuguste laulude lugemine sünnitada? Murdeid on meil palju, kõiki ei jõua lihtlugejale mitte ära seletada, meie peame endid kirjakeele pääle ühendama. Ka sellegi juures jääb asju veel küllalt järele, mis ära tulevad seletada, kui arusaamine esivanemate luuletamisest täieline peab olema. Pääle murdelise keelekuju, mis ümber tuleb valada, peame veel salmide ehk lauluridade mõõtu tähele panema. See mõõt on laulusid üles kirjutades sagedasti enam-vähem rikutud, sest laulikud ei ole mitte igakord laulusid ette l a u l n u d, vaid enamasti ette ü t e l n u d. Ette üteldes aga lühendavad laulikud oma sõnu lihtkõne eeskuju järele, lauluridade mõõt vangub, muutub. Kes asjatundja on, tunneb niisugused puudused üleskirjutustes kergesti ära ja võib neid parandada.

Rahvalikus väljaandes, mis ju esivanemate laulude ilu täiesti jalule tahab seada, peab minu arvates väljaandja need parandused ette võtma. See ei ole mitte laulude muutmine, vaid vana ja päriskuju ülesseadmine. Muidugi ei või niisugust salmide mõõdu parandamist mitte tuju ehk omavoli viisi toimetada, vaid kindla seaduse järele, mis teaduslik uurimine ja asjatundmine kätte annab.

Nii peab siis minu arvates i l u l u g e m i s e k s vanu runusid kahest

tükist muudetama, esiteks keelemurde poolest, teiseks salmide mõõdu poolest. See ei ole mitte vägivald ega kahju, vaid asjaolu nõudmine, kui meie vanad laulud üleüldse üksikute uurijate toast rahva laialisemaisse ringkondadesse peavad minema.

4) Kes rahvalikku laulude väljaannet valmistades mitme teisendi osasid ühte tohib liita, mitmest teisendist ühte täiendatud kuju teha, selle üle saavad mõtted kriitikameestel kõige enam lahku minema. Mina arvan seda sulatamist ehk liitmist võimalikuks, aga ainult ilulugemise tarvituseks. Uurijatele ja teadusemeestele jääb ju nende teaduslik väljaanne, kus laulude täis algupärane kuju olemas ja leida on; ilulugemise väljaanne ei tee neile mingisugust kahju; nad võivad algupäraste teisendite põhja pääl iluväljaandja, kui tarvis on, oma kohtu ette kutsuda ja teda valjusti nuhelda. Ilumeister peab siis ka väga hoolsasti ja mõistlikult oma tööd tegema, et ta mitte hoope ei saa, vaid tõesti rahva luuletuse lilledest kauni pärja kokku punub. Laulude liitmisele saab tundja sagedasti nagu sunnitud. Tema ees seisab hulk teisendeid. Ühel on ilus ja täieline alustus, teisel on niisugune lõpetus, kuna alustus puuduline on. Keskmised osad on ka oma ilu poolest mitmesugused. Niisugusel olekul on väga arusaadav, et väljaandjal tung südamesse tuleb kõik ilusamad osad kokku võtta ja ühte panna. Kõik osad on rahva omad, rahva enese hingest ja elust välja kasvanud, ühes ja sessamas laulus leitavad, ainult mitmesse teisendisse laiali pillatud. Kas siis see ülekohus võib olla, kui ma mulla ja mudased osad maha raputan ja puhtad lilled ühte kimpu panen? Need mõtted tulevad igaühele tahtmata pähe, kes esivanemate lauludega sügavamini tegemist teevad.

5) Minu «Ilulaul» ja «Kalmuneiu» on ülemal tähendatud kombel kokku liidetud. Ma palun kriitikamehi neid iluteisendeid algupäraste teisenditega teravasti kokku seada, võrrelda siis ja ütelda, kas liitmine on korda läinud või mitte. Arvab keegi kaebuseks asja olevat, siis on kaebuse tõstmine siin kerge, sest kohtumõistmise materjal on «Setukeste laulude» esimeses köites igapidi täiesti koos.

St. Peterburis 20. aprillil 1906.

Dr. J. Hurt

«Postimees» 22. IV 1906, nr. 90.

VILLEM REIMAN

(1861—1917)

1906.

Kaks keelt «Vanast kandlest». Toimetanud J. Hurt. Äratrükk Soome-Ugri Seltsi ajakirjast, 13 lk.

Kuna meil varemal ajal lootust oli, et terve rahvalaulude tagavara trükitult (ka rahvale enesele) kättesaadavaks tehakse, kadus see lootus, kui korjandused hiljem ikka laialisemaks ja suuremaks läksid. Juba setukeste laulude kogu tuleb tervelt 18 rubla maksma. Kui palju rahvaliikmeid jõuavad teda osta, kui palju tema võõrast murrakust aru saada? Sellepärast tervitame südamliku rõõmuga «vanavara aidamehe» dr. Hurti nõu põhjatust rahvalaulude tagavarast kaunimaid antoloogiaks, laulude lillekoguks, välja valida ja neid keele poolest tallinna kirjakeelele nii lähendada, et lihtlugeja neist jagu saab. Siiski tahab ta lauludesse ka murdelisi sõnu jätta ja seletab nad parajas kohas ära, mis Põhja-Eestis arusaamata võiksid olla. Õigusega tõendab väljaandja, et need murdelised ained «otse meie laulude rikkus, meie keele suur vara ja kaunis ilu on. Tahaks mõni kirjamees meie kirjakeelt, liiatigi meie esivanemate runu- ehk laulukeelt kitsaste kihelkonna-piirte sisse sulguda, siis paneks tema meie luuletajad mitmetpidi nälga nägema ja kuivataks suure hulga kõige elavamaid vaimuallikaid ära. Küll on ja olgu põhjapoolne eesti keel meie kirjakeele põhi, aga ärgu põlaku tema seda rikastamist ja eluväge, mis teised murded temale rohkesti pakkuda võivad.»

Just murretest leiaksime meie rohkesti sõnu ja kõnekäänusid, mis uute mõistete tähendamiseks nüüd uuesti luuakse, ja sagedasti vigaselt. Kui meie aga oma murdeid tunneksime! Rahvalaulud teevad tutvustamiseks küll tüki tööd ära, aga neil on enam-vähem «pühapäevakeel», kuna igapäevased asjad rohkem kõrvale jäävad. Asutatava Eesti Kirjanduse Seltsi esimeseks ülesandeks oleks vististi põhjalik murrete ülestähendamine, nagu seda tööd praegu Soomes suure hooga ja kauni tagajärjega tehakse.

Oma tööviisist toob dr. Hurt paar proovi nime all «Kaks keelt «Vanast Kandlest»». Ta liidab rahva oma sõnadega mitmest teisendist, mis rahvasuust on saadud, kaks uut, täiendatud teisendit kokku. «Ilulaulu» ja «Kalmuneiu». Teisendid on «Setukeste laulude» kogu 1. köitest leida. «Kuulgu siis austatud lugeja neid kaht keelt «Vanast Kandlest» ja tehku

oma otsus, kas nad täiesti eesti vanemate toonis helisevad ja ka uuema aja inimese südant rõõmustada võivad... Sisu on tõesti tuumakas, laulude mõtted ilusad ja sügavad.» Osalt aga tahab väljaandja rahvalaulud antoloogias ka nõnda trükki saata, kui rahvas neid ise on laulnud. Meie meelest näikse viimane tee otstarbekohasem ja õigem olevat. Olgu ta antoloogia, aga meie otsiksime antoloogiast laulusid nende algupäralises kujus; nõnda just, nagu lihtrahvas neid meeles on mõlgutanud ja sõnadesse seadnud. Liidetud laulud, kui neis ka otse rahva enese sõnu tarvitatakse, on ometi juba õpetatud mehe arvustuse ja sulatamise ahjust läbi käinud. Neil puuduks «mulla hais». Küll võiks mees, nagu dr. Hurt, kes eluaeg rahvalauludega tegemist on teinud ja kes ise selle rahva liige on ja rahvalaulude helide all üles kasvanud, ka ennast rahvalaulikuks pidada, kel on õigus rahvalauludega nõndasama talitada nagu teisedki rahvalaulikud. Lönnrot arvas enesel niisuguse õiguse olevat ja lahutas ja liitis rahvalaule vabalt, kui ta «Kalevala» kokku seadis. Aga ometi ei olnud ta täies mõttes rahvalaulik, niisama vähe, nagu põlisel metsal ja inglise aial teineteisega sarnasust on. Mõlemates kasvavad ju puud ja põõsad, aga kummaski hoopis isetingimustel. Nii kardame meie, et kui dr. Hurt Lönnroti eeskujul tahaks antoloogia tarvis rahvalaulude teisenditest uusi rahvalaule «kokku keerutada», meie kogu saame, kus laulud vahest küll kaunimini ja järjekindlamalt, loogilisemalt kokku on seatud kui rahvasuu neid laulab, meie neid aga mitte enam täiesti rahva omaks ei tohi pidada. Sellest tõuseks aga lugejatele kahju.

V. R.

«Postimees» 4. III 1906, nr. 52.

KRISTJAN RAUD

(1865—1943)

«NOLI ME TANGERE» * 1906.

rahvalaulude muutmise kohta

Kuulu järele ilmuvad varsti vanad eesti rahvalaulud antoloogias, s. o. valitud lillekogus. Laulusid tahetavat tallinna kirjakeelele lähendada ja jaolt teineteisega kokku liita, nii et mitmest üks laul välja kasvab.

Et rahva tähtis vaimuvara vaka alla ei jäeta ja meile koguni eeskujulikus väljavalikus pakutakse, selle üle võib ainult rõõmustada, kuid kavatsetava muutmise vastu peame ägedasti vaidlema.

Kellelgi ei ole õigust algkujusid (originaalisid) muuta kui autoril enesel. Algkuju jäägu puutumata, olgu meile püha, sest temas peegeldab ennast rahva ehk isiku iseäraline ilm iseäralikus kujus, mis kõigist muudest lahku läheb.

Ja rahva töödes nimelt paistab algupäralisus, kunstide kallim ehe, veel täies puhtuses mõjuvalt meile vastu — kõigiti mõtte, meele kui keele poolest.

Üksi rahvas elab veel looduse rüpes ja tunneb, mõtleb ja kõneleb rikkumata loomuvabalt ja algupäraselt ja kogub oma tarkuse otse värske äranägemise järele rikkasisulistest elusündmustest.

Täisverd algupäraline on üksi veel rahvas.

Nõnda tohiks ainult rahvas ise oma töösid moodelda, kokku liita, välja heita ja juurde lisada, mis temale sünnis näib olevat, ilma et asja tublidus selle all kannataks ja lihtlabasus ja imemõnus ladusus ja maa kosutav lõhn nendest kaoks.

Haritlane, kes oma hariduse ja elu teel üsna teiseks on muutunud, ei suuda iial enam lihtmuinasrahvalikult tunda, veel vähem luua.

Kui juba nüüdsete ja endiste rahvalaulude vahel silmatorkav vahe on, mis siis veel haritlase ja vanade vaimusünnituste vahel!

Nüüdne inimene võib ainult vanale järele tunda ja vana mõju all midagi uut luua, mis aga iialgi eeskuju kõrgusele ei tõuse, sest järelkäija jääb igatahes eelkäija taha.

Muinasrahvalik värv on lihtsalt järeleaimamatu.

---

* Ära puutu mind »

Kes vanu kunstitöösid hakkab tohterdama, sünnitab midagi kõlatut, mis ei ole uus ega vana, külm ega palav.

Tagajärg oleks siin seesama, nagu näit. vana maali parandamisel.

Õiendaks keegi vana primitiivmeistri maali joonistuse, värvi või perspektiivi uuema aja nõudmiste järele, siis oleksid ka maali kalliväärilised omadused otsas. Tema primitiviteet ja naiviteet, mis ettevalmistamata loomise teel sündinud kohmetuste ja kogematustega lahutamata kokku on sulanud ja jaolt just nendes kui kunstniku isiklikus käekirjas end avaldavad, oleksid jäädavalt kustunud.

Sellepärast — *noli me tangere* — laulude kohta.

K. Rd.

T ä h e n d u s. Antagu kõik laulud — ka setukeste omad, kui neid kogusse võetakse — täiesti muutmata välja. Murdesõnad ja setukeste laulude seletused paigutatagu tähendustena väikses trükis iga lehekülje allaotsa. Siis on vahe igatahes selge ja ka mõistmine kerge.

T o i m. t ä h. Eelseisva kirjutuse olime dr. J. Hurtile, eesti rahvalaulude väljaandjale, saatnud ja teda palunud, et ta küsimuse kohta oma mõtteid avaldaks. Meie palve leidis järgmisel kujul lahket täitmist. (Vastuses on J. Hurti õigekirjutus alal hoitud.) [1]

«Postimees» 22. IV 1906, nr. 90.

M ä r k u s: 1. Vt. lk. 22—25.

RUDOLF TOBIAS

(1873—1918)

KUHU SAAVAD VIIMATI MEIE RAHVAVIISID? 1908.

Kui nüüd pea jälle ühes mesilastega meie rahvaviiside mehed, kotid seljas, talust talusse rändama lähevad, raputab küll mõnigi vanaeideke pääd: «Noh, pane ikka pääle laul paberisse, noorsand, aga ütle, kuhu sa ta õieti viid? Vilja viiakse veskisse, va kaltsukaupmees [1] sõrgib oma koormaga paberivabrikusse, saab veel kallist hinda päälekauba, — aga tahaks küll näha, mis sa tühjade laulutrallidega ära saad teha.» — «Viime nad helilooja tehasesse.» — «Oi sa taevake! Või siis helilooja tehasesse; noh, küll võib sääl aga kära olla, kus kõike neid helisid taotakse!» (Kujutab endale umbes Ilmarise sepikoda ette, kus sepasellid seitsmekesi «rauda raovad, terast taovad» [2]).

Mehed läksid, tõid ka tõesti laulud helisepitsejate kätte. Meister, noorusela nugissilmal, vaatas kraami läbi, hakkas siis jälle oma klaverialasi pääl taguma, et sädemed lendasid. Vaesed laulukesed, mitmest tulest ja veest pidid nad läbi käima. Juhtus päälegi mõni solgitud, mitteeht laul hulka, — kohe kähmas meister ta kätte ja virutas nurka. Küll ta ära teab! On aga lauluviisil tõesti aastasadade tempel pääl, siis näeb sepa silm kohe, et temast asja saab: vaimustusetuluke kõrvetab mehe palgeid, ta saab nagu uuesti nooreks, loob ja loob; ühest tükist saab maheda adralaulu, teisest hiilgava mõõgalaulu.

Aastate pärast — meie vanakesed seda aega küll enam ei näe, — juhtud sa ehk «Vanemuisesse» ehk mõnesse teisesse Eesti kunstikotta tulema: toredad helid kõlavad sulle säält vastu, päris sümfooniad, ooperid, — sa kuuled, imestad: paistab, nagu oleks üks viis sulle nii tuttav ja ometigi jälle hoopis teine... «ei, see on ikka tõesti meie oma laul, rahvalaul! Mine võta nüüd neid kunstimehi; see tillukene laul, ja säärasel kujul! Mis nüüd viga, ei pruugi meil teistelt rahvastelt laenamas käia, nagu senini: oma on oma! Enne juba, kui meile kultuura tuli, kas meie juba mitte siis ei laulnud kangelastest, Koidust, Ämarikust [3]? Kas peaksime nüüd vaikima?» — «Ära sa räägi vahele, kuula parem päält, kuidas sääl orkestrilahingus see viisike kasvab ja kasvab, viimaks kooride jõuhelidel nagu taevavõlvil ilmuv meteoor paistab... kuidas siis tuhandete kuula-

jate südametes kohisema hakkab, kuidas siis pärast nende käed kui haavalehed ühes liikuma hakkavad... Siis ütle sa veel: Tühi ta'ga, ei maksa jännata.»

R. Tobias

Krippenis, Saksamaal, märtsil 1908.

Eesti rahvaviiside korjamine. Neljas aruanne.
27. märtsist 1907 kuni 26. märtsini 1908.

Märkused: 1. Kaltsukaupmeestena rändasid möödunud ja käesolevalgi sajandil setud külast teise ja vahetasid savikausside vastu riidekaltse paberivabrikusse müümiseks. — 2. Värss G. Suitsu luuletusest «Noored sepad», millele R. Tobias lõi viisi. — 3. Tegelased Fr. R. Faehlmanni kunstmuistendis «Koit ja Hämarik».

FRIEDEBERT TUGLAS

(1886—1971)

KIRJANDUSLIK STIIL [1] 1912.

LEHEKÜLGI EESTI SALMI JA PROOSA AJALOOST

1

Sügavamalt kui kõige rahvuslikum ilukirjanik esindab rahvuse hinge rahvaluule ise. Kõik kitsalt-isiklik, juhuslik, hetkeline puudub selles. Peegeldub esmajoones see, mis on üldist rahva kunstiloovale kihile — ta looduslike ja sotsiaalsete tingimuste arendatud eetiliste ning esteetiliste ideaalide kokkuvõte. Ses kollektiivses luules peituvad idudena võimalused, mida ilukirjanik võib oma isiklike kalduvuste ja võimete kohaselt edasi arendada. Teiselt poolt hõlbustab selle luule tundmine ka kõnesoleva rahva kunstikirjanduse mõistmist.

Üks ilusamaid eesti rahvalaule jutustab:

Ilu sõitis jõge pidi,
Laulu laia välja pidi,
Hobu hoietud eessa,
Regi tammine tagana,
Naine roogune reessa,
Sõnad sõelaga sülessa,
Laulud lõngaga kaelassa. [2]

Tuleb vastu poisteparv, palub Ilu endaga. Ei Ilu lähe kaasa. Ilu kaebab: lähete nurme kündema, seal ilu unustate, laulu meelest minetate! Tuleb vastu naistesalk, palub Ilu endaga. Ei Ilu lähe naistega. Ilu kaebab: on teil lapsed pisukesed, siis ilu unustate, laulu meelest minetate! Tuleb vastu neiuparv:

Kuhu lähed, Ilukene,
Kuhu lähed, Laulukene?
Kas sa, Ilu, meile tuled,
Kas sa, Tantsu, meida tahad?

Tantsides ja kareldes läheb Ilu piigaparve:

Ega te ilu unustele,
Laulu meelest minetele:
Neiul ilu eessa jooksis,
Nalja tagana naeratas.

Kui on kuu kirja seessa,
Päeva pesa ääre päälla,
Nii on neiud ilu seessa,
Lapsed laulude vahella.

Selle lauluga, mille ka Hurt rahvaluule antoloogia näitena avaldas, algab taanlane Ohrt [3] oma «Kalevalale» pühendatud raamatus peatükki «Kalevipojast» ja «Hiawathast» [4]. F. Ohrti arvates kujutab selle laulu sisu kogu eesti rahvaluule laadi: mehed paluvad laule, naised paluvad, kuid noortele neitsitele annab Ilu oma laulud. Need on kutsutud luuletulukese hoidjaiks nooruse rõõmu ja haleduse päevil. Karjalapse, kiigeneitsi ja vaimutüdruku kätte on luulemaa võtmed usaldatud.

Selle laulikute kihi isiklik osavõtt tundub ikka neid laule lugedes. Neis peegeldub mitte üksnes tema algeline mõttelaad, vaid ta on oma repertuaari suuremas osas isegi tegelaseks. Siin kajastub karjalapse, vaimutüdruku ja teonaise elu hommikust õhtuni, kätkist kirstuni kõigis võimalikes vahekorris. Mees on ainult statistiks. Ta äratab hirmu või teda pilgatakse. Lähemat osavõttu tema hingeelust ei ole. Vahel peetakse teda isegi nii kohtlaseks, et ta ilma pideva meenutamiseta ei näi mõistvat, et tal ilma naiseta on halb elada!

Kui neis lauludes on jutustavat ainet, siis selleks, et võiks võimalikult palju seletada. Kui leidub eepilist joont, siis vaid rohkete dialoogide raamiks. Just selleks ongi laulik peategelaseks, et aga oma südame lüürikat laulda. Sest see on peamiselt l ü ü r i l i n e luule, n a i s e l i k luule *par excellence.*

See asjaolu on määranud nende laulude ainestiku ja vormi: reaalelu olukordade kirjelduse ja looduse algelise elustamise, igavesti korduva lausevara ning harva täpsust taotleva võrdluse. Kokkuvõttes: palju lüürilist meeleolu, vähe kindlakontuurilist mõtet; palju laiust, vähem sügavust.

Need laulikud ei võinud kosmogoonilisi süsteeme ja jumalusmüüte luua, sest et sellised ained nende isiklikest huvidest liiga kaugel seisid. Nad ei võinud ka kangelaslugude, napilt töödeldud ballaadide ega ajalooliste ainetega hakkama saada, sest et neil kõigeks selleks isiklik huvi puudus.

Kuid teiselt poolt peab ka selle luule realismi ja elulähedust väga tinglikult võtma. Kui ta küll laiaulatuslikumat fantastikat ei harrasta, siis ei tähenda see, et ta nähtavat maailma kunstipäraselt ümber ei töötaks ja teisendaks. Rahvaluules valitsevad samad esteetilised printsiibid, mis kunstis üldse. Neist juhituna leiab rahvalaulik teed enese, looduse ja olustiku juurde, ainult seda tõeks pidades, mis kunstile tõeks kõlbab. Nii on sündinud need elustatud looduse pildid, inimeslikud loomade lood, mõistuspärast loogikat ja tõtt trotsivad legendid.

Kõigepealt ei näe rahvas looduses mingit *nature morte*'i, vaid elustab ja hingestab seda ühtesoodu. Aga samuti toimib ta kõigega, mis tema tähelepanu ja mõtte piirideni ulatub. Nagu laps fantaseerib ta oma geograafia ning ajaloo: Jeesus [5] sünnib tema järgi Setumaal, Jordani jõgi jookseb Piusa jõega kõrvu, Nineve on Narva ääres. Kas peame kõike seda uskuma? Laulik isegi ei usu seda. Sest see on ju ainult luule, mida ei tarvitsegi eluga samastada.

Kus kasvavad need imelilled, mida rahvas kudumistes imiteerib? Kust võtab ta need ornamendid, mis puusse nikerdab? Niisama ei tõsta ta kunagi küsimust: ons see reaalne, mis laulud jutustavad, toimub kuskil midagi sellist, kui jutud pajatavad? Juba säärane küsimus tähendaks rahvaluule väärtuse eitamist. Nagu kunst üldse, nii loob ka rahvaluule oma maailma oleva kõrvale.

Mõnedki neist lauludest algavad ühise sissejuhatusega:

Tõusin üles hommikul,
Vara enne valge'et.

Nagu lauliku argitöö algab vara hommikul, nii hakkab ka tema fantaasia liikuma. Elu ja luule langevad oma lähtekohas ikkagi tihedalt ühte: laulik mõseb suu, kängib jalad, läheb karjaga metsa, kuuleb lindu pihlapuus laulvat, leiab tedremuna karjateelt. Sellest linnu vidinast puus või tedremunast tanumil hakkab siis lauluniit nagu lõngakera harguma: vestlevad puud, mängivad mäed, kuu ja päike käivad kosjas. Paralleelismid järgnevad parallelismidele, iga episoodi valmistatakse ette paljude stiililiste võtetega — laul punutakse valmis nagu kirju vöö.

See rahvalauliku fantaasia ärkamine varasel hommikutunnil on iseloomulik kogu rahvaluulele. See fantaasia vajas siiski reaalset punkti, kust oma teekonda alustada, otsekui lind vajab reaalset oksa, millelt merede taha tiivutada. Nende lugude sündmustik oli alguses veel nii ebamäärane ega pakkunud igakord kuigi usaldatavat lähtekohta. Lahkudes sellestki traditsioonilisest algusest, kõhkles laulik veelgi mõne aja, kuhupoole kalduda, mida õieti oma aineks võtta. Ja sel kahevaheloleku ajal valis ta mõte kibedalt vanade, ammutuntud lauluridade ja võrdluste keskel, mis puutusid umbkaudu ta aine piirkonda, kuna see ühtlasi ikka enam ja enam selgus ning laulik tast lõplikult jagu sai.

Rudolf Kallas [6] rõhutab oma «Gedächnislehre's» eriti laulmise, leelutuste ja kandlemängu osa rahvalauliku loomis- ning meelespidamisvõimes. Ta kirjutab: «Kui ma rahva keskel laulusid korjasin, nägin alati, et laulja kinni jäi ja parema tahtmisega edasi ei saanud, kui sõnade parema üleskirjutamise otstarbel tal leelotamise ära keelasin ning temalt liht ette-ütlemist palusin. Ta algas esimese värsiga, kordas seda värssi 5, 6 korda, nagu tahaks ta kordamisega järgmist äratada. Aga ei, see ei läinud. Siis algas ta tasa teatud tuttaval viisil — leelotades ümisema. Ja vaata: leelotades veeretas tundide viisi värsse ilma tõkketa.»

Ses ägedas meenutamis- ja valimistöös oli lauliku mõte kogu laulu esitamise ajal, sest vaevalt teadis ta kunagi tervet laulu reast reani ja sõnast sõnani peast. Ta tundis ainult üldist sündmustikku, millele pidi ise ridade tagavarast vormi otsima. Kahe lauliku sama laul pole selle-

pärast pea kunagi täiesti sama. Sellest siis see teisendite küllus, sellest need kümned tuhanded leheküljed eesti rahvaluulet. Kuid sellest ka aegaviitev parallelismide ülekuhjamine ja lüürilised kõrvalepõiked.

Nii on meie rahvalaul vaevalt kunagi tervena kollektiivse töö tulemus, kuid kahtlemata on seda küll iga üksik lause, kõnekäänd, võrdlus. Iga laulik võinuks iseseisvalt aine valida, mis päevakajalistes lauludes toimuski, kuid rahvalaulu üldstiil määras vormi. See vormimaterjal on üldine, kohane kõige mitmekesisemate ainete jaoks, just nagu muusikaline meloodia, mis võis kohaneda mitmesuguste tekstidega.

Vana rahvalaulu mõttepildid ja võrdlused on samal astmel, millel uuemas luules ainult üksikud sõnad: liiga sagedase kordumise tõttu kaotavad nad oma otsese mõtte ja saavad tähenduse selle järgi, millises ühenduses neid tarvitatakse. Seda osutavad kõigepealt rahvalaulu paralelismid, millest igaüks eraldi sõnade mõttelt tihti otse vastandeid tähendavad ja säärastena peaksid üksteist tühistama. Niisama esinevad arvja omadussõnad või geograafilised nimed tihti ainult assonantsi ja alliteratsiooni pärast, kuna neil sisuga pole mingit loogilist sidet. Neile antakse vaid umbkaudne, relatiivne tähendus. Need võrdlused ja pildid ei näita mitte mõtet e n n a s t, vaid mõtte s i h t i teatud eesmärgi poole. Üksikuina ei tähenda nad midagi, tähendus on ainult nende kogul.

Meie rahvalaulus on kirjanduslik impressionism ja stiililine puäntellism tipule viidud. Ühtki värvi ei segata siin, ühtki kuju ei maalita teist korda üle. Et seisukorra detaile esitada, seks maalitakse kõrvale rida uusi pilte — parallelisme. Kuulaja või lugeja ülesandeks jääb ise omal jõul neist lõplik pilt koostada, mis esitaks nagu mingit matemaatilist keskarvu. Kuis peaksid need, kes impressionismi kirjanduses eitavad, ka rahvalaulu vastu olema!

Rahvalaulu vormimaterjali võiks võrrelda idamaise ornamendi elementidega, mis on kõigil vaibakudujail ja portselanimaalijail ühised, kuid millest iga meister ometi oma teose kombineerib, mis teisi samalaadilisi meenutab, ilma nendega siiski ühte langemata. Nii kombineerib ka eesti rahvalaulik, kasutades oma ande ja oskuse kohaselt esivanemailt päritud vormivara.

Mis määrab selle sõnade, võrdluste ja piltide valiku? Igatahes mitte paljas juhus, sest loosiheitmisega ei looda kunstitöid. Siin on tegemist kindla seadusega, mis võhikule küll ainult hämaralt aimatav, kuid mis laulikut sunnib vaistlikult oma materjali keskel valima, ühte eelistama, teist eitama. See vormiloogika on vahest niisama käskiv kui sisulinegi.

Sõnal on peale tema ideograafilise tähenduse veel mingi täitsa omaette väärtus. Tõeline luuletaja ei tunne ainult sisulist, vaid niisama ka väljendusvahendlikku inspiratsiooni. Sõnaraamat pole talle vaid paljas üheväärtuslike sõnade kogu. Ta jaotab sõnu nende muusikaliste, värvuslike või plastiliste sugestioonide järgi, mis nad temas äratavad. Veel rohkem on see kehtiv üksikuist sõnadest koostatud poeetiliste piltide kohta.

Teame, et mõnedki ideed on tekkinud ilma autori ette aimamata, ainult vormiloogikat jälgides. Märkame vahel parimaidki luuletusi lugedes, et mitte mõte alati neid ei juhi, vaid ka riim. See inspireerib uusi

riime ja ühes sellega mõtteidki ning juhib luuletaja lõpuks järeldustele, millest tal teost alates aimugi polnud. Sellepärast valetavad riimikroonikad juba *a priori*. Stiil — see pole milgi moel ainult vormi küsimus. Ühtki mõtet ei või kahel viisil väljendada, nii et ta jääks täiesti üheks ning samaks. Tõde oleneb suurel määral oma vormist.

Kõike seda peab üldse luulestiilist rääkides meeles pidama. Kuid enam kui üheski kunstluuletuses on rahvalaulus tegemist vormitüranniaga. Kuna esimeses ainult viimast sõna reas tabab riiminõue, kehtib see siin alliteratsiooni ja assonantsi näol iga sõna kohta. Kui kitsad piirid siin valitsevad! Kui väike on siinne valikuvõimalus!

Saame sellepärast aru, miks rahvalaulus kuu on ikka kullane, sild sinine ja maa maksakarvaline. Mõistame koguni kõiksugu absurdumeid, üleloomulikke seisundeid ja sündmusi, sest neid vabandab nende vorm. Meid ei üllata võimatud võrdlused, hullud liialdused, reaalse maailma pahupidi-pööramised, sest me tunneme, et laulikut ometi mingi loogika, olgugi ka ainult vormiloogika on juhtinud.

Kuis võib aga see loogika petta võõraid, kes rahvaluulet ainult tõlkeis loevad! Mis originaalis alliteratsiooni pärast nagu relatiivset võetakse, ilma kohustuseta otseses mõttes uskuda, seda peab tõlkes, kus enam vormiloogikat ei tunta, puhta rahana võtma. See, mis originaalis oli vaid kõnekäänd, võib võõrale kangastada kõige fantastilisema kujutelma.

Leides Léouzon le Duc'i [7] «Kalevala» proosatõlkes sõnad «maa maksakarvaline», kirjutas Lafcadio Hearn imestledes Yrjö Hirnile [8]: «Kas on maa Soomes tõesti seda värvi?» Ja lisas oma jaapani kogemuste kohaselt: «Vihmavalangute järel on maa minu aias päris «maksakarvaline» — mahlakalt punaruske.» Soomes aga, selle vastu, algavad ainult sõnad «maa» ja «maksa» sama silbiga!

Kas ei või tunduvat osa müütilistest nimedest ja lugudest seletada ainult omal ajal tuntud «keele haiguse» [9] teooria abil? Kas ei haara teadlased kinni India, Kreeka või Islandi laulikute piltlikest kõnekäändudest, et neist terveid mütoloogilisi süsteeme tuletada? Ja kas pole meiegi muinasaega ning -usundit niisama käsitletud?

Teame, kui lihtsalt seletuvad sellised «salapärased» nimed nagu Nirvaana [10] või Manala [11]. Teame, et «Kalevala» kauni Aino-nime [12] olemasolu võlgneb ainult rahvalaulu teksti valesti lugemisele. Ja mäletan, kuis kord üllatusin, leides Georg Müllerist sõnad meie esivanemate jumalast, nimega «Maotallaya». Võttis aega, kuni taipasin, et kõne on lihtsalt «maotallajast» — s. o. Kristusest.

Sellele rahvalaulu vormile on kõik teravalt-isikupärane võõras. Siin valitseb kollektiivselt väljaarendatud stilisatsioon. Vahest omas mõnigi laulik küllalt fantaasiat uute ainete leidmiseks, kuid vaevalt julgust rahvaluulet ühegi senitundmatu vormivarjundiga rikastamiseks. Oieti, ta ei tundnud selle tarvidustki. Rahvalaulu vormitraditsioon muutus normiks, mis tõkestas uuendusi ja sundis käima šablooni järgi.

See vormiline konservatism on suuremal või vähemal määral omane kõigi rahvaste vanale luulele. Seda leiame piiblist, india ning pärsia poeemidest. Sellest sõltuvalt kruviti olemasolevad poeetilised piltütlused aja jooksul üha keerukamaiks, kuid nende arv ei kasvanud mitte palju.

See on ka põhjuseks, miks me kergesti ei või kõnelda rahvaluule stiili ajaloost. Siin puudub arenemise perspektiiv.

See konservatiivne vorm on aga omalt poolt ka ainete valikut mõjutanud. Sest nagu teatud sisu nõuab teatud vormi, nii vastupidigi. Mis rahvalaulu vormisse ei sobinud, see jäi lihtsalt tähele panemata. Nagu see vorm oma ühise värsimõõduga hõlbustas näiteks «Kalevipoja» koostamisel küll igat rahvalaulu riiset kasutada, nii on ta ka rahvaluule ainete ala kitsendanud ja rahva fantaasiat aheldanud. Rahvalaulu ainevald kivines tüüpiliseks, ja selle piire ei või ilma stiilivaistu,haavamata ületada. Kuid koos sellega jäi see luule ka ühekülgseks.

Lõpuks, meie rahvalaulu värsimõõdus on midagi väsitavat, ühetoonilist ja tuima. Sellepärast on raske neid laule suuremal hulgal järgemööda lugeda. Me väsime nii ühest ja samast rütmist kui ka sõnastusmaterjalist. Me hakkame selle vormivahendi türanniat tundma ning kaotame lootuse veel midagi üllatavat leida.

Ja sellepärast ei tunnegi erilist vaimustust eesti vanavara suurest küllast: see annab tunnistust vaid kokkuhoiu puudusest. Siin laiub liikumatu veteväli, kus oleks piisanud heledalt sulisevast allikastki. Ei suuda ikka imestleda vahel tüütuseni korrutatud pulmalaule ja mõrsjamanitsusi. See meie mineviku kombeluule, teoperemehe õuepoeesia on mõnikord küllaltki igav ja luulevaene. Otse igatsusega ootame hoolikalt ja maitsekalt koostatud valimikku, et siis ainult veel uurimise otstarbel *Monumenta Estoniae Antiquae* [13] hiigelköiteid avada.

Eesti-soome rahvalaulu tehnika on omal alal huvitav, kuid Lääne-Euroopa keskaegse rahvaballaadi oma on rikkam ja mitmekesisem, olgugi et seda pole kasutatud nii pillavalt. Juba see tehnika ise manitses täpsusele ja kokkuhoiule.

Meie rahvalaul esitab ainult üht võimalust. Kuid luulevormil peab olema palju võimalusi. Kunstkirjandus ei taotle ainult isikupärast sisu, vaid niisama vormigi. Ja sellepärast ei rahulda teda ka ainult rahvalaulu vahendid. Neist võis piisata vaid feodaalkorra hoopis algelisemale ainestikule ja hingeelule.

Just sellepärast meeldivad mõned vanasõnad ja mõistatused, loitsud ning itkud, et nende rütm on mitmekesisem, samas katkes vaheldub, aine ja meeleolu järgi kohaneb. Nad võimaldavad rohkem hääle ja meeleolu vahetumist rõhutada. Neis avaldub energiat ja säästlikkust, mis puudub muus rahvaluules. Nad on piltlikud ja ometi täpsed, viimistletud ning siiski värsked. Meie hariliku rahvalaulu parallelism, mis muudab selle luule impressionistlikult ebamääraseks, on võimatu täpses, realistlikus uueaja keeles.

Ülemal oli kõnet ainult seotud rahvaluulest. Kuid kui kõneleme rahvaluule vormist, siis võimegi seda teha vaid rahvalaulu, vanasõna ja mõistatuse puhul. Meie muinasjutul on vähe mingit vormi, mis rändaks suust suhu ja põlvest põlve.

Muinasjutest peeti meeles ainult üldist sisu ja jutustati sündmustikku «omade sõnadega». Seejuures tarvitati ikka sel ajal kehtivat keelt nii elavalt või kuivalt, kui iga jutustaja oskas. Üks võis seda teha plastiliselt piltlikult, teine lühidalt ja luuleta. Muinasjutu vorm oleneb täielikult

juhuslikust vestjast [14]. Paremal juhul võivad hästi jutustatud lood õpetada ainult head rahvakeelt.

Rahvalaulu kaitses uue aja ainete ja keele vastu selle luule konservatiivne vorm. Rahvalaul võis aja muutumisel murduda ja hukkuda, mitte aga painduda ning kohaneda. Muinasjutt oli aga kindlama vormita alles kaitsetu. Vahelduvate vaadete ja areneva keelematerjali kaudu ründab teda aeg, muutes ning moonutades oma maitse kohaselt. Kuna laul on hävinud või hävimas, elab muinasjutt ikka veel edasi. Kuid tema minevikust ei tea me midagi. Peame leppima vaid sellega, mida pakub juba poolharitud ja ajaleñte lugev rahvas ning kunstkirjanduse mõju all olev vanavarakorjaja.

Need aga ei paku, nagu osutab seni avaldatud materjal, palju head. Praktilis-materialistlikust vaimust kantud rahvas võis need jutud täita samasuguse vaimuga. Juttude üleskirjutajate maitset aga mõjutasid kirjanduslikud pseudo-eeskujud. Nende tegurite mõjul taganes meie muinasjutt üha kaugemale loodusrahva ainete, käsituste, mõtete ja meeleolude maailmast. Tekivad lood, mida ühes Tõnu Sanderiga [15] paljud «müütilisteks» pidasid: lood Koidust ja Hämarikust, Jutast ja Endlast, Maailma loomisest ning Vanemuise laulust. Teisal lööb lokkama germaaniline maitse kuningapoegade ja -tütardega, nõiutud losside ja kedervarte, põialpoiste ning jõuluvanadega — kuni Andersenide [16] ja Grimmideni [17] välja. «Punamütsikese» susi nõuab saaki! Et leida selle materjali vastu õiget seisukohta, siis mõeldagu juurde just juttude korjaja oma magus-romantiline, «muinasjutuliselt-luuleline» olla püüdev sõnastus.

Huvitavamad on muidugi lood, mis on ometi kuidagi seotud meie oma psüühika, maapära ja minevikuga, olgugi motiivid ise vahel võõrsilt. Ei või eitada libahundi-, koerakoonlaste- või puugijuttude omapärast koloriiti. Kuid neiski avaldub rohkem fantastikat kui fantaasiat, rohkem õudhetke tabamist kui teema edasiarendamist. Neile järgnevad kohalikud ja ajaloolised muistendid, olgugi et neis analoogiat ilmarmuta kurjasti tarvitatakse. Igatahes äratab Jungi «Muinasajateadus» oma lühikeste lookestega enam huvi kui Kreutzwaldi germaniseeritud *Eestirahva ennemuistsed jutud* või Eiseni suupärastatud rahvaraamatud.

Eriti häirivalt mõjub meie muinasjuturepertuaaris mõttekujutuse lühikandvus, fantaasia haprus. Nagu laulus, nii puudub meie rahval ka muinasjutus kompositsiooni anne. See muinasjutt tunneb ainult üksikut episoodi, anekdooti, juhtumust, ilma et suudaks neid ühte liita. Isegi säärasel puhul, kui paljudes juttudes esinevad ühised tegelased, nagu Kalevipoja-, Suure Tõllu [18] või Kavala Antsu ja Vanapagana lugudes, esitatakse need jutud iseseisvate anekdootide seeriana. Idamaiste jutustajate arabesklik fantaasia on meie rahvale sootuks võõras. Ja see päritud kombineerimisvaistu nõrkus näib veel praegugi raskendavat meie romaani ning draama arenemist.

Meie rahvalaulud on oma kitsal alal mingi täiuse saavutanud. Nad pakuvad omapärast ainestikku ühes vastava käsitlusmeetodi ja vormimaterjaliga. On sellepärast loomulik püüd neid rahvalaulu elemente kunstluules uuesti kasutamisele võtta. Ühelt poolt avatleb rahvalaulude

liitmise, teisalt nende imiteerimise võimalus. Sellekohased katsed on aga seni vähe õnnestunud.

Põhjuseks pole olnud igatahes mitte luuletajate nagu moodsate kultuurinimeste individualistlikud kalduvused, mis oleksid takistanud rahvaluule hingele lähenemist, vaid just kultiveeritud isikupärasuse puudumine, mis oleks võimaldanud stiiliteadvalt ülesandele läheneda. Leidub nimelt ainult kaks võimalust rahvaluule väärtmetalli uuesti helisema panna: sulatatagu rahvaluule oma hinges põhjalikult ümber või sulatagu oma hingega põhjalikult rahvaluulesse. Meil aga on otsitud kuldset keskteed, mis on kunstis kõigist teedest halvim tee.

Selle väite tõenduseks on ka meie rahvaeepose koostamise lugu.

Fr. Tuglas, Valik kriitilisi töid. Teosed, 7. kd., Tallinn 1959, lk. 109—121.

Märkused: **1.** Käesolev essee ilmus 1912. a. «Noor-Eesti» IV albumis, hiljem veel kolmel korral (1919, 1935 ja 1959), käesolev 1959. a. — **2.** Dr. Jakob Hurda poolt setu variantidest kompileeritud «Ilulaul», mida Fr. Tuglas tsiteerib. — **3.** Ferdinand Ohrt (1873—1938) oli taanlasest *Kalevala* tõlkija ja uurija, 1922. a-st filoloogiadoktor. Huvi Soome vastu tekkis tal Z. Topeliuse teoste lugemisest. Reisis Soomes; Vene-Karjalas tutvus Kalevala laulualadega. 1906. a. ilmus *Kalevala* lühendatud tõlge (ca 10 000 värssi). Uurimus *Kalevalast* trükiti 1908. a., 1909. a. ilmus teos Jaakko Suomalaise tõlgituna Helsingis ka soome keeles: *Kalevala kansanrunoelmana ja kansalliseepoksena.* F. Ohrt tõlkis ka *Kanteletare* laule, mis ilmusid teaduslike kommentaaridega. Uuris ka taani loitse ja avaldas neid kahes köites «Danmarks Trylleformler» (1917, 1923). «Kalevala»-uurimuses käsitleb Ohrt Eestit kui üht *Kalevala* lauluala (lk. 86 jj.). Ta loetleb ka eesti aineid «Kalevalas» (tabel). Rõhutab Setu lauluala suurt tähtsust runode mõistmiseks üldse. Teoses selgitatakse ka Kreutzwaldi, Veske, Hurda, Kallase, Õpetatud Eesti Seltsi, Eesti Kirjameeste Seltsi tegevuse tähtsust kultuuriloos. Laulikuist mainib Ohrt Epp Vasarat, Rõõt Meijelit, Miko Odet. Lühidalt iseloomustab ta seal ka «Ilulaulu». (F. Ohrt, *Kalevala kansanrunoelmana ja kansalliseepoksena*; *Iso tietosanakirja*: Ohrt, Ferdinand.). — **4.** Henry Wadsworth Longfellow (1807—1882) — Harvardi ülikooli uute keelte professor Ameerikas, luuletaja ja tõlkija, kirjutas *Kalevalast* mõjustatuna eepose *The Song of Hiawatha* (1855), mille peategelaseks on indiaanlaste pealik, kes XVI sajandil rajas irokeeside «viie rahva liidu». — **5.** Piiblitegelasi, nende hulgas Maarja ja Jeesus, esineb mitmes setu rahvalaulus, neid tegutseb ka legendilaadilistes muinasjuttudes. — **6.** Rudolf Gottfried Kallas (1851—1913), elukutselt pastor, selle kõrval kultuuri- ja koolitegelane, matemaatikaõpikute autor, kirjutas tähelepandava (kuigi diletantliku) uurimuse *System der Gedächtnislehre* (Tartu 1897), kus allikaiks peale filosoofiliste teoste on kasutatud ka rahvaluulet. — **7.** Léuzon le Duc tõlkis *Kalevala* prantsuse keelde. — **8.** Yrjö Hirn — soome-rootsi esteetik, psühholoogilise koolkonna esindaja omal alal, uuris kunsti geneesi ja selle algelisi esinemisvorme loodusrahvail, lastel jm. Teostest mainitagu *The Origins of Art* (Stockholm 1900), *Det estetiska livet* (Stockholm 1913). — **9.** Indoloog Max Müller (1823—1900) lõi nn. «keele haiguse» teooria, mis on tegelikult tema müütide tekkimise seletus (vt. *Essay of Comparative Mythologi*, 1856). Selle termini all mõistab Müller sõnade algse tähenduse pikaldast tuhmumisprotsessi, tänapäeva mõistes keeles toimuvaid semantilisi muutusi. Mülleri järgi väljendas ürginimene (indoeurooplase eellane) oma mõtteid konkreetset tähendust sisaldavate sõnadega. Iga nähtust nimetas ta mingis vaadeldavas esemes esilekerkiva tunnuse järgi. Muidugi võidi aluseks võtta ka vähem esindavaid tunnuseid. Sarnasuse tõttu võidi teiselt poolt eri esemeid nimetada ühesuguselt. Keel oleks nagu koosnenud metafoorilistest väljenditest (epiteetidest), sisaldades palju sünonüüme ja homonüüme. Müüdid olevat saanudki alguse metafooridest, sõnade kasutamisest piltlikus mõttes, kui algupärane tähendus on kas ununenud või jäänud elama uue tähenduse kõrval. Nagu A. Kuhn ja W. Schwartz taandas Müllergi enamiku müüte loodusnähtuste ringile, kus seostuvad päikesest ja selle ilmingutest tuletatavad nähtused. Sõnaga *särav* võidi nimetada mitte ainult päikest, vaid ka kuud, tähti, vett ja muud. Kui üteldi «Die Sonne geht unter», mõeldi — ta hukkub, hävib, kaob, sureb. Ja sellest tekkis müüt:

< päike < päikesejumal vananeb, sureb. Tähtsat kohta omab metafoor mütoloogias, eriti tähtsad on päikese tõus ja loojumine, need tekitasidki kujutlusi võitlusest valguse ja pimeduse vahel. Peale keele semasioloogiliste muutuste pidas Max Müller tähtsaiks müütide tekkimist soodustavaiks põhjusteks ka grammatilisi kategooriaid, eriti geenuse kategooriat.

Nimetuste kirevus ja ebakindlus pidi tekitama üha suureneva mõistete segaduse, esialgse tähenduse unustamise, pidi tekkimagi siis «keele haigus», kutsuti esile loodusnähtustest fantastilised kujutlused, s. o. müüdid. (J. Hautala, *Suomalainen kansanrunoudentutkimus*. Helsinki 1954, lk. 139—140; Д. Коккьяра, *История фольклористики в Европе*. Перевод с итальянского. М. 1960, lk. 304—305; Ю. Соколов, *Русский фольклор*. М. 1941, lk. 47—48.) — **10.** Nirvaana (sanskriti k. kustutama). Budismis tähendab lunastust (pääsemist). Nirvaanat on interpreteeritud mitmeti: paljas maailma ja inimese olemise või saamise puudumine või midagi positiivset, seisund ilma kirgede ja kannatusteta või kui mingi täiuslikum realiteet. — **11.** Manala — surnute asupaik eesti rahvauskumustes, kus sellest leidub mõningaid jälgi. Rohkem kõneldakse Manalast XIX sajandi kirjanduses. — **12.** Aino — tegelane *Kalevalas*. Nimi on Lönnroti poolt eri rahvalauludest vabalt kujundatud. Runoteisendite algusvärsi «Anni tytti, aino tytti» järelosas esinevast adjektiivist Lönnrot moodustaski nime Aino (A. Turunen, *Kalevalan sanakirja*. Helsinki 1949: Aino). — **13.** *Monumenta Estoniae Antiqae* — rahvaluuletekstide täieliku väljaande seerianimetus. Esmakordselt kasutas seda dr. Jakob Hurt *Setukeste laulude I—III* (Helsinki 1904—1907), ka lüroeepiliste laulude väljaande *Eesti rahvalaulud I* ja *II* puhul. Praegu on kujunemas see nimetus tekstide täielikkude väljaannete seerianimetuseks, kusjuures nimetusele lisatud I märgib laule, II muistendeid (vt. *Eesti muistendid I—III*. Tallinn 1959—1970). — **14.** Siin Fr. Tuglas eksib. Kuigi muinasjutud ja muistendid erinevad lauludest ja väikeluulest selle poolest, et nad võimaldavad jutustajal kasutada rohkesti oma individuaalsust sõnastuses, on ka neil oma kompositsiooni- ja struktuurireegleid, nagu on näidanud taani professor A. Olrik. (A. Olrik, *Nogle grundsaetninger for sagnforskning*. København 1921) ja nõukogude folklorist V. Propp ning teised (В. Пропп, *Морфология сказки*. Л. 1928; 2 изд. М. 1969; Н. Рошияну, *Градиционные формулы сказки*. М. 1974). — **15.** Tõnu Sander, *Eesti kirjanduse lugu I*. (Tartu 1908) käsitleb ka Fr. R. Faehlmanni kunstmuistendeid (müütilisi muistendeid). «Müütiliste juttude» rühma paigutab Sander lood maailma loomisest, jumalate elust ning tegudest. — **16.** Hans Christian Andersen (1805—1875) võitis maailmakuulsuse kunstmuinasjuttudega, mida on tõlgitud ka eesti keelde («Inetu pardipoeg», «Keisri uued rõivad» jpt.). — **17.** Vennad Jacob (1785—1863) ja Wilhelm (1786—1859) Grimm on peale muu rikkaliku teadusliku loomingu avaldanud kaheköitelise maailmakuulsuse saavutanud muinasjutukogu *Kinder- und Hausmärchen*. Esimene ilmus 1812., teine 1815. a. Eesti keelde on tõlgitud 144 muinasjuttu 362 korral. Esimene tõlge («Lumivalguke») ilmus 1877. a. 1945. a-st peale on ilmunud «Lumivalgukest» 157 000 eks., «Punamütsikest» 144 000 eks. Tõlkijaiks on muude hulgas E. Bornhöhe, R. Roht jt., pärast 1945. a. L. Nurkse jt. (M. Lilliputu, Vendade Grimmide muinasjuttude tõlked eesti keelde. 1978. Käsikiri Tartu R. Ülikooli eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedris.) — **18.** Lood Kalevipojast ja Suurest Tõllust on jäänud hiiumuistenditeks, seega episoodilisteks üksiklugudeks loodushiidliku üldiseloomuga. Muinasjututegelaseks on saanud Vanapagan sulasemuinasjuttudes, kuigi temagi on kõige olulisemas osas hiiumuistendite kangelane. (Vt. *Eesti muistendid I—III*. Tallinn 1959—1970.)

MIHKEL KAMPMAA [KAMPMANN]

(1867—1943)

TARTU TOOME VAREMED RAHVALUULES 1913.

Lossivaremed ja kantside riismed meie maal on peaaegu kõik kurva mineviku tummad tunnistajad. Eestlane ei näe neis muud kui muisteaja orjaahela jätiseid, millesse võõras võim teda aastasadadeks kinni neetinud. Sellest siis tulebki, et rahvasuu lossivaremeid nähes harilikult vaikib, neile auks ja ehteks jutupärgi ei punu, kuna ta seevastu kirikuid ja nende jäänuseid mitmesuguste luuleehetega ilustab, nagu täheks neist saadud troosti ja selle lahedama põlve eest, mida vaimulikkude isandate kõvera kepi all maitsti [1]. Ka Tartu Toome varemed seisavad eestlasel lahkes mälestuses, vähemalt elustavad nad rohkel mõõdul tema mõttekujutust, nõnda et ta neid ikka ja jälle uuesti oma luulesse põimib. Ja mitte ainult vana põlve inimesed ei püüdnud muistejuttudes Toome varemetest mingit luulelist külge leida, vaid ka meieaegne noorsugu ja uue aja rahvalaulikud teevad oma mõttemõlgutustes nendega tegemist, mis näitab, et Toome varemed nende meeles edasi elavad, neile midagi kõnelevad. Alustad sa näiteks väiksemate koolilaste hulgas, kes Tartust või ligikonnast pärit, Toome varemetest juttu, siis on väga paljudel neist mõnda iseäralist lugu jutustada, mis tihti korduvad ja teisenditeks muutuvad. Panen alamal mõned jutukesed kirja, mis rahvasuu Toome varemetest pajatab. Olgu see väike lisapala lähema kodukoha tundmaõppimiseks, nimelt, kuidas see, mis vana kirik kõneleb, rahvaluules vastukaja leidnud.

V a n g i s n e i u. Kui Toomkirikut ehitati, siis müüriti sinna sisse üks ilus-naisterahvas. Igal vana-aasta õhtul kell 12 lendab ta ingli näol Toome peal ja hoiab risti käes. See inimene, kellele ta risti kaela viskab, peab tema asemele müüri sisse minema ja niikauaks sinna jääma, kuni tal korda läheb mõnele möödaminejale vana-aasta õhtul risti kaela panna.

Teisend: Vanal ajal on Toome varemete all keldris üht vürstitütart vangis peetud ja ta on sinna ära surnud. Nüüd hoidvat tema Toome kiriku võtmeid. Igal aastal jaanipäeva öösel kannab ta kiriku ümbruses võtmeid ja otsib inimest, kellele ta neid saaks kaela visata. Läheb see tal korda, siis pääseb ta ise vangist, kuid uus võtmekandja peab senikauaks vangi minema, kuni ta enesele jälle juhtub asemiku leidma.

S i s s e m ü ü r i t u d k u n i n g a p o e g. Vanal ajal võetud üks kuningas oma proua ja lastega vangi. Isa surmatud ära, kuid poeg ühes ema

ja õega müüritud varemete alla keldrisse kinni. Igal vana-aasta õhtul tulevat kuningapoeg varemetest välja, üleni sõjariistades. Tema järele sammuvat kaks naisterahvast, üks vanem, teine noorem. Nooremal olevat raamat käes ja lugevat selle seest valju häälega ja nutvat ise sealjuures. Nad minevat hommikupoole külge, kuningapoeg langevat põlvili ja paluvat, et jumal temale päästja saadaks. Kui kukk laulab, siis kaduvat nad ära.

Teisend: Kord läinud keegi vanaeit aasta viimasel õhtul Toome peale kõndima. Kõik olnud nõnda pühalik ja nagu viiulimäng helisenud heledalt läbi kuuskede. Eit näinud silla juures tulekuma. Ta läinud koju ja kutsunud ka teisi inimesi neid helisid kuulama, kuidas sõjaajal surmasaanud kuningapoeg kurdab ja päästjat ootab.

Inglite laul. Elanud vanainimene, kelle ainus poeg Johannes raskesti haigeks jäänud. Kui pojale krambid peale käima hakanud, langenud eit minestusse. Teised viinud ta välja värske tuule kätte. Seal kuulnud ta kõrgel Toome kohal taeva all inglite laulu. Kui vanainimene tuppa tulnud ja magama läinud, siis näinud tema, et keegi hall vanamees istub pilve peal ja Johannes tema süles. Varsti selle järele surnud poeg ära. Siis läinud vanainimene Toome varemeid vaatama, kas mitte uuesti inglilaulu ei saaks kuulda. Seal näinud ta palju vaimusid, kes kummardades tema poole käsi sirutanud.

Teisend: Öösel on varemetes vahel tuld näha ja valgeis riideis ingel käib trepist üles.

Mahamaetud varandus. Ennemuiste suure Rootsi sõja eel matnud sakslased oma suured varandused Toomkiriku keldritesse. Nüüd nähtavat igal jaaniöösel Toome varemeis tuld põlevat, ja kes julgeb jaaniöösel sinna juurde minna, see saavat suure hulga raha.

Kaarnate saladused. Vana kelder Toome varemeis olevat koht, kuhu kaarnad iga saja aasta tagant kokku tulevad. Kes juhtub öösel seal olema, see saavat kõiksugu saladusi kuulda.

Imelik raamat [2]. Vana-aasta õhtul läinud üks mees Toome varemeist mööda. Ta pannud tähele, et üks poiss varemete vahele astunud. Mees läinud ka järele ja näinud ühes kambris suurt raamatut pika ahela otsas. Poiss hakanud valju häälega raamatut lugema. Siis tulnud rahvast murruna varemetesse. Poiss küsinud: «Mis te tahate?» Rahvas kostnud: «Sa ise kutsusid meid.» Siis hakanud poiss tagurpidi raamatut lugema ja rahvas kadunud jälle ära.

Juba mõnda aega liigub noorte inimeste suus Tartumaal uuema aja rahvalaul, milles Toome varemete üle mõtteid mõlgutatakse. Laul näib laialt tuttav olevat ja on ühes hiljuti ilmunud rahvalaulikuski ära trükitud. Lasen ta siin sel kujul järgneda, nagu ta rahvasuust on üles tähendatud:

Mineviku tunnistaja,
Endne kuulus usumaja,
Toome varem, seisad sa
Hämaruses üksinda.

Õrnal õhtueha valgel
Vaatan unistaval palgel
Üles sinu võlvile,
Toome varem, vanake.

Kus on jäänud kanged pojad,
Kes siin ehitanud kojad,
Mis küll aastatuhandeid
Põlvest põlve kestavad?

Kuhu kadund laulukaja,
Mis sind täitis, tore maja?
Ava suu ja kõnele,
Toome varem, vanake.

Aga vait jääb vanakene,
Hoiab hääled enesele.
Hoiab kinni hoolega,
Mis on elus näinud ta.

Ei see ole naer või nali
Ega rõõmus hõise vali —
Sõjakära vaiksel ööl,
Orjaohked sunnitööl.

Tasakesi lähen ära,
Kõrgelt valvab tähtesära. —
Pimedusest ülesse
Kerkib varem, vanake.

Laulik, kes selle eleegilise unistuse luuletanud, avaldab nähtavasti sooja osavõtmist ja kaasatundmist «kuulsa usumaja» saatusest; ta tunneb varemete ees teatavat aukartust. Mil teel luuletus rahva sekka pääses, kas suusõnal, käsikirjas või mõne vanema trükitud luuletuskogu läbi, mis mulle tundmata võiks olla, seda ei saa praegu mitte kindlaks teha. Võimalik, et autor üsna kergesti üles leitakse. Tutvustamise väärilisek pean ma teda sellepärast, et rahvas teda omaks võtnud. Niipalju kui mul võimalik olnud noorte inimeste käsikirjalisi luuletuskogusid läbi vaadata, kuhu igaüks oma maitse järele luuletusi üles võtnud, võisin tihti ka Toome varemete laulu leida. Rahvalauluks on ta vist sellepärast saanud, et ta rahva meeleolu tõlgitseb, rahva tundeviisile vastab [3].

M. Kampmann

«Eesti Kirjandus» 1913, nr. 9, lk. 332—334.

Märkused: 1. Ei ole andmeid, et kirik üldiselt talupoja vastu leebem oleks olnud. Ka siin aukartus segunes hirmuga. Võtmekandjaid ja sissemüüritud inimesi käsitlevad muistendid kõnelevad sedasama keelt. — 2. Ülikooli raamatukoguga seotud muistendid on õigupoolest loomulikult üle kantud varemeist kui vanemast ehitusmälestisest, millesse raamatukogu rajatigi XIX sajandi algul. Küll aga näib maagiline «Seitsmes Moosese raamat» seostuvat raamatukoguga, sest XVII saj. lõpul või XVIII saj. algul koostatud saksakeelne maagiaraamat *Das sechste und siebente Buch Mosis* ilmus alles 1849. a. Sellest põlvnevad kõik järgmised, ka muukeelsed väljaanded. Eestikeelsed kaks raamatut trükiti 1872 ja 1914 (W. Anderson). Vt. ka M. J. Eisen, *Seitse Moosese raamatut* (Tartu 1896). — 3. Artiklis toodud muistendid ning laulgi on karakteersed linnafolkloorile, mida meil on vähe kogutud, veel vähem uuritud. Esitatud muistendid seostuvad suurte ehituste või varemete, üleloomulikkude jõudude koondumispaikadega. Need on inimeses ikka tekitanud salapärase hirmuga segatud põnevust. Muistendid jutustavad, et ehitustesse on müüritud pettuse teel või sunniviisil kohalikke alamast seisusest (vt. siin lk. 224) või koguni kuninglikku päritolu isikuid. Sissemüürimine on ülemaaliselt tuntud motiiv. Ehitusse olevat peidetud ka nõiaraamatuid, võimalikkude ohtude hirmul vahel suuri varandusi, mille kättesaamiseks on lootusi kindlate tingimuste täitjail. Mõnesugune erinevus üldtraditsioonist on selles, et muistendid on mõjutatud kirikukirjandusest. Laulus on püsiv motiiv: lossid ja kirikud valmisid orjade sunnitööna (vt. eelviimane stroof). Selle poolest vastab esitatu «rahva tundeviisile». (Vt. tahvel 4.)

Linnafolkloori kuulub ka muistend Haapsalu lossi Valgest Daamist (vt. tahvel 2), samuti Olevist ehitajana (E. Laugaste, E. Normann, *Muistendid Kalevipojast.* Tallinn 1959, lk. 353—359; ka E. Laugaste, *Eesti rahvaluule.* Tallinn 1977, lk. 62).

GUSTAV VILBASTE

(1885—1963)

ENDISED TÄHTPÄEVAD KOLGA RANNAS 1913.

Puudulikud olid vanemal ajal ajaarvamise abinõud. Kell oli tundmata, sellepärast arvati öö pikkust kuke esimese, teise ja kolmanda laulu järele; hommiku lähenemist tunti taevatähtede, iseäranis sõõlatähestiku ehk Odava [1] seisukohast; päev algas hommiku; lõuna oli siis, kui vari kõige lühem, õhtu, kui päike juba loojas. Mõned nukitsesid omale ka tunnipaku puust ehk paekivist, mis selge päevaga aega teada andis. Niisama puudulikud olid aastaarvamise abinõud. Tähtraamatuid [2] ei tarvitatud. Need on vast rahva seas aastat 60—70 tagasi nähtavale tulnud. Ka ei tuntud Kolga rannal mitmesuguseid päevade ülestähendamise abinõusid, nagu sirvilauad Hiiumaal. Siin ei tunta sirvilaudu ega saada nende tähendusest aru.

Suuremat meelespidamist nõudsid tähtpäevad, sest tähtpäevi on vanemal ajal hoolega pühitsetud, nagu vanade inimeste seletused näitavad. Vanematel inimestel pidi hea meelespidamise võime olema, et neid kõiki korrapärast teada. Muud abinõu neil selleks ei olnud. Üksvahe on ka Juminda kabelimees [1] pärast jumalateenistust kabelis öelnud, missugusel nädalapäeval tähtpäev eeltuleval nädalal on. Enamasti oli see inimestel iseenesest teada, sest vähe on neid juhtumisi ette tulnud, kus inimesed mõne tähtpäeva ära on unustanud.

Üleüldse oli endine ajaarvamise viis teisiti kui praegusel ajal. Aega ei arvatud kuude, vaid nädalate järele. Kuu ei olnud ajapikkuse mõõduks, vaid temaga tähendati lihtsalt aega: noorekuu aeg, vanakuu, esimene kortel [veerand], viimane kortel. Seda pidi selleks teadma, et tööd ja toimetusi korda saata, mis teatud kuuaega nõudsid.

Aega ei hakata uuest aastast lugema nagu nüüd, vaid jõulust: joulust kuus küünla [3], küünlast kümme kündü [4], ükstoistkümmend jürgi [5], kaheksa karjalasku [6] ja seitse siguje, s. o. maarjapäeva [7], sest maarjapäeval said sead võtmed kätte, nagu madisepäeval [8] kanad — siis pidid nad ise endale toidust otsima, perenaine enam ei andnud. Teised arvasid jälle: joulust kuus küüntla, küüntlast seitse maarja, maarjast

[1] Juminda kabel olnud esiti Juminda neeme otsas. Sealt toodud ta Juminda küla alla. Aastat 45 tagasi laotatud Juminda puukabel ära ja ehitatud Leesile kivikabel, mis Kuusalu abikirikuks jäi. Kirjelduses ettetulev kabel tähendab Juminda kabelit.

neli jürgi, jürist ühiksä jaani, jaanist seitse lauritsasse [9], lauritsast seitse mihkli [10], mihklist kuus marti [11] ja mardist kuus joulu. Nii on aasta möödas ja see nädalate järjestik pidi igal korralikul inimesel peas olema. Peale nende tähenduste oli veel teisi tarkusi aja ja tähtpäevade meelespidamiseks, millest eelpool juttu tuleb.

Tähtpäevi, mida pühitseti, oli vanemal ajal, umbes 100 aastat tagasi, rohkem, kui neid praegu pühitsetakse. Kõik need pühad, mida nüüdki veel mõnel pool pühitsetakse, nagu jaanipäev, mihklipäev jne., olid muidugi tähtsamate pühade hulgas, aga oli ka sarnaseid tähtpäevi, mida nüüdsed inimesed palju ei tunne, näit. kaepäev [12], simunapäev [13], tabanipäev [14] jmt. Ka pühitseti veel neljapäeva õhtut, mis rannas «tooru teeramise ehtudeks» hüüti. Mis see «tooru teeramine» tähendab, ei teata enam seletada.[1] Niisama ei tehtud ka laupäeva õhtul tööd. Laupäeva õhtu kohta räägiti: «Täna seisuvad veskidki.»

Kõige tähtsamad pühad aastas olid jõulud. Need jagati kaheks: v a n a d j o u l u d — jõululaupäevast uueaasta laupäevani, ja u u e d j o u l u d uuestaastast küünlapäevani. Vana jõulude pühitsemine algas juba jõululaupäeval, jouluaadil, nagu seda vanasti nimetati, umbes lõuna ajal. Siis köeti sauna, kus end puhastati ja pesti, et väärt oleks jõulusid vastu võtma. Inimesed panid endid ka puhtamaisse riietesse. Jouluaadi õhtul videvikus toodi õled, «joulud» tuppa ja laotati põrandale laiali. Tuba oli soojaks köetud ja öösel magasid kõik maas õlgede, «jõulute» peal. See nagu oli kohusekski.

Ühes «jõulutega» toodi ka «joululeib» tuppa lauale. Joululeib tehti rukkijahust, sepikuna, ja tikiti temale puutikuga või napsiklaasi kabaga ratta sarnastest ringidest rist peale. Terve aja pidi see leib alati laua peal olema. Vaheaja argipäevadeks viidi ta aita, esimest korda süüta laste päeval (28. dets.) ja toodi nääripäeval jälle tuppa; teist korda viidi ta kaepäeval (2. jaan.) aita ja toodi kolmekuningapäeval [6. jaan.] jälle tuppa.

Jõululeiva kõrvale pandi jõuluküünlad põlema. Jõuluküünaldeks olid harilikud omakastetud rasvaküünlad, mis kaheharalisesse küünlajalga pandi. Vahel tehti ka kaheharalisi küünlaid. Küünlad süüdati juba videvikus põlema. Tuba pidi terve öö küünaldega valgustatud olema ega tohtinud lasta kuidagi küünlaid kustuda. Üks perekonnaliikmetest valvas alati selle järele, et tuli ei kustu — ta luges õhtutel ja vahetas küünlaid, kui neist üks otsa sai. Küünal oli üleüldse jõulu tundemärk.

Kui juba kõik jõulude vastuvõtmiseks korras oli, asuti sööma. Jõululaupäevane toit oli harilikult peakapsad, liha ja kartulid.[2] Kapsaid hoiti selle jaoks alal ja neid pidi igas vaesemaski talus olema (kapsaid keedeti veel uueaasta ja kolmekuninga laupäeval ja küünlapäeval). Sööma alla ja peale loeti. Lugemine oli vähemate laste hooleks. Kes lugeda ei osanud, lubati jõululaupäeva õhtuks sealauta viia, mispärast lapsed hirmuga pal-

[1] Tegemist on siin põhjamaade Thoriga. Ka Kose kihelkonnas Alaveres on aastat 50—60 tagasi neljapäeva õhtut pühaks peetud: Tooru auks mängitud «toorupilli» ja pole mitte tööd tehtud. Mis see Tooru oli, ei teata.

[2] Mõnes rannas keedeti jõuluaadil seapead. Ka võisid lapsed jõululaupäeva õhtul «oma käega ossi võtta», — muidu anti liha neile ikka jaopärast.

veid pähe õppisid. Peale sööma ei tehtud suuremat midagi, vaid mindi jouludele magama.

Esimese püha hommikul tõusti vara, juba kukelaulust [15], üles. Esimene töö oli ühel perekonnaliikmel ahi ära kütta. Palavasse ahju pandi liha ja vorstid soojenema. Valge varus pidid need, kes jaksasid, juba kabelis olema, kus kabeli laulumees jumalateenistust pidas. Sinna oli mõnest külast versta 6—7. Kabelist tulles vast söödi.

Esimese püha hommikul suurustati ka loomad ära, s. o. neile viidi leiba, jõuluid.

Sel päeval oldi enamasti kodus, sest siis ei lubatud, iseäranis aga lastele, mitte külas käia, — «aeta ahju», «visatakse searangid kaela» jne.

Teisel pühal pühitseti t a b a n i p ä e v a (tehvanusepäev). Tabanipäev on veel üks õige vanadest mälestustest. Mispärast teda peeti, kes see «Taban» on, ei tea rahvas seletada. Rahvalaulus, mida Kõnnu rannas veel mõned vanad inimesed oskasid ja mis iseäralise «renksatuselauluna»[1] tuttav on, öeldakse:

Tabani heuste herra,
Ruode kuldane kuningas, —
sie sündüs Süsimäällä,
ilma ketskem, ruode kilskem,
selle vilskem, välskem.

(Liisu Mahlberg, 70 a. Pärispääl.)

Sel päeval on hobuseid tuppa toodud, neile õlut juua pakutud, pead, kõrvu õllega pestud. Mispärast seda kõik on tehtud, ei teata enam seletada, vaid ainult mäletatakse, et nii on talitatud: «Juba ta ikka hobuste õnne tähendas.»

Õhtul käinud majast majasse t a b a n i s a n d i d. Nad olnud niisamuti kui mardi- ja kadrisandid moonutatud: kasukas tagurpidi seljas, nägu kinni kaetud jne.[2] Nad käinud taludes ja mangunud õlut ja viina. Tabanisantidel olnud oma kindel piir, kustsaadik nemad toas võisid minna. See oli «tabani ors», mis toa koja poolt seinast umbes 5—6 jala pealt aampalgina ühest seinast teise käis ja endise umb- ehk pätsahju välimises

[1] Renksatuselaulus tulevad sõnad üksteise järele «vooru» järele, mille tähendusest aru ei saada.

[2] Tabanisantidest annab väikese pildi rahvalaul, mis ühe hulga laulude mõistja eidelt (Mai Kravtsov [16], Tappurlas, 68 a.) üles kirjutatud. Seda laulu lauldud tema lapsepõlves tabanisantidele kiuste:

«Tabanikka poisikane!
Taban on tagusta tehtud,
kuerakarvust on kuotud,
linaluist on luogudatud,
undinahast ommeletud.
Obu oli suolassa künässä —
sielt tous üles irnumaie,
mää pääle mängimaie.
Pereeite, eidekäne,
peretaati, taadikene,
otta kappist klaasikane,
kirstusta kenä pudeli,
laekast laia kruusikane, —
kalla klaasist kallist viina,
pudelist punasta viina,
kruusista kollasta viina,
juoda miesi juobuneksi, —
siis taban tabasa näüdäb.»

nurgas püstiseisvat patsasamba ülemist otsa kinnitas. Patsasammas oli umbahju (ilma keriseta) välimise nurga toeks. Tabanisandid ei tohtinud tabani õrrest enam toa sissepoole minna; kui nad seda tegid, anti neile valu ja kihutati toast välja: muidu aga anti neile enamasti õlut ja viina, mille ette siis tempe tegid.

Jõulusid pühitseti kolm päeva. Ka s ü ü t a l a s t e p ä e v [17] oli püha. Jõuluaeg kogusid nooremad inimesed kuhugi talusse ja mängisid «joulumängüsid» — lihtsaid ring- ja reasmängusid lauludega ja «jalajärel» tantsuga. Need kandsid ühist nime «joulumängüd» ja kujutasid enamasti koduloomi, nende püüdmist, tapmist jne., nagu «hobune», «siga», «lammas», «ani», siis veel «neula-» ja «laevamäng» jne.; või tehti õlepassidest ja -nuustidest midagi hargilist ja mängiti «Suudari ja kräädäri» (kingseppa ja rätseppa). Nooremad olid mängudega tegevuses, vanemad vaatasid pealt, mehed maitsesid õlut, mida jõuluks ikka valmistati: maamehed viisid jõulu eel rannast jõulukalu, mille vastu enamasti odralinnaseid toodi.

«Jõulud», s. o. jõuluõled viidi peale «lastepäivä» välja. Jõulude väljaviimisega olid ka vanad jõulud otsas. Jõulude vaheajal ei tehtud ka mitte kõiki töid: ei kedratud ega liigutatud villu, sest lambad ei sigine siis; ka võrku ei kootud, niisama ei raiutud toorest puud, sest see oleks loomade kahju kaasa toonud. Enamasti tehti jõuluvaheajal kasutööd: kujuti võid, punuti paelu, tehti käiksekirju, tikati, õmmeldi jne.

U u e a a s t a laupäeval ristiti kõik elutoa, lautade, aitade uksed, õueväravad ja paadid ära, s. o. nendele tehti ristid peale, ustele kriidiga, õuevärava vahele pandi roigastest ja rannas paadi peale aerudest rist, kusjuures aerud seati vähe püstakile paadipõhja, labad ülespoole. Rist pidi neid terve algava uueaasta kõige kahju ja kurja eest kaitsma.

Uueaasta laupäeva õhtul kõeti veel varem ahi ära kui jõululaupäeval. Enamasti küpsetati ahjus kasetohu peal kooki, mis piimast, koorest ja odrajahust kokku oli segatud. Seda söödi õhtul võiga [1]. Õhtul toodi jälle õled tuppa ja jõululeib lauale.

Uueaasta öösel ei tohtinud tuba pime olla. Künnimees pidi öösel mitu korda sööma. See tähendab õnne ja head. Ka püüti öösel suuremalt jaolt üleval olla. Et aega lõbusamini mööda saata, valati õnne kõigele pererahvale: sula tina valati kapa sisse ja nimetati selle juures nime, kelle õnne peale valati. Valatud kujutustest püüti tulevikku ette kuulutada: sakrikune tähendas pulmi, laeva sarnane meremeest — peigmeest jne. Kui õnn igaühel oli valatud, viidi tinavalamise vesi risttee peale, kallati sinna maha, võeti tekk üle pea ja kuulati, mis häält kostab kuskilt: pillihääle sarnane tähendab pulmi, klobin surma jne. Sellest teadustati teistele. Vahel käidi ka õhtul söömaajal õues akna taga vaatamas: kelle pead toas näha ei olnud, sureb uuel aastal ära. Lees sõõluti tuhk tuliste süte peale, tehti hästi siledaks. Uueaasta hommikul vaadati, kelle jälje sarnast tuha peal näha: kui loomajälje sarnast, siis saavad loomad eeltuleval aastal otsa; kui aga inimese jälge võib tähele panna, sureb aasta jooksul mõni

[1] Või oli sel ajal odav. Enamasti tarvitati see kodus ära, keegi müüa ei viinud. Pärastpoole, kui juba võinaelast 12 kop. maksti, hakati võid müügiks korjama.

inimene perekonnast. Ka tähendavad uueaasta ööl nähtud unenäod iseäranis õieti ja lähevad pea täide.

Uuelaastal oli jälle hommikul vara kabelis jutlus, niisama ka kolmekuningapäeval [18]. Päeval käisid meesterahvad üksteisele õnne soovimas. Naesterahvas ei tohtinud uuelaastal mitte esimeseks kuhugi peresse minna; tema viivat pere õnne ära; meesterahvas pidi aga koguni selle vastu talu õnnestama, — sellest siis ka meeste õnnesoovimine tuli.

Esimene päev peale uutaastat, s. o. 2. jaanuaril oli kaepäev.[1] See oli õnnetu päev, millal midagi tööd ei tehtud ega miski asja ei alustatud. Vahel tehti ka midagi ainult näppude vahel. Enamasti käidi kaepäeval külas võõrsil. Ka kalalegi ei mindud. Kord läinud rahvajutu järele Jumindalt kolm meest kaepäeval merele ja laulnud ise hoobeldes:

Lähme, sonnid, soudemaie,
vägeväd väitemäie,
kanged ramu katsumaie;
lähme Kaiust katsumaie,
Kas Kaius kaluja andab, —

kuid neist pole enam ühtegi tagasi tulnud.

Kolmekuningapäeva pühitseti nagu nääripäevagi. Jõulud olid toas, jõululeib laual. Nooremad mängisid jõulumängusid, vanemad viitsid niisama aega.

Kolmekuninga järelpäeva, s. o. 7. jaanuari hüüti iivaknuudiks. Selle kohta räägiti, et «iivaknuut jõulud välja nuudib». Sel päeval võeti jõululeib ja lõigati katki. Esimene kannikas viidi lauta loomadele, aga ülejäänud osa söödi perega ära. Jõululeib aga ei maitsnud enam sugu hästi, sest terve pühadeaeg laual vedeldes oli ta mitmeid päevi näinud, kord küünlarasva saanud, kord vett laualt sisse imenud ehk rasvasel laual edasi-tagasi lükatud näotuks läinud, kuid igaüks pidi oma osa ära sööma — see pidi õnne tooma. Enne iivaknuuti ei tohtinud temast keegi kildu võtta ega seda maitsta. Kord võtnud Rasi Joost jõululeiba enne iivaknuuti. Sellest jäänud aga lendsõna järele: «Jo Rasi Juost joululeivä kallal,» — mida siis tarvitatakse, kui mõnel kõht liig tühi on ja tema õiget söömisaega ei oota. Et vähemaid tähtpäevi paremini meeles pidada, räägiti: «Iivaknuut ja jõuluaat, tuomapäiv ja küüntla-aat, matjus ja maarja lauppäiv on iga paar vastamisi ühel päiväl.»

Järgmine tähtpäev oli tõnisepäev [19], millal rahva arvamise järele talve selg katki murtakse, s. o. kõigist asjust peab veel pool järel olema, kui puuduseta aasta üle peab elama. Selle tähenduseks keedeti tõnisepäeval sealihast just keskseljalülid peakapsastega ära; muud liha ei keedetud. Tõnisepäeva ilma järele püüti suviseid ilmu ette kuulutada: kui tõnisepäeval nii palju päeva (s. o. päikest) näitab, et mees hobuse selga jõuab hüpata, siis on suvel kuiva.

Küünlapäev oli veel viimane jõulupüha. Sel päeval keedeti jõulutoitu — peakapsaid lihaga. Muidu saadeti ta vaikselt mööda; vahel män-

[1] Kaepäeva nimetus tulnud sellest: üks mees läinud sel päeval metsa puid raiuma. Puid raiudes karanud laast temale silma, kuhu kae peale kasvanud.

giti ka jõulumängusid. Ka küünlapäeva järele kuulutati ilmu ette: kui küünlapäeval härg katuseräästa alt juua saab, siis ei saa maarjapäeval kukkki juua, — see tähendab maarjapäeva ajal on külm.

V a s t l a v i - e h k v a s t l a p ä e v [20] pidi iga pere sõnnikut vedama, kui mitte rohkem, siis kõige vähemalt kolm-neli hargitäit kapsamaale, see pidi talu põldudele õnnistust tooma. Vahel veeti kelguga kaugemalegi sõnnikut; iseäranis need, kellel omal hobust ei olnud, pidid seda abinõu tarvitama, sest vastlapäeval ei läinud keegi teisele sõnnikut vedama. Tuld sel päeval tuppa ei võetud, sest siis tulevat ussid suvel kapsasse ja kaalikasse. Videvikus mindi mäeveerule kelkudega liugu laskma, et linad suvel pikaks kasvaksid. Liulaskmisel oli ikka naljaheitev iseloom; sellepärast oli liumäel kisa ja naeru. Enamasti lauldi liugu lastes: «Linad liugu, pikka kiudu, linad liugulaskijalle, takud tagatoukajalle, tutrad tuasistujalle! Ken ei tule liugumääle, — saagu koo kolletuma, ahju pääle alletuma, kasvagu kaske kaula pääle, ounapuu olade pääle, paju paksu palge pääle, remmelg toise reie pääle.» Kui liulaskmise koht lühike oli, nii et kõike laulu ühe liulaskmisega otsa ei saanud, veeti kelk naeru ja naljaga jälle üles, lasti uut liugu ja lauldi pooleli jäänud laul lõpuni ära. Vastlavipäeva toiduks oli hernesupp seajalgadega, millel see tähendus olnud, et liha otsas, viimased jalad veel ära söödud ja nüüd paastuma peab hakkama.

Järgmisel, tuhkapäeval keedeti juba hapukapsasuppi, millele «supi maoks» kalad tükkidena sisse lõigatud. T u h k a p ä e v [21] köeti sauna ja viheldi. Viheldes öeldud: «Liha maha, kala selga!» mis ühe seletuse järele seda tähendanud, et liha merre kala selga läheks, et need hästi lihavad oleksid; teise seletuse järele olnud see tähenduseks, et enam liha ei tohi süüa, vaid kalaga rahul peab olema, mis aga hästi lihavad olgu. Lastele oli tuhkapäev paha päev: neid pandud soola peale põlvili ja pekstud vitstega; pahad vanemad muidugi tõe pärast, head aga naljaks vastu pükse, kusjuures sõnatud: «Ärä kauda kalasind,[1] ärä likkalakkatind,[2] ärä tie lueru[3] merda,» — mis tähendanud, et lapsed võrku kududes hästi hoolsad oleksid.[4]

M a d i k s e p ä e v a l peideti vokk ära, s. o. temale pandi kate üle, sest kui sel päeval vokk väljas on, näeb suvel palju hunte. Toapühkmed, rannas «raiskud», viidi kaugele mere pääle, et kärbsed ja sääsed suvel kaugel oleksid ja tuppa ei tuleks. Madiksepäeval söödi ka liha, sest siis ei pidanud «metsa kahju» tulema, s. o. hunt ei kisu loomi.

Madiksepäeval anti kukkedele ja kanadele võtmed kätte — nad lasti välja, kus nad juba iseenesele toidust pidid muretsema. Ka lubati lapsi peale madiksepäeva rohkem õues joosta ja päikese käes mängida, sest

---

[1] Võrgukudumise kalsi — pulk, mille ümber võrgusilmad tehakse, enamasti sea küljekondist.

[2] Võrgukudumise käbi — nõõl puust, mille ümber niit ja millega võrgusilmi tehakse; Viljandimaa «ui».

[3] Merihärg võrgus — kaks kokkukistud võrgusilma.

[4] Seda laulu lauldud ka siis, kui võrk valmis saanud ja tema servasid lahkeks tahetud peksta. Peksja löönud kärmes taktis endale vastu selga, siis jälle eesseisva lapsele vastu külgi naljatades.

«vana Matjus hallı parda, kutsub lapsed seina ääre», kuna toal juba «teine silm juokseb vett,» s. o. päikesepoolne räästas vett tilkuma hakkab. Ka hakkavad madiksepäevast kõik õlekõrred ja puupulgad lund vihkama — nad hakkavad lume sisse sulama. Kui aga madiksepäeval nii palju lund sajab, et õlekõrs «lunde umbe sai,» siis on veel pool talve taevas.

Peale madiksepäeva pandi tuisu ajal metsas tähele, kas tuisk kuuseokkaid maha ajab; sarnast tuisku nimetatakse «neula- (nõela)tuisuks». Teisel kuul peale «nõelatuisku» tulevat suur sula ja kevade lähenevat.[1]

M a a r j a p ä e v keedeti munarooga, paksu suppi munadest. Kui peres Mari-nimeline oli, pidi «Maarja puna» tooma, s. o. punast viina. Seda anti igaühele, mis Marile õnne pidi tooma. Ka seoti Maril vahel teadmata magamise peal jalad kinni, mida siis enne lahti ei tehtud, kui Mari «Maarja puna» muretses. Maarjapäev sai ka poiss võtmed kätte — temal oli luba juba tüdruku juurde minna, keelata enam ei tohtinud.

Nagu ülemal tähendatud, oli maarjapäeva toit munaroog, enamasti ikka kanamunadest. Vanemal ajal söödud ka mõne merelinnu mune. Et neid saada ja nende leidmiseks õnne oleks, käidud maarjapäeva hommikul laudas isase looma mune hõõrumas, mille juures lauldud: «Minä ierun sonni muni, siis saab tiiru, viiru muni, aha muni, vardi muni ja pardipirikä muni.»

S u u r n e l j a p ä e v j a s u u r r e e d e [22] keedeti soolaga herneid (rannamurdes: erni). Vist olid soolaga keedetud herned leinatoit. Ka surnuvalvamise õhtuks, — õhtu enne matmist, — keedetud soolaga herneid. Neljapäev käidud merel, — hommikul vara viidud võrgud sisse ja toodud kabeliajaks välja. Nendesamade riietega, millega merel käidi, mindi ka kabelisse. See pidi kalapüügile õnnistust tooma. Suur reede oli suur püha, siis ei tohtinud midagi teha, isegi tuba pühkida ei lastud. Niisama suur püha oli ka esimene lihavõttepüha [23]. Hommikul mängivat päike. Lihavõtteks tehti alati odrajahukooki ja sepikut, mis hapnemata leiba pidi tähendama. Õlletegemist ja munakeetmist lihavõtteks vanemal ajal ei olnud.

Tähtsam päev, kus rahval mitmesuguste «kunssidega» ja «tabadega» tegemist, oli j ü r i p ä e v. Selle aja ümber lasti loomad laudast karjamaale ja sellepärast olid kõik «kunssid-tabad» selleks tehtud, et loomi, oma tähtsamat varandust, õnnetuste eest hoida. Juba hommikul vara viidi jüripäeval loomadele «sarvepetet», leiba või heinu, et nad siis juba suurustatud oleksid, kui karjane jüripäeva hommikul esimest korda karjasarve puhus, enne jüripäeva sarve ei puhutud. Kui aga sarv loomi sai ära petta, s. o. loomi mitte enne sarvepuhumist ära suurustada, siis ei olnud loomadel suvel head oodata, nad kas kuivasid ära, jäid kiduraks või viletsaks. Jüripäeval aeti ka tihti loomad esimest korda välja. Enne laudast ajamist tehti laudaukse künnise peale, kust loomad üle aeti, pahema jala

---

[1] Tuisku, mis kõik kohad, hagerikud ja unkad lund täis ajab, isegi väikestest pragudest läbi tungib, hüütakse «läbilakkuseks». Läbilakkune tuisk on ka suuremalt jaolt kevadepoole. Selle järel tuleb ikka sula. Sellepärast räägiti ka sula ootes: «Ega viel sula tule, pole viel neulatuisku ega läbilakkust olled.»

kannaga viiskand (⛤) [24], mis loomi karjamaal kõige kahju eest pidi

hoidma. Ühes peres saanud loomad suve jooksul otsa, hunt kiskunud neid; pererahvas kahetsenud, et unustanud viiskanna laudaukse künnise peale tegemata. Ka pandi jüripäeval esimest korda lehmale kell, härjale krapp kaela, kuna neile enne seda rist otsa ette tehti. Maad ei tohtinud jüripäeval rikkuda, ei aukusid maa sisse teha ega maad kaevata jne., sest siis jäävad looma jalad haigeks. Niisama ei tohtinud ka toorest vitsa jüripäeval murda, sest et siis «mets kiskub» [25], hunt murrab karja. Muidu oli karja väljasaatmise kohta üleüldse tähele panna, et pühapäeval, esmaspäeval ja reedel karja esimest korda välja ei aetud, — ei ole hea, karjane ka neil päevadel esimest korda karja ei läinud. Üleüldse ei toodud ega antud neil kolmel nädalapäeval kunagi eluloomi: vasikaid, seaporssaid jne. — ei sigine.

Niisama kui loomi, pettis jüripäeva hommikul karjasarve puhumine ja loomade kellad ka inimesi, iseäranis aga lapsi, kui nad enne juba suurustatud ei olnud. Ka neile ei teinud sarve- ja kellapetmine head, nad pidid niisama suvel ära kuivama ja neil üleüldse paha olema. Kui aga inimene siis kohe lehtpuu küljest hammastega tüki ära hammustas, kuivas ära, kuna hammustajal ühtegi paha ei sünni.[1]

Jüripäeva hommikul veetud ümber krundi kolm korda ahelaid, et ussid krunti ei tuleks. Selle juures sõnatud: «Kes sees, see sees, kes väljas, see väljas.» Seda toimetust on need toimetanud, kelle sõnadel väge oli: lausujad, nõiad, «manajad» jne.

R i s t i p ä e v [26] (taevaminemise püha) oli jälle suur püha, isegi nii suur, et rohigi ei pidanud kasvama. Risti ümber oodati alati suurt tormi, niisama ka suurt vett, mis sagedasti märki läks.

N e l i p ü h i [27] toodi meiud tuppa. Meiud olid kase- ehk õitsvad toomingaoksad, mida lapsed metsast tõid. Muidu olid nelipühid harilikud pühad.

J a a n i p ä e v a [28] laupäeva õhtul tehti mäe otsa jaanituld — põletati «terva astju» ja «puoliku» pika ridva ehk kuuse otsas. Ka tehti maha tuld. Jaanitule ääres lauldi, mängiti, ja kui kiik seal juures juhtus olema, siis kiiguti. Enamasti olidki jaanituled ikka kiige juures, sest vanemal ajal oli igas külas kiige; see oli nagu tarvilik jagu endisest rannakülast ja oli kogumisepaigaks küla noorematele ja vahel ka vanematele. Jaanitulest võtsid kõik osa, — vanad, noored ja lapsed. Jaaniöö oli lõbustamiseks ja kõige vanemad inimesed ei tea midagi jaanilaupäeva öö saladustest: sõnajala õitsmisest, nõidadest jne.

Jaanipäev oli randlaste elus tähtis, et nooremad, juba leeris käinud tüdrukud ja poisid Juminda kabelis käisid kabeli eestlugejale vastuseid

[1] Sedasama räägitakse ka linnupetmise kohta, s. o. kui inimene esimest korda kevadel lindu, iseäranis aga kägu kuuleb, ilma et enne suurustatud oleks. Iseäranis püüavad lapsed selle eest hoida, nad panevad koguni leivatüki pea alla, et hommiku kohe leib üles ärgates kätte saada oleks ja linnupetmisest peaseks. — Kord tulnud laps tuppa ja kiidelnud teistele: «Ma kuulsin kukkulindu.» Teised küsinud: «Kuidas laulis kukkulindu?» Laps vastas: «Utre, utre!» — «Oh oger, see oli ju teder,» vastasid teised naeruga.

andmas. Eestlugeja ehk laulumees küsis koori kogunud nooremate käest küsimisi katekismusest ja piibliloost. Sellejuures näitas ta näpuga kellegi peale ja see pidi vastama. Kui vastata ei teadnud, oli sest suur häbi. Kabel oli selleks päevaks ikka pihlakatega ilustatud.

Järgnevad väiksemad tähtpäevad, nagu j a a g u p i p ä e v [29], l a u r i t s a p ä e v, p ä r t l i p ä e v [30] jne., olid rohkem ainult ütlustes tuntud, mis enam heina või vilja kohta käisid. Nii vahib jaagupipäevast konn heinaniitjale kurku — ei lähe eest ära, kuna aga konna tapmine peale jaagupipäeva juba patt on. «Laurits viskab heina liiva, pärtel paneb raudnaela oobis», mispärast heinategemisega ruttama peab. Jaagup on juba «häda-kakk, laurits lai leib ja pärtel perepäts», ja põllumehel on leivamure kaelast ära. Kapsas kasvab, aga vast «laurits lehti lahutab, pärtel päid püöräb». Septembrikuu 14. olevast r i s t i ü l e n d a m i s e p ä e v a s t arvati, et siis kõik ussid maa alla lähevad, nii et kas paljajalu metsas võib käia.

Tähtsam tähtpäev on m i h k l i p ä e v. Siis oli suur püha. Töölised, — teopoisid ja vaim, — said mõisast lahti ja tulid koju. Selle rõõmuks läksid küla nooremad seltsis metsa, suur tuli tehti üles; tule ääres küpsetati kartuleid ja valmistati «kadakamarja õlut», — puust kapa sees aeti vesi tuliseks tehtud kividega keema, korjati kadakamarju, hõõruti riista sees kiviga katki ja kallati neile siis tuline vesi peale; aeti siis see uuesti keema, pandi riie katteks peale ja lasti vähe haududa. Oli õlu valmis, anti igaühele juua. — Tule ümber lauldi, mängiti, tehti nalja. Üleüldse oli mihklipäev rõõmupäev. Selle vastu valmistati ka perevanemate poolt: tehti sepikut, kartulikooki — odrajahu kartulipudrusse segatud ja siis ahjus kasetohu peal küpsetatud. Keedeti ka juba värske kapsa suppi.

Ka s i m u n a p ä e v a, 28. oktoobril, on vanemal ajal pühitsetud, millal ka tööd pole tehtud. Simunapäevast arvati ikka talve tulema, sest «simun sillad ehitab mardile maale tulla».

P ü h i m i e s t e p ä i v ä s t mardipäevani, s. o. 1. nov.—10. nov. olid j ä g u a j a d ja peeti j ä g u e h t u i d. Mispärast jäguehtuid peeti, ei teata, sest et ka vanemate vanemad sellest midagi ei ole teadnud seletada.[1] Järguehtutel mingisugust tööd perele ei tehtud — võrku ei kootud, villu, linu ei kedratud; ainult teenijad tegid omale tööd: valmistasid käiksekirju, planki (ilustused käiste all, väljaõmmeldud ehk pilutud), võid ja muud andevaka kraami. Meesterahvad, niihästi noored kui vanad, ka naisedki, läksid kuhugi peresse kokku. Seal mõistatati, s. o. anti mõistatusi ja püüti neid ära mõistatada — mees, kes teistele hästi keerulisi mõistatusi oskas anda ja teiste mõistatusi seletada! — ja aeti «vanaviisi» jutte. Tehti ka muud nalja, kuid enamasti oli õhtu ikka mõistatuste ja ennemuististe juttude jaoks.

Jäguehtuid peetud üksi rannas. Nende pidamisest teavad kõik Harjumaa rannas, kuna neid veel praegugi kohati peetakse. Maal ei ole neid peetud, ja sellepärast «haukuned maarahvas»: «Ei tea, mis seal rannas õige jägata, kas ülgevorsti või?»

Jäguaeg oli ka osalt ilmade ettekuulutajaks. «Pühimieste» päeva, s. o.

[1] Siin on eesti muinasusu hingedeajaga tegemist, kus surnute hinged 9 päeva vanas kodus võisid käia.

1. nov. öösel käidi mere ääres vaatamas, kas merevesi paigal on — kas ta ühekõrgusel seisab; kui ta «pageneb» ehk tõuseb, siis ei jää talvel merejää kuigi kauaks seisu, «teeb jääd ja viib jääle», mispärast võrku ja köisi ööseks jääle ei tohi jätta. Kõigil jäguehtutel pandi sedasama tähele.

Jäguehtutel pole peremees teenijaid sundinud. Kuid siiski on vahel «ehtu puhetel» peergu kistud,[1] ehk kasetohust võrgu pullusid näritud, s. o. kasetohtu pullu sarnaselt kokku pandud ja siis servad hammastega läbi näritud, et pullud ära ei õigneks; selle peale pandud need sellekohase näpitsa vahele vaotise alla.

Jäguaeg lõppes m a r d i l a u p ä e v a õhtuga [31]. Käidi mardiks: nooremad panid omale tagurpidi kasuka selga, takkudest habeme ette ja moonutasid endid kuidagi tundmatuks. Niisuguse tundmata salgana käisid nad juhataja saatel perest peresse, kus nad pikki laule laulsid, pilli järele tantsu lõid ja omale andeid — liha, õlut, viina, maukusid ja muud toidupoolist santisid. Kui neile anti, õnnistati talu kõigesuguse varasaamise lootusega; vastasel korral aga kostsid kohe sajatuslaulud. Kas vahest mardid neid hingesid ei kujutanud, kes hingede ajal maa peal käisid? Niisama kui mardipäeva laupäeval, käidi ka k a d r i p ä e v a laupäeval kadriks. Kadride iseloom oli aga vähe teisem ja kadride juhataja — ema — mangus oma tütardele rohkem kaasavara: villu, linu, kindaid, kapukaid jne.

Mardipäev tööd ei tehtud. Enamasti keedeti peakapsa suppi lihaga. Niisama ei tehtud ka a n d r e s e p ä e v a l (29. nov.) ja t o o m a p ä e v a l (21. dets.) suurt tööd.

Nii on tähtpäevi ümber aasta. Neid on üle 60 aasta tagasi niiviisi pühitsetud, nagu eelpool seletatud. Praegu on suurem jagu unustatud, nendel päevadel korda saadetud «tabad ja kunssid» oma tähendusega kadunud. Kuid üksikutes taludes, ebausklikkude inimeste hulgas püsivad need kombed tänapäevgi, kuna usk nende sisse veelgi kõigutamata on. Tähtpäevade pühitsemise iseloom on nüüdsel ajal muutunud: nendel tarvitatakse rohkem nüüd viina, nooremad otsivad tantsust lõbu, kuna vanad seda aega taga kahetsevad, kui nemad jaanipäeva, mihklipäeva jne. pühitsesid.

G. V i l b e r g

Eesti Kultura II. Korraldanud V. Reiman. «Postimehe» kirjakogu. Tartu 1913, lk. 263—279.

M ä r k u s e d: 1. S õ e l, ka U u s s õ e l on Eestis laialt tuntud tähtkuju, mille asendi järgi määrati kellaaega või kalendrit, samuti seda, millal alustada kündi või rehepeksu, ennustati ka ilma või viljasaaki. Sõelaks nimetatakse Plejaadide täheparve, mitte Odamust (Odava), nagu ütleb autor. O d a v a e. O d a m u s on S u u r e V a n k r i (*Ursa major*) Põhja-Eesti nimetus. (Vt. P. P r ü l l e r, Eesti rahvaastronoomia. — *Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist I.* Tallinn 1968, lk. 9—70.) — 2. Esimesele eestikeelsele kalendriseeriale pani tõenäoliselt J. Köhler aluse 1721. a. ilmuma hakkava «Eesti-Ma Rahwa Kalendriga». XIX sajandil tuli veel mitme trükkali kalendreid ja XIX sajandil muutus see talurahva juures väga minevaks kaubaks. — Sirvilauad on mitmest lauast

[1] Sulastel on talvel tähtsamaks tööks peergu kiskuda. Harilikult pidi ta õhtus loogatäie peergu kiskuma, see on nii palju, kui looga vahele mahub. Tüdrukul pidid hommikuks sõõlatäis süsa olema, — ta pidi nii kaua tööd tegema, et läbipõletatud peergude sütest sõõl täis sai.

koosnev puukalender, kuhu päevad märgiti lõikekirja abil. Erimärgid olid veel pühade jaoks. Sirvilaudu kasutati saartel, aga ka rannarootslaste juures. — **3.** Küünlapäev — 2. veebruaril. (Kalendritähtpäevade kohta vt. E. Laugaste, ERTA, lk. 414—415.) **4.** Künnipäev — 14. aprillil. — **5.** Jüripäev — 23. aprillil. — **6.** Karjalaskmisepäev — 1. aprillil (kui see pole esmaspäev või reede). — **7.** Maarjapäev e. paastumaarjapäev — 25. märtsil. — **8.** Madisepäev — 24. veebruaril. — **9.** Lauritsapäev — 10. augustil. — **10.** Mihklipäev — 29. septembril. — **11.** Mardipäev — 10. novembril. — **12.** Kaepäev — 2. jaanuaril. — **13.** Simunapäev — 28. oktoobril. — **14.** Tabanipäev (tehvanipäev) — 26. detsembril. — **15.** Esimeseks kukelauluajaks loeti ca kell 11 õhtul, teiseks umbes kesköödi, kolmandaks ca kell 3 hommikul. — **16.** Mai Kravtsov, kuulsamaid Kuusalu rahvalaulikuid. (Ligemalt H. Kokamägi, Kuusalu rahvalaulik Mai Kravtsov. — KK 1971, lk. 13 jj.) — **17.** Süüta laste päev — 28. detsembril. — **18.** Kolmekuningapäev — 6. jaanuaril. — **19.** Tõnisepäev — 17. jaanuaril. — **20.** Vastlapäev — liikuv tähtpäev veebruari teisest teisipäevast kuni 8. märtsini, mis langeb alati teisipäevale. — **21.** Tuhkapäev — alati vastlapäeva järelpäev (kolmapäev). — **22.** Suur neljapäev ja suur reede — kevadised kiriklikud liikuvad tähtpäevad, seotud rahvatraditsioonis põlluviljakust taotlevate kommetega. — **23.** Lihavõttepühad — liikuvad kiriklikud pühad. Seotud ka mõningate rahvakommetega. — **24.** Ürgvana maagilise jõuga nõiamärk. — **25.** Metsa kujutatakse haldjate asupaigana, ka hunt ei murra, ilma et metshaldjalt selleks luba või sallimist ei oleks. — **26.** Ristipäevi on neli, neist taevaminemispüha on viimane ristipäev. Kõik nad on kevadised pühad, langevad järjekorras neljapäevasele päevale. — **27.** Nelipühad — suve algusse langevad kiriklikud pühad. — **28.** Jaanipäev — 24. juunil. — **29.** Jaagupipäev — 25. juulil, viljalõikuse algus. — **30.** Pärtlipäev — 24. augustil. Peeti esimeseks sügispäevaks, mil kaovad kärbsed ja pääsukesed. Rukkikülv peab olema selleks ajaks lõpetatud. — **31.** Jäoõhtu pidamist on lühidalt kirjeldanud ka Kreutzwald. Vt. *Maailm ja mõnda.* Tallinn 1953, lk. 73—74.

LEONHARD NEUMANN

(1885—1933)

VANAVARA, ISEÄRANIS RAHVAVIISIDE KORJAMISE TÄHTSUSEST[1] 1913.

Eesti avalikkude ja eesti kultuuriküsimuste hulgas seisab praegusel silmapilgul E e s t i m u u s e u m i asutamine tähtsal kohal [1]. Eesti v a n a v a r a [2] korjamine hakkab kord omale eluõigust nõudma, v a n a Eesti tõotab meile u u t Eestit, o m a Eestit luua.

Eesti-a i n e l i s e vanavara korjamise tähtsuse üle on ajalehed väsimata kunstniku [3] sulest mitmeti äratavaid ja kohustavaid seletusi ja üleskutseid toonud. Eesolevad read tahavad peaasjalikult ühest teisest osast juttu teha, nimelt eesti rahvaviiside korjamisest. Kuigi ka siin ainult asjaarmastaja olen, siiski on ometi see haru mul kodusem kui aineline vanavara ja pealegi on meil viiside korjamine alles õige vähe kõne all olnud.

Meie elame alles rahvaviisi k o r j a m i s e ajajärgus ja isegi see ei ole kümmet aastat vana, kui tema sündimist sest päevast arvame, kus meil k o r r a l d a t u d rahvaviiside korjamise töö algas [4]. Ei ole siis ka imeks panna, kui tööväli veel mitte küllalt l a i a l i s e m a t tähelepanemist ei ole leidnud. Korjamise töö on oma iseloomu poolest juba tänamatu, mis laialisemat osavõtmist otsekoheselt ei luba, vaid ainult üksikuid eriteadlasi ehk häid muusikatundjaid oma lähedusesse laseb. Rahvaviiside suur tähtsus murrab alles läbi, kui neid on hakatud t a r v i t a m a, kui nende peale uhked ja suured hooned on rajatud, millest keegi mööda ei saa minna, ilma et ta neid tähele ei oleks pannud. Meil Eestis ei ole sarnaseid uhkeid hooneid veel olemas, kuid võib julgesti ütelda, et nad ka meile tõusevad, väikese, lihtsa eesti rahvaviisikese peale rajatud. Et omale vaatepiiri ehk perspektiivi avada, peame, kuigi lühidalt, teiste rahvaste muusikaajaloo juures peatama, kes sellel kunstipõllul juba mitmekesiseid suuremaid helitööde vormisid on suutnud pakkuda.

Kõigepealt mõni sõna rahvalaulu iseäraldusest. Tehakse vahet kunstlaulu ja rahvalaulu vahel. Et rahva- ja kunstmuusika lahus olevad osad on, näitab küll kõige selgemini Inglismaa. Kuna siit suur kogu ilusaid ja

---

[1] Muude allikate hulgas olen peaasjalikult tarvitanud: L. Nohli, Procházka ja Köstlini muusikaajaloo töösid.

sügavaid rahvaviisisid leidub, ei või Inglismaa ühtegi suurt muusikakunstnikku nimetada, kelle nimi meie päevadeni silmapaistval kohal oleks jäänud seisma. Kuidas aga rahvalaulu põhjal suured kunstvormid võivad tõusta ja on tõusnud, seda näeme mitme teise rahva juures.

Ilma et muusikaõpetusesse tungida, olgu üleüldistes joontes ülevalpool nimetatud vahe ära tähendatud. Iga võltsimata rahvalaul on lühike ja stroofiline; tähendab: tal on üks viis, selle peale vaatamata, kas üks ehk mitu salmi rahvalaulus sõnu leidub.

Kunstlaulus sellevastu näeme arendatud laulu, kus laulusõnad algusest kuni lõpuni omapärase muusika on saanud, kus iga üksik hingeline liikumine ennast muusikas avaldab, laul ise moduleerimiserikas võib olla ja kokkukõla kui ka rütmuse poolest rohkesti vaheldust pakub. Rahvaviis avaldab üleüldist hingelist meeleolu, üleüldistes joontes ja lihtsal, igaühele arusaadaval viisil. Kuigi meie päevil vähe neid leidub, kes vanu, võltsimata rahvalaulusid oskavad laulda, siiski annavad korjatud lauludekogud tunnistust, et rahvalaul laialisel tarvitusel oli, et teda rahva seas palju ja üle terve kodumaa lauldi. Mis on sisemine põhjus, mis rahvalaulu on suutnud aastaid ja aastasadasid alal hoida ja suust suhu edasi anda? See on rahvalaulu üleüldine sisu, mis igaühele omane, ja vormi lihtsus, millesse sisu valatud. Ainult seda, mida rahvas ise läbi elanud, oma hingepõhjas tõesti tundnud on, avaldab ta niisugustel oma läbielamise silmapilkudel ja seda teeb ta täie lihtsusega, ilma et ta iseäralikke seadusi ehk sunduslikke vormisid tähele paneks — nii sünnitab ja nii sünnib rahvalaulu naiviteet. Kunstlaulu kunstlikud abinõud, üksikute osade ja mõtete seaduslik korraldamine ehk grupeerimine, ehk jälle muusikaõpetus — kõik see on rahvalaulu geeniusel teadmata; temal on ainult üks loomistung, mis jõudsa ja tõeliselt läbielatud sisemise tundmise peal põhjeneb. Sellega ühenduses on aga ka vormi nappus ja lihtsus. Ainult läbielatud tundmused juhivad loomulist tegevust ja hingelise liikumise tõus ja langemine saab oma võltsimata ja selget välimist kuju. Iseäranis peab seda lauluviisi kohta ütlema. Viisi käik võib mõnikord selgesti hingelist meeleolu ja selle liikumist ära tähendada, mis viisi ennast loonud on, ja seda meeleolu sünnitab omalt poolt elu ise, sest rahvas laulab ainult siis, kui tal midagi ütelda on, kui tal süda üle keeb, olgu see rõõmust ehk murest, lootusest ehk ahastusest — rahvas laulab ainult sellest, mis süda ise ette ütleb.

Siis aga peab tema ka laulma ja niisugune tarvidus, mis hingele rahu ei anna, enne kui südame pealt mitte kõik ära ei ole öeldud, ongi, mis rahvalaulule kõige tema lihtsuse juures nii palju jõudu, soojust ja värskust annab. Siin tuleb aga ka tähele panna, et rahva viisil laulu välispidise kuju ehk vormi kohta suur tähtsus on. Rahvalaulu muusikaline kuju heidab sagedasti rahvalaulu sõnakuju enese alla. Kõige selgemini näeme seda laulude juures, kus üksikuid silpisid ja sõnu korratakse, ehk koguni terved vahesõnad juurde lisatakse. Ja sarnane nähtus avaldab ennast pea kõigi rahvaste lauludes. Nii kuuleme venelaste rahvalaulus «ай люли», sakste juures «heia-ho», meie rahvalauludes «hele-le, allela» jne.

Midagi teistsugust kui rahvalaul on aga rahvalik laul. Sakslane

nimetab ühte «Volkslied», teist «volkstümliches» Lied [5]. Viimane on komponeeritud laul, mille juures helilooja rahvalaulu lihtsat vormi omale eeskujuks on võtnud. Nii näeme Saksamaal tervet rida komponistisid, kes rahvalikke laule loonud, millest mõned selles mõttes rahvalauludeks on saanud, et rahvas ise neid rahvaviisina on hakanud laulma. Niisuguse «rahvaliku muusika» nime all võib küll kergesti kõige alaväärtuslikum vaimutoit laiali laguneda. Nii oli Saksamaal iseäranis XVIII aastasajal nõndanimetatud «Bänkelgesang» [6] maad võtnud, kus mõned üksikud raamatukauplejad kõiksuguseid luuletusi välja andsid, ja et neid kergemini laiali laotada, muretsesid nad ka ühtlasi kergeid, kuid labaseid ja tühiseid viisikesi juurde, mille jaoks nad muidugi ka komponiste leidsid. Hoopis teistsuguseks ja õnnistusrikkaks muutub aga rahvalik muusika, kui teda meistrisulg on paberile pannud. Nii on sakslastel niisugused meistrid, nagu Haydn, Mozart, Weber, Schubert jt. terve rea rahvalikke muusikapalasid loonud. Kuigi Haydn just mitte palju oma l a u l u d e g a rahvalikku muusikat ei ole loonud, siis on ta seda rohkem oma kvartettides, sümfooniates ja oratooriumides pakkunud. Ja saksa komponisti Karl Maria von W e b e r i iseäraldus ja tähtsus muusikaajaloos ongi, et tema oma ooperites rahvamuusika laadi on osanud tabada. Weber on selleläbi rahvuslik komponist, suur germanist — ja seda joont avaldab ta niisuguses suures helitöövormis, nagu see o o p e r on. Seda tema muusika rahvuslikku iseloomu näitavad nii selgesti Richard Wagneri sõnad, mis viimane Weberi haual ütles: «Ei iial ole saksarahvuslikum («ein deutscherer Musiker») muusikamees elanud kui sina. Vaata, n ü ü d annab sulle õ i g u s t inglane, i m e s t a b sind prantslane, aga — a r m a s t a d a võib ainult sakslane. Sa oled tema oma, üks ilus päev tema e l u s t, soe piisk tema v e r e s t ja osa tema s ü d a m e s t.»

Richard Wagner oli ise kõige suurem dramaatik muusikapõllul, keda ajalugu tundnud, ja ühtlasi vaimurikas muusikakirjanik. Ja viimaks, kas oleks ta oma suurt reformaatoritööd nii tagajärjerikkalt täide suutnud šaata, kui ta ise mitte täie jõu ja sooja armastusega oma rahva v a n a v a r a ei oleks uurinud? Nimelt on tema oma tähtsamate tööde jaoks ainet just saksa r a h v a l u u l e s t otsinud ja sealt palju äratust leidnud.

R a h v u s l i k u s t muusikast võiks palju ka v e n e l a s t e juures rääkida. Kuna saksa muusikameeste hulgas veel terve rida geeniusi on, kelle iseärasus just mitte r a h v u s l i k külg ei ole, on vene muusikale otse aluse pannud ja tema peale ka teiste rahvaste tähelepanemist juhtinud vene helilooja G l i n k a. Ja see rahvuslik muusika, võiks koguni ütelda, terve uus vene kool, põhineb lihtsal vene rahvalaulul.

Glinka kuuleb voorimehe suust rahvalaulu ja see on temal kallis materjal, mida ta oma suures ooperis kasuga tarvitab. Tahab ta sellessamas ooperis ühe lauluosa kaasmängule iseloomulikku värvi anda, siis ei ole temal selleks midagi muud sündsam tarvitada ja kohaselt välja töötada, kui ka meile üleüldiselt tuntud «Вниз по матушке по Волге». Ja selle Glinka kooliga, mis vene lihtsa rahvalaulu peale rajatud, on vene muusika suutnud terve haritud muusikailma tähelepanemist enese peale tõmmata ja iseäranis ka uuel ajal silmapaistvat kohta omandada. Glinka

järeltulijad, nagu Dargomõžski, Borodin, Balakirev, Rimski-Korsakov on kõik määratu suurt loomisallikat lihtsast vene rahvalaulust leidnud.

Ja kui nüüd suurte rahvaste juurest väikeste rahvaste poole pöörduda, siis võiks norra helimeistrit G r i e g i nimetada — muusikakirjanikud ja arvustajad kiidavad tema helitööde «algupärasust, imeilusat ja õrna luulet». Ja ometi on ka siin «Põhja rahvaviis», mis Griegile tema kiidetud iseäraldust annab. Grieg ise oli norra rahvaviisi ühe noorelt surnud norra helilooja Rikard Nordströmi läbi lähemalt tundma õppinud. Selle kohta ütleb Grieg: «Alles tema läbi õppisin ma Põhjamaa rahvaviisi ja minu enese iseloomu tundma. Meie tõotasime teineteisele Mendelssohniga segatud skandinavismi (N. Gade) vastu võidelda ja hakkasime vaimustusega uut teed käima, mida nüüd ka noor Põhjamaa kool on omaks tunnistanud.»

Tahan veel iseäralist tõugu rahvalaulu meelde tuletada, mis ka iseenesest lihtne, aga ühtlasi nii paljuütlev, mis hulkasid on koondanud, nii rõõmu- kui ka kurbusepäevil, ja mille peale viimaks muusikaajaloos terve kool põhjeneb — see on meie kirikulaul, k o r a a l. Mitmed nendest vaimulikkudest rahvalauludest on ilmalikust saksa rahvalaulust tõusnud ehk jälle — neid on selles vaimus komponeeritud. Mozart räägib nendest niisuguse aukartusega, et ta kord öelnud: ta tahaks kõik oma helitööd ühe koraali «Nüüd hing'vad inimesed» vastu ära anda, kui tema ennast selle loojaks tohiks nimetada. Tuletame ainult meelde neid monumentaalseid orelitöösid, mis koraali peal põhjenevad, ehk jälle Bachi suuri vokaaltöösid — ja sellest oleks juba küllalt, et näidata, missugune määratu suur tähendus lihtsal koraalil muusika edenemise kohta on olnud. Aga peale muusikatähtsuse on koraalil veel teine suur tähendus. Siin on laulu kandev jõud — viis. Mitte lauldavad luuletused ei ole laulud. Viimased on küll osa kirjandusloost, mitte aga elust enesest, sest v i i s on, mis siin luuletusele elu annab, mis teda elavaks lauluks teeb, mis inimest vangistada võib ja hinge sellesse meeleolusse viib, milles laul s ü n d i n u d on ja mis luuletaja sõnade mõtteid laiematesse hulkadesse rahva sekka kannab. Nii ei luuletanud ka Luther, mitte et oma töö läbi kirjanduse kogu suurendada ja oma nime kirjandusloos alal hoida, vaid tema luuletas l a u l v a l e kogudusele, tervele rahvakogule, nii siis elutarvidustele. Kui seda silmas peame, siis on ka selge, mispärast Luther oma lauludele just lihtsaid rahvalikke viisisid püüdis leida ja mispärast tema nii suurt hoolt kandis, et rahva seas huvi laulu vastu ja arusaamine muusikast tõuseks.

Ja siis veel vaatepiir, mis siin meie silmade ees avaneb: rahvaviisi peale põhjenev, rahvaviisi vaimus kirjutatud muusika d e m o k r a t i s e e r i b muusikat selles mõttes, et head, tõsised, kasvatusliku tähtsusega helitööd kergemini laiematesse rahvahulkadesse tungivad. Missugune jõud ja tähendus siin lihtsal rahvalaulul võib olla, näeme jällegi usupuhastuse ajajärgul Saksamaal. Nagu öeldud, põhjeneb meie kirikulaul vaimuliku kui ka ilmaliku saksa rahvaviisi alusel. Sellest selgub, miks protestantlik kirikulaul Saksamaal nii suurt vastukõla rahva juures leidis, ja osalt on ka sellest põhjust otsida, miks protestantism nii kiiresti laiali lagunes. Ja mõned on koguni tõendanud, et Luther rohkem oma lauluga kui oma õpetusega uusi koguduseliikmeid juurde võitis. Iseäralist osa on aga rah-

vaviis ka katoliku kirikus etendanud. Viimane oli juba enne usupuhastust rahvaviisist oma missade jaoks tuge otsinud [7]. Nimelt olid üksikud missad järgmiste kentsakate nimede all tuntud: Prantsusmaal «l'homme armé» (sõjariistades mees), Saksamaal «Die rote Nas'» (punane nina). Kuidas sai tähtis osa katoliku kiriku jumalateenistusest niisuguseid mõnitavaid nimetusi? Missade muusika oli sagedasti ilmaliku rahvalaulu peale rajatud, rahvaviis sai *cantus firmus*'eks [8] ja ilmaliku rahvalaulu nimetuse järele hakati ka missat hüüdma, mille muusikale teatav ilmalik rahvaviis aluseks oli pandud.

Lühikesest ülevaatest võib juba hakata aimama, kui tähtsat osa iseenesest lihtne rahvaviis ajaloos etendanud on. Ja kui meie nüüd eesti rahvaviisi juurde pöörame, siis näeme, et ka siin tema väljatöötamisega väike algus on tehtud. Korjatud vara ei seisa mitte tervelt kasuta aitades, vaid on oma esimesi, kuigi alles väikesi protsente hakanud kandma. Nii on meie üksikud rahvalaulud koorilaulmiseks seotud.

Siin olgu küll öeldud, et mitte kõik trükitud rahvaviisid meistri osavusega leitud ega välja töötatud ei ole. Eesti rahvaluule oli eesti vanavara kuninga Jakob Hurdaga omale meistri leidnud, kes lahutusteadust, lahutuskunsti põhjani tundis, kelle meistrisilm kaugelt ära nägi, mis eht ja mis võltsitud, mis oma ja mis võõras [9]. Seda lahutuskunstniku silma, õigemini kõrva, peab ka helimeistril olema, kes eesti rahvaviiside kullakaevandustesse oma labidaga juurde astub. Ütlemata ei või jätta, et just viimasel ajal meie anderikkamate õppinud muusikameeste hulgas huvitus eesti rahvaviisi ja üleüldse eesti vanavara vastu on tõusmas. Kontsertides oleme juba üksikuid iseloomulisi vanu eesti rahvaviisisid nii koorilaulus kui ka soolos kuulnud, mis aga kahjuks veel käsikirjades ja mitte veel trükitud ei ole. Laulude komponistidest tuleks siin Mart Saart nimetada. Tema kui lüürikus võib just rahvaviisist oma laulude jaoks palju äratust leida. Ja me oleme tema sulest ka juba terve rea soololaule kuulnud, mis ühelt poolt muutmata eesti viisid, mille jaoks helilooja ainult kaasmängu on kirjutanud, ehk jälle rahvaviisi põhjal ja rahvaviiside helidega läbipõimitud kunstlaulud.

Kuid meie heliloojad on juba mõne sammu koorilaulu vormist kaugemale astunud ja rahvaviiside põhjal ka suuremaid orkestritöösid kirjutanud, aga, nagu öeldud, on siin ikkagi alles esimesed, vähesed tooted. Lähem tulevik tõotab aga meie muusikapõllul midagi luua, mille headest lootustest süda juba nüüd nii täidetud on, et suu vägisi enneaegu rääkima kipub.

Rudolf Tobiasele ei taha «Kalevipoeg» enam unerahu anda. «Kalevipoja»-nimeline suur ooper on heliloojal praegu käsil. Mul ei ole teada, kui palju Tobias selles töös rahvaviisi tarvitab, kuid eesti vanavara, rahvaluule, on ometi algjõud, mille peale helilooja seekord oma töö rajab. Ja vaevalt tahaks uskuda, et suurest ooperist, mille aineks eesti rahvaluule on, helimeister eesti rahvaviisita mööda pääseb.

Otse liigutav on püsivus, väsimatus ja armastus, millega muusikamees oma töö kallale on asunud. «Kalevipoeg» ei ole Tobiasele mitte ainult oma kunstitöö loomiseks tarvilikku äratust ja vaimustust andnud, vaid nii tema südame külge kasvanud, et helilooja järeleandmata ja visalt ikka

ja ikka jälle uute äriliste ja rahaliste ettekavatsuste ja plaanidega kodumaa poole pööras, kuni «Estonia» ettepaneku hiljuti vastu võttis ja tarvilist ainelist tasu lubas muretseda, nii et helimeister oma kaua igatsetud töö kallale nüüd viimaks võis asuda.

Tobias ise kirjutab selle kohta järgmiselt: «Eesti ooperi kirjutamiseks tundsin ennast kohustatud ja ka õigustatud, kui mitte teistel põhjustel, siis juba sellepärast, et ma vähemalt «Kalevipojast» niipalju aru saan, et teda dramatiseerida. Töö teeb mulle tõesti lõbu, nagu taoksin kaljust sädemeid välja.» [10]

Ma olen seda pisut enneaegu jutustanud, et aga sellega meie silmade ette jällegi uut vaatepiiri avada ja vaadelda, mis meie kunstipõllul mitte kõike oodata ja loota ei või, kui nende kunstitoodete peale mõtleme, mille jaoks kunstnik nii rikkalikku äratust vanavarast võib leida — ja iseäranis veel niisugusel korral, kus rahvaluule ja rahvamuusika geeniused käsikäes ja üheskoos oma loovat jõudu välja puistavad.

Ja viimaks mõni sõna laste muusikakirjandusest, millel oma suur tähendus on, sest esimesed mälestused mõjuvad sagedasti otsust andvalt. Laste muusikakirjanduse all mõtlen neid laulukesi, mida kodu ja kool kui e s i m e s i helitooteid väikestele pakub, kui ka neid muusikapalasid, mis õppijad harjutuste kõrval peavad mängima. Meil leiab ikka rohkem ja laialisemat tähelepanemist emakeelne haridus. Emakeele helid tungivad ka sügavasse lapse hingesse, ta õpib nende ilu tundma, emakeele abil oma kodumaad ja inimesi armastama — aga kui ta selle kõrval ka veel muusikatundisid peab võtma — sealt ei leia ta praegu midagi nende helide sarnast, siin mängib ta laulukesi, millel ka sõnad vahest alla on pandud, kuid see kõik on hoopis teisest õhkkonnast [— — —]. Siin peab jällegi e e s t i r a h v a v i i s asemele astuma. Siis ei trallita ka enam eesti plika ja poisike mõtteta võõraid viisikesi, siis laulab ja k a s v a b ta emakeelses hariduses e m a h e l i d e ustaval saatel. Eesti heliloojate ees seisab õnnistusrikas tööpõld — meie rahvaviiside kogus on selleks juba praegu küllalt materjali, nii et laste muusikakirjanduse väljaandmise kallale muusikamehed viibimata peaksid asuma.

Aga sellest ei ole veel küllalt: vanavara ja ühes sellega ka rahvaviiside korjamisel ei ole mitte ainult k u n s t i kohta oma tähendus. Ka t e a d u s e m e h e uurimise labidas leiab siit kullakaevandust. Meiegi rahvaviiside kogu on juba kasuga tarvitatud. Soomlane dr. Armas Launis on pikema uurimistöö kirjutanud soome-eesti rahvaviiside tekkimise üle ja on õige kiitva otsuse meie rahvaviiside kogu kohta andnud [11]. Kogu kasvab ühtelugu: meil on praegu alles rahvaviiside k o r j a m i s e ajajärk. See maksab ka meie a i n e l i s e vanavara kohta. Eesti rahvaviiside korjamise kõrval on meil ka Eesti muuseumile alus pandud, korjamistöö täies hoos, kuid mitte veel ü l e ü l d i n e ja sellepärast on siin ikka ja ikka jälle uusi kullakaevajaid tarvis. Neist ei ole kunagi küll, sest aeg on lühike ja päästma peab k õ i k e, mis veel päästa võimalik. Siin seisab meil kõigil töö ees, mis tegijale küll mitte loorbereid ei anna, kuid töö, mille vili aastasadasid jääb kestma, töö, mis põhjapanev, töö, milleta meie o m a kunst, veel rohkem, milleta meie i s e o l e m i n e kõigis oma eluavaldustes täiesti võimatu on — töö, mille päralt t u l e v i k. Ja selles

mõttes on korjamise ajajärk meil suur ajajärk, mil meie kohta oma põhjapanev tähendus on. See suur ajajärk paneb meile ühtlasi ka suuri kohustusi peale — need kohustused on seda suuremad, et tulevik meilt aru pärib, meie üle kohut mõistab. Meie põlve oma teha on, kas ta omale kodumaa ajaloo veergudel aukohta tahab muretseda või tahab ta häbiplekina seisma jääda. Ja veel pahem kui häbiplekk: tühi koht peab eesti rahva kohta rahvaste üleüldises ajaloos jääma, kui ta omapärast rahvuslikku kultuurat enesele ei suuda luua. Sellepärast kajagu eesti vanavara korjamise ja Eesti muuseumi mõte üle terve kodumaa. Igas linnas, igas alevis, igas maanurgas astugu ärksamad vanavara korjamistöö toetajate ridadesse. Kes veel juurde astunud ei ole, see muretsegu omale viibimata rahvaviiside korjamise aruanded ja ainelise vanavara korjamise seletuskirju — kus ta tarvilist juhatust ja äratust leiab.

Võidelgem siis oma rahvuslise kultuura, oma elu eest — tugevamat sõjariista selles võitluses taob meile eesti vanavara!

L. Neumann

Eesti Kultura II. Korraldanud V. Reiman. «Postimehe» kirjakogu. Tartu 1913, lk. 191—201.

Märkused: **1.** «Eesti muuseumi» e. «Eesti rahvusmuuseumi» asutamiseks astuti konkreetseid samme Jakob Hurda matusepäeval, 17. jaanuaril 1907. a. Tartus, eelnevaid kavatsusi oli olnud varemgi. Mainitud päeval valiti ajutine toimkond, kes töötas välja ka vastavad alused. Tegevusalaks võeti kogu rahvateadus ühes lähemate naaberaladega, samuti rahvusraamatukogu ja muudki. Nimeks valiti Eesti Rahva Muuseum (praegu Eesti NSV Riiklik Etnograafiamuuseum). Esimene põhikirjakohane tegevliikmete kogu koosolek peeti 14. aprillil 1909, see päev võeti ka muuseumi ametlikuks asutamispäevaks. (Vt. F. Leinbock (Linnus), Eesti Rahva Muuseum 1909—1934. — ERM-i aastar. IX—X, lk. 1—48.) — **2.** Nimetus «vanavara» oli kasutusel nii ainelise kui ka rahva vaimse loomingu (rahvaluule) kohta, Hurt pidas seda ainumõeldavaks terminiks ja kasutas järjekindlalt. Termin «rahvaluule» esineb J. Bergmanni ettekandes Eesti Kirjameeste Seltsis 1878. a. Ettepanek «rahvaluule» kasutuselevõtuks terminina tehti 1893. a. Sellele vaidles Hurt otsustavalt vastu. (Vt. E. Laugaste, ERTA, lk. 376, 395.) — **3.** Väsimata kunstniku all mõtleb autor maalikunstnik Kristjan Rauda (1865—1943), kes kuulus ka muuseumi ellukutsumise ajutisse toimkonda ja aastaid muuseumi juhatuse koosseisu kuni siirdumiseni Tallinna 1914. a. (vt. F. Leinbock, tsit. teos). Ta avaldas vanavara kogumise propageerimiseks kirjutusi ajakirjanduses, pidas kõnesid ja võttis esemete kogumisest isiklikult osa. — **4.** Rahvaviiside kogumine algas õieti dr. Oskar Kalda algatusel 24. III 1904. a., millal ilmus «Postimehes» üleskutse «Eesti muusikasõpradele». Üleskutse, mille all on küll Eesti Üliõpilaste Selts, on küll inspireeritud O. Kalda poolt. (Vt. E. Laugaste, Oskar Kalda tegevusest rahvaluule alal. — KK 1968, lk. 607—614.) Üleskutset ennast vt. siin lk. 17. — **5.** Rahvalik laul on üldkasutatavaks saanud kindla autori laul, erinevalt rahvalaulust, mis on suulise tekkega traditsioonis tsirkuleeriv kui «autorita» laul, tegelikult kindla autori loodud ja kollektiivi poolt traditsiooni vastu võetud. Vt. ka A. H. Krappe, *The Science of Folk-Lore.* London 1930, lk. 153 jj. — **6.** Õieti «Bänkelsang» (nimetus pärineb J. Ch.. Gottschedilt 1730. a.). XVII sajandi laadalaulikute esitised, mis käsitlevad mitmesuguseid põnevaid sündmusi väntoreli ja pildinäitamise saatel. — **7.** Missa e. mess on katoliku kiriku jumalateenistuse üldnimetus. Missa üheks koostisosaks on ka koori- ja vastulaul. Missat peetakse ainult ladina keeles. — **8.** *Cantus firmus* (püsiv laul) polüfoonilist messikompositsiooni läbiv põhimeloodia (koraal, laul, rahvalaul vm.). — **9.** Mõeldud on Hurda aruandeid (arvult 155), milles on tihti lahatud saadetiste usaldatavust. — **10.** Valmisid õieti ainult fragmendid, melodraamaatilised teosed deklamaatorile ja orkestrile — «Kalevipoja unenägu» ja «Kalevipoeg põrgu väravas». (Vt. *Eesti heliloojad ja muusikateadlased.* Tallinn 1966, lk. 102.) — **11.** Mõeldud on A. Launise uurimust *Über Art, Entstehung und Verbreitung der estnisch-finnischen Runenmelodien.* Helsinki 1913.

JUHAN AAVIK

(1884)

1913.

«Kastel tõustes kanarbikust
Udukuue ummuksesta
Tungib Kalevi tunnistus.»

RAHVAVIISIDE KORJAMISE ÜHEKSANDA AASTA ARUANNE

Palju vaevarikast tööd on ära tehtud, palju ka veel tegemata.

Rahvaviiside korjamise tähtsusest saadakse vist küll igal pool aru, olgugi et selle kasu käegakatsutav ei ole. Paljud teavad vist ka seda, et ainult rahvaviis allikaks on, kust meil iseloomulik kunstmuusika elustavat jõudu võib ammutada. Rahvaviis olgu meie tulevase muusika nurgakivi ja aluspõhi, tema on jõud, mis meie muusika iseloomu kindlustab ja tema pääle välist tähelepanemist tõmbab. Norra helilooja Edvard Grieg on just selleläbi üleilmlise kuulsuse võitnud, et ta rahvuslikul pinnal seisis. Nii on ta ka väikese norra rahva ausale kohale asetanud muusikaajaloos. Toob meile saatus kord niisuguse Griegi, siis ei saaks ta aga meil palju ära teha, kui meil temale selleks materjali anda ei ole. Sellepärast, laulumõistjad, astuge kogujatele lahkesti vastu ja tehke nende vaevarikast tööd sellega kergemaks, et teie neile kõik vanad viisid, mis teile lapsepõlvest meelde on jäänud, häämeelega kätte annate. Toetage, kes meie muusikaelu tahavad arendada, neid iga hea nõuga, toimetage neid vanemate ja kuulsamate laulikute juurde, kinkige neile oma usaldust ja ärge pidage neid pahategijateks, kes «külasid mööda ümber uitavad», nagu see mõnelgi korjamisteekonnal juhtunud on.

Katsugem veel viimasel tunnil päästa, mis võimalik! Kogugem kõik salved täis! Aja jooksul kerkivad lihtsatest viisidest helimeistrite osaval käsitusel suured, uhked kunstitööd, ja siis anname meiegi oma andekese sellele ülemaailmsele kultuurakapitalile, millest me tänini pea ainult oleme võtnud.

Juhan Avik

Tartus, märtsis 1913.
Eesti rahvaviiside korjamine. Üheksas aruanne.
27. märtsist 1912 kuni 26. märtsini 1913.

LEONHARD NEUMANN

(1885—1933)

TERITAGE LABIDAID, KULLAKAEVAJAD! 1914.

«Meil siiski kenad männid
ja kuused, kased ka.»

Mis sellest, et meil lõunamaa seedrite sihvakus, siledus ja sirgus puudub; mis kahju sest, et palmide paradiisi põhjamaa päike m e i l e ei ole tahtnud luua — meie ei ihkagi ega igatse tema järele. Kui meil kord osaks saab neid oma silmaga näha — siis oleme ü h e ilu tundmaõppimise poolest rikkamad — rohkem ka mitte.

Mis o m a, on tulusam, on väärtuslikum; ta on meile rohkem kui kõik võõras, millest küll mööda minnes rõõmu võime tunda, millest ka kopikuga katsutavat kasu võime saada, kuid täiest hingest meie sellest lähkrist omale karastust imeda ei või, vaid peame kergema rüüpega leppima — muidu tooksime oma kehasse viimaks veel võõraid ollusi ehk jälle raskesti seeditavaid aineid...

Ka eesti kunst ei taha kaua ennast võõra toiduga ära elatada — teab ta ju, et emakese kodumaa rüpes seda peitub, mis elamiseks tulus — tarvis ainult seda vara veel võita, tarvis teda korjata, usinusega ja kokkuhoidlikult kokku koguda.

Kullakaevajad, teritage oma labidaid!

Leonhard Neumann

Peipsi rannal, kevadel 1914.
Eesti rahvaviiside korjamine. Kümnes aruanne.
27. märtsist 1913 kuni 26. märtsini 1914.

JOHANNES VOLDEMAR VESKI

(1873—1968)

ÜKSIKUD MÄLESTUSED DR. VESKEST 1915.

Kogunud ja trükki andnud J. V. Veski

1. Linda Normak

1874. a. elas dr. Veske kaks nädalat Aa mõisas Lüganuse kihelkonnas. Sealt tegi ta rahva keele uurimise otstarbel oma käike ümbruskonna rahva sekka. Esiotsa võõrastasid siinsed elanikud teda — keegi ei julgenud temaga rääkida, harjusid aga õige ruttu ära. Iseäranis jõudsasti edenes tutvus siis, kui minu vanaisa Aleksander Pääro, üks Kuuda seminari esimestest kasvandikkudest, kes tol ajal Aa valla Varja küla koolmeistriks oli, dr. Veskele külasid mööda käimisel seltsiliseks heitis. Armastust rahva vastu tundes käis dr. Veske nendega ühes tööl, kõigist töödest heinamaal ja põllul natuke osa võttes. Oma puhkusetunnid saatis ta siis Varja koolimajas mööda, kus ta muu seas oma laulusid oreli saatel laulis . . .

2. V. Kullerkupp

Dr. Veske käis keele uurimise asjus 1879. a. alates mitu korda Amblas ja peatus selleaegse kihelkonnakooliõpetaja Johann Willmannseni juures. Et mina sel korral sealsamas ligidal Rake valla kooliõpetaja olin, siis viibisin alati tema juures . . .

Kord kutsub Veske mind Udu kõrtsi (kõrts Ambla alevis). Seal ostab ta kortli viina, kutsub seesolijad jooma ja vanu eesti laulusid laulma. Kõik on esiotsa arad, aga üks läheneb ometi, maitseb viina ja katsub mõnda uuemat regivärssi laulda. Veske paneb ette, et laulgu umbes niisugusid laulusid: «Oleks minu olemine, teiseks minu tegemine, ma paneks härrad härgadeksi» jne. [1] Kõik kõrtsis olijad saavad julgemaks ja ütlevad endid vähe seesuguseid laulusid teadvat, juhatavad aga, kus laulikud on. Siiski kirjutas Veske mõne pisema laulu üles.

[— — —]

«Eesti Kirjandus» 1915, nr. 6, lk. 187.

Märkus: 1. Mainitud laulu kohta vt. *Saaksin ma saksa sundijaks* . . . Tallinn 1976, lk. 50—160.

RUDOLF VALLNER

(1879—1948)

ÜHEKSA MEIE RAHVAROHTUDE NIMETUSTES 1916.

Kreeka mütoloogia jutustab meile vägevast nõianeitsist Kirkest [1], kes taltsutatud lõukoerte ja huntide seltsis uhkes lossis Aiaia saarel elas ning kudumise ja laulmisega aega viitis. Tema nõiakunstile ei suutnud keegi saarele sattuja vastu panna. Ainult Odüsseust [2], kes omal pikal mererändamisel ka Kirke saarele sattus, ei saanud nõianeitsi võrgutada, sest kangelase kaitsejumal Hermes [3] oli sellele nõiataime «moly» kätte juhatanud, mis nõiduse eest kaitses.

See Homerose [4] poolt kirjeldatud nõiataim, nõidusevastane taim, andis ebausulise vana- ja keskaja teadlastele asja moly kohta kõiksugu arvamisi avaldada. Kõige tõenäolisem võis olla ärkamisaja itaalia botaanikute oma, kes selleks ühte lauku (*Allium magicum* või *Allium moly*) pidasid, sest laukusid, neid iseäraliste haisudega taimi, peeti vanasti Kreekamaal ja ka mitmel pool mujal peakaitseabinõudeks nõiduse vastu. Kuid Homerose ja ka kreeka mõttetarga ja loodusteadlase Theophrastose [5] kirjeldustega täpipealsema tutvustuse järgi võis see nõiataim, nagu uuemal ajal tähendatud, ainult *Allium nigrum* olla.

Rooma kõne- ja kirjamees Apuleius [6], see vanaaja tarkuste ja nõiakunstide tundja, pidas omal ajal õigeks molyks *Verbascum*'it. Kes ei tunneks neid mitu jalga pikki, püsti, kandilise vildise varrega, vildiste lehtede ja viljapea moodi tihedas kobaras seisvate kollaste vildiste õitsmetega taimi? Väelisteks nimetab neid meie rahvas, karuleheks, lambaleheks ja, nagu allpool näeme, veel mitmeks muuks.

Sirgelt nagu küünlad, tugevad ja kõrged, torkavad need päikesepaistel kasvavad taimed teiste lillede seast kohe silma. Mis ime siis, et need ilusad taimed võõrastes keeltes ka püha-Jaani ja kuningaküünalde nime kannavad? Neid peeti kuningliku au sümboliks. Neitsi Maria kannab kuningaküünalt käes. Nende vildiseid lehti tarvitasid kreeklased lambitahiks või kastsid terve taime tõrva, et neid siis tõrvikutena tarvitada. Leheäärte villahebemeid pruugiti taelaks, süütetahiks.

Taimele külgeluuletatud nõiavõimu tuletab meelde ka prantslaste *Verbascum*'i nimetus *fleurs de molène.* Moly saadi kreeka sõnast *molyein* = kurja ära hoidma, kõrvale juhtima; sealt on ka prantslaste *molène* tekkinud. Samuti avaldab üks teine selle taime prantsuskeelne nimetus, *fleurs de bonhomme* (hea vanakese õied), tuntavat sümpaatiat taime vastu. Sakslaste *Fackelkraut, Himmelsfackel ja -Kerze, Königskerze, St.-Johanniskerzen* näitavad samuti haruldast lugupidamist *Verbascum*'i vastu.

Kui meie nüüd oma rahva nõiarohtude juurde üle läheme, peame kõigepealt tähendama, et soome sugu rahvad olid vanasti nõiakunsti poolest kuulsad; kutsus ju isegi Ivan Hirmus enda juurde Lapi nõidu. Veel praegugi ei ole usk nõidumise sisse meie rahva pimedamatest maanurkadest kadunud. Küll ei kanna see sagedasti enam otsekohest nime, aga «ärategemine», «silmamine» ja «sõnumine» hoiavad veel praegugi nii mõnda hirmul.

Nõiavõimu vastasena tunti ka meie rahva seas *Verbascum*'it. Et selle vägevust ära tähendada, kutsuti seda meil üheksavägiseks, üheksa mehe väeks.

Üheksa, see tuleb meie nõiarohtude seas rohkesti ette. Näib, nagu oleks üheksal, üheksakordsel meie rahva arvates üleloomulik võim. Tõsi küll, üheksa on ju numbrite reas suurem, ja tuli esiaegade rahvastel, nagu meie veel praegugi metsrahvaste juures näeme, tõsist vaeva näha, enne kui lugemisel üheksa juurde jõuti. On ju olemas metsrahvaid, kes kaugemale ei oska lugeda kui kolmeni. Vähemalt kuuldub seda etnograafide teadetest.

Nii on üheksa igatahes suur number! Üheksa mehe vägi, üheksa mehe jõud — kas ei ole siin mitte jõudu ja väge meie üheksa mehe väe rohus, üheksa mehe rohus, meie *fleurs de molène*'s, *Verbascum thapsus*'es?

Kes ei usu, proovigu järele!

Lillade tolmukate ja tumeroheliste lehtedega väelised, *Verbascum nigrum*, kasvavad rahvaste ebausus halbade inimeste haudadel. Meie rahvas nimetab seda taime ussiüheksaks.

Varemalt pruugiti mõnede *Verbascum*'ite õisi higistamiseks ja köha vastu, nüüd pea ainult köharohuna tuntud rinnatee segus. Mitmed üheksaväelised, nagu ussiüheksa ja terve rida teisi, on kihvtised ja neid pruugiti kalapüüdmise kihvtiks. Kreekamaal ja ka mujal tarvitati *Verbascum sinuatum*'i kuivatatud varsi puntraviisi kokkupandult kalapüügil; taim uimastas kalu. Lõuna-Ameerika romaani sugu elanikkudel on praegugi veel kalakihvti nimeks «barbasco», s. o. *Verbascum*, mis ju sünnitatudki sõnast *barba* = habe.

Rohkem nõiduse mõttes tarvitusel on meie rahva seas veel praegu nõndanimetatud suitsutamisepulber ehk -rohi, *pulvis fumalis*, ka sõnumis- ja kahetsemisrohuna tuntud. Siit leiame jälle terve rea üheksaid. See üheksatseltsiehk üheksat sugu suitsutamiserohi, nagu seda rahvas nimetab, on küll tõesti üheksast mitmesuguse taime purust koos. Siin on roosi- ja lavendliõied, rukkililled ja kalendulaõied, kaneeli- ja kaskarillakoored ning perenaistele tuntud nelgid ehk «ristinaelad», stüüraks ja lõunas kasvava võhumõõga (*Iris*) juure pulber, mis aniliinvärvidega värvitud, millele veel lõhnaks sidruni-, rosmariini-, bergamoti- ja lavendliõlisid ning peruu palsami- ja muskuseleotist haisu tõstmiseks juurde lisatud. Tulise raua peale riputatult tekib sellest segust ühes suitsuga kange lõhn, mis tubasid täidab; sakslaste juures nimetatakse seda pulbrit ka kuningasuitsuks ja keisri suitsutamisepulbriks. Uuemal ajal valmistatakse seda mõnel pool koguni mitut karva värvitud saepurust, mis bensoe, stüüraksi ja lõhnaõlidega haisvaks tehakse.

See üheksat seltsi suitsutamisepulber kannab meie rahva juures terve rea nimetusi, mis selle tarvitamise kohta mingisugust kahtlust ei jäta: üheksa mehe jõud, üheksa mehe vastus, üheksat sugu kaebus- ja kahetsemisrohi, üheksat sugu rabandusrohi, üle üheksa pulber, üle üheksa nõiarohi, üle üheksat sugu sõnumisrohi.

Kuna suitsutamiserohuga paharet ja tõbi eemale peletatakse, otsivad metsanurga eided kadeda ja kurja silma vastu abi kurja silma õlist. See on mitmesuguste vaiguliste puude, koorte ja pungade leotis piirituses, mis vereseletuseõlina tuttav ja vanadele naistele tähtis rohi on, kui pea uimaseks ja nõrgaks jääb. On aga seapõrsas «kurja silma» läbi haigeks jäänud, siis tuuakse apteegist kurja silma õli, mis üks ja seesama on. Veel enam, see leotis on ka otse nõiaõli nime all tarvitusel. Ja jällegi leiame seda nõiaõli siin-seal tarvitusel olevat nimede all üheksa mehe jõud, üheksa mehe tilgad (kopaipalsamiga segatult), üle üheksa õli.

Tuntud kokkupandud aaloetilgad on ka seesugune universaalne rohi, mille nimetuste hulgas ei puudu üheksat sugu venituseõli, üheksa kahetsemise rohi, üheksa tõve rohi, üheksa tõve tilgad, üle üheksakümne üheksa õli.

Vanaaegsetest rohtudest on veel tarvitusel ka teriak (*Electuarium theriacale*), mis õige eeskirja järele mitmesugustest arstirohupulbritest ja meest valmistatakse. Et aga teriaki — meie rahva juures triiak, vana-jaak jne. — nüüd ainult loomadele antakse, siis valmistatakse see lihtsalt loomapulbrist, millele musta kondituhka, vett, glütseriini ja kreoliini juurde lisatakse. Kondituhk ja kreoliin annavad sellele pudrutaolisele segule musta karva, viimane veel vänge haisu, ja nii ei ole ime, et rahvas teriaki ka küla kuradiks, üle mere kuradiks, mustaks tondiks, mõnel pool koguni üle üheksa küla kuradiks, üheksa mehe jõuks nimetab. Teriaki kohta leiame ka nimetuse «seitsme kuradi vastus».

Viimase nimetuse all tarvitatakse mõnel pool ka hobusepulbrit ja *Trigonella foenum graecum*'i seemneid, seda kreeka loomarohtu, mille kentsakate nimede hulgas meie juures ka üheksa silma pulber ja üheksat seltsi kaebusepulber leiduvad.

Liialdatud ja osalt ropud on mõned nimetused, mis asfaldile ja mustale kondiõlile antud. Seal leiame asfaldi kohta üle üheksakümne küla kuradi rohi ja üle üheksat sugu tulise merekuradi sitt; «prantõli» nime all tuntud kondiõli nimetuste hulgas on ka üle üheksakümne üheksa mere küla kuradi tõrv.

Selle järele kõlavad nimetused, nagu üheksa õie salv, üheksa lehma või juba hoopis mahedalt. Viimane on kollane, vaha ja rasva sisaldav salv ja teda nimetatakse ka nardisalviks.

Need on rohkem tuntud juhtumised, kus meie rahvarohtude nimetustes üheksa ette tuleb ja veel praeguse ajani ulatanud nõiausu mõju selgesti tundub.

R. Vallner

«Eesti Kirjandus» 1916, nr. 3, lk. 72—75.

Märkused: 1. Kirke — naistegelane Homerose eeposes *Odüsseia*. Oma eksisõitudel satub tema juurde Odüsseus oma kaaslastega. Kirke muundab nõidusvahenditega Odüsseuse kaaslased sigadeks. — 2. Odüsseus — kreeka müütide järgi Ithaka saare kuningas, Trooja sõja kangelane, tegi sõjast koduteel läbi eksisõite, mida Homeros kujutab oma eeposes *Odüsseia*. — 3. Hermes — kreeka jumal, Zeusi ja Maia poeg, algselt karja- ja sigidusjumal, ühtlasi ka teekäijate saatja (koguni teel manalasse). Jumalate saadikuna kujutatakse teda vahel ka tiivulisena. Peetakse ka kõnes avalduva mõistuse jumalaks. 4. Homeros — muinaskreeka vanim pime luuletaja, peetakse kahe suure eepose, *Iliase* ja *Odüsseia* loojaks. — 5. Theophrastos (umb. 372—287 e. m. a.) — kreeka filosoof, peripateetikute kooli juhataja. Teda peetakse botaanika rajajaks, kuna ta andis taimeriigi esimese üldistava kirjelduse. 6. Apuleius (u. 125 — u. 180) rooma kirjanik, tegutses Roomas ja Kartaagos advokaadina ning kõnemehena. Säilinud on antud ajastu igapäevaelu toorust ja ebausku värvikalt kujutav romaan *Metamorfoosid* (*Kuldeesel*) eesliks muundatud noormehe seiklustest. Teosesse on põimitud ka maailmakuulus muinasjutt «Amor ja Psyche» (ENE; *Lexikon der Antike*. Leipzig 1971).

ANDRUS SAARESTE

(1892—1964)

MITMESUGUSED RIISMED 1921.

1. Tõnn ja Tõnni vakk.

Vändra (kiriku ümbrus). — Tõnni kutsutakse siin (õige harilikult) ka nimega *Pen'n* ehk *Pen'n jumal*, Tõnni vakkasid ühes jumalaga (mitm. *pen'nid*, *ains. pen'n*). Korra kuulsin ka nime *Pel'l*. Küsimuse peale, kas tähendatud sõnakuju harilik, vastas talumees: *sedasi olen mina kuulnd sii üitavad*. Kuid mujal kinnitati, viimane kuju olevat haruldane, harilikult öeldavat *Pen'n*. Kõnesolev nimetus näib nii eesti kui soome folkloristidele tundmatu olevat. Võimalik, et see ongi vanem, omapärane eesti jumalusenimetus, mis hiljem ristiusulise Tõn'niga (< Antonius) substitueeriti. — Veel praegu pidavat Vändras salajasi Tõnni uskujaid, austajaid ja kummardajaid olema. Jutust võib märgata, et vanemast rahvapõlvest veel õige paljud *pen'ni* võimu usuvad. — 40—50 aasta eest olnud tõnnipäev veel üldiselt suur püha ja vakku leidunud paljudes peredes. Vakk ühes *Pen'ni* kujuga (nuustaka kujul) olnud kas kambri otsas või aida all (seda jutustades ütleb vanamees ise vabanduseks: *mina siukest tühja kobi* [lori] *ei uskund*). Kui Tõn'ni vakk juhtunud kummuli kukkuma, langenud laudas kõik veised selili maha. Alles siis, kui vakk üles tõstetud, saanud nad üles. — Vanemal ajal olnud *Tõn'ni* vakk igas talus. Tõnisepäeval tehtud õlut ja söödud tublisti. Kuid söögiaegu ega lauast tõustes ei tohtinud öelda *aitüma* ega *Jumal*. — Kui lehm poeginud, viidud esimene piim, mis lüpstud, kõigepealt Tõnnile. Kui mitte, siis olnud veistel mitmed vead, jäänud haigeks jne. — *Rõusses* (Rõusa mõisa mail) olnud *hiis*, seal kasvanud suur jäme pärn, seest õõnes. Rõusa mõisas olnud kubjas või valitseja, see *lassnud pärna* (mis kuidagi Tõnniga ühenduses olnud) *maha raiu ja jõkke! Siis ta läind mööda jõgi* (olnud suurvee aeg) kuni Kaabase küla alla. Siis olevat jutustaja (nüüd 80-aastase vanamehe) naise isa ujuva pärna kinni püüdnud ja hakanud sellest tegema *ummikuid* 'umbsest puust nõusid'. Tegija ei olevat sellest mingit häda kannatanud. Pärnast valmistatud kannude aukudesse pandud kopikaid ja pooli kopikaid. *Kes aga peale kusnud*, tõendab taat, *sellel pannud kuse kinni*. — Tahkuse Tooma talu (peremehe nimi Nuut) ligi on *Tõn'ni-*

kivi, kuhu veel läinud aasta (1920) ohverdamas käidud. — Mitmelt (usta-valt) poolt kinnitati, et Tori kihelkonnas Tohera külas Siiraku peres (pere-mehe nimi Kornfeldt) olevat veel praegu Tõnni vakk, mida teenitavat ja kummardatavat. Kuid vaka ligi ega isegi peresse kedagi sisse ei lastavat. Pererahvas olevat vaimselt väga pime ja vanalaadiline. — (Teated 1921. a. suvel.)

2. Lootsiku tegemisel.

Vändra, a. 1921. — Kui muiste lootsikut tehes haavapuu tüve seest õõnsaks põletati, siis tulnud terve töö aeg korrata: *al'li ärja nahk venib, al'li ärja nahk venib* jne. Siis ei olevat puu lõhki läinud.

3. Maa-aluste arstimine.

Muhu, Koguva küla (1920, suvel). — *Moaljaid* 'õige valusad näsud või kärnad ihul, mis mulla peal istudes ehk lamades saadud' arstitakse järgmiselt *moalja kividega*, teatavate (harilikult) seenekujuliste kivistus-tega, mida Koguva küla rannal rohkelt leida: kivid aetakse kuumaks ja lastakse veega täidetud nõusse, siis hoitakse haiget kohta riistast tõusva auru kohal; vähe aja pärast kallatakse vesi taluhoone *põhjatsi puoole* (põhja poole), *riästa tilkade alla maha*. Siis hakkavat kärnad paranema. — Kommet peetakse veel praegu laialdaselt. Temasse usuvad isegi kohali-kud haritlased.

[———]

«Eesti Kirjandus» 1921, nr. 11, lk. 392—394.

11. Murde Kai.

Muhu, a. 1920. — Vanausu järele elutsevat *murdealuses* (s. o. laudil olevas rõdus, katuse ja parte vahelises nurgas) *Murde Kai* 'vana tahmane, musta näoga naistont, nõid'. — Last hirmutatakse: «Murde Kai tuleb viib sind ära!» Musta, räpase inimese kohta öeldakse: «Jusku Murde Kai.»

22. Kaalimine.

Ansekülа (loe: ansiküla), a. 1920. — *Kaalima* [1] tähendab siin 'nõiduma, arbutama, arpu katsuma (näit. tulevikku kuulutades, saladust otsides või ilmutades, mingit haigust, tõve põhjust, varast või kurja ini-mest otsides)'. Kaalimine sünnib sel viisil, et kaalija nõiamoor riputab kaks nööpi niidi otsa, kõlgutab ja liigutab neid siis parema käega teise käe peo kohal, silmitseb neid ja kõneleb ning kuulutab sealjuures abiotsi-jale. Umbes 70 aasta eest olnud Sõrves veel laialt kuulus *kaalija* eit. Hil-jem olnud neid vähem. [———] — Veel tänavu suvel jutustati Hiius, et niihästi muiste kui veel praegugi käidud ja käidavat Sõrves kuulsate tarkade juures: Sõrve nõiad joonistavat abiotsija soovi peale inimese kuju seinale ja laskvat sellel püssiga jalga, kätte jne.; siis jäävat kurjal ini-mesel vastav kehaosa vigaseks. Sõna *kaalima* tohiks ehk olla väänatud,

moonutatud kuju sõnast k a a l u m a (rippuvaid nööpe peo kohal kaaluma), kutsutakse ju nüüdki veel (a. 1921 kuuldud) Vändra pool nõidu *kaalujateks.*

13. T i l p a m i n e.

K a r k s i, a. 1921 [2]. — Eelmisele sugulane nõidumise viis on Karksi pool *tilpamine.* Öeldakse, *temä tilpass = kaess raamaduge, maalise arsti tilpave* 'maa-arstid nõiuvad (raamatuga)' [3], mis seisnud selles, et *lammaste ravva köüdeti raamadu vahel, siss mähits nöörige kinne raamat*; siis võetud lambaraudade pärad näppude vahele ja lastud raamatut ümber keerelda, mille järele tulevikku või mingit saladust arvatud ja taotatud. *Tilpaje* ehk *maa-arsti* nime all mõeldakse siin 'soolapuhujat, nõida'. — Olgu toonitatud, et niihästi kaalimist kui ka tilpamist ei ole K. Krohni [4] ega M. J. Eiseni [5] uurimustes nende nimede all nähtavasti nimetatud (vrd. siiski prof. Eiseni ettekanne «Helme tilpajatest» viimasel Emakeele Seltsi koosolekul) [6].

[— — —]

«Eesti Kirjandus» 1921, nr. 12, lk. 424—425.

M ä r k u s e d: **1.** Selle ja muudegi nõiaterminite kohta vt. E. L a u g a s t e, Nõia ja nõiduse nimetusi eesti murdeis. *Eesti Keele Arhiivi Toimetused,* nr. 8. Tartu 1937. — **2.** M. J. Eiseni *Helme tilpajad* ilmus ajakirjas EKirj. 1921, nr. 12, lk. 419—422. Siin vt. lk. 72—74. — **3.** Siin A. Saareste eksib: *maalised*, murdes *maalise* tähendab maast tulnud haigust, nahalöövet. — **4.** K. K r o h n, vt. lk. 385 jj. — **5.** M. J. E i s e n, vt. lk. 374 jj. Mõeldud on Eiseni neljaköitelist teost *Eesti mütoloogia.* — **6.** Vt. lk. 72 jj.

MATTHIAS JOHANN EISEN

(1857—1934)

HELME TILPAJAD 1921.

Veel XVIII aastasajal puudusid tohtrid meie kodumaal niihästi kui täiesti; hädad ja tõved aga mitte. Iga hädakannataja ja tõbine ei osanud ise kõrvaldada pahet; tahes ehk tahtmata pidi ta niisuguste isikute poole pöörduma, kellelt loodeti võivat abi saada. Juba muistsest ajast olid targad, nõiad meie sugurahvastel suures aus. Neid leidub veel XVIII aastasajal rohkesti: seda tunnistab peale muude tunnistuste Helmegi protokoll. Helme kirikuvisitatsiooni puhul 8. märtsil 1749 küsitakse, kas kihelkonnas ettekuulutajaid (tarku, maa-arste, nõidu) olemas, kui ka niisuguseid, kes nende juurest abi otsivad. Vastus on jaatav. Ei ime: isegi meie päevil tuntakse paljudes kihelkondades veel «tarku»; suured «targad» puuduvad Helmes; suuri arvatakse Tarvastus asuvat.

Väikesi tarku leidub Helmes praegugi veel. Ühest targast kõneldakse, kuidas see hiljuti veel varga vargaks tunnistanud. Kuskil langenud kahtlus varguse pärast kellegi poisi peale. Tark kutsunud kolm poissi enese ette, andnud igaühele täiesti ühepikkuse õlekõrre suhu, üteldes: «Varga kõrs kasvab suus pikemaks.» Natukese aja pärast vaatab tark kõrsi. Üks kõrs lühem kui teised. Varas kartuse pärast oma kõrre lühemaks hammustanud. Kohe kuulutab tark: lühema kõrrega poiss on varas.

Helme kirikukatsuja küsimuse peale ettekuulutajate asjus seletab kohalik köster, Hummulis elavat Metza Hans, kes inimesi «nõiub ja ära teeb» («behexen und bezaubern sollte»). Köstri väidet tunnistavad kiriku hoolekandjad (vöörmündrid) Russi Peeter ja Vallusti Risti Peedu õigeks ja tarvitavad niisuguse targa tegevuse äramääramiseks sõna «tilpama». See on ainus eestikeelne sõna saksakeelses protokollis. Asja arutusel tarvitatakse pärastpoolegi seda sõna, kuid juba saksastatud kujul «t i l p e n». «Tilpama» igatahes vastaks sisult umbes soome sõnale «loitsumaan». Praegusel ajal tunnevad nooremad Helmes sõna «tilpama» vähe, küll aga vanemad. Tilpama sõnast on tilpaja tekkinud; tilpaja on muidugi see, kes «tilpab», haigusi arstib, hädasid kõrvaldab, tundmata asju kuulutab, lühidalt rahvasuu «tark».

Wiedemanni sõnaraamatus puudub «tilpama» ja «tilpaja». Helmes juhtusin esimest korda seda sõna kuulma. Igatahes on tilpama kohalik, mur-

desõna, mille tundmine laiale ei ulata. Oleks huvitav teada, kui kaugele selle sõna tundmine Viljandimaal ulatab. Karksis on sõna «tilpima» [1] kujul tuntud. Lõnnroti soomekeelne sõnaraamat tunneb sõna tilpahtaa — droppa, kuid tähendus ei sobi eesti tilpama sõna tähendusega kokku. Savo murdes esineb tilpatoo, mis tähenduse poolest umbes meie tilpama sõnale vastab.

Protokollist kuuleme, et Hummulis elas XVIII aastasaja keskpaiku tilpaja Metsa Hans. Kohtumees Amma Hend püüab tilpajat lähemalt kirjeldada, kuid ei tea muud, kui et see pühal õhtusöömaajal ei käivat — kaebus, mida vanal ajal tavaliselt nõidade kohta avaldati. Sellevastu teab Patküla mõisa esindaja Freitag von Loringhoven lisada: hiljuti lõhutud tema ait ära ja sel puhul käinud tema vahimees Vahhi Juhhan ja Harraku Jaan kõikteadjalt tilpajalt abi otsimas. Mõisnik ei seleta ometi, kas tilpaja varga kätte juhatanud. Niisama jääb hämaraks, kas kahjukandja ise tilpaja tarkusesse usub või mitte.

Alavalla esindaja Kammisto Johan seletas, tema vallas elavat Sicka Hinrick, kes niisama tilpavat. Kammisto Johani seletuse järele on Sika Hinrik nii tark ja kuulus, et Tartumaalt ja mujalt inimesi tema juurde tuleb nõu ja abi otsima. Tilpamise tagajärgedest vaikib ometi teataja.

Koorkülas asub niisama suur tilpaja Kocka ehk Monna Hans. Sellest teab Koorküla talurahva kiriklik esindaja Utzo Maddis, et see tilpaja nikastusi ja ussi nõelamisi sõnadega arstib, verd vaigistab ja haavade valu, isegi tulehaavade valu sõnade varal kaotab.

Lõve kohtumõistja Kivviti Jaak seletas: ta kaotavat hambavalu palve ja jumalasõnaga, püha kolmainuse nime ja meieisapalvet tarvitades, ja saanud selle võime jumalalt, juurdelisatud sooviga, et teistegagi pärast tema surma niisama sünniks. Oma tegevust jätkavat ta surmani.

Hämaraks jääb, kes jumalasõnaga ja palvetega tilpab, kas Kiviti Jaak, ise ennast kristliku arstina jumalasõna tarvitajana näidata tahtes, või eespool nimetatud Koorküla mees Koka Hans, — lauses tarvitatud «ta» võib niisama hästi esimese kui teise kohta käia. Oletan ometi, et Kiviti Jaak vähem püüab Koka Hansu tegevust heasse valgusse saata kui iseennast kiita. Siiski tõstab Kiviti Jaak eespool süüd Lõve vana naise Kaggari Anne peale, kes tilbates värtna ümber punast lõnga mässib. Selle Kagari Anne tilpamise peale kaebab ka ilma lähemat seletust andmata Lõve talurahva esindaja Jantzi Pedo poeg Tõnnis.

Igatahes näikse Kiviti Jaak tilpajate hulka kuuluvat, sest vähe hiljemini süüdistab teda herra Schröter hingede söötmise pärast, selles asjas vana mõisa karjanaist Anne tunnistajaks nimetades, kes Kiviti Jaagu juures teeninud ja hingede söötmist oma silmaga näinud. Süüdlane katsub ometi süüd salata. Protokoll ei nimeta, kas karjanaine Ann üle kuulati.

Riidaia talurahva esindaja Märti Peter Hans seletab, et Michle Thomas ja Kalme Matt mõlemad on õnnistuse andjad («Segenssprecher»), niisama Helme kiriku kubjas Zim. Lähemaid teateid nende tilpajate tegevuse kohta teatajad ei anna.

Taageperagi ei või Helmest maha jääda. Taagepera esindaja Vidle Hans teatab, seal olevat Meleti Matz, kes niisama hambavalu, nikastust,

tulehaavu ja sisemist haigust sõnadega («Segenssprechung») arstivat, ilma et selle arstimise kohta rohkem seletust teaks anda.

Murikatsis puudub tilpaja, aga seal on kangur Peeter, kel aias kodujumal olnud. Vist selle tühisusest aru saades põletanud ta jumala ära. Mitmel muul teatakse veel Helmes kodujumalaid olevat, aga ei teata neid ega nende teenistust ligemalt kirjeldada.

Kiriku eestseisja kapten Schmitten ütleb veel, Alavalla Annemäel olevat ohvripaik, kuid talupojad väidavad vastu, — Annemägi olevat hävitatud («verstört») ega olevat seal enam pilte.

Nende väidete järele võib oletada, et Annemäe endine ohverdamiskoht juba varem (vist Rootsi sellekohaste eeskirjade järele) hävitatud ja et Annemäel varem ka pilte olnud. Vaevalt võime uskuda, et need paganusse tagasi ulatusid. Ennemini tohiks oletada, et need pildid katoliku ajast on säilinud.

Nii tähtsamad teated Helme tilpajate ja ohvripaikade kohta.

Kirikukatsujad asuvad tilpajate suhtes kaunis liberaalsele seisukohale. Ülemalnimetatud tilpajatega ei tee nad pikemalt tegemist, määravad ainult, et kui tulevikus tilpajaid leidub, kiriku eestseisja ühes õpetajaga asja läbi katsuks, kas ülesantud isikud sõnadega või rohtudega arstivad ja petised on, ja kui seda leitakse, siis ülemale kiriku eestseisjale teatatagu.

Nagu näha, kästakse ainult petiseid ülemale kiriku eestseisjale teatada. Jääb nimetamata, kas sel neid tuleb vastutusele võtta või mitte.

Seevastu astutakse ohverdajate vastu karmilt üles. Ei kästa ainult ohvripaiku täiesti hävitada, kohti isegi üles künda, vaid ohverdajatele enestele määratakse 20 paari vitsu kirikusambas teistele hoiatuseks. Hingede söötjatest peab õpetaja tarvilikus kohas teateid andma, et süüdlane teenitud karistuse saaks. Missugune see karistus on, ei nimetata. Kiviti Jaagu asi igatahes antakse ülemale poole teada ja keiserlik kirikute peakomisjon määrab talle nõiduse eest kaks rubla trahvi.

«Eesti Kirjandus» 1921, nr. 12, lk. 419—422.

Märkus: 1. Ka Helmes kasutati aastat viiskümmend tagasi sõna *tilpima*, täh. 'liisku heitma'.

ILMARI MANNINEN

(1894—1935)

PAAR SELETUST RAHVAOMASE PATOLOOGIA ALALT 1924.

[———]

«Naba asemelt ära»

Wiedemanni sõnaraamatust leiame sõna naba alt ütlused: naba on asemelt, paigalt ära, naba on ära karanud. Need ütlused tõlgib Wiedemann: «man hat sich verhoben».

Ütlus on eriskummaline. Sellele antud seletus võib ainult osaliselt selle tähendust valgustada. On nõnda olles vaja lisaseletusi mujalt otsida, kui tahame selgusele jõuda neist arvamistest, millele ülalesitatud ütlused põhjenevad.

Palju kaugemale meid ei juhata seletus, mille annab G. Stein Õpetatud Eesti Seltsi istungi aruannetes a. 1886, lk. 281. Vastseliina poolt pärit oleva teate järele usub rahvas, et mingi raske tõstmine võib olla põhjuseks naba kohalt äraminemisele. Seesugusel korral hakkab kõht valutama. Steini kaudu saame teada, mispärast naba läheb asemelt ära. Nagu allakirjutanu Setumaal, Muhus ja Mustjalas on üles tähendanud, on Steini nimetatud põhjus, nimelt mingi raske tõstmine ja selle läbi enda venitamine, kõige harilikum; kuid selle kõrval esineb ka teisi, vähem tavalisi põhjusi.

Rohkem kui kirjanduses leiduvate nappide andmetega, võib küsimuses olevat asja valgustada otse rahva käest saadud teadetega. Olen märkinud sellest huvitavast ainest üles järgmist.

«Lauluimä» Miko Od'e Setumaal Helbi külas avaldas arvamisi inimese anatoomia kohta. Muu seas seletas ta, et «naba mant lät süämehe nabasoon». See ei olevat kinnine, vaid võivat enam-vähem liikuda. Külje peal magades olevat tunda, kuidas nabasoon vajub allapoole. Nabasoon võib ka täitsa lahti tulla, kui inimene midagi rasket tõstab või kui ta magab liiga madalal peaalusel. Tuleb naba lahti, öeldakse: «Naba om är karanu.» Seesugusel korral läheb kõht vallali ja rõhatused tõusevad suhu.

Teise lauluimä, Treiali Od'e järele tõusvat naba vahel ülespoole, südame alla, mis koht siis paistetab. Vahel kargavat naba jälle allapoole, millest järgnevat kõhulahtisus. Põhjuseks olevat Treiali Od'e järele raske tõstmine ja selle läbi enda äravenitamine.

Ann Kõrbe, tasuja Setumaalt Paltsova külast, tarvitas naba kargamise asemel ütlust «naba är lännü» ja nimetas põhjusteks keha venitamist, halba aset magades või jalgade pikaks sirutamist.

Neile vastavaid käsitusi ja ütlusi panin tähele saartel. Muhus öeldi: «Naba asemest ära», «naba ära veninu», «naba ära karanu». Põhjuseks olevat raske tõstmine. Mustjalas rääkis üks oma asjatundmises väga kindel «muljuja» vanamoor «naba äravenitamisest», kuid nimetas ka nabasoont ja südasoont. «Südasoon käib rinnust ikka naba juure.» «Südasoon ja nabasoon on ühes.» Südasoon võib ka «ära venida», ja nimelt raskest tõstmisest. On «südasoon», «nabasoon» või «naba» ära veninud, läheb kõht lahti, «süda ei võta vastu (rooga)», «naba hakkab peksma». Seda tunned, kui paned käe «kõhupunni» (= naba) kohale.

Treiali Od'e järele võivat ka süda raske tõstmise tagajärjel kohalt alla kukkuda. Seda arvamist pole minule mujalt esinenud.

Seevastu räägitakse nii Setumaal kui saartelgi teatud kõhu-ussist, mis olevat igal inimesel ja mis ka võivat raskest tõstmisest õigelt kohalt ära tulla. Küsimuses olevast kõhu-ussist räägitakse ainsuses. Peale selle olevat inimese sees veel soolikad ehk solkmed, kelledest rääkides tarvitatakse üldse mitmust.

Setumaal kannab see uss veidrat nime pantvoor (Treiali Od'e) ehk pantvor' (Ann Kõrbe; Sergei Hallist, Kaatsova). Leiame selles muidugi saksa sõna Bandwurm. Pantvoor olevat kõikidel inimestel: pikk uss, «määne viis sülda», elavat «südame all» (Treiali Od'e). Kui ta kukub alla, «om häda suur». Kui aegsasti abi ei muretseta ja ta «vääga jo är sadanu», surevat inimene ära (Treiali Od'e). Samamoodi rääkis teine usuteldav: «Pantvor' inimese seeh liikahas är, jääs inimene podema ränkästi.» Kui kohast rohtu ei saa, surevat inimene. Pantvor' olevat lapik, natuke laiem kui sõrm (Ann Kõrbe, Paltsova). See olevat igale inimesele hädatarvilik, sest see on ju «söögi vastavõtja». Kui ta tuleb inimese seest välja, siis on inimene «valmis» (Sergei Hallist, Kaatsova), tähendab: inimene sureb.

Muhus ja Mustjalas vastab «pantvorile» viik. Seegi olevat igal inimesel. Kui tõstad rasket, hakkab viik haiget tegema. Vahel «viik karjub, kägiseb sees» (Mustjala). Kui sööd midagi soolast, «hakkab viik närima: on kibe valu sees». «Seljaputke sees (sic!) peab olema viik. Siis kui inimene palju tõstab, käristab ta enese lahti, tuleb välja» (Mustjala).

Neid sisemisi «haigusi», mis naba, nabasoone või kõhu-ussi lahtitulemisel arvatakse põhjenevat, arstib rahvas üldiselt massaažiga. «On südasoon ära veninud, tahab kõht tublit musimist» (Mustjala). Kargab naba ära, tark «baaba» tasub jälle kokku (Treiali). Pantvor' tasutakse saunas (Paltsova).

Kõhu tasumist olen lasknud niihästi Setumaal kui ka Mustjalas demonstreerida. Setumaal olid demonstreerijaiks lauluimä Miku Od'e Helbi külas ja Ann Kõrbe Paltsova külas. Kumbki tasuja masseeris oma moodi, kuid siiski sarnanes nende töötamisviis palju teineteisega. Kirjeldan esiti Miku Od'e tasumist.

Haige pikutab pingil selili. Tasuja litsub mõningad korrad tema kõhtu

hellalt kahe kämblaga ülalt allapoole [— — —], siis külgedelt naba poole. Seepeale võtab ta näppude otstega kõhunahast kinni, ühe käega naba alt, teisega ülapoolt naba, ja kergitab kõhunahka mõlema käega ülespoole. Siis asetab ta näpud sirges joones natuke rinna poole ja kergitab jälle nahka. Nii edasi siirdub ta ikka ülespoole [— — —], kuni rinnaluuni. Nüüd pöördub haige kõhuli. Algab selja tasumine. Esiti litsutakse sõrmeotstega mööda selgroogu, alt alates ja ülespoole siirdudes. Iga litsumine sünnib ülalt alla. Teiseks tasutakse kämmaldega mõlemalt poolt selgroogu, ülalt alla siirdudes. Iga vajutamine sünnib samas suunas. Kolmandaks: õlgade pealt tasutakse kahe kämblaga vajutades seljalohu poole. Neljandaks: mõlemailt õlgadelt samal viisil alla- ja sissepoole.

Suurtes joontes samamoodi tasus Ann Kõrbe. Kõhu vajutamine sündis ettevaatlikult kämmaldega, kaugemalt naba poole. Viimaks tõstis ta kõhunahka naba kohast ülespoole ja lõpuks, naba peale teise käe sõrme otstega litsudes katsus, kas naba oli juba kohal.

Palju raskema käega muljus kõhtu minu usuteldav tasuja Mustjalas. Haige selili pikutades vajutas ta kahe kämblaga haige kõhtu naba kohalt ja selle ümbert, mitte naba poole hoides, vaid koha peale litsudes. Pärast võttis ta kõhunaha mõlemalt poolt naba näppude vahele ja kergitas ülespoole, samas näppe kokku hoides. Oli see tehtud ühes suunas, näit. võttes kinni naba üla- ja alapoolt, korrati sama temp suunas, mis oli eelmisele otse vastukäiv. Otstarbeks on muidugi nahasoone allotsa õigele kohale juhtida. Lõpuks vajutati kahe peoga naba kohalt allapoole, nähtavasti, et katsuda, kas naba on juba kohal.

Peale massaaži on veel teine viis asemelt ära läinud naba jälle kohale seada. Teateid sellest viisist olen leidnud Hurda rahvaluulekogudest. Pealegi mainib seda Stein ülalnimetatud kohal.

«Kui naba paigast ära on — jutustab üks Vändrast pärit olev teade Hurda kogudes — siis peab meesterahvas kirvevarrega ja naisterahvas kurikasabaga naba kohast mööda päeva keerutama» (H III 5, 420, 13). Teistest teadaandeist selgub, et keerutamine peab sündima nimelt kirvevarre otsaga, mis seatakse püsti naba vastu (Viljandi, H III 25, 245, 252), kolginuia või kurika otsaga (Audru H III 22, 317, nr. 19; Pärnu-Jaagupi H II 47, 631, nr. 169). Keerutamine võis sündida vahel ka saunaviha tüvikuga (Vastseliina, Stein) või mingi ümmarguse kaikaga, millega «kääneti nõnda palju kui aige kannatada jõudis» (Tarvastu, H III 20, 300, nr. 2). Kõik need kuus eriteadet, mis minul sellest arstimisviisist on olemas, on siis Lõuna-Eestist, — asjaolu, mida maksab tähele panna, selle kombe päritolu jälgides.

Kolmandaks arstimisviisiks olgu nimetatud saksa kirjanduses «kuiva kupulaskmise» nime all tuntud protseduur. Sellele, kes end «ära on kakestanud, pidavat pott kõhu peale pandama, siis saavat terveks» (Viljandi, H III 20, 733, nr. 39). Enne kui pott kõhu peale kummuli pannakse, seatakse naba kohale leivakooriku või puukoore-tüki peale tulist taela või paklaid. Pott kisub kõhunahka tublisti ülespoole. Setumaal olevat eitesid, kes nõnda potiga praktiseerivad.

Ka nõialugusid on muiste tarvitatud naba asemelesaamiseks (Sb. d. GEG 1885, lk. 186).

Kogume lõpuks kokku peaasjad eelolevast. Rahva arvamise järele olevat inimese kõhus mingi elund, mille allots asub naba kohal ja ülaots rinna pool. Raske tõstmise tagajärjel, vahel ka muidu, võivat selle allots õigelt kohalt ära tulla, missugusel korral kõht jääb haigeks. Küsimuses olevale kujuteldud elundile antakse nimeks nabasoon, südasoon või lihtsalt ja lühidalt ainult naba. Sagedasti astub nende asemele sooleussi või õigemini kõhu-ussi kujutus. Ka viimasel olevat inimese sisikonnas oma kindel ase. Sellest lahkumisele järgneb kõhuvalu. Hea abinõu kõne all oleval kombel sündinud valu arstimiseks on massaaž, peale selle naba keerutamine või potiga tõstmine.

Neile eesti rahva arvamistele leiame ehk vasteid väljastpoolt Eesti piire. On põhjust esiti pilku heita germaani rahvaste traditsiooni, mis teatavasti väga suurt mõju eesti vaimlise rahvateaduse peale on avaldanud. Aga paistab, et germaani rahvaile on naba asemelt kargamine võõras. Seni pole ma ühtegi tõendavat näidet tabanud. Ainult kõhu arstimine potiga mis on levinud komme, on tuntud.

Böömist (Teplitzi poolt) on teade, mille järele lapse naba võib vajuda. Vajunud nabasid («gesunkene Nabeln») tõstetakse veiniklaasiga, mis kummutatakse naba peale pandud põleva vahaküünla üle (Laube, Volkst. Überl. aus Teplitz, lk. 66). See teade naba vajumisest on võib-olla Böömi slaavlastelt, tšehhidelt.

Palju suuremat osa kui germaani rahvaste juures etendab naba slaavlastel. «Inimene põhjeneb nabal» («Человек на пупу основан»). See on inimese tähtsam elund. Naba võib haigeks jääda, ja nimelt t õ s t m i s e tagajärjel. Siis ütleb venelane päris samuti kui eestlane: «N a b a l ä k s k o h a l t ä r a» («Пуп сошел с места, сорвался») (Popov, Русск. нар.-быт. мед., lk. 11; Живая Старина 1898, lk. 165; 1902, lk. 203). Tagajärjeks on kõhuvalu, kõhulahtisus või oksendamine (Этн. Обозр. XC—XCI, lk. 108).

On palju eri viise, mille abil venelased püüavad naba jälle kohale saada. Meie peatume siin ainult nendel, mis vastavad eesti arstimisviisidele kõnealuses «haiguses». Nagu eestlastel, tuleb ka venelastel massaaži ette. Massaaži andmisel peetakse tähtsaks k õ h u n a b a k e r g i t a m i s t naba kohalt ülespoole sõrmede vahel (Жив. Ст. 1898, lk. 166; Popov, lk. 79; vrd. ka Sokolov, Сказки и песни Белозерскаго края, lk. 530). Nagu eel öeldud, etendab see temp ka eesti musimooridel tähtsat osa. Seda ei jätnud tegemata Setumaa tasujad, mitte ka Mustjala musija.

Edasi jutustab Popov, et Vologda kubermangus ja mujalgi olnud kombeks, et kui kõht kangesti valutas, heitis haige kõhuli, arstija võttis tema paljast s e l j a n a h k a sõrmede vahele ja venitas ülespoole, niikaua kui kuuldus raksatus: see tähendas, et naba läks kohale (Popov, lk. 80).

Ka n a b a k e e r u t a m i n e kaikaga on venelastele tuntud. Pealegi tuntakse naba potiga tõstmist. Viimaks nimetatud komme on õige laiali lagunenud (Жив. Ст. 1898, lk. 166; Popov, lk. 79—80).

Peale venelaste on sellised käsitused ka idakarjalastel. Septembris 1921 oli minul juhus prof. Ojansuu kabinetis usutella üht Aunuse sõjapagulast (Šuoju khk.). Tema arvates võib naba raskest tõstmisest liikuda ja peab seda siis «õiendama» («n'abad oigendaμ»; vrd. venel. пуп пра-

вить). Haige heidab kõhuli, arstija vajutab kämmaldega tema pihtu ja siirdub siis vähehaaval alla seljalohu poole. Lõpuks võtab ta seljalohu sügavamast kohast näppudega kinni, kergitab, kergitab, kuni ropsatab («rot'škahtaų»). Siis ongi naba kohal.

Särgjärve külas Põhja-Aunuses õppisin musimooride tarkust a. 1917. On kõht jäänud haigeks, katsutakse naba kohalt, kas see vahest on liikunud. On asjalugu nõnda, tasutakse kõhtu äärtelt keskepoole. On kõht tasutud, pöördub haige kõhuli, paneb omale kera naba alla ja tasuja hõõrub selga, vajutab külgi ja venitab lõpuks seljanahast naba kohalt kolm korda ülespoole. Sünnib hääl, nagu läheks peerg katki.

Kibo külas Põhja-Aunuses märkisin üles teistsuguse arstimisviisi. On inimesel «söögisoon» («r u o k a s u o ń») põrunud ja kohalt ära läinud, keerutatakse soojas saunas vihatüvikuga päripäeva. Seejuures tuleb jalad hoida kõnksus, et sooned oleksid lõdval.

Viimane arstimisviis on täielik vaste Steini teatele Vastseliinast. Käsitus naba liikumisest ja liikunud naba parandamisviisid on, niipalju kui neil Aunuses ja Eestis on sarnasust, kahtlemata mõlemile poolile venelaste kaudu levinud. Usk n a b a a s e m e l t ä r a m i n e m i s e s t paistab algupäraselt kuulunud v e n e l a s t e l e. Venelastelt on see ja selle arstimisviisid levinud ka eestlastele. Soomes ei ole nabal rahva anatoomias ja patoloogias kuigi suurt tähtsust. Naba kohalt ainult katsutakse, kas sisikonnas kõik on korras, või kas p õ r n või e m a jne. ehk on kohalt ära nihkunud.

[— — —]

«Eesti Kirjandus» 1924, nr. 5, lk. 210—217.

LAURI EINARI KETTUNEN

(1885—1963)

TÄHELEPANEKUID VEPSLASTE MÜTOLOOGIAST 1925.

[— — —]

Eriliste ülesannetega mütoloogilisi olevusi (haldjaid) on vepslastel rohkesti. Nimetatagu esimeseks *vedhīńe* 'vee valitseja' (Karjalas ja Soomeski tuttav *vetehinen*). Ka vandesõnana kuulsin tihti *vedhīžẹn ńena* 'v. nina'. Üldse näis sel olevusel midagi «veekuradi» iseloomu olevat, kuna *veden ižand* ja *veden emag* 'vee peremees (isand)' ja 'vee perenaine (emand)' üldsemalt kalade kaitsjatena ja kalameeste õnne ja õnne puuduse määrajatena näisid esinevat. Väga tuttav on ka *turžaz* (soomeski *tursas*, teatavasti vana germaani laensõna), mille kohta üks vanamees (Tšaiglas) seletas: *t. on vedẹs ịärven ižand, sigā kaʌam_peksab, käskob rata heịle, gońib heịd edemba kóńz notõmha mänẹd. końz īle lähen turžast ka siʌõ sabad 't.* on vees, järve peremees, seal kalu peksab, käsib neil töötada, ajab neid eemale, kui noota tõmbama lähed. Kui ei ole tursast lähedal, siis seekord saavad'. Tema ei teinud vahet *ịärven ižand*'a, *vedhīńe* ja *turžaz*'e vahel (*«vedhīńe hot' turžaz»*). Mitmele oli aga *t.* kaunis ebamäärane olevus. Kui näit. seletati, et *t.* tõstab sügisel vee üle jõekallaste (paneb veevoolu lobjakuga kinni), siis tundis seletaja (üks veskiomanik) küll, et siin nimelt veehaldja omavoliga tuli rehkendada, ja vahest aimati veehaldjat ka u d u tekkimise puhul (Šidjärve külas) tarvitatud vanasõna taolises ütluses: *t. tuhkveḍen keịtab 't.* lehelist keedab', aga mitmed tundsid kogu sõna ainult vandesõnana: *oh sä t.*, või (Arsk.) *turžham bok* 'tursa külg'. Lihava vananaise kohta üteldi (Šidjärves): *na miť'e sä t.* 'näe missugune *t.* sa oled'. Niisama sõimusõnana esinev *turitš* (Arsk.) on vahest teist algupära (vrd. s. *turja*, *turjake*, turilas).

Veehaldjana on tuttav ka venelastelt saadud *onah*, mis esineb iseäranis udu tekitajana: *onah tuman tegeb 'o.* udu tekitab'. Ühel vihmasel ja udusel ilmal üteldi: *tämbā o. mäń Vehkịjärvespā Maịtịärvhe*'täna *o.* läks Vehkjärvest Maitjärve' (Kortlaht).

Metsan ižand 'metsa peremees' ja *metsan emag* 'metsa perenaine' on jahiloomade kaitsjad metsas. Noor jahimees tuleb tubli püssiga, püü märkab teda, tahab ära lennata, aga *m. i.* ütleb talle: istu aga siin, sind ei

märgata. Teine kord tuleb vanamees, räbalates ja viletsa püssiga, püü ei mõista teda kartagi ja *m. i.* hoiatab ka liiga hilja. Üldse teavad jahimehed, et nende jahisaak oleneb metsaisanda ja -emanda tujust, ja sellepärast nad palvetavad jahile minnes (Kortlaht): *metsa ižandāńe i metsa emagāńe, otkatā meįd metshudęлę ankatā meįle kaįkutžīd' zverīd' i lindūd'* 'metsa peremehekene ja metsa perenaisekene, võtke meid metsakesele (jahile), andke meile kõiksuguseid loomi ja linde'. Ühes muinasjutus (Kortlaht) näikse jahiriistade kaitsjat millegi metskuradi mõistega ühendatavat. Jahimees märkab, et kase otsas on *hond mez* 'paha inimene', kes palub, et teine teda aitaks kasest lahti saada; keegi jahimees olevat kord nõiasõnadega ta igaveseks sinna paigutanud, kättetasuks selle eest, et ei olnud loomi saanud ja nimelt sellepärast mitte, et kui ta oli lindu tahtnud lasta, siis oli teine oma kämbla linnu kaitseks alati ette pistnud. Kases istuja vabastatakse tagurpidi loetud nõiasõnadega, ja tasuks antakse jahimehele niisugune õnn, et ta alati saab jahiloomi, niipalju kui tahab. See *hond mez* võib aga ses jutus vahest ainult inimlik nõid olla (mitte jahiloomi kaitsev olevus), kes viguri pärast oma kämbla ettepanemisega teist jahimeest oli narrinud. — Vanasti olevat metsa peremees ennast jahimeestele ka näidanud: *eńtšīd' ukōd' nählībad metsan ižandan* 'mõned muistsed mehed (sagedasti) nägid metsa peremeest' (Kortlaht).

Maa all kujutellakse ka elu olevat: *manā elaįad omad ku i tägā* 'maa all elanikud on nagu siingi'. Muidugi ka *man ižand* ja *man emag*, sest peavad ju maa allgi peremees ja perenaine olema.

Räägitakse ka toahaldjatest: *peŕt'in ižand* (või *peŕt'ižand*, Arsk.), *peŕt'in emag*, ja nende kõrval on toas alati iseäranis lastele hirmu sünnitav ahjuhaldjas *pätširahkō*. Pulmade puhul antakse talle ahjule ka toitu (vähemalt jäänuseid sest kombest on olemas). Lõunapoolseimas (eraldatud) vepsa külas tuntakse *p.* ainult sõimusõnana. Muidu on ta tähtis olevus soome rahvaste mütoloogias, esinedes juba Agricolal 'kuu poolitajana'. (Vist ühendatav *rahka* 'kärn' sõnaga ja mõeldud paiguti kärnahaiguse sünnitajana).

Lauda haldjad on *lävän ižand* ja *lävän emag*. Üks vanamees jutustas, et *l. i.* (ehk vene nimega *dvorovik*) ei armasta vahel hobust ja peksab teda. Nõnda olevat üks mees peitnud enese hobuse söögiküna taha ja kuulnud, kuidas *l. i.* hobust pekstes olevat ütelnud hobusele: sind ma ei armasta, aga kui oleksid *pegan* ('kirju'), kas või kolme jalaga, siis hoiaksin sind. Mees olevat kohe enesele *pegan*'i nõutanud, ja teine kord märganud, kuidas *l. i.* hobusele kaeru toonud ja teda paitanud.

külbetin ižand 'sauna peremees' (*külbetin emag* või *külbedbaba* esines harvemini, üks jutustaja eitas koguni sauna feminiinse haldja olemasolu) on kaunis tähtis olevus, nii kui *külbet* tähtis on vepslaste elus (praegu viheldakse, tõsi küll, peaaegu ainult leivaahjudes, nõnda et mõnes külas saunu peaaegu ei olegi). Saunas pestakse kõik mustus maha, ja et saunas ka *įumā* ('jumal, jumalakuju') puudub, olevat saun kuraditele armas koht (*korbhīžęd nagol' külbetiš el'abad* 'kuradid alati saunas elavad'). *k. i.* ole-

vat siiski peremees saunas, ja sellepärast on tarvis temalt kaitset paluda sauna astudes ning iseäralist 'luba', kui sauna tahad öömajale jääda.

Rehehaldjal on nimi *rigi-uk*, *rigibukō*, *rigaivan* (Krl.), *rignik*~*rigan-ižand* (Šidjärv) ja tema naisel *rigibab*. Tuntakse ka *gomnan ižand* ning *gomnan emag*. Ühe teate järele on kuraditel ka rehes — kus ju niisama 'jumalat' nurgas ei ole — olukoht ja seepärast tulevat ka rehes viibides katsuda reheisanda ja -emanda kaitset paluda. Rehehaldjate tähtsus seisab üle kõige selles, et inimese kallis vara, iga-aastane põllusaak, vist on suurelt osalt nende määrata, kuna nad veel nägemata abilised on rehepeksmise ja muugi põllutöö juures. Neile tuuakse isegi ohvrit. Tutuka külas maksab veel üldine komme, et uue aasta esimese päeva hommikul kantakse pudrupada — puder olgu võiga hästi segatud — rehe põrandale, terve perekond koguneb paja ümber, aga enne kui sööma hakatakse, kummardatakse iga nelja nurga poole ja loetakse: *kühärō, kaharō, tuлę pudrot‿sömhä, gomnan ižandāńe i gomnan emagāńe, tūgat pudrot‿sömhä, da aputagat meile tapmist tapta, udō vodō rahnmišt rahnda 'k.., k.*, tule putru sööma, rehe peremehekene, rehe perenaisekene, tulge putru sööma, ja aidake meil rehepeksmist peksta, uuel aastal lõikamist lõigata'. Kortlahti külas kogunetakse (praegu teevad seda ainult mõned vanad) jõululaupäeva ööl niiviisi rehe põrandale. Ses külas käib ka palve rohkem ristirahva viisi: *pühä mikō sötā̄, tuлę pudrot‿sömhä, rigan ižandāńe, rigan emagāńe i лapsudęd, tūgat pudrot‿sömhä. kazvatagat milēń rughut tšomad, i kagraš't' i ozraš't' i babuśt'* 'püha Mikk armas (söötja), Kristus (suursünd), armas, tule putru sööma, rehe peremehekene, rehe perenaisekene ja lapsukesed, tulge putru sööma. Kasvatage minule rukkikest ilusat, ja kaerakest ja odrakest ja oakest'.

Püha Mikk (Mihkel) ning Kristus on neis palveis arusaadavad, aga tumedamaks jäävad *kühärō* ja *kaharō* (kui nende all üldiselt kahte olevust mõteldakse). Nad on arvatavasti vaid kirjeldavad sõnad (vrd. vepsa *küherdan* 'tõmban küüru, kummardan'; vrd. ka eesti 'kahar, kähar' jne.). Võib aga näha, et nad õigust mööda rehehaldjad ei olegi, vaid mingisugused 'puugi-' ('krati-') taolised viljavargad. Üks laiade teadmistega vanamees (80-aastane Pudr-uk Tšaiglast) seletas, et tähendatud olevusi tuletatakse meelde ainult põllul lõikuse lõpetamise puhul ja nimelt järgmise palvega: *küheroį, kaheroį kanda i karguta kaįkutšęs kegospā̄ millēń ližada i kaįkutšęs skirdaspā̄ abuta milēń toda, minun̆ zapol'kaлe, minuŋ‿kegho 'k., k.*, kanna ja tassi (?) igast rukkiaunast minule lisa ja igast kaeranabrast aita minule tuua, minu põllule, minu auna'. Kortlahtis loeti see lugu järgmiselt: *küherō, kaherō, kandab, karkatab, tob, torkutab, baįaŕśkeiīš kegōšpā̄, bohatšūd'en skirdōšpā̄, meįd'eŋ‿kegōhe, meįd'en skirdōhe, raudāžīl vädrīl', vaškšīl' kanambrusлōl' 'k., k.* kannab, tassib (?), toob, lohistab (?), härrade (mõisate) aunadest, härrade napradest, meie aunadesse, meie napradesse, raudsete pangedega, vasksete kandepuudega'.

Isegi Tutukal, kus eelmainitud rehepalve veel üldine, tuntakse *kühärō, kaharō* kõnesolevas spetsiaalülesandes. Huvitav aga, et palve neile toimetatakse lõikuse lõpetamise järel alles toas. Põllult tuuakse kaeravihk (kaer

lõigatakse ju kõige viimaks), viiakse 'jumalanurka', kus lähedal ka söögilaud, sirbid pannakse vihu otsa ja munatoitu süües palvetatakse: *kühärō, kaharō, tuлę munańitšut‿sömhä, kańďitšę leįbad, rugišť kagrad verhis‿skirdōšpā i verhīš kegōspā meiďeŋ‿kegōhe i meįďen skirdōhe, raųdāžō kanambrusлā, ülūtši ühtsäs mas 'k., k.*, tule munatoitu sööma, kanna leiba, rukkeid ja kaeru võõrastest napradest ja võõrastest aunadest meie aunadesse ja meie napradesse, raudsel kandepuul, üle üheksast maast'.

Nimetatagu ka, et lapsedki (Tutukal), kui nad *taųknan tegobad, siлō sanubad* ('kamatoitu' — soome *talkkuna* — 'teevad, sel puhul ütlevad'): *kuźmō, ťimō, tuлę tākōť‿sömhä da abuta meile rata 'k., t.*, tule kamakest sööma ja aita meil tööd teha'. Need nimed on muidugi algupäraselt tuttavate 'pühade meeste' omad. Esiisade hingede austamine on ilmsesti mõnes eelnimetatud kultuses peidul, kuid selle asja lähem uurimine ei kuulu siia.

Venelastelt on päritud hulk mütoloogilisi olevusi nimetustega nagu *pasteń* ('luupainaja'), *įagibaba* (soome 'syöjätär'), *kikimor* (kes öösi koonla võtab ja metsas ketrab), aga jäägu nende tegevus siin lähemalt seletamata.

Vepslaste ebausu juured on tugevad ja küünivad sügavale; ka vene kirik on omalt poolt rahvausundiga huvitava kompromissi teinud, mille uurimine usundite-ajaloolasele rohkesti materjali pakuks. Isegi nende ebausukommete põhjalikum kirjeldamine, mis võhikule silma torkavad, ei mahuks lühikese kirjutuse piiridesse. Tuleb soovida, et asjatundlik, süstemaatiline mütoloogiliste ainete ja ebausukommete kogumine vepslaste külades toime pandaks, niikaua kui ebausk igapäevases elus nende juures veel praeguses ulatuses õitseb.

«Eesti Kirjandus» 1925, nr. 9, lk. 365—372.

SUITSMAA [GUSTAV SUITS]

(1883—1956)

1

MEIE RAHVALAULU SKANDEERIMINE 1924.

Eesti keele õpetajate hiljutisel kongressil on vastu võetud rida tähelepandavaid resolutsioone eesti keele ja rahvaluule õpetusrakenduse kohta. Välja kasvanud eri referentide ettepanekuist, on otsused enne lõplikku kinnistamist läbi käinud enam või vähem elavaist mõttevahetustest. Ettepanekute ja mõttevahetuste koondusvormelid on viimistlenud redaktsioonikomisjon. Sellega on iga heakskiidetud resolutsioon omandanud meie kirjakeele ja luulekeele õpetajate lipukirja tähenduse.

Ühes ajalehes avaldati lausa imestust haruldase üksmeele kohta otsuste hääletamisel pärast kongressipäevade palavust. Kas selginud veendumuses või üksmeele armastuse pärast: kongress on tänulikult omaks võtnud ka rea Joh. Aaviku nõudeid meie rahvalaulu õpetamise kohta. Jagan kahtlemata veendumust, et meie vana kandle tundmaõppimisele ja selle keelte koolikäsitelule tuleb pöörda teritatud tähelepanu. Aga palja üksmeele armastuse pärast ei saaks ma ometi kaheldavat uuesti läbikatsumata jätta ka otsuseks kinnistatud reas. Nii vajaks nende ütluste kirjutaja arvates veel põhjalikku järeleksamit õpetajate töölipule kerkinud Aaviku tunnuslause:

«R a h v a l a u l u s k a n d e e r i v l u g e m i n e k i n d l a s t i k ä t t e õ p e t a d a.»

Iseenesest kõrvalise tähendusega, siiski küllalt haraline, isegi keeruline, on rahvalaulu skandeerimisküsimus meil kahjuks liiga pilla-palla otsustatud. See küsimus on, kui ma ei eksi, viimati veel samal õpetajate kongressil olnud lahkarvamuste aineks. Ei ole igal huviosalisel juhust olnud meie luuleloomingu õpetajate koosviibimisel sõna võtta; aga isiklik puudumine ja ükskõiksus on kaks iseasja. Selle tõenduseks olgu järgnevad väited ja vastuväited niivõrd erilises värsiesteetilises detailis nagu seda on J. Aaviku skandeerimisalgatus.

Aga ka see detail on otsustamiseks lahutamata osa tervikust. Teadliku skandeerimise eelduseks on tahes või tahtmata meie rahvalaulu prosoodia tunnetus, s. o. tunnetus meie keele välte- ja rõhuolude värsirakendu-

sest. Meie rahvalaulu keeleolluse välde, rõhk ja tähendusinertsus on heidetud laulupärase värsimõõdu kavasse. Sellepärast ei saa esiletõstetud skandeerimisküsimust lahus käsitada ka värsiloomingu muusikalis-rütmilisest fraseerimisest.

Olgu niigi: esmalt otsus, pärast vaidlused. Nõuga tööd tehakse, arvasid meie vanad.

2

Joh. Aaviku õhutus meie rahvalaulu antikiseerivale lugemisele on nõndasiis sisendanud ka vastava ühistahte ilmutuse. Algataja inspiratsiooni kõnelisest väljendusest on ajakirjandus kinni pidanud ainult mõne katke. J. Aavik on nõudnud «rahvalaulude skandeerivat lugemist, nagu seda ainuvalitsevalt tunneb vana kreeka ja rooma luule». Ei muud hoiatust edasi antud: «Skandeerimist ei tohi halvaks teha silpide venitamisega.» (Post. nr. 221 s. a.) Meie rahvalaulu vokaalse tõlgitsemiskunsti küsimus ei ole muidugi mitte nii lihtne.

Niivõrra kui tohib otsustada ajaleheandmete järel, on J. Aavik kongressil peamiselt korranud ja propageerinud oma ajapikul väljendatud väiteid vanaeestilise rahvalaulu käsitelust. Varsti käib ehk ta kõnetoolist loetud referaat ka täielikul kujul trükipressi alt läbi. Siis vast saavad eemalolnud sellega lähemalt tutvuda. Aga juba J. Aaviku brošüüris «Eesti rahvusliku suurteose keel» (1914) oli ennetatud ta värsiõpetus ja skandeerimisidee. Üksikasjalisemalt põhjendatud oli rahvalaulu värsirõhuline lugemismurrak Aaviku valitud, parandatud ja seletatud veeruliste primitiivide kogus «Valik rahvalaule» (1919). Nõnda ei puudu ka viimati kaasasolematul huviosalisel vahendituid tõendussugemeid.

J. Aavik tähistab oma reeglistatud rahvalaulude kogus skandeerimise sarnaseks värsilugemiseks: «— et värsirõhulised silbid ikka rõhuga oleksid, ka siis, kui nende rõhud harilikkude sõnarõhkudega ühte ei satu». Seni on meil rahvalaulu üldiselt nii loetud, et loomulikku sõnarõhku on eesõigustatud värsirõhu kulul, tõendab Aavik nõus olemata. Nii näit. on trohheilisse mõõtu suletud värsirida: «Ilutse südamekene» loetud tavalisele kõnekeelele omase daktülitaolise hääldamisrütmiga, ja see on meie skandeeriva magistri meelest halb ja kohatu.

«Ainult skandeeriv lugemisviis, nii imelikuna kui see esialgu tundubki, toob rahvalaulu iseäralise ilu ja mõnu täiel kujul kuuldavalle.» Eesti rahvalaulu trohheiline värsikava (⊥⏑/⊥⏑/⊥⏑/⊥⏑) peab ka leelotamatus ettekandes keeleollust järjekindlalt valitsema. Sellepärast õpetataksegi juba Aaviku parandatud rahvalaulude valiku seletustes lugema kummalist värsimurrakut:

«Kás ta / had ko / ha ju / ha tan.»
⊥ ⏑ ⊥ ⏑ ⊥ ⏑ ⊥ ⏑

Nüüd siis on parandatud paheline ebakoht ka meie rahvalaulu vokaalses tõlgitsemises. See ebakoht, loomulik sõna rõhutamine ja üksteisest lahutamine, taganegu viimaks ometi peenema ja suuresugusema skandeerimise eest, mis ei loe mitte sõnu, vaid sõnasilpe, mis nelijalgse värsimõõdu mõnusse tõmmatud sõna ainult niipalju arvestab, et pikk esimene

tüvisilp ei tohi olla värsijala rõhutus kohas ja lühike esimene tüvisilp värsijala rõhulises kohas [1]. Tegeleb lähemalt öeldes värsirõhk ühes esimese sõnasilbi pikkuse või lühidusega. Õieti sel eeldusel tulebki meie vana rahvalaulu lugeda skandeerides «just nagu kreeka ja rooma luuletusi». Nende prosoodiliste väidetega on J. Aavik propageerinud rahvalaulu värsivaldse ettekande ideed, ja ta on seda oma muude öeldiste pakitsusse rapsinud isegi pamfletis «Puudused uuemas Eesti luules» (1922).

Nagu võis lähele panna juba eelpool nimetatud brošüüris «Eesti rahvusliku suurteose keel», ei ole J. Aavik eesti rahvalaulu värsiõpetust tuletanud üksipäini vanaeestilisest värsiloomingust enesest ilma võõrsilt kohandatud teooria abita. Isesuguse vahekorra kinnituseks eesti välte ja värsirõhu vahel lugesime siis: «Ülemal esitatud väidete ja vaadete toetuseks olgu prof. Julius Krohni teosest *Kantelettaren tutkimuksia* veel järgmine koht tsiteeritud» jne.

Soome-eesti vanas värsivormis tegeleb nõnda siis silpide pikkuses ja lüheduses põhjenev vältemehhanism, see on J. Aaviku prosoodiline lähtekoht. «Nagu muinaskreeklasil ja roomlasil,» kordab ta mitmes teisendis. Eesti uuema luule puudustes paljastab meie vali värsimaitsekohtunik kohutava rea meetrilisi eksimusi silpide pikkuse, lühiduse, jah, isegi arvu vastu. Meie modernistlikud luuletajad ei oska, need päevamoodide «snoobid» ei tahagi oma rikutud iseäratsemiste tuhinas skeemikindlalt kasutada eesti kolme välte igirütmilisi väärtusi. Sellepärast on ka sõna loomulikkude rõhuolude tallamised värsirõhu alla nende värsiridades niisama juhuslikud kui mõttetud: «Kõik käriseb p a l j á s t e n tiirasust ja himu» (Visnapuu). Kui palju sihiteadlikumalt stiliseeritud on meie rahvalaulu rütmika! Sellepärast veel kord: värsimõõduline vältemehhanism määrab meie rahvalaulus tavalise sõnarõhu püsimise või muutmise. On sõna esimene silp pikk (II või III välde), siis peab ka värsirõhk sellele langema; on see lühike (I välde), siis ei tohi värsirõhk sääl olla. Ainult esimeses värsijalas on välte, rõhu ja silpide arvu vabadused lubatud.

Sõnavabadus meetrika meelehääks niiviisi piiratud, arvab meie keeleuuenduse viimistleja prosoodilise lähtekoha leidnud olevat ka meie rahvalaulu skandeerimiseks, s. o. sõna loomulikkude rõhkude ja lahkude värsivaldseks ülitamiseks, äärmisel juhul nende täielikuks nivelleerimiseks:

«Kás ta / hád ko / há ju / hátan.»

3

Aga ennäe pahandavaid reeglivastasusi ka meie rahvalaulu prosoodias! Meie vanas veerulises luulekeeleski kohtab üksteist pahatihti värsirõhuline taktitõus ja sõna lühike algsilp: «Méil on / kúri / kúbja põli». Seesugune reeglivastasus esineb nii sagedasti, et J. Aavik veel aastat kümme tagasi kahtles sellelaadilisi kõrvalekaldumisi «vigadeks» märkida. Aga meie rahvalaulu skandeerija pidi kokku puutuma veel jubedamate meetriliste juhustega. Mitte harva ei satu värsirõhutusse taktilangusse —

horribile dictu! — koguni sõna pikk algussilp: «Piira / ma j ä i d / pikad / poisid». Sarnased väldet, sõna esimese tüvisilbi pikka väldet ignoreerivad väärnähted väljaspool esimest värsijalga! Prosoodiliste sundelementide langus isegi antud reeglimiinimumist allapoole! Ei saa keegi nende konaruste mõnuga lugemist õpetada!

Antiikse meetrika reeglipärasuste imetleja on aastate kestes võitnud oma esialgse jahmatuse koduse regivärsi korratuste ees. Kreeka ja rooma luuletuste kooliskandeerimise meeleskandja on ennast jälle leidnud. *Kalevala* ja *Kanteletare* värsiõpetuse kasvandik ei ole tahtnud eesti rahvalaulu võõrastavaid vabadusi ehtsaks tunnistada. Krohnide õpilane on kõrvalekaldumised soome-eesti ühise värsivormi arvatavast ainuõigest eeskujust seletanud eesti keele hilisema arengu riketeks, rahvalaulikute lohakuseks, kirjapanijate vääratuseks. Meie keeleuuenduse äärmusemees ei ole tagasi kohkunud võitlusest ka kogu meie rahvalaulu prosoodia ajalooga. Tulemuseks on eesti rahvalaulu värsiõpetuse sundmäärustik, kokku seatud mitte ainult olemasolevate tõsiasjade järel, vaid ka nende vastu. Tegelikuks järelduseks on olnud reeglipärane «Valik rahvalaule», reprodutseeritud Soome lahe lähema lõunapoolse ranniku, Viru ja Harju laulumailt. Aga ka kõige eeskujulikumaid Virumaa laule on J. Aavik pidanud parandama, ja ta ei ole neiski kõiki «vigu» jõudnud ära parandada. Mis saab niiviisi kogu Lõuna-Eesti primitiivsest värsitoodangust setu laludega eesotsas! On ju setu laul J. Aaviku kehitatud nõuete seisukohalt nii vältevigane ja mõõdupaheline, et seda keegi ei söandaks reeglipäraseks ümber töötada.

Kui oma poeetika vajapärasus meid võõrsilt ajab ka rahvalaulu värsiõpetusele juhatust küsima, siis kuuldagu siin viimaste aastakümnete võrdlevkriitiliste uurijate häält. Prof. Kaarle Krohn, oma isa uurimiste jätkaja ja mitmeti ta vaadete edasiarendaja, on ühes oma juurdluses *Kalevalan esityöt* juba 1896 osutanud Lönnroti õiendusi *Kalevalasse* põimitud primitiivide värsimõõdus. Ühenduses eelmisega on ühe teise soome õpetlase kirjutises aasta hiljem lausa väidetud: «Ei tule unustada, et ka soome runo sugugi mitte alati ei ole valjult reeglipärane. Esmalt on ju lühike päärõhuline silp esimese värsijala tõusus täitsa üldine, ja seda laadi vabadust leitakse kaugemalgi värsireas: «V e s i seiso k u n i seinä» või «Meren s e l ä t seurueella» (Heikki Paasonen, *Itäsuomalaisten kansain runoudesta*, 1897) [2]. Kui J. Aavik soome-eesti välterõhulise värsiõpetuse tegelikud korratused paneb kas pärastise keelelise muhenemise või üksikute lohakuse süüks, siis on prof. Paasonen oma võrdlevas uurimiskatses lausunud täitsa vastupidise oletuse: «Vaevalt eksib sellepärast otsustades, et see soome runo reeglipärasus, niivõrd kui seda tõepoolest olemas, on hilisema arengu toode.»

Kas Soomele lähema Põhja-Eesti (Kirde-Eesti) rahvalaulu korrapärasemat värsirakendust tuleb pidada varasema või hilisema arengu tulemuseks Lõuna-Eesti primitiivse värsiloomingu vabadustega võrreldes — see küsimus on teaduslikult veel lõpuni selgitamata. Aga kahtlusi ühissoome rahvalaulu arvatud traditsiooni vastu on esitanud kõik uuemad uurijad. Prof. Kaarle Krohn on võrreldud andmete põhjal viimati hüpo-

teesi omaks võtnud, et eesti ja soome laul on tekkinud mõõduta ühis-soome luule ja mõõdulise läti värsiloomingu ühendusest. See protsess peaks Läänemeremais sündinud olema enne eestlaste ja oma praegustele asupaikadele rännanud soomlaste läbikäimise katkemist. (K. Krohn, «Soome-eesti vanast rahvalaulust», 1924.) Kõigi J. Aaviku eelarvuste pahanduseks ei tule vana-eesti värsiõpetuse võrdsuskohti väljaspool läänemeresoomlaste genealoogilist rühmitust nõnda siis mitte otsida muinaskreeklaste või roomlaste juurest, vaid lähema kokkupuute piirkonnast, lätlaste juurest. Uue suuna soome-eesti värsivormi küsimusele on teatavasti andnud prof. A. R. Niemi, tähelepanu juhtides võimalusele eesti-soome laulus veerulist mõõtu läti laulust tuletada. Usutav on, et kõrgemal haridustasemel elanud Läänemere naaberrahvad, ja nimelt lätlased, meie esivanemaile runolaulu on õpetanud, selle tulemusega lõpetab Niemi oma pöördelise juurdluse *Vanhan suomalaisen runomitan synnystä* (1918).

Juba oma varasemas otsiskelus *Liettualaisten kansanlaulujen alalta* oli A. R. Niemi osutanud, et läti dziesma meelestab üllatavalt palju eesti-soome rahvalaulu rakendust. Läti laulu veeru moodustab harilikult neljalgne trohheiline värsirida, mis koos seisab kahest tsesuuriga märgitud kaksikjalast: «Laj schu / poja // vehja / mahte» (vulgaarses kirjaviisis). Kuna leedu keele etümoloogiline rõhk on muutlik, langeb läti tavalise kõne sõnarõhk samuti nagu eesti ja soome keeles alati esimesele sõnasilbile. Aga rahvalaulu keeleolluse neljataktilises muusikalises fraseerimises on vanad lätlased sõnarõhku niisama vähe arvestanud nagu vanad eestlased või soomlased. Selle juures võidakse tõendada läti hariliku sõnarõhu laulupärast ülekannet ilma piinlikult kinnipeetud vältemehhanismita, samuti nagu soomlaste ja eriti veel eestlaste juures. Läti dziesma taktijala (värsijala) tõusus tohib esineda ja esinebki lühike pearõhuline silp ning taktilangusse jälle tohib sattuda pikk pearõhuline silp. Läti keeles võivad kõik vokaalid olla pikad või lühikesed. Aga läti primitiivne poeetika ei ole sarnast stilistilist vahekorda välte ja taktitõusu (värsirõhu) vahel välja arendanud nagu indo-euroopa eelkäinud muinasrahvaste klassikaline poeetika. Väldet arvestab vana-läti prosoodia ainult niipalju, et viimane silp neljasilbilises kaksikjalas ei saa pikk ega kolmesilbilises lühike olla. Läti kummagi värsipooliku teine jalg tohib nimelt jääda vajapäraseks: selle võib moodustada ainus pikk sõnasilp, muusikaliselt arusaadav.

Läti professor J. Endzelin piiritlebki läti rahvalaulu prosoodia rõhuliste ja rõhutute silpide üksteisele järgnemiseks, milles häälikuühendite pikkusel ja lühidusel on ainult jaoline tähendus. (*Lettisches Lesebuch*, Metrische Vorbemerkungen, 1922.) Umbes samasuguse definitsiooni annavad ka meie rahvalaulu keeleolluse rütmilise inertsia seletajad. Nii J. Aavik, nii A. Saareste oma kooliantoloogiate värsiõpetuses. Viimati nimetatud autor väljendab selgel sõnal: «Maksab üleüldine seadus, et eesti ning soome rahvalaulu värss seisab harilikult koos neljast trohheusest, s. o. neljast silbipaarist, kus esimene silp rõhuline (—), teine rõhuta (⏑), nii siis ⊥⏑.» (A. Saareste, *Valitud eesti rahvalaulud*, 1922.)

Mis oleks nüüd eesti rahvalaulu käsitelus loomulikum kui sellest lähte-

kohast kinni pidada! Ei tuleks meie rahvalaulu rõhulist värsiõpetust mitte niipalju komplitseerida silbivälte prosoodilise sundusega kui sõnaüksuste muusikalisrütmilise liigenduse vaatlusega. Siis ei tarvitseks meil umropsu vältevigaseks ja mõõdupaheliseks seletada ka setu laulu. Õigem oleks vast oletada lõuna-eesti prosoodia ja värsimõõdu vanemat algsoomelätilist algupära, konstateerida tõenäoliselt hilisemat arengut välte ja värsirõhu rütmilise stiliseerimise poole Põhja-Eesti ja Soome laulumail. See alateadlik areng on tõendatavasti oma lõpliku tihenduse saanud alles Lönnroti seadlustatud *Kalevala* ja *Kanteletâre* poeetikas.

[— — —]

«Looming» 1924, nr. 7, lk. 538—542.

Märkused: 1. Tegemist on kvantiteedireeglitega, mis statistiliste vaatluste järgi kehtivad eriti soome rahvalaulude laulmisel, küllalt oluliselt ka eesti rahvalaulude laululises esituses. Siin ms. vt. ka W. Anderson, *Studien zur Wortsilbenstatistik der älteren estnischen Volkslieder*. Tartu 1935. — 2. Kvantiteedireeglid lubavad esimest värsijalga vabalt täita, nii võib seal olla ka lühike silp värsijala tõusus.

E. Lönnroti seisukohti ja praktikat «Kalevala» värsimõõdu küsimuses vt. V. Kaukonen, *Lönnrot ja Kalevala*. Pieksamäki 1979, lk. 72—81: Kalevalan runomitta.

SUITSMAA [GUSTAV SUITS]

(1883—1956)

SKANDEERIMISE POOLT JA VASTU 1925.

Joh. Aavik on minu artiklile meie rahvalaulu skandeerimisest vastanud 17 vastuväitega. Punkt punkti järel — kõik rahvalaulu geneetiliselt käsitatud värsiesteetika loomulikkude õiguste kitsendamiseks ja nüüdsete tarvitusväärtuste kammistamiseks. Oleks ta oma vastuväiteid veelgi vähe lisanud ja nad 20-ga ümmarguseks teinud! Vast oleks just need kolm puuduvat punkti selles paremini veennud, et Joh. Aaviku ja mitterahvalaulikute eneste eeskuju tuleb jälgida meie ürgvärsi esteetilis-pedagoogilises ettekandes [1].

Huvitab eriti Joh. Aaviku 14. pügalas antud omavaldne määrus: «Ent meie rahvalaulikuid ei saa siin arvesse võtta . . .» Kogu Joh. Aaviku poleemika tipnes nende ridade kirjutaja poole pöördud imperatiivis: «Seepärast öelgu selgesti ja kategooriliselt välja, kas ta on skandeerimise poolt või vastu.»

Katsun sellele Joh. Aaviku energilisele sooviavaldusele vastu tulla. Ma ei tea, kas ma oma eelkäinud kirjutuses juba küllalt arusaadavalt ei väljendanud: kui l e e l o t a d a, siis rahvalaulu keeleollust ka laulurütmis skandeerida; kui l u g e d a, siis värsiliikmeid mitte tallata laulupäraste taktijaotuste alla. Need, kes meie ürgvärsi on loonud ja seda sugupõlvest sugupõlve edasi pärandanud, meie rahvalaulikud on õieti vahet teinud leelotatud ja leelotamatu ettekande vahel. Meie kirjaoskamatud on oma laulusõnade rõhkusid ja lahkusid muusikalises retsitatiivis küll ümber tallanud; aga neidsamu värsse ette lausudes ei ole nad mitte skandeerinud. Mis ilu ja mõnu võikski olla sõna rõhkude ja lahkude laulutus moonutuses! Meie tavalise keele algkinnise rõhu libisemine on põhjendatud meeleliigutuses ja taktijalgade tõusus. See oli iseenesest mõistetav harimatule loodusinimesele.

Aga meie päevade raamatutargale saab ilma keerukate argumentideta ja põhjendusteta vaevalt tõendada seda rahvalaulu lihtsat värsiesteetikat: kui leelotatakse, siis tuleb laulutekstı viisirõhuti skandeerida, kui seda ette lausutakse ehk loetakse, ei ole skandeerimisel mõtet! Sellepärast refereerisin ka eriteadlaste «arvamisi» (minu vaatekohalt uurimustulemusi) meie ürgvärsi meetrika ja prosoodia arenemise kohta. Tunnistajaks kutsudes teadusmeeste tunnetusi püüdis läbi mu Aavikule «veel teaduslikuma stiili» soov:

Tule sugu tundemaie,
Hõimuda teretamaie,
Kälil' kätta andemaie.

Aga Joh. Aavik tõrgub oma vastuväidetes endiselt rahvalaulikute näidatud eeskuju tunnistamast. Eksitamatu kangekaelsusega eelistab ta loomuliku leelotamise ja lausumise asemel oma ebaloomulikku lugemiskunsti. Kategoorilise veendumusega nõuab ta nii enne kui pärast kuulmatu lauluviisi rõhkusid tallavat lugemist ja koostegelevate silbiväldete reeglisundust. Ikka sama rahvalaulu skandeerimise idee: «Nüüdse aja inimesil peab skandeerimine leelutamise asent täitma, viisi rõhke markeerides. Skandeerides lugeda muidugi ainult üldiselt Kalevala värsi reeglite järel käivaid rahvalaule.»

Kui Joh. Aavik oma isemeelsete «peab-tuleb» määrustega mikski ei pane rahvalaulikute värsimaitset, siis ei ole vahest ülearune talle eelmises kirjutuses refereeritud teadusmeeste «arvamiste» lisaks tsiteerida ka kõnekunsti ja ilulugemise alale kuuluvaid. Kui nüüdse aja inimesed Aaviku arvates rahvalaulu enam ei hakka leelotama, siis peaks iga ürgvärsi hilissündinud asjaarmastaja vähemalt huvitatud olema mõnuga lugemisest. Lubatagu mind sellepärast Lönnroti seadlustatud *Kalevala* prosoodiat eeldavale skandeerimis-entusiastile meelde teritada ühe Soome kõnekunsti ja ilulugemise asjatundja arvustust skandeerimisest: «Itsestään selvää on ettei runopolvittain lukeminen (skandeeraus) ole mitään runolausumista, vaan luonnotonta hakkausta, joka kokonaan hävittää kielen kauneuden.» Nii hindab skandeerivat lugemist Vihtori Peltonen oma *Puhetaito* 212. leheküljel, ja seda teost on tarvitatud ka soome keele ja kirjanduse ülikooliõpinguis.

«Kui soomlased ei skandeeri, siis seda pahem neile,» hüüab Joh. Aavik tehtud paatosega (oma vastuväidete 15. pügalas). Aga kas rahvalaulu skandeerimisküsimuses jälgida soomlaste või lätlaste hilistarkust, selle otsustamisel ei saa mõõduandvaks olla isiklikud tujutsemised. Oluliseks on siin tunnetus, et värssi lausudes ei ole laulupärase värsimõõdu ja sellele vastavate taktijaotuste läbiviimine mingiks iseseisvaks väärtuseks. Nagu proosakeeles l a u s e r ü t m on kõige tähtsam, õpetab Peltonen edasi, nii peavad lauserütmi taktijaotused valitsevad olema ka värsikeelt lugedes. Skandeerimine teeb värsilugemise masinlikuks ja puiseks, nimetab A. Saareste oma «Valitud Eesti rahvalaulude» eessõnas.

Aga silbivälde, mu skandeerimisõpetuses viisirõhuga rakendatud juhttäht, oleks Joh. Aavik õigustatud veel pateetlikumalt hüüdma, kuhu jääb siis soome-eesti rahvalaulu silbivälte kunstiväärtuslik tähendus! Sõna algavate silpide õige prosoodilise ühtesattumise pärast viisirõhuga, võiks ta jätkata, olen ma ju saanud valjuks *Kalevala* värsireeglite ihalejaks ja oma kodumaa rahvalaulu prosoodiliste korratuste taunijaks (hukkamõistjaks). Silbivälte reeglipäraseks rakendamiseks viisirõhuga olen ma eeskujulikuks parandanud valiku kõige vältekorralisemaid koduseid rahvalaule, mis on põimitud Soomele kõige lähedamailt Eesti laulumailt. *Kalevalas* kristalliseerunud viisirõhu ja vältereeglite koostegelemise ilusale sundusele olen ma ka pühendanud oma vastuväidete 12 esimest pügalat...

Omalt poolt ei ole ma ei teoreetiliselt ega tegelikult eitanud värsirõhu (varem viisirõhu) ja silbivälte rütmilise stiliseerimise ilu. Aga ma ei ole selle juures saanud esile tõstmata jätta välterakenduse tihenematust ja ühtepidamatust eesti-soome viisirõhulises ürgvärsis. Välterakendus ei ole meie primitiivses värsikunstis ilmselt olnud mingiks pidevaks prosoodiliseks sundelemendiks. Kui mõnede laulualade sõnatargad on vältinud esimese lühikese tüvisilbi sattumist taktijala tõususse ja kui nad esimest pikka tüvisilpi meelsamini on tarvitanud just samas värsiasendis, siis on seda kalduvust tõenäoliselt ergutanud pigemini kõlaline kui rütmiline taju; vahest ka esimese lühikese tüvisilbi tähendustsegav pikkumishalbus viisirõhu all («Tule, tule, tuuleke»). Laulusõna rõhkude ja lahkude nihkumisel ei paista vähemalt Lõuna-Eestis mingit tajutud sidevust olevat silbiväldetega: see nähtus saab küllaldase seletuse laulumõõdu, viisirõhu ja kaasatakteeritud kehaliigutuste sundusest. Aga ka Põhja-Eesti rahvalaulusse ei ole Joh. Aavik oma vältemehhanismi saanud korrapäraselt töötama sisendada ilma värsitekstide prosoodilise järeleaitamiseta.

Nõnda võib ta rahvalaulu skandeerimist valitudki primitiivide kogus harva toetada parandamata välterakendusele. Lõuna-Eesti valdava värsitoodangu ja Kreutzwaldi «Kalevipoja» prosoodiat skandeerimiseks ümber töötada — see mõte on ka Joh. Aavikut täitnud lootusetusega. Juba vabastab ta oma vastuväidete 14. pügalas skandeerimisnõuete alt «Kalevipoja» ja Lõuna-Eesti värsipäranduse. Arvatud vähem kunstiväärtuslikuks, on setu ja mulgi vanad regivärsid pedantse skandeerimise õnnetusest pääsenud oma äbariku tegumoega. Olen rõõmus juba sellegi pärimusosa vallandamise pärast loomulikuks lugemiseks ja uuestileelotamiseks. Aga sooviksin samasugust õnnelikku lahendust ka viru ja harju külanaiste leelole.

Juba piirab Joh. Aavik oma vältelohakuste laitused (vastuväidete 7. ja 8. pügalas) peamiselt hilissündinud rahvalauluvärsi mugavust armastavate viljelejatega. Mõttevahetust lõpetades meie õpetatud skandeerimismagistriga olgu mulle lubatud tarvitada üht võõrsõna. Mu meelelaad ei ole mitte vindikatiivne. Aga kas see on juhtunud mugavuse armastusest või millestki muust: Joh. Aavik ei ole ka oma skandeerimiseks kohandatud rahvalaulude valikus kõiki vältevabadusi, kõiki omaks võetud reeglitest kõrvalekaldumisi puhtaks rookinud. Oletame, et ta oma «Valiku rahvalaule» *Kalevala* värsireeglite järele kord täielikult ümber töötab. Aga ka siis ei annaks ma kellelegi nõu ütelda, et soome-eesti rahvalaulu välterakendus oleks «just kui vanul kreeklasil ja roomlasil». See Joh. Aavikule atribueeritud ütlus leidub tema pamfletis «Puudused uuemas eesti luules» [2]. Ka Joh. Aaviku viimati teatatud kitsendus «teatavaks analoogiaks» jääb küsitavaks. Kui kreeka-rooma klassikalise ürgvärsi prosoodiliseks sundelemendiks oli tõepoolest puhtaks viljeldud ja täpselt seadlustatud välterakendus, siis on *Kalevala* värsireeglites antud esimeste sõnasilpide pikkuse ja lühiduse arvestamisest igasuguseks tõsisemaks võrdsusvälteks liiga vähe. Soome-eesti ürgvärsi skandeerimise pidevaks sundelemendiks on muusikaline retsitatiiv. Eluaegne Saksa uurija prof. Wilamowitz-Möllendorff on oma vastilmunud teoses *Griechische Verskunst* uuesti meelde teritanud ka kreeka skandee-

riva värsilugemise muusikalist iselaadi. Ja ta soovitab nüüdsetele hariduslaenulistele, nii palju kui võimalik, hoiduda kreeka muistse värsi ebaklassikalise, šabloonilise ja mõttetu kooliskandeerimise eest.

Kokkuvõttes: olen meie rahvalaulu muusikalisest elemendist võõrandatud ebaloomuliku lugemise vastu ja selle uuesti leelotatava skandeerimise poolt. Julgeksin soovitada kõigi meie laulumaade parema repertuaari loomulikult ilmekat koolilugemist ning vahetevahel sekka ka leelotavat skandeerimist. Kujutleksin head skandeerimisõpetajat klassi eesleelotajana.

Õpetaja: Teéme ṍhtullá ilúda.»
Paar õpilast: «— õhtullá ilúda.»
Õpetaja: «Päéva minnessá mõnúda.»
Mõni üksik õpilane: «— mõnúda.»
Rohkem õpilasi: «Päéva käíessa käráda.»
Õpetaja ja õpilased kooris: «Ilú kúulub Hiíumáale,
Mṍnu meíe mõísamaále.»

Ka lauluandetud võiksid kaasa ümiseda: «oo-oo-oo!»

Siis, kes teab, pidutseks eesti ürgvärss oma ülestõusu ja skandeerimine võidukäiku ka tänapäevase alaea keskel.

«Looming» 1925, nr. 3, lk. 268—270.

Märkused: 1. Vt. siin lk. 94—96. — 2. Korduvalt viitab G. Suits Johannes Aaviku tõepoolest pamfletina mõjuvale pikemale kriitilisele artiklile, mis ilmus ajakirjas EKirj. 1921 ja separaadina.

JOHANNES AAVIK

(1880—1973)

RAHVALAULUVÄRSI JA SELLE LUGEMISE KÜSIMUS 1925.

Vastuseks Suitsmaa artiklile («Meie rahvalaulu skandeerimine», Looming nr. 7 ja 8, 1924) olgu pikema poleemia ärahoidmiseks nende ridade kirjutaja seisukoht ja vaated vaidlusealuses küsimuses punktide kaupa lühidalt kokku võetud.

1. Soome-eesti rahvalauluvärss on oma kõige ilusamal ja kunstilisemal kujul kristalliseerunud niinimetet Kalevala-värsis.

2. Kalevala-värsis võetakse teatavate silpide pikkus (kvantiteet) validalt arvesse; kõrvalekaldumused on väga haruldased ja osalt juhuslikud, mõned tekkind karjala murraku vormi transponeerimisest kirjakeelsesse, mõned teatava stiililises ühtumis koguni lubatuks tunnistetavad (näit. korduv lühisilbiline sõna või lauseline ühtum).

3. Meie põhja-eesti rahvalauluvärsi ühtlus selle Kalevala-värsiga on ilmne, kuigi ses arusaadavail põhjusil leidub rohkem kõrvalekaldumusi, tekkind needki suurelt osalt keelelisist muutusist ja moonutusist.

4. See värsiehitus ei ole lihtne, vaid rahvalaulu kohta üsnagi keeruline, võib-olla tõesti üks keerulisim ja kunstipäraseim rahvalauluvorm Euroopas.

5. Kogu Suitsmaa poleemika minu vastu rahvalauluvärsi küsimuses põhjeneb selles, et Suitsmaa võtab rahvalaulu tekkimisloolise külje: kuidas ürgsoome rahvalauluvärss oli või õigem, võis olla, refereerides teadusmeeste arvamisi veelgi teaduslikumas stiilis; mina võtan selle arenemise tulemuse võrdlemisi läheses minevikus Kalevala-värsina.

6. Lõuna-eesti rahvalauluvärss on lihtsam ja, nagu Suitsmaa õigesti refereerib, eriteadlase arvamise järele teist algupära, kuid selle lihtsamuse tõttu ka vähem kunstiväärtuslik.

7. Kui Eestis rahvalauluvärssi tahetakse uueaegses kunstluules tarvitada, siis tuleb eeskujuks ja vormiks võtta see kunstiväärtuslikum Kalevala omaga ühine põhja-eesti rahvalaulu värsiehitus ühes kõigi Kalevala-värsi keeruliste reeglitega, mis eesti värsistki lasevad endid abstraheerida. Selle põhimõtte järele ongi püüdnud käia Ridala, Suits, ja viimasel ajal jõudumööda ka Eisen. Kui nende rahvalauluvärsilisis poeemes (Ridala «Merineitsit», Suitsi «Lapse sünd») esineb kõrvalekaldumisi, siis on need nii juhuslikud, et need siiski vigadeks ja lohakusteks tuleb käsitada.

8. Selt esteetiliselt ja kunstluules kasutamise seisukohalt pole tähtis rahvalauluvärsi geneetiline arenemine ja see, mil määral rahvas ise oli sellest teadlik või ei, vaid see küsimus, missugusel kujul see mainit otstarbeks kohasem. Ja siis osutub, et Kalevala-värsi reeglid, mida Suitsmaa nähtavasti ka eesti kunstrahvalauluvärsile tarbetumaks ja vahest (mõnele luuletajale muidugi) liig raskeks kammitsaks peab, teenivad just ilu nõudeid; lihtsamini, suuremate «vabadustega» kirjutet värss on vähem ilus.[1]

9. Seepärast esteetilisel ja ka esteetilis-pedagoogilisel otstarbel väljaantud rahvalaulukogud tuleb, nii palju kui võimalik, puhastada kõigist juhuslikest vigadest ja otstarbetumaist kõrvalekaldumusist. See nõue käib muidugi põhja-eesti rahvalaulude kohta, milles Kalevala-reeglite tendents olemas, mitte aga lõuna-eesti omade kohta.

10. Et Kalevala-värsis ja sellega peaaegu täiesti ühises põhja-eesti värsis teataval määral arvesse võetakse silpide pikkus ja et sõnarõhk igakord ühte ei satu värsi rütmirõhuga, selles ongi teatav analoogia kreeka-rooma kvantiteeriva värsiga. Täielikku ühtlust (Suitsmaa atribueerib mulle «just kui vanul kreeklasil ja roomlasil») ei ole keegi mõelnud.

11. Ja mis puutub niisuguste rahvalaulude ja selles ralvalauluvormis kirjutet kunstluuletuste lugemisse, siis tuleb neid, samuti kui seda tehakse muinaskreeka ja ladina luuletustega, skandeerides lugeda. Sest skandeeriv lugemisviis toob kalevala-värsilise luuletuste ilu paremini tunduvalle; siis alles naudib neid täielikult; siis alles avaneb nende isesugune ilu ja meeldivus. Seda võivad väita kõik need, kes rahvalaule on õppind skandeerides lugema. Ja tõepoolest, rahvalaule ja sellevormilisi poeeme mitte-skandeerides lugeda on niisama hää kui mitte-skandeerides lugeda muinaskreeka ja rooma luuletusi: rütmi mulje on segane. Skandeerimise rõhkudega aga markeeritakse see rütm, mida rahvalaulikud omal ajal sõnadest lahutamata viisiga kuuldavale tõid.

12. Ainult tuleb skandeerida teatava tagasihoidlikkusega, s. o. mitte liialdada skandeerimise rõhku, vaid seda ainult kergelt, vaevalt tunduvalt märkida. Siis ei ole skandeerides lugemine sugugi veider, vaid toob just kuuldavale rahvalauluvärsi ilu. Muidugi kui skandeerimise rõhku liialdada — kas oskamatusest, või meelega, et skandeerimist parodeerida ja naeruvääristada, nagu teevad seda skandeerimise vastased, siis võib see muidugi kõlada veidrasti, samuti nagu igasugune halb lugemisviis.

13. Niipalju kui Suitsmaa kirjutusest aru saab, on Suitsmaa eesti rahvalaulude skandeerimise vastu. Selleks näib ta artikkel olevatki kirjutet. Nähtavasti kahel põhjusel: meie rahvalaulikud ise ei ole skandeerind, ja teiseks Soomes ei loeta skandeerides.

14. Ent rahvalaulikuid endid ei saa siin arvesse võtta, sest et nad oma laule harilikult leelutasid. Nüüdse aja inimesil peab skandeerimine leelutamise asent täitma, viisi rõhke markeerides. Skandeerides lugeda

---

[1] Ainult erandlikes juhtumusis võiks lubada värsirõhku ka lühikesel esimesel silbil (näit. sõna *tüleb*), ja sedagi enam teises värsijalas (esimeses on see reeglikordselt lubatud); pikka, esimest silpi rõhuta kohal (näit. *metsád*), ei tohiks, väljaarvat muidugi esimeses värsijalas, milgi tingimusel lubada.

tuleb muidugi ainult üldiselt Kalevala-värsi reeglite järele käivaid rahvalaule, mitte lõuna-eesti omi ega «Kalevipoega».

15. Ja kui soomlased ei skandeeri, siis võib ütelda, et seda pahem neile. Ja Suitsmaa kardab siin soomlastega teisel arvamisel olla.

16. Rahvalaul on surnud või peaaegu surnud; teda ei l o e t u d, teda l a u l d i («leeluteti»). Me praeguse aja inimesed ei hakka teda enam leelutama, vaid me l o e m e teda. Missuguse lugemise viisi m e nüüd valime, on meie asi. Soomlased on valind lihtsa lugemise; me eestlased leiame skandeeriva otstarbekohasemaks. Nii väga kui soomlasi muidu austame ja neilt eeskuju võtame, siin läheme neist lahku.

17. Tähendetagu, et lätlased omi rahvalaule loevad skandeerides. Nii väga kui meil muidu tagasihoidlikud ollakse meie lõunanaabrite vastu, tuleb meil ses suhtes ometi ka nende eeskujule nõjada.

*

Ütlin, et Suitsmaa «näib» skandeerimise vastu olevat. Tundub, nagu ei julgeks ta seda siiski täiesti kategooriliselt välja ütelda. Aga oleks ometi huvitav teada, kuidas on ses suhtes ta arvamine. Seepärast öelgu selgesti ja kategooriliselt, kas ta on skandeerimise poolt või ei.

Lõpuks mõnede üksikasjade kohta. Näide, mis Suitsmaa oma väite tõenduseks toob, nimelt et rahvalaulus ta ürgsemal kujul ei maksa pika värsirõhulise silbi reegel, — on halb näide, sest see tõendab ju otse vastupidist: lühikesed silbid — *kuri, põli* — on tekkind pärastise keelelise arenemise tagajärjena, kuna vanemad täielisemad vormid olid just pikasilbilised: *kurja, orja*, seega reeglikordsed. Ja mis sellesse puutub, et värsi esimese jala võib alustada ka lühisilbiline sõna (näit. *ko*ha), samuti kui see, et silpide pikkust kaugemal esimest silpi ei võetud arvesse, siis leidis rahvalaulikute esteetiline vaist selle võimaliku olevat ja teatava õigustusega.

Suitsmaa artikli kirjutusviis ja stiil võis tekitada mulje, nagu oleksid need keerulised ja liig kitsendavad reeglid minu poolt välja mõeldud. Selle eksiarvamise ärahoidmiseks pean tähendama, et need reeglid on Kalevala-värsi omad; mina ainult leian, et nad ka meie põhja-eesti rahvalauludest lasevad endid tuletada, vähemalt meie rahvalaulu-vormilises kunstluules peavad üldiselt maksvaks võetama, sellest hoolimata et nad mõnele tehniliselt vähem osavalle ja mugavust armastavalle luuletajalle raskust teevad.

«Looming» 1925, nr. 1, lk. 92—95.

Dr. Jakob Hurda sünnimaja Himmastes. E. Selleke foto.

Mälestuskivi Jakob Hurda sünnimaja asemel. E. Priideli foto 1978.

TAHVEL 2

Haapsalu lossikirik XIII sajandist. Valge Daami aken. Postkaart (kirjastus «Kunst», 1967). K. Orase foto.

Mälestusmärk Rudolf Tobiasele Kullamaal. E. Priideli foto 1977.

TAHVEL 4

Toome varemed. XIX saj. esimene pool. v. Krügeri joonistus.

Fr. R. Faehlmanni ausammas Tartu Toomemäel. Kujur V. Mellik. Avatud 1930. E. Selleke foto.

TAHVEL 6

Paistu laulik Epp Vasar (1828—1895). Aulin Rimmi joonistus foto järgi 1978.

Haljala rahvalaulik Mari Kaskmann (vasakul). A. Suumanni joonistus foto järgi.

Esimene hauamärk eesti rahvalaulikule (hauaristi esimene ja teine külg).
J. Miku foto 1956.

Setu lauliku Miko Ode (Jevdokia Kanniste) kodu Helbi külas. O. Kangilaski foto 1956.

«Jaanitulelised». N. Triigi joonistus 1909. M. J. Eisen, Eesti ennemuistsed jutud. Tartu 1911.

«Surm vangis». N. Triigi joonistus 1909. M. J. Eisen, Eesti ennemuistsed jutud. Tartu 1911.

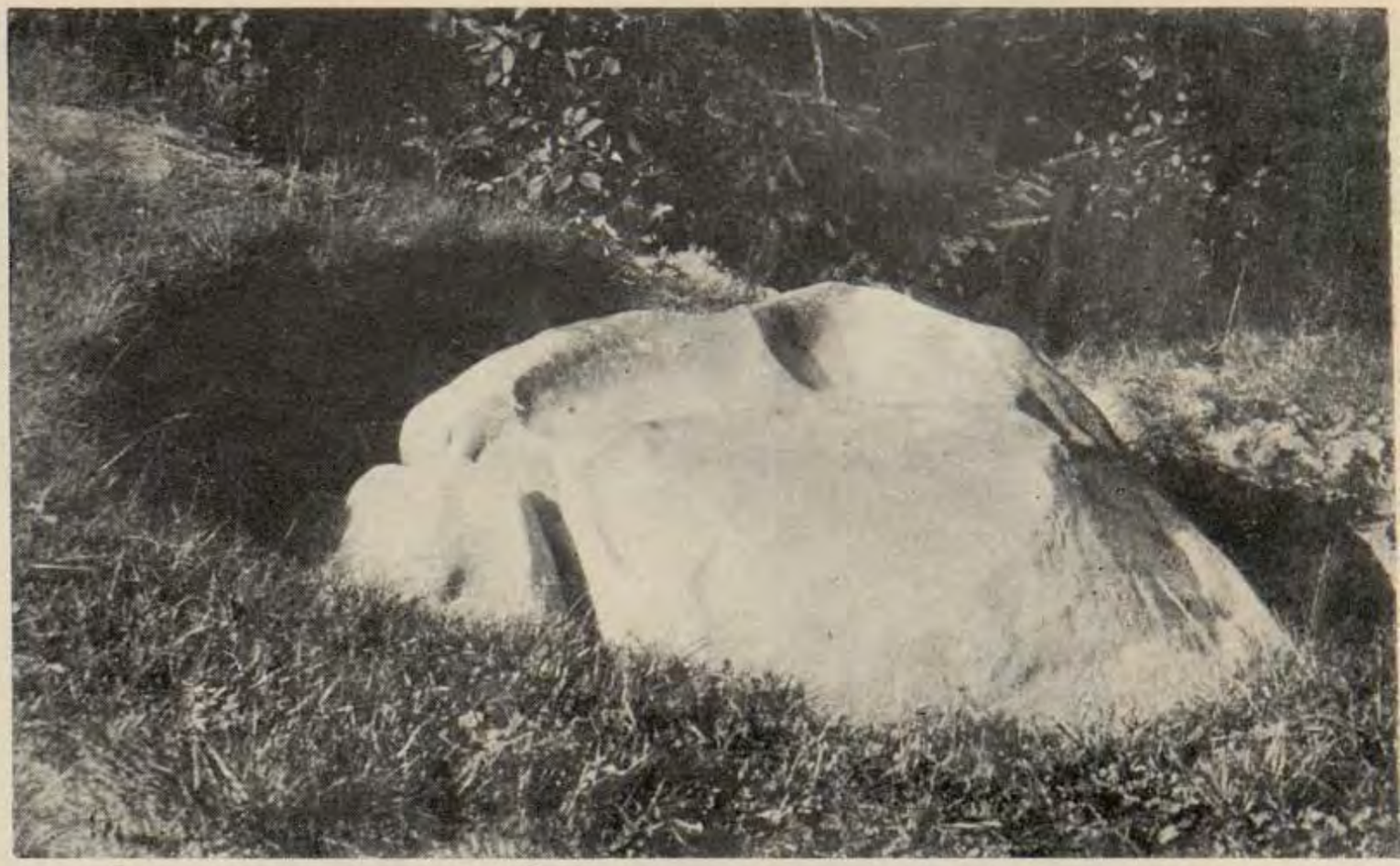

Helme orjakivi. Foto 1920-ndate aastate algult.

JUHAN ZEIGER

(1897—1969)

MEIE MUISTSEST PROSOODIAST 1926.

[— — —]

Kuigi meil rahvalaul on leidnud tee tagasi oma lähtekohta — rahvasse, ometi pole meie noor teadus tänapäevani suutnud selgitada selle kõiki norme, veel enamgi pole seni suutnud leida õiget suunda muistseid norme selgitavais uurimusis. Terve rida eksimusi ning vägagi kõikuvalle aluselle rajat oletusi läbistab neidki üksikuid märkmeid, mis pääsend avalikkusse, takistades loomulikult kindla seisukoha võtmist. On kindel — seda tunnistavad üksmeelselt ka kõik senised uurimused —, et meie rahvalaulu muistsed normid suuresti erinevad nüüdistest, on ka sama kindel, et neile moodsa mõõdupuuga võimatu on ligineda. Nähtavasti siin peitubki uurimuste pääviga: oleme ikkagi liialt moodsa lapsed selleks, et mõista oma esivanemaid. Otsime väärtusi säält, kus m e i e oleme harjund neid nägema, ning sääraseid, mis maksavad tänapäeva avaldusis, kuna need tõepoolest on u n u s t e t v ä ä r t u s e d, ohvripalad rahvusvahelisele moodsale. Pääle selle on meie uurimusil veel üks viga — ja mitte vähem ülaltoodust: need on olnud ü h e k ü l g s e d, pea ainuüksi rahvalaulu teksti käsitlevad. Kuna rahvalaulik esines ühel hoobil poeedi ning muusikuna, siis on ka rahvalaulu tekst orgaaniliselt seot viisiga, mida ei tohi iial unustada. Seni on aga rahvaviisid tervena jäetud muusikute kompetentsi, neist on mindud mööda, toetudes nähtavasti tekstivariantide rohkuselle. Sellest ka väherahuldavad tulemused.

Muidugi on võimatu väita, et meie teadusemehed ei tundnudki tarvidust rahvaviiside järele, ning oleks ülekohtune seda ühekülgsust lugeda täies ulatuses nende süüks. Rahvaviisid olid möödunud aasta alguseni Soomes, seega neile juurdepääs seot teatavate raskustega. Ja kuigi meie muistse prosoodia normid on säilinud rahvaviisides, ometi oleks neid võimatu leida mittemuusikul moodsa kultuurmuusika noodipildist.

Kadund on meie rahvaviisid viimasel dekaadil kõikjalt, kadund üldiselt nende traditsioongi ning selle viimsed kandjad — kui mitte arvestada mõnda setu «lauluimä», kes võiks ehk küll rikastada muuseumi sõnalise vanavaraga, vaevalt aga puhastverd eesti rahvaviisiga. Selle, mis elas üle orjaaja — või hoopis tekkis tol kibedal ajajärgul —, mida ei

suutnud murda poliitiline surve ega usuline fanatism — selle neelatas ainsal hetkel moodsa muusika eelpost: labane tänavalaul. Nagu atsteegid andsime Kolumbuse-meestele iga näruse sitsiküünra eest kamaluga kulda ...

Ning oleksime kaotandki kõik, kui rahvaviiside kogumise idee poleks teostund käesoleva sajandi algul. Ehk küll kaheteistkümnendast tunnist — ometi on meil dokumenteerit eesti rahvamuusika suure traditsiooni riismed Eesti Üliõpilaste Seltsi rahvaviiside korjanduse 12 aruandes[1]. Peotäis peotäielt on kogut raudvara üldsalve kahe dekaadi kestes, armastuse ning innuga on töötanud need, kes rakendasid rahvaviiside-toimkonna instruktsioonidel oma sageli puudulikugi oskuse ning ajuti kogu jõu muinsuste päästetööks [1].

Vähe tänulik on see kogumistöö üksiku korjaja seisukohast, olgugi seejuures äärmiselt vastutusrikas, ometi omab ta üldtulemusena hiigla dimensiooni. Kui arvestada iga aruande tuhandenumbrilist mahutavust, [— — —] siis sisaldab EÜS-i kogu ca 12 000 viisi. Pääle selle kaaskirjad, aruanded, kirjavahetus. Kuigi suur osa viisidest on uuemaid tänavalaule, õige ligidasi teisendeid või jälle täiesti identseid, laene, koraalitüübilisi poolusulise sisuga vagatsusviise, — paari tuhande viisi algupära on aga ilmtingimata väljaspool kahtlust (*incl.* variandid muidugi). Ja nende väärtus on võrratu [2].

Ei saa ju öelda, et meie rahvaviiside korjamise tehnika oleks vastand igakülgselt nõuetelle: puudusid selleks eriteadlased, tuli rakendada abijõude minimaalse oskusega, kelle muusikaline haridus piirdus vaid nooditundmisega, avalikud üleskutsed olid osalt puudulikud (nii saatsid mõningad eraalgatusel üksnes rahvaviise, olles veendumusel, et tekste ei vajata!), side korjajatega oli võrdlemisi nõrk tol poliitilise surve ajajärgul, aineline seisukord lubas kasutada kohasemaid jõude ainuüksi nende vabal ajal, konservatooriumi õpilasi vabanes vaid suvekuudel, mis tingis omalt poolt asjatut ajakulu; ja ometi poleks tohtind kaotada pilkugi, sest kõiki kaaskirju korjajailt läbistab punase niidina märkus: kuuled kõikjal — oleksite tulnud varem, mõni aastagi varem ...

Arusaadav, et säärastes olukordades oli võimatu tõusta aja kõrguseni rahvaviiside ülesmärkimise tehnikas: tabada vähemaidki detaile, võrrelda üksikuid äratõmbeid samast viisist, tähtsamad võimalikult ka fonografeerida, tarbe korral — detonatsiooni või intervalli ebakindluse puhul — märkida häälevõnkuvuse diferentsarvud, eriti siis, kui detoneerimine mõne intervalli tabamisel on ilmne ning järjekindel. Harva on rahuldet osa neist nõudeist, üldiselt näib aga kogu korjamistöid juhtivat deviis: päästa kiires korras, mis päästa võib. Peame arvestama seda kui paratamatust, tundes EÜS-i kogus kohati kvantiteedi üleolekut, mille ülekanne täies ulatuses korjajate arvele oleks ebaõige ning ülekohtune.

Ma ei hakka loetlema neid, kel on teeneid — vägagi tublisid teeneid — eesti rahvaviiside kogumise ning korraldamise alal; seda on juba tehtud ning tehakse edaspidi niikuinii. Kauge on õieti ka minu sihist tuua statistilisi andmeid ning kvalifitseerida korjajate tööd. Sammu võrragi ei saaks me seeläbi ligemalle eesti rahvusmuusika seni lahendamata probleemile.

[1] 13. eksisteerib vaid nimeliselt, alates a. 1923.

Või on kõik juba lahendet madala juhttooni tunnustamisega ning teadmisega, et meie esivanemad kunagi «skandeerisid tagasihoidlikult» omi regivärsse? Juhttooni probleem on tunnustamisega üksnes riivat, sest palju suurema tähtsusega kui ta ise, on tema funktsioonid. Skandeerimisprobleemi kohta olgu siinkohal märgit üksnes niipalju, et pean seda suurimaks arusaamatuseks ning eksimuseks meie rahvalaulu teaduslikus käsitelus üldse, kuna ligem tutvus rahvaviisidega ning nende põhjalikum analüüs eitab seda absoluutselt. Seega ei jääks seniseist tõekspidamisist kuigi palju püsima. On need ju, selle asemel et soodustada probleemide lahendamist, neid aina tumestand, juhtides kogu uurimistööd surnud punktini.

Tõsi, ei saa ju eitada meie skandeerijategi tutvust rahvaviisidega (baseerub ju skansioon teatavas mõttes viisi ning teksti rütmi vastuolul!), kuid ainult — pinnapäälselt. Kui oleks tungit vähegi sügavamalle, kindlasti siis ka EÜS-i kogu toormaterjali usaldetavuse küsimus oleks võet tõsiselt kaalumisele.

Tavalisesti märgitakse rahvaviiside kogudes iga üksik viis ettelaulja nimega, milline teguviis pole muidugi mitte tingit ainuüksi soovist jäädvustada rahvalauliku nime. See protokolleerit tunnistusele lisat pitsat on suureks soodustuseks r a h v a l a u l i k u u s a l d e t a v u s e konstateerimisel, mis omaette küllaltki keeruline, sest tuleb võrrelda iga rahvalauliku üksikuid viise omakeskel, variantidega, või jälle identsetega teistelt jne. Baseeruksid meie rahvaviisid rohkem improvisatsioonil, s. t. loodaks viis ekspromdilt ettelaulmise silmapilgul, siis oleks see kõik muidugi liigne. Kuid EÜS-i aruannete lehitsemisel juba selgub, kuivõrd tähtsuseta osa oli rahvaviisides improvisatsioonil noodistamise silmapilgul, millest võib järeldada, et see põlv laulikuid tegutses rohkem endisi traditsioone edasiandvana kui rahvaviise loovana.

Ühest küljest oli see häägi: kuna oma improvisatsiooniallikas lahjus järjest selle tõttu, et poldud enam tarvilisel määral teadlik muistseis traditsioones, hakati kasutama peaaegu ainuüksi eelmiselt põlvelt pärit viise, neid ka edasi andes jäädvustamiseks võrdlemisi puhtakujulistena. Teiselt poolt aga tingis see viiside intensiivse vahetuse, moodustades seega soodsa pinna viisimoonutusteks ning kindlustades vastuvõtu ärkamisajal liikvele lastud tiiutasastele. Ja pole kuigi haruldane, kui leiame mõnelt laulikult kesk rahvaviise äkki segaverd eseme — valge varese. Üldiselt peab küll tähendama, et säärased juhused ülekaalus on nooremate rahvalaulikute juures, vanemail on omandusmõiste palju arenenum, ilmne nende tavalises diskreetsuseski jutlemistel korjajatega: teil, noortel, omad laulud... paremad!... Ajuti ei ole raske tabada sarnaseis ütlusis kerget ironiseerivat joonekestki, võrduvat teatavalle üleolekule. Sest niipea kui viisikorjaja on suutnud lõplikult võita rahvalauliku usalduse ning poolehoiu, vabanevad viimase keelepaelad laulu ning laulmise ülistamiseks endistel aegadel. Üksnes normidest regivärsi ning rahvaviiside tehnikas ei teata midagi. Ometi võiks oletada, et n e i s k i k o r d o l d i t e a d l i k, kuis muidu suutsid püsida veel võrdlemisi puhtal kujul rahvaviisid meie päevini, hoolimata kõrvalmõjudest: kirikust oma rütmivaese koraaliga, tänavalauludest, mis olid juba kõikjal levind rahvaviiside noodista-

mise ajal. See viimane asjaolu vääribki tähelepanu, on õieti tähtsam, kui näib esialgu. Siinkohal konstateerime vaid: rahvalaulikuil oli kokkupuutumisi moodsa muusikaga.

Moodsa muusikakultuuri kandjad — üks vähem, teine rohkem — olid rahvaviiside ülesmärkijad enesestki mõista viimseni. Et suurel osal neist puudusid sootu vajalikud eeldused rahvaviiside noodistamiseks teaduse nõuete kohaselt, jagas rahvaviiside toimkond vastavaid instruktsioone ning andis siin ja sääl näpunäiteid korjamistöö kesteski. Palju ei suutnud need kiires korras ning võrdlemisi kergel käel visat instruktsioonid [— — —] aidata sääl, kus oleks vajat õieti pikemaajalist ettevalmistust ning igakülgset tutvustamist muusika põhielementidega, printsiipidega kui ka noodistamise tehnikaga, eriti rahvaviiside ülesmärkimise alal. Kuid tagajärjeta ei jäänd nad kaugeltki mitte. Põhitees — märgitagu viisid üles vähemagi muudatuseta nii, nagu ette lauldakse, — kõrvaldas rahvaviisi igasuguse «laiendamise ning täiendamise» (mis oli saand otsekui moeasjaks K. A. Hermanni ajal) noodistaja poolt; edasi sooviteti viise võimaluse korral kommenteerida, juhiti tähelepanu üksikasjule, mis oleks ehk vastavate instruktsioonide puudumisel jäänd sootu kõrvale.

Muidugi ei saa nõuda tollelt toimkonnalt — järelikult ka tema instruktsioonidelt — täiesti teadlikku orientatsiooni muusikakultuuris üldse ning selle tulemusena tõsiasja deklareerimist, et meie moodsa, kultuurmuusika süsteemi on otse võimatu painutada kõiki epooke muusika arenemisloos. Oleks see nõudmine ju osalt anakronistlikki, kuna mainit küsimuse on kergitand esile teravamal kujul alles polüfoonia modernis muusikas.

Ometi eksisteeris see tõsiasi kogu aja, ning tekib küsimus, miks ei juhit sellele üldse tähelepanu? Esinesid ju rahvaviiside korjamisel asjaosalisena mitmedki muusikalise haridusega jõud, konservatooriumi õpilased jt., kes pidid kahtlemata olema informeerit sellest. Miks ei kasutand nad neid teadmisi noodistades rahvaviise isiklikult, kui oletada, et nad hoidusid meeleldi kõnelemast sääraseist «üksikasjust», kartes levitada vastava eelhariduseta noodistajate peres uusi segadusi, mis omakorda oleks märksa raskendand orienteerumist ülesmärgit rahvaviisides hiljem?

Leida üldvastust neile küsimusile ei olegi nii raske. Kõnesolevad konservatooriumiõpilased kuulusid peaaegu viimseni instrumentaalklassi, kuulasid seega teooriat obligatoorse õppeainena, mis muidugi vaevalt võimaldab põhjalikuma süvenemise. Varustet teadmiste kompleksiga (kuigi süsteemitet!), võisid nad vabalt orienteeruda muusikaajaloos, moodsa muusika teoorias, esteetikas jne. Kuid see kõik ei eelda kaugeltki teadlikku ning täpset orientatsiooni muusikakultuuris, mis võrsub vast *iseseisva mõtiskelu viljana kogut teadmiste flooras*. Pole ka kuigi uudne, et konservatoorium oma imperatiivse õppemetoodiga iseseisvat mõtiskelu ennem halvas kui arendas, mille tõttu õpilase silmaring piirdus tavalisesti vaid õppekavaga. Viimane omakorda — enesestki mõista moodsa muusika orientatsiooniga — puudutas epooke teooria arengus üksnes sellest küljest, mis näis tähtis nüüd maksvate normide selgitamiseks muusikas. Kõike endist hakkas õpilane selle tagajärjel vaatlema läbi moodsa muusika prisma: kui primitiivne, kui arenematu, kui kuiv

näis talle see või teine epook võrreldes nüüdisajaga — kui üldse võrrelda balsameerit korjuseid elusaga! Moodne teooria otsekui sugereeris oma üleolekuga respekti endasse, peletas ajuti üleskerkivad kahtlused, võttis kindla positsiooni sünteseerivana, püsivana, kõikvõimsana. Täiuselt peaaegu ligidane ideaalsele näis moodsa muusika tehniliselt arenend noodistussüsteemgi — kuis võis siis tulla üldse mõttesse kasutada tegelikult (käesoleval juhtumusel rahvaviiside noodistamisel) mõnd süsteemi... arenematumat, puudulikku, kivistund, kõrvaleheidetut!

Kuigi osalt loogikal baseeruv, ometi pole see õige orientatsioon muusikakultuuris. Iga epook on andnud o m a väärtusliku, mille normid erinevad tavaliselt eelmise epoogi omist ning mis orgaaniliselt seot välise tehnilise avaldusviisigagi. Just nende normide tabamine teatavas epoogis eeldab noodipildi õige ning täpse fikseerimise, mitte aga pime usk maksva muusikasüsteemi ideaalsusse, kõikvõimsusse: on ju viimase normid sootu teised!

*

Kel iganes on olnud juhus kuulda rahvalaule vanult laulikuilt, võib aina tõendada, et rahvalaulus viis ja tekst on otsekui suland ühte, kuna mõlemad tunduvad juhituina mingisuguseist traditsioonest, nüüd juba ununenuist; rahvaviisi vorm näib nüüdisaja vormimõiste vaatevinklist vägagi napp, eriti neis rahvalaules, mille tekst kõigi tunnuste järele pärit vanemast ajast. Tekstis figureerib alatasa stabiilselt ühestroofiline põhivärss, millele seltsib õige sageli lühike refrään. Just viimase tõttu liigituvad EÜS-i aruandeis noodistet rahvaviisid kahte suurde gruppi: a) viisid refräänita ja b) viisid refrääniga. Kuna refrään — seltsides põhivärsile — ei riiva üldse viimase värsitehnilist külge, ei tule ta ka ligemalt kõne alla rahvalaulu teksti käsitelus. Teisiti küll viisis, kus refrään võib tekitada isegi uue vormitüübi. Esialgu jätame refrääniküsimuse küll täiesti lahtiseks, ning tutvuneme vaid refräänita põhivärsi — eeskätt aga puht trohheilise põhivärsi — viisidega, s e s t n e i s p o l e v ä h e m a i d k i l a h k u m i n e k u i d n o o d i s t e t v i i s i n i n g t e k s t i r ü t m i s:

EÜS VII 2599/b:

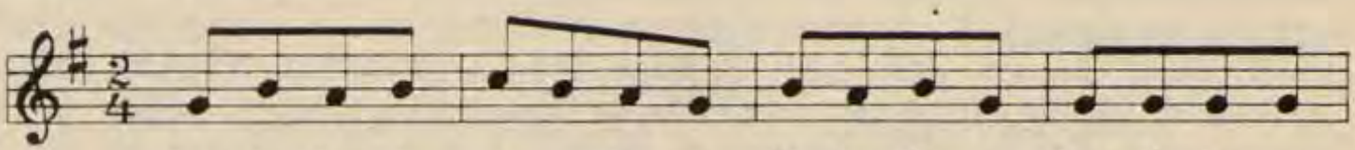

Laa-la, laa-la, su-u-ke-ne, lii-gu, lin-nu kee-le-ke-ne...

Peab tähendama, et tekstimurrul (2/4) siin pole mingisugust olulist tähtsust, kuna täpselt samatüübiline viis on sageli noodistet 4/8- või 4/4-taktis:

EÜS IV 0166

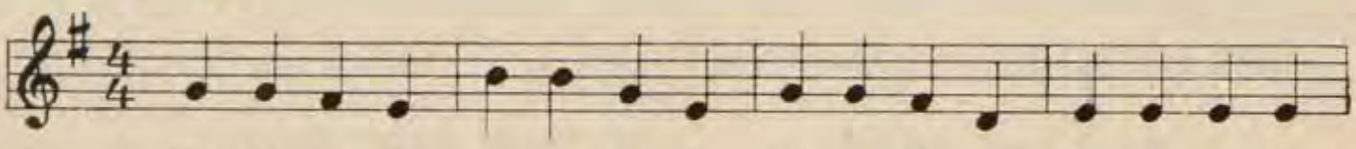

Laa-la, laa-la, su-u-ke-ne, lii-gu, lin-nu kee-le-ke-ne...

Tähtis neis on vaid ajaüksuste neljarühmitus. Ajaüksuse vältuse noodipildis fikseeris noodistaja, üks nii, teine teisiti, seepärast oleks täiesti otstarbetu ning mõttetugi nõuda kategooriliselt noodistajalt selle «individuaalse joone» alalhoidu noodipildis. Oleks mõlemad ülaltoodud rahvaviisid samalt noodistajalt, siis võiks noodipildi erinevuse kanda tervena viiside tempo erinevuse arvele, kuna viisidel puuduvad tavalisesti tempomärkmed sootu, liikumiskiirus tuleb välja lugeda laulu sisust. Ülaltooduil on tekst ühine, seega ka liikumiskiirus sama. Miks peaks siis veel erinema noodipilt?

Kahtlemata tuleb seegi ühtlustada, kuid — missugune kirjaviis oleks siin kohaseim? Kuna veerandnoodist ajaüksus annaks noodipildile liiga lohiseva, peaaegu koraali ilme, jätaks kaheksandikust ajaüksus 2/4-taktis just vastuoksa liigse kiiruse mulje. Päälegi ei või me viimast õieti võtta selle taktitüübi ajaüksuse tähenduses, kuna 2/4 ajaüksuseks on veerandnooti, ning mitte kaheksandik. Jääb vaid 4/8-takt, kus ajaüksuseks on kaheksandik. Kuid, nagu näeme alamal, ei ole 4/8-taktitüüpki meie rahvaviisi noodipildis kohaseim, ka mitte trohheilise tekstiga algavas rahvalaulus.

Vaatleme ülaltoodud laule ligemalt. Teksti iga liikumisüksuse (silbi) kohal on viisi ajaüksus (1/8 või 1/4 nooti). Nii silpide kui ka viisi ajaüksuste rühmitused baseeruvad kaheosalisel põhirütmil, seega teksti ning viisi rütmis pole vähimatki vastuolu, võiks koguni öelda: nende rütm on identne. Üksnes silbitamine näib esialgu veidi kummaline: su-u-ke-ne — kas rahvalaulik siin kvantiteerib silpi? Ja miks ei talita ta nii ka mujal (laala, liigu, keelekene)?

Mõistagi on silbitamises teatava määrani mõõduandvad grammatilise diftongiseerimise reeglid, kuid nendega siin ligem tutvunemine viiks liiga kaugele. Päälegi poleks sellest suuremat kasu, kuna rahvalaulud põlvnevad mitmest ajajärgust ning ühes laulus neid arvestatakse, teises mitte. On küllalt märkest, et rahvalauludes pikki vokaale ning diftonge kord loetakse üheks silbiks, teisal jälle kaheks, hoolimata (NB!) nende keeleajaloolisest baasist. Nii ülaltooduis on uu loet kaheks silbiks, kuid

EÜS VI 0200/b:

Ostke uusi orjasida,	pikk vokaal	uu	loet	üheks	silbiks
kaege vastsid leevälatsi:	diftong	ae	„	„	„
otsan omma neo orja,	„	eo	„	kaheks	„
perämätse leevälatse...	pikk vokaal	ee	„	üheks	„

Kas saame seda lugeda kvantiteerimiseks? Vaevalt küll, sest ei ole kuigi haruldased juhused, kus sama diftong esineb nii ühe- kui ka kahesilbilisena:

EÜS VII 2600:

	Linad liugu laskijalle...	difl. iu	loet	üheks	silbiks
teisal:	linad liu laskijalle...	„ iu	„	kaheks	„

Mujal (näit. konsonantide kuhjumise puhul jne.) ei arvestata rahvalaulus iial silbi kvantiteeti, alati on teksti üksiku silbi kohal ainult üks viisi ajaüksus.

Puhttrohheiline põhivärss on küll domineeriv hilisemasse ajajärku dateeritavais rahvalaules, mitte aga vanemais, kus arvuliselt sageli ülekaalus on daktülotrohheilised read. Kuna trohheiline põhivärss baseerub kaheosalise põhirütmi (trohheuse) kordumisel,

lēn-da'-e-li | lin-nu-ke-ne...

moodustab daktülotrohheilise põhivärsi trohheuse ning daktüli (kahe ning kolmeosalise põhirütmi) järjestus, nende vaheldumine:

He-li-se he-le-ja met-sa,
ku-mi-se ku-me-ja kor-bi...

Oh se-da as-ja ha-le-da,
oh se-da e-lu i-ga-va...

Tee-me õh-tul-la i-lu-da,
päe-vä men-nes-sä mõ-nu-da...

Järjestus neis ei ole stabiilne, kuid silpide üldarv — kaheksa — on sama, mis trohheiliseski põhivärsis. See viimane asjaolu ongi võimaldand eesti rahvalaulu värsimõõdu käsitelus suurima teadusliku eksituse — absurdse skandeerimisteooria. Ei saa salata, et sel «maarahva skandeerimisteoorial» ei puudu oma peen väljatöötuski: kõneldakse silpide kvantiteedist, on püstitet isegi reeglid — kuigi igas neist on ilmtingimata erandeid terve rida. Ei eksita seegi, et mõningail reegleist puudub sootu reeglipärasus. Nii loeme J. Aaviku märkusist rahvalaulu värsiehituse kohta:[2] «3. Värsirõhud vahel satuvad sõnarõhkudega ühte, vahel ei satu ühte.» (!) Vaevalt võib ühes reeglis öelda midagi ebakindlamat. Ja ebaõigemat.

Skandeerijad nõuavad visalt kõikjal — ka daktülotrohheilises põhivärsis — neljarühmituse hegemooniat. Et seejuures tekstis sõnarõhk rängalt kannatab — see huvitab neid vähe: olevat iluski, kuna säärane esitus laulmise muusikalisi rõhkusid teatavas mõttes korvavat.

Imelikul kombel on aga laulmise muusikalised rõhud hoopis mujal, kui seda kujutlevad skandeerijad. Nii rahvalaulu

EÜS II 0733:

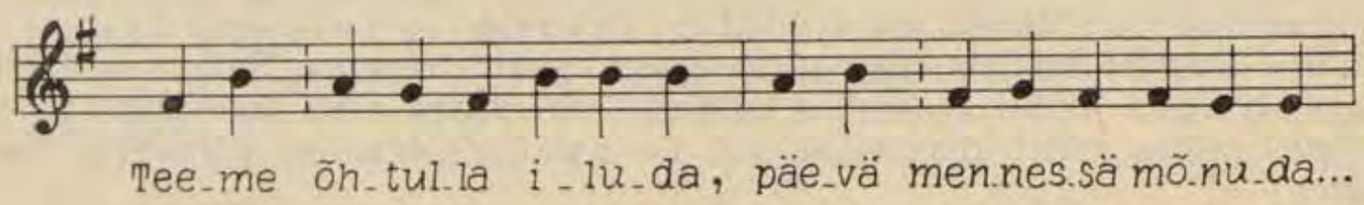

[2] J. Aavik, Valik rahvalaule, Tartu 1919, lk. 160.

viisis pole jälgegi neljarühmitusest, ning teksti ja viisi rütmis valitseb täielik üksmeel. Kui nüüd kirjaviisi ühtlustamiseks asendame siin veerandnoodist ajaüksuse kaheksandikuga ning alltsesuuri asetame sinna, kus selle tingib tekst

teeme õhtulla ⁞ iluda, | päevä mennessä ⁞ mõnuda ...

— mis ei muuda oluliselt midagi, sest võime ju rühmitada ajaüksuste järjestuses 2+3+3 *ad libitum* kaks esimest või kaks viimast: 2+3+3 või 2+3+3 (võime ka alltsesuuri sootu ära jätta!) — siis on selle rahvaviisi noodipilt — toonrütmiliselt ülaltoodud originaaliga täiesti identne —:

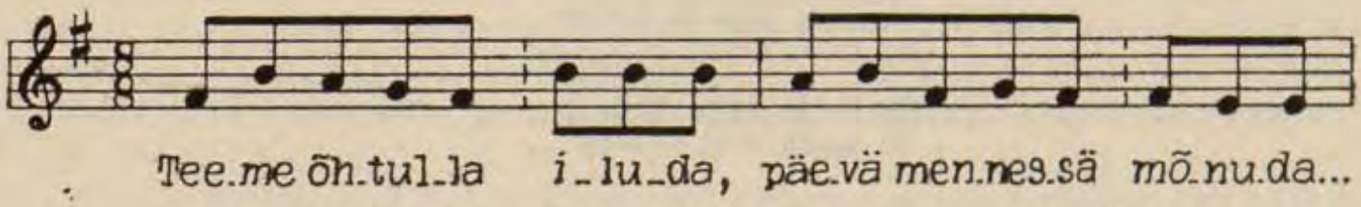

Kirjaviisilt vaid tähtsuseta muudatust — **taktimurdude koondamist** — vajab karjalaul
EÜS IV 1525:

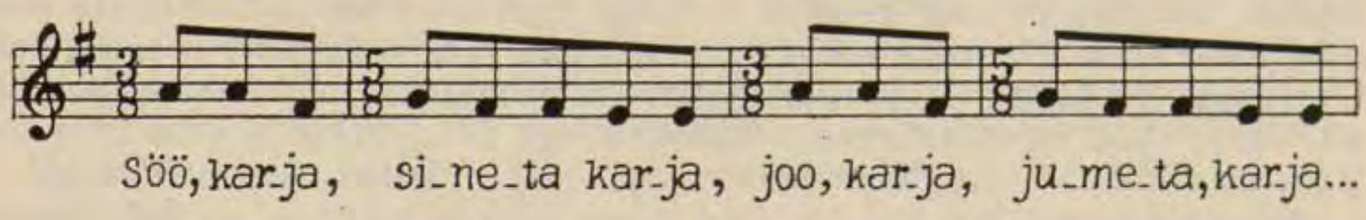

milles teksti kui ka viisi rütm toeb jälle kahe- ning kolmerühmitusele.

Teatavasti ei koosne aga eesti rahvalaul ainuüksi trohheilistest ega ka ainuüksi daktülotrohheilistest põhivärsest. N e e d v a h e l d u v a d r a h v a l a u l u s a l a t a s a. Kord on tiitelstroofiks trohheiline, kord jälle daktülotrohheiline põhivärss. Ja ometi kasutab rahvalaulik kogu laulu kestes meloodiliselt stabiilset, sama viisi! S i i n o n g i s e n i s e l e t a m a t u, t u m e p u n k t, millele rajat meie «skandeerimisteooria». Selle selgitamiseks on meile EÜS-i aruandeis suurima tähtsusega need noodistet rahvaviisid, milles esitet trohheilise kui ka daktülotrohheilise põhivärsi viisi rütm:

EÜS VII 0562/a:

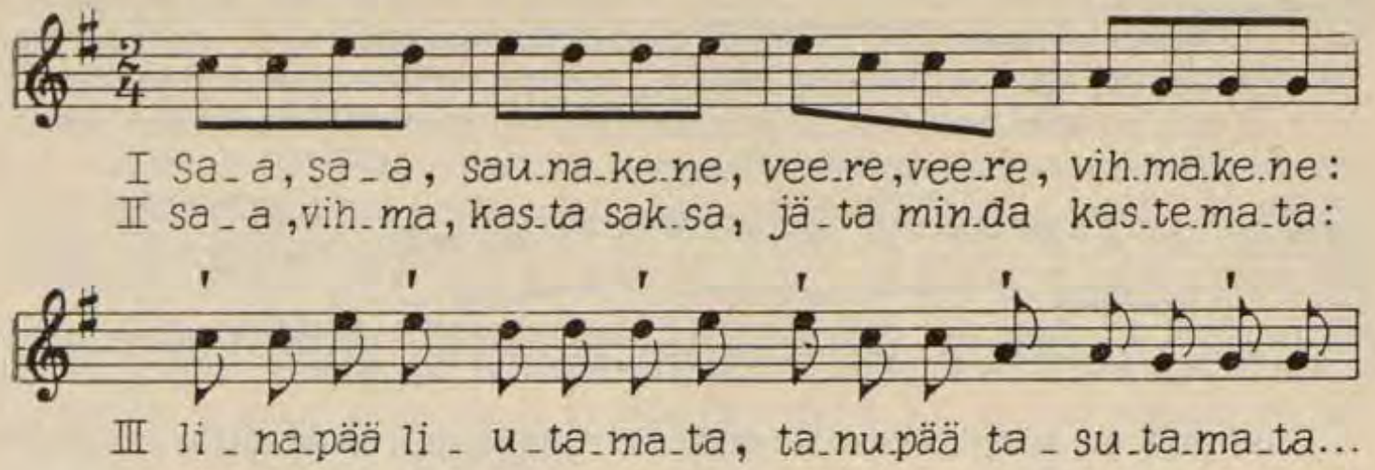

Noodistaja ei ole daktülotrohheilisse (III) tõmmand ainsatki tsesuuri, küll on aga märkind rõhu kohad viisirütmis. Kui rahvalaulik oleks lauldes jäänd alati viisi ajaüksuste neljarühmituse (t. trohheilise) juurde —, mis mõte oleks siis noodistajal olnud III põhivärsipaari viisi märkida eraldi? Või näis talle vaid, et rahvalauliku vale rõhutamine, «skansioon», ei sobi kuidagi kaine loogikaga ning tuleb ilmtingimata muuta. Seda eitab aga sama rahvaviisi kaaskiri: «Nr. 4 (täh. EÜS VII 0562/a) on palju tarvitatud rõemus kaasitamise viis. Ma ei oska seda ei õigesse duri kirjutada ega lõpul takti jägada, sellepärast aga panin daktiluste kohtadel nootide peale rõhud, muud seadmist kõiki Teie[3] hooleks jättes. Üleüldiselt tuletan meelde, et rahvalaulude-, iseäranis kaasitamise-viisid nii venivad[4] on, et neid iga salmijala ja teksti järele venitada võib, kuda asi aga tarvitab. Ainult seda aga vaatab laulik, et üleüldine viisimõnu ja lauluvoor (ritmus) rikkumata jääb.»

Nii selgub kaaskirjast, et noodistaja seda rahvaviisi mitte ühelt laulikult pole kuulnud, vaid et see on «palju tarvitatud», järelikult — korduvalt kuuldud. Et noodistaja siiski ei riski viisi ajaüksusi «daktiluste kohal» suruda neljarühmitusse ning üksnes märgib viisirõhud, on kindlaks tõenduseks, et ka rahvalaulik seda ei teind. Hinnaline on kaaskirja lõpp: rahvaviisid on nii painduvad, et neid võib painutada (rütmilt muidugi) iga teksti järele (täh. mitte igat teksti viisi järele, nagu seda teevad skandeerijad!). Põhireegel seejuures: rikkumata peab jääma viisimõnu ja lauluvoor. Lauluvoor on selgitet kaaskirjas: ritmus. Ons siin mõeldud viisi või teksti rütmi? Kahtlemata viimast, sest kaaskiri märgib kontrasteerivalt: viisi mõnu ja lauluvoor.

Ühtlustame nüüd kirjaviisi ning tsesureerime daktülotrohheilise põhivärsiviisi:

---

[3] Dr. O. Kallase.
[4] Nähtavasti mõeldud: painduvad, teisal: painutada.

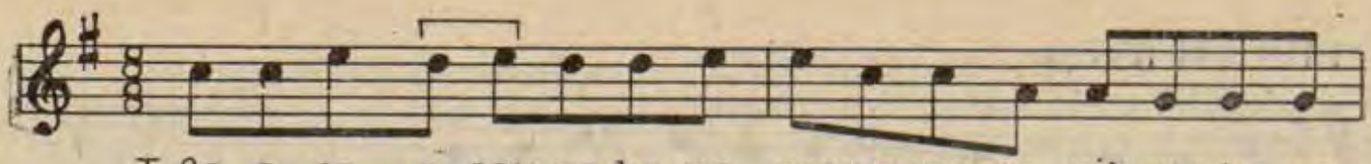

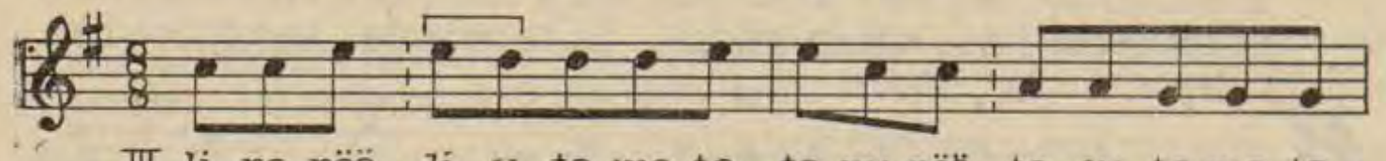

Viisirütm on siingi täiesti identne tekstirütmiga: trohheiline põhivärss — selle viisi ajaüksused neljarühmituses; daktülotrohheiline — viisi ajaüksused kahe- ning kolmerühmituses. Mis pole identne, on — meloodia! Lüngklambril märgit III ja IV ajaüksus on trohheilises ning daktülotrohheilises sattund vahetusse, moodustavad metateesi. Millest see metatees? Ons see juhuslik — või isegi tingit? Need ajaüksused on daktülotrohheilises tekstis silpide li-u kohal (li-u-ta-ma-ta). Vokaal i on heliliselt kõrgem u-st[5]; kui nüüd sellega satub vastuollu meloodika ning i on esitet madalamas toonis kui u, siis jätab see silpide esitus haruldaselt ebaloomuliku mulje (toonid re-mi silpide li-u- kohal), mille kaotab siin hetkel metatees, meloodikas nende vokaalide iseloomule vastav esitus. Mõistagi ei võind rahvalaulik uneski näha seda põhjendust: ta talitas siin täiesti instinktiivselt. Säärane tung loomulikkusse — kas meie teaduse «skansioonile» pole see kibedaim iroonia!

Kuna trohheilise põhivärsi viis — koheldes daktülotrohheilise tekstiga — on omal ajal andnud tõuke absurdse skandeerimisteooria tekingulle, ligemal vaatlusel aga osutub sama teooria õõnestajaks ning selle mõttetuse selgitajaks, ütleb siin lõppsõna daktülotrohheilise põhivärsi viis — koheldes trohheilise tekstiga. Sest nagu trohheilise põhivärsi viisi neljarühmitus arvestab vähe daktülotrohheilist teksti, nii ka daktülotrohheilise viis ei hooli suuremat trohheilisest tekstist. Näib, nagu oleks viisinoodistajad meeleldi jätnud neis orienteerumise küsimuse lahtiseks — teaduse otsustada, sest märgit on viisirütm vaid ühele põhivärsest vastavana, tavalisesti tiitelstroofile:

EÜS III 0031:

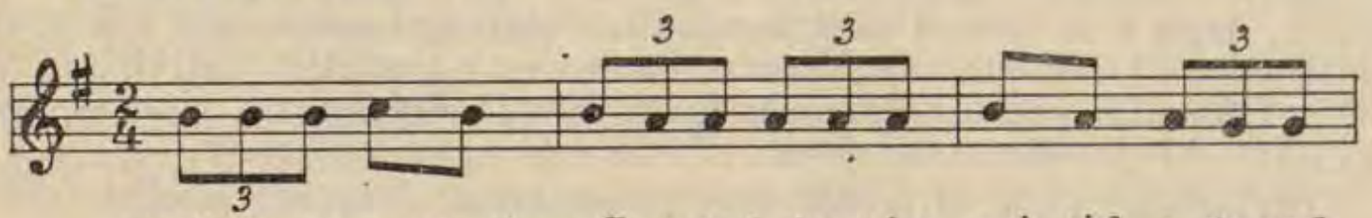

[5] Võrrelgem neid vokaale gammas: i-e-a-o-u: hääldamisel keel tõmbub järjest tahapoole.

Noodistaja ise laulaks ehk esimese põhivärsipaari oma noodistet viisil korraga, teise värsipaari esitamine samal viisil vajaks aga ilmtingimata harjutamist. «Skandeerida» daktülotrohheilist põhivärssi trohheilise viisil pole mingi kunst: mida tõmbim ollakse muusikaliselt, seda kindlamini õnnestub säärane skansioon. Trohheilist põhivärssi «skandeerida» ülaltoodud daktülotrohheilise viisil on aga juba kunst: vaene rahvalaulik pidi vist kaua end salvima ennem, kui laulis selle ette noodistajalle! Ja kas see siiski oleks just nii kõland...

Triooli mõiste oli tundmatu kunstmuusikaski veel polüfoonia ajajärgul, meie kasin, retsiteeriv rahvaviis ei ole seda iial tundnud. Et ülaltooduski triool on vaid noodistaja vaimusünnitus — selles pole vähematki kahtlust. Tähendab ju noodistaja isegi kaaskirjas: oleks kahju, kui noodid ei taba viisi ning minu vaev on asjatu!

Võime siingi vähemagi riisikota vabastada noodipildi moodsa kammitsaist: iseenesest reguleerub siis põhivärsside vahekord viisiga:

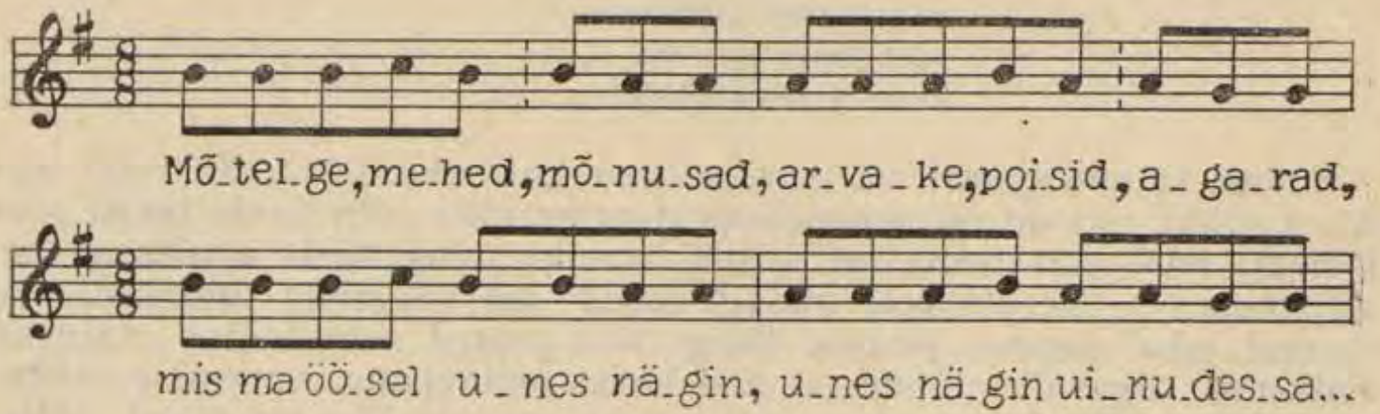

Kes kahtleb selle ehtsuses, võib jälle oma harjumuste järele «skandeerida»: see suleb ringi. —

*

Kasinad on meie muistse prosoodia normid, üpris vähe on reegleid, kuid need normid — on kõikvõimsad, need reeglid — seadused, sest neist pole erandeid, pääle mõninga üksiku, harva ning seejuures igakülgselt motiveeritu — loomulikkuse nimel!

Meie muistse prosoodia tähtsaima elemendiga — rahvalaulu rütmiga — oleme juba tutvunend: teksti ning viisi rütm on alati identne, täh. teksti liikumisüksuse (silbi) kohal on alati viisi ajaüksus. Nii liikumisüksusi kui ka ajaüksusi on vanema rahvalaulu põhivärsis alati stabiilselt kaheksa. Kaheosalisel põhirütmil baseeruv trohheiline põhivärss rühmitab need üksused neljakaupa,

lei-na, lei-na, | neit-si-ke-ne

kahe ning kolmeosalisel põhirütmil baseeruv daktülotrohheiline põhivärss rühmitab üksused kahe- ning kolmekaupa, kasutades seejuures järjestuses kõiki võimalikke kombinatsioone põhivärsi kaheksa silbi ulatuses:

1) laa-li-ku mi-nu i-sä-dä...
2) kes jäi põl-lu-le põ-de-ma...
3) si-ri-se, si-ri-se, sir-pi...

Nagu daktülotrohheilise põhivärsi rütmi võluvus peitub põhirütmide (2- & 3-osalise) järjestuses, nii ka terve rahvalaulu «mõnu» seisab selles, et vahelduvad trohheilised ning daktülotrohheilised põhivärsid. Just selle tõttu võisidki muistsed traditsioonid küündida põlvest põlve sajandite kestes, ilma et nad oleksid kuigi palju luitund. Ja tänapäevgi — kas ei tunne me selle rütmi vahelduvuse suurt mõtet sama selgesti, nagu kord meie esiisadki:

mullu jõin murekarika;
tänavu joon teese täie, —
kolmandamat kannetasse,
neljandamat täidetasse,
viiendamat veetasse,
kuues kurnale säetud...

Sellest rütmidogmast ei ole ainsatki erandit. Ka need lendavad silbid, mis on nii omamehena tungind meie rahvalaulu teksti pürrihhioste näol, mis tekitavad tekstis lisasilpe ning viisis ajaüksuse nn. «alljaotuse» — needki pole midagi muud kui hilisemad tulnukad, mis võrsund juba moodsa pinnas. Kuigi neil juured rahvalaulus ulatuvad võrdlemisi sügavalle, tunduvad nad siiski umbrohuna, vanemais rahvalaules hoopis liiglihana, ning on suurema vaevata kõrvaldatavad. Mõistagi — viisi näpunäiteil.

Suuresti rütminormidest olenevana tundub meie muistses prosoodias meloodia. Kuna trohheiliste ning daktülotrohheiliste põhivärsside vaheldudes aktsent alatasa liikus, pidi meloodiline joon võimalikult hoiduma hüppeist, mis omakorda piiras viisiulatuse. Tundub, nagu oleks muiste kaua kasutet vaid trihhordi, suure ning väikese tertsi ulatust, sest on säilinud hulk rahvaviise ainult tertsi ulatusega, nagu

EÜS VI 0889:

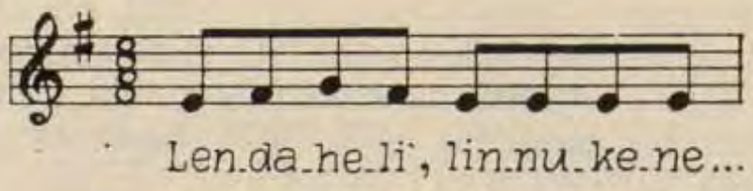

milles ka viisi vorm ei küüni välja põhivärsi piirest (kuna rahvaviisi vormi tavalisesti piirab stroof, põhivärsipaar). Üldse on meie muistses muusikas trihhordil eriline positsioon, millega seletatav ka minoori madal juhttoon.

Meie muistses prosoodias normide nappusel, seaduste lihtsusel ning

selgusel — kahtlemata oli sel ka oma negatiivne külg: see halvas arengu. Kui aga juhime tähelepanu sellele, kui arvukas oli meil rahvalaulikute pere, kuivõrd sügavalle ellu oli tungind laul — siis vast märkame prosoodia võrratut tähtsust: ta hoidis kunsti alati kättesaadavana k õ i g i l e.

«Looming» 1926, nr. 6, lk. 607—617.

M ä r k u s e d: **1.** Kõnealuse rahvaviiside kogumise kohta O. Kalda juhtimisel vt. siin lk-d 17—19. — **2.** K. Leichteri järgi on EÜS-i kogus korjatud viise 6240, saadetud viise — 5492, ostetud viise — 1494, seega kokku — 13 226 viisi. (K. L e i c h t e r, Rahvaviiside korjamisest Eestis. — *Vanavara vallast,* lk. 172.)

KAARLE KROHN

(1863—1933)

EESTI RAHVALAULUDE VÄRSIMÕÕDUST 1926.

Eesti ja soome vana rahvalaulu värsis on 4 trohheilist ehk pikka-lühikest värsijalga, kus esimene silp on värsirõhuline, teine värsirõhuta:

—́ ◡ / —́ ◡ / —́ ◡ / —́ ◡

Iga värsijala kujundavad kaks silpi:

Nõnda / hüüsi / venna / pilli.

Siiski võib esimeses värsijalas esineda kolm (ehk neligi, kuid siis lühikest) silpi, kui need mitte samasse sõnasse ei kuulu:

Pani see / pilli / hüüde/maie.
Minu aga / hella / venna/kene.

Sõnarõhud satuvad vahel värsirõhkudega ühte, vahel aga mitte:

Ei saa / pilli / peksa/jada,
kande/le kõ/lista/jada.

Ses vahelduses peitub üks muistse rahvalaulu iludest.

Kahesilbiline esimene värsijalg võib sisaldada ükskõik missuguseid silpe. Muis värsijalgades tuleb aga tähele panna, et lühike pearõhuline (esimene) sõnasilp ei tuleks tõusu, s. o. värsijala rõhulisse kohta (—́), ja et pikk pearõhuline (esimene) sõnasilp ei tuleks langu, s. o. värsijala rõhuta kohta (◡). Pikaks peetakse silp, kui tas on pikk vokaal või diftong, või kui vokaali järel on pikk konsonant või konsonantühend (lahtine pikk või kinnine silp). Lühike on silp, kui tas on lühike vokaal, millele järgneb lühike konsonant ja selle järel vokaal (lahtine lühike silp). Ühesilbiline sõna võib lauses ka rõhuta olla. Näiteks «Kandle laulu» [vt. *Eesti rahvalaulud I.* Tartu 1926] värsis (Vi 1 : 21):

Lõhe / suure / lõua/luusta

on lühikese pearõhulise silbiga algav **Lõhe** esimeses värsijalas õigel kohal, mitte aga teises (Pä 1 : 12):

See sain / lõhe / lõua/luusta.

Veel enam eksib värsimõõdu vastu kolmandat värsijalga alustav pearõhuline lühike silp **pa** värsis (Pä 3 : 20, 23):

Põidla peale panejada.

See värss on juhtumisi hiljem lauliku enda poolt muudetud õigest värsist (Pä 3 : 26; vd. Pä 1 : 23 ja 2 : 24):

Peale panna põidelida.

Pikavokaalilise või kinnise silbi väärast tarvitamisest on raske leida näidet mujalt kui teisest värsijalast. Näiteks värsis (Vi 4 : 13):

Siis **ak**/kas **kan**/nel kumama

seisab sõna **akkas** õigel kohal, aga sõna **kannel** vääral, ja on seega siin vigane värsijalg.

Vanade laulude üleskirjutistest võib küll sellele valearvamisele jõuda, et neis mainitud värsimõõdu seadusi tihti rikutakse. Kuid teisendite praegust kuju vaadates tuleb tähele panna mitmeid arvustusse mõjuvaid asjaolusid.

Esiteks tuleb meeles pidada, et eesti kirjakeele ühekordselt kirjutatud **k, p, t** esindavad lühikesi geminaate (kaksik-kaashäälikuid), mis eelmise silbi sulevad. Sedaviisi on värssides (Pä 7 : 18, 19):

Toe **üles** tooli pääle,
võta kannel **käte** pääle

üles seatud võõriti, **käte** aga õigesti.

Teiseks tuleb silmas pidada seda keelelist vahet, mis esineb rahvalaulludes laulmisel ja lihtsal etteütlemisel. Etteütlemisse mõjub praegune kõnekeel enam kui laulmisse, mis ei salli värsi lühendamist alla 8 silbi.

Aga laulmissegi on hilisemad keelevormid võinud tungida värsi muutmise ja uute värsside juurdelisamise puhul. Meie päevil üleskirjutatud vanu laule tuleb vormi poolest arvustada sellelt seisukohalt, missugustena need muistses keelekujus esineksid. Värss võib olla algupärane ainult niisugusel puhul, kui see endisse keelekujusse tagasimuudetult täidab värsimõõdu nõuded. Nii näiteks (Vi 5 : 1—2):

Vend tieb / kannelt / kauge'/elle,
viiu/lid tieb / võeral / maalla

on praeguse keele seisukohalt kaheksasilbiline. Kui aga vanema keele

vormis ütleme: **venda** (vd. Vi 5 : 15), **kannelta, viiulida** ja **võera'alla** (vrd. **kauge'elle, maalla**), ei sobi sõnad kuidagiviisi värssi. Need värsid on nähtavasti hilisemal ajal tekkinud.

Värssi vanasse kujusse tagasi seades tuleb tähele panna, et sõnu siin on võidud võõriti asetada. Näiteks värssi (Vi 2 : 56, 7 : 19):

Isa eesta **me**nesassa ehk
isa **ko**dunt viiessane

võib hõlpsalt muuta õigesse värsimõõtu (vd. Vi 4—6, 8):

Minnessa (või: Viiessa) isa kodunta.

Keelelistest uuendustest, mis värsimõõtu mõjunud, on vokaali sise- ja lõppkao kõrval kõige enam silmapaistev konsonandi kao kaudu tekkinud pika vokaali lühendus. Näiteks etteütluse järele üleskirjutatud (Pä 4 : 5):

Sarapuusta sirgest

ei täida kuuesilbilisena värssi ega vasta see parandadeski **sirgesta** mõõdunõuetele, kuid seda on lauldud, nagu teisest üleskirjutusest näha (Vi 4 : 5):

Sarapuusta sirge'esta.

Värssides (Ta 1 : 19—20):

Kaasa kätte käijasaagi,
ammä tuppa tuuessaagi

on **kätte** ja **tuppa** vanemas keeles kuuldunud **kädeje** ja **tubaje.** Sellest võib järeldada, et mõlemad värsid on hilisemad muutused.

Niisama on **oska** uuem imperatiivi kuju (Vi 8 : 29, vd. Ta 2 : 20):

Oska sõrme otsadelle

Vanemat kolmesilbilist sõnakuju näitab kirjutusviis **osata** teise teisendi värsis (Ta 1 : 16):

Sõrme otsal[la] osata.

Selles näites märkame veel teist keelelist uuendust. **Otsal**[la] esineb vististi pluurali **otsilla** asemel, mis hilisemas keeles kuuldub **otsadella**.

Vaatame veel värssi (Vi 7 : 5):

Otsisin / pilli / peksijata,

kus esimese jala täidab üksainus kolmesilbiline sõna. Seda võiks ometi hõlpsalt parandada, kui **otsisin** asemel võtame vanema sõnakuju **otsin.** Et aga niisugust sõnakuju enam ei tunta, on vastavat värssi:

Otsin maalta mängijada

rahvalaulu värsimõõtu rikkumata hiljem muudetud kahel viisil: kas jäetud järgmine sõna välja või verbum on asendatud teise lähiskõlalisega:

Otsisin ma mängijada (Pä 3 : 19),
Võtsin maalta mängijada (Pä 1 : 18, 2 : 19).

Värsimõõduliselt vigasena näiva värsina, mis vanemas keelekujus on võinud olla täiesti korrapärane, olgu veel nimetatud (Vi 5 : 13):

Peksa ise peigelalla.

Sõnas **ise**, mis soome keeles kuuldub **itse**, on esimene silp alguses olnud kinnine.

Samuti «Kuldnaise» laulu värss, mis tihti esineb:

Keelta suhu, meelta pähe

on vist esialgselt lauldud (vrd. soome keeles **suuhun, päähän**):

Keelta suuhu, meelta päähe.

Veel võib oletada, et teises värsijalas juba varakult on alanud see arenemine, mis põhjalikult on muutnud vana rahvalaulu värsi, kuigi selle silpide arv on jäänud endiseks. Uuemad rahvalaulikud seda tarvitades ei hooli silbi kvantiteedist ehk pikkusest. Värsimõõdu rajavad nad täiesti rõhule, misläbi vaheldust toov sõna jagunemine kahte värsijalga kaob. Niisugused värsid kui

Oi õ/de mu/ru ma/dala

ei anna enam laulule meeldivust. Üksluisust enam edendab kui vähendab alatine riimimine. Näiteks olgu teoorja uuemast ajast pärit soov härrale ja kupjale:

Oleks minu olemine,
teiseks minu tegemine.

A l l i t e r a t s i o o n ehk algushäälikute kokkukõla seisab selles, et samas värsis kaks või rohkem sõna algavad kas sama konsonandiga või ükskõik missuguse vokaaliga. Sedagi kaunistusabinõu ei ole üleliia tarvitatud. Kus enam kui kaks sõna värsis allitereeruvad, võib see juba olla hilisema arenemise tagajärg, nagu värsis (Jä 3 : 14):

Kust ta keeris kandle keeled.

Alliteratsiooni puhul tuleb silmas pidada **h**-häälikut, mis murrete enamikus on sõna algusest kadunud. Värsis (Jä 1 a : 26; vrd. Vi 6 : 21):

algab sõna **aledasti** õieti **h**-ga, kuid mitte **aine**, olgugi et ühes üleskirjutuses loeme **haletaste haine** (Jä 1 b : 21). Niisuguste sõnade allitereerumine võis alles hilisemal ajal sündida.

Lõpuks on rahvalaulu sisemise kaunistusabinõuna nimetada paralleelismi ehk mõtteriimi. See nõuab niihästi keele kui meelekujutuse osavust, sest et värsi mõtteid tuleb kas täiesti või osalt teiste, vastavate sõnadega uuesti avaldada. Laulu loomisel sündinud algupärased kordumisvärsid on harilikult paremini korda läinud kui hilisemad ümberkujundused ja lisandused.

Uuematele vana laulu jäljendajatele on mõtteriimi õige tarvitamine kõige raskem; seda võib alles rahvalaulu vaimusse süvenedes ära õppida.

Iga taideluuletaja [1], kes tahab jäljendada rahvalaulu, peab kõigepealt kaks asja meeles pidama: 1) et ta ei riku nimetatud lihtsaid värsimõõdu seadusi ja 2) et ta ei sega samasse laulu eri aegade keelekujusid.

Kaarle Krohn

Eesti Rahvalaulud Dr. Jakob Hurda ja teiste kogudest. I köide. Tartu 1926, lk. XVI—XX.

Märkus: 1. On mõeldud luuletajat, mitte rahvalaulikut.

KAARLE KROHN

(1863—1933)

UURIMISVIISI NÄIDE 1926.

Laulude uurimisviisi võib kõige paremini kätte õppida, kui mingisugune laul kõigi ta teisenditega arutusele võetakse. Kohase näite pakub selle kogu esimene number «Kannel». See sisaldab kaks laulu kandle tegemisest, mis sagedasti kokku sulavad, sagedasti aga ka eraldi esinevad. Esimest laulu võime nimetada «Kolmepuise kandle», teist «Kalaluise kandle» lauluks.

«Kolmepuise kandle» laulus kõneleb laulik neiu vennast, kes kolmest puutõust valmistab kandle ehk pilli ja keda neiu, et muud mängijat ei leidu, käsib omil sõrmil mängida, kusjuures ta lõpuks venna mängu võrdleb mõrsja nutuga kodunt lahkumisel.

«Kalaluise kandle» laulus kirjeldab laulik küsimuste ja vastustena kandle eri osade fantastilist algupära: karp (kere) tuletab meelde lõhe lõualuid, naelad haugi hambaid, keeled neiu juukseid.

Veel on selle numbri alla mahutatud paar sisuliselt lähedast laulukest, millest üks kirjeldab kandle tegemist (Sa 1), teine kandle mängimist (Vi 3, vrd. 1 lõppu). Eri lauluaine on **kase sünd** surmatud laulikneiust (Vi 8, vrd. Jä 2). See on võetud muinasjutust «Tapetud sõsar», milles vanemate õdede poolt marjateel surmatud neiu hauale kasvanud kask laulab kandlepuud otsivale vennale, palub, et ta maha raiutaks, ja annab kuriteo üles. (Vrd. O. Kallas, 80 Lutsi maarahva muinasjuttu, nr. 50).

«K o l m e p u i s e k a n d l e» l a u l esineb iseseisvana Virumaal (Vi 4—7; Pä 10; vrd. Tt 1) ja Krimmi sattunud teisendis (As 1). Eesti maakondades on selle teisendite arv järgmine:

Lä	Ha	Jä	Vi	Sa	Pä	Vl	Ta
0	0	2	7	0	8	3	2

Ida pool on selle laulu arvukamad ja paremad teisendid püsinud; sellest võib järeldada, et laul on sealpool tekkinud, nii palju kui teisendite väikese arvu varal otsust võib teha.

Esimesse laulu näikse järgmised värsid olevat kuulunud:

Minu hella vennakene
tegi kannelta kojassa,
pillida peretoassa
õunapuusta õige'esta,
sarapuusta sirge'esta,
vahterasta valge'esta.
Sai siis kannel valmi'eksi,
ei saanud pilli peksajada,
kandle kõlistajada.
Minu hella vennakene,
vii see kannel kammerisse,
sea sängi serva peale;
peksa ise peigalalla,
sõrmeotsilla osa'a.
Nõnda hüüsi venna pilli,
haledaste [hella] kannel,
kui nutavad noored neiud,
uigavad ujualused
viiessa isa kodunta,
tuuessa ema talusta,
minnessa mehe koduje,
kaasa õue kallatessa.

Kandle tegija on üldiselt lauliku vend (Vi 2, 4—7; Jä 1; Ta 1—2; As 1; Tt 1), keda laulik kutsub ka mängima. Vennal on harilikult omadussõna **(h)ella**, mille asemel vast teisest laulust paar korda on võetud **ainik** ehk **ainus** (Vi 2; As 1).

Tegemise paigaks on kõige vanemas üleskirjutuses **koda ja peretuba** (Vi 7). Selle algupärasust kinnitab see asjalugu, et kannel mängimiseks viiakse **kamberie**. Teisendite suuremas osas esineb ometi tegemise paigana **mägi** (Vi 4; Pä 4; Ta 1—2; vrd. **salu** Vi 6). Aga sel värsil ei ole alliteratsiooni ega mõtteriimi, välja arvatud kaks Tartumaa Kursi kihelkonna teisendit, kus **mäela** sõna vastandiks on **põesa'assa**. Viimaks nimetatud sõna eel käiv partitiivikuju **ilupilli** on hilisem kui **pillida**, mis liitub kohamäärusega **peretoasse**. Pärnumaa Vändra kihelkonna vanas üleskirjutuses käib teisest laulust laenatud värss kandle tegemise kirjelduse eel: **läks määle mängimaie**, kus on alliteratsioon ja kust **mägi** sõna on võinud tulla **kodu** sõna asemele. Tegemise paiga siirdamiseks kodunt välja on ka põhjust andnud järgmistes värssides loetletud puud.

Kannelt ehk pilli, mis teineteise kordumissõnadena esinevad mõnes muuski laulus (vrd. Vi 4), kirjeldatakse tehtuna kolme tõugu puust: **õunapuusta, sarapuusta** ja **vahterasta**, mis sagedasti kõik on üheskoos püsinud (Vi 6; Pä 1—4; Vl 4; Ta 1, 2). Muud puud on juhuslikud ja kohalikud või lisandused: **piepuu** (Vi 5), **toomingas** (Vl 4), **tamm** (Vi 4, 6) **saar** (Pä 1, 7, 10), **kadakas** (Tt 1).

Iseloomulik, et **kask**, millest kannel tõepoolest tehakse, on laulu alles hilisemal ajal ilmunud, kolmes üksteisest eraldi olevas kohas, kus ta igaühes esineb eri viisil. Selles Virumaa üleskirjutuses, kus sissejuhatuseks on lugu, kuidas surmatud neiust kasvab **kask** ja ülepea **mets**, jätkatakse küsimise ja vastamise näol (Vi 8; vrd. Jä 2):

Mis sealt kasest tehtanekse?
Kasest kannelt raiutakse.

Mõlema värsi hilispärasust näitavad vokaali kahekordsed lõppkaod ja **kasest** kuju lühike algvokaal, mis ei sobi teise värsijalga.

Ühes Pärnumaa teisendis tuleb kolme puutõu nimetamise järele veel värsipaar (Pä 1):

Kase ladvast kõrge'esta,
saare ladvast lahke'esta.

Mõlemad värsid saavad üleliigse silbi, kui **ladvast** sõnale antakse vana kuju **ladvasta**; kui see sõna aga ära jäetakse ja parandatakse **kasesta**, **saaresta**, jäävad värsid silpide poolest puudulikuks.

Kolmas on Viljandimaa teisend, kus kandle asemel saadakse puust kandle **mängija** (Vl 5):

Kui ei saa kuusest kõrge'esta, —
kui ei saa lepäst sirge'esta,
siis saab kasest valge'esta.

Neiski värssides juhivad vokaali lõppkaod meid hilisemasse aega; peale selle tunnistavad lepa ja kase omadussõnad **sirge'esta** ja **valge'esta** silmapaistvat laenamist sarapuult ja vahtralt.

Kannel saadakse küll valmis, mida sagedasti eriliselt nimetatakse (Vi 5, 6; Pä 1—4, 6; Ta 1), aga sellele ei saada **mängijada.** See sõna esineb ometi ainult ühe korra määrusega **kandle**. Harilikult tarvitatakse peavärsis sõna **peksijada**, millele niisama ainult üks kord on juurde lisatud **kandle** hilisemal sisekaolisel kujul (Vi 5); enamasti esineb selle asemel **pilli peksijada** (Vi 7, 8; Jä 1; Ta 2).

Kordumisvärssi, kus predikaati **ei saanud** polnud tarvis korrata, on hästi mahtunud täielik kuju **kandele**, millele järgneb **karistajada** (Vi 7), **elistajaida** (Vi 8); sarnasel viisil liituvad **kandelele** kujuga ka sõnad **karjutajad(a)** ja **kõlistajad(a)** (Pä 2; Vl 4 c). Selles teisendis, kus kannel esineb pilli asemel juba peavärsis (Vi 5), esineb kordumisvärsis uueaegne **viiul** ja helistajast on tehtud **vilistajada**.

Kas viimaks nimetatud värsipaari eel on käinud vastav otsimise kirjeldus, mis sellest lahku läheb ainult esimese sõna poolest, on teisendite vähesuse pärast raske otsustada. Veel raskem on otsustada, kas mängija otsija on olnud lauliku vend, nagu seda võib oodata talle ettepandud soovist ise mängida, või laulikneiu. Kolmas pööre **etsis** (**kandele ajaja**) esineb ühes Virumaa üleskirjutuses (Vi 6). Teises (Vi 7) on esimese pöörde kuju **otsisin**; kuid tuleb tähele panna, et ka eelolevas tegemise kirjelduses on esimene pööre **tegin**. Kolmes lähedases Pärnumaa teisendis (Pä 1—3), kus laulik on kandle tegija ja mängija, on loomulikult verbil esimese pöörde kuju: **võtsin**, **otsisin**. Esimene pööre esineb ka otsimisse liituvas (Vi 7, Tt 1) või ilma selleta mitteleidmise eel käivas (Jä 1) maad mööda sõitmise kirjelduses, aga see värsistik on mujalt laenatud.

Hilisem lisandus on niisama mõnes Viru teisendis leiduv värsistik, kus kõik katsuvad mängida kannelt:

Peksid mehed, peksid naised (Vi 2), ehk
Küla piiad, küla poisid (Vi 1).

Värsistikku, kus venda kästakse kannel viia **kamberie** ja seada **sängi serva peale** (Vi 8, Jä 1, Tt 1) ehk **samba'aie** (Ta 1), liitub vahel kolmanda värsina: **pane padja ääre** ehk **püüri pääle** (Jä 1, Tt 1). Selle värsipaari asemel esineb ühes teisendis, kus kannel on tehtud **salus**, suure tamme raiumise või heinaniitmise laulust laenatud käsk pealmised riided seljast heita (Vi 6):

Viska maha mantelikku,
seljasta sinine kuube.

Mängima kutsumises esinevad sõnakujud **ise, oska** < **osa(t)a** ja **otsadella** < **otsilla** on juba varemini seletatud. Kordumisvärsina esineb veel kas (Vi 4, 8; Jä 1, 2):

Raba (rapsi, raksi) rauda kämbelilla,

või (Pä 7):

Võta anda aamerille.

Neist on eelmine mõnikord segunenud sõrme otsil mängimist kirjeldava värsiga, misläbi on tekkinud segakuju (Vi 5—7):

Raba (rapsi) rauda sõrmedella.

Sõnakujudest **raba** ja **sõrmedella** tuleb sama ütelda, mida **oska** ja **otsadella** sõnadest. Paar korda (Vi 2, 4) **lõi** vend kannelt **sõrme** ehk **sõrmel nimetumalla**; see on laenatud mujalt, kus vanem kuju **sõrmella** on värssi mahtunud.

Mängimise mõju kirjelduses esineb peavärsis sagedasti **pilli** (Vi 1, 2, 5, 7, 8; vrd. Vl 4). Ühes teisendis (Jä 1) on see, nagu juba mängija otsimise kirjelduses, vahetanud koha kandlega, kahes (Vi 4, Tt 1) esineb kannel üksi. Korra ilmub alliteratsiooni pärast pilli asemele **venna** sõna järele uueaegne **viiul** (Vi 6). Niisama leidub ühekorra alliteratsiooni tõttu **hüüsi** ehk **hüüdis** sõna asemel teisest värsistikust võetud **vieris** (Vi 1). Kui siis peavärss on võinud olla ilma alliteratsioonita, pidi see ometi kordumisvärsil olema, ja midagi sellesarnast ongi: **aledaste aine** või **kaasa kannel** (Vi 6, 5). Aga **kaasa**, mis on nähtavasti järgmisest värsistikust laenatud, ei ole siin vennale sobiv kordumissõna. **Aledaste** jälle, nagu varem tähendatud, on **h**-ga algav sõna, kuna **aine** on vokaaliga algav. Tuleb seega

oletada, et **aine**-sõna on tulnud teise sõna, varemalt **h**-ga algava asemele, näiteks **(h)ella**, nagu laulu esimeses värsis **ainus** ehk **ainik**.

Järgnev kaunis võrdlus mõrsja nutuga on Pärnumaal (Pä 1—4) vahetatud vaeslapse nutuga, mis eri lauluna liitub laulusse kandlest. Niisama liitub teises Tartumaa teisendis «Kandle laul» «Viie vaeselapse» lauluga. Kõige vanema üleskirjutuse värss (Vi 7): **kui nutavad neiud noored** on vormilt rahuldav; algosa muutused: **kui need nuttid** (Vi 4, 8) ehk: **kui see nuttas, nuttis, nutab** (Vi 1, 2, 5, 6, 8) sisaldavad üleliigse pronoomeni. Siia liitub nimetatud üleskirjutuses kordumisvärss (Vi 7): **uigavad uju-alused**; **uju** tähendab loori (kirmi), millega mõrsjat kohe laulatuse järel kaetakse. Teine kordumisvärss (Vi 8): **haledaste Harju neiud** sobib ainult peavärsi kohalikule teisendile: **Viru piiad** (Vi 8; vrd. **Nurme neidu** Vi 2), mille hilispärasust tunnistab **Viru** sõna lühike algussilp kolmanda värsijala tõusus. Kõige vanema üleskirjutuse värss (Vi 7): **isa kodunt viiessane** tuleb, nagu juba nimetatud, parandada: **viiessa isa kodunta. Viiessa** leidub veel teises üleskirjutuses (Ta 1), aga harilikult on selle asemele siirdunud värsist **minnessa mehe koduje** sõna: **minnessa**, nagu mõlemasse teisendissegi, kus jutt on **ema** kodust (Vi 5; Jä 1a) ehk **talusta** (Jä 1b). Kui viimast kujundust võrreldakse värsiga **ämmä tuppa tuuessaagi** (Ta 1), võiks seda parandada: **tuuessa ema toasta**. Järgmine värss: **minnessa mehe kodoje** (Vi 2) ehk **kojuje** (Vi 4, 6) on algupärane, sest selle teisend: **mehe koju minne'essa** (Vi 5, vrd. 7, 8; Jä 1) on värsimõõdult ja keelelt vigane. Kordumisvärssidest põlvnevad hilisemast ajast:

Kaasa **koju** käiessana (Vi 8),
Kaasa **kätte** käijasaagi (Ta 1),
Kaasa kaupa tehje'essa (Vi 5)
Saades kaasa kamberie (Vi 4).

Järele jäävad:

Kaasa noore kamberie (Vi 6, 7) ja
Kaasa õue kallatessa (Jä 1).

Eelmisse on sõnad **noore** ja **kamberie** võinud tulla eelolevaist lauluvärssidest; järgmisele, mis sisaldab kordumise igale peavärsi sõnale, tuleb eesõigus anda.

Kõige vanemas üleskirjutuses on mängima kutsumise ja lõpukirjelduse vahel värss (Vi 7):

Siis võ/tab kan/nel ku/mada,

kus **kannel** sõna kinnine algsilp on võõriti pandud värsijala langu. Niisama on lugu värsipaariga (Vi 4):

Siis hak/kas kan/nel ku/mama,
kannel/keeled / kaiku/maie.

Samasuguse kordumisvärsi leiame veel järgmises ühenduses (Vi 2):

Siis sai viiul (< pilli) veeremaie,
siis sai kannel kaikumaie.

Üsna Ingeri rajalt on leitud kandlemängimise kirjeldus järgmisel kujul (Vi 1):

Ei saand äälta kannelile,
kuuekielele kumada. —
Siis sie kanneli kajasi,
kuuekieline kumasi.

Kuue on ülemäärase alliteratsiooni saavutamiseks tulnud algupärasema **viie** asemele. Viimane sõna on veel püsinud vastavatel kohtadel mõnes Lääne-Ingeri kirjapanus, kus kannel tehakse **vaahteran vesasta** (Länsi-Inkerin runot 307, 724—5):

Ei se kantele kahissut,
viisikieli vieretellyt. —
Alkoi kantele kahista,
viisikieli vieretellä.

Nimetatud Viru teisendis kandlemängimise võrdlus mõrsja nutuga lõpeb väitega (Vi 1):

Velje pill on vierusambi,
velje kannel kaikusambi.

Samasugune värsipaar esineb kandletegemisest eraldi teises viru kirjapanus (Vi 3), kus laulikneiu ise laseb veereda venna pilli ehk taadi kannelt.

«Kalaluise kandle» laul esineb sagedasti «Kolmepuise kandle» lauluga ühenduses (Vi 1, 2, 8; Jä 1, 2; Pä 1—4, 6, 7, 11; Vl 4, 5; Ta 1—2); sellest lahus (Jä 3; Ha 1, 2; Pä 5, 8, 9; Vl 1—3; Ta 3) mitmes maakonnas, kuid mitte Virumaal. Selle teisendid maakondade järele annavad järgmise pildi:

Lä	Ha	Jä	Vi	Sa	Pä	Vl	Ta
0	2	3	3	0	10	5	3

Kõige enam teisendeid leidub seega lääne pool. **Lõhe** esinemisest võib otsustada, et laul on mererannal sündinud.

«Kalaluise kandle» laulusse on vististi kuulunud järgmised värsipaarid, millel on ka vasted soome teisendites:

Kusta karpi kandelele?
Lõhe suure lõualuusta.

Kusta pulgad kandelele?
Hau'i suure hamba'ista.
Kusta keeled kandelele?
Hi'uksista neiu noore.

Küsimusvärsside kohta on juba varemini seletus antud. Tähele tuleb panna, et need teisendid, kus kirjeldus kandle osade algupärast on liitunud puise kandle tegemisega kokku ja sel puhul kõneldakse eri osade tegemisest, on keeleliste andmete (**kandle**) järele hilisemast ajast pärit. Niisama on lugu mõne Järva- ja Harjumaa teisendiga, kus tegemist kirjeldavaid sõnu on osavalt muudetud, alliteratsiooni silmas pidades (Ha 1, 2; Jä 3):

Kust ta lõhkus kandle lauad?
Kust ta puuris kandle pulgad?
Kust ta keeras kandle keeled?

Kandle osasid ei ole reaalselt nii mõeldudki, et need kalaluust ja inimese juustest oleksid tehtud. Mõte on nii sündinud, et kandle **karpi (kaant)** on võrreldud lõhe lõualuuga, selle **naelu** haugi hammastega ja **keeli** neiu (laulja oma?) juustega.

Viimaks nimetatud värssi on juba ennem arutatud. Pulgad on alati, välja arvatud üks teisend, kus värsid on ära vahetatud (Ha 1), **haui (haugi, havi**, ka **ärja**) (Vl 1) **hamba'ista (hamba'asta, hammastesta** jne.). Nende sõnade vahel on harilikult omadussõna **suure**, millest korra on väändunud **suusta** (Jä 1). Korra esinev **pitka** (Vi 8) kuulus varemalt vist järgmisele sõnale **hamba'asta**; sel puhul oleks algkuju **pitkasta**, mis aga värsimõõtu ei sobi. Samuti on korra leiduv **vana** (Vl 2) tekkinud neiu omadussõna **noore** mõjul.

Suure näeme ka **lõhe** hariliku omadussõnana. Juhuslik värsimuutus (Vi 2): **lõhe laia lõualuusta** on sündinud sedaviisi, et alliteratsioon on tahetud mahutada igasse sõnasse. Kuju: **see sain lõhe lõualuusta** (Pä 1—2, vrd. 3) on värsimõõdult ebaõnnestunud **lõhe**-sõna seadmise tõttu teise värsijalga. Nii on ka lugu värsikujuga: **see saa** ehk **vana lõvi lõualuusta** (Pä 6—8, 11; Vl 1, 4; Vl 2, 5). Lõhi on praegu vähe tuntud kala Eesti sisemaal; sel põhjusel võidi sõna hõlpsasti lõviks väänata, kelle lõugadest teises laulus kõneldakse.

Lõhe lõualuust [1] öeldakse sündinud olevat kandle **lauad** (Vi 8; Jä 1; Ha 1, 2; Vl 2, 5), **kaaned** ehk **kaasi** (Pä 1; Vl 4; vrd. Ta 2), **põhja** (Pä 2), **vitsad** (Pä 3) ja **karpi** (Pä 6—8). Viimaks nimetatu, kandle kogu puuosa tähendades, niisama kui soome teisendis **kannen** kõrval **koppa**, on võibolla kõige kohasem.

Neljandas värsipaaris, mille algupärasusest üldse võib kõnet olla, esineb kandle **kaela** tegemine **põdra põlveluusta** (Pä 3). Sellel on vaste paa-

[1] Juhuslikud kandleained on **kuha kulmuluud** (Pä 2), kus kuha-sõna teises värsijalas tunnistab, et see hilisemal ajal on tekkinud, ja **siia seljaluud** (Vi 1, 2), mis siia sattunud eelkäivas laevasõidu-laulus esinevast püütud kalatõugude nimekirjast.

ris Ida-Karjala teisendis, kus kannel ise tehakse **poropeuran polviluusta** või naelad **sinipeuran sääriluista** (Basilier 2, Sirelius 121).

Kandle (ja viiuli) kõrval leiame mitu korda ka **looka.** Ainult neljas geograafiliselt lähedases kirjapanus saadakse see **luiga siivaluusta** (Pä 6, 7, 11; Vl 1), muis teisendites **näiu sõrmeluusta** (Pä 8, 9), **vana kala** ehk **havi külleluusta** (Vl 2, 3), või nagu naeladki **avi amba'asta** (Vl 2b). Kui aga **look** oleks algupärane, siis tunnistaks see, et laul on luuletatud vibukandlest, mis Eesti rootslastel on tänini püsinud (vrd. Otto Andersson'i Stråkharpan 1923).

Mängija otsimisest eelmises kandlelaulus on siia laulu siirdunud küsimus, kust saadakse kandle mängijada:

Kust sai kandel mängijada? (Pä 4),
Kust saab kandlil mängijada? (Vl 5, vrd. 4 pillil),
Kust sai mängijat kannelelle? (Vl 2),
Kust sai lõõjat kannelela? (Pä 6, vrd. 11 viiulile).

Keskmistes värsikujudes näeme ometi selgesti hilisemat keelelist lühendust, kas sõnas **mäng(i)jad(a)** või **kand(e)lil(e)**; viimases esineb värsis lõppkaoline sõna **lööjat.**

Veel otsitakse kandlele **tantsjat** (Vl 2a, b, 3) ja **lauljat** (Vl 2); need on niisama hilisemad lisandused.

Viimaste hulka tuleb ka arvata sissejuhatav värsipaar, mis iga küsimuse ette on seatud (Vl 2b):

Hakkam' kannelt mängimaie.
Mis oli vaja kannelelle?

Hakka(a)m(e), alguses neljasilbiline, ja **kannelt(a)** ning **vaja(ga)**, alguses kolmesilbilised, on alles uueaegses keelekujus mahtunud värssi.

Küsimust sisaldav värss on nähtavasti «Kuldnaise» või «Saanitegemise» laulu teatava koha jäljendus, kus **vaja**-sõna esineb vanemas kujus ja värsimõõduliselt täiesti omal kohal (H III 1, 707; H II 53, 645):

Mida vaimole vajaga?
Mis on saanile vajaka?

«Kalaluise kandle» lühikese värsistiku laiendamine pikaks mängulauluks on seega alles hiljemini sündinud.

Hilisemat ettekandmisviisi esindavad ka mõned Pärnumaa Halliste kirjapanud (Pä 5, 6, vrd. VI 3), kus korratakse iga küsimusvärsi järel (**Kust sai — kannelele**) sõna **kannelele**, lisades siia **viiulile**, nii et need moodustavad uue värsi, mis kordumisel iga vastuse järel saab refrääni sarnaseks.

Nagu nimetatud, on «Kalaluise kandle» laul ka soomlastele tuttav. Ainult vähe jälgi on sellest Ingeris, välja arvatud kandle keelte saamine neiu juustest, mis seal eri viisil kujundatud. Aga Savonlinna ja Sortavala ümbruses on see leitud lisandina Lääne-Soome laulule Väinämöise män-

gimisest, kas selle järel või selle ees. Enam põhja pool Ida-Soomes ja Taga-Karjalas on kandle osade kirjeldus harilikult Väinämöise laevasõidu ja Väinämöise mängu vahelüliks. Laulude ühtlustamise pärast tehakse kandle karp või kaas ja naelad selle haugi lõualuist ja hambaist, kes satub laevameestele teel saagiks. Mõne korra tehakse kannel haugi turjast, kuhu laev kinni jäänud. Kaugemal, Arhangelski pool, järgneb kandle naelte võrdlemisele haugi hammastega värss: **lohen leinän leukaluista** (Vienan läänin runot nr. 576).

Ei ole võimatu, et laulu on varemini lauldud Lääne-Soomeski ja et see sealt on levinenud Ida-Soome. Niisugusel puhul peaks see põlvnema ajast, mil Lõuna-Soome elanikud veel oma endise Eesti kodumaaga ühendust hoidsid, Soome silda mõlema rahva vahel.

Eesti Rahvalaulud Dr. Jakob Hurda ja teiste kogudest. I köide. Tartu 1926, lk. XXVI—XXXV.

EDUARD LAUGASTE

(1909)

VÄLISMÕJUDEST EESTI PÄÄSUKESELAULUDES 1931.

Pääsukeselaulude all tuleb mõista rahvalaulukesi, milles jäljendatakse pääsukese häälitsemist, millel tekstis antud mingi tähenduslik sisu, olgu tõsises või naljatoonis, kusjuures siristamist püütakse kõlaliselt hästi imiteerida. Hulk selliseid jäljendusi on seotud pääsukese sünnilooga või sellega, miks tal on mõned kehaosad nii- või niisugused.

Linnuhäälitsuste tähenduslikke imitatsioone vastavas sõnastuses leidub vist igal rahval, eriti aga loodusligidasemail, kel elav ning elutu loodus häälitsedes avaldab oma mõtteid samuti kui inimene. Räägivad loomad muinasjuttudes ja linnulaulgi kuulukse sõnalise eneseavalduse sarnane. Siin hakkab inimene vahetalitajaks looduse vahel. Igal maal laulab lind muidugi isemoodi, nii kuidas sõnad loovad selles keeles vastava assotsiatsiooni. Sellised jäljendused piirduvad enamasti mõne keelega, sest värsivorm, milles nad suuremalt jaolt esinevad, raskendab nende üleminekut keelealalt teisele. Sageli jääb laul ise tõlkimata ja elab edasi moonutatud kujul, tähendusetuks jäänud koomilise sõnadevadana. On võimalik, et võõras laul saab omaseks hea tõlke kaudu ja koduneb võõrsilgi kui päris oma. Enamasti ei sünni sellise laulukese üleminek üksi, vaid koos mõne tekkelooga, nagu järgnevalt näeme.

Võõrsilt laenatuks võime pidada kahte pääsukeselaulu tüüpi. Võtame neist ühe siin lähemalt vaatlusele.

1. «Kui ma ära läksin...»

Laulukese trükib esmakordselt A. Tander «Lapse esimeses raamatus» lk. 47 (Riia 1908). Võõrsilt tagasi tulnud pääsuke laulab:

Kui ma ära läksin, kui ma ära läksin —
tünnid-tännid olid täis videlikku, käärrr...
Kui ma jälle tulin, kui ma jälle tulin —
tünnid-tännid olid tühjad — videlikku, käärrr...

M. Nurmik oma «Esimeses lugemikus» lk. 172 (Tallinn 1921) avaldas sama variandi, mida tõendab kirjaviisi ja kirjavahemärkidegi täielik ühtelangemine. Väikese erinevusega leidub sama laul veel V. Tammanni ja

A. Rulli «Huvitaja» II osas, lk. 83 (Tartu 1923). Võib-olla on eri autorid kasustanud mõnd ühist, meile tundmatut kolmandat allikat, võib-olla kirjutanud ka rahvasuust.

Võime rääkida veel ühest kirjanduslikust variandist, mis on tuttav samuti eesti kooliraamatute kaudu. See on saksa luuletaja Fr. Rückerti laulu «Das Schwalbenlied» eestikeelne tõlge. Rückert on oma laulu loomiseks tarvitanud pääsukeselaulu «Als ich Abschied nahm». Laul algab sõnadega: «Aus der Jugendzeit». Kolmas stroof, mis sisaldab kõnesoleva laulu, kõlab järgnevalt:

Als ich Abschied nahm, als ich Abschied nahm,
Waren Kisten und Kasten schwer;
Als ich wieder kam, als ich wieder kam,
War alles leer.

Laulu on eesti keelde tõlkinud omaaegne kirjamees C. E. Malm Rapla st, kellel kõlab vastav salm nii:

Läksin sügisel, läksin sügisel,
Olid kirstud, kastid täis;
Tulen kevadel, tulen kevadel,
On tühi neis.[1]

Nimetatud raamat polnud omaaegses koolikirjanduses sugugi tähtsusetu ja tema mõju tuleb meil tahes-tahtmata arvestada.

Tsiteeritud laulukese puhul sellest allpool.[2]

Kõige rohkem üleskirjutusi leidub prof. W. Andersoni lastelaulude-kogus [1]. Et aga mainitud kogu täidavad enamikus õpilaste, esijoones algkooliõpilaste ankeetvastused, siis tuleb kogunenud materjalisse suhtuda äärmiselt kriitiliselt, arvestades sedagi, et eelmainitud trükiteisendid on kõik ilmunud kooliraamatuis, seega õpilasile hästi tuntud. Ka on prof. Andersoni kogu asutatud alles 1921. a.

Võib üsna kindlasti väita, et eelnimetatud kooliraamatute teisendid on olnud aluseks järgnevailegi teisenditele (suuremal jaol langevad isegi kirjavahemärgid kokku): Rakvere 5; V.-Jaagupi 6; Koeru 8; Tallinn 9; Tallinn (Rapla) 10; Rapla 12; Helme 24; Tarvastu 25; K.-Jaani 26, 27; Palamuse 31; Torma 32, 33; M.-Magdaleena 34; Äksi 35, 36; Tartu 38, 39, 40, 41, 42, 43; Võnnu 44, 45, 47; Kambja 48; Puhja 49; Otepää 53, 54; Urvaste 55.[3]

Samuti on raamatust õpitud või otse kopeeritud ühe teise pääsukese-

---

[1] C. E. Malm, Laulud ja Loud. Üks koolilugemiseraamat. III jagu. Tallinn 1884, lk. 141—142.

[2] Käsikirjaliste teisendite loend on siit välja jäetud.

[3] Eesti rootslastelt on kirja pandud: ERA, Rootsi 1, 132 (10) < Risti 1929; ERA, Rootsi 1, 189 (24) < Risti 1929; ERA, Rootsi 1, 221/2 (17) < Noarootsi; ERA II 1, 689 (1) < Rõigi 1928; ULMA (Uppsala Landsmålsarkiv) 2765 sid., 202 f. < Rõigi, Dagö, Rootsi küla Johan Bekman 1925. Viimase teisendi saatis rootsi uurija phil. lic. Nils Tiberg (Upsala) oma rahvakeele ja rahvakultuuri kogudest allakirjutanule lahkesti tarvitada.

laulutüübiga kontamineerunud teisendid: Põltsamaa 29; Äksi 37; Otepää 51.

Kahtlased variandid, mille otsest kirjanduslikku mõju raskem on kindlaks teha, kuid mida siiski võib mõjustatuiks pidada: K.-Jaani 28; Võnnu 46; Otepää 52.

Mõju on avaldanud koguni Rückerti laulu eestikeelne tõlge:

«Läksin sügisel, läksin sügisel, olid kirstud, kastid täis, tulin kevadel, tulin kevadel, on tühja täis» (Vaivara 2).

Ülejäänud 20 teisendit on iseseisvad. Vaatleme neid värsiti, samuti ainukest iseseisvana tunduvat kirjanduslikku — A. Tanderi teksti.[4]

Tekst on tuntud ainult Põhja-Eesti murdealal. Ka Järvamaalt pole ühtegi algupärast teisendit. Siiski esineb lauluke üsna suurel maa-alal ja on paiguti üsna kodune, ei ole aga suutnud võita üldist populaarsust. Tõenäoliselt algas laulukese levimine meil alles võrdlemisi hilja. Kahjuks puuduvad üleskirjutused baltisakslasilt, mis loodetavasti aitaksid tuua asjasse rohkem selgust.

Eesti territooriumil üleskirjutatute hulka kuuluvad ka P. Ariste kirjapanekud Eesti rootslastelt:

[Sügisel:] Kistar å kastar allt e fullt.
[Kevadel:] Lior å loftar, lior å loftar,
allt e tomt. Risti 1.
[Tõlge:]
[Sügisel:] Salved ja kastid — kõik on täis.
[Kevadel:] Aidad ja lakad, aidad ja lakad —
kõik on tühjad.
[Kevadel:] Kister å kaster all är tom,
lior å loftar all är tom.
[Sügisel:] Kister å kastar, all är full,
lior å loftar, allt är fullt. Risti 2.
[Kevadel:] Salv ja kastid — kõik on tühjad,
aidad ja lakad — kõik on tühjad.
[Sügisel:] Salved ja kastid — kõik on täis,
aidad ja lakad — kõik on täis.

Fjödor had ja kistar å kastar full,
å jår har ja ingenting ana en tack spärr. Noarootsi 3.
Mullu olid mul salved ja kastid täis
ja tänavu ei ole midagi muud kui katuse roovlatid.
Svalo svidrar: heste, heste, kå ja går bort,
sann all kistar å kaster fullar mä sä,
våre, våre, ka ja kommer hit,
sann allt tomerskin. Rõigi 4.
Pääsuke siristab: sügisel, sügisel, kui ma lähen ära,
siis kõik kirstud ja kastid täis vilja.
Kevadel, kevadel, kui ma tulen siia,
siis, siis kõik on tühi.
[— — —]

[4] Värsiregister on siit välja jäetud. Ka muud teksti on lühendatud.

Seda laulu tunnevad ka riigirootslased ja norralased. Riigirootsi materjali on trükitud J. Nordlanderi teoses «Svenska barnvisor ock barnrim» (Stockholm 1886), Norra — FUF 10, 1910. a. Toome nad siin:

När jag drog bort om hösten, var husen fulla
med hö ock halm; men när jag kom åter, var
det uppätt, utskett, svart som beck.
(Västergötland Äfven Bohuslän.)
Kui ma läksin ära sügisel, olid majad täis
heinu ja õlgi; kui tulin tagasi, oli see
ära söödud, ära situtud, must kui pigi.

Far burt bi Mikäli;
:,: då ä all husar fullä. :,:
Kumm igän bi Sant Valborg;
:,: då ä all husar tomä :,:
uppätä, utskitä,
:,: stor ruk mitt fö dören. :,:
(Gottland. J. Nordlander, Svenska barnvisor ock barnrim, lk. 166.)
Sõidan ära Mihkli juurest [mihklipäeval],
siis on kõik majad täis.
Tulen jälle volbripäeval,[5]
siis on kõik majad tühjad,
ära söödud, ära situtud,
suur rukk keskel ukse ees.
Norra:
Om høsten, naar jeg reiser,
er alle husene fulde.
Om vaaren naar jeg kommer igjär,
er alle husene tomme...
(FUF 10, lk. 129.)
Sügisel, kui ma lähen ära,
on kõik majad täiesti täis.
Kevadel, kui tulen tagasi,
on majad täiesti tühjad.

Laul on kõige levinum Saksas, nii et seda on koguni kunstluule aineks tarvitatud. Vaatleme mõningaid rahva repertuaarist:

Wenn ich wegzieh, wenn ich wegzieh,
Sind Kisten und Kasten voll,
Wenn ich wieder komm, wenn ich wieder komm,
Ist Alles verzehret.

Als ich auszog, auszog,
Hatt ich Kisten und Kasten voll,
Als ich wieder kam, wieder kam,

[5] 1. mail.

Hatte der Sperling,
Der Dickkopf, der Dickkopf,
Alles verzehrt.
(K. Simrock, Das deutsche Kinderbuch. Basel, lk. 184, nr. 739 ja 740.)
Als ick hier letztmal war,
Do wer dit Fatt voll, do wer dat Fatt voll;
Nu ist et all verte-e-ret.

As ik uttog, as ik wegflog,
Waren Kisten un Kasten vull.
As ik wedderkam, wedderkam,
War nischt mehr darinnen.
De Sperling, de Spitzbov,
Hat alles verterrrrd.
(R. Köhler, Kleinere Schriften zur neueren Literaturgeschichte. Volkskunde und Wortforschung III. Berlin 1900, lk. 318/19.)

Wenn ich weggeh', wenn ich weggeh',
Hab' ich Kisten und Kasten voll,
Wenn ich wiederkomm', wenn ich wiederkomm',
Hab' ich kein Fädchen Zwi-r-r-n!

Wann ich fortzieh, wann ich fortzieh,
Ist Kiste und Kaste voll;
Wann ich wiederkomm, wann ich wiederkomm,
Ist alles gelee-ret.
(J. Lewalter, Deutsches Kinderlied und Kinderspiel. In Hessen aus Kindermund in Wort und Weise gesammelt... Kassel 1911, lk. 37 ja 299.)

Siit järeldub kergesti, et peaaegu kõigil rahvastel esinevad ühed ja samad motiivid, ainult eesti teisendis on mõnikord asendatud *kistid-kastid, aidad ja salved* või *vaadid* Eestis üldtuntud ja laialt tarvitatud sõnapaariga *tünnid-tonnid* (~ *tinnid-tännid*).[6]

Kust on pärit pääsukese lahkumislaul, kas Rootsist või Saksast ja millist teed on see meile tulnud? Vähesest andmestikust hoolimata võib vastata üsna kindlasti: mõlemalt poolt. Suure populaarsuse tõttu Saksas on ta kandunud sealt sakslaste-kolonistide kaudu meilegi õige laialt üle Põhja-Eesti, kuna Lääne-Eesti kihelkonnad, kus asub rootslasi ja kust meil on ka eesti-rootsi materjali, oleksid sillasambaiks Eesti ja Rootsi vahel.

[— — —]

«Eesti Kirjandus» 1931, nr. 10, lk. 506—514.

---

[6] F. J. Wiedemann, Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. St. Petersburg, lk. 1238: tüńń G. tüńńi (P) = tünder, kõik tüńńid ja täńńid täiz *alle Tonnen und Kufen sind voll.*

Märkus: 1. W. Andersoni lastelaulude kogu (signatuur A) asutati 1922. a. Kogumine toimus ankeetide kaudu, mis saadeti peamiselt õpilastele kooli ja kus olid märgitud laulude esimesed read.

EDUARD LAUGASTE

(1909)

VAKSIMEES 1935

Peaaegu kogu Eestis on tuntud väljendus *vakse tegema* 'vigureid, koerust tegema, veiderdama' jm. Andmed puuduvad üksnes Setumaalt.

Eesti murretes esineb sõna (või sõnaühend) järgmiselt[1]: *vaksimees* 'osav rääkija mees, igast asjast akkab kinni ja saab aru'. Teeb oma *vaksisi* 'räägib konklikke juttusi' — ERA II 38, 617 — Vaivara; *vaksid* 'uhkuse vaksid, poos, mis tingitud uhkusest' — AES — Iisaku; *vaksi* täis olema; *vaksimees* — ERA II 28, 463 < Viru-Nigula; *vaksimees* 'teeb naljatükke või varastab' — ERA II 28, 646 — Viru-Nigula; *vaksimees.* Siin on enam *vookusemees. Vaksi täis*, kui inimene halbu tegusi tegi — ERA II 37, 101 < Jõhvi; *vaksimees* teeb vigurid. Mis sa teed oma *vaksisi* — ERA II 38, 523 < Viru-Jaagupi; *vaksimees* teeb vigurid, ajuti tõtt ja ajuti valet — ERA II 28, 388 < Lüganuse; *vaksimees* 'naljategija' — ERA II 38, 227 < Väike-Maarja. See poiss on *vakse* (vigureid) täis < Väike-Maarja (E. Elisto); *vaks*, g. *vaksi* 'vigur, veiderdus' AES < Koeru; *vaks*, g. *vaksi* 'kelmustükk' (inimese kohta), *(h)albu tempa tieb*: *näe, missugused vaksid tal sies on* — AES < Järva-Madise; *vaksimees* on vigurite gija. Küll sel on *vaksisi sees* — ERA II 28, 757 < Jüri. Vallatu inime teeb *vaksi.* Mis sa näitad oma *vaksimist* — ERA II 27, 199 < Nissi; *vaksimeheks* nimetasid Pühatu mõisa teomehed, kes enne meil naabriteks olid, niisugust, kes miskisugusid viguritükka tegi ja teisi neid uskuma tahtis panna, teisi narrida tahtes — ERA II 23, 536 — Märjamaa; *vaksimēs* 'koerusetegija' — AES Kullamaa; *vaksimees* teeb need teod, mis midagi ei ole — ERA II 55, 316 — Ridala; *Poesil om viguri ja vaksi sehen* 'poiss on vigureid ja koerusi täis' (Helme); *vaksimees* 'hambamees, vigurivänt, naljategija' — ERA II 42, 131 < Kolga-Jaani; *Teeb vaksa* 'teeb koerusi' < Torma (P. Ariste); *vaksa tegema* 'tempe tegema' < Kodavere (V. Ernits); *Sul om oma vaksid ja vigurid* < Rannu (E. Kink). Saaremaal *vaksid* tähendab koerust, vigurit (M. Tooms). Tallinna õpilaste erikeeles (argoos) *vakse tegema* tähendab 'koerustempe tegema' (R. Aegna). Järvamaal

[1] Klambrites on toodud isikute nimed, kellelt andmed otse on saadud. Kuna huvi pakuvad ainult sõnad «vaks» ja «vaksimees» ja foneetilisi märke on kasutatud ainult mõnes üleskirjutuses, on needki siin lihtsustatud transkriptsioonis.

tähendatakse sõnaga ka nõidust: «Nüid änam niukesi vaksisi ja kuntsisi ei jole.» — ERA II 14, 439 < Paide. *Vaksimees* esineb nõia tähenduses nähtavasti juhuslikult. On üsna mõistetav see psühholoogia, mis ühendab nõiatembud tembutuste ja viguritega üldse. (Nõia tähenduses esineb juhuslikult ka näit. *vigurimees*, *tükimees*.)

Sõna kohta, kuigi see on õige üldiselt tuntud, pole meil praeguseni kuigi palju kirjutatud. Puudub see ka Wiedemanni sõnaraamatus. O. Loorits oletab selle etümoloogia kohta: «Die entsprechenden Handlungen und Mittel sind schon in den verschiedenen Zaubererbezeichnungen deutlich ausgedrückt: das in der katholischen Kirche so wichtige Wachs, bzw. Licht figuriert in der Zaubererbezeichnung *vaksimees* («Wachsmann»). (O. Loorits, Estnische Volksdichtung und Mythologie. Tartu 1932, lk. 68—69.)

See oletus on ilmselt ekslik. Sõna on laialt tuntud riigisaksa kõnekeeles, rootsi ja Soome rootsi keeles, on viimast teed kaudu tunginud ka soome üliõpilaskeelde. J. Pavlovski «Deutsch-russisches Wörterbuch» märgib: Faxen, pl. s. Grimassen; Possen; Narrenpossen; auch (unnütze Ausrede) пустые отговорки, Faxenmacher, s. Grimassenmacher, Possenmacher. Soome-rootsi kõnekeeles: V. E. V. Wessmann, «Samling av ord ur östsvenska folkmål»: fax *faks* l Livlig okynnig person; faxer *fakser*-fuffins, upptåg. P. Ariste andis järgmisi suulisi lisandusi: *faksən måχən* tähendavat Hamburgi kõnekeeles 'Possen reissen'. Helsingi rootsi argookeeles *han har fax* 'tal veab', samuti soome üliõpilaskeeles: hänellä on hüvä faksi 'tal veab hästi (eriti armuasjades)'.

Eestis elavate baltisakslaste keskel on tuntud üldiselt *Faxen machen* 'vigureid, koerust tegema', nagu kinnitas Tartu saksa gümnaasiumi õpetaja E. Kobolt. Sei doch still, *mach keine Faxen* und iss weiter (W. Anderson). A. Saareste kinnitab suuliselt teadet sõna tarvitamise kohta Tallinnas: *Mach keine Faxen.*

Nii on üsna usutav järeldus, et meil käsiteldava sõna puhul on tegemist saksa laensõnaga, mis on siirdunud eesti keelde tähistama koeruse-, viguritegemist, kuid Järvamaal ka nõidust, õieti sellega seostuvaid tembutusi, ja üldse seda laadi tembutusi. Ühtlasi näitab see, kuidas süütute tembutuste nimetus võib muutuda eufemismiks nõiatembutustele ja sõna aegamööda minetada eufemismi funktsiooni, siirduda otse või vaheastmete kaudu tähistama päriselt nõiamanipulatsioone või nende tegijat [1].

«Eesti Keel» 1935, nr. 2—3, lk. 62—64.

Märkus: 1. Täienduseks vt. E. Laugaste, Nõia ja nõiduse nimetusi eesti murdeis. — *Eesti Keele Arhiivi Toimetused*, nr. 8. Tartu 1937, lk. 26.

VILLEM GRÜNTHAL

(1885—1942)

EESTI RAHVALUULE KEELEST 1931.

[— — —]

Lõpuks veel mõned märkmed rahvaluule stiili ja sõnalise tagavara kohta. Iseloomuliseks võidakse rahvaluule stiilile nn. korduvaid, stereotüüpilisi lauseid pidada, mis, olgu missuguses laulus tahes, kuid samasuguses olukorras, võivad esinduda. Neist on eriti setu laulud rikkad, — tõendus, et seal muistsel laulul põlised ja kauaaegsed viljelusetraditsioonid on suutnud välja kujuneda. Tavaline setu laul algab lauluridadega: *Nõsi üles hommungulla, varra iṅṅe valgeheda* ... See sisaldab otsekui situatsiooni kujutuse, sissejuhatuse sündmustikule. Mujal ei tunta seesuguseid.

Niisama sagedad ja ühtlased on setu lauludes situatsiooni edasiheietuse kui ka küsimuse ja vastuse formulid. Näit.: *Nägünesse, kuulunẽssẽ, kes küll vasta puutunesse.* Seesugune fraas viib sündmuse edasi. Küsimus alustatakse tavaliselt reaga: *küsütelli, nõvvatẽlli* ... Ja vastus: (Näio) *taidsẽ vasta lausta. Täidsẽ targastẽ kõnelda*, ehk: (Näio) *lausi meelestani, lausi meele poolẽstani.*

Põhja-Eesti lauludes, ka kirdepoolsetes, ei ole sarnane luulefraseoloogia nii välja kujunenud ega stereotüüpiline. Siiski üht ja teist sarnast esineb põhjapoolseteski lauludes. Nii on lugu näit. kostustega: *kuuli ... vasta kosti, varsi vasta'eli ... kõneli ...* või *vaide vastaeli.* Kirde-Eestis leidub peale selle seesugune kindel kavapärane lause kui: *Las küsime, kannatamme*, Kolga, H IV 6, 155(6), ehk: *Laa küsin, kuule'elin*, Lüg., H IV 4, 38(11) jne. Neil on vasteid Ingeri lauludes. Laen on võimalik, isegi tõenäoline.

Niisama moodustavad kindlad sõnaühendid ja epiteedid rahvalaulude luulekeele põlise tagavara. Nimetatagu siin ainult üksikuid näiteid. Nii on neiu ja naise kohta olemas eriti rikkalik kujukate ütluste tagavara, meeste, loomade ja eluta asjade kohta vähem: *hahka särki* (Set.) *hallikuube* (Vir., Vilj.), *kaabopää* (Vir., Vilj.), *kaerasööja* (Vir., Set.), *kannusjalga, kardavanik* (Set.), *käbikübar*, vrd. Ing. *käpykypärä, kübärpää, lagjakaabo* (Set.), *laia käppa* (Vilj.) = hunt, *linajuuksed* (Vir., Set.), *linalakka* e. *linalehti* = hobune, *linapää* (Vir.), *linatukka* (Vir.), *linikpää* (Set.), *luikpää* (Set.) = naine, *musta kulmu* (neiust, poisist, mehest),

piiripää (Vir.), *punapõlle, punapärga, pärgapää, rataskaela* (Set.) = hobune, *saabassääri, sinipõlle* (Set., Võr.), *sinirüüd* (Set.), *sinisukka, sõlgerinda, sõrasilma* e. *hõrasilma* = hobune valge silmaga, *säresoomeline* (Võr.), *tsõõrisarna* (Set.), *tutupää, ubasuu, vahahiusse'* (Set.) *vanikpää*, (Set.), *vesihiiro* (Vir.) = *hiiro*. Märgitagu samuti *tsõõri moro* (Set.), *vahavainio, vaskivainio* jne.

Lõpuks ei saa puudutamata jätta mõnesuguseid iseärasusi rahvalaulude sõnatagavaras. Tavaliste murdesõnade kubinas esindub mingeid silmanähtavalt vanapäraseid elementisid, ka laensõnu, mida nüüdne elav keel ei tunne või nii ohtrasti ei tarvita. Toome siin vanapärastest sõnadest järgmised, rahvaluulele iseloomulikud: *arbija* (Set.), *arbuja* (*Vir.*), *arbutama* (= nõiduma), *aro, ar(v)oline, alo* (Set.) = soo, askel (Vilj.), *azẽl, askle* (Set.), *hahk* = hall, *heris, herits* (Võr.-Set.) = kelm, *hurm* = veri, *hähk* = pulm (Set.), *igäkulo* (Set.), *igi-, igine* = igavene, (Vir.) *iha, kabo* = neiu, naine, *kammelik* = kole, vrd. ing. *kammaala, kaput, kard* = plekk, *kikerdama* = veeretama, *kirjukorja* = saan, *kund, kond* (Set.), *kõnnu* = mets, *kõrb* = põline mets, *küsitelen, lagle* = metshani, *lape* = külg, *lebama, lugu* = arv, *luulema* (Vir.) = arvama, *maasulane* = kubjas, *mesimari, nast, naast, neidine*, vrd. ing. *neitinen*, sm. *neiti, nägümä* = paistma, *oppema* (Vir., Saar) = õpetama, *osa* = liha, *pain(i)ma* (Set.) = värvima, *piirda* (Vilj.) = lõigata, *ribe, rive, soetama, sugema, sundija* = kubjas, *taidma* = oskama, *tutkame* — ots, *tutjuma* (Set.) = hõljuma, *tõra* (Set.) = tüli, *varb, vägi* = *rahvas* jmm.

Vanalaadiliste sõnade hulgas on suur hulk laensõnu, eri allikatest ammutatud. Neistki mõned kujutavamad: *aiake, aekene* (germ.) = äärepeal, *harmi* = hall koer, vrd. sm. *harmaa* (balti laen) = hall, *hatt* (Vilj., Set.; germ.), *härtu* (germ.), *hingist, ingest* = ratsu, vrd. ing. *hengesti, kassa* (paula) (ven.) = juukse(pael), vrd. ing. *kassa*, set. *kosa, kilda* (germ.), *kil(l)ing, kirmas(k)* (saks.), *krookima* (Vir.) = kurrutama, *kääv* (ven.), *kört* = kuub, *körtima, looper* = käskjalg, *lüht, mark*, vrd. ing. *markka* (germ.), *mukk* = nägus, *münt* = raha, *oldermann, paat* (balt.) = tumekollane, eriti hobune, *paater* (saks.) = kaelaraha, *pajatama* (ven.), *penning* (saks.) = *piiga, poord* (saks.), *pussak* (ven.), *püük* (Vir.; saks.) = pesu, *raiz* (Set.) = reis, ka adrakurg, *rakk* (germ.) = koer, *rind* (ven.) = rida, *roov* (saks.), *rukk* = kuub, *sund(i)ma* (Set.; ven.) = kohut mõistma, *surnuk* (ven.), *taalder* (saks.), *tapper* (Vir., Vilj., Hiiu; ven.) = kirves, *telder* (saks.) = sõiduhobune, *tarvo* (balt.) = metssõnn, *vaip* (germ.) = tekk, *veering* (saks.), *viisuma, viisama* (ven.) = vahtima (Vir.), *virb* (ven.), *värvima* (saks.) = palkama, *ümbrik* = kuub.

Teadagi on laenude poolest vahe eri maakondade vahel. Nii on setu lauludes tunduvasti enam vene laenusid kui mujal. Näit.: *ada* = põrgu, *hõlst* = холст, *hot* = ehk küll, *kaadsa'*, vrd. Vir. *kaltsad, kamand* = hulk, *kantora* = vallamaja, *kabak, kitasnik* = üleriie, *kosa* = pats, *kost, kostitama, kull'atelema* = lusti pidama, *kulatski* = sai, *kumak* = liik lõnga, *kun(n)itsa* = maks, *kurst* = peotäis, *kusal* = taru, *laaditama* = tegema, *liis(t)na* = ülearune, *loohka* = 'laadna', *maaster* = kloos-ter, *mats, matso, määts* = kera, *miira* = vald, *mutitama, mut'utama* =

eksitama, *penätämä* = kaebama, *piknä, pitnä* = susla, *proogi'* = püksid, *prääditama, seenine* = vöörus, *sutitama* = *hukka* mõistma, *sölk* = siid, *takan* = joogiklaas, *truuska* = kaaslane, *tsura* = poiss, *tsäiu* = tee, *tsäpoka, tsääräk* = kärakas, *tsöloka* = surnukas jne.

Sellevastu esindub kirde-eesti keeles, mis ju hoopis muudel alustel näib sündinud [1] kui muud Eesti murded, mõnesuguste vene laenude kõrval rohkesti sõnu, mis soome keelest tuttavad on, nende hulgas tähtis kogu ka rootsi laensõnu. Soome laenusid leidub mujaltki üleskirjutatud rahvalauludes. Üksikud võivad tüüpilisedki olla. Mõned näited: *azel*, gen. *askle* (Set., Vilj.), vrd. ing., kuid eraldi sm. *askare*, *ilda* (Vir.), vrd. sm. *ilta*, *imbe, kaubinge* (Kolga), vrd. sm. *kaupunki* = linn, *kumpali* (Kolga), vrd. *kumppani, leikar, lemme-, leeme-* (Set.), vrd. sm. *lempi, matka, meeletahtu-* (Set.), vrd. ing. *mielihetty, narsutama* (Muhu), vrd. sm. *narskuttaa, pääpaika* (Set.) = linik, *parda, pölü* (Set., Vilj.), vrd. sm. *pöly, siniriba* (Vilj.), vrd. ing. *ripa, turki* = kasukas, vrd. sm. *turkki, viiko* = nädal, *vilt* (Vir., Set.) = tekk, vrd. sm. *viltti, voos* = aasta, *ülgä* (Set.), *ülä, ürga* (Vir.), vrd. sm. *ylkä* jne.

Aga enamad küsimusesse tulevad vanapärased sõnad on rahvalauludes siiski õige ühetasaselt ära jaotatud, mis nende kauaaegset tarvitust näib osutavat. Selleski suhtes on rahvaluule keelepõhi vana. Laensõnad peavad muidugi suurelt jaolt 1300. aasta paigult ja hiljemastki ajast pärit olema.

Eespool on sagedasti võidud eriliselt vanu vormisid analüseerides nende lähtekohaks Viru kirdeosa eeldada, kord suurema, kord vähema tõenäosusega. Teiselt poolt on vana kirjakeelegi kaasabiga võidud kinnitada, et suur osa vormisid seesugustena juba vähemalt 1600. ja kes teab 1500. a. paigu on pidanud olemas olema. Enamatel juhtudel peab siiski võrreldes tugevat mõjustust, et mitte ütelda otsekohest ammust laenu, Virumaa murde poolt oletama. Kõike vanapärast rahvaluules ühiseestiliseks osutada ei ole kuidagi võimalik, kui ka vormid mitmeti tähelepandavalt suurt vanust näivad kinnitavat. Kahtlemata on nad vanad, isegi põlised, kuid ikkagi virupoolse laulu mõju all säilinud. On tuttav, et kustki nii palju laulusid ei ole kirja pandud kui sellest Eesti kitsa-alalisest kirdeosast. Sellel asjal peab oma seletus olema, niisama kui sel asjaolul, et eesti rahvalauludes ükski kohanimi nii sagedana ei esindu kui just Viru. Seesugust sagedust võib veel leida ainult ingeri lauludes. Seisukoht on samasugune. Viru laulude haruldast küllust sisuliselt, vormiliselt, sagedasti isegi keeleliselt ei või ingeripoolse laulu omast lahus pidada. Selle võrra näikse mõlemate saatus teineteisega seotud olnud.

Igaühele, kes ingeri rahvalaulusid on jälginud, on silma torganud eriti eestipäraste laenude rohkus. Ingeri laulud, nimelt Lääne-Ingeri omad,

[1] Oletatavasti on Viru rannamail juba 1000. aasta ümber ja kes teab ennegi edasitagasi rahvaliikumisi olnud. Seda näitab kirde-eesti murde astmevahelduse taandumine samas kujus kui soome keeles, rida häälikuloolisi iseärasusi ja ka sõnastik. Kes teab ei ole ehk liiga julge oletada, et kirdeosasse vanemal ajal osalt soometõulist (Ingeri poolt valgunud) rahvast juurde on asunud, mis aastasadade kestes eesti keele mõju tõttu põhjalikult eestistus, siiski kohati paljugi algupärast alal hoides ühenduse tõttu Ingerimaaga. Enne 1500 a. on see kirde-eesti keel igatahes juba olemas olnud.

otse kubisevad eestipärastest sõnadest[2], ütlustest, ainetestki, motiividest. Mõnel pool on eesti laensonade rohkuses tahetud näha lihtsat edvistust võõraste ebemetega, millele suuremat ja kandvamat tähendust ei tarvitseks anda. Tõepoolest ei näi asi siiski nii olevat. Hoopis kõrvale vaadates sellest asjaolust, et Lääne-Ingeri murre ikkagi eesti mõjust tugevasti läbi on tunginud — ja see ei või mitte vastne olla, sest et sedasama vadjagi keele suhtes võidakse kinnitada —, leidub Ingeri lauludes vanu, kindlakskujunenud luulekeele elementisid, ms. ühissõnu-epiteete[3], terveid lauluridu. See sunnib oletama, et läbikäimine ingeri- ja eestipoolse rahvaluule vahel palju sügavam, otsekohesem ja lähesem on olnud, kui võiks arvata ja kui vahest on arvatud.[4] Asjaolusid kaaludes ei võigi see teisiti olla.

Seda kõnealust lähest vahekorda kinnitab peale muu, lugematute üksikute lauluridade kohtade spontaanne tarvitus, võõrasteski ühendustes erinevategi motiivide raamis, edasi hulk selgesti oma algupära avaldavaid eestipoolseid süžeesid või nende vabu teisendeid ja valdavalt suur kogu laenusid tervete laulude näol.

Teiselt poolt on kindlaks tehtud, et Virumaa rahvaluules ohtrasti soomelaadilisi laenusid esindub, mitte üksi sõnu, võrdlusi, vaid samuti lauluridu ja terveid laulusid, kuigi kes teab mitte kaugeltki sel määral kui vastuoksa. Need avaldavad selgesti oma päritolu Ingeri poolt. Veelgi enam. Teinekord kerkib setu lauludes esile sõnu, ütlusi, lauluridasid, mis ainult jälle Ingeri poolt leitavad on. Ühtlus on puhk-puhult otse üllatav. Ei saa kuidagi mõtet tagasi tõrjuda, et nende mõlemapoolsete rikaste rahvaluuleainete ühtlus kord geograafiliseltki olemas on olnud. Kas on ta Virumaa kaudu käinud, muude alade vahendusel, või isegi piki teist Peipsi randa, seda on võimatu kindlaks teha.

[— — —]

«Eesti Kirjandus» 1931, nr. 5, lk. 280—285.

---

[2] Sõnadest, mis kas otseteed eesti keelest on laenatud, või ligemat ühtlust eestipoolsetega osutavad, nimetatagu: *askelii* = toimetusi, vrd. Set. *azẽl, hyvyys*, vrd. Vir. *hüüs* = varandus, ka Mülleril, *kapukka, karta, kastari* = linn, vrd. Set. *kaster*, Vir. *kastorĩ* (laensõna), *kulopää*, vrd. Set. *kulopää, kumu*, vrd. Set. sam., *käpykengät*, vrd. Set. sam., *kyssytellä, lappia*, vrd. Set. *lape* = külg, *leivämaa*, vrd. Set. sam., *liitto*, vrd. Vir. *liit*, Set. *lido* = kimp, *malvalahan* = sõtta, vrd. Võr.-Set. *malvi* = maleva, *nurmi* = põld, *paatti* = paat hobune, *panimet*, vrd. Vir. *panemed* = paelad, *puute*, vrd. Set. *puude* = võõ, *päite*, vrd. Set. *pääde, päide* = tutt, *sisovainen*, vrd. Set. *sisask; sorto*, vrd. Vir. *sõrd*, Set. *sõõrd, tare*, vrd. Võr.-Set. *tare, vahatukka*, vrd. Set. *vahalatva* = kollased juuksed, *vaskivainio*, vrd. Set. sam., *virpoi, virpi*, vrd. eesti *virbi, ummiskenkä*, vrd. *ummisking* jne. Ka laensõnade poolest avaldab Ingeri rahvaluule sagedasti imeteldavat ühtlust eestipoolse Virumaaga, näit.: *hengesti*, vrd. Vir. *hingest*, vrd. rootsi ja saksa *Hengst*, *isloissa* = valjastes, vrd. Set. *izüdze, lapatti*, vrd. Set. *lapat, läsiä*, vrd. Vir. *lesima* (juba Mülleril) = lamama, *manitella* = meelitada, vrd. Set.-Vir. sam., *penninki, rinta*, vrd. Set.-Vir. *rind* = rida, *sutittaa*, vrd. Set. *sutitama, tenkä* (ven. деньга), *vaakanaiset*, vrd. Vir. *vaagana* jne.

[3] Eriti tähelepandav on sarnasus luulekeele kujukate ütluste poolest: *armonantaja*, vrd. eesti *armuand(a)ja, atrankantaja*, vrd. Set. sam., *hautoja, helmekaula*, vrd. Vir. sam., *kantaja, kasvataja, kypäräpää*, vrd. eesti sam., *linttipää*, vrd. Vir. sam., *saapassääri*, vrd. eesti sam., *solkirinta*, vrd. eesti sam., *tanupää*, vrd. eesti sam., *tinavyö*, vrd. eesti sam., *valkopää*, vrd. eesti *valgepää* jne.

[4] Ingeri lauludes mängib muu seas näit. *vello, veljyt* sama osa, mis setu lauludes, ja *viie velje* kõrval esindub harilikult samuti *seitse sõsart* nagu setukestel jms.

OSKAR LOORITS

(1900—1960)

EESTI RAHVALUULETEADUSE TÄNAPÄEV 1932.

[— — —]

2

Eesti rahvaluuleteaduse tänapäeva esimene ja peamine ülesanne on: materjal korda: Ennekõike olgu meil hää ja täielik ülevaade toorainestikust endast. Asjatundlik korraldus on võrratult väärtuslikum enneaegsete targutuste õhulossidest, mis varisevad kokku. Selles suhtes pole meil põhjust võtta eeskujuks neid maid, kus aastakümneid on püütud teha nii-öelda suurpoliitikat teaduses hiilgavate teooriate ja hüpoteeside püstitamisega, kuid säälsamas üksteise ja iseendagi arvamusi on aina muudetud vahepääl päevavalgele tulnud lisamaterjali sunnil, kuna lõplikuma ülevaate muretsemises ja materjali enda süstemaatsemas korraldamises pole jõutud siiski veel teab kui kaugele. Ei tohi jätkuda meil aga teiselt poolt ka rahvaraamatute vähenõudlik vaim, mis lapseliku uudishimuga haarab mängimiseks küll puha juhuslikult ettepuutuva, kuid paiskab ka puha virvarriks segi, olles võimetu arukamaks analüüsiks või avaramaks sünteesiks. — Alles selles raamistikus tajume lõpuks, kus ja kes on õieti meie suur ja püsiv eeskuju: ei keegi muu kui meie oma vanameister Hurt, see kriitiline ja selgesilmne teadlane, kes ei kadunud teoretiseerimispilvede taha ega vajunud populariseerimismadalusse, vaid oma kogude vaikse, kuid seda geniaalsema korraldusega pani jäädava aluse eesti vanavara uurimisele. Sellelt baasilt ehitagem edasi! Täielik tunnustus Eesti ainulaadsele suurmehele, kes ei tohi jääda varju teiste kõrval! Ei ole juhus, et Eesti Rahvaluule Arhiiv [1] võttis oma korraldustöö eeskujuks just nimelt Hurda ega mitte teiste kogujate või Soome (ja Soomet üksikasjadeni jäljendava Läti) süsteemi: aastakümnete kogemus on näidanud, et Hurda süsteem on neist kõigist kõige parem.

Nii meie siis korraldame: käsikirjad kausta järele sarjadesse (ERA I = foolio, ERA II = kvart ja ERA III = noodid) [1] ja sarjad kronoloogiliselt köidetesse, mis lisanduvad aasta-aastalt.[1] Jooksva provisoorse ülevaate pakub üldregister, kuhu märgitakse iga käsikirja saabumisel kohe eri lahtrisse, kust, kunas, kellelt, mida ja kuipalju materjali on saadud. Üksikasjalikuma ülevaate annavad spetsiaalregistrid. Hää põhja neile on pannud Hella Murrik-Vuolijoki [2], kes koostas Hurda kogus leiduvate vanade (algriimiliste) rahvalaulude tüüpide registri. Seda tööd on nüüd jätkatud Arhiivis, nii et varsti valmib juba täielik ülevaade kogu eesti vanemast laulurepertuaarist (pooleli on veel ainult Andersoni [3] ja Kalda [4] ehk nn. EÜS-i kogus leiduvate laulutüüpide register). See on suursündmus meie runode uurimise ajaloos, mille tähtsust praegu vahest veel ei aimatagi. Aga tuletagem meelde, et seniseist uurijaist võibolla ainult Kallas oma väitekirjas korduslaulest on enam-vähem täielikult kasutanud ära kogu omaaegse materjali, kuna soome uurijaist seda just ütelda ei saa, veel vähem soome üliõpilasist, kes on koostanud teatud laulutüüpide värsiloendeid ja sedagi õige kehva keeleoskusega. Ja pärast Kalda uurimuse ilmumist on kogutud ka juba niipalju uut lisamaterjali, et tekib mitte ainult sisuliselt, vaid päris põhimõtteliseltki põnev küsimus: kuivõrd paikapidavad on praegu veel Kalda [5] väitekirja tulemused ja kuivõrd järelkorjandusega saadud lisamaterjal on täiendanud, täpsustanud, muutnud või koguni lükanud ümber Kalda väiteid ja algkuju rekonstruktsioone?[2] Mis mõtelda siis muistki ja liiati veel võõraste uuritud lauludest muud kui seda, et senise üht-teist soovida jätva töö tülika ja ikkagi samapalju aega nõudva kontrolli asemel oleks küllap vist mõistlikum alustada eesti laulurepertuaari uurimist uuesti täie hoole, täpsuse, keeleoskuse ning teaduslikkusega ja laiendada see kavakindlalt üksikute tüüpide ja rühmade jälgimiselt laulurajoonide, sünnipaikade ja aegade, levimisteede ja -põhjuste, edasiarengute ja lokaalmooduste, ettekandeviisi ja -tingimuste, värsimõõdu ja -ehituse jne. jne. üksikasjalikumale kindlaksmääramisele, kus meie praegu ju kõikjal veel — tõtt lausa välja üteldes — aina kõikuval oletuste pinnal vaarume, kohandades soome runouurimuste tulemusi kuidagiviisi meie tingimustesse [7]. Nüüd aga, kus Arhiiv oma tüüpide registriga võimaldab

[1] Soome ja Läti kogude korraldus läheb meie omast põhjalikult lahku selle poolest, et seal kogud korraldatakse korjajate järele, mistõttu iga elava korrespondendi, *resp.* stipendiaadi kogu võib aina ettenägematult kasvada ja keerulistada kogude üldist katalogiseerimist kui ka juurdetuleva materjaliga tutvumist, kõnelemata originaalide ebapraktilisest kasutamisest ja säilitamisest lahtiselt, ümbrikuis või mappides, kus nad võivad segineda, kuluda ja kadudagi palju hõlpsamini kui meie muutumatult püsivais köiteis (isegi Eisen on meil praegu köidetud ja hoopis hõlpsam kasutada). Soome süsteemi päämise hüve — iga üksiku isiku ja maakoha eri repertuaari ülevaatlikkuse — asendavad meil teoksilolevad korrespondentide, objektide ja kihelkondade (s. t. topograafiline) register. Ja õieti ei tohikski kulutada originaale sellise ülevaatlikkuse taotluseks, vaid selleks tuleks korraldada vastavalt koopiaid.

[2] Nende küsimuste selgitamiseks üliõp. Põdras on võtnud monograafiliselt uurida ühe huvitavama korduslaulu «Suisa suud» [6].

meie vanavara [8] rahvuslikuma ja väärtuslikuma ala uurimist täies ulatuses,[3] nüüd eesti üliõpilane ja noor teadlane peab vabastama soome hõimumeelse kaasvõitleja eesti runode uurimisest ja peab võtma selle iseenda rahvuskultuuriliseks auasjaks.

4

[— — —]

Kaks mainimisväärset saavutust on ometi, mis meie üliõpilaste senisest tööst jäävad loodetavasti püsima ja pakuvad enam või vähem kõlbulise baasi edasitöötamiseks: pooleliolev juttude konspekteerimine ja juba valmiv uuemate (lõppriimiliste) rahvalaulude sedelkataloog,[4] kuhu on kopeeritud iga laulu esimene salm ühes salmide üldarvu ja värsside arvu noteeringuga salmis (4×4=4 salmi à 4 värssi), kuna sedelid ise on korraldatud assistent E. Pässi poolt tähestikuliselt esimese salmi esimese sõna järele, sihina koondada kõik ühe laulu teisendid siiski ühe märksõna alla. Kui hästi see pikaleveninud töö lõplikult õnnestub, on veel varajane öelda, kuigi tahaks loota häid või vähemalt seni ilmsikstulnud pattude hoolsat parandust. See kataloog peaks huvitama edaspidi ka meie kirjandusloolasi, sest ta skitseerib üsna huvitavalt kunstluule rahvapärastumist ja edasiarengut massis [9]. Eriti see võiks huvitada saksa uurijaid, kes meie uuemast laulurepertuaarist võiksid leida mitte ainult üllatavalt palju saksa algupära, vaid veel enam — meil säilinud tõlgete varal võiksid paremini jälgida oma emamaal juba ununenud või ununevaid lauluredaktsioone[5]. — Kui lisame juurde, et üliõpilane H. Tampere ainuüksi on sooritanud auhinnatööna ka hiiglasuure trükitud laulukogude kataloogiseerimise,[6] siis seisame siingi lõpuks suursaavutuse ees: nagu vanemast, nii on meil juba olemas täielik ülevaade kogu eesti uuemastki laulurepertuaarist, ja jääb aina oodata asjahuvilisi, kes seda oma uurimusiks kasustama tõttaksid.

[— — —]

8

Meid lohutatakse tavaliselt sellega: vanavara kogumine pole meile enam eriline voorus, selle olevat sooritanud juba eelmised põlved. See väide on ainult osaliselt õige. Meil on kogutud ju tõesti paljugi hääd

[3] Nüüd õieti võiks kerkida päevakorda ka juba põhjalikuma antoloogia koostamine. Samuti tuleks asuda kord ometi rahvaluule esteetilise külje süstemaatsemale vaatlusele, mida senini on harrastatud ikkagi ainult juhulise kõrvaltööna.

[4] Eiseni kogu uuemate laulude kataloogi koostas provisoorselt B. Sõõt üksinda.

[5] Selles mõttes tähelepandav on prof. Andersoni äsja ilmunud uurimus «Das Lied von den zwei Königskindern in der estnischen Volksüberlieferung». — Õpetatud Eesti Seltsi Toimetused XXVI.

[6] Tampere töö «Eesti trükitud laulikute bibliograafia» [10] ilmub pärast lõplikku viimistlust loodetavasti ka trükis ja on sellisena peaaegu esimene nii laiaulatuslik katse maailmas bibliografeerida ja võimalikult veel lähtekoha-märkmetega varustada ühe rahva kogu trükitud lauluvara (arvestamata muidugi nimelist kunstluulet).

ja hästi, kuid küllalt on jäänud ka juhuslikuks, puudulikuks või hoopis kahe silma vahele, kõnelemata uuest rahvaloomingust, mis kasvab ladelademelt juurde. Muidugi ei vääri meil koguda ainult ettevalmistamata stipendiaatide ja ebakriitiliste koolilaste abil, millega liialdatakse praegu vahest ehk Lätis[7] ja mis annab materjali küll arvult väga palju, kuid sisult pahatihti väärtusetut, ülearust ballasti või lausa võltsi, mis enam segab kui soodustab ainestiku tõelise rahvapärasuse ja geograafilise levingu fikseerimist. Meie ainekogud on paisunud juba selletagi küllalt suureks, rohkete dublettide tõttu osalt isegi ülearu suureks, ja meie järelkorjandus on tarvilik kvaliteedi, mitte kvantiteedi tõstmiseks. Ja kui meilgi mõnikord varem kontrollita on pagineeritud isegi mustandeid, võltsitud salakaupa ja teiste kogude koopiaid, siis meie, nooremad, peame olema seda nõudlikumad ja tundma vastutust ka selle töökoorma pärast, mida veeretame ette tulevasile uurijaile. Ei, lubatav on ainult kavakindel, hästi instrueeritud ja vastutust tundev kogumistöö. Ei tohi korduda enam meie rahalise kogumise madalam tase, mis peegeldub EVR-i nimelises kogus (1921—1927) [12], kus üliõpilasi-stipendiaate saadeti välja ilma juhiste ja andmeteta, isegi ilma kogumise tehniliste ja metoodiliste reegliteta, aina hää õnne ja naiivse lootuse peale — «koguge, mis saate ja kuidas ise oskate»! [— — —]

Niisiis: kogumine iseendast pole ülearune, vaid vastupidi — vajalik. Küsimus pole selles, kas koguda, vaid kuidas koguda. [— — —]

10

Kogumise, korraldamise ja sidemete sõlmimise kõrval võib eemalolijale näida, nagu oleks meil unarusse jäänud kõige selle eesmärk — teaduslik uurimistöö ise. Ometi kultiveeritakse jõudumööda ka seda, meil teadagi söödis seisnud uudismaad, kuigi vilja valmimine ja lõikus trükivihkudesse nõuab veel aega. Küps uurimus eeldab rahulikku süvenemist. Kogumise ja korraldamise erakordsele kiirtempole vastukaaluks seisku siin juhtlause: *festina lente* [13]. «Me oleme seks liiga vaesed, et lubada endile alaväärtuslikku, odavat kaupa», me tohiksime lubada endile ainult võimalikult head. Meie tugevuseks saagu põhjalikkus ja monumentaalsus. Taotlegem algusest pääle täie vastutustundega seda, et meie tööd ei tuleks teistel mitte jälle ümber tegema hakata.[8]

---

[7] Küll kasutame meiegi heameelega eriti just koolide kaasabi kogumisel, kuid suurema ettevaatusega ja ainult valitud motiivide puhul ning sedagi õpetajate terasel kontrollil. Ei saa ometi salata, et meilgi koolide abi kaldutakse mõnelt poolt ülehindama. Kujuka näite õpilaste kaastöö hüvedest ja pahedest pakub alamal E. Treu-Laugaste uurimus ööbiku laulust [11].

[8] Ja just sellepärast peame olema väga ettevaatlikud seniste eeltööde suhtes. Nende ridade kirjutaja on kogenud juba liivi usundit kirjutades küllalt, kui vähe võib usaldada neid eeltöid: Aarne registri ja Eiseni koopiate kasutamine ei ole andnud näit. hundilugude puhul mingit tühjendavat ülevaadet. Ka rahvalaulude trükkimisel on selgunud mitme teisendi kahe silma vahele jäämine. Varasemaist aegadest ei maksa kõneldagi.

Teiselt poolt on praegu paratamatu aegsasti diferentseeruda ja spetsialiseeruda eriküsimusisse, et mitte õhku rippuma jääda üle jõu käivate ülesannete ahnitsemisega. Suurte sünteeside aeg on meil alles ees, nendeks on enne vaja eeltöid. Meie teadusepoliitika seisku kavakindlasti selles, et juhtida noori tööjaotuse põhimõttel iga ala eri suundadesse, kuid kasvatada neis samal ajal ka suurt ühistunnet ja vastastikust abivalmidust, — meie aeg dikteerib kollektiivsuse ka teaduses.

Kui esitatud põhimõtted kõlbaksid kaudselt ka kogu meie teadusliku töö üldnõudeiks, siis meie, folkloristid, peame võtma endile eraldi ühe ülesande veel enne kõike päevakorda: see on nimelt meie pseudofolkloori ja pseudorahvaluuleteaduse likvideerimine, et see meid kauemini ei kollitaks ega segaks asjatult järgnevate teadlaspõlvede tööd.[9] [———]

11

Uurimuste kõrval seisab raske küsimusena veel ainekogude trükkitoimetamine. Täies ulatuses, s.t. viimse reani kõik, mis kunagi vanavara pähe paberile pandud, ära trükkida on meil küll täitsa võimatu ja mõttetu: esiteks ei ole raha ja teiseks pole kõige selle trükkimist vajagi. Puhttoormaterjal huvitab ikkagi ainult väheseid ja on sellisena neile käsikirjaliseltki enam-vähem kättesaadav. Igatahes krediiti on vaja kasutada esijoones käsikirjade kordaseadmiseks. Ainsaks erandiks võiksid olla rahvalaulud kui meie loomingu kõige eestilisem osa. Kuid nendegi trükkimist ähvardab krediidipuudus pidurdada juba eepiliste laulude sarjas, kõnelemata palju arvukamast lüürikast. Ja ometi väärivad trükkimist ka paljud meie usundilised ja kultuuriloolised pärimused, muistendid jne. Tõesti, kogu toormaterjali äratrükkimine on sageli lihtsalt tarbetu, näit. kommete [———], uskumuste, muinasjuttude jne. puhul. Ja päris asjatu oleks trükkida näit. sama teksti veel kaks korda ainult sellepärast, et Hurda kaastööline on kopeerinud või teisendanud selle ka Eiseni jaoks, — oh, jätkub sellest ajakaotusest juba dublettide korraldamiselgi, et tõsiselt kahetseda parallelltööd, mida meil aina tükitakse tegema. Kuid ometi ei saa salata ainekogude põhjapanevat alust uurimistööle, ja sellepärast on möödapääsmatu ka ainestiku enda tutvustamine trükis. Küsimuse pääraskus seisab niisiis selles, kuidas, mil määral ja millise põhimõtte järele tekste trükkida. Küllap siin tuleb hoiduda kahest äärmusest. — Ühelt poolt puistatakse näiteid pilla-palla segamini ja seoseta, kust aga kätte juhtub (paisatakse neid koguni Indiast ja Hiinastki, ilma et näidatakse lüli-lülilt nende kuuluvust ühte ja geneetiliselt samasse kujutelmade ahelikku). Sellele vastukaaluks nõudkem järelejätmatult

[9] Selle kõrval veel üks tüütavalt raske ülesanne, mille on pärandanud meile minevik: trükitud ainestiku bibliografeerimine. Targutused maha arvatud, jääb veel küllalt väärtmaterjali, mis tuleks korraldada ja kasutada vastavalt käsikirjalisele. Tingimata bibliografeerida tuleks vähemalt see, mille originaale pole enam olemas.

enam süsteemi ja seost ainestiku enda esitamises. Vähem targutust ja omi sõnu — materjal ise juhtigu järeldusteni! [14] Iga katke ja killukese õigesse kohta asetamises seisabki suurem kunst, millega ehitatakse püsivaid ja taidurlikke uurimuslosse. Teiselt poolt ometi lepitakse sageli ainult materjali läbitöötatud kokkuvõtete ja tulemuste esitamisega, mis eeldab juba algtekstide eraldi trükkimist kas või osaliseltki, valimikuna või näitekoguna, ja on õigustatud muidugi sääl, kus seda aineliselt suudetakse. Meie kitsais oludes aga võiks seda teha käsikäes, s. t. ainekogu võiks liita võimalikult juba uurimusega ja trükkida need tervikuna koos. Selle vastu võidakse muidugi väga palju ja põhjendatult vaielda küll «tavalise lugeja», küll «puhta teaduse» nimel, kuid mis sääl ikka parata, kui raha kaheks otstarbeks eraldi ei jätku ja ainekogud jäävad meil selle tõttu lihtsalt trükkimata. Korraldagem nad siis pigemini uurimuse tasemele ja trükkigem neist kas või valimik.[10]

Ka puhtatüübiliste ainekogude trükkimisel võiksime vist loobuda senisest liigpendantsusest, mis teeb trüki palju kallimaks, kuigi ei vääri olulist tähelepanu. Nimelt tekstide kirevat transkriptsiooni ja osalt ka ortograafiat võiks normeerida. Ainult keele- ja kultuuriloo huvides pole suurt mõtet ikka jälle Stahli-aegselt trükkida «pühha kirri Saremaalt», nagu pole mõtet korrutada ortograafilisi kõikumisi meie kirjaviisis à la «leitsin kailja aistja» (s. t. kalja astja). Meie kirjaviiside iseärasusi on nii palju, et tekitavad täpses reproduktsioonis ainult asjatuid sekeldusi: «surnule rissd rinale pana» (s. t. rist rinnale) ongi Soomes kopeeritud «ninale». Ei tasu noteerida käsikirjades ka ilmseid «trükivigu», mis on tingitud puudulikust kirjaoskusest, mõne tähe kogemata väljajätmisest või veelgi sagedamini i, ä, ö, ü, õ punktide unustamisest. Küll aga tuleks märkida tekstides kajastuvat muljeerimist (trükkides pailjas või paljlas või pallas asemel ühtlaselt pal'las), katkehäälikut (trükkides ühtlaselt vana' halva') ja ülipika e, o, õ muutumist madalaks i, u, ü-ks (trükkides eksitava «mies tuob süöki» asemel siiski «miis tuub süüki» või veelgi kirjakeelele lähemalt «mees toob sööki») ja eri murrete hääldamise omapärasusi (näit. vene л ja ы Setus).[11] Kuid transkriptsiooni, ortograafia ja kirjamärkide ühtlustamisest kaugemale ka minna ei tohiks: lubamatu on kirjakeelistada tekstide murdelisust (hoolimata ebajärjekindlusist) ja sõnastust ennast ei tohi milgi kombel muuta. Algtekst on ikkagi uurimust elustav ja hingestav pühadus, mille rikkumine või võltsimine on

[10] Tuleks katsetada isegi rahvalaulude puhul vabaneda kõigi teisendite ballastist ja arendada värsiloend avaramaks, kui seda praktiseeritakse Soomes (enam arvestades normaal- ja lokaalredaktsioone, kontaminatsioone, lisades teisendite valimiku jne.), — teiste sõnadega, katsetada siingi ainekogu ja uurimise ühtesulamise võimalust. Meie sadade tüüpide ja mitmesajaliste teisendite hulga juures sunnib seda tegema lihtsalt trükkimisvõimaluste piiratus.

[11] Võtkem tüüpiliseks näiteks järgmine terav kontrast: Hurda «Vana kannel» ja «Setukeste laulud» on keeleliselt ühtlustatud ja teaduslikult seetõttu usaldatavamadki veel kui praegu trükitavad «Eesti rahvalaulud» [15], kus äärmiselt pedantne käsikirjade tähttäheline äratrükk ja seetõttu paljud korrektuurid teevad raamatu küll palju kallimaks, kuid vaevalt nii palju väärtuslikumaks.

lunastamatu patt. Lahti vassivast ümberkirjutamisest ja lobisevast belletristikast, mille all meie senised väljaanded nii pahatihti kannatavad![12]

Teine reform oleks teostatav tsiteerimises. ERA on fikseerinud juba rea igasuguseid lühendeid, mis avaldatakse loodetavasti kunagi «Eesti Kirjanduse» veergudel üldiseks ühtlaseks tarvituseks, niipea kui teistel naaberaladel viiakse samuti lõpule lühendite väljatöötus. Suureks ruumiraiskamiseks on edasi iga andme puhul allikate noteering (näit. H II 74, 321, nr. 56; EKS 4° 1, 234, nr. 5; ERA, Vene 2, 345, nr. 6 jne.). Meie materjali rohkuse juures see muutub pahatihti lehekülgedepikkuseks loendiks, mis võiks peaaegu kas või trükkimata jääda (näit. enam stereotüüpsemate kommete, mõistatuste, vanasõnade jne. puhul, mitte aga pikemate tekstide nagu laulude, juttude jne. puhul), kui tehakse vastav märkus, kustkohalt asjast huvitatu võib kontrolliks leida kasutatud tekstide üksikasjaliku allikaloendi (miks ei võidaks säilitada neid loendeid — võimalikult veel koos trükitu käsikirjaga — näit. ER Arhiivis, kuhu kontrollija peab tulema niikuinii originaaltekstide järele). Sääljuures ei tohiks aga ainestiku geograafilise levingu andmeid mingil tingimusel trükkimata jätta.[13]

Ma ei salga, et need kõik on hädaabi-ettepanekud, tingitud ainult koondamise ja kokkuhoiu paratamatusest. Nende kasutamine nõuab täit vastutustunnet ja töö-ausust, mis ei luba mingit võltsi ega

---

[12] Viimaseks näiteks on E. Pässi «Lihaheide Eestis» («Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat» VI), kus originaaltekste on tõlgitsetud nii vabalt ja tsiteeritud nii segaselt, et artikkel kaotab oma usaldatavuse ja on omane võrgutama muid uurijaid valejäreldustele. — Kui originaalis seisab näit. ainult «Teise peale ei tohi sülitada — lakud põrgus kuuma kivi pealt sülge», siis jääb küll täitsa lubamatuks ühendada seda keeldu omavoliliselt eriti just vastlapäevaga ja sõnastada päälegi tavalist ebausku minevikusündmusena: «Teise peale ei tohitud sülitada, muidu lakkus sülitaja põrgus kuuma kivi pealt sülge» (lk. 35). Aga nii on kogu artikkel asetatud perfekti, andes seega ebausu käskudele ja keeldudele pahatihti otsekui minevikus sündinud fakti ilme, — ebausu pildistamise asemele astub märkamatult kultuurajalooline kirjeldis! Kogu motiivistik antakse edasi ebaõiges valgustuses, kui konstateeritakse kindla faktina, et «Seajala kondid visati ka ahju ja selle tuhk viidi põllule» (lk. 12), kuna tsiteeritavas originaalis seisab hoopis: «Kui Vastla päeva sea jala kondid ahju visatakse ja see tuhk põllu peale viiakse, siis pidada lehmad suvel käima pead püsti ja kontisi närima.» Hoiatav on selline talitusviis eriti sellepärast, et välispidi näikse ju kõik asjad väga ilusasti korras olevat, kuna sisuliseks kontrolliks pole tavalisel lugejal mingit võimalust. See on aga usalduse kuritarvitamine. Kui väidetakse näit., et Saaremaal, Tarvastus, Põhja-Viljandimaal ja Rannus on sõidetud vastlapäeval eriti just ratasliugu, siis tundub kohe juba võõrastavana, et väite tõenduseks tsiteeritakse üksainus teade ja sedagi sootu Jüri kihelkonnast; päris paha aga on, et vastavas tsitaadis ei kõnelda midagi Saaremaast, Viljandimaast ega Rannust, et, edasi, originaali sõnastus ei vasta põrmugi äratrükitud tekstile ja et, lõpuks, siin pole üldse tegemist mingi spetsiaalselt just vastlapäeva kombe esitamisega, vaid kirjeldatakse ratasliugu üldiselt ja lisatakse ainult lõppu märkus: «Kui Vastla päeval paljast jääd on, siis tehakse ka maskaradit»! Kui meie vanemas folkloristlikus kirjanduses sellised komistused veel kuidagi vabandatavad on, siis nooremate, koolitatud autorite ja trükkitoimetajate suhtes ei saa olla enam mingit andestust. Kui originaalidega nii ümber käiakse, siis ei saa muidugi ka juttugi olla alamal järgnevast tsitaatide trükkimata jätmise ettepanekust, vaid parem juba sellised artiklid üldse trükkimata jätta.

[13] Eelpool esitatud metoodilisi ja tehnilisi põhimõtteid on püütud teostada alamal eriti H. Tampere ja E. Treu-Laugaste kirjutisis, mis peaksid demonstreerima siis nende põhimõtete praktilist paremust, kuna etteheited pahedes adresseeritagu nende ridade kirjutajale.

vassimist. Teiseks sellise trükkimise vältimatuks eeltingimuseks peab olema käsikirjalise materjali täielik tundmine. Sellega oleme sulgenud aga ühtlasi ka oma võimaluste ringi ja jõudnud tagasi eesti rahvaluuleteaduse põhinõude ja kategoorilise imperatiivini, mis põhjalikult eraldagu meie töö laadi ja suuna Soome ja Läti omast: rutulise trükkimise asemel ainestik juba käsikirjas teaduslikult korda! [16]

[———]

Vanavara vallast. Tartu 1932, lk. 8—31.

Märkused: 1. Kõneldakse 1928. a. rajatud rahvaluulekogust ERA (Eesti Rahvaluule Arhiiv), mis sisaldab arhiivi töötajate poolt kogutud ja arhiivi tegevuse ajal korrespondentide ja stipendiaatide kaudu kogunenud materjali, aga ka varem kogutud, kuid arhiivi tegevuse ajal arvele võetud käsikirju. Kogu suleti 1944. a. lõpul, 1945. a. avati kogu RKM (Riiklik Kirjandusmuuseum). ERA kogu sisaldab 265 098 lehekülge tekste kõigist žanridest. — 2. Mainitud provisoorne register on aluseks ka praegu kasutatavale regivärsiliste rahvalaulude tüübistamisele. — 3. Mõeldud on W. Andersoni lastelaulude kogu Eesti Rahvaluule Arhiivis. Kogu signatuur on A, materjal kogutud 1922—1939, sisaldab 58 832 lk. käsikirju. — 4. Käsikirjaline rahvaluulekogu EÜS sisaldab O. Kalda poolt organiseeritud rahvaviiside üleskirjutusi (1904—1916). Selles leidub 13 226 rahvaviisi. (Vt. siin tekste lk. 17 jj.). — 5. O. Kallas kaitses 1901. a. Helsingi ülikoolis väitekirja teemal «Die Wiederholungslieder der estnischen Volkspoesie», kus analüüsis seitset korduslaulu, nende hulgas «Suisa suud». — 6. Uurides magistritööna laulutüüpi «Suisa suud», jõudis L. Põdras järeldusele, et mingi tekkinud kujutlus võib anda alguse uutele lauludele. Seepärast asuski autor vaatlema hiljem laulutsüklit «Karske neiu», kus leiduvad motiivistikult samad laulud: «Pakkus sõrmust», «Suisa suud», «Nõmme poeg», «Rooguni robina», «Ehted riisutud», «Luudaminek», «Marjamäele» (L. Põdras, Näiteid rahvalaulude motiivistiku arenguteedest. *Kaleviste mailt*, lk. 74—94.) — 7. K. Krohn, *Die folkloristische Arbeitsmethode* (Oslo 1926). Siin vt. K. Krohn, Uurimisviisi näide, lk. 115—123. — 8. Mõiste vanavara on kasutatud siin rahvaluule tähenduses. Mõistet kasutas pidevalt dr. J. Hurt. — 9. Muidugi ei muutu kunstluule sellega rahvaluuleks, nagu sellest hiljem on ekslikult aru saadud. «Mu meelen kuldne kodukotus» jääb ikkagi A. Renniti luuletuseks. Kunstluule võidakse halvasti ära õppida, värsse segi ajada, teiste lauludega liita jne. Mitme allika teooriat siin rakendada ei saa. Nagu äpardunud joonistus pole peel karikatuur, pole ka halvasti meeles peetud laul veel rahvalaul. Ja Loorits kõnelebki «rahvapärastumisest ja edasiarengust massides», peaksime ütlema: tahtlikust edasiarendamisest. — 10. H. Tampere koostas väljakuulutatud auhinnatööna käsikirjalise, trükitud laulikutes ilmunud laulude registri. Käsikiri leidub praegu TRÜ Teaduslikus Raamatukogus. — 11. E. Laugaste, Ööbiku laul. Vt. koguteos *«Vanavara vallast»*. — 12. EVR-i (praegune nimetus E, Stip. K) kogumistööd juhendas M. J. Eisen 1921—1927, summasid saadi haridusministeeriumilt. Kogu suurus on 8200 lk. — 13. *Festina lente* — rutta aeglaselt (ladina vanasõna). 14. Seda põhimõtet on O. Looritsa töödes järgitud alates uurimusest *Liivi rahva usund I—III* (Tartu 1926—1928) kuni kõige hilisemate töödeni, kusjuures see muutus katseks ühendada materjalikogu uurimusega, nagu see autoril siin ka selgesti on väljendatud, siis printsiibi «vähem targutusi ja omi sõnu» teostamine. — 15. Mõeldud on lüroeepiliste rahvalaulude väljaannet *Eesti rahvalaulud I* ja *II*, mis ilmus toortrükis, ainult kontaminatsioonilised osad eraldatud. — 16. Kuidas Loorits kujutleb trükkitoimetamist, seda vt. tema artiklist «Meie rahvaluule trükkitoimetamise teelahkmel». Koguteos *Vanavara vallast*, lk. 220—222.

NIGOLAS LOONE [TREUMUTH]

(1907—1937)

MAAKUNINGAS JA MÄNGUTOAD 1932.

Võrratult rikkasisuliste rahvaluule korjanduskogude kõrval pole seni tühjendavamalt käsiteldud neid andmeid, mis leiduvad kohtute ning konsistooriumide arhiivides. Usinama tähelepanu pühendamine neile võiks siiski anda mõnevõrra hinnatavaid tulemusi, eriti muinasusundi ja rahvaluule erijoonte regionaalse levingu ning vanuse dateeringu alal. Kohtuprotokollidest sellekohase ainese leidumise tõenduseks olgu siin viidatud, arvestades vaid kõige hilisemaid uurimusi, J. V. Mansikka [1] ja A. Perandi [2] artiklitele.

Järgnevas on tahetud konstateerida rahvausundi jälgede leidumist ka Tallinna rootsiaegse linnusekohtu arhiivis.[3] Selles arhiivis esinevaid akte ja protokolle libahundiprotsesside kohta on varemalt juba ulatuslikumalt käsitlenud R. Winkler [4] ja neile kui ennetundmatuile tähelepanu juhtinud W. Anderson,[5] H. v. Bruiningki teose «Der Werwolf in Livland und das letzte im Wendenschen Landgericht und Dörptschen Hofgericht i. J. 1692 deshalb stattgehabte Strafverfahren» retsensioonis leiduvas XVII sajandi libahundiprotsesside loendis [1].

Kuid peale libahundiprotsesside võib juhuliselt samast arhiivist leida

---

[1] V. J. Mansikka, Virolaisista loitsuista. — «Virittäjä» 1929, lk. 211—222. Selles avaldatud «veresõnad» a. 1667 vt. ka A. Saareste ja A. R. Cederbergi üllitises «Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi a. 1524—1739». II vihk. Tartu 1931, lk. 361.

[2] A. Perandi, Eestikeelseid nõidumissõnu rootsiaegseist nõiaprotokollidest. — «Nool» nr. 77, 16. mai 1931 (Tartu maakohtu protokollist 1632).

[3] Vastav arhiiv kuulub Eestimaa rootsiaegse kindralkuberneri arhiivi (säilitatud Tartus, Riigi Keskarhiivis) ja on koos sellega praegu korraldamisel. Muu seas mainitagu, et sama arhiiv on pakkunud andmeid ka ilukirjandusele; nii leidub siin originaalina linnusekohtu otsus Reigi õpetaja P. Lempeliuse abikaasa ja diakon Jonas Kempe protsessis, kasustatud Aino Kalda romaanis «Reigi õpetaja».

[4] R. Winkler, Über Hexenwahn und Hexenprozesse in Estland während der Schwedenherrschaft. — «Baltische Monatsschrift» LXVII (1909), lk. 321—355.

[5] W. Anderson, Uus töö Balti libahundiprotsesside kohta. — «Ajalooline Ajakiri» III (1924), lk. 151—154. — Üks neist «viiest ennetundmatust protsessist» on siiski juba varemalt trükis käsiteldud, nimelt Keila Merimõisa 1623. a. protsess. Vrd.: Процесс Клатти Яна. «Эстляндския Губернския Ведомости» 1869, nr. 36, lk. 357—358. — 1650. a. Pühalepa protsessi protokoll leidub peale ERKkA (Eestimaa rootsiaegse kindralkuberneri ahriivi) veel vastava aasta Läänemaa meeskohtu protokollides.

veel teisigi teateid. Allpool on näitena esitatud andmed metsiku kultuse kohta Läänemaal Hanila kihelkonnas Rootsi aja lõpul, a. 1709.

Üldiselt on metsikut seni õige mitmel puhul trükis käsiteldud, nii Wiedemanni, Sjögreni, Eiseni, Westlingi jt. poolt[6] ja selle esinemist fikseeritud õige mitmel pool, Läänemaal näit. Mihkli kihelkonnas (a. 1694), Pärnumaal Audrus (1680) jne. Mõningat lisa neile teateile pakub Hanila õpetaja Erich Christian Weidenhaini[7] kiri linnakohtule 10. mail 1709. a.[8]

11. märtsil 1709. a. oli Tallinna linnusekohtu poolt Weidenhainile tehtud korraldus saata kohtusse nende talupoegade nimestik, kes «mihklipäevast paastuni» käivad «paganlikel koosolekuil», ühtlasi teatada, millise mõisa alla nad kuuluvad ja kelle juures nad oma «ebausku toimetavad». Vastuses[9] rõhutas Weidenhain nõutud andmete hankimise raskust, sest «Mengitohhat» hoitavat võimalikult salajas ning kõigi püüete peale vaatamata ei olevat tal varemini õnnestunud nende jälgedele saada. Viimati nõudnud ta kirikuvöörmündreilt, et need hankigu talle nõutavad teated. Nii selgus mängutuba Saastna mõisas Ullaste külas Supperjalg Hannuse talus, samuti Saulepi mõisas Pallato kõrtsis, kõrtsmik Kitti Johani pool, Paatsalus Tambo kõrtsis, kõrtsmik Murda Jürgeni juures ja lõpuks Paadremaal Jaani Jaani talus. Nendes on käinud talupojad koos ja jõulu viimasel pühal õlgedest valmistanud «metzik'u» ehk — nagu seda nimetatud — «MahKunninga», ehtinud selle linade, paelte ja muuga, kalapüügi ja põlluharimise õnnistamiseks («wegen glück des fischfangs, und Feldbau»), ning selle siis viinud torupilli mängides ja «paganate laule» lauldes võõra mõisniku maale («auff einer frembden Herrschaffts Land»), lootes sellega kõiki õnnetusi omalt maalt eemaldada ning juhtida võõrale maale («der meinung dass dadurch alles unglück, von Ihrem Lande ab, und auff das frembde Land gebracht werde»). Pärast säärast ühist protsessiooni pöördunud kõik suure rõõmutsemisega tagasi mängutoa-tallu ja kogunenud sinna «paganlikeks» pidutsemisteks iga laupäeva õhtul kuni paastuni või vähemalt seni, kuni jätkus õlletagavarasid.

Weidenhain leidis tarvilikuks sääraste ristiusuvastaste toimetuste takistamiseks, ja «teiste hirmutamiseks», karistada ülalmainitud mängutubade pidajaid ja neis kooskäinud talupoegi.

Võib oletada, et mängutubade ja metsiku (maakuninga) sidumine on

---

[6] Vt. näit. M. J. Eisen, Eesti mütoloogia. Tartu 1919, lk. 121—122; *sama*, Metsik. — «Eesti Kirjandus» VI (1911), lk. 259—264), XI (1916), lk. 439—441; G. O. F. Westling, Von den religiösen und sittlichen Zuständen in Estland (1561—1710). — «Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- u. Kurlands» V (1900), lk. 337; jne.

[7] Kutsuti Hanila pastoriks 1696. a. oktoobris, jõudis kohale 1697. a. juunis ja introdutseeriti s. a. septembris. Vt. H. R. Paucker, Ehstlands Geistlichkeit in geordneter Zeit- und Reihenfolge. Reval 1849, lk. 302.

[8] ERKkA, B — 181 a.

[9] Vastava aasta linnusekohtu protokolle ei ole senini leidunud ja nii võimaldub siin linnusekohtu nõuet tsiteerida vaid Weidenhaini kirja järgi. Protokolliköite puudumise tõttu ei tea me praegu ka seda, kuidas linnusekohus küsimuse lõpuks lahendas, kas karistati «mängutubades» käijaid jne. Mängutubades käijate nimestiku nõude on põhjustanud üks neil koosolekuil juhtunud roim, millest on pastor kohtule kaevanud.

üldisem,[10] ning et metsik valmistati ka kohalejätmiseks, mitte väljaviimiseks.

Igatahes viitab sellele Eestimaa konsistooriumi memoriaal kindralkuberner Axel Julius de la Gardiele 3. veebruarist 1693.[11] Selles memoriaalis juhitakse muu seas tähelepanu asjaolule, et Karuse (Hanila naaberkihelkonna!) pastor Philippi on kaevanud kirikudistsipliini langust oma kihelkonnas, teatades talupoegade kooskäimisest laupäevaõhtuti mängutubades («Mengitubbat»), kus nad tantsivat metsiku ümber ja viimaks pühapäeval mööda magavad jumalateenistuse aja («das da Mengitubbat sein, worinnen das Volck alle Sonnabends Nacht zusammen komme hüpfe um die Metzicks daher denn der Gottes Dienst am Sonntag verschlafen werde»). — Mihkli kihelkonnas, kust me metsiku («Metzik») ja mängutubade («Mengetubbat») hurjutamist teame umbes samast ajast (a. 1694), ei esitata meile neid siiski koos, vaid eraldi.[12]

Ülal on seega tähelepanu juhitud metsiku haruldasemale nimele (maakuningas) ja esinemisele koos mängutubadega. Andmete võrdlus ja hinnang jäägu folkloristide hooleks, ja nende esitamine siin olgu mõeldud vaid veelkordseks tähelepanu juhtimiseks rahva elu ja kommete kohta leiduvale ainesele konsistooriumide ja kohtute arhiivides.

N. Treumuth

«Eesti Kirjandus» 1932, nr. 1, lk. 17—19.

Märkused: 1. Ülevaadet metsiku kultuse kohta käivast kirjandusest vt. H. Laakmann, W. Anderson, Ein neues Dokument über den estnischen Metsik-Kultus aus dem Jahre 1680. Tartu 1934. — ACUT, B XXXII, 5. — 2. Viite 12 kohta tuleb lisada, et autori poolt tsiteeritud arhivaal on trükitud ning väljavõtet sellest vt. E. Laugaste, ERTA, lk. 67—70.

---

[10] Ülalmainitud juhtum Audrust a. 1680 teab samuti, et metsik valmistatud mängutoas.

[11] ERKkA, B — 165, 2.

[12] EKA (Eestimaa konsistooriumi arhiiv. Tartus Riigi Keskarhiivis) 497, Protocolla und Acten von denen in der Land-Wyk gehalltenen Kirchen-Visitationen 1641—1699, Heinr. Gösekeni poolt 4. jaanuaril 1694. a. koostatud «Verzeichniss der Desiderien, Mängel u. Beschwerden, die sich bey der Kirchen zu S. Michalis ind der Wihk befinden» (sama, mida tsiteerib Westling konsistooriumi arhiivist, ja — koopiana? — M. J. Eisen Mihkli kirikuarhiivist) [2].

HERBERT TAMPERE

(1909—1975)

TÄHELEPANEKUID RAHVAVIISIDEST JA RAHVALAULUDE ETTEKANDMISEST LÕUNAPOOLSES LÄÄNE-EESTIS 1932.

Vana runolaul, mis üldiselt katkendlikult elab ainult veel vanima põlvkonna mälestuses (enam ei võitle tema vastu uus traditsioon, vaid surm oma järjekindla käega), mõningail maa-aladel on suutnud siiski veel praegusajani küllalt elavana püsida. Niisuguse inklaavi moodustab eriti runolaulu-vaesel Lääne-Eesti mandril Taga-Pärnu rannikumaa tsentrumiga Tõstamaa vald. Nii ei peeta selle valla Tõhela nurgas tänapäevalgi ühtki pulma ilma kaasitusteta. Ja olgu tähendet, et see pole mitte vana traditsiooni uuestielustamine, vaid järjekindel edasielamine. Ka muid rahvalaule võib veel siin-sääl kuulda. Sellest tsentrumist niihästi Pärnu, Lihula kui ka Virtsu poole jääb vana laulukultuur märgatavate astmetega nõrgemaks. Eriti laastavat mõju on avaldand Mihkli kihelkonnas ususektide suurejooneline levimine. Seevastu Kihnu saar on ka rahvalaulude mõttes veel vabaõhumuuseumiks, kuid erineb oma laulutraditsioonilt põhjalikult naabrusmandrist. Kahjuks osutub aga nimetet ala rahvalaulude ettekandmisviise selgitav materjal seni väga puudulikuks (välja arvatud Kihnu). A. Grenzsteini[1] juhuslikud noteeringud Audrust ja Tõstamaalt ei evi kuigi suurt teaduslikku väärtust. Niisama on K. Viljaku ja EÜS-i stipendiaadi P. Süda materjalid Lõuna-Läänemaalt ja Taga-Pärnumaalt liiga vähesed mingisuguse pildi saamiseks. Eriti vaeslapse ossa on jäänd Lõuna-Läänemaa kihelkonnad (nii Varblast ainult 1 viis, ja seegi võib olla pärit Hanilast; Lihulast viise 0 jne.). Sõnade ja viisi suhete selgitamiseks puudub materjal üldse. 1931. a. suvel nende ridade kirjutaja Audrus, Tõstamaal, Varblas ja osalt Karuses sõnalist vanavara kogudes katsus seepärast selgitada ka rahvaviiside repertuaari ja rahvalaulude ettekandmisse puutuvaid küsimusi, eriti küll nn. skansiooniprobleemi, millest siin nüüd lühikene ülevaade.

Paremaid objekte oli mul Tõstamaal Kiraste külas L i i s a V i l g a t s, kes oma elu viimaseid päevi poolpimedana ja rinnutuna veedab popsnikust poja juures. Omal ajal on ta olnud kuulsamaid pulmalaulikuid ümbruskonnas. Niisama Tõstamaa vaestemajas elav M a r i S i i m s o n.

[1] K. Ruudi ja M. Hermanni viisid põlvnevad nähtavasti samast allikast.

Kahtlemata säälse nurga parim laulik on audrulane Mari Sutt — väga elavaloomuline lesknaine. Elab üksinda oma popsikohal. Juttude ja laulude repertuaar on tal väga suur. Ainult runoviisegi esitas ta mulle 12 tüüpi, neist hulk väga haruldasi «kaśke»-laule. Varblas on laulukultuur palju nõrgem ja primitiivsem. Vähesed objektid oskasid pääle mardi- ja pulmalaulude veel midagi, ja needki laulikud olid enamasti pärit või oma repertuaari omandanud naabrusaladelt. Kohaliku laulutraditsiooni parimaid esindajaid oli Miina Sabiin.

Rahvalaulikuid, samuti pillimehi võib leida peaaegu ainult vaesemast rahvakihist. Harva juhtub mõni suurtalu peremees olevat pillimees või perenaine laulik. Laulikud-pillimehed on oma elus tihti palju kannatand, ja seda päämiselt oma tundelise ja ebapraktilise iseloomu tõttu. Ehtsate rahvalaulikute fantaasia on väga elav, kujukas ja jõurikas. Nad võivad jutelda tundide kaupa, ainult kui juhtud tähelepanematust avaldama, siis «oo loril lõpp». Alguses on rahvalaulik oma oskuste esitamisega väga tagasihoidlik. Ta ütleb: «Teil nüüd ju palju paremad laulud, mis te neist vanadest veel tahate!» Aga kui rohkem koduseks oled saand, avaldab ta puhtasüdameliselt oma vanade-eelistuse. Väga sagedasti algab laulik labasemate, isegi ropusisuliste lauludega, siis järsku nagu helistub ümber ja ta toob kuuldavale oma esteetilisemad palad.

Runoviise ei nimeteta Lääne-Eestis kunagi viisideks, nagu kiriku- ja uuemaid kunstviise, vaid «toonideks» või «mõnudeks». «Ilmalaulul (ka «vanasääduse laulul») viise ei ole, ilmalaulul on toonid.» «Mine va Madli juure, vaat temal oo ead mõnud!» Tihti ka, kui laulikult pärida, mil viisil ta oma laule laulab, saab vastuseks: «Põld neil viisa ühti, lauldi naasama.» See kõik peab just tähendama viisi retsitatiivset laadi, tavalise lausemeloodia toonilist väljendust, millest ka laulik on teadlik.

Laulikuiks läänes, nagu mujalgi Eestis, on olnud naised, pulmades eeslauljaks enamasti vanemad, «kaskemineku»-laule[2] aga on laulnud noored neiud. Ent mardis, vähemalt varemail aegadel, on käind ainult mehed. Enamik laule lauldakse eeslaulja ja ühehäälse koori poolt (rahvapärased terminid puuduvad). Üherealiste viiside puhul lihtsalt koor kordab eeslaulja sõnu ja viisi, kaherealistes laulab järelrida sõnu korrates. Sagedasti korrates jäetakse välja tarbetud täitesõnad:

Viige (tänd) Viru jo jõele,
Peske (tänd) viiele veele...
(Me) tuleme oma otsima...
(Nüüd) akame, mehed, minema.

Üksi lauldes kordab laulik värssi ainult siis, kui paralleelvärss puudub. Mardilaulud lauldakse korraga üheskoos. Autoriteetseim laulja hoiab teisi vaos tarbe korral kõvemini lauldes, isegi küünarnukiga müksates.

Käsiteldava ala runoviise võime vaadelda kahes rühmas: 1) refräänita ja 2) refrääniga. Esimesed on päämiselt pulmalaulud. Refrääniga lauldakse mardilaule (refr. marti) ja suurem osa muid laule (refr. kaśke).

[2] Ilulaulud kiigel ja küla vahel parvena kõndides, enamasti kaske-refrääniga, miflest ka nimetus.

Varblast olen märkind refrääni rahvapärase nimetuse «see», refräänlaulu viis = «see tuen».

Kõik viisid selles kirjutises on ülevaatlikkuse pärast transponeeritud sol-mažoori ja mi-minoori. Eeslaulja osa on märgit E-ga ja kooriosa K-ga joonestiku kohal. Kohastikku olevad noodid erisuunaliste sabadega osutavad teisendusi lauldes. — Muide, runoviiside rütmikasse ja meloodikasse puutuvaid küsimusi selgitab A. Launise väitekirja sissejuhatus[3], skansooni probleemi J. Zeigeri ja H. Pauksoni artiklid «Loomingus».[4]

Refräänita viisid. Nagu nimetet, moodustavad suurema ja iseloomustavama osa refräänita viiside hulgas pulmalaulud, nn. kaasitused. Kõige harilikum neist ja ühtlasi spetsiaalselt Audru-Tõstamaa-Varbla rajoonile kuuluv on tüüp[5]:

Nr. 1

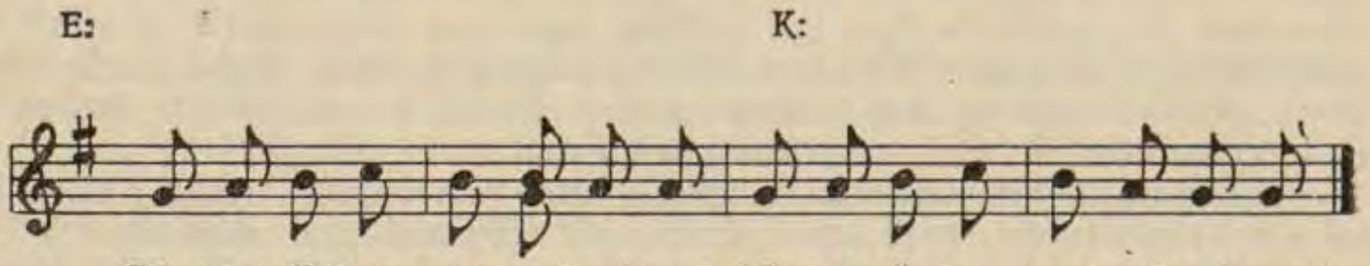

Viis on retsitatiivset laadi, ainult värsimeloodia fiksatsioon, seepärast on ka ulatus väike (kvart) ning liikumine asteastmeline. Teises taktis varieerumine võib esineda ka ühe ja sama lauliku juures. Konsoneeriva tooniga asendamine on iseenesest üks tavalisemaid nähtusi rahvaviiside bioloogias [— — — —]. Laulik M. Sabiin laulis viisi *staccato*'ga ja mõningaid toone «keerudega».

Kirjeldet põhiviisil on siiski ka terve rida kõrvalvorme, päämise erinevusega järelreas. Muutusi toovad ka hüppetoonid[6] ja kõrvuolevate toonide assimilatsioon. Enam tuntud neist kõrvalvormest näikse olevat viisirühm, mille olen noteerind Tõstamaalt kahes variandis, teine neist küll hällilaulu sõnadel[7]:

---

[3] Armas Launis, Über Art, Entstehung und Verbreitung der estnisch-finnischen Runenmelodien. Helsinki 1913, lk. I—XXX.

[4] Juhan Zeiger, Meie muistsest prosoodiast. — «Looming» 1926, nr. 6, lk. 607—617; H. Paukson, Eesti rahvalaulu ettekande-rütmist. — «Looming» 1930, nr. 4, lk. 433—448. [J. Zeigri artiklit vt. siin lk. 97 jj.]

[5] Variante: 2 Audru (A. Topp ja M. Sutt), 1 Varbla (M. Sabiin) ja 1 Tõstamaa (ü. k. P. Süda Selist).

[6] Vt. Launis, lk. XXII.

[7] ⌣ silbid võrdselt jagatud ühele noodile. Iga noot = ♪

Nr. 2

Tõstamaa (L. Irdt).

E: sol la sol do | si sol la la |
Lan - gu - ke- sed, lin- nu- ke- sed,
Kohus teid koer- te- ga pu- re- ta,
Kuhja aga ei- nu te ku- lu- tan,
Sal-ve kae- ru te ka- han- -dan,

K: sol la sol si | la la sol sol ||
lan - gu - ke - sed, lin - nu - ke - sed.
ko - hus koer - te - ga pu - re - ta.
kuh - ja ei - nu te ku - lu - tan,
sal - ve kae - ru te ka - han - dan.

Nr. 3

Tõstamaa (M. Siimson).

sol sol do do | si sol la la | sol sol si si | la la sol sol ||
Äi - u äi - u kuś - su kuś -su, su - śu su - śu suu - re - mas - se.

sol do ⁞ do si si ⁞ sol la la | sol si ⁞ si la la ⁞ la sol sol ||
Pani sind par -mas - te va - he - le, pa - ni par - mas - te va - he - le.

Teise kõrvalvormina (järelrida algab toonika sekundist) märgime Tõstamaalt L. Vilgatsilt viisi

Nr. 4-a.

E: sol si si do | si la la la |
Sõõ - ge, lan - gud, joo - ge, lan - gud,

K: la la si la | la sol sol sol ||
Sõõ - ge, lan - gud, joo - ge, lan - gud.

E: sol si ⁞ si do si ⁞ si la la la |
Viige tänd Vi - ru jo jõ - e - le,
Peske tänd vii - e - le ve - e - le,
Tä oo mus - ta ja ru - ma - la,
Tõr - vas - kän - du ja tõ - bi - ne,

K: la la ⁞ si la si la ⁞ la sol sol ||
vii - ge Vi - ru jo jõ - e - le,
pes - ke vii - e - le ve - e - le.
tä oo mus - ta ja ru - ma - la,
tõr - vas kän - du ja tõ - bi - ne.

Mõni nädal hiljem laulis laulik sama viisi metateesiga kummagi rea 1. taktis:

Nr. 4-b.

E: sol do si si | si la la la |
Kii - gu - ta - ge, kõi - gu - ta - ge,
K: la si la la | la sol sol sol ||
kii - gu - ta - ge, kõi - gu - ta - ge.

E: sol do ¦ si si si ¦ si la la |
Vii tä põl - le - ga põl - la - le,
Pa - ne par - mas - te va - he - le,
Ma - gu maa - li - tud o - bu - se,

K: la si ¦ la la la ¦ la sol sol ||
vii tä põl - le - ga põl - la - le
pa - ne par - mas - te va - he - le
ma - gu maa - li - tud o - bu - se.

Kuuest laulikust skandeerib daktülotrohheilisil juhtumeil ainult L. Irdt (viis nr. 2), kes noorema inimesena on juba uuema laulu kindelrütmilisusest mõjustet. Vanemate laulikute juures ei tule ette skansiooni kunagi. Viisi nr. 1 juures puuduvad sel puhul ka igasugused muutused meloodias.

Tekstinäiteid nr. 1 juurde:

Téil on kíitsakad kéresel (A. Topp).
Óh te Kúramaa kúradid,
Põltsamaa póoled páganad.
Sína sítika súlane (M. Sutt).
Lákk oli lámmaste nä́ritud (M. Sabiin).

Teistes viisides rütmimuutusega käivad kaasas mõningad meloodiamuutused värsimeloodiast olenevalt. Näiteks viisi nr. 3. alguses kahekordse sol'i asemel ühekordne, edasi aga si juures vastupidi. See meloodiline vabadus on konstateeritav allpoolgi mitmete viiside juures. Näiteis mitmel pool esinevaid paralleeltoone jällegi tingib vokaalide kõrgus. Olgu ka tähele pandud, et segataktide juures vahel rea 3-osaline lõpptakt imiteerib meloodialt 4-osalist (rõhulise silbi kõrgemalt hääldamine!).

Vaadeldud pulmalaulude viisirühma kõrval on olemas siiski ka teisi tüüpe. Nii olen Varblast M. Sabiinilt üles kirjutand viisivariandi, millele kaunis lähedasi paralleele leidub õige sagedasti Põhja-Eestis [8]:

[8] Lähim variant Mihklist, vt. Eesti runoviisid, lk. 86, nr. 86, nr. 643. Kaugemaid sama teose lk. 84—87 enamasti Järvamaalt, kuid ka Viru-, Harju-, Lääne-, P.-Viljandi- ja Tartumaalt.

Nr. 5
E: K:

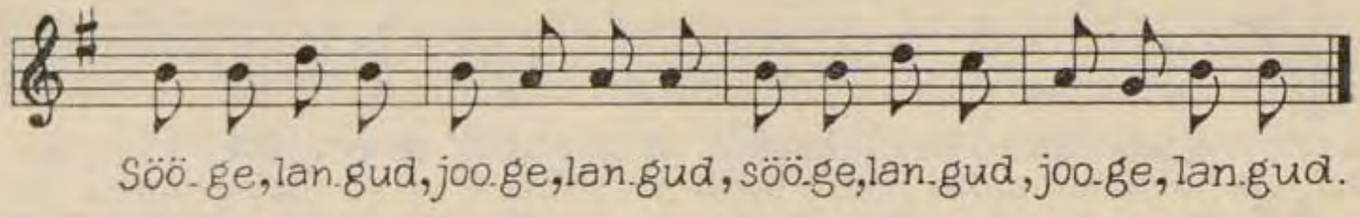

Seegi viis, nagu üldse enamik eesti runoviise, on täiel määral retsitatiivne. Daktülotrohheiliste värsside puhul rütmimuutused ei too kaasa meloodiamuutusi.

Tekstinäiteid:

(3+2+3) Kǎlid meil kǎsi pésemas.
Ómingul ójub méressa.

(2+3+3) Kís tein õlle nii é-asse.
Ǎra sõõ sóolasta kálada.
Tóo siis túllessa tágasi.
Sále sáadude tégija.

(3+3+2) Víkeldas víduse áegas.

Varblast põhja pool, osalt aga siiagi sisse tunginuna, leiame ühesuguse pulmalaulu viise, mille viimane toon on pikendet. Audrus ja Tõstamaal, niisama lõunapoolses Eestis, ei ole seesugust laulutaba konstateeritud, küll aga Põhja-Eestis, Lääne-Eesti keskosas ja läänes saartel [— — —]. Hanilas ja Varblas lauldakse nii eriti pulma lahkumislaulu («Hakkame, mehed, minema»). Siin lõpptooni pikendus kujutab justkui kaebamist ja nuttu, mida täiendab veel mõnikord minoorhelitõug.

Näiteid:
Nr. 6 Varbla (T. Laasi).

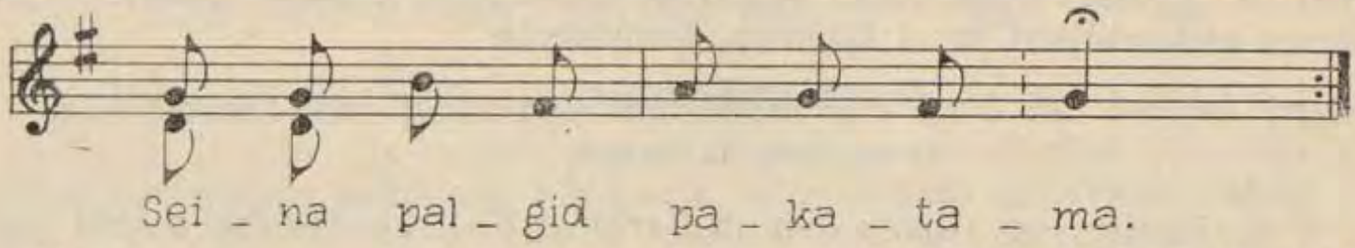

Nr. 7. Varbla < Hanila (A. Kuld).

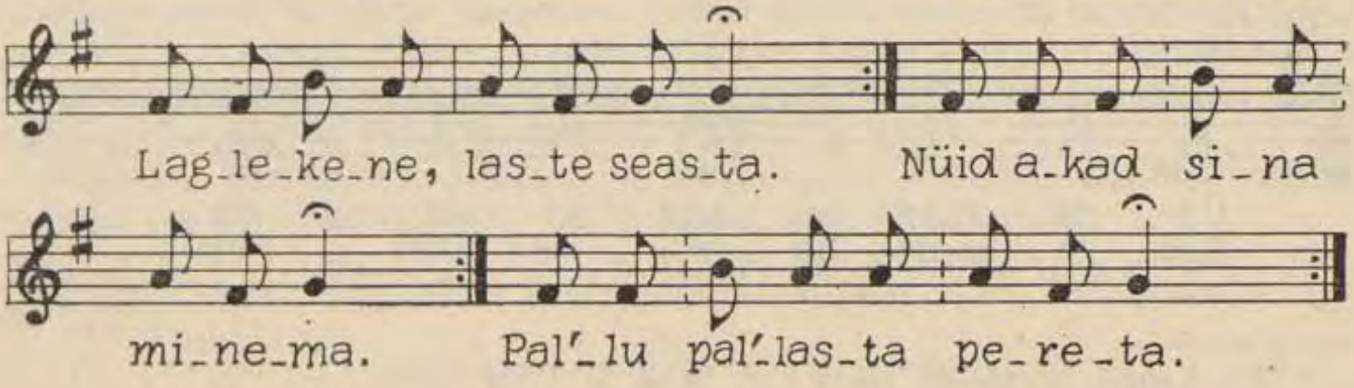

Nr. 8. Hanila (I. Kalden).

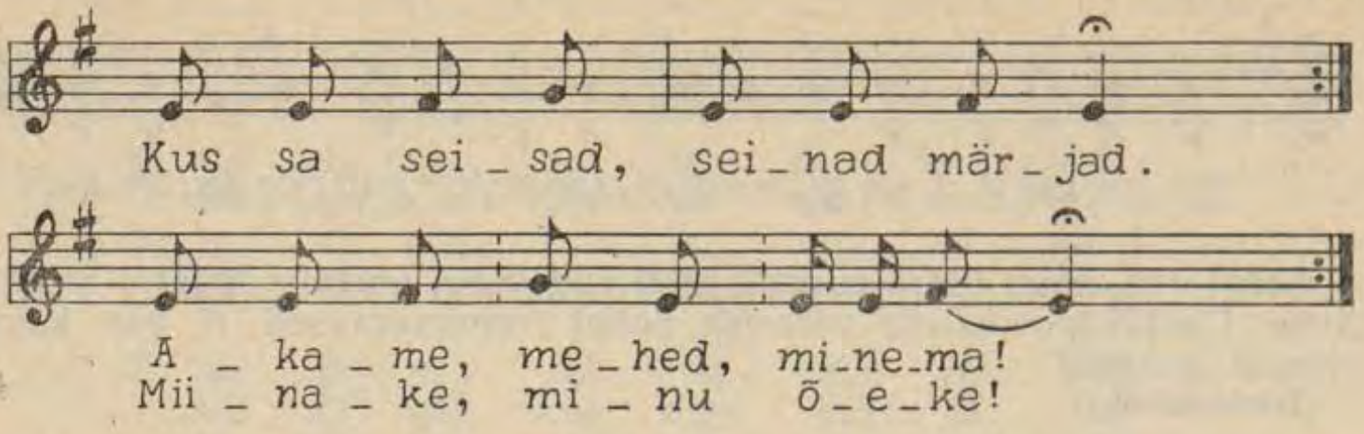

Skansioonijuhtumeid ei ole ühegi lauliku juures. Meloodilised muutused on oma laadilt kõik juba tuntud. Märkigem vaid viisis nr. 8 huvitavat nähet: värsi 6. ja 7. silp lauldakse vahel ühel ajaüksusel, mistõttu ka eelviimane toon vabaneb viimse silbi pikendamiseks.

Kohati Tõstamaa rannas lauldakse pulmalaulus koguni rea kaks viimast nooti poole pikemalt.[9]

Näit.

Nr. 9 Tõstamaa (M. Sutt).

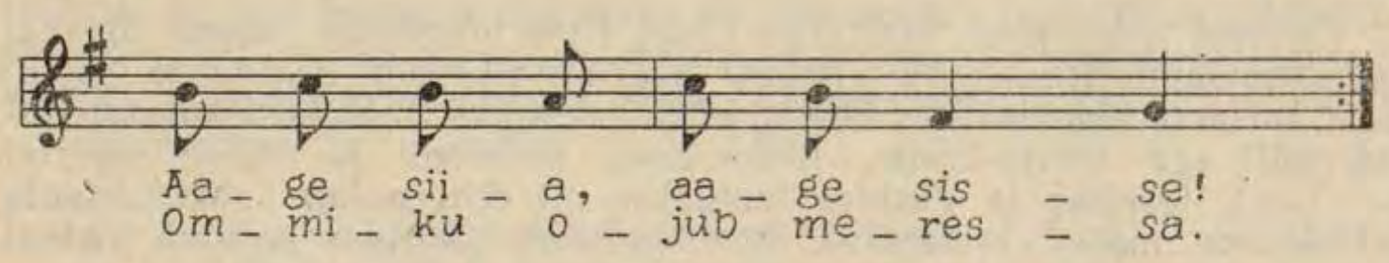

Erisuguse rütmi pärast ei ole siin võimalik mitteskansioon (vähemalt kombinatsioonis, mille lõpul on 3-silbiline sõna). Ka laulik Siimson, kes viisi nr. 3 laulis pulmalaulu sõnadega seesuguses rütmis (järelrida seejuures meloodiliselt nr. 1 taoline), skandeeris:

Mís sa sítikás sirised,

Pórikärmes sá porised.

Rütmiliselt sama rühma kuulub Varblast T. Laasi lauldud mardi tantsulaul:

Nr. 10.

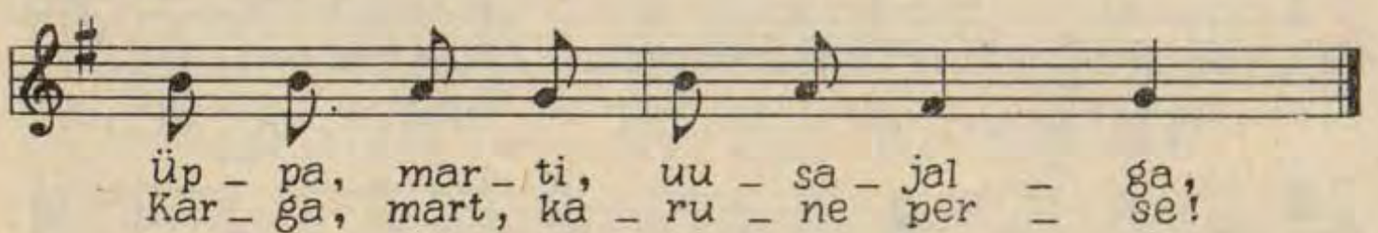

[9] Vrd. Launis, lk. 46—50 (tüüp I c1) ja lk. 57 (tüüp I d2).

Selle kui tantsulaulu viisi juures ei saa loomulikult üldse arvesse tulla skansioonitus.

Refräänitult lauldakse juhuslikkude viisidega harvasti ka muusisulisi laule — kuna need midagi uut juurde ei lisa, jäägu nad vaatluselt kõrvale.

Refräänilised viisid. A. Mardilaulud. Nagu mardiskäimise kommegi, nii on ka mardilaulu viisid tänini kõige paremini alal hoidund. Varblas esinev viisitüüp on oma struktuurilt väga primitiivne, ainult tertsi ulatusega, asteastmelise liikumisega ja ainsa 3-taktilise reaga, ja selleski 2. takt on 1-se täpne kordamine. Noteeritud on mul neli varianti, neist 2 mažooris, 2 minooris. Laulikud Puskar ja Keskküla laulsid sel viisil mardilaulu (refr. marti), Viikman kadrilaulu (refr. kaśke) ja Sabiin mingi muu laulukatkendi kaśke-refrääniga:

Nr. 11.

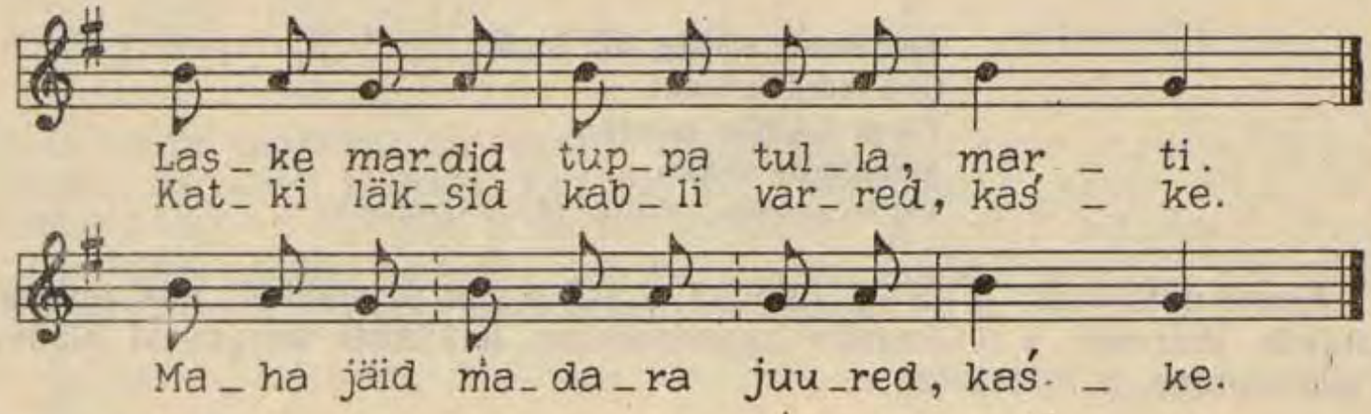

Nr. 12.

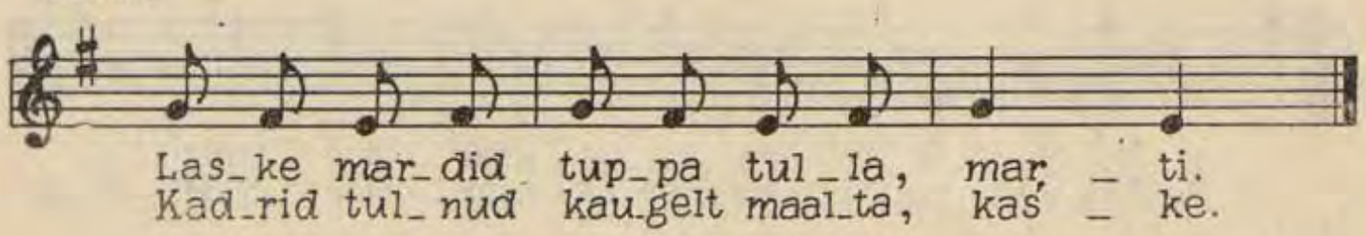

Daktülotrohheilisi juhtumeid oli ainult üks kord M. Sabiini juures (3+3+2), ja siin viis muutus hoopis vabalt. — Vaadeldud viisitüüp liigestub vormildasa päämiselt Pärnu- ja Viljandimaal esinevasse rühma — Launis I el. Meloodialt sarnaseid viise on seni üles kirjutet ainult 1 — Kirblast Ed. Oja poolt. Hanilasse ja Karusesse, niisama Tõstamaale see viisitüüp ometi ei ulatu. Esimeses kahes kihelkonnas on mardilaulul juba muu Põhja-Eestiga ühine refräänitu kuju, samuti puudub kaśke-refrään. Uuemal ajal Varblaski see muutub üha haruldasemaks, taganedes Tõstamaalt sissetungiva rohkem mitmekesise viisi eest.

Audrus, Tõstamaal, Kihnus ja, nagu juba öeldud, uuema nähtena Varblas on mardilaulu viisil normaalselt järgmine kuju [10]:

[10] Nii 1 Audru (A. Topp), 2 Tõstamaa (J. Kangur ja K. Karlsbach), 1 Varbla (M. Sabiin).

Nr. 13.

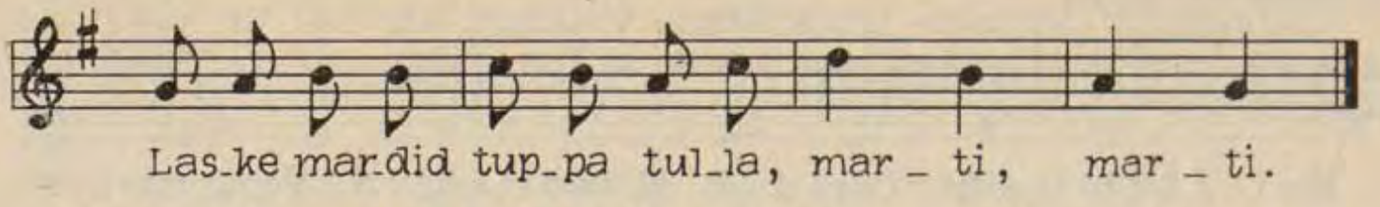

Mõningaid muudatusi võib tulla ainult teises taktis (metatees ja konsoneerivate toonidega asendamine): |do la si do| [11] ja |do la sol sol~si [12]. Erinevused meloodias on suuremad P. Süda kirjutet Kihnu viisil (vt. Eesti runoviisid nr. 2279) ja A. Väärtmani Varbla mardilaulu viisil:

nr. 14. sol la si do | re re si do | jne.

Üldse mardilaulu juures skansiooni ei esine. Kombinatsioonis 2+3+3 ei muutu rõhkude ümberasetamisega meloodia kunagi.

Tekstinäiteid:

Sínipílvede síhista (A. Topp).
Otsi márdile ósada.
Kátsu márdile kálada.
Sínipílvede si-asta.
Välge pilvede vähelta (A. Väärtman).

Kombinatsioonis 3+2+3 tulevad ilmsiks samad nähted, mis pulmalaulude juureski, s. o. toonide kahendamine, häälikute kõrgusest olenev varieerumine ja metatees.

Näiteid:

(K. Karlsbach).

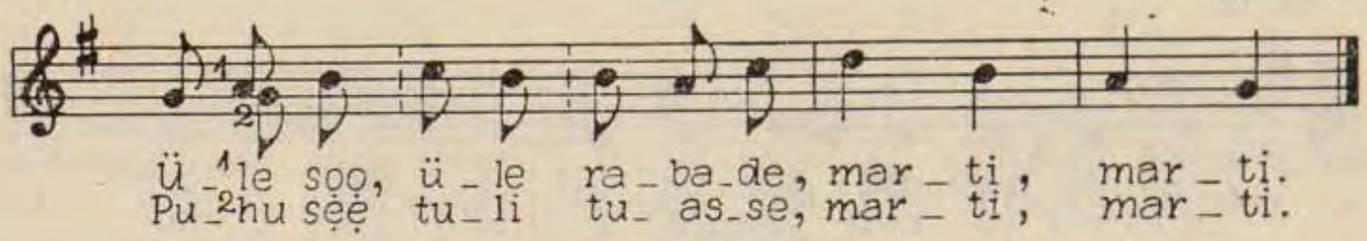

(J. Sutt.)

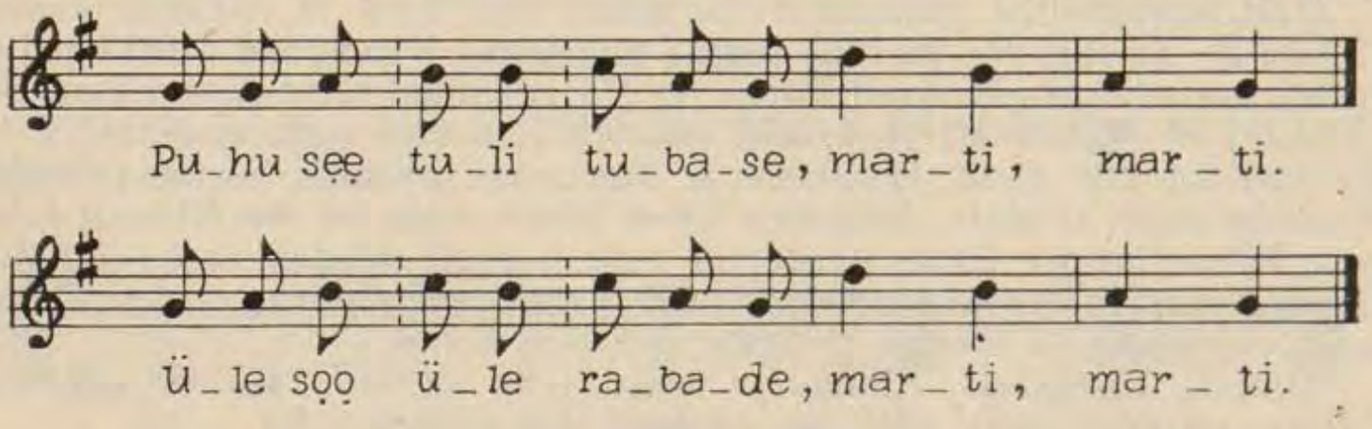

[12] 1 Tõstamaa (J. Sutt), 1 Varbla (T. Laasi).
[11] 1 Audru (M. Sutt), 1 Tõstamaa (J. Kangur).

Vaadeldud viisid kuuluvad rühma, mis on tuntud kogu lõunapoolses Eestis (Launis II B b2). Meloodialt üsna sarnased (niihästi nr. 13-ga kui 14-ga) on mõned Võrumaa kaśke-refrääniga pulmalaulud (vrd. ka K. A. Hermanni seatud «Sõõrumäele»). Üldse on refräänilised mardilaulu viisid tekkind Lõuna-Eestis kaśke-refrääniga pulmalaulude eeskujul, osalt on ka viisid täiesti üle võetud. Traditsiooni levik on seejuures rohkem suunatud läände kui põhja [— — —].

B. Kaśkelaulud. Kuna niihästi pulma- kui mardilaulud on kommete teenistuses, ei ole neil viis kaugeltki niivõrd tähtis kui sõnad. Sellega ongi seletatav nende viisiliikide primitiivsus. Nn. kaśkelaulud seevastu taotlevad päämiselt esteetilisi sihte, nad on ilutegemiseks. Iluprintsiip nõuab aga paremini väljatöötet meloodiat, laiema ulatusega ja suuremate hüpetega, kuigi baasiks jääb ikka värsimeloodia.

Enamik kaśkelaule Taga-Pärnumaal on ehitet järgmise skeemi järele:

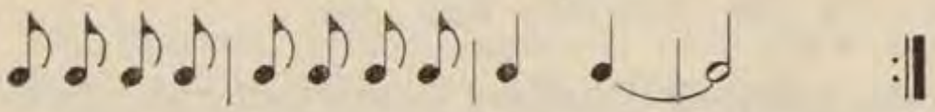

(Launis II B b5),

mida võime vaadelda kui tavalise lõunaeesti viisirühma (Launis Ie) eriarendit, äärmiselt pikendet lõpptooniga. Kuna Launis annab sellest viisirühmast teatava ülevaate ja asjast huvitatule on küllalt teisendeid «Eesti runoviisides» (kuigi peaaegu alati kirja pandud ilma sõnadeta), siis võtan siin vaatluse alla ainult enda noodistet viise:

Nr. 15 Audru (M. Sutt).

E:

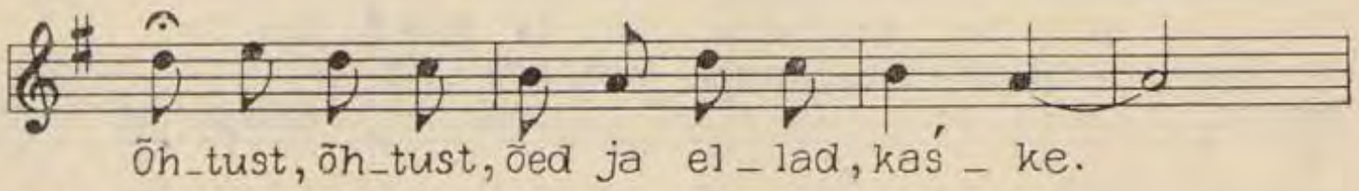

K:

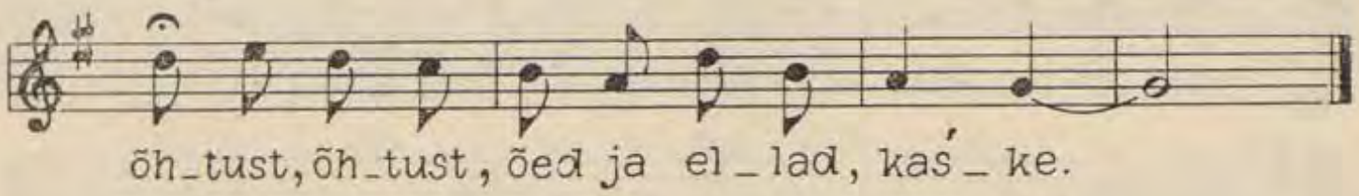

Üldse laulis laulik sel viisil suurema osa oma laule laulust ja kiigelaulu. Lauluhoogu sattudes pikendas ka algustoone. Meloodia ja rütm jäi konstantseks igasuguste sõnanähete juures:

Mī́s sa sítikā́s sirísed,
Pṓrikā́rmes sā́ porísed.
Sína sítikā́ suláne,
Mā́ha túlen mā́ musítan,

Käela ümmer mä kallistan,
Ärge pänge sest pahásse,
Ärge võtke sest vihásse.

Nr. 16. Audru (M. Sutt).

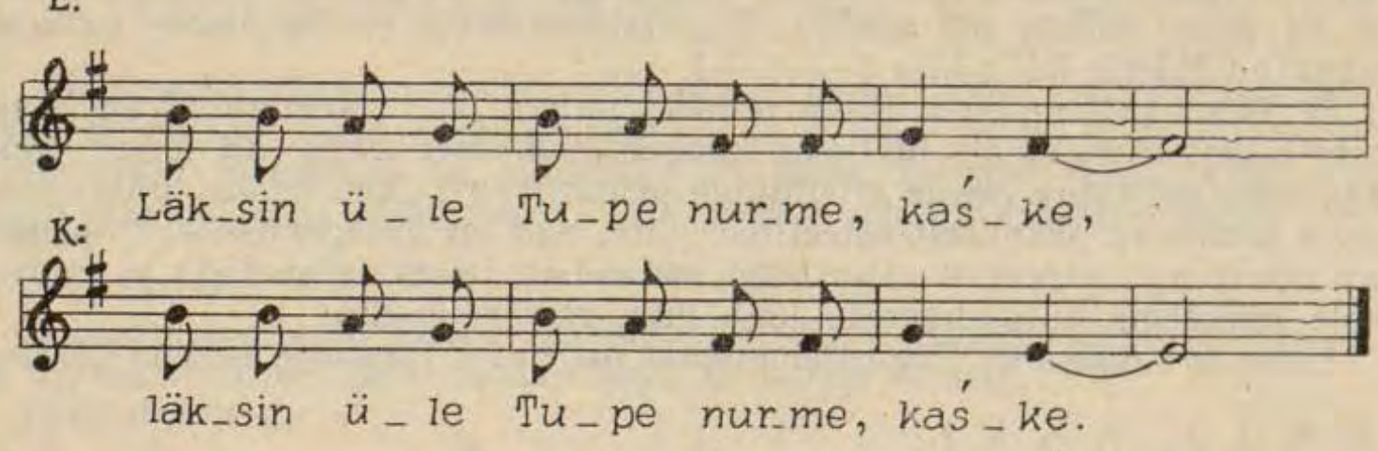

Selle viisiga laulis laulik peamiselt jutustava sisuga laule, skandeerides alati kombinatsioonide 2+3+3 ja 3+2+3 puhul:

Piibu súitsu nad surévad.
Rikkad mústad ja rumálad.
Åned ál'lasta õbédat.
Valged pead, val'lud sũdámed.
Ängerjás mere elãjäs.

Mitteskansiooni võisin märkida ainult ainsal 3+3+2 juhul:

si la sol ⁞ si la fa fa ♯ fa ♯ jne.
Need nei- ud ni- na- kad nei- ud

Nr. 17 (Audru (M. Sutt).[13]

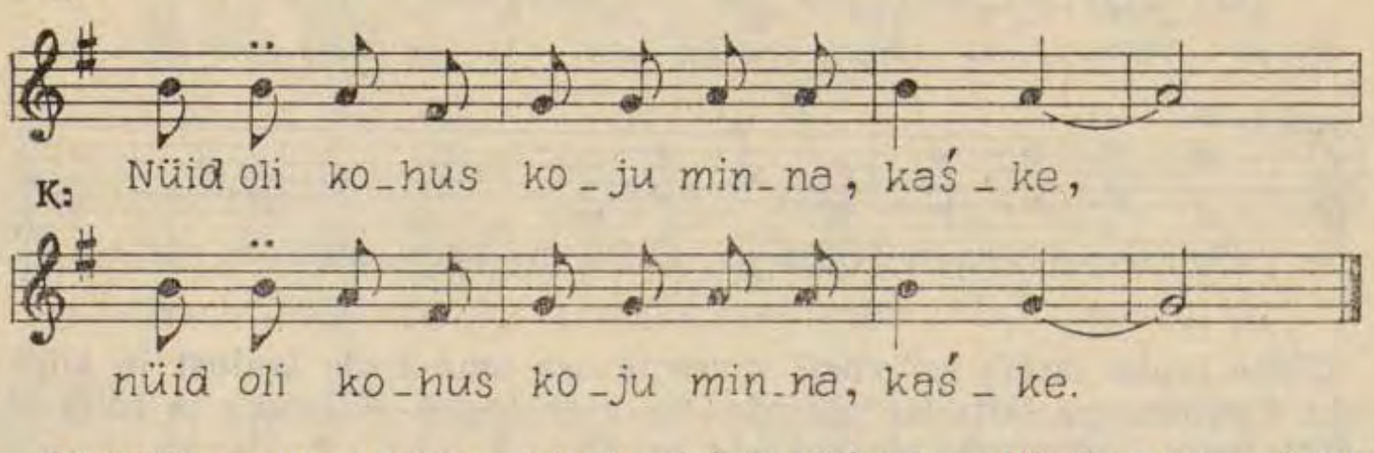

Sõnadeks pulma lahkumislaul, ulatus väike ja mitteskansioon (vähemalt kombinatsioonis 3+2+3):

si si la ⁞ fa ♯ fa ♯ ⁞ sol sol la | jne.
A- ka- me, me- hed, mi- ne- ma,
Pa- ne- me pii- bud põ- le- ma.

[13] Teisi variante: Eesti runoviisid, nr. 2259—2260.

Nr. 18 Tõstamaa (M. Siimon).[14]

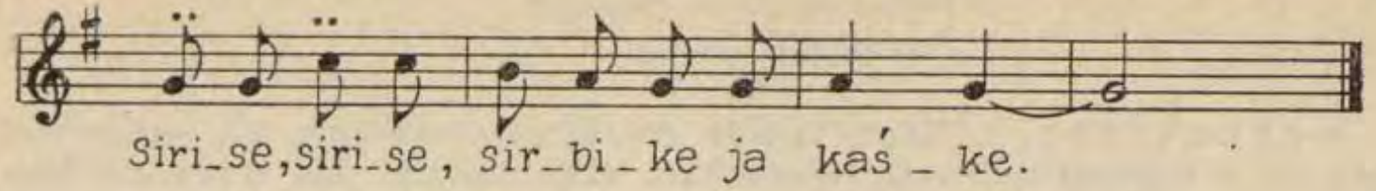

Pääle sirbiviskamise laulu laulik laulis sel viisil veel pulmakaasitusi. Daktülotrohheilistes värssides skansiooni ei olnud, ka meloodia jäi samaks.

Tekstinäiteid: Sä said músta ja rúmala,

Tõrvaskándi ja tõbise.
Kús peab mústaga minema.

M. Siimson tarvitas sagedasti värsi lõpul lõpukaolisi keelendeid, silpide arvu täitmiseks lisas aga juurde «ja».

Paar siia rühma kuuluvat kaškelaulu leidus ka Varblas ja Karuses, kuid laulikud olid sündind Pärnumaal, kust arvatavasti oma repertuaarigi kaasa toond. Üks tüüpilisi Taga-Pärnu kaškelaulu viise (vt. Eesti runoviisid, nr. 2270) jälle on viimastel aastakümnetel Lõuna-Eestis mardi- ja kadrilaulude juures tarvitusele tulnud ja peaaegu täiesti kõrvale tõrjund senise primitiivsema meloodia.

Pääle vaadeldud viiside M. Suti juures leidus viis teistsuguse skeemi järele, ulatuselt haruldaselt lai (oktaav) ja suurte hüpetega:

Nr. 19
E:

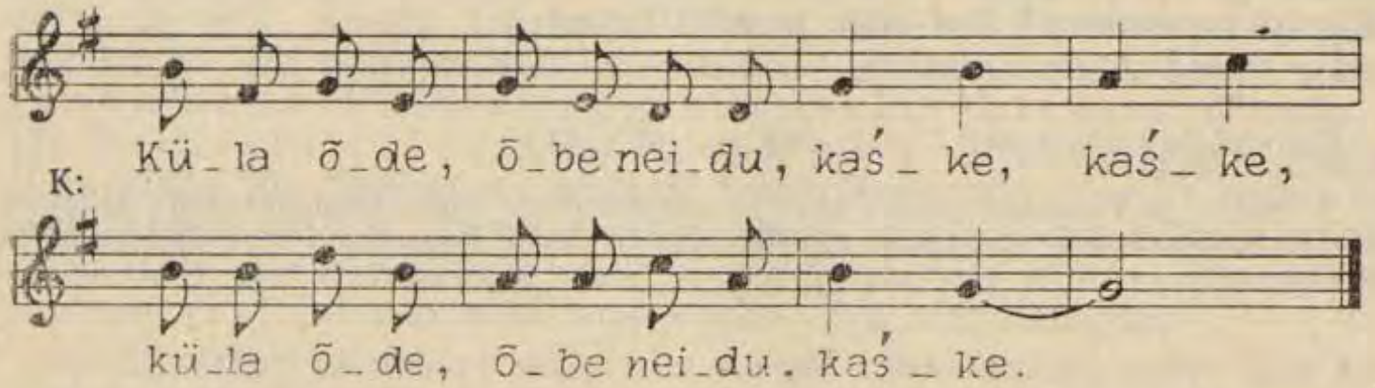

Viisitüübi algkodu on nähtavasti Mulgimaa, kust ta pääle käesoleva juhu lääne suuna ka ida poole on tungind[15]. Kuna laulus «Venna kiitus» ei esinend daktülotrohheilisi värsse, viisin lauliku tema enese märkamata üle pulmalaulu sõnadele, ja laulik ei pääsend skansioonist:

---

[14] Teatav meloodiline sarnasus viisidega: Eesti runoviisid, nr. 1818—1825 — päämiselt Mulgimaalt.

[15] Variante: Eesti runoviisid, nr. 2341 Saarde, 2345 Karksi, 2346 Tarvastu, 2348 Nõo ~ Rõngu. Normaalkujus viisi algus si sol la fa♯| sol mi re re |, muu osa sama. Märkus Tarvastu viisi juures: «See olla see kõige harilikum vana kaasituste viis, mida kõige uuema ajani on lauldud.» (EÜS IX 357.)

Õh te Kúramäa kurádid,
Põltsamáa pooled pagánad.
Õles óbuses, vahétas.

Kokkuvõtteid. Nagu viiside analüüsist märkame, on vaadeldud maa-ala viisigeograafilisest seisukohast väga huvitav kui erinevate laulutraditsioonide lõikekoht. Nii pulmalaulude refrääniita viisid liituvad Põhja-Eesti, refrääniliseid viisid aga Lõuna-Eesti repertuaariga. Seejuures tugeva laulukultuuriga Audru ja Tõstamaa [16] on loond rohkesti omapäraseid meloodiaid. Varbla eriviisiks on ainult äärmiselt primitiivne mardilaulu oma. Muidu on Varbla ainult tagamaaks ida- ja põhjapoolseile naabritele.

Tehtud vaatlusist võime järeldada, et skansioon ja skansioonitus (vähemalt vaadeldud maa-alal) ei olene mitte silpide vältеist, vaid viisi ehitusest, millele omakorda jälle mõju avaldab laulu sisu. Pulma- ja mardilauludes viis ainult sekundeerib sõnadele, tähtis on sõnade loomulik esitamine. Samuti vähempoeetiliste jutustuslaulude juures. Ainult väikene osa kõige poeetilisemaid laulusõnu vajab kunstilisemat esitust, ei rahuldu lihtretsitatsiooniga (nii nr. 15 ja 19). Kuid neis viisides ei ole enam nii palju vabu muutumisvõimalusi, nagu ka mõningais viisides erisuguse rütmi pärast (näit. nr. 9 ja 10). Uuem laulgi mitte ainult ei tõrju vana runolaulu, vaid oma kindelrütmiga mõjustab sagedasti ka viimase ettekandmisviisi.

Muidu oma iseloomult, pääle paari pisema omapärasuse, on vaadeldud rajooni viisid väga lihtsad. Siin puudub selline tundeline toon, nagu see ilmsiks tuleb sageli Lõuna-Eestis, siin puudub ka see rütmiline keerulisus, mis on omane põhjaranniku, osalt lõunaeesti ja ka Kihnu viisidele. Kuid palju on seevastu säilind vana ja primitiivset.

[———]

Kultuuri ja teaduse teilt. Tartu 1932, lk. 130—143.

---

[16] Audru ja Tõstamaa suhted ida- ja põhjapoolsete naaberkihelkondadega tahaksid veel lähemat uurimist, enne seda aga täiendavat viiside kogumist Pärnu ümbrusest ja Mihklist.

ELMAR PÄSS

(1901—1970)

EESTI-AINELINE OSA PROF. KAARLE KROHNI TEADUSLIKUS TÖÖS 1933.

Maailma suurimaid folkloriste ja parim eesti rahvalaulude tundja prof. Kaarle Krohn saab 10. mail s. a. 70-aastaseks. Esitatagu sel puhul siin lühike ülevaade eesti ainetesse puutuvast uurija teaduslikust tööst.

Juba varakult on prof. K. Krohnil elav huvi olnud eesti rahvaluule vastu, nagu tunnistab seegi, et autori esimene trükitud töö ilmus eesti rahvaluule alalt: «Virolaisia satuja ja tarinoita. Kertomuksia kansalle» I (1881), s. o. «Eesti jutte ja muistendeid. Jutustusi rahvale» I.

Eesti rahvaluuleainete levimine ja ajalugu saab põnevaks küsimuseks Soomes siis, kui on teravalt päevakorrale kerkinud «Kalevala» algupära uurimine. Geograafiline ainete leving ja ajalooline uurimisviis, mille ta, oma isa Julius Krohni algatusest lähtudes, välja arendas kindlaks süsteemiks, on prof. Krohni suurimaid leiutisi. Nendest küsimustest kirjutab juubilar a. 1882 esmakordselt ka eesti folkloori vaatekohalt: «Die geographische Verbreitung estnischer Lieder» (Fennia 5, 13) ja «Histoire du traditionisme en Esthonie» (Journal de la SFOu 10). Uurimused äratasid suurt tähelepanu, ja selle tõukel tuli prof. Krohn 1883. a. Tartusse otsima eesti rahvalaulude hulgast «Kalevala» laule. See uurimisretk andis soome õpetlastele üllatavaid tagajärgi: suur osa «Kalevala»-ainelisi laule esineb eesti rahvalauludes!

Eesti retkest alates on autori huvi eesti rahvalaulude vastu üha kasvanud. Prof. Krohni sulest on ilmunud ka esimene rahvalaulu uurimus eesti keeles; seal on võrdlevalt jälgitud eesti runoteisendeid (vt. «Ristitud mets». Eesti Üliõpilaste Seltsi Album, nr. 4, 1899). Samal ajal on eesti aineid võrreldud muis laulu-uurimustes («Runo isosta härästä». Valvoja, nr. 12, 1892; «Luomisruno». Valv. nr. 14, 1894; «Venepuun etsintä». Virittäjä, nr. 2, 1898; «Kalmanneiti». Liitto, nr. 4, 1906 jt.). Käesoleva sajandi algul on juubilar avaldanud kaks kirjutust eesti rahvaluule suurkorjajatest: «Die Märchen- und Sagenpublikationen von M. J. Eisen» (FUF nr. 2, 1902) ja «Übersicht über die wissenschaftliche Tätigkeit des Pastors Dr. Jakob Hurt» (Отч. Имп. Русск. Геогр. Общ., 1904).

Eriti rohkesti on prof. Krohnil teeneid eesti rahvalaulude alalhoidmise ja trükis avaldamise suhtes. Kaasanis kaduma läinud[1] dr. M. Veske eesti rahvalaulude kogust (umbkaudu 2000 laulu) on K. Krohn teinud täieliku nimestiku. Osa laule (umbkaudu 200) on prof. Krohni koopiate kaudu kadumast päästetud.

Samuti ilmus «Setukeste laulude» kolm suurt kogu (a. 1904—1907) tänu prof. Krohni kaasabile Helsingis Soome Kirjanduse Seltsi kulu ja kirjadega. Hiljemini sõlmis dr. Jakob Hurt veel enne oma surma lepingu, mille järgi prof. Krohn hoolitseb tema kogude säästmise ja teadusliku (mitte populaarteadusliku!) väljaandmise eest. 1907. a. tõi juubilar Hurda vanavara «kahes suures köites» Helsingisse. Kakskümmend aastat oli prof. Krohn eesti vanavara suurkogu aidamees, säästes neid rahutuil aegadel mitmes eri paigas Helsingis ja Sortavalas, kuni kogude üleandmiseni Eesti Rahvaluule Arhiivile (1927). Kogu selle aja vältel on ilmunud hulk teaduslikke töid nii prof. Krohni enese kui ka tema õpilaste poolt. Paljudest eesti rahvalauludest on valmistatud Helsingi ülikooli juures värsinimestikke ja uurimusi, mis osalt ilmunud trükitunagi soome rahvaluuleseminari väljaannetes: «Kansanrunouden seminarin julkaisuja» I—III.

Oma õpilaste kõige tähtsamaks tööks peab juubilar eesti rahvaluule alalt kolme: Oskar Kallas, «Die Wiederholungslieder der estnischen Volkspoesie» I (Journ. de la SFOu XVI_1); Hella Vuolijoki, «Eesti rahvalaulu tüüpide nimestik dr. J. Hurda kogu järele» (trükis senini ilmumata) ja Elsa Enäjärvi-Haavio, «The Game of Rich and Poor» (FFC 100). Eesti rahvalaule käsitlevad veel prof. J. Krohni kirjutatud ning prof. K. Krohni toimetatud «Kantelettaren tutkimuksia» I—II (1900—1901) ja juubilari töödest «Kalevalankysymyksiä» I—II (Journ. de la SFOu 35—36, 1918), «Kalevalastudien» I—VI (1924—1928), «Tunnelmarunojen tutkimuksia» I. Laulusta (1931; vt. «Eesti Kirj.» 1931, nr. 11, lk. 607 j.). Viimane uurimus, mis sisaldab rohkesti näiteid eesti rahvalauludest, on kirjutatud Soome ülikoolidele rahvaluule õpingute kursuseraamatuks.

Tartus on prof. K. Krohn käinud peale eelmainitud puhu (1883) veel kolmel korral, s. o. a. 1919, 1923 ja 1930. 1923. a. pidas ta Tartu ülikoolis sarja loenguid, mis hiljemini ilmusid «Eesti Kirjanduses» ja ka eri raamatuna: «Soome-eesti vanast rahvalaulust» (1924). See on ainuke täielik eesti keeles kirjutatud ülevaade soome-eesti rahvalaulude uurimisest.

Prof. Krohn on olnud «Eesti rahvalaulude» kaastoimetajaks algusest saadik ja teinud seal rohkesti kaastööd. «Eesti rahvalaulude» I köites (1926) on tema sulest: «Sissejuhatuseks», «Eesti rahvalaulude värsimõõdust», «Lauluteisendite võrdlemisest», «Uurimisviisi näide» jne. Nii «Eesti rahvalaulud» I [1926] kui II (1932) jaoks on ta saatnud Eesti Kirjanduse Seltsile andmeid üksikute laulude sisu ja levimise kohta. Eesti keeles on prof. Krohni sulest ilmunud veel tähelepandav artikkel «Laula, suukene!» (prof. M. J. Eiseni albumis 1927) jm.

Põhimõtteliselt on prof. Krohn, samuti kui oli kadunud dr. J. Hurt ja

[1] Prof. K. Krohni arvates võivad dr. Veske rahvalaulude käsikirjad veel alles olla kuskil Kaasani ülikooli paberite hulgas, kus nende väärtust seal ei osata hinnata.

on dr. O. Kallas, eesti rahvalaulude teadusliku väljaande pooldajad. Seda seisukohta tuleb kõrgelt hinnata. Küsimusele, kas eesti rahvalaulud on hävimise eest hoitud, vastab juubilar põiklevalt. Kui Helsingit (kus on tüüpidesse rühmitatud eesti runode koopiad) ja Tartut ähvardab korraga mingi oht, mis ei võimalda neid käsikirju edasi toimetada, siis oleks ainuke päästja laulude trükitud väljaanne, mis kahjuks alles puudub.

Eesti rahvalaulude parimale sõbrale rohket õnne sünnipäevaks!

Elmar Päss

«Eesti Kirjandus» 1933, nr. 4, lk. 161—163.

WALTER ANDERSON

(1885—1962)

M. J. EISEN† 1934.

(1857—1934)

Dr. h.c. M. J. Eiseniga on elavate ridadest lahkunud Tartu tuntumaid kujusid; mida aga teadsid siin vähesed, oli tõsiasi, et see valge täishabemega ja muutumatult rahuliku olekuga sõbralik vanahärra oli euroopaliku — ja enam kui euroopaliku tähtsusega teaduslik töömees.

Prof. Eiseni kirjanduslik tegevus, esmajoones eesti rahvaluule alal, on imetlusväärse ulatusega. Tema raamatute, brošüüride, ajakirjaartiklite täielik nimestik haaraks mitusada numbrit, ja kui arvestaksime kõiki signeeritud ja signeerimatuid ajalehekirjutusi (milledest suur osa kannab originaalse teadusliku töö iseloomu), küüniks see arv kaugele tuhandeisse.

Loomulikult ei oma sellise kirjandusliku produktiivsuse juures mitte kõik võrdset teaduslikku väärtust: nii mõnigi töö aitab ainult populariseerida tuntud teaduslikke tõdesid; kuid eesti rahvaluule uurija satub mitmesuguste eriküsimuste puhul ikka jälle prof. Eiseni jälgedele ja peab arvestama prof. Eiseni vaateid ning teooriaid, mida iseloomustavad suur kainus, tõelikkusetunne ja põlgus kõige fantastika vastu.

Et tema teaduslik uurimistöö (vaatamata tema publikatsioonide eestikeelsusele) ka välismaal pole jäänud tähele panemata, seda tunnistab muuseas ka asjaolu, et üks saksa teadlane (dr. Eduard Erkes) Eiseni «Eesti mütoloogia» esimese (tähtsama) osa omal algatusel tõlkis saksa keelde ja et see tõlge ilmus 1925. a. Leipzigis kuulsa O. Harrassowitzi firma kirjastusel — sel ajal kui inflatsioonile järgneva majanduskriisi päevil nii mõnigi esileküündiv saksa teadlane tagajärjeta otsis kirjastajat oma teaduslikule teosele.

Aga mitte selles ei seisa prof. Eiseni peatähtsus, vaid asjaolus, et ta 27 aasta kestel peale dr. Jakob Hurda surma oli maailma suurim rahvaluulekoguja. See kõlab panegüürilise liialdusena, on aga kaine tõelikkus. Dr. Hurda maailmarekordit ta küll ei suutnud purustada, kuid kaasaegsete seas oli vaid üks samuti esmajärguline koguja, kes oleks võinud temaga esimese koha pärast teatud määral võistelda: see on õnneks veel elav prof. dr. Richard Wossidlo [1] Warenis (Meklenburgis). Wossidlol oli aga teine viis töötada kui Eisenil: kuna

viimane (nagu Hurtki) suurema osa materjalist laskis üles kirjutada oma paljudel vabatahtlikel kaastöölistel, kellede tööd ta üleskutsete ja kirjade kaudu ja ka isiklikult organiseeris ning juhtis, kirjutas Wossidlo peaaegu kõik oma käega loendamatuile väikesile sedeleile — fragmentaarselt, niiöelda poolstenograafiliselt, katkendilistes lausetes, tarvitades sageli ainult üleskirjutajale endale mõistetavaid oskussõnu. Sellest oleneb, et Wossidlo hiigelsuur sedelitekogu peale tema surma (nagu ta mulle ise ütles) suurelt osalt muutub surnud kapitaliks, kuna Hurda ja Eiseni materjalid üheskoos jäävad kõikide aegade folkloristidele suurepäraseks varaaidaks.

Eiseni materjalid haaravad praegu umbes 90 000 [2] enamalt jaolt tihedalt täiskirjutatud erinevat formaati lehekülge (kusjuures tühje lehekülgi ei ole arvestatud). 1. jaanuaril 1932. a. oli Eesti Rahvaluule Arhiivile üleantud käsikirjade lehekülgede arv alles 72 732 (suured käsikirjade hulgad olid siis veel koguja enda käes, palju ei olnud veel üldse üles kirjutatud). Need 72 732 lehekülge sisaldasid:

16 545 eesti rahvalaulu ja mängukirjeldust;
20 774 vanasõna ja kõnekäändu;
14 187 mõistatust;
23 831 muinasjuttu, muistendit, rahvanalja ja muud rahvajuttu;
38 132 punkti ebausku ja kombeid, — kogusummas niisiis 113 469 rahvaluule üleskirjutust.

Teadusliku *uurija* töö on väga tähtis ja väärtuslik, kuid teadus sammub edasi, monograafiad ja käsiraamatud vananevad ning ununevad, parem uus astub hea vana asemele, ja lõpuks jääb ka kõige paremale ja klassikalisemale uurimusele ainult veel tema ajalooline väärtus. Teisiti aga on *teadusliku materjali koguja* ennastsalgava tööga: ta loob kindla aluse kõigile edaspidistele uurimustele ja tema tagasihoidlikumad loorberid ei närtsi kunagi; *tema nimi ei saa ununeda*.

Juba rea aastate kestel ei saa enam kujutellagi uurimust eesti rahvaluule alalt, kus ei korduks igal sammul prof. Eiseni nimi. Veel enamgi: uurija on sunnitud nii sageli tsiteerima Eiseni materjale, et ta ruumi kokkuhoiu eesmärgiga selle nime asemel lihtsalt kirjutab E ja lisab sellele vaid käsikirja lehekülje numbri. Mida tähendab E, seda teab iga lugeja — samuti nagu ta teab, et H osutab dr. Jakob Hurda materjalidele. Ja ma ei suuda üldse kujutella, kuidas ja millal need kaks nime ja need kaks tähte võivad kaduda eesti rahvaluulekirjandusest.

Ja see ei ole maksev ainult *eesti* rahvaluulekirjanduse kohta. Suur osa rahvapärimusi on *internatsionaalsed*; ühte ja sama muinasjuttu või mõistatust, mõnikord isegi ühte ja sama rahvalaulu kohtame kõikjal Euroopas ja ka väljaspool Euroopat, nii indoeuroopa kui ka mitteindoeuroopa rahvaste juures. Kui nüüd uurija ette võtab sellise internatsionaalse muinasjutu või mõistatuse monograafilise uurimise, siis on ta sunnitud arvestama ka eesti materjali, ja teeb ta seda, siis esineb tema raamatus paratamatult ka prof. Eiseni nimi, ükskõik siis, kas raamat on saksa-, vene- või ingliskeelne, kas ta on trükitud Euroopas või Ameerikas. Ärgu tuldagu ütlema, et uurijalt ei või ju nõuda eesti keele oskust ja alles trükkimata tekstide kasutamist: meie, folkloristid, ja peamiselt meie, muinasjutu-uurijad, peame mõistma nii mõndagi keelt, ja seda, mida me ei

mõista, kalli raha eest laskma tõlkida; ja ka sellega, et mõni tekst on olemas vaid käsikirjas, ei tohi me endid vabandada: muidu häda meile teaduslikkude kriitikute poolt! See pole kerge kutse, ja kes seda teha ei suuda, hoidku parem näpud sellest eemal.

Sel viisil on prof. Eiseni nimi rahvaluuleuurijate ringes juba tänapäeval hästi tuntud, nii Euroopas kui ka Ameerikas, ja saab nii siin kui seal tulevikus veel tuttavamaks.

Kas prof. Eisen rahvaluule kogujana leiab oma tegevusele Eestis järeletulijaid? Kahtlemata; ja rohkem kui seda: järeletulijad on juba olemas ja nende töö on juba mitmeid aastaid käimas. Eesotsas Tartu Eesti Rahvaluule Arhiiv oma koolitatud kaastööliskonnaga dr. O. Looritsa asjatundlikul juhtimisel, siis Samuel Sommer Petseris, Vassili Randmets Tartus ja teisi. Kõik kogutud materjalid (välja arvatud kahjuks Randmetsa omad) keskendatakse Eesti Rahvaluule Arhiivi ja haaravad seal juba praegu (koos Hurda, Eiseni, Kalda ja teiste vanemate materjalidega) kaugelt üle 400 000 käsikirjalehekülje [3]; ja võib-olla juba paari aasta pärast on saavutatud pool miijonit.

Jah, kui asi läheb nii kergesti ja hiilgavalt, kas võime siis nii kõrgelt hinnata Hurda ja Eiseni teeneid? Kas ka ilma nendeta poleks võinud Eesti Rahvaluule Arhiiv mõne aastaga esile kerkida, nagu prl. Anna Bērzkalne Riias hiljuti suure Läti Rahvaluule Arhiivi esile nõidus?

Selle võimaluse vastu räägivad kolm tõsiasja. Esiteks toetuvad praegused kogujad Hurda ja Eiseni õlgadele, nende tegevus liigub nende kahe teerajaja poolt siledaks sõidetud rööbastel. Hurt ja Eisen on poole sajandi jooksul eesti õpetajaskonna ja üldse kõik eesti publiku kihid niivõrd treeninud rahvateaduslikuks kogumistööks, et kuskil maailmas pole kergem kui siin leida sellel alal ennastsalgavaid kaastöölisi, kes rahulduvad paljast teadmisest, et nende vaevarikkalt üleskirjutatud tekstid asetsevad teaduslikus arhiivis ja et neid aastate pärast trükitakse või kuidagi teisiti teaduslikult kasustatakse. Nende ridade kirjutaja kõneleb isiklikust kogemusest. — Mis puutub Lätisse, siis kihutas viimaste aastate kogumistööd auahne kadetsus hiilgavale Eesti eeskujule.

Teiseks seisab tänapäeva koguja taga riik oma autoriteediga, oma asutustega ja ka oma aineliste võimalustega. Eesti kooliõpetaja peab enamasti oma aukohuseks oma õpilasi panna vastama Eesti Rahvaluule Arhiivi ankeetlehtedele; ja üksikutel juhtudel tasutakse kaastöölise vaev (kuigi madala tariifi järgi) isegi sularahas. Millele võisid toetuda Hurt ja Eisen enne 1918. a., võrreldes sellega?

Kolmas asjaolu on tähtsaim. Nagu teistelgi inimelu aladel, nii toimuvad ka rahvaluulerepertuaaris aeglased, kuid järjekindlad muutused; palju uut tuleb juurde ja palju vana sureb välja. See on maksev nii rahvalaulude kui ka loitsude, muinasjuttude, rahvanaljade jne. kohta. Et seda repertuaari fikseerida, mis peegeldub Hurda ja Eiseni kogudes ja mis paljudes asjus tänapäevasega ei ole enam identne, pidi kogutama seitsmekümnendail, kaheksakümnendail, üheksakümnendail ja üheksasajandail aastail, kui veel elasid kõik need vanad laulikud ja jutustajad, keda

praegu enam keegi surnuist ei suuda äratada ja kellede jutud ja laulud nüüd on hoiustatud Hurda ja Eiseni käsikirjakogudes.

Meie, folkloristid, annaksime palju selle eest, kui saaksime mingisuguse ime läbi Matthias Johann Eiseni taolise isiku saata veel sügavamale Eesti minevikku — XVIII või isegi XVII sajandisse!

Walter Anderson

«Eesti Kirjandus» 1934, nr. 9, lk. 394—397.

Märkused: 1. Richard Wossidlo (1859—1942) kogus ca 1 250 000 sedelit alamsaksa rahvaluulet Meklenburgis. Peateos: *Mecklenburgische Volksüberlieferungen*, sellest ilmus Wismaris neli köidet (I — 1897, II — 1899, III — 1906, IV — 1932). — 2. Eiseni kogus on materjali 90 100 lehekülge. — 3. Praegu on Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelises Kirjandusmuuseumis, Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudis ja Tartu Riikliku Ülikooli eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedris kokku üle ühe miljoni lehekülje rahvaluulekäsikirju. Suurem osa sellest on kogutud nõukogude ajal.

RICHARD VIIDALEPP

(1904)

ÜHEST SUURJUTUSTAJAST [1] 1937.

Meil on rahvalaulikuid, kes on saanud kuulsaks arvukate lauluridade pärast, mis nad üleskirjutajaile on leelutanud, nagu näit. mitmed setu l a u l u e m a d, Paistust põlvnev Epp Vasar ja teisi. Kuid suurlaulikute kõrval pole me midagi kuulnud s u u r j u t u s t a j a i s t. Ometi on neidki olemas. Ja nad ei vääriks sugugi väiksemat tähelepanu kui laulikud.

Alljärgnevas esitan ajaloolisi andmeid ühest väljapaistvast jutustajast, pimedast mehest, kelle nimi on K a a r e l J ü r j e n s o n. Olen temalt aastail 1932 ja 1933 kirjutanud Kavastu vanadekodus üldse 550 lk. rahvaluulet. Sellest moodustab suurema osa ERA-s iseseisva köite (ERA II 54), mille esilehele on märgitud «Kaarel Jürjensoni sõnaline vanavara» (493 lk.). Temalt kirjutatud lehekülgedel leidub: 243 muinasjuttu, muistendit ja naljandit, 249 punkti uskumusi ja kombeid, 126 vanasõna ja kõnekäändu, 39 laulu ja mängu, 12 mõistatust, 9 punkti etnograafilisi, arheoloogilisi ja muid teateid, kokku siis 678 punkti.

Kaarel Jürjenson on sündinud 28. veebr. 1868 (vkj.) Kodavere kihelkonnas Alatskivi mõisas, kus ta isa oli teomees, elas 3.—15. eluaastani Venemaal Oudova maakonnas, 15.—40. eluaastani jällegi Alatskivil, 40.—56. eluaastani Maarja-Magdaleena kihelkonnas Saare vallas ja hiljem Kavastu vanadekodus. On jäänud pimedaks 28. eluaastas.

Kui ta oli kolmeaastane, kolis isa üle Peipsi Oudova maakonda Virkalemma mõisa, kus töötas teomehena 12 aastat. Seal siis kasvas teiste lastega ka väike Kaarel, käis karjas ja koolis. Ta on õppinud Oudova köstrikoolis ja enne seda paar aastat sealses «vene koolis». Noorena on võinud lugeda eesti ja vene keeles. Vene keele on saanud hõlpsasti selgeks veel seetõttu, et juba 4-aastasena on mänginud koos vene lastega. Koolis on jõudnud hästi edasi, olles vahel koguni õpetaja abiline: õpetanud ka teistele vene keele tähti, kuna «oma keel oli ennem juba murtud». Isa kolis hiljem ühes perekonnaga Alatskivile tagasi, kus töötas endiselt teomehena, pärastpoole aga «kandimaade» pidajana [2] *Ranna mõisas. K. J. on kogu aeg elanud isaga ühes. Sõjaväeteenistusest vabanenud ta perekonnatoitjana. Pimedaksjäämise olevat põhjustanud arvatav peakasvaja. Kuid üheks kaaspõhjuseks on olnud veel see, et kohapeal polnud ainsatki arsti ning Tartu arstid olid Alatskivi kehvikule kättesaamatus kauguses. Pimedana*

on K. J. pärast isa surma elanud õe ja õemehe juures Saare vallas Kose asunduses (Maarja-Magdaleena khk.) 16 aastat, kuni a. 1924 võeti hoolealusena Tartu maavalitsuse Kavastu vanadekodusse.[1]

Siin, Kavastu vanadekodus, on K. J. tasakaaluka ja otsekohese iseloomuga võitnud personali poolehoiu, on saanud hüüdnime «Jüri» ja eesõigusi, mis puuduvad teistel hoolealustel. Et siin hooldatavad on enamikus nõrgamõistuslikud, siis on kõik uksed ilma käeraudadeta ja alatiselt suletud. Ainult «Jüril» peale teenijaskonna on võti, millega pääseb sisse-välja ja ühest ruumist teise. Ta on alati abivalmis, kui kedagi on kuhugi kutsuda, ja sõbralikult valmis jutustama, kui on vaba. Olen teda küsitlenud, õigemini: olen tema etteütlemise järgi kirjutanud kokku juba ü k s t e i s t p ä e v a, mõnikord hommikust õhtuni, maha arvatud ainult lühikesed söögiajad, kuid ta pole veel kordagi tüdinud. Alati puistab ta lugusid otsekui käisest, nii et küsitlemiseks ei jää õieti mahtigi. Ta on haruldaselt suure tagavaraga jutumees, kaalub üles kõik teised, keda olen kohanud varem.

Kust on ta saanud oma repertuaari? Emal olevat jutuvara ikka olnud, isa aga olnud hoopis vaikne ja sõnakehv. «Mis vanad mehed ja naised on rääkinud, see on kõik meeles,» nii arvab jutustaja ise oma lugude kohta. Sageli mäletab ta täpselt, kellelt on kuulnud selle või teise jutu või muu teate. Ka noores eas venelaste keskel elades kuuldud lood on mälus tänini alal hoidunud. Mis ta nägijana luges raamatuist, sedagi mäletab. Et ta laulikutega pole kokku puutunud, siis laule teab vähe; kuid jutuproosa tagavara poolest tundub otse tühjendamatuna. Jutustades ta ei fantaseeri, vaid reprodutseerib ainult seda, mida ise on kuulnud või näinud.

Küsitlemiseks ja üleskirjutamiseks olid Kavastu vanadekodus kõigiti rahuldavad võimalused. Tuba, kus elas «Jüri» ühes kolme teise hoolealusega, asus maja teisel korral. Kui päeval hoolealused aeti parki jalutama, võis seal töötada segamatus rahus. Ka «Jüri» ise hoolitses selle eest, et soovimatud naabrid sinna tülitama ei tulnud, haarates tarbe korral isegi kepi järele. Suure enamiku temalt saadud materjalist olen kirjutanudki seal ülemises toas, toetades kas väikesele toidukapile või põlvele, sest lauda seal polnud. Teisel käigul (25.—27. VII 1932) oli soodustuseks veel see, et magasin öösigi samas toas, sest üks hoolealuse voodi oli juhtumisi tühi. Nii sai jutuajamine alata võrdlemisi varakult ning kesta hilisõhtuni. Esimesel käigul kirjutasin seal pliiatsiga ja selle hiljem kodus puhtasse tindikirja, kuid teisel ja kolmandal külastusel kirjutasin otsekohe tindiga harilikku vihku, et hoiduda tüütust ümberkirjutamisest. Kõik materjal on jäetud just niisugusesse järjekorda, nagu jutustatud. Et jutustaja võis kõnelda võrdlemisi aeglaselt, vastavalt minu kirjutamiskiirusele, siis on peaaegu kõik temalt kogutu pandud paberile sõna-sõnalt jutustamise järgi.

Mitmeid kihelkondi läbi rännates, kui peab alati ruttama edasi järgmistesse küladesse ja uute inimeste juurde, et alata jälle tavalise sissejuhatuse ja pärimissõnadega, — siis olen mõnigi kord mõtelnud, et oleks hea kohata vanainimest, kellelt võiks kirjutada päevade viisi; et linnulennulise kiirkorjamise kõrval oleks vahel päris t a r v i l i k k i mõnda ande-

[1] Kõik andmed kuni siiani on saadud K. J-lt endalt.

kamat teadjat kauemini kinni pidada ja võimalikult tühjaks kirjutada. Nüüd olen K. J-is leidnud jutumehe, kellest on alati olnud kahju lahkuda, sest jutud on jäänud ikka nagu pooleli, veel lõpetamata. Ainult paaril viimasel külastusel olen saanud osalt kasutada küsitlemismeetodit, ennem tuli ikka aina kuulata ja kirjutada.

Loodan edaspidistel kogumismatkadel panna üldse rohkem rõhku suuremate teadjate tühjakskirjutamisele, sest ainult sel teel on võimalik saada õiglasemat ettekujutust nende repertuaari ulatusest ja iseloomust.

J ä r e l m ä r k u s. Eeltoodud elulugu pole mitte eriti «Rahvapärimuste Selgitaja» jaoks koostatud, vaid see on võetud K. J-ilt kirjutatud vanavaraköite sissejuhatusest (vrd. ERA II 54, 11—20), kuigi mitmete lühenduste ja mõningate täiendustega.

Oleks väga soovitav, kui kõik ERA kaastöölised, kel on olnud kokkupuuteid mõne hea jutustaja või laulikuga (näit. M. Sarv Nuias, Joh. Raidla Kolga-Jaanis jt.), püüaksid kirja panna võimalikult kõik, mis need jutustajad või laulikud teavad (mitte ainult laule ja jutte, vaid kõike muudki rahvaluulelist materjali), samuti nende e l u l o o d. Heade teadjate tühjakskirjutamine on soovitav ka sellepärast, et nii saab vähema vaevaga koguda rohkem materjali. Mitmekordse külastuse puhul on jutustaja usaldus koguja vastu suurem, mis tuleb kogumistööle alati kasuks. Siis saab kuulda sedagi, mida algul ehk võõrastades ei taheta avaldada.

Elulood peaksid sisaldama järgmisi andmeid:

1) Täielik isiku- ja perekonnanimi (naistel märkida ka endine perekonnanimi); millal ja kus sündinud; kus elanud, kus elab praegu. Need andmed on soovitav märkida kokkuvõtlikul kujul e l u l o o a l g u s e s.

2) Ülevaade elukäigust. Muu seas: kus ja kuidas saanud koolihariduse, milliseid ameteid pidanud ja k u s e l a n u d, kunas ühest kohast teise kolinud; kirjeldatava silmapaistvad iseloomujooned, välimus, tervislik seisukord jne.

3) Andmeid sellest, kust jutustaja või laulik on kuulnud või saanud selle, mis ta kogujale avaldanud. Mida on kuuldud või õpitud oma vanemailt, sugulasilt või mujalt? Kas on olnud kokkupuuteid teiste laulikute või jutustajatega? Sellekohased üldised andmed toodagu elulookirjelduses, kuid teated üksikute juttude, laulude jne. päritolu kohta märgitagu otsekohe vastavate punktide juurde. Milliseid raamatuid jutustaja on lugenud?

4) Kuidas on toimunud küsitlemine-kirjutamine? Mis on seda soodustanud või takistanud? Mis on kirjutatud sõna-sõnalt, mis oma ümberjutustusena? Üleskirjutatud ainestiku üldine iseloomustus.

5) Võimaluse korral lisada eluloole lauliku või jutustaja p i l t (ülesvõte).

Eluloo pikkus — mõni lehekülg (oleneb materjali rohkusest). Soovitav on märkida juurde, kust eluloolised andmed saadud, kas kirjeldatavalt endalt või kelleltki teiselt.

R. Viidalepp

«Rahvapärimuste Selgitaja» 1937, nr. 2, lk. 42—44.

M ä r k u s e d: 1. Täielikumalt sama jutustaja kohta vt. OES-i Toimetused XXX, lk. 830—845. — 2. K a n t n i k e. k a n d i m e e s oli väikemaapidaja Eestis, kes kasutamiseks saadud maa eest tasus mõisale tööga, talumaa kasutajat nimetati popsiks.

II. RAHVALUULETEADUS NÕUKOGUDE EESTIS 1940—1978

ERNA NORMANN

(1904—1978)

EESTI MÕISTATUSTE REPERTUAARIST 1941.

Eesti mõistatustekogu ENSV Riikliku Kirjandusmuuseumi folkloristlikus osakonnas [1] sisaldab ligikaudu 1 800 mõistatustüüpi, mille teisendeid on kokku 95 000. — Siia on arvatud ka 1) keerdküsimused, 2) mõistatusjuttudest pärinevad küsimused ja 3) lunastusmõistatused, 4) sõna- ja tähemängud ning 5) kirjanduslikud mõistatused, mis on elavnenud ka suulises traditsioonis.

Mõistatuste kogumine, nagu rahvaluulekogumine üldse, pole teostunud üle kogu maa võrdse tihedusega. Eesti lõunapoolsest osast on mõistatusi kogutud tihedamalt, kuid selle ala piir ei ühti Lõuna-Eesti keelepiiriga, siin näib osalt piiriks olevat endine administratiivne kubermangupiir, mis ilmneb ka rahvaluulekogumise tiheduses. Kõige enam mõistatusi on Tartumaalt, siis Viljandi- ja Pärnumaalt. Esikohal on Hurda kogu, siis Eiseni, ERA (Eesti Rahvaluule Arhiiv) ja SKS (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura) kogu, teistes leidub märksa vähem.

Trükisõnas esmakordselt toob mõistatuse Göseken keelenäitena oma grammatikas «Manuductio ad Linguam Oesthonicam» (1660): «Lip lippe pehl / lap lappi pehl / ilma nõhla pistmatta» (lk. 262). Veel on avaldanud mõistatusi Thor Helle, Hupel, Rosenplänter «Beiträge'des», Willmann raamatus «Juttud ja Moistatussed» (1782), Lönnrot, Wiedemann, Eisen, C. Mõtleja. Neid on ilmunud ka kalendrites, ajakirjades, koolilugemikes ja mujal.

Kirjanduslikest allikatest näib suurimat mõju olevat avaldanud Willmanni raamat «Juttud ja Moistatussed», mis on ilmunud 4 trükis. Willmanni raamatus esinevate mõistatuste redaktsioone on arvestanud hilisemadki mõistatuste avaldajad, nagu Lönnrot ja Eisen. Willmanni mõistatused on teatavasti kõik kopeeritud Thor Helle grammatikast «Kurtzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache» (1732). Kust aga pärinevad Thor Helle omad? Thor Helle ise lausub nende päritolu kohta: «Das *Vocabularium*, wie auch die *Proverbia* und *Aenigmata* sind durch unermüdeten Fleiss eines christlichen Freundes *colligiret* und von jetzterwehnten *Autore revidiret* worden» (lk. 33). V. Reiman arvab, et see «kristlik sõber» võis ehk kooliõpetaja Hess[1] olla, see aga ei ole kindel [3].

[1] V. Reiman, Kivid ja killud I. Tartu 1907, lk. 16.

Mõistatuste lühike ja mitmesuguste säilitavate meetrikanähtude (alliteratsioon, värsimõõt, rütm, riim) tõttu tardunud sõnastus on alal hoidnud endisaegset elu-olu kirjeldavaid sugemeid ja haruldasi keelendeid, mis võiksid olla huvitavaks lisamaterjaliks teistele distsipliinidele, näit. keeleteadusele ja etnograafiale. Nii näit. u k s e ehitust kujutab mõistatus «Kõrgem kui hobune, hiire asemel magab». Praegust hingedega ust on raske neil andmeil sellest mõistatada, aga kui kujutella sagaraga ust, mille sagaratelg toetub kivisse või puupakku õõnestatud augukesse, siis on see mõistatuses esitatud omadus õige tabav. Või hoonenurga palkide liitmisviisi iseloomustavad mõistatused: 1. «Karu käpad vaheliti.» 2. «Neli toas, kaheksa õues» (s. o. nurka). 3. «Sõda õues, sõrmed risti.» Või lae ehitust kirjeldavad mõistatused: «Kõik soe om piuta, üts susi om risti (lajuti)» < Setu.

Võrreldes Lutsi maarahva mõistatusi vastavate eesti mõistatustega ilmneb, et Lutsi repertuaaril on suurimal määral ühist Setu omaga. Esineb mitu säärast mõistatust, mis meie rahvaluulekogudes on üles tähendatud ainult Setust. Näit. «Pütt seest vitsutud», «Härg möö pikä pedäjä otsan. — Kell kerigu tornihn» jt. Huvitavaks asjaoluks on a k n a esinemine mõistatustes, mis on ühine Setule ja Lutsile. Lutsist: «Puidze' peendra', ravadze' tüki'? Akna'»,[2] Setust: «Ravvanõ nurm, puitsõ' pindre'» (ERA II 151, 123). On ju teada, et alles XVIII ja XIX saj. vahetusel oli Lõuna-Eestis taluehitustel aknaid õige vähesel määral.[3] Lutsilaste lahkumine emamaalt aga arvatakse toimunud olevat XVIII saj. algul. Siin võiks arvata mõistatuste lähtekohaks kiriku- ja härrasmajade aknaid. Adjektiiv «ravane» on iseloomustava tunnusena mõeldav väljastpoolt vaatajale, kuna siis klaasi läbipaistvus ei ole nii oluline, läikiv pind jätab metalli mulje.

Kultuurtaimedest äratab tähelepanu k u r k i tähendava mõistatuse esinemine Lutsis ja Setus. Lutsis: «Olõ i ussi ei paju, a tare täüs rahvast? — Ugurits.»[4] Setus: «Õi olõ ust õi akõnd, a maja rahvast täüs» (ERA II 267, 240). «Haläs kerik rahvast täüs, ei ole lävve, ei paija» (H II 3, 445). Säärane mõlemapoolne esindus ahvatleb küll sedastama kurgiviljelust Kagu-Eestis juba XVIII saj. algul.

Kraasna maarahva mõistatustest olgu esitatud «Nuis (ka Noor'k) nulgah, kaadza' kaalah? — Kivot, obraz.»[5] Sama mõistatus esineb ka Setu repertuaaris. Kuna kraasnalased juba XVI saj. lahkusid endisest kodust, arvatavasti Setumaalt, siis annab esitatud mõistatus lisatõendi kreeka-katoliku usu leviku kohta Setus aegadel enne kraasnalaste lahkumist.

Lina lõugutamist tähendav mõistatus «Hatt hauk, hamba' pudovaze»[6] on Setus «Hatt hauk, hamba tsilgusõ», millest jääb mulje, et juba XVI saj. linatöötlus oli Setus tuttav.

Mõistatuste lahendustes toimuvad sageli muutused, mõistatus saab uue lahenduse, tekib mitu kõrvallahendust. Selle nähu üheks põhjuseks

---

[2] O. K a l l a s, Lutsi maarahvas. Helsinki 1894, lk. 131.
[3] G. R ä n k, Saaremaa taluehitised I. Tartu 1939, lk. 65.
[4] O. K a l l a s, Lutsi maarahvas. Helsinki 1894, lk. 130.
[5] O. K a l l a s, Kraasna maarahvas. Helsinki 1903, lk. 125
[6] Seals., lk. 124.

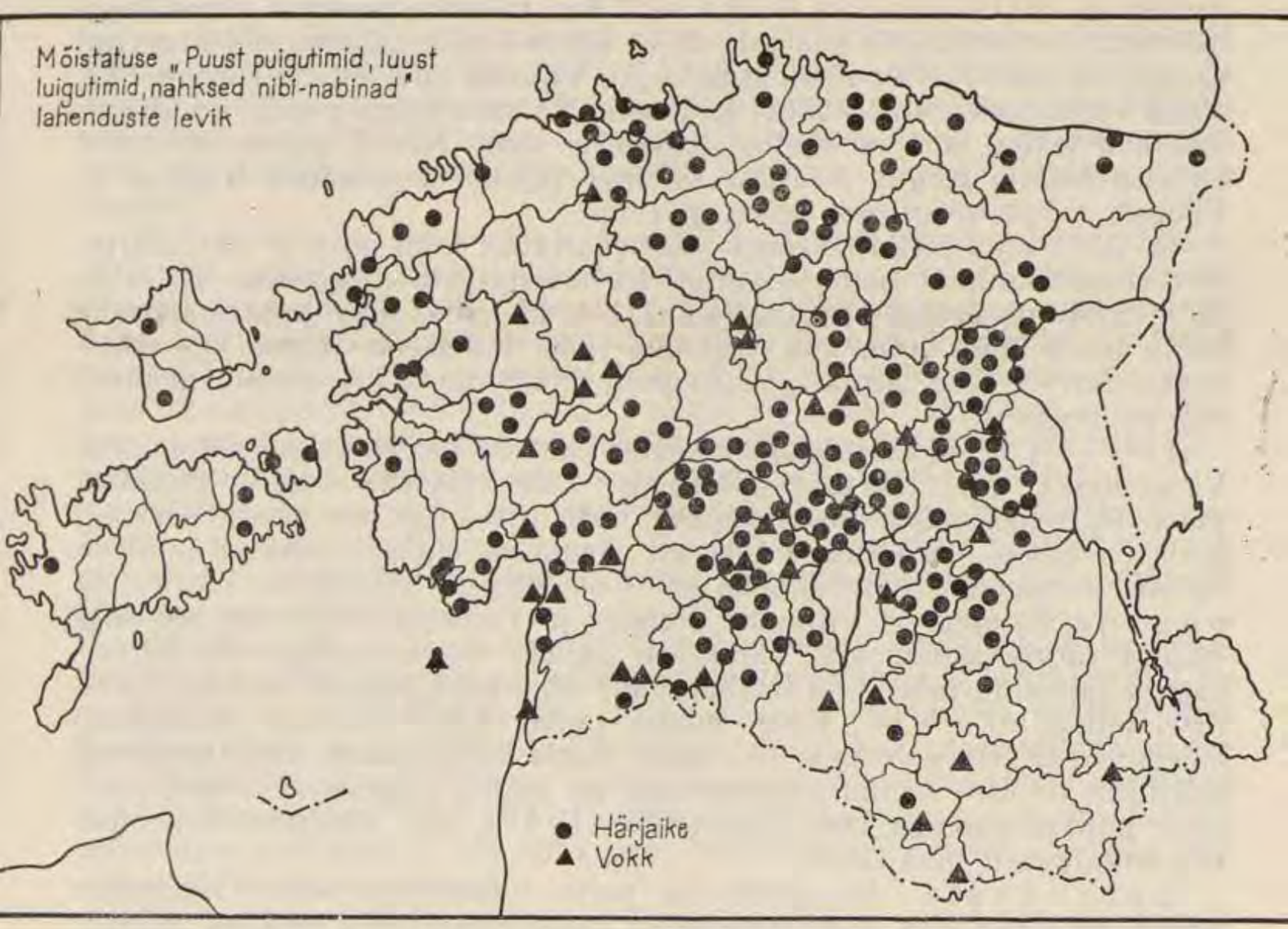

võib olla asjaolu, et mõistatuses esitatud omadused pole iseloomulikud ainult ühele mõistele või esemele, vaid sobivad mitmele teiselegi, mis välimuselt või olemuselt kuidagi suguluses: näit. hernes ja uba, vokk ja veski, vikerkaar ja pajasang. Teiseks põhjuseks on lahenduseks oleva eseme tarvituselt ärajäämine ning seetõttu ka mõiste enese aeglane ununemine — mõistatus võib meeles püsida, kuid tähendus muutub teiseks. Selle nähu selgitamiseks on juuresolev kaart [— — —], mis kujutab härjaikke mõistatust «Puust puigutimid, luust luigutimid, nahksed nibi-nabinad». Kuna veohärgi tarvitatakse veel ainult väheselt Lääne-Eestis ja saartel, siis hakkab härjaikke-mõistatuski juba degenereeruma. Kolmnurgad tähistavad mõistatuse siirdumist teise tähendusse, enamasti on selleks v o k k. Pandagu tähele lõunapiiri: K. V i l k u n a andmeil on Võrumaal veohärgi juba 1600-ndail aastail tarvitatud väga vähe, enamasti ikka hobuseid; Lätis ei kasutatud üldse härgi veoks, vahest ainult Eesti piiri lähedal.[7]

Etnograafilise ülevaate härjaikete kohta Eestis on esitanud oma uuri-

[7] K. V i l k u n a, Varsinais-suomalaisten kansanomaisesta taloudesta. Helsinki 1935, lk. 140 jj.

mustes K. Vilkuna[8] ja G. Ränk.[9] Kui võrrelda vastava ainestikuga mõistatuste-repertuaari, siis selgub, et Kirde-Eestis mõistatused ulatuvad kaugemale kui aineline tõendusmaterjal. Vilkuna andmeil on Kirde-Eestis olnud veohärgade piiriks Jõhvi ja Iisaku, Vaivara kohta puuduvad kirjanduslikud teated, aga mõistatusi leidub ka sealt. Niisiis mõiste vähemalt on siin tuttav. Kagus nimetab Vilkuna rajakihelkondadeks Räpinat ja Rõuget; mõistatusigi siin enam ei esine.

G. Ränk oma kirjutises peab paarishärjaiket vanemaks ja üksikhärjaiket sekundaarseks. Sama kinnitab ka mõistatuste repertuaar. Ei leidu üldse mõistatusetüüpi üksikhärjaikke kohta, kuna aga paarishärjaikke kohta on 6 tüüpi. (On küll veel üks tüüp, millest ei ilmne, kas mõeldakse üht või kaht härga: «Puust puigutimid, luust luigutimid, nahksed nibi-nabinad».)

[————] Etnograafilistel andmetel kandsid mehed ja naised Lõuna-Viljandimaal veel lähemas minevikus, eriti külaskäikudel ja pidulikel puhkudel, pikka musta kuube punaste nöörilustustega, nn. «mulgi särki».[10] Selle kohta on mõistatus: «Must utt (lammas, oinas), punased huuled» mitmes versioonis; tunnuslikuks on neis kõigis adjektiivid must ja punane. Esindus on Viljandis, Paistus ja Tarvastus õige tihe, see ongi «mulgi särgi» esindusala. Varem on punase kaaruspaelaga või kaleviäärega ilustatud must (või lambapruun) pikk-kuub paiguti mujalgi tarvitusel olnud.[11] [————] Kuigi mõnel puhul tuleb suhtuda mõistatuse lahendusesse ettevaatusega, siis ometi Karja kihelkonnast ülestähendatud mõistatus on otse seotud paiganimega, on öeldud järgmiselt: «Vana karilaste punase paelaga kuub (palitoo)» (H I 3, 89). «Palitoo» tähendab siin arvatavasti pikk-kuube.

Lahenduste kogupildis on palju juhuslikku. Mõne lahenduse ümber on koondunud nagu eeskuju ja traditsiooni tõttu rohkesti mõistatustüüpe: näit. koera magamaheitmine on lahenduseks kuuele tüübile, kuid koera haukumine, mis palju tunnuslikum, ei esine üldsegi. Mõistatuste sõnastuses on tekkinud üksteise eeskujul terved sarjad, näit. «Lagi all, lagi peal, lae peal lauldakse» (viiul, kannel), «Lagi all, lagi peal, vesi vilistab vahel» (lähker), «Kumm all, kumm peal, kullatükk keskel» (võikarp). Sellesse sarja kuulub umbes 13 tüüpi, nende seas ka mõned pseudofolkloristlikud.

Vaadeldes lahendusi, millede ümber on koondunud kõige enam mõistatustüüpe, võib täheldada esemeid, mille tunnuslik tegevus on liikumine: näit. veski (26 tüüpi), vokk (24 tüüpi), sõel (14 tüüpi), kell (13) ja jõgi (10 tüüpi). Või ehituses teatud keerukust: näit. äke (17 tüüpi), ader (16), püss (15), mesipuu (10), mis on innustanud inimest kujundama neid omadusi piltlikeks ja kaudseiks sõnastusteks. Ka koduloomad on rohkesti esindatud: koer, kass, hobune, lehm, lammas,

---

[8] K. Vilkuna, Varsinais-suomalaisten kansanomaisesta taloudesta, lk. 140 jj.
[9] G. Ränk, Härjaike. — Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat V. Tartu 1929, lk. 154 jj.
[10] H. Kurrik, Eesti rahvarõivad. Tartu 1938, lk. 142, 144.
[11] I. Manninen, Eesti rahvariiete ajalugu. — Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat III. Tartu 1927, lk. 167 jj.

kana, kukk. Tähelepanu äratab metsloomi tähendavate mõistatuste vähene esindus, eriti on haruldased hunt ja karu, mis unedeseletustes ja muudes pärimustes esinevad õigegi rikkalikult ja seega on rahva teadvuses olnud alaliselt ähvardava ohuna. Siin arvatavasti on seletuseks uskumus, mis keelab metsloomi nimetamast, kuna see võiks põhjustada nende tulekut.

M õ i s t a t a m i s e k o h a k s on ERA andmeil olnud pulmad, ristsed, jürituled, jaanituli, kõrts ja muud koosviibimised, õhtused videvikupidamised, laupäevad ja eriti neljapäeva õhtud, lühidalt, puhud, mil pere oli koos; ketrustöödel, karjas, teede sillutamisel ja muil ühistöödel, ka lastel ja kooliõpilastel nende omavahel olles. M. J. Eiseni eluloost teame, et ta pani 12-aastasena (1869) koolilaste suust kirja 200 mõistatust, mis kujuneski tema kogumistöö alguseks. Seda käsikirja säilitatakse Riikliku Kirjandusmuuseumi folkloristlikus osakonnas (SKS, Eisen 121—136).

G. Vilbaste andmeil [12] on Ida-Harjumaal ja mujalgi Ida-Eestis hingedepäevast kuni mardipäevani, s. o. 1.—10. nov., peetud j ä g u õ h t u i d, mil tööd ei tehtud, vaid koguneti kuhugi peresse, kus aeti juttu, mängiti ja sagedasti mõistatati.

Mõistatamine on tänapäevalgi suhteliselt elav, seepärast on ka mõistatuste kogumine kergem kui mõnel teisel liigil. Palju pole takistanud ka usuliikumised Lääne-Eestis ja saartel, kuna mõistatamine usklikel otse keelatud ei ole, nagu näit. jutud ja laulud. Seltskondliku ajaviitena on see kogujaile tihti olnud hõlpsaks kontaktiloomise vahendiks. Oma raamatus «Lutsi maarahvas» jutustab O. Kallas, kuidas ta lutsilastega vastastikku mõistatusi esitanud, ja kui tema pole lutsilaste mõistatusi mõistnud, siis olnud üldine heameel suur.

Mõistatusi peeti «vanapagana issameieks» ja seepärast on mõnelt poolt teateid, et mõistatamine oli keelatud kirikuteenistuse ajal, palvepäeval, kohati ka pühapäevaõhtuti ja pühade ajal. Mõnede teadete kohaselt ei tohtinud õhtuti üldse mõistatada või võis seda teha vaid väga mõõdukalt, muidu võis paharet end öösi näidata. Mõistatuste äramõistmisel teostus otsekui võistlus — kes ei osanud mõistatada, sellele öeldi Lõuna-Eestis: «Mine Rasinahe, võta kolgits hobõsõss, uhmerpakk öörinuiass (jalutuskepp). Mine Rasinahe, Rasina naine pand leibä ahjo, tütär mõsk luitseid» (ERA II 23, 19 (5—5a) < Põlva).

Mõistatamine teatud aegadel ja tähtpäevadel omas rahva arvates ka m a a g i l i s t m õ j u. Enne tõnisepäeva või 3 päeva enne jõulu on naispere mõistatanud, siis e i k a d u v a t l u s i k a d ä r a (E 29363 < Viljandi, jm.). Ennejõulune mõistatamine tähendavat ka veel k i r j u s i d v a s i k a i d j a t ä h n i l i s i t a l l e k e s i (H II 60, 926 (55< Setu, jm.) või üldse palju tallekesi ja vasikaid. Kevadtalvel, kui laudas oli juba noori loomi, oli mõistatamine keelatud, see takistavat nende kasvu ja edenemist. Mõistatamise maagilise tähenduse kohta on seni andmeid õige vähe.

Et mõistatuste, samuti kogu rahvaluuleline ainestik saaks kõigiti usaldatav ja teaduslikult täpne, tuleks arvestada mitmeidki asjaolusid, mis

[12] «Loodusevaatleja» 1938, nr. IX, lk. 43.

muidu võiksid viia eksiteele ja anda väära kujutelma näit. leviku ulatusest, eriti aga äärjoontest. Kõigepealt on kogujaid, eriti vanemal ajal, kes kogunud rahvaluulet mitmelt poolt, pole aga igakord täpselt märkinud materjali tõelist päritolu, nii võib mõne teisendi leiukoht otse üllatada. Või on saadetud sama materjal kaks korda, kummalgi korral eri kihelkonnast. Nii esinevad samad mõistatused näit. Pilistverest ja Tormast, Koselt ja Jõhvist; kuna aga koguja nimi on mõlemal juhul sama, siis see on hoiatavaks kriteeriumiks. — On küllalt palju neidki juhtumeid, mil kogujad on saatnud sama materjali nii Hurdale kui Eisenile, vahel ka veel Eesti Kirjanduse Seltsile, ja koguni mitmekordselt. Teadmatusest või vastutustunde puudusest on alati olnud ja on nüüdki kogujaid, kes kirjutavad maha trükitud allikatest. On teada isegi juhtum, mil koguja on teistelt o s t e t u d materjalile pannud oma nime alla. ERA-s on enamiku kogujate kohta kujunenud juba atestatsioonid. Väga suure ettevaatusega tuleb suhtuda kooliõpilaste vastustesse. Õpilased on kirjutanud tihti üksteiselt maha, nii et vahel on tulnud kuni 10 vastust samast koolist lugeda üheks.

Küsiteldavate isikute päritolu mittetundmine ja mittearvestamine põhjustab eksitusi. Sagedasti ongi kogujaid mujalt sisserännanute juurde juhatatud, sest küllap nende repertuaar tundus ümbruskonnale huvitavam. Säärast nähtu esineb möödunud sajandi teisel poolel toimunud «mulkide ekspansiooni» tõttu Lõuna-Pärnu- ja Lõuna-Viljandimaalt Tartu- ja Võrumaale. Ka 1919. a. maareform paiskas eri päritoluga asunikke läbisegi üle kogu maa. Hoiatada tuleks veel linnadest pärineva materjali suhtes, sest enamasti on selle algjuured mujal. Kõige olulisem kriteerium on keel, aga ainult siis, kui tekst esineb ehtsalt murdelisena.

Nende tähelduste esitamisega on tahetud viidata mõistatuste tähtsusele muistsete kultuurisuhete selgitamisel, kultuurirajoonide määramisel ning täiendusmaterjalina teistele naaberteadustele.

Erna Normann

«Eesti Keel ja Kirjandus» 1941, nr. 3, lk. 206—213.

M ä r k u s e d: 1. Praegune nimetus: Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakond. Vahepeal oli muuseumi nimeks veel Riiklik Kirjandusmuuseum, sellest tuleneb ka praeguse lahtise käsikirjalise rahvaluulekogu lühend RKM. — 2. Käesolevast uurimusest on välja jäetud kaardid 1 ja 3 koos tekstisiseste seletustega. — 3. F. W. Willmanni teose pealkiri on õigupoolest «Juttud ja Teggud». Et aga teose esimene trükk 1782 ning teine 1787 olid kaduma läinud ja meie kasutada alles 1838. a. avaldatud 4. trükk, tunti teost siis ka siin toodud pealkirjaga. 1953. a. leidis O. A. Webermann Göttingenis Alamsaksa Riigi- ja Ülikooli Raamatukogust esitrüki, ja nüüd on meie käes Willmanni muutmata tekst ja teada pealkiri. Uustrükk esimese trüki järgi koos A. Vinkeli järelsõnaga ilmus 1975. a. seerias ««Loomingu» Raamatukogu» nr. 47—52.

SELMA LÄTT

(1909—1969)

KOLLEKTIIVNE ABISTAMINE EESTI PULMAKOMMETES 1958.

[— — —]

B. P u l m a k o t t. Eesti talupoja, eriti kehvemate toidumajandust teoorjuslikes tingimustes ei saa pidada kuigi kõrgetasemeliseks. Talurahva peatoiduks oli ikkagi aganaleib. Leivakõrvaseks silk ja jahurokk piima lisandusega. Liha tarvitati harva. Põhjalikum muutus talurahva toitlustamisoludes tuli kartuli kasvatamise ja muude põllukultuuride arenemisega XIX sajandi teisel poolel. Varasemad rahvaelu kirjeldajad mainivad aga just rohket söömist ja joomist eesti talupoja perekonnapidudel. Vastastikune teineteise toetamine etendas siingi põhilist osa. Nimelt saadi pidustuste, eriti aga pulmade puhul toitlustamisraskustest üle sel teel, et iga perekonnaga pulmaline, «maealine», tõi ühiseks tarvitamiseks toiduaineid kaasa, «selletä äi tohtind minnagid». Vallalised toitu ei viinud, küll aga oli poistel viina kaasas või viisid hulga peale ankru õlut.

Juba Olearius (XVII saj.) märgib oma reisikirjelduses, et Liivimaa talupojad viivad igaüks pulmade puhul kehvusele vaatamata midagi kaasa ja lõbutsevad nii hästi kui võimalik.[1] Valitsuse eeskirjades 1697. a. mainitakse, et talupojad ei ruineeri pulmade puhul söögi ja joogi poolest mitte ainult endid, vaid ka külalisi. Selle järel keelatakse pulmalistel viina, õlle kui ka toiduainete kaasavõtmine. Tehakse seda ikkagi, siis kuuluvad nimetatud ained konfiskeerimisele, kusjuures ühe osa saab ülesandja, kuna teine kuulub kirikule. Määrusest üleastujat karistatakse ihunuhtlusega.[2]

Talupojad arvestasid neid kitsendusi väga vähe, kuigi kombekohase leivakoti kaasaviimine valmistas vahel asjaosalistele tõsiseid raskusi, nagu «Perno Postimehe» veergudelt 1874. a. loeme. Nimelt pidanud Hallistes mehed pahatihti ilma naisteta pulma (ka matusele) minema, sest mehed üksi minnes ei võtnud leivakotti kaasa. Naisi olnud sel põhjusel ka pidudel alati vähem kui mehi, sest «kakrekotita» pulmaminek oli perenaisele häbistav.[3]

---

[1] A. O l e a r i u s, Moscowitische u. Persianische Reisebeschreibung. Hamburg 1696, lk. 73.

[2] Liefländische Landes-Ordnungen. Riga 1705, lk. 29.

[3] «Perno Postimees» 7. III 1874, nr. 10.

J. Jung kirjutab 1879: «Et pulmade peale palju võõraid oli kutsutud [— — —], siis oleks pikemad peod noore rahvale väga rasked, ehk koguni ilma võimata pidanud olema, kui mitte selle läbi ei oleks avitatud saanud, et pulmalised ise rohkesti söögivara ja sagedasti mõne poole vaati õlut ligi toonud ja nõnda enamasti ise oma kulu peal pulmas olnud.»[4] Maatainimeste juures oli selles osaski olukord märksa viletsam. Vaesele neiule anti [— — —] tema korjamisreisil ka sageli toiduaineid. Kui neiu oli talus pikemat aega (u. 10 a.) töötanud, olid pulmatoidud kohati peremehe poolt, kuid viina pidid asjaosalised ise muretsema (ERA II 78, 411 < Paistu 1935. Samá teade ka Märjamaalt). Sageli olnud ainult leib peremehe poolt. «Peremees ohvert iki teo leibä teentre pulma aas — peenikest, selged leibä. Mudu olli rapatseleib» (RKM II 1, 242(31) < Paistu 1947). Kihelkonnal (Saaremaal) teinud peremees teenijatüdrukule küll pulmapeo, kuid pole sellal palka maksnud. Teenijate pulmi ei jõutudki tavaliselt kauem pühitseda kui üks päev ja öö.

Pulmatoidud olid äärmiselt lihtsad ja nende valmistamisega tulid selleks kutsutud kokad või leememoorid pulma kestel väga hästi toime. «Siis saadi pikki pulmi teha. Nüüd ei jõuta ära talitada. Siis oli lihtsam: pada sülti ja 2—3 pätsi leiba pandi laua peale» — nii kirjeldatakse Pilistverest (ERA II 265, 414 (108) < Pilistvere 1940). Külmad toidud olid enamasti kogu aja laual (teade ka Hupelilt). Soojaks eineks oli mingi supp. Pulmas olid oma kindlad, traditsioonilised toidud (või vähemalt mõned sellised), samuti oli lauasistumise järjekord kindlaks määratud.

Pulmatoitudes oli suuri lokaalseid erinevusi. Nende üksikasjalisem jälgimine viiks siinkohal liiga pikale, seepärast piirdume peamiselt peomajja kaasatoodavate toiduainete vaatlemisega. Pulmatoitudest endist olgu siinkohal esitatud ainult mõned kirjeldused maa eri rajoonidest.

J õ h v i. «Mis sääl pulmas siis ikka ennemalt anti. Õli suppi keidetud, kas kapsa- või kartulisuppi. Sie anti kaussidega lauale. Liha nindasamate, siis liha ei praetud. Kes seda uskus, et panni pääl liha küpsest saab, muudku keideti... Tõisel pulmapäival tehti kaera- või õdrajahust kuaki. Pruut pandi tegema, et kas mõistab teha.» (ERA II 166, 56/7 < Jõhvi 1937.)

K o d a v e r e. «Vana rahva toedud õlid kuaritud kartulid ja liha. Kiädeti kualikid ja kartulid ja liha. Tehti kiislit ja putru. Sült ei puudunud ühesski pulmas. Ennevanass panti sült kõege luiega kaussi. Võtad lus'kaga kausiss luu kätte, suuga nolid süldi ümmert ärä ja süldiluu närid ära. Vai siis nuga ja kahavrit õli! Näpigä võt'id toitu. Ühess pulmas tulima, ei õllud süldi siden luid. Kuulasid üks ühe käess, et kuda sedä testi. Vanana (vanaema) õli õege kuri, meks luu välja võeti: luu sidess tuleb üdi ja väge. Kala piab õlema, õlgu pulm või matus... Hommikutoiduks anti mitmesuguse täidisega piirakaid, kartulipudruga täidetud kuarelisi ja lemmleibu. Pulmaks küpsetati leiba, rükkisaia ja nisusaia.» (ERA II 266, 323/4 < Kodavere 1939.)

V a s t s e l i i n a. «Saja aigu om õks kiigih edimäne süük kohopiim võid pääl, tõnõ süük jahuroog, kolmas lämmi süük, vanast oll iks tuus

[4] J. J u n g, Eesti rahva vanast usust, kombedest ja juttudest. Tartu 1879, lk. 29.

lihaga kapsta vai peestüs, nu iks tetäs jo klimpõ püüdlijahust.» (AES < Vastseliina.) *Peestüs* on õllest ja piimast magusaine lisandusega toit.

Vigala. «Ega siis põld taldrikid ega nuge-kahlid ühti, nõnna oli vähe; reis oli vaanas ja igal oli taskunuga isi taskus. Anti liha, lebad, kalad, või. Säinad pandi laual igale ette. Sooja õlut tehti koa, see oli siis see soe toit. Vahel pandi, toidutegijad isi panid, tubakad õlle sisse, et rahvas niipallu ei söö.» (AES < Vigala.)

Kaasaviidavatel toiduainetel ei olnud kingi iseloom, pigemini oli see tavaline leivakott, nagu tööle minnes. Kõige sagedamini esinebki pulma kaasaviidava toidu nimetusena *leivakott* (ka *leibkott, levakott*), *moonakott* (Tori, Simuna); laial alal esineb ka *pulmakoti* nimetus, siis veel *kakrekott* (Halliste, Tori), *pulmakomps, kaasakomps* (Jõhvi, Torma), *andekott* (Risti), *pulmakost* (Kanepi), *pidustõkott* (Võrumaa).

Pulmamajas endas valmistuti muidugi ka toidu osas pulmade vastu ja pulmakott viidigi nii-öelda «pulma abiks». Kuid väga olulise tähtsusega oli see toidulisa kindlasti — ütleb ju vanasõnagi: «Tuldas, nii tuvvas» (Setu) ja «Saaj kaes saani pääle, kutsui koti pääle» (Vastseliina).

Mida siis pulmakott sisaldas? — Leib kui peamine toiduaine omas keskse koha ka pulmalaual. Leivaga olid seotud mitmesugused usundilised toimingud ühenduses noorpaarile leivaõnne taotlemisega. Nii on mõnel alal leib seisnud kogu pulma aja puutumatuna peolaual. Vanematel aegadel oligi pulmakoti sisuks enamasti ainult leib. Ühest Emmaste tekstist loeme: «Siin, kui paarisrahvas pulma läks, võeti ainult leiba seltsi, ei liha ega õlut põle viidud nagu Saaremaal.» (ERA II 189, 91(99) < Emmaste 1938.) Iga pulmakott pidi tingimata sisaldama leiba. Kui muidu söödi aganaleiba, siis pulmade puhuks tehti puhast *pulmaleiba.* Pulmaleivad küpsetati sageli kujult erinevad tavalistest leibadest. Vigala «pulmalevad olid määratumad suured: kahessateist tolli ummes lai, kahessa tolli kindlasti paks, rattamoodi.» (AES < Vigala.) Rõuges tehtud kaasavõetava leiva pealispinnasse võtmega või lusikaga augukesed ilustuseks kui ka selleks, et koorik ei lõheneks. Hanesulega määriti enne leibade ahju panemist neile muna peale. (ERA II 143, 353(24) < Rõuge 1936.) Leiva suurus olenes sageli pulma mineva perekonna suurusest. Kaasa võeti *peresugune* leib, nagu seda Kaarmas nimetatakse. Mustjalas on kolme-neljaliikmelise perekonna puhul kaasa võetud 20-naelane rukkileib ja veel 3—5 kakku sepikut. (KM KO, AAS St.-ar. 5, lk. 189 < Mustjala 1923.) Leibade arvu kohta on andmed lahkuminevad. Enamikus tekstides nimetatakse lihtsalt leiva kaasaviimist. Üle maa on aga teateid, et pulmakotis olnud üks terve rukkileib. Häädemeestes on pulma viidud kolm leiba, seevastu aga matusele ja ristseile kaks. (ERA II 168, 681 < Häädemeeste 1937.) Samasisuline on ka Vastseliina teade: «Kui pulma minti, sis es viia pulma leiba mitte paari viisi sellepärast, et sis saavat noorelpaaril katsike latse, enge viidi üts, kolm ehk viis leiba.» (H I 6, 77(2) < Vastseliina 1894.) Teisalt nimetatakse aga just paaris leibade pulma viimist (Maarja-Magdaleena ja Rõuge). Hilisemal ajal võetud juba terve tegu leiba kaasa. Ka valmistamisviis muutus keerukamaks — tehti *magushaput* ning üsna varakult ka rukkipüülileiba, nn. rukkisaia. Nisu kasvatamise arenemisega hakati pidudel tarvitama nisuleiba. Lääne-Eesti aladel ja

saartel oligi piduleivaks nisusepik või odraleib (nimetatakse ka odrasepik). Sepikut on piduleivana kasutatud ka sisemaal. Neil aladel ongi pulmakoti sisuks enamasti sepik, kuid selle kõrval ka leib, kuigi mõningad teated räägivad ainult sepiku viimisest. Mulgimaa erijoonena pidi pulma «kakrekotis olema 12 paari rõõska, 12 paari korpe, liha ja võid». (H, Kase 107[a] < Halliste 1868.) Rõõsk küpsetati nisujahust, kujult ümmargune ja hästi õhuke. Korbipealne valmistati kohupiimast.

Võrumaal pole *vatsk* pulmakotis puudunud. «Mõnel oll sai, leib vai vatsk. Vatsk om leevätainast. Tainas tetti lapikus ja vaihõlõ panti keedetüt tatraputru kesva- või mõne muu jahuga või väe ja koorõga. Sis rulliti tuu kokko ja panti ahjo.» (ERA II 160, 52 < Kanepi 1937.) Eriti oluline on *kaaskavatsk*. Peiu poolt naised, kaasikud, toovad 3 vatska, mida siis koos viinaga pulmalistele pakutakse, ja pulmalistelt pruudi heaks ande nurutakse. Hilisemal ajal on leiva asemele tulnud sai. Toitudest, mida teatavad kindlad pulmalised kaasa pidid tooma, oleks veel nimetada Muhu *mähki*, mida kirjeldatakse järgmiselt: «Vanast tehti pulmas mähki. Pandi apulevale linnassekord sisse, sie küpses ah'us nõnna magusaks. Ja siis olli nii, et ämmaeit, see mehe ema ikka, võttis viis selle pruudile, kui see laua taga istus ja pruut võttis pani põlle senna piale ja kinkis sellega ämmale nagu põlle. Mähja pialt kingitud, öelti siis.» (ERA II 130, 568 < Muhu 1937.) Virumaal pidanud isamees ühe toidu — *isamehepudru* tarvis tangud kaasa võtma. Isamehepuder oli tavaline tangupuder.

Pulma viidavate toiduainete hulgas oli enamasti ka l i h a, mida viidi toorelt, hilisemal ajal ka suitsutatult. Liha viimine toimus ennekõike selle järgi, missugust toitu ühes või teises kohas oli kombeks pakkuda. Saartel ja Läänemaal oli traditsiooniliseks pulmatoiduks lambaliha-klimbisupp, mida söödud peo jooksul kuni kaks korda. Supiks keedeti korraga terve lammas, jõukas pulmas koguni 3. Perekonnaga pulmaline (3—4 liiget) viis kas poole või terve lamba, väiksema pere puhul lamba reie, «et sai pulmasöögi sega ka omast käest panna». Klimbisupp on vana pulmatoit. Russwurmi andmeil tehtud Ruhnus klimbid (käkid) odrajahust umbes kanamunasuurused.[5] Taignat tehti terve hulk, kas vannis või toobris. Oli kombeks, et pulmalised taignasse metallraha viskasid. Kes siis klimbist raha leidis, sellele tähendas see õnne. Luce teatel viinud Saaremaal iga pulmaline kaasa ühe saia, ühe rukkileiva ja tapetud lamba.[6] Lambaliha kaasaviimise kohta on andmeid küll ka mujalt (Virumaa, Tartumaa, Võrumaa), kuid siin tehti seda enamasti sealiha puudumisel. Mulgimaal peeti siiski lambaliha viimist alandavaks. Kõige üldisem oli sealiha tarvitamine pidusöögina. Laial alal Kesk-Eestis oli traditsiooniliseks pulmatoiduks seapea. Lauale anti seapea (või peapool) keedetult või lahtisel kerisel küpsetatult. Kerisekividele pandud lepamalgad tahma kaitseks ning nendele siis seapea küpsema. Seapeaga oli seotud naljakomme. Nimelt pidi pulmarongi majja jõudes peiupoiss teiste ees laual olevalt seapealt kõrva ühe hoobiga ära lõikama. Selle takistamiseks panid toidutegijad

[5] C. R u s s w u r m, Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Ehstlands und auf Runö II. Reval 1855, lk. 89.

[6] J. W. L. L u c e, Wahrheit und Muthmassung. Pernau 1827, lk. 81.

kõrva sisse sukavardaid või sukanõelu. Kui lõikamine ei õnnestunud, oli häbi. Pulmalaual olnud mitu seapead. Ka venelaste pulmalaual olnud ilustatud seapea.[7] Seasink pulmatoiduna on meil tuntud peaaegu kogu mandril, paiguti paralleelselt seapeaga. Paar teadet kõnelebki, et pea-traditsioon olnud vanem, kuna hiljem läinud moodi sink, ning pulmalaud olnud seda toredam, mida rasvasem oli pekk. Seejärel ei võinud sink puududa ka pulmakotis. Jõukad peremehed viinud hilisemal ajal kuni 2 sinki. Sealiha võidud ka soolatult kaasa võtta. Vasika- ja lambaliha tarvitatud mandril enamasti sealiha aseaineks. Kodavere teatel olnud pulmaminejal kaasas paar naela toorest sealiha või p o o l v a s i k a t. Lihakraam olnud tihtipeale teistest toiduainetest eraldi kotis. Helmes pandi liha ilusa puupüti sisse. Mõnikord olnud pulmas tosin pütte ja rohkemgi. Ka loomaliha on kasutatud pulmatoitudeks, kuid selle kaasaviimise kohta puuduvad andmed.

Pulmakott sisaldas veel vähemal määral muid toiduaineid. Kui olukord lubas, võeti ka v õ i d kaasa, kuigi see päris üldiseks nõudeks ei olnud. Või viimise kohta on teateid kogu maalt. Vigalas viidud võid vitsikuga. Lihulas pütiga (puust nõu), Jõhvis *napaga* — puust karbiga, samuti Kirblas. Hageri pulmalistel oli paar naela võid kaasas. Kodaveres olnud nael võid ilusasti tassi (taldriku) peal ümmarguseks tehtud. Sama kogus on viidud ka Vändras ja Kuusalus. Puust võitaldrikud on tarvitusel olnud juba XVIII sajandil, näit. Vigalas.

Ranna-aladel ja saartel on k a l a olnud pulma viidavaks artikliks. Muhus nimetatakse laikala (lesta), kuid ka siiga. Kehvematel olnud ka räimed peolaual. Siseveteäärsetes kihelkondades on kala samuti olnud pulmalaual nõutav. «Kala piäb õlema, õlgu pulm või matus. Mehed võtavad viinä. Kui kala ei õle, no mes asja ta võtab kõrvale.» (ERA II 266, 323 < Kodavere 1939.)

Lõuna-Eesti erijooneks pulmalaual oli k o h u p i i m ja Võrumaal veel s õ i r. Helmes viidud suurte lännikutega *paksupiima.* Teated Varblast ja Hanilast räägivad ka k a r t u l i t e kaasavõtmisest varasematel aegadel. Kuid üsna viimastel aastatelgi on tulnud ette kartulite viimist, nagu järgmisest Varbla tekstist kuuleme: «Mineva aasta (1935. a.) olid Kingsepal pulmad, ikka viidi kotte. Igaüks, kes kutsutud, peab midagi viima. Mõni üksik inime viib ka pudeli viina. Leivakoti sisu: $^1/_2$ püilileiba, 1 saialeib, 10—15 naela soolatud sealiha, võid (umbes 1 kilo). Siin olevat kord viidud pulmamajja isegi kooritud kartulid. Ka kala on viidud. Leivakotid antakse pulmaperenaise kätte.» (ERA II 195, 152 (9) < Varbla 1936.) Pulmamajalähedastest taludest toodud vahel ka p i i m a ja m u n e. Kaasaviidav toit pandud linase valge koti sisse. Rõuges olnud igas peres «linasest riidest õhukene toimlahkine, valgeks pleegitud poolteise vaka suurune pulmakott, mida mujale ei tarvitatud.» (ERA II 143, 353 (24) < Rõuge 1936.) Sangastes olnud aga niipalju toiduaineid «palaja pääle köidetu, et üits inime es jõvva sisse tõsta».

Pulmakott anti vanaperenaise kätte, kelleks oli pruudi ema pruudi kodus ja peiu ema peiu kodus. Harva on antud kost noorpaarile. Pulma-

[7] D. Zelenin, Russische Volkskunde. Leipzig 1927, lk. 316.

koti suurus olenes pulma minevate perekonnaliikmete arvust, kohapealseist tavadest, kuid ennekõike majanduslikest võimalustest. Kes tubli kotiga tuli, sel oli ka õigus kaua lõbutseda, nagu ühest Torma kihelkonna tekstist nähtub, kus pulmaline pahandab lõpulaulu algava lauljaga: «Ma tõin kahe mehega leivakoti pulmamajasse sisse, lastagu õmete rahuga süüa.» (ERA II 135, 150/1 < Torma 1937.) Käesoleva sajandi alguses toodud mõnel puhul jõukama pulmatulija poolt juba nii palju toitu, et jäänud järelegi, ning liha suitsutatud hiljem ära, siis olnud terve suvi perel süüa. On juhtunud sedagi, et leivakotid hoiti kinni ja saadeti puutumatult tagasi — «nagu ise ei jõuaks pulmi teha». (ERA II 195, 355 (24) < Kirbla 1936.) Tühjad pulmakotid pandi riiulile ritta või anti kojuminejale kätte. Kotti pandud harilikult midagi, kas tükike leiba, sepikut või saia koduhoidjale, *kodulesele* viimiseks. Tühja koti suu ümber seoti tihtipeale vöö, mida siis kakukoti vööks kutsutud. (AES < Vigala.)

Pulmakotikomme on laialdaselt püsinud käesoleva sajandini ja rajoonides, kus rahvatraditsioon on kauem säilinud, on see tänapäevalgi pruugiks. Praegugi viiakse perekonnapeole minnes vahel kaasa kringel või kook, millist kommet võib pidada selle vana tava otseseks jätkuks. Külaliste endi varustamine oma toiduga perekonnapidude puhul oli teatavatel aegadel omane paljudele rahvastele. Soome teadlane U. Harva märgib ühise tavana Soome ja Rootsi pulmakommetes, et pulma kutsutud sugulased ja naabrid toovad või saadavad pulmamajja toiduaineid, leiba, juustu, võid, piima, mune jne.[8]

J o o g i d. Õlle ja viina osas olid vanas pulmas ka oma kindlad määrad. Õlle tarvitamine pulmajoogina on ülemaaline. Enamasti viinud tähtsamad pulmalised õlut kaasa kas vaadi või poole vaati. Kes aga jooki kaasa ei võtnud, pidi mõnel pool selle eest raha annetama. «Enne oli, kui sa läksid pulma, maksid kaks rubla viinaraha, sii oli kindel. Kes tegi õlut, pani vaadi piale, sel ei tulnud maksta. Mõnes kohas võeti poolteist.» (AES < Kursi.) Võrumaal oli viinaraha kogumine enne pulma lõppu väga tavaline.

[— — —]

Paar sammukest eesti kirjanduse ja rahvaluule uurimise teed I. Tallinn 1958, lk. 234—241.

---

[8] U. H a r v a, Naimatapojemme historiaa. — «Kalevalaseuran Vuosikirja» 20—21 (1940—1941). Porvoo—Helsinki 1941, lk. 39 jj.

PAUL ARISTE

(1905)

VADJALASTE RAHVALAULUDEST 1959.

Eesti keelele on kõige lähem sugulaskeel praegu hääbumisel olev vadja keel. Kirdepoolne eestlane ja vadjalane võivad teineteisest üsna hästi aru saada. Leningradi oblasti Kingissepa rajoonis leidub veel vaid mõnikümmend vanakest, kes vadja keelt oskavad. Viimaste vadjalaste keele uurimisele pööratakse meil suurt tähelepanu, sest eesti keele ajaloo uurimisele on vadja keel oma konservatiivsete vormidega õige tähtis allikas, kust saab palju tuge eesti foneetika ja morfoloogia arenemisteede selgitamisele.

Ka vadjalaste rahvalooming on õige lähedane eestlaste omale. Eriti lähedased on rahvalaulud [1], mille kohta tahetakse allpool sõna võtta, sest nende üle on paljugi vaieldud.

V. Salminen on oma uurimuses omaaegse Lääne-Ingeri, s. o. Leningradi oblasti Kingissepa rajooni pulmalauludest [1] tulnud veendele, et vadjalastel on omapäraseid rahvalaule, eriti just pulmalaule, mida ei tunne läänemere keeli kõnelevad naabrid eestlased, soomlased, isurid. Edasi on V. Salminen osutanud, et külades, kus omal ajal on kõneldud vadja keelt, aga hiljem on rahvas omandanud isuri keele, on isureil siiski vadjalastega ühiseid laule. See asjaolu näitavat, et isurid on vadjalastelt laule üle võtnud. Vadjalased olevat olnud õige laulurikas rahvas, kelle loomingut on siirdunud naabritele isuritele.

Vadjalaste laulurikkust on võidud nentida veel kümmekond aastat tagasi. 1947. aastal, kui vadja keele kõnelejate arv ei küündinud enam sajanigi, leidus selline laulik, kellelt võidi kirja panna paar tuhat värssi regivärsse.

Vadjalaste omapärast laulurepertuaari pole siiski tahetud tunnustada. Oma aja suurim soome rahvalaulude uurija K. Krohn ei uskunud V. Salmineni töö tulemusi ning asus omaltki poolt vadjalastelt kirjapandud rahvalaule analüüsima. Ühes «Kalevalat» käsitlevas töös on K. Krohnilt eri peatükk sellest, kas vadjalastel on tõepoolest olemas omapärast luulet («Onko vatjalaisilla omintakeista runoutta»).[2] Käsitlenud mõningaid

[1] V. Salminen, Länsi-Inkerin häärunot. Helsinki 1907, lk. 415.
[2] K. Krohn, Kalevalankysymyksiä. Helsinki, 1919, lk. 133—150.

vadja rahvalaulude värsse, tuleb K. Krohn vastupidisele järeldusele. Tema arvates olevat kõigil vadja rahvalauludel otseseid vasteid kas isurite, soomlaste või eestlaste laulude hulgas. Polevat üldse selliseid laule, mis oleksid tüüpilised vadjalastele. K. Krohni arvates on eriti suur olnud isurite mõju vadjalaste rahvalaulude repertuaari kujunemisel. Ilmseid jälgi olevat vadja lauludesse jätnud eestlasedki, kellega vadjalastel on alati olnud kokkupuuteid.

K. Krohni arvamuse tõukel asus V. Salminen uuesti vadja rahvalaule põhjalikult analüüsima. Töö tulemusena ilmus monograafiline «Uurimus vadja laulude algupärast».[3] Selles uurimuses käsitleb V. Salminen kõiki teada olevaid vadja rahvalaule. Iga laulu on vaadeldud sellelt seisukohalt, kas tal on vastavusi isuri, soome ja eesti laulude hulgas või ei ole. Lõppkokkuvõttes väidab V. Salminen, et vadjalaste ja isurite pulmalaulud erinevad märgatavalt Leningradi oblasti soomlaste lauludest. Need erinevad sedavõrd ka karjalaste ja eestlaste lauludest, et pole võimalik arvata, nagu oleks viimaste sajandite jooksul kulgenud vadjalaste ja isurite kaudu laule läänest itta ja idast lääne. Vadjalaste ala on olnud koht, kus olevat tekkinud laule ja kust need olevat levinud naabritelegi. V. Salminen esitab terve rea pulma-, peo-, kiige-, töö- ning jutustavaidki laule, mis olevat puhtvadjalised.

Seega siis on läänemerelaste rahvalaulude tuntud uurijate poolt esitatud kaks vastukäivat arvamust vadjalaste rahvalaulude algupära kohta. Ühelt poolt näidatakse, et sel väikerahval on omi laule, teiselt poolt eitatakse nende olemasolu täiesti.

Niisuguste vastukäivate oletuste tekkimise on põhjustanud asjaolu, et uurijad olid vaadelnud vadja rahvalaule üksnes lauludena, polnud aga üldse jälginud, missugustes tingimustes vadja laulikud ja pulmakaasitajad oma laule esitasid ja missugused kokkupuuted võisid olla vadja, isuri, eesti ja soome laulikute vahel nende eneste andmeil.

Vadja rahvalaulud, mis olid 1928. aastani kirja pandud, on V. Salminen publitseerinud soome vanade runode suurväljaandes.[4] Neile lauludele ei ole ei kirjapanijate ega väljaandja poolt lisatud peaaegu mitte mingisuguseid märkmeid sellest, missuguses keskkonnas laule on ette kantud. Ei ole midagi teada ka laulikuist endist. Pole teada, kellelt laulikud on oma repertuaari õppinud. Kaugelt suurema osa vadja laule olid kirja pannud soomlased. Möödunud sajandil ning käesoleva sajandi alguses oli rahvalaulude kirjapanek puhtal kujul formalistlik. Laul pandi kirja, kuid ei tuntud huvi selle vastu, missugune ülesanne oli asjaomasel laulul selles ühiskonnas, kus laul elas, kus seda esitati, kus laulusõnal oli mõju. Ainsaks erandiks vadja laulude suhtes on V. Alava kogutud pulmalaulud, mis on seostatud pulmakommetega.[5] Ent V. Alavagi pole toonud kuigi palju andmeid laulikute kohta. Tähelepandav osa laule on kirja pandud laulik Anna Ivanovnalt, kellest teame üksnes seda, et ta on osanud ka soome keelt ja teeninud Kattilal soome pastori juures.

---

[3] V. Salminen, Tutkimus vatjalaisten runojen alkuperästä. Helsinki 1929.

[4] Suomen kansan vanhat runot IV 3. Helsinki 1928. Ilmunud ka äratrükina «Vatjalaiset runot». Helsinki 1928.

[5] V. Alava, Vatjalaisia häätapoja. — Vähäisiä kirjelmiä XVII. Helsinki 1908.

Pärast V. Salmineni «Vatjalaiset runot» ilmumist on vadja rahvalaule kogunud ning välja andnud Leningradi uurija J. J. Lensu. Seegi uurija ei ole laulutekstidele lisanud mingisuguseid kommentaare.[6] Kommentaare pole ka äsja avaldatud D. E. D. Europaeuse 1853. aastal kogutud lauludel.[7] Vadja muistendid, muinasjutud ja naljandid osutavad, et vadja rahvas on olnud õige tähtis teemastiku vahendaja eestlaste, isurite, venelaste ning kaugemalgi asuvate soomlaste ja karjalaste vahel. Vadja keel näitab, et sel on läänes olnud tihedaid kokkupuuteid eesti keelega ning otseses naabruses eriti isuri, kuid ka soome keelega. Vadjalastel ja isuritel on olnud sama etnograafiline kultuur. Mõlemad rahvad on ju asunud sajandeid samades poliitilistes, majanduslikes, usundlikes ja kultuurilistes tingimustes. Seega on kõigiti usutav, et vadja ja isuri laulude repertuaaris võib olla ühist, liiatigi on mõlemad keeled teineteisele lähedased. Allakirjutanul on olnud juhust kuulda, kuidas isur ja vadjalane on omavahel juttu ajanud kumbki omas keeles.

Allakirjutanu on aastate jooksul puutunud kokku viimaste vadja keele oskajatega. Nende hulgas on olnud mitu head muinasjuttude vestjat ja vanade laulude teadjat. Kaks vadja eidekest olid otse laulikud, kes teadsid ka üksikasjaliselt jutustada eri seikadest, millal üht või teist laulu esitati. Neilt kahelt laulikult on siis olnud võimalik kirja panna sedagi, kuidas vadja laulud on võinud rännata naabritele ja vastupidi, naabrite laulud vadjalastele.

Üks neist laulikuist, Kattila (vene keeles Котлы) ala Lempola külas elanud eideke Solo Kuzmina, võis iga laulu kohta täpselt seletada, missugusel juhul seda oli lauldud, kus laulu oli kuuldud, kes oli selle esitanud jne. Solo väitis, millega ühinesid muudki vadjalased, et ühelgi teisel rahval polnud praeguses Kingissepa rajoonis nõnda täielikke ja erineva sisuga pulmalaule kui vadjalastel. Vadja pulmalaulude esitajad — *kāzikoD* — olid käinud laulmas isurite ning soomlastegi pulmades, kus esineti omas keeles. Mõnd kuulsat vadja kaasitajat oli pulmade perioodil — sügisel ja kevadel enne suurt paastu — sõidutatud pulmast pulma Narva jõest Soikkola (Soikino) poolsaareni. Sologi oli olnud kaasitajaks niihästi vadjalaste eneste kui ka isurite ja soomlaste pulmades. Pulmades oli olnud juhtumeid, kus vadja kaasitajale lauldi vastu soome või isuri keeles. Just pulmades olid isurid ja soomlased tutvunud vadja lauludega ja neid õppinud. Solo kahetses, et vadjalastel polnud niisuguseid uhkeid tähtpäevalaule, nagu oli olnud soomlastel. Lempola külas eneseski olid vadjalased õppinud soome laule ja neid koos soomlastega laulnud lihavõtte, jaanipäeva või jõulude ajal. Jõulust kolmekuningani olid *svädgaD*. Siis käidi maskeeritult talust tallu nagu meil mardi- ja kadrisandiks, lauldi ja koguti ande. Kui tuldi soomlase majja, lauldi soome keeles, venelase talus lauldi vene keeles. Solo jutustas sedagi, et vadjalased olid Narvas ja Narva ümbruses õppinud eesti laule. Narva oli vanast ajast vadjalaste peamine kaubalinn, kus käidi müümas ja ostmas. Kui Narva

[6] Я. Я. Ленсу, Материалы по говорам води. Западно-финский сборник. Л. 1930, lk. 201 jj.

[7] S. Haltsonen, Runoretki Inkeriin v. 1853. Lisätietoja D. E. D. Europaeuksen runonkeruun historiaan. — «Suomi» 107 : 4. Helsinki 1957.

asutati vabrikud, läks vadja noori neisse tööle. Suur osa Jõepära (vene keeles Краколье) tüdrukuid oli olnud mõnd aega Narvas teenimas, et veidi raha koguda. Ka Solo ise oli eestlastega kokku puutunud ning eesti laule õppinud. Need regivärsid, mis Solo esitas eesti lauludena, olid aga keelelt siiski palju rohkem vadja- kui eestikeelsed. Solo oli seega käinud sama teed, mida olid käinud teisedki vadja laulikud. Ta oli nimelt sugulaskeeles kuuldud laulud transponeerinud vadja keelde niihästi foneetiliselt kui ka morfoloogiliselt. Sõnavaras oli vaid alles mõningaid tüüpiliselt eesti sõnu. Peab arvama, et laulude vadjastumise protsess on toimunud üldse samm-sammult. Kui eesti või isuri laul oli sattunud vadja laulikute suhu, muutus see seda vadjapärasemaks, mida enam ta edasi rändas, nõnda et mõne sugupõlve järel oli laul täiesti vadjapärane.

1947. aasta suvel kohtas allakirjutanu Luuga jõe ääres Kukkusi külas Jõepäral sündinud ning elanud vadja eeslauljat (*ēltлаилаjа*) Matjo Gerassimovat. See väga intelligentne 66-aastane naine teadis õige palju vadja rahvalaule, mida ta nimetas *virreD* (ainsus *virsi*). Matjo võis samuti üksikasjalikult seletada, kuidas tema noorpõlves vadja rahvalaul oli elanud ja levinud. Vadjalased olid omi laule esitanud isuritele ja isurid omi taas vadjalastele. Vadja ja isuri laule peeti otsekui samadeks lauludeks, millel oli vaid keelelisi erinevusi. Kui vadjalased kuulsid isuritelt uue laulu, õppisid nad selle ära ja kordasid juba omas keeles. Samuti olevat toiminud isuridki, kui nad kuulsid uut vadja laulu. Vanade laulude nimetuski on mõlemal rahval sama. Isuri keeles on vanad laulud *verreD* (ainsus *verzi*).

Matjogi kinnitas, et vadja *kāzikoD* olid käinud laulmas ka isurite ja soomlaste pulmades. Ta ise oli olnud kaasitamas õige mitmes kohas Luuga jõe mail ning Soikkola poolsaarel. Polnud haruldane seegi nähtus, mida mainis juba eelmine laulik Solo, et kaasitajad laulsid eri keeltes. Pulmakommete täitmist selline mitmekeelsus ei häirinud, sest oldi harjutud üksteisest aru saama.

Matjolt kirjapandud laulude keel on eri lauludes erisugune. On laule kõige korrektsemas vadja keeles, kuid on ka selliseid, mis keelelt on õigegi isuripärased, eriti mõned lüroeepilised laulud. Toodagu heas vadja keeles laulu näitena järgmine laul, milles esinevad isuripärased sõnad on sõrendatud.

tšäko kukku, mā kumizi,	Kägu kukkus, maa kumises,
lintu лаило, lehto лę̄kku	lind laulis, leht kiikus,
sisavę pani pajuz.	sisask laksutas (pani) pajus.
miä vā kūntęlin kujaла,	Mina vaid kuulasin tänaval,
sęisozin seinā vērü̧eZ,	seisin seina veeres,
ajattęlin aďďā pāllä,	mõtlesin aia peal,
kummā on sęnät parępęD,	kummal on sõnad paremad,
kummā tšēli on ḱerḱiäpi,	kumma keel on kergem,
kummā лаили лātuizęmpi.	kumma laul on ladusam.
tšagō tšēli on ḱerḱiäpi,	Käo keel on kergem,

linnū лаuлu on лātuizẹmpi,	linnu laul on ladusam,
sisavā sẹnat‿poreperD.	sisaski sõnad on paremad.
miä pẹimizin pẹллēsẹ̄,	Mina põimisin põllesse,
panin pajjā sezlāsē	panin särgi hõlmasse,
menin miä tšülą̄ kujaлē	läksin ma küla tänavale,
tšehtšezą̄ einä-aigaлẹ̄,	kesksuve heinaajale,
parälle paissẹ̄лẹ.	parimale (päeva)paistele.
aлgin tšakonnẹ kukkua,	Hakkasin käona kukkuma,
sisavẹnnẹ̄ sirkutẹлla.	sisaskina laksutama.
vizaz vahti vīлō naлta,	Tark vahtis viilu alt;
kavaла katosẹ̄ naлta:	kaval katuse alt:
«tämä on ẹлlu ẹppiza,	«Tema on olnud õppimas (õpis),
***sẹiznu** on seppijē paj**az**,*	seisnud on seppade pajas,
***sepą̄** pajā on paukutẹлlu,*	sepa paja on paugutlenud,
***sepą̄** pihtijä on piellū,*	sepa pihte on pidanud,
vasaroit on vaŋkutẹ̄лlu."	vasaraid on vangutlenud.»
miä vaitẹn vassaẹlin:	Mina vaid vastasin:
«em‿miä ẹлlu ẹppiza	«Ei ma olnud õpis,
sẹiznu seppijē pajaz,	seisnud seppade pajas,
sepą̄ pajā em‿paukutẹлlu,	sepa paja ei paugutlenud,
sepą̄ pihtijä em‿piellū,	sepa pihte ei pidanud,
vasaroit en vaŋkutẹлlu.	vasaraid ei vangutlenud.
miä ẹppizin orjuẹ̄z,	Mina õppisin orjuses,
panin pähē pīkuẹ̄z.	panin pähe piigapõlves.
perennain pahatapainẹ̄,	Perenaine pahatavane,
*ize il**k**iä n**ä**k**ö**ine,*	ise ilgenäoline,
*vei pīgā **pẹлlō pālē**,*	viis piiga põllu peale,
sātto sūrẹлẹ̄ sargaлẹ̄,	saatis suurele sarale,
ẹpẹttį pīkā:	õpetas piigat:
«te tūttä koko tšäjellä,	«Tee tööd kogu käega,
vānä h a r t i j ā väjellä» jne.	vääna õlgade väega.»

Laulus on paar isuri sõna, kuid need on olnud harilikud Jõepära küla igapäevases vadja kõnekeeleski, nagu vadja keeles on üldse päris ohtrasti isuri laensõnu. See vadja laul on usutavasti isuritelt õpitud. Vadja keeles on *k* muutunud eesvokaalide ees *tš*-ks. Mõne värsi puhul võib konstateerida, et neis on algselt alliteratsiooni nõuetest lähtudes pidanud sõna alguses olema *k*, nagu on asjaomastes sõnades isuri keeles, mitte aga *tš*. Võrreldagu selleks selliseid värsse, nagu *kummā tšēli on kerkiäpi* 'kumma keel on kergem'; *tē tūtä koko tšäjellä* 'tee tööd kogu käega'. Isuri keeles

kōlaksid vastavad värsid *kumman kē̯li on kerɢiämʙi* ja *tę̄ tǭᴅä koɢo käellä.*

Kui aga võtta vaatlusele sama lauliku mõni teine *virsi*, võib selguda. et see on sõnavaralt tunduvalt isuripärasem, nagu näiteks laul «Kojoiza poja kosjakäigust».

ignatti kojoiza koira	Ignatti Kojoiza koer
meni konnuʌta kossī	läks Konnult kosima,
konnū k o r j e i tüttölöi,	Konno toredaid tüdrukuid,
kalanimī n e i t o ʌ o i,	Kalaneeme neidusid,
k a k s i n k a s s o i n h a r t i o i ʌ ʌ a,	kaks palmikut õlal,
k o ʌ m i k o i t t a n a s e l ä s s ä.	kolm kuube seljas.
n e i t o vaitę v a s t a e l i:	Neiu vaid vastas:
«on siʌ̄ nainę ennē naitu,	«On sul naine enne naidud,
on siʌl‿entine e m ä n t ä.	on sul endine emand.
tapa nainę ennē naitu!»	Tapa naine enne naidud!»
ignatti kojoiza koira	Ignatti Kojoiza koer
johsi j ō k s u n n a kottō,	jooksis joostes koju,
n ī n s a n n ō naizęʌę̄:	nii ütleb naisele:
«kadrina k o t i-kanainę,	«Kadrina kodu-kanake,
elinä pühä e m ä n t ä,	Elinä püha emand,
lämmitä metoinę sauna	küta mesine saun
metoiziʌʌa h a ʌ k o ʌ o i ʌ ʌ a,	mesiste halgudega,
p e s s ū̄ p u h t ā k s i	pese end puhtaks,
h i b j o ʌę̄ h ē n o k k a i s s a	ihu poolest õrnaks,
kuɢʌaʌę̄ kaunikkaissa.	kaela poolest kauniks.
tuęp‿surma suntimęttę,	Tuleb surm mõistmata (sundimata),
kaʌmę avvā kaivęmęttę̄.»	kalm haua kaevamata.»
ignatti kojoiza koira	Ignatti Kojoiza koer
johsi saunā uhsiʌoiʌę̄	jooksis sauna ustele,
ʌęikkas pä naizęʌtä,	lõikas pea naiselt
niku nātid‿nagręʌta,	nagu pealsed naerilt,
niku kannoʌta kapusā.	nagu juurelt kapsa.
ʌahzęd‿itkęvad emüttä,	Lapsed itkevad emakest,
t u z o t e ʌ ʌ ā tūtijaissa	leinavad kiigutajat.
«oi minū ʌ a p s e n i d o m a ᴅ,	«Oh mu lapsed omased,
elkā itkęgā emüttä,	ärge nutke emakest,
t u z o t e ʌ k ā tūtijaissa.	leinake kiigutajat.
tāttę tōp‿tęizę̄ māmā,	Taat toob teise ema,
tęizę̄ māmā vēl parępā,	teise ema veel parema,
vīttä kūtta vīsāpā,	viis, kuus korda targema,
kahta kęʌmia kęrkāpā.»	kaks, kolm korda kõrgema.»
vanęp tüttö vassaęli:	Vanem tütar vastas:
«et‿siä tō meilē emüttä.	«Ei sa too meile emakest.
siä tōd‿naizę̄ enelēz,	Sa tood naise enesele,
meilē vitsā viŋguttajā,	meile vitsa vingutaja,
nahkarōzgā napsuttajā,	nahkpiitsa napsutaja,
näteliz‿lüb‿vijjed‿vitsaᴅ	nädalas lööb viied vitsad,
a kūs‿kahet‿tsümmeneᴅ.»	aga kuus kahedkümned.»

Keele järgi otsustades on kõigiti usutav, et selle laulu on vadja laulik õppinud isureilt. Eriti laulu algus on tugevasti isuripärane. Laulik pole aga leppinud sellega, et ta vadjalasena oleks laulnud isuri laulu täiesti isuri keeles, vaid on laulu hakanud oma keelde tõlkima. Nõnda on teinud teisedki laulikud. Ühest sugulaskeelest laulu teise sugulaskeelde transponeerimise protsess on sarnane selle tavalise transponeerimisega, mis toimub sama keele eri murrete vahel. Allakirjutanu on võinud omal ajal tähele panna, kuidas vanaema luges Tartu-Maarja murrakus lastelaulu: *Liiri lõõri, lõoke, kos su kulla pesäke? — Tare takan tamme otsan.* Sama vanaema tütar ütles selle laulu alguse sõnadega: *Liiri lõõri, lõoke, kos su kulla pesake? — Tare taga tamme otsas.* Tütarlapsel olid aga värsid: *Liiri lõõri, lõoke, kus su kulla pesake? — Maja taga tamme otsas.*

Matjo Gerassimovalt kirjapandud laulude enamik, eriti aga pulmalaulud, on ilma igasuguse isuri keele mõjuta. Toodagu näiteks algusosa laulust «Oma küla kiitus»:

tšülässäni, lidnassani,	Minu külast, mu linnast,
mā parässa paikassani,	mu maa kõige paremast kohast,
pantu paikaʌę̄ üvälle,	pandud on heale kohale,
sui suʌāsę̄ merēsē,	suuga sulasse merre,
päi päivā nęizuttši.	peaga päevatõusu.
tšeʌ‿on lidnā itšäve,	Kes igatseb linna,
se tuʌkō meďďē tšüllā,	see tulgu meie külla.
sīn ęzrad ęsętā,	Siin odrad ostetakse,
sīn kagrat‿kaupotā,	siin kaerad kaubeldakse,
rüttšēd‿ʌunasętā.	rukkid lunastatakse.
rüiz‿vakkę ühesā rublā,	Rukkivakk üheksa rubla,
kagra-vakke kahs rublā.	kaeravakk kaks rubla.
kassēn on ęʌʌu ennè tšülä,	Siin on olnud enne küla,
ennè tšülä, eglē tsülä.	enne küla, eile küla.

Mitte üksnes kahelt siin mainitud laulikult, vaid muiltki vadjalastelt on pandud kirja keelelt erisuguseid laule. On laule täiesti ehtsas vadja keeles ning on selliseid, millest isuri keel paistab läbi. See fakt osutab, et vadja laulikud on esitanud laule, mis olid tekkinud vadjalaste eneste keskel, kui ka laule, mis olid sündinud isurite alal ning sealt vadjalastele siirdunud. Asjaomased suhted kehtivad ühtlasi ka isuri laulude kohta. Isuritel on nimelt niisuguseid laule, milles on ilmseid vadja keele jälgi, ja niisuguseid, millel pole midagi ühist vadja keelega. Seega on tolgi rahval puhtakujulist loomingut ning seda, mis on vadjalastelt üle võetud. Vadjalaste ja isurite alal on omal ajal valitsenud omapärased rahvalaulude esinemisjuhud. Sel alal pole rahvalaul olnud sedavõrd rahvuslik kui territoriaalne. Kuigi laule esitati kahes eri keeles, olid need praeguse Leningradi oblasti loodeosas kahe läänemere keeli kõneleva rahva ühisteks lauludeks. Oli kujunenud ühine vadja ja isuri laulurepertuaar.

Omal ajal on eestlased ja vadjalased olnud otsesed naabrid, keda teineteisest lahutas üksnes Narva jõgi. Et vadja ja eesti keel on omavahel eriti lähedased ja on varem olnud veelgi lähedasemad, siis on kõigiti

usutav, et vastastikune laulurepertuaari õppimine nendegi kahe rahva vahel on omal ajal olnud üsna elav. Eesti ja vadja rahvalaulude omavahelisi suhteid pole aga senini uuritud. Mis puutub eesti ja vadja regivärsside keelesse, siis võib kahtlemata väita, et mõlemal pool on ohtrasti ühiseid vanu jooni, eriti just morfoloogias.

«Kalevalas» on ohtrasti episoode, mis on tuntud mitmetel läänemere rahvastel — eestlastel, isuritel, soomlastel ja karjalastel. Vadjalastelt poldud otseseid «Kalevala» regivärsse kirja pandud. Arvati, et see rahvas polegi sellesisulisi laule tundnud. See asjaolu pidi omaltki poolt tõendama, nagu poleks vadjalastel mingit osa läänemerelaste ühises rahvaloomingus.[8] Vadja rahvalaule õigesti analüüsivas monograafias on V. Salminen siiski osutanud, et vadjalasedki tunnevad niisuguseid laule, mis esinevad «Kalevalas». Ta esitab «Suure tamme laulu» ning osutab, et vadjalastel on sellest laulust iseseisev redaktsioon. Samuti on see autor näidanud, et vadjalased tunnevad «Laulu maailma loomisest».[9] Matjo Gerassimova, kes tundis lüroeepilisi *virse*, on allakirjutanule esitanud samutigi «Kalevala» ainestikku kuuluvaid laule, nagu «Laul maailma loomisest», «Venevestmine» ja «Veneretk». Neis ei esine küll Väinämöist, vaid vene tegija on

velʹlo venoizę̄ seppä,	Veli venekese sepp,
laivę-seppä lagluęni	laevasepp mu lagleke.

Matjo kirjeldab sedagi, kuidas eepilisi laule esitati. Tema ise oli olnud *ēltalaulaja* ja tüdrukud olid laulnud kaasa. Eeslaulja laulis ühe värsi, mida teised kordasid. Kui teised kordasid, mõtles eeslaulja, kuidas järgmist värssi sõnastada, või laulis ka ise kaasa. Eeslaulja seisis püsti. Teised liikusid ringis tema ümber nagu ringmängus. Lüroeepiliste laulude viis, millega lauldi kõiki laule, oli paatoslik, erinedes täiesti pulmalaulude ja lüüriliste laulude omast.

Teine vadja laulik Solo Kuzmina teadis «Suure härja» lugu, mis on tuntud teistegi läänemere rahvaste lüroeepilises luules.

Peab mainima sedagi, et vadja rahvalauludes esineb K a l e r v o, keda tunnevad isuri, soome ja karjala laulud ja kelle teisend on K u l l e r v o.[10] Matjo Gerassimovalt kirjapandud laulus öeldakse:

ęlin orję vellelę̄,	Olin ori veljele,
karjušši kalęrvolę̄	karjus Kalervole.

Seega võib nentida, et vadjalasedki on olnud osalised läänemerelaste ühises lüroeepiliste laulude loomingus. Vadja rahvalauludest teame siiski suhteliselt vähe. Põhjuseks on kurb tõik, et selle rahva loomingut on haka-

[8] K. K r o h n, Kalevalankysymyksiä. Helsinki 1919, lk. 133 jj.

[9] V. S a l m i n e n, Tutkimus vatjalaisten runojen alkuperästä. Helsinki 1907, lk. 15; Kalevalan kertovat runot Inkerissä. — Kalevalaseuran Vuosikirja 9. Helsinki 1929, lk. 60.

[10] D. E. D. Europaeuse kirjapandud lauludes esineb ka sõna *kalevi* (s. o. *kalęvi*), kuigi vaid riide tähenduses: *Siit saat kalewirukaa* 'siit saad kalevikuue' (S. H a l t s o n e n, Runoretki Inkeriin v. 1853, lk. 40).

tud kirja panema peamiselt alles siis, kui vadja keel oli juba kadumas. Asjaolu, et kaduvas keeles on säilinud küllaltki ohtrasti kõrgeväärtuslikke rahvalaule, viitab kaheldamatult sellele, et vadja keeles on lauldud. Vadjalased on olnud niihästi laule loovaks jõuks kui ka edasiandjateks ning ümberkujundajateks.

Vadjalased pole tundnud üksnes regivärsse, neil on olnud teisekujulisigi laule. Allakirjutanu on Solo Kuzminalt pannud kirja mitu sellist laulu. Paar mitteregivärsilist laulu on 1957. ja 1959. aasta suvel talletatud ühelt Mati küla eidekeselt. Mitteregivärsiliste laulude hulgas on vähemalt mõningad sellised, mis on lähedased vene rahvalauludele.[11] Vadjalastel esineb ka vormilt vene tšastuškade sarnaseid laule. Vadja ja vene rahvalaulude vastastikuseid suhteid pole aga senini üldse veel uuritud.

Viimased vadja laulikud on jutustanud sedagi, et peale jaanitulel — *валvotилęлла* — olemise, noorte õhtuste kogunemiste, tähtpäevade veetmise jne. oli õitsilolek see koht, kus esitati ja õpiti lüroeepilisi laule. Õitsis käisid ka tüdrukud. Et ei tuleks uni peale, lauldi ning jutustati terve öö. Mõned eeslauljad olid eriti kuulsad. Neid palusid noored eneste juurde, et oleks laulmiseks juht kaasas. Rahvalaulude levik oli muidugi seotud ka pulmakombestikuga. Et pulmakombestik on vadjalastel olnud õige püsiv, on pulmalaul kõige kauem edasi elanud ja ehtsaid vadja laulutraditsioone meie päevini ulatuslikult edasi andnud.

Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 77. Tartu 1959, lk. 56—65.

Märkus: 1. Vadjalaste laule koos kommentaaridega leidub veel P. Ariste, Vadjalaste laule. — *Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi Toimetised*, nr. 3. Tallinn 1960.

---

[11] P. Ariste, Ühest vadja rahvalaulude tüübist. — «Virittäjä» 1959, lk. 69 jj.

GERTA LAUGASTE

(1910)

FR. R. KREUTZWALD REBASEJUTTUDE VAHENDAJANA 1959.

Fr. R. Kreutzwald on kandnud oma eluajast tänaseni kaht aunime: Lauluisa ja Viru Laulik — esimest rahvaeepose «Kalevipoeg» koostajana, teist mõtterikka ja vormikindla lüürika loojana. Aga Kreutzwaldi vaimuloomingu kirjandus- ja kultuurilooline tähtsus paistaks ühekülgne, kui me küllaldasel määral ei võtaks arvesse tema mitmepalgelise tegevuse teisigi tahke.

Iga kirjaniku peatähtsust hinnates peame silmas eeskätt seda, kui suureks mõjuteguriks oli ta omal ajal, hindame tema loomingus kõike, mis kaasaja seisukohalt oli edasiviiv, rahvast progressiivselt suunav. «Puhast kunsti» otsiv mõtteviis tekitas mõnevõrra alahindavat suhtumist rahvaraamatusse, pidades seda väheväärtuslikuks kirjandusliigiks, mis nagu oleks määratud ainult harimatu lihtrahva ajaviiteks. Tõsi küll, rahva vajadust lihtsa ja mõistetava lugemisvara järele on tihti kuritarvitatud ja puhtärilistel eesmärkidel toodetud väärtusetut rämpsu nilbe- või kõmusisulise kirjanduse näol, mis lugejasse on võinud avaldada ainult moraalselt laostavat ja vaimu pimestavat mõju. Kuid seetõttu ei tohi üle kirjanduse parda heita iga lihtsale lugejale arusaadavat ja meeldivat, «lihtsat» raamatut. Tänapäeval oleme vabanenud sellest ühekülgsusest. Meie ei lähene mineviku või kaasaja teosele vaimuaristokraatia mõõdupuuga, vaid arvestame, kuivõrd täielikult see täidab oma ülesannet ühiskondliku teguri na, pidades raamatu üheks põhivooruseks seda, kui ta võimalikult kõiki rahvahulki suudab haarata, vaimustada ja harida, aidata valmistuda võitlusele vabaduse eest, nagu määratles Engels.[1]

Kreutzwaldi eepilisel ja lüürilisel luulel oli kahtlemata suur äratav tähtsus kaasaja haritlastele ja väikesearvulisele kirjanikkonnale. On aga teada, et selleaegne laiem üldsus seda küll tõsiselt imetles, kuid vähe luges ja veel vähem mõistis. Teisiti on lugu Kreutzwaldi satiiriliste rahvaraamatutega, nagu «Kilplased» ja eriti «Reinuvader Rebane».

Eesti rahva ärkamissajandi tähtteoste kõrval olemegi vahest osutanud

[1] Fr. Engels (pseud. Friedrich Oswald), Die deutschen Volksbücher. Werke und Schriften bis Anfang 1844 nebst Briefen und Dokumenten. Marx-Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Band 2. Berlin 1930, lk. 49.

liiga vähe tähelepanu tolleaegseile arvukaile rahvaraamatuile, nii ilukirjanduslikele kui populaarteaduslikele, mille tähtsust rahva õhutamisel ja lugema õpetamisel ei tohi alahinnata. Nii loeti innukalt Jannseni sepitsetud poolajaloolisi, poolrahvaluulelisi tõlkejutte, näiteks vürst Menšikovist, Peeter I-st, Rootsi Raudpeast, samuti kõiki *Püssipapa*, *Sõnumitooja* ja *Jututoa* lugusid. Kuigi me Jannseni maailmavaatega ja tema poliitilise tegevusega ei saa nõus olla, peame kinni naelutama, et selle rahvaliku kirjavara kaudu oli tema mõju laiale lugejaskonnale omal ajal vägagi suur.

Kreutzwaldi rahvaraamatute ideoloogiline sisu osutab juba palju sügavamat arusaamist rahva muredest ja vajadustest, samuti rahvakirjaniku ülesannetest. See maksab ka «Reinuvader Rebase» kohta. Sellele teosele võime läheneda samade nõuetega, mis Fr. Engels esitab saksa rahvaraamatule ja rahvaraamatule üldse.

«Rahvaraamatu ülesandeks,» kirjutab noor Engels, «on lõbustada talupoega, kui ta tuleb õhtul väsinuna oma raskelt päevatööl, teda elustada, sundida unustama oma rasket tööd ... rahvaraamatu ülesandeks on muuta käsitöölise tuba ja vaevatud selli katusekamber luulemaailmaks ... kuid selle raamatu ülesandeks on ka ... selgendada tema kõlbelist tunnet, sundida teda mõistma oma jõudu, oma õigust, oma vabadust ... äratada temas mehisust, isamaa-armastust.» [2]

Engels rõhutab siin eelmise sajandi saksa rahvaraamatute võimalikku poliitilist mõju, nende propagandistlikku tähtsust võitluses vabaduse eest, võitluses aadli ja pietismi vastu.

Samasugust võitlust pidasid eesti talupojad, eriti eelmise sajandi keskel, saksa aadelkonna ja seda toetava kiriku vastu, või vähemalt oli tarvis neid selleks võitluseks äratada. Kreutzwald tundis ja arvestas aja nõudeid, kui ta valis just «Reinuvader Rebase» vahendamiseks eesti lugejaile. Teab, kas mitte osaliselt tänu sellelegi raamatukesele hakkas eesti ärksam ja vaimuterasem lugeja kahtlema kiriku ilmeksimatuses, pidama ilmliku võimu kandjaid parunist keisrini ainult inimesteks ja nägema nendelgi pahesid ja nõrkusi, pealegi väga suuri. Et rünnata ja võita oma vastast, selleks peab kõigepealt tundma tema nõrkusi ja puudusi, et unistada peatsest vabanemisest feodaalaadli ikke alt, selleks pidi eesti talumees nägema oma orjastajate alatust, pahelisust, välise hiilguse ja väärikuse tagust tühjust ja tühisust. Selleks sai allasurutud eesti talupoeg «Reinuvaderilt» olulist äratust.

«Reinuvader Rebane» oli Kreutzwaldi mitmepalgelise loomingu hulgas küll vist loetavaim teos, sest juba autori eluajal jõuti seda välja anda 3 trükki (lisaks üks röövtrükk) ja pärast seda veel 4, neist kaks nõukogude ajal (sealhulgas üks noorsooväljaanne). Raamatu suur levik tuleb panna osalt selle teose ladusa, mahlaka ja rahvapärasustega vürtsitatud sõnastuse arvele. Ka sisult olid raamatul kõik eeldused rahvale meeldida. Siin paljastati ju loomade maski all halastamatult kõigi maailma vägevate omavoli, ülekohut ja muid vigu, oludele kohandatud eestinduse kaudu sai meiegi rahvas oma ihu- ja hingeülemate nõrkustest lõbu tunda. Ja ka

[2] Fr. Engels, Die deutschen Volksbücher, lk. 49.

Kreutzwald ise mõistis oma satiiriliste rahvaraamatute ühiskondlikku tähtsust ning võis tagantjärele teha järgmise kokkuvõtte: «Vaevalt väiksem oli vana Reinuvaderi ja Kilplaste edu, sest need spetsiaalselt eesti rahva kohaseks seatud satiirilised hoobid tabasid kõik märki ja on nii mõnegi pahe kõrvaldanud.»[3] Peale selle pakkusid üksikud lood omaette, loomade omavahelised kemplemised ja jõukatsumised lõbusat lugemist nii noorele kui vanale, tehes «Reinuvader Rebase» armastatud rahvaraamatuks. See asjaolu õigustab pilku heitma teose saamisloole ja algupära küsimusele, millest seni ainult vihjamisi ja kaudsete andmete alusel on kõneldud.

Laakmanni kirjastuse 1848. a. «Ma-rahva Kassulisse Kalendri» jutusabas ilmus algus pikemast proosateosest «Reinovadder Rebbane, üks ennemuistene jut», millega eesti lugeja viiakse esmakordselt kokkupuutesse maailmakirjanduse populaarseima loomaeeposega. Tava kohaselt puuduvad kõik andmed jutu päritolu ja autori-tõlkija kohta, kuid nii kaasaegne kui tänapäevanegi üldsus omistab teose eestinduse pikema kahtluseta dr. Fr. R. Kreutzwaldile, kes parajasti oli «Kassulisse Kalendri» jutuosa toimetaja ja kelle autorsuse kohta on nii kirjavahetuse kui ka tsensuuriarhiivi materjalide näol selged tõendid olemas.

1848. aasta kalendris jõutakse Reinuvaderi-looga ainult 3. peatüki lõpuni. Seejärel pöördutakse jutuvestmiseks lugeja poole, et kuulda, «kudda sõnumid vasto võetakse». Kui aasta jooksul «laitjaid kahhevõrra enam ei olla kui kiitjaid», siis lubatakse anda «aega möda veel juttule lissa, mis muido seisma jääb».

Nähtavasti ei olnud laitjaid, sest järgmise aasta kalendris leidub rebase-loo lubatud «lissandik», alates 4. peatükiga. Veelgi teos «jääb polele», jääb edaspidiseks ligi pool tervest «Reinuvaderist».

1850. a. kalender oodatud järge ei too, aga selle asemel ilmub terve «Reinuvader Rebane» eri raamatuna.

1851. a. kalendris on siiski tarvilikuks arvatud «Reinuvaderist» edasi jutustada. Ilmub «teine lissandik», alates 6. peatüki keskelt ja lõppedes 10. peatükiga, kuhu veel «jääb polele». 1852. aastal ega järgnevail enam Reinuvaderi-loo lõpposa kalendris ei ilmu, jääb seega kalendris lõpule viimata.

«Reinuvadder Rebbane» eri raamatuna kalendrijutust millegagi ei erine. Enamasti on kasutatud sama ladu, ainult väikeste ortograafiliste parandustega.

Võiks kerkida küsimus, kas neid kahte «Reinuvaderi»-väljaannet pidada üheks või kaheks trükiks, ja kumba esimeseks. Et aga kalendrite reas terve lugu trükivalgust ei ole näinud, siis seda siiski eri trükiks pidada ei saa, nagu nähtavasti ka Kreutzwald ise mõtles, kui ta 1860. a. (tsensuuriarhiivi andmetel 1862) trüki märkis teiseks ja 1869. a. trüki kolmandaks.

Ootuspäraselt tuli «Reinuvaderil» raskusi tsensuuri väravast läbipääsemisega. Kalendritrüki tsenseerimise kohta ei õnnestunud otseseid and-

[3] Fr. R. Kreutzwald F. A. Schiefnerile 15. III 1878. Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus III. Tallinn 1953, lk. 516.

meid leida. Need küsimused kerkivad esile nähtavasti alles eri raamatu ilmumise ajal. 18. märtsil 1850 Sachssendahlile kirjutades näib Kreutzwald parajasti ootavat tsensori otsust.

«Wenn die fatale Censur mir keinen Querstrich spielt, so wird Freund Reinowadder nächstens mit seinem in Sand u. Harn eingesalbten Schwanze eine Maulschelle geben . . .» [4]

Tsensor Samson langetab oma otsuse kuu aega hiljem — 13. aprillil 1850, nagu selgub raamatu tiitellehe tagaküljelt. On arvatud, et see otsus sisaldab kolm suuremat kärbet,[5] nimelt osades, mis halvustavalt riivasid vaimulikke või ilmlikke ülemaid. Goethel vastaks esimesena nimetatud kärpele VIII, 109—130, kus Reinuvader jutustab korruptsioonist kuningakojas, kuidas kuningas ühel nõul vaimulikega ja riigi ülematega ebaõiglaselt kasutab rahva omandit ja kuidas vargad ning valelikud, nagu hunt ja karu, jagavad kuninga soosingut.

Teisena märgitud väljajättes (G. VIII, 188—238) räägib Reineke raha kõikvõimsusest, pappide variserlikkusest, nende altkäemaksu-võtmisest ja pattude andeksmüümisest. Kiriku ja hingeõnnistuse nimel korjatavat rahvalt vara, et vaimulik sellega saaks oma ihule kõiki mõeldavaid mugavusi. Nii juhib pime pimedat ja põhimõtteks on: «Andke mulle oma ja jätke mulle minu!»

Selles vaimus jätkuvad paljastused vaimulike arvel Goethel kahe lehekülje ulatuses, Kreutzwaldil aga puuduvad.

Nimetatud andmetel olevat elimineeritud ka lõik G. VIII, 284—329. Selles lubab pärdik Martin onupoja, raha ja sõprade abiga Rooma paavsti ees kõik rebase patud maha pesta ja kõvera õigeks rääkida: kuningaõuel samuti mõjukas ahvisuguvõsa võib Reineke asja juhtida soovitud suunas, pole tähtis, et tal oleks õigus. Ja paavstiõuelgi otsustavad sõbrad, naised ja raha.

Seda kõike Kreutzwaldil tõesti ei ole, aga täielikult nimetatud lõik tal ka ei puudu. Mõne sugeme sellest leiame Kreutzwaldi sõnastuses juba kärbituks märgitud osa algusest:

G. VIII, 286: Seht nur, Oheim, ich treibe die Sache
und weiss sie zu leiten.;
291: ...Da ist Herr Simon, mein Oheim, ...
293: Schalkefund, ... und andre,
294: ...hab' ich alle zu Freunden.

Seda sõnastab Kreutzwald vabalt:

«Mina . . . saan teie asja hõlpsalt toimetama. Mul on seal sugulasi ja sõbru küllalte» (lk. 109).

Hiljem leiame juba üsna täpset refereeringut:

G.: Geht nur nach Hofe: Ihr werdet daselbst Frau Rückenau finden.
Meine Gattin: es liebt sie der König, unser Gebieter.

[4] Vt. tõlget: Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus II. Tallinn 1956, lk. 244.
[5] Vt. V. Alttoa, Goethe eesti kirjanduses. Magistritöö, 1931, lk. 30.

Und die Königin auch; sie ist klug, verwendet sich
gerne für Freunde. Viele Verwandte findet Ihr da;
es hilft nicht immer Recht zu haben (VIII, 302—306).[6]

Sellele vastaks Kreutzwaldil:

«Minge julgest kuninga kotta, minu abikaasa S u u d m ö ö d a on seal, kes kuninga ja kuninganna juures väleda mõistuse pärast armu leiab. Küll Suudmööda tarkus teile seal abi saab andma. Kes õigust otsib, peab sõbru nõudma» (lk. 109—110).

Nii ei ole siis teated tsensori 3. kärpe kohta täpsed, sest osa tsensuuris kustutatuks märgitust Kreutzwaldil siiski esineb. Kuidas tõeliselt on lugu teiste väljajätetega, pole kahjuks võimalik kindlaks teha, sest ei ole teada, kust andmed tsenseerimise kohta on saadud, ja tsensuuriarhiivis selle trüki kohta materjale ei ole.

Kreutzwaldi eluajal jõuti välja lasta veel kaks trükki «Reinuvaderit». 2. trükk, mis «kitsasse väravasse» jäi takerduma, ilmus tsensori poolt tublisti sõelutuna ja kärbituna 1862.[7] Selle trüki tsenseerimise kohta leidub tsensuuriarhiivis lektor Mickwitzi kiri tsensor de la Croix'le, milles leiduvaid kõiki parandus- ja kärpeettepanekuid raamatus on arvestatud, järelikult siis tsensori poolt tarvilikuks peetud. Tsensor on kustutanud osad, mis oma väljenduse või sisu poolest kuidagi riivavad vaimulikku või ilmlikku ülemust. Ulatuselt küünivad need kärped ühest sõnast paarikolme leheküljeni. Muuseas tuleb siin märkida huvitavat — ja kas mitte ainukordset (?) — juhtumit, et on tsenseeritud juba ilmunud pilti. [Vt. tahvel 25.] Lektor Mickwitz kirjutab:

«Pag. 43 ist auf dem Bilde das Kreutz (ein Predigerkreutz) am Halse des Esels wegzulassen!» [8]

Ja nii ei olegi teises ega järgmistes trükkides eeslil enam risti kaelas.

«Reinuvaderi» 2. trükk ilmus uues kirjaviisis, sest Kreutzwald oli 1851. aastal uuele kirjaviisile üle läinud, nagu järeldub «Maarahva Kasulisest Kalendrist», mis 1852. aastast peale ilmus uues kirjaviisis (koostatud 1851. aastal).

Kolmanda trüki ilmumise ajal (1869) oli tsensoriks juba eestlane Suigusaar, ja «Reinuvader» pääses jälle endisel kujul lugeja ette. Esimesest, *resp.* kalendri-trükist ei erine see õieti muu kui uue kirjaviisi poolest.

Käesolevas tekstivõrdluses tsiteeritakse 3. trükki — viimast Kreutzwaldi enda redigeerituist.

4. trükist ei ole mingisuguseid jälgi. Järgmise trüki redigeerija (A. Raua andmetel P. Org) nimetas aga 1898. a. väljaannet 5-ndaks, kas

[6] Tsiteeritud väljaande järgi: Deutsche National-Literatur. Herausgegeben von Joseph Kürschner. Goethes Werke V. Leipzig [s. a.].

[7] Et tiitellehel on aastanumber 1860, siis mainitakse teaduslikus kirjanduses igal pool seda aastat (S c h w a b e kataloog; Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus III. Tallinn 1953, lk. 128 ja 142 (kommentaarid)). Laakmann oleks tahtnud küll 1860. aastal uut trükki välja anda, sest ladu oli 1859. aastal juba läbi müüdud (vt. Fr. R. Kreutzwaldi kiri Fr. A. Schiefnerile 29. X 1859), aga nähtavasti venis asi tsensuuris kuni 1862. aastani. (Võrdluseks K. Taevi käsikirjaline uurimus Kreutzwaldi teoste tsenseerimisest.)

[8] ENSV RAKA, fond 321, s.-ü. 109.

siis kalendri-«Reinuvaderit» esimeseks trükiks pidades või teistel põhjustel.

«Reinuvaderi» 4. trüki puudumist saab seletada ka teisiti. Nimelt räägib Kreutzwald kirjas J. Adamsonile 1878. aastast, et keegi «Reinuvader L.» — küllap siis vist Laakmann — on teda petnud ja tema teost kuritarvitanud. Hiljem Kreutzwald kirjutab, et tal on õnnestunud «uus Tartu Reinuvader» lõksu ajada ja lõpuks leppimise eest väikest honorari saada, et ta asja kohtusse ei annaks.[9] Nende andmete põhjal võib oletada, et Laakmann laskis välja Kreutzwaldi enda teadmata ja loata röövtrüki «Reinuvaderist», mille pärast autor teda ennast Reinuvaderiks tituleerib.

Sellega esialgu piirduvadki andmed «Reinuvaderi» 4. trüki oletamiseks. 4. trüki märgiga ei leidu ühtki väljaannet. Arvatavasti peab G. Blumberg seda röövtrükki 4. trükiks, märkides selle ilmumisajaks 1876. aasta.[10]

Maksutõendis Kreutzwaldile märgitakse, et ilmunud neljas väljaanne kannab märkust «kolmas trükk», 1882. aastal aga, millal Kreutzwald müüb «Reinuvader Rebase» edasiste väljaandmiste õiguse, kohustub autor läbi vaatama, eventuaalsed parandused tegema ja korrektuuri lugema neljandale trükile.[11]

5. trüki (1898) redigeerija on oma ülesannet võtnud liiga tõsiselt. Keelt ja stiili uuendada kavatsedes on ta paiguti laused nii ümber kohendanud, et Kreutzwaldi sõnastusest enam midagi pole järele jäänud.

Selle poolest ei ole palju ette heita 6. trüki (1922) toimetajale. Aluseks võttes jälle Kreutzwaldi enda redigeeritud 3. trüki, teeb A. Raud ainult hädapäraseid keelelisi parandusi.

Nõukogude Eestis on Kreutzwaldi «Reinuvaderist» ilmunud kaks väljaannet: üks noorsooraamatuna, teine Kreutzwaldi «Teoste» sarjas, mõlemad 1953. a. Nendest esimeses väljaandes on elideeritud rõvedamaigulised motiivid ja väljendid, teine ilmus ainult mõningate keeleliste parandustega, mis end alati ei õigustagi.

Nii on Kreutzwaldi «Reinuvader Rebane» 7 korda trükivalgust näinud ja olnud tänaseni paljulevinud ja -loetud rahvaraamatuks. Selles peituv

---

[9] Fr. R. Kreutzwald J. Adamsonile 29. I 1878 ja 5. V 1878. KM KO F 2, M 1 : 10 Küsimust puudutavad osad on järgmised.

Kreutzwald Adamsonile 29. I 1878: «Südamelikult Teid tänades on mul täna vast võimalik kuulutada, et mineval teisipäeval Teie 16. selle kuu päeval läkitatud kirjandiku, raamatukesega ühes kätte olen saanud, mis minu luuletuse avalikult tõeks teeb, et meie Reinuvader L. mind on petnud. Aga et Rebase pesal mitu väljakäimise väravaid on, kelle abil ta kimbatusel ennast püüab kitsikust peasta, oleks väga soovitav, kui Teil ial võimalik peaks olema ka aega mööda veel kadunut tiitlilehte minu kätte muretseda. Ehk kül pettus suure hoolega jalule seatud, olen juba peale kolmkümmend paika ülesmärkinud, kus trükid koko ei jookse.»

5. V 1878: [Kirjutaja tänab Adamsoni saadetud raamatu eest.] «Vahe ajal olin juba siin ühe t ä i e l i k u eksemplari R. R. (kolmat korda trükitud) Tart. 1869 saanud, kelle abiga «u u e» Tartu Reinuvaderi võisin lõksu viia, nõnda et meie tüli juba korrale toimetatud on, l e p p i m i s e kaubal, kus ta mulle pisukese hinna selle eest maksis, et pikema kohtukäigi maha jätsin . . .»

[10] G. B l u m b e r g, Materialien zu einer Lebensskizze (bibliograafiline lisa). KM KO 64, M 2 : 2. Laakmanni laoraamatus on märgitud 1875. aasta augustile 2500 eks. (KM KO F 72, M 10, lk. 141.) Niisiis võimalik, et ilmus 1875. aasta augustis.

[11] KM KO F 72, M 10.

terav satiir kõigi ülemate vastu sai seega laialdast mõju avaldada lugejaskonna arvustusvõime ja kriitilise meele kujunemisel. Kreutzwaldi mõjul on soetanud eesti keelde ühe «Reinuvader Rebase» ka L. Grossschmidt, ja on üsna tõenäoline, et Peterson-Särgava «Ennemuistsed jutud Reinuvaderist Rebasest» on oma ilmaletulekuks tõukeid saanud Lauluisalt.

Paremini kui meil peegeldub reinuvaderi-jutu rahvalähedus maailmakirjanduses, juba tema elukäigu algusest peale. Rahvatraditsioonis ringlevaist loomalugudest ja valmidest ühtlasemaks loomaeeposeks tihendatud, on ta mitmes harus kaudu loendamatuid ümbertöötusi, jäljendeid ja tõlkeid sidumata ja seotud kõnes levinud üle kogu Euroopa, paisudes vahel mitmekümne tuhande värsini.[12]

Kõige populaarsemad ja kodusemad on olnud rebasejutud Prantsusmaal nime all «Roman de Renart». Kuid selle tekkimise koht ja aeg ei ole nii lihtsalt määratavad. Aine oli ammutatud kahest allikast: rahvaluulest ja kirjandusest. Rahvaluuleliseks allikaks olid rahva poolt anonüümselt loodud loomajutud, mida tunti juba sugukondlikus ühiskonnas. Selletaolisi loomajutte leidub praegugi klasside-eelse ühiskonna tasemel olevate rahvaste rahvaluules, neid eksisteerib riismetena väga kaugetest epohhidest ka enamiku Euroopa rahvaste folklooris.[13] Samasugused lood esinevad ka varaseimas prantsuse «Renart'is». Kahtlemata eksisteerisid sajandeid rahva hulgas (kaua enne prantsuse rahvuse ja keele kujunemist) seda liiki muinasjutud, mis töödeldi osaliselt kirjalikult ümber alles hiljem [1]. [— — —]

Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 77. Tartu 1959, lk. 68—100.

Märkus: 1. G. Laugaste uurimuse järgi oli Kreutzwaldil «Reinuvaderi»-lugude vahendamisel kasutada kaks allikat: J. W. v. Goethe värsseepos «Reineke Fuchs» ja A. F. Hoffmanni proosajutustus «Die Geschichte von Reineke dem Fuchs» (Dresden 1846). Viimase teose järgi on üsna täpselt tõlgitud esimene peatükk (v. a. alguslõik) ja pool teist peatükki, järgnevais, tugevasti lühendatud peatükkides ilmneb Hoffmanni mõju ainult tükati. Lisatud eesti vanasõnad ja kõnekäänud, samuti lokaalsed olupildid kuuluvad Kreutzwaldi esituslaadi. Illustratsioonid on võetud G. O. Marbachi rebaseraamatust *Reineke der Fuchs. Volksbücher 15., 16., 17.* Leipzig 1840.

[12] Goethe «Reineke Fuchs» sisaldab veidi üle 4000 värsi.

[13] Näiteks esineb venelaste muinasjuttudes rebane kalu varastamas talumehe koormast, samuti kalapüügil jääaugus koos hundiga, kusjuures viimane jääb sabast ilma. Samad lood on tuntud ka eesti rahvaluules, peale selle veel näiteks «Tõbine kannab tervet» jt.

UDO KOLK

(1927)

RAHVALAULUVARIANDI MÕISTEST 1959.

Rahvaluule üheks spetsiifilisemaks omaduseks on tema pidev muutlikkus, varieeruvus. Teosed esinevad siin ainult variantidena. Rahvaluule käsitlemisel öeldakse tavaliselt, et rahvalaulud esinevad rohketes variantides; monograafilistes uurimustes tuuakse sageli ära ka täielikud variantide loetelud, aga variandi kui spetsiaalse mõiste täpsemat teaduslikku piiritlust ei esitata kuskil. Kaarle Krohn, rahvalaulude uurimisel variantide võrdlemise metodoloogia tähtsamaid arendajaid, on küll kirjeldanud mõningaid variatsioonide tekkimise põhjusi, kuid variantide olemusest rääkides ei lähe ta lauluvariandi definitsioonini, vaid piirdub nappide, sageli nentivat laadi iseloomustustega või piltlike võrdlustega: «Ehtsat rahvalaulu võiks võrrelda loodusliku lillega, mis võib mitmekordselt varieeruda, olenevalt kasvupinna, niiskuse, õhu ja varjustuse erinevast loomusest. Need üksikute indiviidide variatsioonid pole mitte esialgsel loomisel tekkinud vead nagu kunstlikult valmistatud lillel, vaid hilisematest, välistest mõjustustest tingitud puudused, vead ja moonutused, mis ei takista täiusliku põhivormi äratundmist.»[1] Nimekas kaasaegne ameerika teoreetik Stith Thompson on esitanud nentiva iseloomustuse: «Et seega igas kordamises esineb variatsioone, kutsutakse tavaliselt üksiku rahvaluuleteose iga näidist variandiks.»[2] Ka nõukogude rahvalaulu-uurijad on andnud kirjeldavat laadi iseloomustusi. Nendes leiame variandi kui kunstiloomingulise fakti rõhutamist. «Igale variandile tuleb vaadata kui kunstilisele faktile, millel on iseseisev tähtsus,»[3] kirjutab J. Sokolov. «Variant osutub huvitavaks ja tähtsaks mitte ainult süžee aluste väljaselgitamise ühe hädavajaliku lülina, vaid ka rahvahulkade elava loomingulise energia avaldusena,»[4] väidab A. Astahhova. Eesti folkloristidest on variantsusel lähemalt peatunud E. Laugaste, kes on ära näidanud variantide kujunemise peamised põhjused ja andnud varieerumisnähtuste esialgse,

---

[1] K. Krohn, Die folkloristische Arbeitsmethode. Oslo 1926, lk. 112—113.
[2] S. Thompson, Variant. Funk & Wagnalls Standard Dictionary of Folklore Mythology and Legend II. New York 1950, vg. 1155.
[3] Ю. Соколов, Русский фольклор. Москва 1941, lk. 13.
[4] А. Астахова, Былины Севера. М.—Л. 1938, lk. 9.

kõige üldisema liigituse.[5] Varianti kui konkreetset rahvaluuleteost tähistavat spetsiifilist mõistet on ta iseloomustanud võrdlevast uurimismenetlusest lähtuvalt: «Mis on variant ehk teisend? Variant on nii sisuline kui ka vormiline põige võrdlemiseks valitud teisest tekstist, olgu valik tehtud aja või koha aspektist.» (Käsikiri autori valduses, lk. 6—7.)

Mis on siis õieti variant oma mõistelt ja olemuselt?

Et juba variandi mõiste ise kui korrelaat sisaldab kahesuguseid, vastandlikke osiseid: ühelt poolt samasust, teiselt poolt erinevust näitavaid komponente, siis tuleb ka rahvalauluvariandist rääkides eeldada esiteks selle variandi kõrval veel teist sellist laulu, mis olulistes joontes on identne antud variandiga, teiseks seda, et variant sisaldab ka identsusele vastupidiseid, eraldavaid jooni. Selline variandi mõiste korrelatiivsus tugineb variandi funktsioonidele peamiselt suuliselt levivas rahvaluules. Variant kannab ühelt poolt rahva kui suure kollektiivi traditsioonilist loomingut, teiselt poolt aga üksikisiku improvisatsiooni. Kui püüame määrata variandi mõistelist mahtu, kerkivad kohe küsimused: 1) Mis on stabiilseks võrdlusaluseks, mis ühendab variante? 2) Millises ulatuses võib esineda erinemine, varieerumine, et variandi mõiste säiliks? Nendele küsimustele pole folkloristikas ammendavat vastust antud, kuigi tegelikus töös on alati teatavaid relatiivseid ja konventsionaalseid piire arvestatud. Variante ühendavaks aluseks on peetud tüüpi; räägitakse näiteks teatava laulutüübi variantidest. Tüüpi kuuluvad variandid on põhiliselt 1) samasisulised ning 2) -vormilised; see samasus on kujunenud 3) geneetilise ühtsuse alusel. Variandi kuulumine teatavasse tüüpi peaks niisiis olema fikseeritav variantide võrdlemise teel. Tegelikus teaduslikus töös kerkib sellisel võrdlemisel sageli palju raskusi, millest tingituna küsimused jäävad lahtiseks. Põhiliseks takistuseks on rahvalaulutüübi mõiste keerukus. Variante ühendavate ja tüüpe moodustavate tegurite mitmepalgelisus on väga suur. Paljude sõnastuselt äärmiselt ühtsete tüüpide korral ei kerki teistest variantidest kaugeimalegi mineva variandi puhul küsimust selle kuuluvusest mingisse teise tüüpi, kuid leidub väga varieeruvaid ja kontaminatsioonilisi tüüpe, kus variandi ühtsus mingi konkreetse tüübiga või tema kuuluvus mingisse teise tüüpi kujuneb probleemiks, mida mõnikord saab ainult väga tinglikult lahendada. Meie regivärsiliste rahvalaulude suur variatsioonilisus ja samade värsside, motiivide ning episoodide võrdlemisi vaba paiknevus reas hoopis erineva sisuga lauludes näitab, et nende laulude loojad ja esitajad on rahvalaulu mõistet ja rahvalaulu kui terviku piire tunnetanud mõnetigi teistsuguselt kui meie neid oskame kohe näha. Seetõttu saab tüübi mõiste täpsem fikseerimine kõne alla tulla omakorda alles pärast rahvalauludes esinevate põhiliste varieerumisnähtuste sisulist lahtimõtestamist.

Variandi mõiste piiritlemisel tuleb arvestada kõigepealt seda, et variant on lahutamatult ühtne terviknähtus. Variant pole ju tavalises folkloristlikus käsitluses õieti midagi muud kui üks konkreetne rahvaluuleteos; alles selle konkreetse teose kõige vahetumast mõjusfäärist eemaldudes, tema olemuse või geneesi üle sügavamalt järele mõeldes

[5] E. Laugaste, Eesti kirjanduse ajalugu I. Eesti rahvaluule. Tartu 1946, lk. 8—10.

ja võrdluseks sama teose variante jälgides näeme varianti kui korrelatiivset või isegi kui subordineeruvat nähtust (tüübi suhtes). Seni pole teoreetilistes käsitlustes veel küllalt rõhutatud rahvaluuleteose üksikvariandi kui täiesti iseseisva kunstiteose osatähtsust rahvaluule mõiste ja olemuse suhtes üldse, ei ole küllalt iseloomustatud varianti kui ainukordset tervikut, mille mis tahes osiste mittearvestamisel või nende kunstlikul elimineerimisel vähendame variandi reaalset väärtust, tema tegelikku mõjujõudu. Tegeldes algvormi otsimisega, normaalredaktsioonide või teose tekkeaja ja -koha määramisega, on uurijad otsekui võrdlemisel kuhjunud variantide virnast mõjustatuna näidanud rahvaluuleteost kui tervikut alles selle variantide hulga taga ja on seejuures unustanud, et see teos on oma eluülesande täitnud just elavas esituses, et tegelikkuses arvestatavat tervikteost tuleb näha eelkõige juba igas konkreetses variandis eneses.

Teiselt poolt on igas variandis sisu ja vormi määraval kohal kollektiivi loodud traditsiooniline looming. Iga variant, kuigi terviklik kunstiteos, on ju vaid üks esinduskuju rahvaluuleteose eksisteerimise erilisest, omapärasest vormist — elavast traditsioonist. Elava traditsiooni kujundab aga dialektiline vastandite koostoime: kollektiivse ja individuaalse loomingu, traditsioonilise ja improvisatsioonilise tihe liitumine, kus üks antipood saab eksisteerida ainult teise vahendusel. Rahvalaulutüüp on rahva kultuuriloomingu laiahaardeline avaldus, psühholoogiliste ja poeetiliste nähtuste keerukas kompleks, mille funktsioneerimise näitajaks ongi variant. Variant on seega tüübi kui kollektiivse kunstiloomingu realiseerimine elavas ettekandes, kus kollektiivi looming avaldub individuaalse loomingu vahendusel.

Variandi selliste olemuslike põhijoonte tõttu on ilmne, et variandi mõiste lähem piiritlemine on mõeldav üksnes mõlemate loominguliste jõudude (kollektiivsete ja individuaalsete) avaldumissfääride ja nende piiride lähema tundmaõppimise pinnal. Variandi erisuse määrab kahtlemata variandis kehastuv individuaalne looming, variandi tüübilisuse — kollektiivne looming.

Rahvaluuleteaduses on terminit «variant» kasutatud peamiselt konkreetse lauluterviku tähenduses (kui see tervik esindab mingit tüüpi). Laulude lähemal vaatlemisel selgub, et variatsioonilisus koondub ka väiksemate vormiliste osade ümber. Nii saame rääkida motiivide, aga ka värsside varieerumisest. Selleks et tabada rahvalaulu variatsioonilisuse mitmekesisust kogu tema olemuses ja ulatuses, peaks olema põhimõtteks välja selgitada kõik variatsioonilisuse avaldused, variatsioonid, milliste vormiliste osiste ümber nad ka ei rühmituks. Üksikute variatsioonitiikide fikseerimisel tuleb aga muidugi arvestada variandi mõiste juba nimetatud korrelatiivsust — võrreldavad nähtused peavad olema niihästi sisulises, vormilises kui ka geneetilises suguluses.

Kui vaadelda lähemalt variatsioonilisuse funktsioone, põhjusi, mis kujundavad variantide erisusi, tulevad ilmsiks järgmised kategooriad.

1. Keelelised variatsioonid. See on lihtsamaid ja üldisemaid varieerumisnähtuste liike. Laulude levimisel ühelt murdealalt tei-

sele on muudetud neis esinevad keelevormid levikuala keelelistele traditsioonidele vastavaks. Arhaismide asemele tungivad moodsamad keelendid. Tänapäeval üleskirjutatavais regivärsilise rahvalaulu variantides esineb sageli arhaismide ja murdejoonte asemel kirjakeelseid vorme.

2. Prosoodilised variatsioonid. Sellesse rühma kuuluvad värsimõõdu olemuse ja mõistetega seotud variatsioonid, värsijalgade iseloomu, arvu ja asendi muutumised. Meie regivärsilise rahvalaulu puhul tuleb siin arvesse kõigepealt sama värsi või samakujuliste värsside ettekandmine kord skandeerivalt, kord mitteskandeerivalt, kord mõlemaid võimalusi kombineerides. Need erinevad esituslaadid moodustavad prosoodilisi variatsioone. Omaette nähtuste rühmaks on sellised prosoodilised variatsioonid, mille ülesandeks on värsside rütmiline rikastamine mitmesuguste täitesõnade ja -silpidega. Värsi

Kui ma saie õitsi teeda (E, StK 10ª, 79)

on laulik teinekord esitanud kujul

Kui mina saie õitsi teedä (E, StK 10ª, 79);

värss

Imekene, helläkene! (H II 3, 34)

on laulu teises variandis saanud vormi

Ime-sa-kene, helläkene! (SL I, lk. 307, nr. 255).

Prosoodiliste variatsioonide hulka võivad kuuluda ka sonandi, svarabhaktivokaali ja proteeshääliku kasutamine ning muud nendega sarnased nähtused.[6]

3. Muusikalised variatsioonid. Sellesse rühma kuuluvad rahvalaulude meloodiate variatsioonid, mis alluvad juba puhtmuusikalistele seaduspärasustele. Vanemate, kõnemeloodiaga lähedaselt seotud retsitatiivsete variantide variatsioonid on kõige vahetumalt seotud prosoodiliste variatsioonidega.

4. Kontekstilised variatsioonid. See liik on väga laiahaardeline ja ühtlasi varieerumisnähtuste hulgas üks iseloomulikumaid. Variatsioonid täidavad siin kõige otsesemalt kohandavat funktsiooni. Rahvalaule on sageli tulnud kohandada konkreetsele esitusolustikule vastavaks. Seal, kus värss või laul on muidu jäänud muutumatuks ja varieerimine on toimunud ainult kohandamise huvides, saamegi näha mingi lauluosa muutmist antud kontekstile kohaseks. Pulmalauludes õpetuste jagamisel on näiteks sageli pöördutud peigmehe poole otse nimeliselt:

Jaanikene, vennakene...

[6] Seda tüüpi variatsioone tutvustab H. Tampere artiklis «Tekstimuutusi eesti rahvalaulude ettekandmisel». — *Kaleviste mailt*. Tartu 1935, lk. 95 jj.

Kui peigmeheks on teisenimeline isik, on toimunud kohandav varieerumine uuele olukorrale vastavaks, näiteks:

Mihklikene, vennakene...

Kontekstilist varieerumist tuleks aga näha ka palju laiemas ulatuses. Nimelt kujutavad enesest kontekstilisi variatsioone ka niisugused laulu muutmised, mis laulu sisu ja kompositsiooni oluliselt ei muuda, kannavad aga ettekande konkreetsuse, antud konteksti pitserit. Laulikud ei säilita laule mälus täpselt sellistena, nagu nad neid kuulnud on. Sisult kõrvalisemate vormiosade saatus kujuneb sageli nii, nagu lauliku mälu, fantaasia ja meeleolu selle antud hetkel määravad. Nõnda tekib suur hulk sisult ja ka vormilt väga lähedasi väikesi variatsioone, mis laulu põhilise sisu suhtes ei ole kuigi tähtsad või on sageli koguni tähtsusetud; esitaja improvisatsiooniline looming on nendes aga olemas. Nii kuuluksid kontekstiliste variatsioonide kõige lihtsamate näidete hulka ainsuse asendamine mitmusega, sama verbi samasisulise pöörde viimine teise aega jms. Näiteks on laulik kosjateele siirduvat venda kiitnud:

Tedä ei tüüri suuretüki
ega ei raiu rauva mõõga (EÜS III 294).

Need värsid esinevad tal ka teises laulus, kus kiidetakse oma valla poisse:

neid ei tüüri suuretüki
jega¸i raiu rauva mõõga (E, StK 10, 238).

Iseloomulik on siin ka sünonüümide kasutamine variatsioonidena. Pulmalaulus on laulik õpetanud noorikut:

Piitri kätte pista sõrme (EÜS III 292).

Sama laulu teises variandis aga esineb:

Peetre piuve pista sõrme (E, StK 10, 268).

Sisuliselt erinevamad on selles rühmas niisugused variatsioonid, kus väikese muudatusega kaasneb uus tähenduslik või meeleoluline nüanss; siin võib kohandava funktsiooniga liituda juba otseselt loov, kompositsiooniline funktsioon, ja isegi prevaleerivalt. Üht kõige väiksemat sellistest piirialanähtustest võiks vahest ehk näha järgnevas. Laulik on pulmalaulus hurjutanud noorikut, et see ei oska laulda:

oled nüid soe soosta,
oled karu kasvandiku (E, StK 10, 267).

Teinekord kõlab see aga palju mõjuvamalt:

To'oh uju soe suusta.
To'oh karu kasvandiku (EÜS III 293).

5. Kompositsioonilised variatsioonid. Siia kuuluvad juba nii sisult kui ka vormilt suurema ulatusega variatsioonid; need tähistavad loomingulisi, kompositsioonilisi erinevusi lauluvariantide vahel. Arvesse tulevad kõigepealt värsside lisamised parallelismirühmadesse ja suuremad sisulised muudatused värssides. Muudatused motiivide ulatuses, asendis, uute motiivide lisamised, motiivide erinevad kombinatsioonid, teiste sõnadega — interpolatsiooni, elisiooni, emendatsiooni ja ka kontaminatsiooni mitmesugused võimalused astuvad siin jõusse ja kujundavad lauluvariandid kompositsiooniliselt erinevaks. Seejuures on terava piirjoone tõmbamine kontekstiliste ja kompositsiooniliste variatsioonide vahele ilmselt võimatu.

Nagu kogu eelnenud liigituse taustal selgub, käivad variatsioonide funktsioonid mõneti käsikäes variatsioonide ulatusega. Keelelised variatsioonid koonduvad väikeste detailide ümber, alates üksikuist häälikuist; kompositsioonilised variatsioonid eeldavad suhteliselt suuremaid muudatusi sisus ja vormis. Igatahes ei saa aga variatsiooni üht või teist ulatust viia igal võimalikul juhul otseühendusse mingi funktsiooni liigiga. Värss kui omaette terviklik ja kogu laulu struktuuri suhtes põhilise tähtsusega vormiosa võib kogu terviku ulatuses kanda millist tahes vaadeldud funktsioonidest. Teiselt poolt ei tule kõne alla, et vastandataks kompositsioonilistele variatsioonidele teisi liike kui mitteloomingulisi. Kuigi keelelistes, prosoodilistes ja suurel määral ka kontekstilistes variatsioonides on juhuslike tegurite ja mehhaanilist laadi mõttekäikude osa ilmselt palju suurem, kuuluvad nad kõik lauluvarianti kui kunstilisse tervikusse — igal detailil on siin aga oma sõna ütelda.

Variandi mõiste lähemal jälgimisel on veel oluline arvestada tüpoloogilist aspekti varieerumisnähtuste eraldamisel. Tüübi ja teda koostavate variantide suhtes on nimelt mitmeid erilaadilisi tüübi struktuure, tüpoloogilisi mooduseid; teiselt poolt võivad täiesti iseseisvad ja mingist konkreetsest tüübist sõltumatud olla ka teatavat liiki motiivid ja värsid (need moodustavad siis omaette, oma ulatuses «tüübid»); kõik see annab lauluvariantidele omapoolseid lisavarjundeid, eriti sisulisi erijooni ja tingib nii ka variantsuse ulatust ja ilmet.

Rahvalaulutüüp on ajalooliselt kujunenud poeetiline kategooria, mille olemus ja arenemiskäik on üsna mitmepalgeline. On teada, et primitiivsete rahvaste luulekultuuris esineb algelisi staadiume, kus traditsioon ja tüüp veel täielikult puuduvad. Tüübi kujunemine üldse eeldab juba teatavat kultuurilist arenemisastet. Arenemiskäigus on kujunenud rahvaluule eri liikides üsna erisuguse struktuuriga tüübid vastavalt sellele, millised olid liigi funktsioonid. Nii on meie lüroeepilises regivärsilises rahvalaulus tüüp kindlam, ainulaadsena konkreetse sisuga ja vähem varieeruv — vastavalt vajadusele edasi anda reljeefseid puhtpoeetilisi pilte; lüürikas aga on tüüp vähem kindel, vabam, sisult laialivalguvam, universaalsem, vähem reljeefne ja rohkem varieeruv — vastavalt lüürika mitmepalgelistele, mõnigi kord puhtrakenduslikele funktsioonidele. «On hulk rahva-

laule, kus teisendeid pole võimalik koondada mingisugusesse kindlasse t ü ü p i, sest iga teisend on nagu omaette iseseisev laul... Sääraseid laule on näiteks pulmalaulude hulgas... Need laulud ei luba kõnelda mingist kindlapiirdelisest tüübist eri variantidega, pigemini võib kõnelda laulude teatavast r ü h m a s t, t s ü k l i s t, mis kuulub mõnesse temaatilisse ühikusse, ja seda moodustavaist m o t i i v i d e s t, motiivide kombinatsioonidest, episoodidest, mis elavad omaette elu, moodustavad vahel võõrastegi motiividega liitudes uusi kombinatsioone, hargnevad eri suundadesse vahel vägagi vabalt, vastavalt sellele, millised sisemised eeldused ja konkreetse olukorra poolt tingitud välistegurid kunagi on laulikut juhtinud.»[7]

Kui vaadelda lauluvariante tüpoloogilisest aspektist lähemalt, siis paistab silma kaks tüpoloogiliselt vastandlikku rühma: ühelt poolt motiivi- ja tüübikindlad värsid, tüübikindlad motiivid ja variandid, teiselt poolt iseseisvad värsid, motiivid ja variandid (viimane võimalus, esialgu vastuolulisena näiv, võib arvesse tulla kontaminatsioonide puhul). Kõige motiivikindlamad värsid on tüübi mõttes täielikult iseseisvuseta: nad on otsekui müüritud konkreetse tüübi konteksti, kust eraldatuna nad sageli kaotavad koguni mõtte. Selliseid värsse on näiteks

Tamme kasvas taeva'esse

või

See tegi kannelta mäella.

Igaüks, kes meie rahvalaule vähegi tunneb, ütleb kohe, et esimene värss on pärit tüübist «Suur tamm», teine tüübist «Kannel». Seevastu värss

punapõski, peeni huuli

on juba palju iseseisvam, võides esineda ja esinedeski üsna mitmetes lauludes, kus kirjeldatakse ilusat tütarlast või noormeest. Värsi

Ema kuuleb, jälle kostab

puhul aga pole kahtlust, et see on täiesti iseseisev, stereotüüpne värss. Variantsuse suhtes on kõik need erisuguse tüpoloogiaga värsid eri olukorras. Stereotüüpne värss [1] on sisult ebakonkreetne, universaalne ja tema sisuline sobivus paljudesse tüüpidesse on suur; ta ise varieerub seevastu üsna vähe ja on sageli päris kivinenud struktuuriga. Stereotüüpne karakteristika (nõnda on nimetatud värsirühmi, mis teatavat olukorda kirjeldades võivad siirduda ühest tüübist teise, kui selleks leidub analoogia-alust) on variantsuse suhtes taas erisuguses olukorras. Laulus oma valla poiste kiituseks on laulik laulnud:

---

[7] E. L a u g a s t e, Eesti rahvalaulude uurimise metodoloogilisi lähtekohti. — «Looming» 1946, nr. 6, lk. 479.

Obu alla, kui sii osja,
miis om pääle kui sii päivä,
pähän päivätu kübärä,
pääl päivä lindikene.
Sõrme neil täisa sõrmusida.
Vat kos mehe Holsterenna (EÜS III 295).

Laulus «Uppunud vend» kirjeldab ta venda:

Rüüd oli särki õla pääle,
sõrme täisi sõrmusida (EÜS III 307).

Stereotüüpse karakteristikaga seotud värsid on sisult stereotüüpseist värssidest kitsamad, konkreetsemad, kuid varieeruvad ilmselt rohkem, eriti kontekstiliselt. Stereotüüpsele karakteristikale on variantsuse suhtes mõneti lähedased nn. paralleeltüübid. V. Pino on näidanud, et osa pulmalaulust, mida on lauldud nooriku lahkumisel isakodust, on samas sõnastuses sobinud ka lauluks, milles kirjeldatakse sulase lahkumist halva peremehe juurest.[8] Toome lisaks näite Paistu lauliku Puru Liisu lauludest. Omapärast kosjalaulu on ta alustanud nii:

Kasva, kasva, vellekene,
kasva suvel, kasva suuri,
kasva talvel, kasva tarka!
Kasva, kasva, vellekene,
kasva pia, kasva pikka.
Valmis naine rahaline,
valmis Liisi liperine,
Riita risti ruubeline,
Manni maani taaderine,
valmis maalitu Mareta (EÜS III 286).

Kuid laulik on esitanud aastaid hiljem ka ühe teise laulu, mida võiks pidada eelneva paralleeltüübiks:

Kasva, kasva, tüdär noori,
kasva ihule ilusa,
kasva mokkel moodulene,
kasva suvel, kasva suuri,
kasva talve, kasva tarka,
kasva pea, kasva pikkä,
kasva kevädel kenä!
Eks sust saab saksa naine,
mõne mõisija jemändi,
mõne poe‿poisi naine (E, StK 10a 116).

Kui vaadelda lähemalt samaseid värsse neis kahes laulus, on ilmne, et nende varieerumine ei ole üksnes harilikus mõttes kontekstiline, vaid kannab lisaks ka tüpoloogilist ilmet. Eriti paistab see välja vormiliselt täiesti kattuvate värsside puhul. Siin esineb olukord, kus s a m a d värsid kuuluvad e r i tüüpidesse ja on saanud nendele vastavalt erineva sisu; varieerumine on neis niisiis üksnes sisuline. Omapärased varieerumisnähtused hõlmavad ka kontaminatsioonilisi laulutüüpe. Siin esinevad kontekstilised ja kompositsioonilised variatsioonid võivad taas saada tüpoloogilist eri ilmet vastavalt sellele, kuidas laulik liidetavaid motiive ja tüüpe järjestab ja seostab. Kontaminatsioonide hulgas võib leiduda koguni

[8] V. P i n o, Sotsiaalsed vastuolud eesti külaühiskonnas rahvalaulu andmete põhjal. Tartu 1953 (dissertatsioon, käsikiri).

tüpoloogiliselt täiesti ainulaadseid, nimelt iseseisvaid variante. Esineb olukordi, kus liidetavad motiivid või laulud on sulatatud niisuguseks ainukordseks ja omapäraseks tervikuks, üheks variandiks, mis seisab justkui väljaspool kõiki tüüpe, millest ta koosneb, ja jätab nii sisult kui ka vormilt täiesti iseseisva, «tüübita» variandi mulje. Kontaminatsioonide puhul on ilmselt sageli raske eristada kontekstilist ja kompositsioonilist varieerumist; teravat eraldusjoont siin nende vahel vaevalt saabki leida.

*

Eelkäsitletu suhtes tuleb lisada, et see iseloomustab t a h t l i k k u, sihilikku, kunstikavatsuslikku rahvalaulude varieerimist. On aga teada, et rahvalaulude levimisel tekivad ka m i t t e t a h t l i k u d, juhuslikud ja soovimatud muutused. Kõige enam põhjustab seda laadi variatsioone kindlasti u n u s t a m i n e. Unustamist ongi folkloristikas peetud koguni tähtsaimaks variatsioonide kujunemise põhjuseks üldse. Küsimus tahtlikust ja mittetahtlikust varieerimisest on tegelikult keerukas probleem. On kindel, et laulikud pole paljude variatsioonide loomisel ise variatsiooni olemasolust teadlikud, neil pole olnud kavatsust laulu muuta. Küll on laulikud aga samas teadlikud sellest, et nad esitavad teatava konkreetse sisu ja vormiga laulu; nende eesmärgiks on esitada kunstiteos. Viimast arvestades on õigem pidada nii kujunenud variatsioone ikkagi küllalt olulisel määral tahtlikeks: laulik pole tahtnud variatsiooni luua, kuid tegelikult on ta selle ikkagi sihilikult loonud kui esitatava laulu ühe osa (kuigi eesmärgiks on olnud just antud laulu esitamine). Niisugustest variatsioonidest tuleks lahus hoida tahtlikke variatsioone kitsamas mõttes, s. o. selliseid, mille puhul esitaja on teadlik nende kui variatsioonide olemasolust.

Kui me arvestame variatsioonide üldist loogilisust ja sisukust, nende sobivust rahvalaulu kunstilisse rüüsse ja lauluvariantide terviklikkust, on ilmne, et unustamine pole olnud variatsioonide kujunemisel määravaim tegur. Teiselt poolt ei tarvitse jätta tähele panemata, et teatavad vormiosad alluvadki juba traditsioonilise leviku iseloomu tõttu paratamatult unustamisele ja hiljem improviseerivale uuestiloomisele; mida väiksem ja sisult tähtsusetum on vormiosa, seda enam ta sellisele tavalisele unustamisele allub. Muidugi ei saa ka eitada unustamise ikkagi küllalt suurt mõju variatsioonide kujunemisele; katkendlike variantide ja fragmentide näol on meil selle kohta tõendid olemas.

Kompositsiooniliste variatsioonide puhul on sageli esialgu võimatu öelda, kus meil on tegemist tahtlikult kujundatud variantidega, kus unustamise tagajärgedega. Kui meil on analüüsida rida parallelismirühmakujulise motiivi variante, millest mõned on pikemad, mõned lühemad, mõnel seesugune, teisel teistsugune värsside järjestus, siis ei tea me sageli esialgu, kas lühemad variandid on kujunenud unustamise tagajärjel või on pikemad kujunenud lühemate sihiliku laiendamise tulemusena, me ei tea isegi seda, kas ehk lühemad variandid pole kujunenud koguni sihiliku elideerimise tulemusena. Alles variantide lähem analüüs, kõigi võimalike kriteeriumide kasutamine aitab meil küsimust lahendada või saavutada selles teatavat tõenäosuse astet.

Unustamine võib omakorda esile kutsuda teiselaadilisi mittetahtlikke variatsioone — sisult mõttetuid või moonutatud vorme unustatud osade asemele. Mittetahtlike variatsioonidena võivad moonutused ja mõttetused esineda ka siis, kui teose edasiandmisel on seda halvasti või valesti kuuldud või kui seda ei ole mõistetud.

[— — —]

*

Eelnevas käsitelus on püütud tabada kõiki peamisi variatsiooniliike, mis rahvalauluvariante moodustavad. Üksiku variandi omapärane ilme kujuneb sedamööda, kuidas ühe või teise variatsiooniliigi funktsioneerimine selle määrab; viimases võivad omakorda aga õige mitmesugused põhjused kaasa rääkida: rahvalaulu kuuluvus rahvaluule teatavasse arenemisfaasi (aktiivne levik, passiivne meelespidamine või hääbumisjärk), tema kuuluvus mingisse liiki, mingisse lokaalsesse traditsiooni või esitusmaneeri, andetu või loomisvõimelise lauliku repertuaari. Kõik need faktorid võtavad mingil määral osa üksiku lauluvariandi kujunemiskäigust. Edasiste uurimisülesannete konkreetsetest tarvetest sõltub, millisel määral täpsustatakse ühe või teise variatsiooniliigi olemust ja seeläbi ka variandi mõistet.

«Keel ja Kirjandus» 1959, nr. 2, lk. 65—73.

Märkus: 1. Stereotüüpsuse kohta vt. teoreetilist E. Laugaste, Dünaamiline stereotüüp ja stereotüüpsus eesti regivärssides. — *Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised.* Vihik 234. Tartu 1969, lk. 27—32; ühe lauliku stereotüüpsuse analüüsist Ü. Tedre, Stereotüüpsusest Karksi rahvalauludes. — *Eesti rahvaluulest.* Tallinn 1964, lk. 52—86.

GRIGORI KALJUVEE

(1913—1977)

RAHVA TÄHELEPANEKUID JA ARVAMUSI OPTILISTE NÄHTUSTE KOHTA TAEVALAOTUSES 1960.

Vanarahvas on taevalaotuses tähele pannud mitmesuguseid valgusnähtusi, milledest päikese ja kuuga seoses olevaid nimetatakse teaduslikult haloks. Need nähtused tekivad päikese ja kuu ümber valguskiirte peegeldumisel või murdumisel, peamiselt kiudkihtpilvede jääkristallides. Nende mitmekesisus oleneb jääkristallide orientatsioonist, kujust ja temperatuuri jaotusest õhus. Osa halonähtusi ennustab madalrõhkkonna lähenemist või lähedalt möödumist ning on seega suure tähtsusega ilmaennustamisel. Päikesega seoses olevaist halonähtustest mainitakse valepäikesi, päikesesambaid ja päikeserõngaid.

Valepäikesi võib esineda korraga koguni mitu ja nad paistavad heledate täppidena. Rahvatraditsioonis on valepäikese kõige sagedama ja üldisema nimetusena *sapp*, kuid selle kõrval on ka eri nimetusi nagu *sopp, lapp, sepp* ja *päävä kõrv* (Setumaa). *Kui päikese ees hele sopp seisab, siis tähendab see vihma lõpetust* (Risti). *Lapid päikese ... juures tähendavad külma* (Rannu). *Kui sepp ... päeva ees, tulla vihmased ilmad* (Rakvere).

Sapi laiem rahvapärane tähenduslik seletus ja kuju on varieeruv. *Sapp on pilve pääl päikese kohas päikese kiiredest tulba sarnane olek* (Vaivara).

Sappi nimetatakse veel *helevalgeks* või *kollaseks kohaks päikese ees* (Jõelähtme), *väikeseks* (Karja) või *teiseks* (Emmaste) *päikeseks; kahvatunud värvides rõngaks* (Pühalepa).

Rahva tähelepanekud päikesesappide tähenduse määratlemisel ühtivad suures osas teaduslike väidetega. Ka atmosfäärioptikas nimetatakse sappe valepäikesteks. Värvuselt nimetatakse päikesesappe rahvatraditsioonis heledaiks, tumedaiks, vikerkaarevärvilisteks, rohekaspunaseiks, valkjaspunaseiks ja punaseiks.

Hulk tähelepanekuid on tehtud valepäikeste ehk *sappide* esinemise kohta päikese suhtes.

1. Sapp (sapid) päikese kõrval, lähedal. *Päikesel on sapp kõrvas, siis tuleb sadu* (Rapla).

2. Sapp päikese peal (kohal). *Kui päeval sapp pääl, siis tuleb kolmandal päeval vihma* (Paistu).

3. Sapp päikese all. *Kui päikese sapid on allpool päikest, siis tuleb santi ilma...* (Emmaste).

4. Sapp (sapid) päikese ümber. *Kui päikese ümber... sapid on, siis loodetakse teisel päeval vihma* (Kuusalu).

5. Sapp ja rõngas päikese ümber. *Kui päikesel... sapp ees on ja ring ümber, siis tulla teist ilma* (Kuusalu).

P ä i k e s e s a m b a d ehk -postid, -tulbad asetuvad enamasti päikese kohal siis, kui viimane on horisondi lähedal. Nende asetus on alati püstsuunaline päikese kohal või all valgete (õhtuti veidi punakate) ribadena. Mõnikord võivad sambad esineda päikese kohal ja all korraga. Päikese liikumisega muutub ka sammaste pikkus.

Ka need optilised nähtused kannavad rahvatraditsioonis erinevaid nimetusi. Kohati nimetatakse sambaid *sappideks* ja *vikerkaareotsteks.* Nagu näha, esineb mõnes paikkonnas kahel erisugusel valgusnähtusel (sapp ja sammas) ühesugune nimetus. Valepäikeste ja päikesesammaste nimetamine vikerkaareotsteks on õigustatud, sest mõlemad nähtused võivad esineda vikerkaarevärvilistena.

Päikesesambaid nimetatakse veel *varjudeks* (Pärnu), *veripunasteks varjudeks* (Tarvastu), *mustadeks* (Karksi), *vikerkaarevarjudeks* (Halliste), *tornideks* (Viru-Nigula), *sorudeks* (Hiiumaa), *sahkadeks* (Rõuge) ja *jalgadeks* (Häädemeeste). Viimane nimetus (*jalad*) ühtib mõnes kohas päikesekiirte terminiga, mis ei ole aga halonähtus.

Päikesesambaid on rahvas tähele pannud ikka päikese kohal (ülal) ja all. *Sambad pääva pial kuulutavad tõist ilma* (Torma). *Kui päikesel postid all, on vihma oodata* (Mihkli).

P ä i k e s e r õ n g a i d ilmaennetena on fikseerinud juba XVI sajandil Rootsis Olaus Magnus. Näiteks kui päikest ümbritsevad pilved ja tema ring on hele, siis on loota muutlikke ilmu. Kui loojuv päike on ümbritsetud valgest ringist, siis on oodata äikest (*Olai Magni Historien der Mittnachtigen Länder*, lk. 8—9).

Päikeserõngad (22° ja 46° raadiusega) on värvuselt erinevad. Kõik rõngad on seestpoolt punakad, kuid erinevad oma värvuselt väljastpoolt. Nii on 22°-lise raadiusega rõngad väljastpoolt rohekad või sinakad, 46°-lise raadiusega rõngad aga valkjad. Horisontaalne rõngas kujutab valget ringi, mis läheb üle päikese paralleelselt horisondiga.

Päikeserõngal esineb rahvatraditsioonis mitu erinevat nimetust nagu *varu, piire, tarru, tare, võre, võru; ring* ehk *tara* on esinemissageduselt peaaegu võrdsed.

Päikeserõnga mõiste selgitamiseks leiame rahva suulises loomingus **mitu** kirjeldavat seletust nagu *ümmargune rõngas, mitmejooneline ring, vikerkaaretaoline rõngas, värviline rõngas.*

Rahvas ei eralda päikeserõngaid suuruse, vaid värvuse ja asetusviisi järgi. Värvuselt eraldatakse valget, punast ja tumedat rõngast, mis asuvad ikka päikese ümber. *Kui rõngas päikese ümber on, tuleb tormi ja vihma* (Kodavere).

Peale halonähtuste esineb atmosfääris ka muid optilisi nähtusi, mis

rahvatraditsioonis on omandanud erilised nimetused ja endelised tähendused. Näiteks tara (udutaolist valget rõngast), mida rahvas nimetab *uduringiks, aurukettaks*, võib harilikult näha päikese ümber tsükloni lähenemisel. Nähtuse tingib valguskiirte peegeldus vihmapiiskadelt.

Sageli võib märgata päikesest radiaalselt üles- või allapoole suunduvaid «kiiri». Need valgusefektid tekivad siis, kui päikesekiired tungivad läbi kitsa pilveprao, valgustades õhus hõljuvaid tolmukübemeid, udu või veepiisku. See valgusnähtus ei esine selge ilmaga.

Nähtuse rahvapärased nimetused ja esinemine on järgmised:

1) *kiired: Kui päikesel on kiired ümber, tuleb tormi ja sadu* (Vändra);

2) *jooned: Kui päikese seest jooned välja jooksevad, siis tuleb sadu* (Rapla);

3) *sooned* (Setu);

4) *püksid: Kui pääval püksid jalas on, tuleb vihma ...* (Haljala);

5) *sääred: Mõnikord on päikesel varjo sääred alla ja ka on seda näha, et ülespoole kroonis heidavad, siis on loota ja oota tuulist ilma* (Tartu);

6) *jalad: Kui õhtul on päeval jalad all, muutub vihmale* (Võnnu).

Atmosfääri madalamates kihtides võib veeaur ja selle tihenemine vihmapiiskadeks (pilvedeks) kahandada päikese heledust, millest tingituna päike näib valgem või kahvatum. Neid nähtusi konstateerib ka rahvatraditsioon.

Kui päike veekarva on, tuleb vihma (Jõelähtme). *Kui päike on kahvatu, valge, siis on loota vihmast ilma* (Kuusalu).

Liigset niiskust ja muid tahkeid ning vedelaid mikroskoopilisi aineosakesi sisaldav atmosfäär võib hajutada lühilainelised päikesekiired, jättes järele vaid punased kiired, ja päike või vastu päikest asetsevad pilved näivad punased (või kirsipunased). Rahva tähelepanekud selle optilise nähtuse värvuse kohta on samad. *Kui päike punane on, tuleb vihma* (Helme).

Kui maapinnas leidub palju niiskust (harilikult pärast vihma), siis võib päikesepaistelise ilmaga, enamasti keskpäeval, märgata madalal õhus iseugust virvendust. Nähtuse põhjuseks on maapinnalähedaste õhumasside ebaühtlane soojenemine, nende kiire ülespoole liikumine ja valguse murdumine sellises ebaühtlase ja muutliku tihedusega keskkonnas. Rahvas mainib sel puhul, et *päike väriseb või helgetab* (Rõuge).

Rahvatraditsioonis konstateeritakse ka sellist nähtust, et õhtul horisondil asuv päike näib suurem kui keskpäeval. *Ja kui päiv väega suur ja verev om, sis saa tõsõl pääväl müristamise vihma nätä* (Urvaste).

Ka päikesetõusu ajal on tähele pandud omapäraseid valgusnähtusi nagu rohelist kiirt, päikeseketta moonutatust ja jagunemist üksikuteks laikudeks. Need nähtused on aja jooksul kohati saanud isegi müstilise varjundi.

Mina olin noorem, nägin, kui päe mängis: esteks oli roheline, siis oli lilla ... Ta oli igade värvi, omiku vara päevatõusu aal oli ... (Hageri). *Siis viimati päike mängles ja hüppas, küll ülesse ja alla, küll tuhandeid rõngaid ja värve ... moodustades ...* (Martna).

Halonähtuste järgi on püütud ennustada ka sõda, mõnda muud katastroofi või koguni viimsetpäeva. *On päikesel päeva ajal ümber mitu rõn-*

gast, arvatakse tulevat suurt sõda (Otepää). *Kui on päikese ümber, kummalgi pool kaks teist päikest . . ., siis arvavad usklikud (ka ebausklikud) inimesed liginevat kas viimastpäeva või mõnda kohutavat sündmust — õnnetust* (Karja).

Paljude müstifitseeritud loodusnähtuste kõrval esinevad halonähtused rahvatraditsioonis enam-vähem tõepäraseina ja harilikena ning neist tehakse ennete kaudu reaalseid, teadusega ühtivaid järeldusi ilmade ennustamise kohta. Nii ennustatakse sadu, halba ja ilusat ilma, põuda, külma, tuult, tormi, tuisku, sula ja muid ilmu. Aga ka nende teaduslike fikseeringutega ühtivate ilmaennete osas esineb kohati ebatõepärasusi ja vasturääkivusi. On juhtumeid, et ühest ja samast halonähtusest tingitud ilmaenne paikkondlikult erineb. Näiteks tähendavad sambad päikese «kohal ja all» hommikul mõnel pool Saaremaal, Pärnu, Vändra ümbruses sadu, Hallistes aga põuda.

Vana eestlane pole juurelnud optilise nähtuse olemuse üle. Tema arusaamas olid need nähtused muutunud oma ilmaendelisusega niivõrd harilikeks, et on peaaegu kaotanud müstika.

Tekib küsimus, kuidas on suudetud mõistmatuist «taevaimedest» teha nii reaalseid järeldusi. Seda on võimaldanud inimkogemusele põhinev vaatlus. Põlvest põlve on jagatud esiisade tähelepanekuid ja õpetusi loodusevaatluses nagu nende kogemusi muudelgi aladel. Põlluharijal eestlasel pole midagi muud nii südamelähedane olnud kui põllutöö. See töö aga oleneb suurel määral ilmadest. Halonähtused on nagu baromeeter, mille järgi vana eestlane on seadnud oma põllutöö korra.

G. Kaljuvee

«Eesti Loodus» 1960, nr. 3, lk. 136—138.

LOREIDA RAUDSEP

(1922)

KIRIK JA RISTIUSU ÕPETUS EESTI RAHVALOOMINGU PEEGELDUSES 1961.

[— — —]

Ajalugu jutustab meie esiisade visast ja pidevast võitlusest vallutajate ja orjastajate huve teeniva kiriku vastu. Rahva loominguline pärand osutab, et vaatamata sundusele ja karistusele, vaatamata sellele, et rahva vanad uskumused ja kombed olid keelatud, nende täitjaid ja neist kinnipidajaid aga jälitati, võtsid eestlased ristiusu õpetust ja kiriku kombetalitusi visalt omaks. Seda tõendavad näit. vanad pulmakombed ja tavandilaulud. Kuigi feodalismiperioodil talupojad pidid endid kirikus laulatama, sest kiriklikult laulatamata abielu eest trahviti, ei tunnistanud rahvas kiriklikku kombetalitust. Abielurahvaks loeti noori alles pärast rahvapäraseid pulmi, toimusid need siis enne või pärast laulatust.

Sama oli ka vanade tähtpäevadega. Võitluses rahvapäraste uskumuste ja kommete vastu püüdis kirik rahvapärased tähtpäevad hävitada, andes neile uued nimed. Kiriklikud pühad ja pühakute nimepäevad kohaldati rahva vanadele tähtpäevadele. Rahvas jätkas aga tähtpäevade tähistamist oma uskumuste ja kommete kohaselt.

Eesti rahvaluules on ka väga palju muistendeid kirikute ehitamisest, milles jutustatakse, kuidas see, mis päeval ehitati, olevat öösel kõik jälle lammutatud. Neis juttudes on leidnud kajastamist rahva äge võitlus oma rõhujate vastu XIII—XIV sajandil.

Rahva sajandeid kestnud võitlus feodaalse, hiljem kapitalistliku ekspluateerimise vastu oli samaaegselt suunatud ekspluataatorliku ideoloogia — ristiusu ning seda propageeriva kiriku vastu. Võitluses kirikuga kasutati ideelise relvana rahvaloomingut, eriti selle teravamaid satiirilisi žanre. Neis naeruvääristas rahvas ristiusu õpetust ja selle õpetuse kandjaid — pastoreid.

Väljanaermine ongi üks esimesi võitlusvahendeid vaenlase üle. «Naer on üks kõige teravamaid relvi kõige vastu, mis on iganenud ja säilib veel, jumal teab, mille tõttu, tähtsa riismena, mis takistab värske elu kasvamist ja hirmutab nõrku . . .» [1]

[1] А. Герцен, Полное собрание сочинений и писем, т. IX. Петербург 1919, lk. 118 jj.

Seda relva kasutaski rahvas võitluses kirikuga. Põlvest põlve jutustati mitmesuguseid naljandeid ristiusu õpetuse ning pastorite kohta. Need, sageli terava satiiriga esitatud lookesed pole mitte lõbusate ja teravmeelsete inimeste süütu naljatamine, vaid sisaldavad solvatud ja rõhutud rahva õiglast viha. Suuliselt edasiantuna avaldasid nad talurahva hukkamõistvat suhtumist feodaalide ideoloogia ja selle kandjate kohta.

Rahvaluulekogudes leiduv materjal osutab sedagi, et talupojad kirikuvastases võitluses mitmesuguseid teid kasutasid. Katoliku kiriku aegadel hoiduti kirikust eemale. Jumalateenistusest ja armulauast kõrvalehoidumine oli tavaline nähtus ka pärast luterluse võitu. Sellest kõnelevad ajaloofaktid. Nii kurdab Tallinna eesti koguduse pastor Balthasar Russow «Liivimaa kroonikas» (1578), et kirikud on tühjad ja hoopis lagunenud, ning leiab, et selle põhjuseks on asjaolu, et õpetajad on võõrast rahvusest ega hooli talurahva olukorrast.[2] [— — —]

XVII ja XVIII sajandi kirikuvisitatsioonide protokollides leidub pastorite kurtmist, et talupojad ei käi kirikus, et nad jutluse ajal lobisevad või magavad.

Igapühapäevane kirikuskäiminegi ei tähendanud veel, et oldi päri õpetusega, mida mustakuuemees kantslist pajatas. Fr. R. Kreutzwaldi arvates oli möödunud sajandi teisel poolel kõigist kirikuskäijatest ainult üks kuuendik «neid, kes südamest «oma musta «juhtoina» järel» käivad.[3]

Kirikuskäimise kohustust täitis rahvas vastumeelselt ja formaalselt. Rahva suhtumist sellesse väljendab üldtuntud vanasõnagi: «Hilja kiriku ja vara veskile, siis saab ennem tagasi.» Kirikus mittekäimist «põhjendatakse» mitmes naljandis: «Miku, miks sa kirikusse ei lähe?» — «Ma ei tohi — ma kardan Jumalat.»[4] Enamasti esitatakse põhjus lapse suu kaudu: «Vana talutaat läinud pühapäeva hommikul kiriku poole. Tee ääres küla vahel olid küla poisikesed, mürasid seal üksteisega ja mängisid. Taadike sai poiste kohta, jäi seisma ja ütles: «Tere hommikust, lapsed, eks te lähe ka kirikusse, täna on ju pühapäev.» Üks sõnakam poiss teiste seast vastas taadikesele: «Millal kirikuherra meil on käind?»»[5]

Naljandeis peegeldub seegi, et kirikus jutluse aega kasutati tuttavatega vestlemiseks: «Pööravere vanad eided läinud korra Jakobi kirikusse. Kui laul lauldud, hakanud eided külajutte vestma. Esimene rääkinud:

«Noh, nüüd võime istuda natuke ja külajuttu rääkida, seni kui õpetaja kantslis on. Mis siis tede pool ka uudist on, kas va Punik tõi ka?»

Teine: «Jah, tõi küll, ta tõi ka suure pika vasika nagu siit ää sinna.»

Esimene: «Kas va kirju emis ka tõi?»

Teine: «Jah, emis tõi ka ilusad põrsad nagu kannid.»»[6]

Tavaline nähtus oli, et nädala jooksul mõisapõllul raskest füüsilisest tööst kurnatud talupoeg jäi pühapäeval kirikus tukkuma või magama. Juhtus kirikuõpetaja seda märkama, hüüdis ta kantslist jutluse vahele

---

[2] B. Russow, Liivimaa kroonika I. Tõlkinud K. Leetberg. Tartu 1920, lk. 72—73.
[3] Fr. R. Kreutzwald L. Koidulale 28. märtsil 1871. Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus V. Tallinn 1962, lk. 471.
[4] E 42296 < Põide 1902.
[5] E 34480 < Jüri 1897.
[6] E 59806 < Pärnu-Jaagupi 1927.

magaja nime, et teda äratada. «Üks Kanepi õpetaja (Holst?), kui ta näinud, et mõni kirikusse jutluse ajal magama jäänud, hõiganud kohe nimepidi: «[— — —] ära maga! Ärka üles! Kuula jumalasõna!»[7] [— — —]

Kogudust ärkvel hoida, tema tähelepanu äratada püüdnud pastorid ka hüüatuste abil. Sellistest hüüatustest on rahvasuus kujunenud naljandeid. «Muiste karjund Võru õpetaja kesk jutluse sees, kui ta nägi, et terve kogudus peaaegu kõik magama oli jäänud: «Tuli lahti, tuli lahti!» Sellest tule kisast üles ärkades karjus terve kogudus nagu ühest suust: «Kus kohal?» — «Põrgus,» ütles õpetaja valju healega, «kõikide nende karistuseks, kes jumalasõna kuuldes magama jäävad».»[8] [— — —]

Esitatud naljanditüüpi «Tuli lahti!» on kirja pandud ajavahemikul 1897—1940 Harju-, Lääne-, Saare- ja Võrumaalt. Põhjarannikul on aga tuntud naljanditüüp «Latikad tulevad!». «Ühes maakirikus, mis asund jõe kaldal, olnd kirikhärra suvel soojal aal inimestega päris hädas — kesked jutluseaega jäend kõik magama ja norskand nii et kirik rõkkab. Kord mõelnud kirikherra teha neile veikest ergutust. Keset jutlust õigand: «Armas kogudus, lattikad tulevad!» Ja sellel hüüdel olnud suur mõju, kõik inimesed karand pinkidelt üles ja uksest välja ajuga jõe äärde, et lattikaparve oma silmaga näha, peale kirikhärra ega köstri ei olla keegi kirikusse jäend.»[9] [— — —]

K i r i k u õ p e t a j a t e kohta on loodud järgmised mõistatused: «Üks kuusk kullamäel ja teised kuused kummardavad»; «Mida jätab kirikuõpetaja talusse, kui ta talust lahkub? — Jäljed»; «Magab kuus päeva nädalas, seitsmendal haugub.» Lugupidamatust ja vaenulikkust pastorite vastu väljendavad ka vanasõnad «Kukk ja papp tienivad suuga leiba», «Papi pung on põhjata».

Kirikuõpetajate paljastamiseks ja väljanaermiseks kasutas rahvas eriti ohtrasti naljandeid. Pole pahelisemat naljanditegelast kui pastor — ta on ahne, laisk, joodik, kaardimängija, naisteküti jne. Teda on «õnnistatud» samade pahedega, mida õpetaja kantslist rahvale ette heitis. Juba eelmisel sajandil ei jäänud rahvaluulekogujaile märkamata naljandite kirikut ja pastoreid paljastav osa. M. J. Eisen, kes on omal ajal suure hulga rahvanaljandeid trükis avaldanud, märkis ühe väljaande eessõnas: «Armutumalt käib rahvanali vaimuliku seisusega ümber, õigem õpetajatega. Köstrite külge puutub rahvanali koguni harukorral, õpetajate harja hakkab ta aga seda sagedamini kinni [— — —].»

Käesolevas kirjutises oleme pastorite vastu suunatud naljandid vaatluse alt välja jätnud ja tähelepanu pühendanud lugudele, mis puudutavad eelkõige ristiusu õpetust.

Eesti talurahvale jäi ristiusu õpetus sajandeiks arusaamatuks ja võõraks. Katoliku kirikus toimus jutlus teatavasti ladina keeles. XV sajandist alates hakati katoliku pappidelt nõudma rahvakeele tundmist ja usupeatükkide õpetamist.[10] Praktiliselt oli aga ristiusu õpetamine rahvakeeles tol ajal veel teostamatu, sest eesti keelde polnud tõlgitud vaimulikku kirjan-

[7] ERA II 63, 170 (5) < Põlva 1933.
[8] E 45630 < Võru 1905.
[9] ERA II 10,92(4) < Jüri 1928.
[10] Vt. Eesti NSV ajalugu. I kd. Tallinn 1955, lk. 220.

dust ega palveid. Ristiusku ei suutnud eesti rahvale kuigivõrd lähendada ka XVI sajandil võimule tulnud luterlik-protestantlik kirik, kuigi see hakkas järjekindlamalt rahvakeelt kasutama. Oma algpäevist alates nõudis luteri kirik talupoegadelt ristiusu õpetuse omandamist (näit. XVII sajandil nõuti rahvi ähvardusel meieisapalve, katekismuse ja koraalide pähetuupimist).[11]

V. I. Lenin on märkinud, et «poliitilise protesti esinemine usundliku katte all on nähtus, mis teataval arenemisastmel on omane kõigile rahvastele».[12] Tutvudes pastorite jutluse kaudu ristiusu õpetusega, andis rahvas sellele sageli hoopis vastupidise sotsiaalse sisu. Ristiusk pöörati nii kiriku kui ka õpetajate vastu. Sellest kõneleb meie rahvaluulepärand, milles leidub ristiusu õpetuse naeruvääristamistki.

Kuidas kujutab rahvas näiteks «hauatagust elu» t a e v a s ja p õ r g u s?

Teatavasti manitsesid kirikuõpetajad talurahvast kannatlikkusele ja oma eluga rahulolemisele. Sõnakuulelikele tõotati tasuks pärast surma paremat, «paradiislikku» elu taevas, sõnakuulmatuid aga ähvardati põrgu ja selle piinadega. Pastorite jutluste ja õpetuse alusel lõi rahvas omamoodi pildi taevast ja põrgust ning «elust» neis mõlemais. «Keegi naljavend ütles kord teisele tema lobajutu pääle: «Egas sina küll taeva saa säärase lobaga!» See vastas teisele vastu: «Ei ma taeva tahagi, mis teen ma taevas kärnase Laatsaruse ja tatiste laste seltsis, aga vaata, põrgus om ametid pallu rikaste sakste seltsis!»»[13]

Tuli on põrgukujutelma üks komponente. Tulega ähvardati «patuseid», et «küll teid põrgutules praetakse». Põrgus pidi põlema igavene tuli. Rahvas tegi sellest järelduse, et «kus tuld, seal sooja». «Rannamees kiitnud: «Egas sääl põrgus nii palav ole, esite on vähe harjumata, aga pärast, kui inimene sellega ära harjub, siis võib julgeste hüüda: «Mats, viska veel leili!»»[14]

Taevas pidi kõik olema põrgule vastupidiselt. Rahvas järeldas loogiliselt, et seal on siis külm ja oma juttudes eelistas külmale taevale sooja põrgut, sest «ega soe konti riku». «Kord jutustanud va Juhkama Justel teiste külameeste ees: «Ei mina küll taha taeva minna. Kössuta sina seal kõrgel üleval pilvede peal kange külma ja tuule käes nii mis hambad lõdisevad suus ja juuksed vuhisevad peas. Põrgus on juba tükis teine asi. Seal istu sooja tule ääres ja aja teistega mõnusat juttu».»[15] Inimese fantaasia ammutab oma elemendid ikka ja alati reaalelust. Hauatagust elu taevas ja põrgus kujutati maapealse elu sarnaselt. «Eit ja vanamees vaielnud kahekesi, eit tahtnud kangesti taeva saada, vanamees arvand, et põrgus parem olla: «Mis viga treppi mööda põrgu minna. Ütlevad, et seal saab lehma pidada ja tantsida ja kõik. Mis sa taevas teed — ei sa tohi oma assalegi minna. Ja kuda sa taeva saad? Taevas on ju ka kõrgel».»[16]

---

[11] Eesti NSV ajalugu. I kd., lk. 386.
[12] V. I. L e n i n, Teosed, 4. kd. Tallinn 1950, lk. 212.
[13] ERA II 282, 289 < Tarvastu 1940.
[14] E 16843 < Kuusalu 1895.
[15] E 64054 < Jämaja 1929.
[16] ERA II 25, 231/2(5) < Vändra 1930.

[———]

Mitmed naljandid osutavad, et meieisapalvet loeti mehhaaniliselt, kusjuures lugeja mõtted olid hoopis mujal: «Kerjaja sant tulnud peresse, hakanud lugema: «Issa meie, kes taevas, pühitsetud saagu, kas teate ka, meie preilna on surnud, sinu nimi, jne.».» [17]

Meieisapalve pole olnud mitte ainult naljandite aineks. Veelgi rohkem on seda mitmeti parodeeritud. Paroodiaid meieisapalve ainetel on vormilt mitmesuguseid. Siin on n.-ö. laste lugemisi. Näit.:

Issameie istus puus,
suitsund lammareis oli suus,
istus taeva ääre peal,
kaus oli käes ja kooris nairest,
viskas Viisu Liisu ette.

Esineb aga täiesti kontekstita «palveid». Need kujutavad endast sageli mõistetamatute häälikute või sõnade kombinatsioone. Rahvaluulekogudes on neil pealkirjaks kas lihtsalt «Meieisapalve» või «Mustlase issameie», «Lätikeelne issameie» jne. Näit.:

Mustlase issameie.
Iisak, siisak, seeker, maaker,
kilter, kulter, vagma tillen
tippen poiss.
Ääde, kaade, lööde, lääde
Viredo vimpsu sutter murdu
Reino tips.[18]

Võimalik, et esitatud näites on jälgi ajast, millal kirikutes loeti meieisapalvet pastorite poolt rahvale võõras keeles, millest inimestele jäi kõrvu vaid arusaamatute silpide mulin. Taolised «palved» tõendavad, et kiriklike palvete mõte nagu kogu ristiusu õpetuse sisu ei jõudnud pikka aega üldse rahva teadvusse. [———]

Laialt tuntud olid ka kirikulaulude paroodiad. Näit.:

Ma tulen parsilt palavalt,
häid jablukid toon teile säält,
neid toon ma teile kotiga
ja jagan teile matiga.[19]

Möödunud sajandi lõpu ja käesoleva sajandi alguse kirikulaulude paroodiad sisaldavad teravat kriitikat ristiusu ja vaimulikkonna aadressil. Näit.:

Oh eesti rahvas, millal sa
võid pappe paelust pääseda!
Nad kavalast sind kurnavad,
su vaimu vangis hoiavad.

---

[17] E 25019 < Haljala 1896.
[18] E 64610 < Narva 1930.
[19] E 61637 < Tallinn 1927.

Sa katsu nende ikke alt
end vabaks teha usinalt,
sest muidu iialgi ei saa,
sul tõe päike paistma ka.

Kus iial vaimuline mees
on aelemas veel au sees,
seal varjab maad paks pimedus
ja rõhub rahvast rumalus.

Seepärast ära usu sa
neid laia mantli mehi ka,
kas ilmugu nad ingli näol
või käigu pühakuju käes.

(Lauldud viisil «Ma tulen taevast ülevalt».) [20]

Nagu palvete paroodiad, nii muutusid ka täiesti uue, vastupidise sisu omandanud vaimulikud laulud võitlusrelvaks kehtiva ühiskondliku korra ja valitsuse vastu. [— — —]

Kõik need paroodiad väljendavad ühtlasi rahva usuvastast vaimu. Sajandeid kurtsid kohalikud pastorid, et talurahvas ei võta ristiusku omaks. Nii kirjutas 1644. a. Urvaste pastor Gutslaff: «Nad [s. o. eestlased] ei tea midagi Jumalast ja jumalasõnast.» [21] [— — —]

Ometi püüti ristiusuõpetust, usku jumalasse ja leppimist oma viletsa eluga talurahvasse sisendada juba maast madalast. Kogu «haridus», mida rahvale anti, seisiski peamiselt ristiusu «tõdede» tuupimises.

Ristiusuvastases eesti rahvaloomingus on valdav osa naljandeil. Rahvaluulekogusid läbi töötades puutume kokku rahvaluulekogujate arvamustega kiriku- ja pastorivastaste naljandite kohta. Üks J. Hurda korrespondente kirjutab: «Nii on ka palju juttusi pappidest ja õpetajatest, mida ma eesti vanavaraks ei jõua pidada ja sellepärast Teid nendega vaevama ei taha hakata.» [22] M. J. Eisenile kirjutatakse: «Palju mulle on räägitud õpetajatest. Et ta küll mitte teile ei puutu on muidugi mõista, aga vanad nad on küll, aga kaunis sopased. Kui ehk võiksin avaldada.» [23] Lähemalt iseloomustab neid naljandeid J. Pihlakas: «Papijuttusid olen küll palju kuulnud, mis ka omast kohast hästi naljakad tahavad olla, aga liiga toored ja ropud, nii et neid ülesse kirjutada ei tihka. Uuema aja naljaks ei kõlba nad sugugi, vanavaraks on nad ka sündimata — vistist keskaja orjapõlve sünnitused, kus pappisid ja õpetajaid mõisnikkudega ühteviisi vihati, siis jätan nad kirjutamata.» [24] Kuigi selliseid märkusi esineb rahvaluulekogudes vaid kümmekond, ilmneb neist, et usu-, kiriku- ja pastorivastaseid naljandeid liikus rahva hulgas rohkel arvul. Rahvaluule suurkogujad —

[20] KKI 20, 299/300(4) < Tallinn 1953.
[21] [Chr. Fr. Scherwinzky,] Etwas über die Ehsten, besonders über ihren Aberglauben. Leipzig 1788, lk. 36.
[22] H II 56, 14 < Laiuse 1895.
[23] E 38971 < Tallinn.
[24] E 33643/4 < Jüri 1897.

J. Hurt ja M. J. Eisen — olid ameti poolest pastorid, mistõttu on arusaadav nende korrespondentide kõhklused selle materjali kirjapanekul. Ometigi, vaatamata sellele, et kogumiste organiseerijad olid vaimulikud, et usu-, kiriku- ja pastorivastaste naljandite kogumiseks korrespondente ei õhutatud ega juhendatud,[25] on rahvalaulude ja -juttude kõrval neid üsna ohtrasti laekunud meie kogudesse (427 naljanditüüpi, üle 3500 variandi). Seegi tõendab, et usuvastased naljandid olid möödunud sajandilgi veel väga levinud materjal ja neist oli rahvaluule kogumisel võimatu mööda minna.

Ristiusu kiriku ajalugu Eestis on sisuliselt rahva rõhumise ajalugu. Rahvaluules seevastu kajastub rahva võitlus vabaduse eest. Võideldes majandusliku rõhumise vastu, võitles rahvas aktiivselt feodaalse ühiskonna ideoloogia — ristiusu vastu, kasutades relvana oma vaimset loomingut.

Ristiusuvastane rahvalooming tõendab, et kirikul ei õnnestunud eesti talurahvast täielikult vaimselt orjastada. Fr. R. Kreutzwald on öelnud: «Et meie eesti rahvale k r i s t l i k u s t usust veel midagi osaks ei ole saanud, teab igaüks, kellel silm ja kõrv on, sest meie maal elab üks r i s t i-usk, mis rohkem [kui] kuussada aastat rahvale risti ja viletsust küllalt kaela peale toonud ja veel edaspidi saab tooma . . .» [26]

Usuvastane looming aitas rahvast mobiliseerida võitlusele vabanemiseks majanduslikust, sotsiaalpoliitilisest ja vaimsest orjusest. Tänapäeval on see materjal kasutatav eelkõige minevikunähtustele õige hinnangu andmisel.

Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis II. Tallinn 1961, lk. 190—224.

---

[25] Alles kodanliku korra lõpul on selle kohta avaldatud trükis esimene põhjalik küsitluskava. Vt. R. P õ l d m ä e, Küsimusi rahvanaljandite alalt IV. Kirik, pastor, usk. — «Rahvapärimuste Selgitaja» II, nr. 2 (9). Tartu 1940, lk. 52—56.

[26] Fr. R. Kreutzwald L. Koidulale 6. veebr. 1868. Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus V. Tallinn 1962, lk. 95.

ELLEN LIIV

(1930)

KOOLIÕPILASTE OSA MEIE RAHVALUULE KOGUMISTÖÖS 1962.

Meie suured rahvaluulekogud on kokku kandnud eesti rahvas ise. Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonnas säilitatavad 800 000 lehekülge rahvaluuletekste on lehekülgede ja vihikute kaupa kirja pandud sadade kaastööliste poolt. Suur hulk nende vabatahtlike kaastööliste seas on olnud noori, kooliõpilasi. Õpilaste kogutud on umbes 160 000 lehekülge rahvaluulet.

Mõned näited minevikust.

Meie suured rahvaluule kogumise organiseerijad Jakob Hurt ja M. J. Eisen hakkasid ise juba koolipoistena rahvaluulet kirja panema.

M. J. Eisenil oli 1897. a. alates kaastööliseks Alfred Constantin Kivi. Eisen oli tema tööga väga rahul. Ja alles aasta pärast, siis, kui ta oli juba üle 800 lehekülje head materjali saatnud, kirjutab Kivi: «Mina vanem ei ole, kui 11. märtsist s. a. 15 aastat. Loodan, et minu kirjatöösid otsustades minu nooruse peale mitte asjalikku pilku ei heidetaks.» Niisiis alustas ta 14-aastasena.

Algul hakkasid vanavara kirja panema üksikud sõpraderingid mõnedes koolides. Hiljem hakati õpilasi juba teadlikult rahvaluule kogumisse kaasa tõmbama. Prof. Andersoni juhtimisel saadeti 1922. a. alates koolidesse laiali küsimused lastelaulude kohta ja õpilased kirjutasid üles palju materjali. 1934.—1936. aastani organiseeriti haridusministeeriumi kaudu rahvamängude kogumist õpilaste seas. See rikastas meie rahvaluulekogusid umbes 15 000 mängukirjeldusega. 1939. a. toimus koolidevaheline kohamuistendite kogumise võistlus, mille tulemuseks on mitukümmend köidet rahvajutte.

Nõukogude perioodil võime õpilaste kogumistöös tähele panna mitmesuguseid töövorme.

Kõige rohkem materjali on meie kogudesse toonud frontaalne kogumine koolides, s. o. niisugune tööviis, kus mõne kooli õpilased ühe oma õpetaja juhendamisel ja ka õhutusel panevad oma vanemate ja tuttavate käest kirja igasugust rahvaluulematerjali, olgu see siis laul, jutt, vanasõna, mõistatus või midagi muud. Sellise töö tulemusena on Kuressaare (Kingissepa) Keskkool aastail 1946—1947 kogunud neli köidet, Muhu

(Orissaare) Keskkool aastail 1952—1953 kaks köidet, Antsla Keskkool 1956. aastast alates kaks köidet. Aktiivselt kogusid rahvaluulet ka Valga Keskkooli õpilased aastatel 1955—1957, Kuldre 7-a. Kool 1955.—1956. a. jne. Tavaliselt juhtub aga nii, et kui tööd organiseeriv õpetaja sellest koolist lahkub, kaob ka õpilaste huvi asja vastu ja rahvaluule kogumine selles koolis jääb soiku.

Teiseks kogumisvormiks on ühe või teise rahvaluuleliigi kogumise võistlus. Siin võiks rääkida 1958. a. koos ajakirjaga «Pioneer» korraldatud kohamuistendite kogumise võistlusest, millest võttis osa 47 õpilast ja kaks kollektiivi. Esikohad võitsid 15-aastane Jaak Põldmäe ja 12-aastane Piia Vinkel. Aga ka 8-aastane Olavi Kullerkann ja sama vana Kalev Kalkun tegid tööd väga hoolega ning tulid auhinnalistele kohtadele. See näitab, et usaldatavat ja teadusliku väärtusega rahvaluulet oskavad koguda ka nooremate klasside õpilased. Kahju ainult, et sellest võistlusest osavõtnud õpilased oma edukalt alustatud harrastust pole hiljem kuigi aktiivselt jätkanud. Pole ju ühegi rahvaluulevõistluse eesmärgiks mitte üksi väärtuslike kirjapanekute võimalikult suurem hulk, vaid ka osavõtjates huvi ja armastuse äratamine meie rahvaluule ilu ja rikkuste vastu. Seda püsivat jätkuvat huvi aga ei tekkinud ning ainult kaks sellest võistlusest osavõtjat (Kalev Kalkun ja Milvi Kaupmees) saatsid materjali uuele võistlusele (ajaloolisi sündmusi ning ühiskondlikke vahekordi käsitlevate laulude kogumise võistlus 1961/62) ning — mitte halvasti.

Kahel korral on õpilaste hulgas rahvaluule kogumise võistlusi korraldanud Tartu Rajooni TSN Haridusosakond. Viimane nendest oli «Kalevipoja» 100-nda aastapäeva tähistamise raames korraldatud muistendite kogumise võistlus 1961. aastal. Sellest võistlusest võtsid osa koolikollektiivid. Parimaks osutus Võõpste 8-kl. Kool.

Kolmandaks. Leidub õpilasi, kes ise, omal algatusel, sageli mõnd vastavasisulist artiklit lugenud, on hakanud rahvaluulekogumise vastu huvi tundma, on Kirjandusmuuseumile kirjutanud ja pärast lähemate juhtnööride saamist saadavad kogutud materjali otse meile.

Kõiki õpilasi, kes on praegu Kirjandusmuuseumi rahvaluulekorrespondentideks, ei jõua siinkohal loetleda. Nimetaksin ainult mõnd nendest, kes viimastel kuudel meile materjali on saatnud. Meie kõige noorem korrespondent on Tartu X 7-aastase Kooli õpilane Helga Haan, kes on kogunud mõistatusi. Laine Spirka Jõhvist saadab meile jutte. Adik Sepp Kingissepast on kogunud mitmeid rahvaluuleliike ja varustanud need igasuguste vajalike lisaandmetega. Ka 1961. a. laulude kogumise võistlusel saavutas ta märkimisväärseid tulemusi.

Nagu näitab senine tulemusrikas praktika, suudavad õpilased rahvaluule kogumise alal palju kasulikku ja väärtuslikku ära teha. Vaja on ainult huvi asja vastu ning julget pealehakkamist koolides ja sellise töö tähtsuse mõistmist kõigi inimeste juures, kelle poole pöördutakse rahvaluulematerjali saamiseks. Rahvaluulet leidub ju kõikjal. Vahetundidel ja internaatides mängitakse sageli mänge, mida pole ühestki käsiraamatust õpitud. Kui matkates peatutakse mõne looduskaitsealase rändrahnu juures, võib peaaegu alati kuulda ka muistendit selle kivi kohta. Kaasinimeste kõnes kuuleme tihti õpetlikke ütlusi ja tabavaid võrdlusi. Vanemad

inimesed mäletavad revolutsioonilisi laule, mis omal ajal riigivõimu eest salaja levisid. Teatakse ka muid vanu laule, igasuguseid jutte puukidest, tontidest, näkkidest ja teistest olenditest, keda vanasti kardeti. Jutustatakse, kuidas pulmi peeti, jaanipäeva või mardipäeva pühitseti jne. Ja kui palju toredaid nalju liigub rahva seas. Ning meie ümber tekivad iga päev uued kombed ning traditsioonid. See kõik tuleb vajalike andmetega (üleskirjutaja nimi, vanus, elukoht ja selle inimese nimi, vanus ja elukoht, kellelt materjali üles on kirjutatud) varustatult kirja panna ning Kirjandusmuuseumile saata. Sellega aitame kaasa meie rahvaluule kättesaadavaks tegemisele kõigile asjasthuvitatuile.

«Rahvapärimuste Koguja» 1962, nr. 3, lk. 71—73.

THEODOR SAAR

(1907)

SÕNAVÕTT KORRESPONDENTIDE NÕUPIDAMISEL 7. VII 1963 1963.

Siin on tegemist kogenud kogujatega, midagi erilist huvitavat ma ei oska rääkida, aga oma kogemuste põhjal teeksin siiski mõned märkused. Olen juba pikka aega rahvaluule kogumisega tegelnud. Kui ma õigesti mäletan, siis 1932. aastast, nii et tänavu saaks seega täis juba 31 aastat [1]. Ka varem tundsin huvi rahvaluule vastu. Mõned Läänemaa Õpetajate Seminari õpetajad suunasid sellele, näiteks helilooja Cyrillus Kreek, kes oli väga huvitatud rahvaviisidest. Tal oli kombeks, et kui õpilased peale koolivaheaega kooli tulid, siis ta neile enne rahu ei andnud, kui igaüks pidi ette laulma mingisuguse rahvaviisi oma kodukohast. Sõnadest ta niiväga huvitatud ei olnud, aga noh, sõnad pidid sinna juurde ka ikka käima. Niiviisi suunas siis tähelepanu ja huvi sellel alal. Siis juhtus mul olema ka korteriperenaisi, kelle juures ma linnas korteris olin, kes vanu regivärsse tundsid. Kirjutasin siis ka nendelt üles nii-ütelda oma käe peal. Ära neid materjale kuhugi ei saatnud.

Järjekindlalt hakkasin töötama 1932. aastast. Sain Eesti Rahvaluule Arhiivilt kogumisjuhendi või küsimuskava kooli kaudu, kus töötasin sel ajal õpetajana. Esialgu kujutlesin seda tööd kaunis omapäraselt. Mul oli teada juba, missugustel teemadel rahvas räägib: painajad, kodukäijad jne. Ma arvasin, et ega neid jutte palju pole. Võtsin klade, jagasin selle osadeks ja panin allpealkirjad: esiteks kodukäijad, natuke maad vahet panin uue pealkirja — kohalikud ajaloolised muistendid jne. Siis hakkasin küsitlema ja kirjutama. Varsti selgus, et see esialgne kava oli võrdlemisi lapsik, õieti pealiskaudne. Materjali kogunes väga palju, palju rohkem kui mahtus nendesse lahtritesse või sellesse ruumi, millega ma esialgu arvestasin. Algul töötasin aga niimoodi, et t e i s e n d i t e l e erilist tähelepanu ei pööranud, vaid ainult üldisele sisule. Kui keegi jutustaja rääkis mulle jutu teatava teema kohta, kirjutasin selle üles, ja kui keegi teine jälle umbes sedasama rääkis, siis ma seda enam ei kirjutanud. Lisas ta endisele midagi täiesti uut, siis märkisin sinna juurde. Noh, see oli muidugi viga. Teisendite rohkus on asjale aina kasuks. Hiljem ma seda viga mui-

[1] T. Saar hakkas Eesti Rahvaluule Arhiivile kaastööd tegema 1932. a. Kihnu algkooli õpetajana. Praegu on ta Kihnu külanõukogu esimees. — *Toim.*

dugi enam ei teinud. Siis oli alguses puudulik ka andmete märkimine nende tekstide juurde. Jutustaja nime kirjutasin, sünniaasta ka — ja see oli kõik. Jaa, küla märkisin vist ka ära, aga talu ja muid andmeid lähemalt ei puudutanud. Hiljem muidugi juhendati ja sai hakata siis paremini töötama.

Algul oldi küll kohe ka rahul minu üleskirjutamise tehnikaga. Nimelt valdasin hästi kohalikku [Kihnu] murret. Mulle ei teinud mingit raskust otsekohe, kiiresti järele kirjutada, nii nagu kirjakeeleski. Kuid peab ütlema, nagu siingi räägiti, et harilikus kirjas on ikkagi võimatu sõna-sõnalt ja täiesti täpselt üles kirjutada. Seda suudab ainult enam-vähem teha. Mõned soovitavad ka niiviisi (Marta Mäesalu vist kuskil kirjutas), et kui ei jõua täielikult välja kirjutada, siis märkida sõnu lühendatult ja pärast täiendada. Noh, kõige parem lahendus oleks muidugi see, kui stenograafia ära õppida ja siis kirjutada. Siis peaks küll jõudma, kuid mina kahjuks seda ei oska. Stenograafia on liiatigi kohaldatud normeeritud kirjakeelele. Tuleks seda siis muidugi ise täiendada vastava murde kohaselt ja see on kaunis suur töö. Aga võimalik see muidugi oleks. Ma seda pole püüdnudki, arvan, et ei suuda nii kiiresti selle asjaga toime tulla.

Kogumistöö alguses ma ei pööranud või peaaegu ei pööranud tähelepanu mõnedele teemadele. Nimelt arvasin, et küllalt põhjalikult on juba kogutud vanu regivärsilisi rahvalaule, et seda on juba J. Hurt teinud ja teised mehed ka veel. Arvasin, et minu järelkorjandus oleks ülearune asi, poleks vajalik. Hiljem kahetsesin seda. Kuid mul oli võimalik neid veel pärast koguda, teataval määral võib seda tööd Kihnus praegugi teha. Siin leidub inimesi, kes oskavad vanu regivärsilisi laule. Jah, muidugi, ikka aasta-aastalt jääb nende oskajate arv vähemaks ja repertuaar kasinamaks. Et ma sellele tähelepanu ei pööranud, korjasin rohkem juturepertuaari, kombestikku ja muid niisuguseid asju. Ka uuemale rahvalaulule ei pööranud ma üldsegi tähelepanu. Alles kõige viimasel ajal, kui neid hakati just eriti küsitlema, siis vähemal määral. Aga peab ütlema, et kogumine annab siis kõige paremaid tulemusi, kui koguja ise seda asja armastab ja selle vastu huvi tunneb.

Kuidas kontakti luua? Väga vajalik on, et materjali koguja jutustajaga leiaks hea kontakti. Mina olen, peab ütlema, selle saavutanud. Väga harvadel juhtudel on keeldutud mulle oma teadmisi edasi andmast. Vist rohkem juhtumeid ma ei mäleta kui üht. Kuid niiviisi ju ei saa head kontakti, kui lähed kohe inimese juurde ja ütled, et: «Räägi nüüd mulle sellest ja sellest asjast, mida tead!» Siis ta harilikult ütleb: «Mina ei tea midagi. Vaat seal naabriperes see vanaeit või vanamees, see teab palju rohkem, mine räägi sellele!» Mina ei olegi vist niiviisi inimese juurde läinud. Olen tarvitanud niisugust taktikat, et lähen lihtsalt kui külaline teise inimesega juttu ajama. Räägin pikalt-laialt maast ja ilmast, enne kui lähen selle asja juurde, mispärast ma tema juurde tulin. Ja siis hakkab alles jutt tulema. Arvan, et soovitav oleks kõigil teistel ka niiviisi teha. Kuigi oled oma ümbrusele hästi tuntud inimene, aga ikkagi niiviisi otseselt küsitlema hakata — ei tule asjast suurt välja. Seda enam veel täiesti võhivõõral, kui sattuda võõrasse ümbruskonda ja midagi pärima hakata.

Kui kontakt on loomata, ei tule see asjale kasuks. Harilikult juhatatakse ikkagi kellegi targema juurde.

On veel üks teema, mida pole puudutatud ja millele Kirjandusmuuseum pole tähelepanu juhtinud. Nimelt kujunes Suure Isamaasõja ajal niisugune eriline, võiks ütelda liikumine. Tekkis igasuguseid e n n u s t a j a i d, vähemalt siin kandis oli neid küll, kutsuti kohalikeks prohveteiks. Kihnus oli üks võrdlemisi kuulus prohvet. Oli kuulda, et ka mandril leidus neid, kes ennustasid sõjasündmusi, harilikult sakslaste lahkumist mingisuguste loodusnähtuste järgi ja mitmesugustel aegadel, nagu sireliõitsemise ajal, käokukkumise ajal jne. Vanemad inimesed on seda kuulnud ja mäletavad. Oleks vist soovitav kirja panna, kes need prohvetid olid, mis nad rääkisid ja mida nendest mäletatakse. See näitaks rahva psühholoogiat ja kuidas suhtuti okupatsioonivõimudesse.

Need oleksid lühidalt kõik minu töökogemused, millest tahtsin teile rääkida [1].

«Rahvapärimuste Koguja» 1965, nr. 4, lk. 86—88.

M ä r k u s: 1. On olemas kogumistöö metoodiline juhend U. K o l k, E. L a u g a s t e, *Rahvaluule välipraktika.* Tartu 1969[2].

Üks näide Theodor Saare üleskirjutustest.

L a u r i M i h k e l «t e i s t e p ä r a s t» i l m a õ l l e t a.

Lauri Mihkel jäänud jõuludeks ilma õlleta, sest suvise teenistuse raisanud ja joonud laevas järjest ära.

Enne jõulu käinud terve küla läbi ja tahtnud linnaseid laenata, et ka jõuluks õlut pruulida, kuid kusagilt ei ole antud, kuna Mihkel pole laenusid kuidagi enam ära maksnud. Jõulude ajal Mihkel kirunud, et tema olevat päris «teiste inimeste pärast» ilma õlleta, nimelt et teised temale linnaseid ei andnud.

EKRK I 8, 227 (23) < Kihnu — Theodor Saar < Daniel Vesik (1955).

HELMUT JOONUKS

(1924)

ÕPILASED ABIKS KIRIKUVASTASE RAHVALUULEAINESTIKU KOGUMISEL 1963.

Pahatihti on ateistlikud loengud hallid, üldsõnalised, liiga teoreetilised. Unustatakse, et rahvas ise on loonud hulgaliselt mahlakaid nalju kiriku ja kohalike usutegelaste kohta. Põlvest põlve räägitakse edasi julmi jutte keskaja kiriku vägivallast. Kuid ka päris hilisest minevikust ja tänapäevast leidub küllalt näiteid, mis paljastavad usu ning usklike silmakirjalikkust.

Konkreetse kohapealse materjali kogumisega tulevad edukalt toime kooliõpilased juba viiendast-kuuendast klassist alates. Pole üleliigne märkida, et seesugune kogumistöö kasvatab nii üleskirjutajat kui ka jutustajat. Kartoteeki seatult saab aga sellist materjali vestlusteks kasutada igasuguse kuulajaskonna jaoks.

Rakke Keskkooli koduloo ringi kogudes on üleskirjutusi ümberkaudsete kirikute ehitamisel sissemüüritud inimeste kohta. Simunas vilkuvat selle akna kohal, kuhu tüdruk elusalt sisse maeti, vahetevahel tuled. Väike-Maarja kirikusse olevat kirikuvõtmete kandjaks müüritud Maarja-nimeline tütarlaps, Laiusel aga neli Jüri-nimelist meest. Ka Edrus olnud kunagi väike kirik, kuid kirikuõpetaja olnud nii paha mees, et kirik vajunud maa alla. Koeru kirikutulbas pekstud üks nõidumises süüdistatud naine surnuks. Enne surma jõudnud naine ära needa Visusti küla vee, Ramma küla rohurammu ja Koeru kiriku kellakõla.

Vanade kinnismuististe hävitamisele aitasid kaasa kohalikud pastorid. Nii olevat Peetri pastor oma sulastel käskinud Koigi lähedal asuva ohvrikivi ära lõhkuda, kartes, et endised ohvripaigad inimesi kirikust eemale meelitavad.

Kuidas rahvas suhtus kirikumaksudesse, näitab alljärgnev lugu.

«Koerus oli parajasti üks kirikupüha. Mäletagi änam, mis püha, aga nii palju ikka veel meeles on, et üks püha oli ja Pähn oli õpetajaks. Mina põld änam kolm aastat kirikumaksu tasund ja kirikuliige olin. Kui pealt kolme aastat kirikumaksu järgi ei maksa, siis lastakse lahti ja kustutatakse nimi maha. Mäletan, et läksin Pähni kääst küsima, palju ma kolme aasta eest maksma nüüd pean. Pähn ütles, et 3000 rubla. Ma pidin ehma-

tusest pikali kukkuma. See on ju terve pulli raha. Tegin siis, kuda aga välja sain ega näidand änam oma nägu mitte kiriku poolegi.» (Koeru, Norra — Evi Valge, 16 a. < Juhan Kruusmann, 68 a. (1961).)

Mitmed naljandid naeravad välja kiriklikke talitusi: mees jääb «laulumasinast» kolm salmi maha, lööb käega ja läheb kõrtsi; rahvas jääb jutluse ajal magama, õpetaja ei saa kogudust muidu äratada, kui hõikab, et talumajad põlevad.

Naeruväärsetena kujutatakse kohalikke jutlustajaid.

«Üks Auni-nimeline mees käis palvetunde pidamas, Räistveres ja kus ta ikka käis. Ühekorra oli ta Räistvere palvetundi pidamas ja oli öeld: «Maailm läheb hukka, maailm läheb hukka, aga Edru küla kõigepealt.» Kui ta palvetundi oli pidanud, siis pole tal nutt kuidagi tuld. Oli pand sibula ninarätikusse. Siis, kui silmi hakkas pühkima, tuli vesi silma.» Väike-Rakke, (Maie Ots (15 a.) — Rosalie Ots (76 a.), 1961.)

Kõige sagedamini pilkab rahvanaljand pastorit ennast. Simuna ja Koeru pastorid jooksevad pimedas sea eest, kartes vaimu. Ahne kirikuõpetaja petab vaese rendimehe ainukese lehma endale, kuid jääb ise kümnest ilma. Simuna liiderlik kirikhärra passib rukkis noort karjatüdrukut, lehmakell kaelas. Joodik õpetaja joob palvetamise ajal kantslis pudeli viina ära. Palamuse «Siilemann» hakkab jumala käsul sulastele paremini süüa andma. Samale Sielmannile viib maapoiss armulauamaksuks paberisse mässitud havipea, saba ja selgroo. Naeruvääristatakse pastori rumalust.

«Kord olevat setu kirikusse läinud. Kirikuõpetajal tulnud mõte küsida setu käest midagi, kas setu teab. Ta küsis: «Mis on jumalaema nimi?» — «Maarja,» vastas see. Setu aga küsinud, mis on tema ema nimi. Õpetaja pole seda teadnud. Setu üteld: «Mina tean, mis on jumalaema nimi, aga sina ei tea, mis on minu ema nimi.» (Vao — Jaak Veskimäe, 14 a. < Stokmann, 65 a. (1959).)

Kümneid naljandeid on kogunenud leeriskäimise kohta. Simuna leeris küsinud õpetaja ühe tüdruku käest, kes parajasti tukkunud, kus sündis Jeesus. Tüdruk pole kuulnud ja kostnud teise tüdruku etteütlemise järgi: «Vassivere metsas kännu otsas.» Küsimuse peale, kes maailma lõi, vastanud Simuna poiss, et tema see loll oligi.

«Laiuse vald oli enne mustlaste vald, sest seal elas palju mustlasi. Mustlased käisid ka leeris. Kirikuõpetaja küsinud kord mustlasepoisi käest 9. käsku. Poiss ei teadnud. Õpetaja jättis poisi kinni seniks, kui selgeks õpib. Teised poisid olid koerust täis ja õpetasid teisele käsu selgeks: «Sina ei pea himustama Siidiparra maja ja seda aeda, mis tema päralt.» (Siidipard oli Laiuse kaupmees. Ta suri ära. Kirikuõpetaja tahtis maja omale saada ja käis kaupmehe sugulastega kohut.) Õpetaja saanud hirmus vihaseks ja küsinud, kes seda õpetas. Poiss uhkelt vastu: «Eks ikka Laiuse poisid, ega nad Palamuse omad küll ei olnud.»»

«Teinekord olid jälle poisid Laiuse leeris. Poistele anti õppida meieisapalve. Teised said selgeks, mustlasepoiss ei saanud. Jäeti teine siis peale tunde selgeks õppima. Pärast õpetaja küsib, kas on selge. Poiss vastand, et kahelt poolt otsast on selge, keskelt ei saa. Õpetaja laskis lugeda. «Issa-

meie, kes sa oled taevas, igavesti. Aamen.»» (Emumäe — Kalju Einmann, 14 a. < Mart Saag, 69 a. (1962).)

Need on ainult üksikud näited ühe kooli õpilaste kogutud suulisest rahvaloomingust. Koos paljude teisenditega moodustavad nad väärtusliku kogu, mida saab edukalt kasutada ateistlikus selgitustöös.

«Keel ja Kirjandus» 1963, nr. 4, lk. 217—218.

INGRID SARV

(1931)

EESTI VANASÕNADE JA KÕNEKÄÄNDUDE PUBLITSEERIMISEST NING UURIMISEST 1964.

1

Vanasõnad ja kõnekäänud kuuluvad rahvaluule selliste liikide hulka, mis on säilitanud oma elujõu tänapäevalgi. Uurijate seisukohalt on rahvaluule lühivormid tänuväärne materjal, mis pakub huvi mitmete filoloogiliste distsipliinide töötajatele.

Mitmesuguste eri liikide (või alaliikide) ja neile vastavate terminite poolest on rahvaluule lühivormide ala võrdlemisi kirju, ehkki traditsiooni kohaselt eristatakse ainult vanasõnu, kõnekäände ja mõistatusi. Eri rahvaste rahvaluule iseärasustest tingitult on peaaegu igal rahval nimetatud kolmele põhiliigile midagi lisada. Eriti mitmepalgelised on vene rahvaluule lühivormid, millest annab ülevaate ja hulgaliselt näiteid V. I. Dali vene vanasõnade kogu,[1] mis on kapitaalseim teos vene rahvaluule lühivormide kohta tänaseni. Nagu juba tiitellehelt lugeda võib, sisaldab see mahukas teos (umbes 30 000 numbrit) peale vanasõnade veel kõnekäände, mõistatusi, naljasõnu jm. Jättes esialgu kõrvale täiesti iseseisvad *mõistatused*, näeme, et *vanasõnale* ja *kõnekäänule* lisandub vene rahvaluules veel *приговорка* e. *пустоговорка* (*Скоро сказка сказуется, не скоро дело делается*), mis esineb tihti vene muinasjuttude alguses või lõpus. Päris analoogilisi väljendeid esineb meil harva. *Присловье* — kasutatakse üksikute maakohtade ja linnade inimeste kohta. Umbes vastavaid väljendeid toob Wiedemann pilke- ja hüüdnimede all.[2] Vene *прибаутка* vastab umbes meie *naljasõnale* või *sõnamängule*, kuigi viimased ei kujuta endast spetsiaalseid väljakujunenud termineid. Kogudes esitatakse niisuguseid väljendeid koos vanasõnade ja kõnekäändudega. Sisult ning funktsioonilt on

[1] В. Даль, Пословицы русскаго народа. Сборникъ пословицъ, поговорокъ, реченій, присловій, чистоговорокъ, прибаутокъ, загадокъ, поверій и проч. Москва 1862. (Teos oli trükivalmis juba 1852. a.) Palju fraseoloogia- ja rahvaluule lühivormide alast materjali sisaldab ka Dali vene keele seletav sõnaraamat «Толковый словарь живаго велико-русскаго языка I—IV (СПб.—М., 1880—1882, teine, täiendatud ja parandatud trükk).

[2] F. J. Wiedemann, Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten. St. Petersburg 1876, lk. 260—261.

nad lähemal just kõnekäändudele. Vene *пустобайка*'le vastavat terminit ega ka nähtust ei paista eesti rahvaluules olevat; vene *скороговорка*'le e. *чистоговорка*'le vastab meie nn. kiirkõne (*Mere kala orre pääl* jt.). Eesti rahvaluules selle nähtuse jaoks kindlat terminit pole, teadaolevatel andmetel pole selliseid väljendeid ka lähemalt vaadeldud. Dali termin *пословичное изречение* (*vanasõnaline mõttetera*) langeb *vanasõna* mõistega ühte ning iseseisvalt ei tohiks tal olla eri tähendust.

Sellise mitmepalgelise materjali ühendamine mõiste alla *vanasõna* (*пословица*) räägib *vanasõna* mõiste laiendamisest Dali poolt. Samal ajal on Dal kaugel *vanasõna, kõnekäänu, mõistatuse* ja teiste iseseisvate mõistete segiajamisest ja samastamisest. Dal vaatleb küll vanasõnale lähedasi teisi rahvaluule lühivorme kõiki koos, kuid oma teose sissejuhatuses annab ta kõikidele liikidele küllaltki põhjaliku iseloomustuse ühes näidetega. Nagu V. Tšitšerov Dali vanasõnade kogu 1957. a. väljaande eessõnas märgib, pole Dali seisukohad põhilises vastuolus praeguste arusaamadega vanasõna mõiste kohta. Ka praegu mõistetakse vanasõna all kujukat väljendit, millel on ülekantud tähendus ja mida kasutatakse mitmesuguste elujuhtumite kohta. Vanasõnale on iseloomulik mõtte täielik avaldamine (süntaktiliselt terviklik lause), kõnekäänd aga väljendab vaid pooliku mõtte.[3] Dal iseloomustab vanasõnade ja kõnekäändude vahelist piiri lühidalt, nagu rahvas ise ütleb: «Поговорка . . . цветочек, пословица ягодка.»[4] Dali mõtet arendab edasi J. M. Sokolov, kes märgib, et ka kõnekäänd võib mõnel juhul esineda lausena nagu vanasõnagi, vahe on aga selles, et vanasõna on üldistava, sünteesiva iseloomuga, kõnekäänd käib aga ainult antud konkreetse juhtumi kohta.[5]

Saksa vastavast repertuaarist ning terminoloogiast annab ülevaate Fr. Seiler,[6] kelle uurimusi rahvaluule lühivormide kohta võib pidada kõige ulatuslikumateks ning põhjalikumateks. Ta eristab kuut põhiliiki, millest kolm (*vanasõna, vanasõnaline kõnekäänd, vanasõnaline vormel*) on folkloorse päritoluga, kolm (*sentents, mõttesalm, lendsõna*) — kirjandusliku päritoluga. Seiler tõstab vanasõna mõistes esile neli olulist momenti. Tema järgi on vanasõna 1) rahvasuus elav, 2) endassesulgunud (ühtki sõna ega osa ei saa asendada teisega), 3) õpetliku tendentsiga ja 4) poeetilise vormiga mõttetera.[7] Peatähelepanu on Seiler pööranud vanasõnale, mille mõistet, olemust, iseloomu, allikaid, teket, kunstilisi võtteid jne. ta põhjalikult analüüsib. Vanasõna kõrval käsitleb ta samuti kõnekäändu, sententsi, mõttesalmi, vanasõnalist vormelit ja lendsõna. *Kõnekäändu* nimetab Seiler *sprichwörtliche Redensart* (*vanasõnaline kõnekäänd*), põhjendades oma terminit sellega, et teda tarvitatakse koos vanasõnaga ja ta on niisama rahvapärane nagu vanasõnagi.[8] Kõnekäändudeks peab Seiler väljendeid, mida kasutatakse kõnele teatud värskuse ja loo-

[3] В. Даль, Пословицы русского народа. М. 1957, lk. XIII.
[4] Seals., lk. 20.
[5] Ю. М. Соколов, Русский фольклор. М. 1938, lk. 200.
[6] Fr. Seiler, Das deutsche Sprichwort. Strassburg 1918; Fr. Seiler, Deutsche Sprichwörterkunde. München 1922.
[7] Fr. Seiler, Deutsche Sprichwörterkunde, München 1922, lk. 2.
[8] Seals., lk. 11—13 ja 231—285.

mulikkuse andmiseks. Sellised on kõigepealt lühikesed hüüatused ja (tõrjuvad) vastused mitmesugustele küsimustele, peale nende veel piltlikud väljendid, mis moodustavad tavaliselt osa lausest ning nõuavad mingi lauseliikme (enamasti subjekti) juurdelisamist. Samas märgib ta, et sellised väljendid pole tekkinud vanasõna lühenemise teel, samuti kui vanasõna pole tekkinud kõnekäänu edasiarenemise tulemusena, nagu arvavad mõned teadlased, vaid mõlemad seisavad algusest peale teineteise kõrval. Nende kasutamise psühholoogilised põhjusedki on väga lähedased — nimelt kõneleja soov väljenduda võimalikult löövalt ja piltlikult.[9] Suurele kõnekäändude rühmale on iseloomulik lähedane seos vanasõnaga. Paljusid neist võib veidi ümbersõnastatult kasutada vanasõnadena (*Ta tantsib teise pilli järgi* — kõnekäänd; *Ära tantsi teise pilli järgi* — vanasõna). Samal ajal on ka osa vanasõnu kasutatavad kõnekäändudena (*Kes teisele auku kaevab, see ise sisse kukub* — vanasõna; *Ta kaevas teisele auku, aga kukkus ise sisse* — kõnekäänd). *Vanasõnaline vormel*[10] on funktsioonilt väga lähedane *kõnekäänule*, kuigi vormilt on see väljendite rühm kõnekäändudest kergesti eraldatav. Meilgi on sõnapaare, mida Seiler nimetab vanasõnalisteks vormeliteks ja mida ta vaatleb koos kõnekäändudega (näit. *Mul ei ole sest s o o j a e g a k ü l m a*). Õigustatult arvab Seiler kõnekäändude hulka ka rahvapärased võrdlused.

Nii vanasõnu kui ka kõnekäände vaatleb Seiler temaatiliste rühmade kaupa elualade järgi.

Seileri teos on üks põhjalikumaid omal alal. Tema uurimistulemused ning seisukohad on paikapidavad ning arvestatavad.

Eesti rahvaluulealases kirjanduses on folkloorse päritoluga väljendite tähistamiseks kasutatud termineid *vanasõna* ja *kõnekäänd*. Neile lisanduvad kirjandusliku päritoluga *sentents*, *mõttesalm* ja *lendsõna*.[11] 1957. a. «Eesti kirjanduse ajalugu» I pakub *vanasõna* tähenduses *rahvasõna*, motiveerides oma ettepanekut sellega, et vanasõnad pole kõik vanad ja neid tekib juurde tänapäevalgi. Samas viidatakse sellele, et tänapäeval kasutatavatki sageli *vanasõna* asemel *rahvasõna*.[12] Folkloristlik kirjandus ja eelnenud kirjanduse ajaloo õpikud seda aga ei kajasta. Pealegi on termin *rahvasõna* ebamäärane. Sellega võib tähistada igasugust väljendit, mida rahvas kasutab (s. o. rahvapärane väljend). Seega kuuluksid nimetatud mõiste alla nii *vanasõna* kui ka *kõnekäänd*. Rahvasuust kuuldud väljendi tähenduses on kasutanud *rahvasõna* Juhan Liiv oma «Varjus». Vanasõnaks nimetame aga kindla poeetilise vormi ning õpetliku tendentsiga napisõnalist rahvasuus elavat väljendit, mis erineb kõnekäänust oma üldistava võime poolest, kuna kõnekäänd on kõne ilmestamise ning konkreetseid olukordi iseloomustavaks vahendiks, millel pole üldistavat iseloomu. Eesti *rahvasõna* võiks vastata soome terminile *sananparsi*, mis haarab endasse nii *vanasõna* (*sananlasku*) kui ka *kõnekäänu* (*puheen-*

---

[9] Fr. S e i l e r, Deutsche Sprichwörterkunde, lk. 11—12.

[10] Seals., lk. 13—15.

[11] E. L a u g a s t e, Eesti kirjanduse ajalugu I. Eesti rahvaluule. Tartu, 1946, lk. 127—132.

[12] Eesti kirjanduse ajalugu I. Tallinn 1957, lk. 111.

parsi). Terminiga *kõnekäänd* tähistatakse väga mitmesuguseid väljendeid, mis vormilt ja funktsioonilt jagunevad mitmeks alaliigiks (*rahvapärane võrdlus, sõnapaarid, retooriline hüüatus* ja *küsimus*).[13]

[— — —]

Ulatuslikumaid uurimusi pole eesti vanasõnade ja kõnekäändude kohta kirjutatud. Kõrvuti soome vanasõnadega on eesti vanasõnu jälginud soome teadlased A. Koskenjaakko[14] ja S. Haltsonen,[15] kusjuures nad piirduvad siiski ainult võrdleva materjali esitamisega eesti vastavast repertuaarist. Eesti materjali seisukohalt on tähtsamad A. Koskenjaakko tööd, eriti «Koira suomalaisissa ynnä virolaisissa sananlaskuissa», milles on uurimisele võetud enam-vähem kõik koeraga seotud vanasõnad nii eestlastel kui ka soomlastel. Rohke näidismaterjali varal selgitab autor vanasõnades esinevate kujutelmade ning kujundite tekkimise alust. Nii kujundites kui ka olustikus, millest esimesed on välja kasvanud, leiab Koskenjaakko eestlastel ja soomlastel palju ühist ning erinevat. Näiteid on toodud ka teiste rahvaste repertuaarist.

Vanade kujutelmade edasielamist kõnekäändudes ja traditsiooniliste, kivinenud väljendite primaarsete tähenduste nihkumist on seoses uskumuste ja kombestikuga uurinud O. Loorits. Tema kirjutis «Ununevast kultuurimiljöost»[16] on kõnekäändude seisukohalt esileküündivamaid, kuigi kõigega ei tarvitse siin jäägitult nõustuda. Näiteks pole autor mitte alati silmas pidanud soome koolkonna head nõuet: kuulata materjali häält, mitte sinna sisse rääkida, vaid sellest järeldusi teha. Nii on autor oma valmis teooria kinnituseks valinud näiteid selliselt, et isegi suurrätiku ümbervõtmisele videvikuga välja minnes on omistatud kõigepealt kaitsemaagiline (mitte lihtsalt külmakaitse) funktsioon.[17] Artiklis on selgitatud 7 eesti väljendi tähendust ja teket.

Kõnekäände puudutavatest kirjutistest märgime veel A. Saareste artiklit «Tundmused tegurina keelearengus».[18] Kuigi Saareste pole päris originaalne ja toetub suurel määral saksa teadlasele Sperberile,[19] annab ta siiski mõne olulise tähelepaneku ka eesti kõnekäändude tekke ja sõnade valiku selgitamisel.

Ulatuslikumatest uurimustest, milles kõrvuti kogu maailma rahvaste repertuaariga on näidismaterjalina esitatud ka eesti kõnekäände, peab

---

[13] Vt. I. Sarv, Eesti kõnekäändude liikidest ja funktsioonidest. — «Keel ja Kirjandus» 1958, nr. 4—5, lk. 231 jj.; I. Sarv, Rahvapärane võrdlus kui kõnekäänu eriliik. — Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 94. Tartu 1960.

[14] A. Koskenjaakko, Koira suomalaisissa ynnä virolais'ssa sananlaskuissa. Helsingi 1910; A. Koskenjaakko, Sananlaskututkimuksia I. Laki, oikeus ja oikeuden käynti suomalaisissa sananlaskuissa. Helsingi 1913; A. Koskenjaakko, Muutamia sananlaskupoimintoja. — «Suomi» V : 2. Helsingi 1923; A. Koskenjaakko, Virkamiehet ja herrat suomalaisissa sananlaskuissa. — «Suomi» V : 8. Helsingi 1919.

[15] S. Haltonen, Kissa suomalaisissa sanarlaskuissa. — «Kalevalaseuran Vuosikirja» 1929, nr. 9, lk. 118—141.

[16] O. Loorits, Ununevast kultuurimiljöost. — Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused, nr. 12. Tartu 1940.

[17] Seals., lk. 9.

[18] A. Saareste, Tundmused tegurina keelearengus. — «Eesti Keel» 1927, lk. 164 jj.

[19] Vt. H. Sperber, Über den Affekt als Ursache der Sprachveränderung. Halle 1914.

nimetama soome teadlase M. Kuusi tööd «Regen bei Sonnenschein».[20] Selles võetakse vaatluse alla üksainus kõnekäänutüüp, kuid vaadeldakse seda kogu maailma ulatuses. Huvitav ning õpetlik on teose sissejuhatuses rahvaluule lühivormide rahvusvahelise kogumise metoodikat käsitlev osa.

Nõukogude ajal ilmunud käsitlustest eesti vanasõnade ja kõnekäändude kohta on esimene E. Laugaste «Eesti kirjanduse ajaloos».[21] Seniste kirjanduse ajaloo õpikutega võrreldes (Sander, Ridala, Kampmaa) on see rahvaluule lühivormide käsitluse seisukohalt suur samm edasi. Nii vanasõnadest kui ka kõnekäändudest antakse kokkuvõtlik, kuid kirjanduse ajaloo õpiku kitsaid raame arvesse võttes küllaltki üksikasjalik ülevaade. Hinnatav on vanasõnadele ja kõnekäändudele lähedaste väljendite (sententside, mõttesalmide, lendsõnade) iseloomustamine ja piiritlemine. Varasemad õpikud ja vastavat teemat puudutavad kirjutised läksid neist kas mööda (Sander ja Kampmaa) või samastasid vanasõna sententsiga (Ridala). Vanasõna tunnused tuuakse kokkuvõtlikult: «[— — —] ta on rahvasuus liikuv kindlasse poeetilisse vormi suletud õpetliku tendentsiga mõtteavaldus.»[22] Lühidalt on antud peamine vanasõna olemusest ja iseloomulikest külgedest. On viidatud vanasõnade välisele ja seesmisele poeetilisele vormile (väline: rütm, algriim, parallelism, kõne- ja kõlafiguurid; seesmine: piltlikustamine, hingestamine).

Vanasõnad on jaotatud sisulisest printsiibist lähtudes nelja rühma: 1) filosoofilis-eetilised, 2) argielu nähtusi konstateerivad, 3) sotsiaalseid vahekordi kujutavad ja 4) loodusnähtusi tähistavad vanasõnad. Kolmandat rühma, mida ka kõik järgnevad õpikud arvesse võtavad ja esile tõstavad, polnud senini meie vanasõnu ja kõnekäände käsitlevates kirjutistes märgitud.

Lühidalt on puudutatud vanasõnade tekke ning vanasõnade ja kirjanduse suhete küsimust.

Kõnekäändudest on esile tõstetud mitmeid silmapaistvaid rühmi (*piltlikke lauseilustusi, retoorilisi hüüatusi, tõrjuvaid vastuseid ebameeldivatele küsimustele, rahvapäraseid võrdlusi ning sõnapaare*).

Oluline on, et märgitakse oma aja ühiskondliku elu suhete ning igandlike tõekspidamiste peegeldumist vanasõnades ja kõnekäändudes. Vanasõnade ja kõnekäändude käsitlus, ehkki lehekülgede arvult tagasihoidlik, näitab, et autor tunneb hästi nii vastavat teoreetilist kirjandust kui ka eesti lühivormide repertuaari.

E. Laugastelt on ilmunud veel uurimus S. H. Vestringi sõnaraamatus leiduvate rahvaluule lühivormide kohta.[23] Peale muu on selles oluline vanasõna, kõnekäänu ja mõistatuse mõiste selgitamine. Selles uurimuses

[20] M. Kuusi, Regen bei Sonnenschein. Zur Weltgeschichte einer Redensart. FFC 171. Helsingi 1957. — Samalt autorilt on peamiselt soome vanasõnade ja kõnekäändude kohta ilmunud veel teisigi uurimusi, ka tekstikogusid (Parömiologische Betrachtungen. FFC 172. Helsingi 1957; Sananlaskut ja puheenparret. Helsingi 1954; Vanhan kansan sananlaskuviisaus. Porvoo, 1953; Nimityksistä *sananparsi, sananlasku, puheenparsi* ja *lauseparsi*. — «Virittäjä» 1952, lk. 66—68; Suomen kansan vertauksia. Helsinki 1960 jt.).

[21] E. Laugaste, Eesti kirjanduse ajalugu I. Eesti rahvaluule. Tartu 1946.

[22] Seals., lk. 128.

[23] E. Laugaste, Rahvaluulelisi aineid S. H. Vestringi eesti-saksa sõnaraamatu käsikirjas. — Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 38. Tartu 1955, lk. 167—180.

on iseloomustatud vanasõna ja kõnekäändu ning nendevahelist piiri järgmiselt: «Vanasõna on iseseisev žanr, lühike, kondenseeritult ning tabavalt sõnastatud poeetiline, õpetliku tendentsiga mõtteavaldus, mitmete põlvede elukogemuste summa, üldistus üksikkogemustest, tervest reast üksiksündmustest, ning selliselt ta jagabki oma elukogemusi teistele [— — —]. Kõnekäänd annab aga lühidalt, piltlikult, poeetilises vormis mingi olukorra, nähtuse, eseme või omaduse iseloomustuse, erineb vanasõnast selle poolest, et teda pole võimalik mõista lahus kontekstist, ei moodusta iseseisvat žanri. Kõnekäänus on sageli ära jäänud subjekt või objekt, kelle asendamine lubab seda kasutada uues olukorras. Kui vanasõna annab üldistusi, iseloomustab kõnekäänd konkreetseid olukordi.» [24]

Vanasõnade teise uurijana tuleb nimetada E. Normanni, kes avaldas 1949. a. artikli sotsiaalsete vahekordade kajastusest eesti vanasõnades,[25] tuues hulgaliselt paralleelset näidismaterjali ka teiste rahvaste vanasõnade hulgast. See on esimene pikem kirjutis antud probleemi kohta eesti materjali põhjal ning on sellisena esiletõstetav. Varasemad tööd (kui mitte arvestada E. Laugaste 1946. a. käsitlust) läksid eranditult sotsiaalsetest vahekordadest ning klassivastuoludest vaikides mööda. E. Normann jälgib peamiselt kolmesugust sotsiaalset antagonismi: rikas ja vaene, mõisnik ja talupoeg, peremees ja sulane. Kahe vanasõna leviku ja variantide kohta on esitatud ülevaatlikud kaart-skeemid.

Eesti folkloristlikus kirjanduses on nimetatud uurimus esimene, milles rikkaliku materjali põhjal jälgitakse antagonistlike vahekordade kajastusi eesti vanasõnades. Saadud andmed on väärtuslikud niihästi rahva tõekspidamiste ja elu-olu jälgimisel kui ka vanasõnade dateerimisel. Ainsa nõukogude ajal ilmunud iseseisva vanasõnade kogu on koostanud E. Normann. See on suurim laiemale üldsusele mõeldud eesti vanasõnade valikkogu (sisaldab 3637 numbrit).[26] Valimiku koostamisel on kasutatud niihästi KM RO käsikirjalisi kogusid (1955. a. andmetel sisaldasid need umbes 160 000 vanasõna ja kõnekäändu koos variantidega) kui ka trükitud allikaid. E. Normanni «Valimik eesti vanasõnu» on varustatud ulatusliku sissejuhatusega, milles antakse ülevaade eesti vanasõnade publitseerimisest, vanasõnade loomisel kasutatud üksikutest kunstilistest võtetest ning püütakse sisulisest küljest iseloomustada eesti vanasõnade repertuaari.

Kogu materjal on sisulisest printsiibist lähtudes jaotatud 9 suurde rühma, mis jagunevad omakorda paljudesse alarühmadesse. Joone all on lisatud sõnaseletusi. Üksikuid vanasõnu on katsutud selgitada ja lahti mõtestada juurdelisatud kommentaaride abil. Kommenteerimise teeb keeruliseks asjaolu, et ühel vanasõnal võib olla mitu (kaks või isegi rohkem) tähendust. Mõnel juhul on sellele viidatud, kuid enamasti mitte. Nii on

---

[24] E. Laugaste, Rahvaluulelisi aineid S. H. Vestringi eesti-saksa sõnaraamatu käsikirjas. — Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 38, lk. 167—168.

[25] E. Normann, Sotsiaalsete vahekordade kajastusi eesti vanasõnades. — Riikliku Kirjandusmuuseumi Aastaraamat I. Tartu 1949, lk. 159—187.

[26] E. Normann, Valimik eesti vanasõnu. Tallinn 1955. Umbes 4500 vanasõna ja kõnekäändu sisaldav F. J. Wiedemanni teos «Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten» oli mõeldud kõigepealt uurijatele; selle laialdasemat kasutamist raskendas ka transkriptsioon.

näiteks vanasõnale *Kevadel vesi tark, sügisel loll* lisatud selgitus: «Sügisene vesi ei kao kergesti.»[27] See on antud väljendi üks, võib-olla isegi sekundaarne tähendus; olulisem on teine: niiskust, vihma on kevadel tarvis. Viimase tähenduse õigsust kinnitavad samas kogus esinevad vanasõnad.[28] Mõnikord on kommentaar ka ebatäpne, näiteks on väljendile: *Meie Pirit pinnab langa, kui kalad karilla käivad* antud selgitus: «kui kalapüügiaeg käes, siis alles ketrab võrgulõnga».[29] Tegemist on siin õigemini õnnestunud piltliku kõnekäänuga, mitte vanasõnaga. Antud selgitav märkus jutustab ümber vaid väljendi välise külje, jättes avamata tõelise sisu, mida on tahetud öelda.

Antud kogus esineb üsna tublisti vanasõnade ja kõnekäändude piirimaile kuuluvaid näiteid: «*Rublane nimi, kopikune amet* (Taluperenaisel)»[30], «*Ikka soojalt suhu ja palavalt parda* (Mis teenitakse, see kohe süüakse)»[31], «*Kaua kits kiitusega elab ehk vasikas palvega* (Kui tasu asemel ainult kiidetakse)»[32], «*Üheksa ametit, kümnes nälg*»[33], «*Susi suule, kahr tööle*»[34] jt. Sellise ainestiku esitamist vanasõnade valimikus ei tule lugeda puuduseks, sest meil pole iseseisvat kõnekäändude valimikku.

Vanasõnade sellise üksikasjaliku liigituse puhul, nagu kõnesolevas valimikus antud, on raskusi tekstide paigutamisega, kuna domineerima kipub pilt, mitte aga see, mida pildiga öelda on tahetud. Õigustatult on sellele viidanud L. Raudsep ja Ü. Tedre oma retsensioonis E. Normanni vanasõnade kogu kohta.[35] Samasugused raskused kerkivad ka mitmetähenduslike vanasõnade paigutamisel.

E. Normanni «Valimik eesti vanasõnu» on mõningatest puudustest hoolimata parim eesti vanasõnade trükitud kogu. Koostaja poolt seatud ülesande — tutvustada eesti vanasõnu laiale üldsusele — on teos kindlasti täitnud.

E. Normanni sulest on ilmunud ka uurimus J. Ch. Clare eesti-saksa sõnaraamatus leiduvate vanasõnade kohta,[36] milles neid on võrreldud A. Thor Helle ja S. H. Vestringi vastava ainestikuga. Samas on ära trükitud Clarel esinevad vanasõnad koos Thor Helle ja Vestringi teisenditega. On selgitatud Clare, Vestringi ja Thor Helle vanasõnade päritolu.

1961. a. ilmus E. Normanni artikkel M. J. Eisenist kui mõistatuste ja vanasõnade publitseerijast.[37] See on kriitiline ülevaade M. J. Eiseni tegevusest rahvaluule lühivormide trükkitoimetamisel. On jälgitud ja võrrel-

---

[27] E. Normann, Valimik eesti vanasõnu. Tallinn 1955, lk. 39.
[28] Seals., lk. 39 (nr. 22), lk. 85 (nr. 40, 41, 42, 43, 44).
[29] Seals., lk. 70.
[30] Seals., lk. 82 (nr. 2).
[31] Seals., lk. 105 (nr. 60).
[32] Seals., lk. 81 (nr. 128).
[33] Seals., lk. 101 (nr. 49).
[34] Seals., lk. 55 (nr. 32).
[35] L. Raudsep, Valimik eesti vanasõnu. — «Edasi» 1956, nr. 46; Ü. Tedre, Eesti vanasõnade valimikust ja rahvaluule publitseerimisest. — «Rahva Hääl» 1956, nr. 57.
[36] E. Normann, Vanasõnad J. Ch. Clare eesti-saksa sõnaraamatus. — Emakeele Seltsi Aastaraamat V. Tallinn 1959, lk. 18—40.
[37] E. Normann, M. J. Eiseni mõistatuste ja vanasõnade trükiväljaanded. — Paar sammukest eesti kirjanduse ja rahvaluule uurimise teed II. Tartu 1961, lk. 422—434.

dud käsikirjalisi kogusid, mida Eisen oma väljaannete koostamisel on kasutanud, ning selgitatud, kui suurel määral on koostaja teinud parandusi, millistel printsiipidel on toimunud redigeerimine ja ka tekstide valik. Meeldivalt mõjub antud uurimuses ühekülgsuse puudumine hinnangu andmisel Eiseni tegevusele: on nähtud nii miinuseid kui ka plusse, mis on tulenenud niihästi Eiseni enda töömeetodist ja tõekspidamistest kui ka ajastu tasemest ning nõudmistest.

E. Normann on tutvustanud eesti vanasõnu laiemale üldsusele ka vene keele vahendusel.[38]

1953. a. ilmunud «Eesti kirjanduse ajalugu»[39] käsitleb vanasõnu ja kõnekäände kahes osas: rahvaluule lühivormide (autor L. Raudsep) ja nõukogude ajastu rahvaluule all (autor R. Viidalepp). Vanasõna mõistes on ära märgitud järgmised momendid: 1) tabav ja kujukas sõnastus, 2) elutarkuse sisaldamine (*pro* didaktilisus), 3) lühidus ja terviklik mõte ning 4) suulisus. Seega on nimetatud kõik vanasõna mõistesse kuuluvad komponendid. Käsitlus on üldiselt napisõnaline ja asjalik.

Nimetatud kirjandusajaloo lehekülgedel on esmakordselt juttu eesti nõukogude vanasõnadest. Nõukogude ajajärgu puhul on rõhutatud vanasõnade esinemist kõigepealt kõnedes, loengutes, agitatsioonilistes vestlustes, ajakirjanduses ja seinalehtedes. Suure Isamaasõja aegsete ja kolhoosikorra kohta käivate vanasõnade näidete osa pole aga veenev, sest esitatud on peamiselt ajakirjanduses ja seinalehtedes kasutatud trafaretseid loosungilisi fraase, mis mõnikord võivad olla küll rahvapärase v a n a s õ n a g a kaudselt seotud, kuid mis vanasõna mõiste alla ei kuulu, näiteks: *«Meie võitlus on õiglane, võit jääb meile»*; *«Kuidas esimees ees, nõnda kolhoos taga»* või Gorki lause *«Kui vaenlane ei alistu, ta hävitatakse»*[40] jne. Näidete osa jätab siin üldse soovida. Nii rõhutatakse küll nõukogudeaegsete vanasõnade erinevust endisaegsetest teravama, aktuaalsema ja mobiliseerivama sisu ning satiiri poolest, kuid näidismaterjali puudumise tõttu jääb väide väheveenvaks.

Vanasõnade poeetilisust ja rahvapärasust arvestamata on jõutud ajakirjanduses ja agitatsioonilistes loengutes leiduvate trafaretsete loosungiliste fraaside samastamiseni vanasõnadega.

Nõukogudeaegsete kõnekäändudena toodud väljendid *«Temal on töös kohe kuldsed käed»* ja *«Ta on peremees oma masina üle»* (kõnekäänd on: *peremees* millegi üle *olema*; et just m a s i n a üle, see on antud väljendis sekundaarne, kuna *masina* ei kuulu püsivasse sõnaühendisse) on kindlasti vanemad kui nõukogude kord. Austav suhtumine töösse, mida tõstetakse esile just nõukogulike vanasõnade ja kõnekäändude spetsiifilise joonena, esineb eesti vastavas repertuaaris iidsetest aegadest peale.

---

[38] Э. Норман, Тематика эстонских пословиц. Институт этнографии Академии наук Союза ССР. Краткие сообщения XII, 1950, lk. 90—95; Э. Норманн, Об эстонских пословицах. Таллин 1956.

[39] Eesti kirjanduse ajalugu I. Tallinn 1953.

[40] Niisuguseid ajakirjanduses palju kasutatud väljendeid leidub ka KM RO käsikirjalises rahvaluulekogus, mille register esitab neid vanasõnadena või kõnekäändudena. Seejuures on üleskirjutaja juurde märkinud, millisest ajalehest või muust allikast need pärit on (vt. RKM II 30, 587 jj. — E. Normann).

1957. a. ilmunud eesti kirjanduse ajaloo õpik[41] on eelmisest tunduvalt parem. Näidismaterjal pole siin vastuolus väidetega, eriti vanasõna ja kõnekäänu mõistega. Vanasõna mõistes on toodud põhiliselt samad momendid mis eelmises õpikuski. Terminit *vanasõna* on lubatud asendada *rahvasõnaga*, kuigi viimane on laiem mõiste kui *vanasõna* ning sellest erinev.

Vanasõnu on käsitletud 4 rühma liigitatult: «1) sotsiaalseid vahekordi peegeldavad vanasõnad, 2) vanasõnad tööst ja töötegijaist, 3) esteetilised tõekspidamised vanasõnades ja 4) vanasõnalised ilmastikuended».

Hinnatav on püüe selgitada vanasõnade ja kõnekäändude piiri, millest eesti varasem folkloristlik kirjandus ja kirjanduse ajaloo õpikud olid kas läiesti mööda läinud või ainult viidanud sellele (Kapp), jättes küsimuse ikkagi lahtiseks. Sama probleemi käsitles ning samu momente tõstis esile E. Laugaste juba 1954. a. TRÜ teaduslikul sessioonil ettekandes «Rahvaluulelisi aineid S. H. Vestringi eesti-saksa sõnaraamatu käsikirjas».[42]

Rahvaluule lühivormide käsitluses on nimetatud õpikus loobutud nõukogude ja kogu eelneva perioodi vanasõnade ning kõnekäändude ebaloomulikust eraldamisest. On ju rahvaluule need liigid (nagu enamik teisigi) omandanud pikas arenguprotsessis kindla kunstilise vormi, milles väljendub üldistus laiemalt, kui üks või kaks inimpõlve konkreetses olustikus seda mõistavad, sest vanasõnas avalduvad paljude põlvede elukogemused. Ja ehkki iga uus ajajärk toob siiagi midagi uut (niihästi üldistustesse kui ka vormi, millesse üldistused kätketakse), pole meie vanasõnade repertuaar mõne aastakümnega, murrangulistest sündmustest hoolimata, siiski nii palju muutunud, et saaksime lausa eesti vanasõnade uuest perioodist rääkida. Hoopis iseasi on, et üksikute väljendite tähenduses ja funktsiooniski võib toimuda nihkumisi, mis kajastavad uut meie elus. Ei saa muidugi ette kujutada, et nii elujõulised rahvaluuleliigid nagu vanasõnad ja kõnekäänud, mis pealegi on orgaaniliselt seotud rahva igapäevase eluga, enam edasi ei arene ega uuene. Kõnekäändude, eriti võrdluste areng peaks olema tunduvalt kiirem kui vanasõnadel. Et olla lööv, selleks valib rahvapärane võrdlus võrdlusaluseks traditsiooniliste kujutelmade kõrval ka pidevalt uusi, mis mõne aja möödudes juba ise traditsioonilisteks lihvuvad. Nii käib kõnekäänd eluga tihedalt sammu ning elab lakkamatus uuenemises, olles kaudselt kõrvutatav keele sõnavaraga.

Rahvaluule lühivormide osas üldiselt õnnestunud 1957. a. «Eesti kirjanduse ajalugu» I on aluseks ka K. Mihkla ja Ü. Tedre «Eesti kirjanduse õpikule».[43] Viimases on juurde lisatud alapeatükk vanasõnade ja kõnekäändude tähtsusest, mille käsitlus on vajalik.

Ulatuslikus «Eesti rahvaluule ülevaates»[44] on vanasõnadele ja kõne-

---

[41] Eesti kirjanduse ajalugu I. Tallinn 1957. (Rahvaluule osa autorid on L. Raudsep, Ü. Tedre ja R. Viidalepp.)

[42] E. Laugaste, Rahvaluulelisi aineid S. H. Vestringi eesti-saksa sõnaraamatu käsikirjas. — Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 38. Tartu 1955, lk. 167—180.

[43] K. Mihkla, Ü. Tedre, Eesti kirjanduse õpik VIII—IX klassile. Tallinn 1958. (Rahvaluule osa on kirjutanud Ü. Tedre.)

[44] Eesti rahvaluule ülevaade. Tallinn 1959. (Vanasõnade ülevaate autor on L. Raudsep, nõukogudeaegse rahvaluule käsitlus on R. Viidalepalt.)

käändudele pühendatud terve peatükk, kusjuures rõhk on asetatud vanasõnadele. Kokkuvõtlikult ja õnnestunult on selgitatud vanasõna mõistet ning rõhutatud vanasõnade tähtsust rahva elu- ja sotsiaalajalooliste kogemuste vormistajana.[45] Vanasõna tekke küsimuses korratakse ilmselt M. O. Šahnovitši[46] vaieldavat seisukohta: nimelt omistatakse vanasõnade loomise prioriteet küllaltki primitiivsel arenguastmel olevale inimesele.

Vanasõnade põhisisu käsitlus rikkaliku näidismaterjali alusel on lugejale veenvalt esitatud. Viidatakse ka alustele, millel see rahvaluuleliik on välja kujunenud. Nendeks on: 1) rahva töö ja elu-olu, mille jälgimisest on üldistused välja kasvanud, 2) teised rahvaluuleteosed (rahvalaulud ja -jutud) ning 3) kirjandusteosed, milles leiduvad tabavad mõtteterad sageli folkloriseeruvad ja muutuvad vanasõnadeks.[47]

Nõukogudeaegsete vanasõnade ja kõnekäändude osas (autor R. Viidalepp) on jäädud enam-vähem 1957. a. kirjandusajaloo õpiku seisukohtadele.

Üksikuid kitsamaid probleeme vanasõnade ja kõnekäändude valdkonnast on nõukogude ajal käsitlenud ka TRÜ rahvaluule eriharu üliõpilased dotsent E. Laugaste ja vanemõpetaja U. Kolgi juhendamisel oma seminari-, kursuse- ja diplomitöödes. Näiteks on kirjutatud vanasõnade vormist, sisu ja vormi ühtsusest, rahvapärasest fraseoloogiast üksikute kirjanike loomingus, kõnekäändude liigitamisest ja funktsioonist jne. On lähemalt jälgitud ka kõnekäänu üksikuid liike.[48]

Kuigi nõukogude ajal pole peale E. Normanni vanasõnade valimiku rahvaluule lühivormide spetsiaalseid kogusid ilmunud, on vanasõnu ja kõnekäände trükitud mitmesugustes koolidele mõeldud lugemikes ning lasteväljaannetes [1].

Kokku võttes tuleb märkida, et meie rahvaluule lühivormide publitseerimisega on tegeldud juba üsna pikka aega, kuid ikka on nad teiste liikide kõrval teise- või isegi kolmandajärguliseks jäänud. Meie vanasõnade olemasolevatele trükitud kogudele on hädasti vaja tänapäeva nõuetele vastavat lisa, mis rahuldaks kasvavat lugejaskonda ning uurijaid. Rahvaluuleteadlasi ootavad aga lahendamist vajavad huvitavad probleemid.

Eesti rahvaluulest. Tallinn 1964, lk. 97—124.

Märkus: 1. Siit on välja jäetud kursuse- ja diplomitööde ning õpikute või lasteväljaannete loetelu.

---

[45] M. Gorki, Kirjandusest. Tallinn 1948, lk. 234.

[46] М. О. Шахнович, Пословицы и поговорки. — Русское народное поэтическое творчество. Под общей редакцией проф. П. Г. Богатырева. М. 1954, lk. 189.

[47] Eesti rahvaluule ülevaade. Tallinn 1959, lk. 462. (Viimati mainitud alusest lähtunud väljendeid nimetatakse ka lendsõnadeks.)

[48] I. Sarv, Rahvapärane võrdlus kui kõnekäänu eriliik. — Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 94. Tartu 1960.

OTTILIE KÕIVA

(1932)

KIHNU RAHVALAULIKUTEST 1964.

Ei saa mõista rahvalaulude ajaloolist arengut, arvestamata laulutraditsiooni kandjat — rahvalaulikut ja teda mõjustavaid tegureid — sotsiaalseid ja olustikulisi tingimusi ning rahva kultuuritaset. Ühtlasi võimaldab laulikutest lähtuv analüüs kõige otsesemalt jälgida rahvalaulude sotsiaalset, esteetilist ja eetilist funktsiooni.

Rahvalaulikute osa regivärsitraditsioonis on maakohati erinev ja ajas muutuv. Et anda igakülgset ülevaadet üksikute kihelkondade laulutraditsioonist ja selle omapärast, on vaja uurida mitte ainult teksti, viise ja esitamistavasid, vaid ka rahvalaulikuid. Laulikute uurimine on meil siiamaale üsna kõrvaline olnud.

Laulikute biograafiliste andmete lisamine eesti regivärsiliste rahvalaulude suurväljaandes on saanud teaduslikuks traditsiooniks alates J. Hurda toimetatud «Vana Kandle» esimestest köidetest.[1] «Vana Kandle» III ja IV köite koostaja H. Tampere annab ka mõningaid laulikute erijooni.[2] Rahvalaulu ülevaadetes on lühidalt käsitletud rahvalaulikuid üldiselt (sugu, vanus, pulmalaulikute tasu jne.) ja tutvustatud neist suuremaid,[3] kuid

---

[1] Vana kannel. Täieline kogu vanu Eesti rahvalaulusid välja annud Dr. Jakob Hurt. Esimene kogu. Tartu 1886, lk. VI; Tõine kogu. Tartu 1886, lk. V—VIII, XI—XII. Esimese köite esimene vihik ilmus 1875.

[2] Vana Kannel III. Kuusalu vanad rahvalaulud. I. Toimetanud H. Tampere. Tallinn 1938, lk. 45—49; Vana Kannel IV. Karksi vanad rahvalaulud I. Tartu 1941, lk. 24, 28—29.

[3] H. Tampere, Eesti rahvaviiside antoloogia I, Tartu 1935, lk. 20—31. Vt. ka H. Tampere, Eesti rahvalaule viisidega II. Tallinn 1960, lk. 192—197. E. Laugaste, Eesti kirjanduse ajalugu I. Eesti rahvaluule, Tartu 1946, lk. 73—76. L. Raudsep, Rahvalaulikud. Eesti rahvaluule ülevaade. Tallinn 1959, lk. 102—115. Vt. ka Ü. Tedre, Kus, millal ja kuidas lauldi, m.t., lk. 97—98. — Suuremate laulikute kohta on mõningaid artikleid ilmunud ka perioodikas, kogumikes jm.: M. Veske, Über eine estnische Sängerin. — Sb. d. GEG 1875. Dorpat 1876, lk. 17—25; V. Reiman, [Rõõt Meijel.] — «Postimees» 27. XI 1897; A. O. Väisänen, Seto lauluimä' ja näide johustise' laulu'. — Kodotulõ'. Seto lugõmik. II osa. Tartoh 1924, lk. 5—36; P. Voolaine, Setu lauluema Vabarna Anne «Peko (Pekolanõ)». — «Eesti Kirjandus» 1928, lk. 6—21; De Valle, Laulik Liisu Jõgi. — «Järva Uudised» 13. IV 1929. — «Viljandi Uudised» 17. IV 1929; Ed. T[re]u [E. Laugaste], Mälestisi ühest rahvalaulikust. — «Helme-Tõrva Elu» 27. X 1929; E. Päss, Hilana Taarka. — «Eesti Kirjandus» 1934, lk. 5—7;

peaaegu täiesti puuduvad ulatuslikumad uurimused, milles laulikuid käsitletakse seoses vastava kihelkonna laulutraditsiooniga. Lähemalt on jälgitud vaid Kuusalu laulikuid.[4]

Käesolevas artiklis on püütud selgitada lauliku positsiooni ja osatähtsust Kihnu laulutraditsioonis. Peatähelepanu on pööratud individuaalse ja kollektiivse traditsioonilise loomingu suhetele kui kõige olulisemale ja raskemale rahvalaulikutega seotud probleemile.

1. **Rahvalauliku mõistest ja terminoloogiast.** Eesti regivärsilise rahvalaulu traditsiooni kandjaiks ja edasiarendajaiks on olnud tavalised tööinimesed. Peamiseks «laulukooliks» olid ühistööd, pulmad või muud koosviibimised. Päris kutselisi laulikuid nagu näit. antiikaja aoidid ja rapsoodid, keskaegsed prantsuse žonglöörid, saksa spiilmannid, vene skomorohhid või ukraina kobsaarid ja lürnikud, kes kohati aastaid vanemate meistrite juures oma kunsti õppisid,[5] pole Eestis olnud, vähemalt viimastel sajanditel mitte. Pooleldi nagu kutselisteks on üksikutes piirkondades (näit. Mulgimaal, Mustjalas ja Muhus) kujunenud pulmalaulikud, keda sageli isegi kauge maa tagant ainult laulu pärast pulma kutsuti, kuid neilegi oli laulmine n.-ö. ühiskondlik elukutse. Enamasti said nad laulu eest vaid süüa-juua, vahel ka veimi, ainult üksikjuhtudel rahatasu.

Rahvalauliku mõistet ei ole meie folkloristlikus kirjanduses seni lähemalt piiritletud. 1958. a. asutustevahelisel rahvaluulealasel teaduslikul konverentsil Tartus käsitles probleemi — keda võime nimetada rahvalaulikuks — E. Laugaste oma ettekandes «Rahvalaulik kui traditsiooni edasikandja ja loov isiksus». Autor tõi esile seisukoha, et laulikuks ei saa pidada igaüht, kellelt mõni laulutekst on kirja pandud, vaid loovat isiksust, kunstnikku, kes vanu rahvalaule täiendab ja edasi arendab või päris uusigi laule loob. See on põhimõtteliselt kahtlemata õige seisukoht. Ent see, kas tegemist on loova kunstniku või reprodutseerijaga, selgub sageli alles lauluvariantide põhjalikumal võrdleval analüüsil. Vähese või ühekülgselt fikseeritud materjali puhul on vahetegemine raske ja tinglik või hoopis võimatu.

Üldiste kriteeriumidena rahvalauliku mõiste piiritlemisel peaks arvestama järgmisi:

1. Rahvalaulik on rahvalaulude aktiivne kasutaja. Ei saa rahvalaulikuks nimetada seda, kes on suuteline vaid teiste järgi kaasa laulma, veel vähem seda, kes rahvaluulekoguja küsitluste peale meenutab kunagi kuuldud laule, ei ole neist ise aga üldse huvitatud.

2. Rahvalaulik peab valdama rahvalaulu kui sünkreetilise kunsti liigi kõiki komponente — sõnu, viise

N. Goldschmidt, Lauluema Anne Vabarna 70-aastane. — «Rahva Hääl» 8. I 1948; R. Põldmäe, Dr. Mihkel Veske ja rahvalaulik Epp Vasar. — «Edasi» 7. IV 1956; H. Kokamägi, Mai Kravtsovi jälgedel. — «Edasi» 22. VIII 1956; R. Viidalepp, Anne Vabarna 80-aastane. — «Nõukogude Naine» 1957, nr. 12, lk. 29.

[4] H. Kokamägi, Kuusalu rahvalauliku Els Mikiveri ja Ann Tootseli laulurepertuaari võrdlus. — Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 47. Tallinn 1957, lk 57—71; H. Kokamägi, Mai Kravtsov. Diplomitöö TRÜ-s. Tartu 1957.

[5] Ukraina duumade loojad ning esitajad kobsaarid ja lürnikud (лирники) õppisid näiteks kuni 6 aastat. (Vt. Б. Кирдан, Украинские народные думы. Москва 1962, lk. 36 jj.)

ja esitamistavasid, ta ei saa olla ainult laulu sõnade looja ja etteütleja või viiside tundja ja arendaja. Seejuures ei pruugi ta muidugi olla igas suhtes võrdselt andekas. On laulikuid, kes püüavad sõnu täpselt reprodutseerida, kuid on esitamises tõelised kunstimeistrid, loovad häid viisivariante või üllatavad kuulajaid vanade laulude vaimuka kasutamisega uudses olukorras.[6]

3. Rahvalaulikuks võib kellegi ülendada ainult kollektiivi tunnustus. See võib olla otsene või kaudne. Vahetult suunab ja mõjustab traditsiooni eeslaulja, kelle teisendusi koor arvestab. Kui mingitel põhjustel katkeb otsene kontakt laulukollektiiviga (näit. laulik asub elama mujale, kus vanad rahvalaulud on juba käibelt kadunud), kaotab ta oma ühiskondliku positsiooni laulikuna, nagu Epp Vasara puhul on õigesti märkinud R. Põldmäe.[7]

Üksi lauldavates regivärssides on individuaalse ja kollektiivse suhe erinev. Üksiklaulu võisid täiendada ka need tagasihoidlikud laulusõbrad, kes eeslauljateks ja pulma tseremooniameistriteks ei sobinud. Sugulussidemete, lapsehoidjate jne. kaudu jõudsid nendegi poeetilised lisandid laiemasse ringlusse.

4. Rahvalaulikutele omase loomingumeetodi kasutamine. (Lähemalt on seda püütud selgitada variantide võrdluses. Vt. lk. 32 jj.)

Kõik eeltoodud momendid on omavahel seotud ja sõltuvad eelkõige rahvalaulu arengufaasist,[8] see omakorda rahva elutingimustest ja kultuuritasemest. Rahvalaulude aktiivne kasutamine ei sõltu ju ainult üksiku lauliku tahtest ja maitsest, vaid sellest, kas kollektiiv nende laulude vastu huvi tunneb. Rahvalaulik on elava laulutraditsiooni andekas, loomisvõimeline esindaja. Ta lähtub traditsioonist ja rikastab millegagi traditsiooni. Loomulikult on selline vastastikuse mõjutamise protsess võimalik ainult rahvalaulude aktiivse kasutamise faasis.

Kõik rahvalaululiigid ei kao käibelt korraga. Üleminekul esimesest faasist teise võib regivärsiline rahvalaul kauem püsida perekonnaringis, eeskätt hällilaulud, kuid lauliku ühiskondlik funktsioon on seega jäänud väga kitsapiiriliseks.

---

[6] Vene bõliinalaulikute uurija A. Astahhova eraldab peale improviseerijate ja individuaalsete redaktsioonide loojate eri tüübina ka tekstide reprodutseerijad, kuid rõhutab samas viimaste artistlikku meisterlikkust bõliinade esitamisel. (Vt. А. Астахова, Былины Севера. М.—Л. 1938, lk. 71 jj.)

[7] R. Põldmäe, Dr. Mihkel Veske ja rahvalaulik Epp Vasar. — «Edasi» 7. IV 1956. Ülalõeldu kehtib regivärsiliste rahvalaulude kohta. Riimiliste rahvalaulude puhul, mis levisid ka kirjalikult, on olukord erinev. Laulik võib säilitada oma mõju kodukoha laulutraditsioonile isegi siis, kui ta on maalt linna siirdunud. Nii räägitakse Saaremaa Haeska küla laulumeistrist Mihkel Treist, et vanemas eas Kingissepas elades teinud ta igaks jõuluks Haeskast kirja teel saadud uudiste põhjal mõne uue laulu ja saatnud koduküla, kus neid siis (kohalike rahvaviisidega) pühade ajal õllekapa juures lauldi. (RKM II 103, 178—183.)

[8] Kõik rahvaluulelised nähtused esinevad kolmes faasis, nad on kas aktiivsel kasutamisel (1. faas), aktiivsest kasutusest kõrvale jäänud, üksnes mälus säilivad (2. faas) või kadunud nii käibelt kui ka mälust ja nende kunagist olemasolu tunnistavad ainult kirjalikud dokumendid (3. faas). (Vt. E. Laugaste, «Kalevala» uusväljaanne eesti keeles. — «Keel ja Kirjandus» 1960, nr. 4, lk. 119. Ka: E. Laugaste, Eestin kansanrunouden kysymyksiä. Tallinn 1958, lk. 13.)

Terminit *rahvalaulik* (e. lühendatult *laulik*[9]) on kasutatud erineva mahu ja tähendusega: kitsamas, teaduslikus mõttes ainult aktiivse, väljapaistvama rahvalaulude esitaja kohta; laiemas mõttes on sellega rahvaluule kogumise praktikas tähistatud igaüht, kellelt rahvalaule (kas või üksikuid katkendeid) on üles kirjutatud. Peale selle on *laulik* käibel ka käsikirjaliste laulukladede või rahvalike lauluväljaannete tähenduses. Kahetähenduslikkus mõjub eksitavalt. Erinevalt kindlasisulisest teaduslikust terminist *rahvalaulik* võiks ehk selguse mõttes rahvalaulude esitaja kohta üldiselt kasutada lihtsalt *laulja* või *esitaja*.

Missugune on olukord Kihnus?

Sõna *laulik* kasutavad kihnlased peamiselt lauluklade või trükitud laulukogumiku tähenduses. Pulmalauliku või üldse suure lauluinimese kohta öeldakse *laulik* väga harva. See näib olevat võrdlemisi hilisel ajal kirjanduse, raadio ja küllap ka rahvaluulekogujate mõjul käibele läinud termin.[10] Veelgi moodsam on *leelutaja*, mis sai Kihnus tuntuks seoses leelugrupi moodustamisega isetegevuse ülevaatustel esinemiseks. Laulmisest ja lauljatest rääkides kasutavad vanemad kihnlased sõnu *laulaja, ees(t)laulaja, laulumies, lauluinime(ne)*. — «Laulik — see ka väljast suadud sõna, ei põlõ Kihnu sõna. Oli üks raamat «Eestlaste laulik» ning siis jäi kua see sõna *laulik* Kihnu».[11] «*Laulik* ikka nüüdsete inimeste sõna. «Laulik» *laulaja* kohta ei öelda.»[12] «T ä l l e M a d l i õ d õ (M a r i a L a m e n d) oli *kangõ laulumies*.»[13] «Rootsikülast Kuragalt oli päri Kuraga Liis. [— — —] Ta oli *eestlaulaja*, tal olid vanad viisid ja laulud kõik peas.»[14] «Aja vana oli *vali lauluinimene*, tema oli ikka eeslaulaja.»[15] «Marta, Liisi ja Reedi — kõik *suured laulajad*.»[16] Vahel esinevad peaaegu kõik need sõnad kõrvuti ühes tekstis.[17] Nagu eelnevatest tsitaatidest nähtub, tähistab *laulaja*, samuti nagu *lauluinimene, laulumees*, laulu-armastavat inimest, laululist andekust, mitte aga «ametit». Kuna kutselisi laulikuid Kihnu vanem laulutraditsioon ei tunne, siis polnudki loomulikult vajadust vastava termini järele. Näib, et ametinimetuse tähendusvarjundi on aga omandanud *laulik*, mida võisid soodustada viimasel ajal esinenud laulu pärast pulma kutsumise juhud, samuti «laulikute» küsitlemine ja filmimine folkloristide poolt.

Kindlasisulisem termin on *ees(t)laulaja*. Sellest allpool lähemalt.

2. **Eeslaulja positsioon laulukollektiivis.** Kihnus puudub eeslaulja ja koori korrapärane vaheldus, selle varasemat esinemist näitab aga värs-

---

[9] *Laulik* esineb ka rahvalauludes, näit. laulutüübis «Lauliku soost» jt. Algselt näib *laulik* tähendavat laulu armastavat inimest. Mõnedes piirkondades, kus on kujunenud eriline kutsutavate pulmalaulikute «seisus», puudusid aga vastavad nimetused (kaaskaa, mõrsjasõsara, kaasitajad), on *(pulma)-laulik* saanud ka n.-ö. ametinimetuseks. Nii räägitakse *(pulma)laulikute* kutsumisest Muhus (KKI 3, 99 (27), 100/1 (28) ja Tõstamaal (E 83168/9).

[10] Laulutüüpe, milles esineb sõna *laulik*, Kihnus ei tunta.

[11] EKRK I 44, 260/1(5).

[12] EKRK I 44, 254 (4).

[13] EKRK I 44, 281 (8a).

[14] KKI 7, 311/12 (11).

[15] EKRK I 44, 288 (1).

[16] EKRK I 44, 246 (4).

[17] Seals.

side kordamine, samuti termini *ees(t)laulaja* olemasolu. Et laulu sõnad on kõigile tuttavad (improvisatsioonilist võistulaulu Kihnus ei harrastata), lauldakse nüüd ühiselt rühmas. Koor liitub eeslauljaga enamasti juba poolelt sõnalt, nii et eeslaulmine on vaevalt märgatav. Kas pole sellega eeslaulja osatähtsus kadunud? Ja kas on üldse põhjust üksikutel laulikutel pikemalt peatuda? Vastuse saamiseks on töö autor korduvalt jälginud Kihnu rahvalaulude elavat esitust ja küsitlenud lauljaid. Mida arvavad siis kihnlased ise?

«Öeldakse: «Sia laola iest, sia mõestad! Üks piäb ikka iest laulma, siis läheb laul õigusi. Ühe piäs ikka murõ. Ikka ühte kuulataksõ,» selgitas Anna Sutt.[18] Sama arvavad ka teised Kihnu naised. — «Ikka seda kuulavad, kes eest laulab. Üks piäb olõma, kes sõnad kõik mõestab.» [19] «Vahel juhtub ka, et mõni teisest laulust paneb sõnu sega. Teine peab ikka alla andma, kellel vähem iäl ond, et ühte lauldasse, muidu põlõ aru kedagi.» [20] «Põlõ eluaegas eestlaulaja oln. Teiste järge mia laula küll.» [21] «Laulud on mitut sadat moodi. Üks ütleb ees, vahel teine jälle. Ukka lähe jõlmaski.» [22]

Selgub, et ka ühiselt rühmas laulmisel on alati üks, kes suunab ja juhib, kes *ütleb ees, eest laulab,* on *eestlaulaja.* Temale usaldatakse värsside, parallelismirühmade ja laulude alustamine. Eeslauljata pole üksikosades vabalt ümberpaigutatava ja suurel määral kontamineeruva regivärsilise rahvalaulu esitamine üldse võimalik. Eeslaulja on see, kes erinevad laulud ühte sobitab, olukorrale kohandab ja selle eest hoolitseb, et laul «ukka lähe jõlmaski». Võrreldes laule, mis on kirjutatud laulurühmalt ja eraldi ka sellelt, kes rühmas oli eeslauljaks, paistab silma suur sarnasus parallelismirühmade valikus ja kontaminatsioonides.[23] U. Kolgi üksikasjaliselt kommenteeritud kirjapanekutest nähtub, kuidas koor järgib ka eeslaulja viisivariante. Näit. on ühele Kihnu laulurühmalt fikseeritud viisile lisatud järgmine märkus: «Kui eeslauljaks oli vahepeal M. O a d, siis 3. taktis esines käik c-a, ja viis rohkem hüples üles ja alla; kui eeslauljaks oli A a v a L i i s, siis oli 3. taktis h-a ja viis oli rahulikum, aeglasem, sujuvam; ka koor tegi kummagi eeslaulja puhul kaasa need erijooned.» [24] Esineb siiski erandjuhte, kus mõned kooris laulavad eeslauljast erinevalt. Eespool mainitud viisi variant nr. 8 juures on selgitus: «Eeslaulja järel värssi koori hulgas korrates laulis üks koori hulgast 3. taktis «c» (eeslauljal oli seal «a»), andes samas sellele tugeva dünaamilise rõhu.» [25] Eeslaulja loodud individuaalseid värsivariante lau-

---

[18] EKRK I 44, 254/5 (5).
[19] EKRK I 44, 277 (5).
[20] EKRK I 44, 283 (15).
[21] EKRK I 44, 246 (1).
[22] EKRK I 44, 265 (9).
[23] Vrd. E 86002/4 (1), ERA II 185, 59/60, 62 (16), RKM II 27, 617/20 (10) < Maria Vesik; EKRK I 3, 295/8 (8) < Maria Vesik (eeslaulja), Olga Klaas, Elisabet Türk jt. EKRK I 3, 410/12 (5), RKM II 56, 43/5 (6), RKM II 56, 159/61 (3) (dbl. EKRK I 8, 180/2 (3)) < Maria Vesik; EKRK I 3, 292/4 (6) < Maria Vesik (eeslaulja), Olga Klaas, Elisabet Türk jt.
[24] EKRK II 1, 207/11 (III 1—8).
[25] EKRK II 1, 211 (III 8).

lurühmalt fikseeritud tekstides ei esine. (On ainult üksikuid sõnade järjekorra muutmisi ja «aga» vahelekiilumisi, mille kohta sageli on raske öelda, on need tahtlikud või juhuslikud teisendused.) Ka ei kuulnud käesoleva töö autor 1956. a. Kihnu pulmas viibides ühtki uudset värssi. Pole kahtlust, et eeslaulja osa taandumisega on uute värsside loomine ja vanade ümbertegemine laulude kollektiivsel esitamisel vähenenud peaaegu nullini. Improvisatsioon piirdub üldiselt kontaminatsioonide ja interpolatsioonidega teistest laulutüüpidest ning viiside varieerimisega. Muidugi muudetakse vastavalt olukorrale alati ka koha- ja isikunimed. Kõik viimase aja Kihnu eeslauljad ütlevad, et nad omalt poolt midagi muud pole lisanud kui ainult nooriku või peiu nime. «Mia tia kedagi juure panna, sedasamuti lauldi. Ikka needsamad sõnad olid,» kinnitas Maria Vesik.[26] Sama arvab teiste laulu jälginud Liis Pull (Jõe talu): «Sedä mitte põlõ, et juurõ tehakse. Nimi ond teene, muud põlõ midagi teist.»[27] Küll aga usutakse varem elanud suurtest eeslauljatest, näiteks Liis Alasest, et nad ka omapoolseid sõnu ja värsse lisasid: «Ise riimiti sõnu sega küll ka, kissi seokse targema piägä. Ise mõtlõsid omast piäst, teese laulust mõni sõna tuli ka juurde. Ei miä ei olõs kedägi juurde pand. Mia olõs kedägi kangõ laolomies, aga Aja vana [Liis Alas] käest vahel kuulsi,» seletas Melania Elias.[28] Kui laulurühmas pole ühte väga tugevat eeslauljat, võivad eeslauljad vaheldud a: üks teab ühte laulu (või ka osa laulust) paremini, teine teist. Kihnu pulmade filmimise ajal (1954—1956) oli laulunaiste seas pidevalt eeslauljaks kõige parem pulmalaulude tundja Maria Vesik; laulurühmas, kellelt pärinevad U. Kolgi kirjapanekud (1953), olid vaheldumisi (kohati ainult mõne värsi ulatuses) eeslaulja osas kõik koori liikmed — Liis Türk (Merese talu), Olga Klaas, Liis Türk (Aava t.) ja Marta Oad.[29] U. Kolgi tähelepanekute järgi eraldub uus eeslaulmine uue viisivariandiga.[30] Eeslaulja on pidevalt koori kontrolli all — sõnad on ju üldiselt tuttavad. «Var. 5 on M. Oadi variant. See jäigi edasi viimata, sest ta püüdis eeslaulmist selle viisiga haarata, kuid teised katkestasid seejuures laulmise, kuna polnud veel õige koht nendeks sõnadeks. Kui hiljem need sõnad taas tulid, siis läks kõik tavaliselt — viisil var. 4.»[31] Kui eeslaulja eksib ja laulu segi ajab, kaotab ta juhtiva positsiooni: «Kui eeslaulja (Merese Liis) tahab edasi laulda ilma 5. värsita («kainõlussõ kalavõrgud»), seda vahele jätta, siis M. Oad katkestab laulmise, parandab teda, lauldes ära ka selle värsi, koor järgib seda parandust.»[32]

Missugused võimed ja omadused võimaldavad siis *laulajal* tõusta *eestlaulajaks*? Praegune Kihnu eeslaulja on eelkõige pulmalaulik. Seetõttu on esimeseks nõudeks pulmalaulude ja kombestiku tundmine nende õiges järjekorras. «Jaani Maril (Maria Lamend) olid

[26] EKRK I 44, 256 (4).
[27] EKRK I 44, 275/6 (3).
[28] EKRK I 44, 263 (7).
[29] EKRK II 1, 205/11.
[30] EKRK II 1, 208.
[31] EKRK II 1, 208.
[32] EKRK II 1, 205.

kõik laulud tiädä. Kõik see pulmavägi laulis järge. Ta oli seoke eestlaulaja. Tal oli kõik korra järge meeles.»[33] Jutustades endise aja kangetest eeslauljatest, rõhutatakse alati nende aktiivsust laulude algatajatena, haruldast mälu, laulude rohkust ja kõlavat häält. Mõnedest arvatakse, et nad ka ise sõnu juurde panid, kuigi keegi ei mäleta ainustki värssi, mis oleks kindlasti teatud-tuntud lauliku tehtud. Regivärsiliste rahvalaulude taandumise ajal (II faasis) on eeslauljale esitatavad nõuded suhteliselt väiksemad. Nüüd, kus vanade laulude oskajate arv järjest väheneb, on ka mõned endised «realauljad» saanud pulma eeslauljateks. Igal juhul peab eeslaulja keskmisest tasemest mõningal määral kõrgemal seisma.

Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 159. Tartu 1964, lk. 3—10.

[33] EKRK I 44, 275 (1).

ÜLO TEDRE

(1928)

KIRJANDUSE JA RAHVALUULE SUHETEST 1965. MÕNINGAID KOKKUVÕTTEID JA UURIMISÜLESANDEID

1

[— — —]

Kuid praegu ei tahaks süveneda sõnakunsti tekke probleemidesse, vaid jälgida seda, millistest üksikküsimustest koosneb kirjanduse ja rahvaluule vastastikuste suhete probleemiring. Sel alal on juba mõndagi tehtud, vajaka on jäänud aga analüüsiv pilguheit tulemustele, mille kaudu avaneksid uued perspektiivid, kerkiksid lahendamist vajavad küsimused ning jälgimisele meelitavad probleemihakatused. Ühtlasi tuleks eelkõige probleemi ennast täpsemalt piiritleda ja otsustada, mis õigupoolest vajab uurimist ja mis mitte. Seda laadi üldistavaid küsimuseasetusi eesti keeles ilmunud ei ole.[1] Järgnevadki read ei taotle igakülgset analüüsi, vaid tahavad tähelepanu juhtida mõnele vahest ehk teenimatult unarusse jäänud küsimusele, teha mõningaid kokkuvõtteid senistest uurimistulemustest ning osutada uutele ülesannetele.

Kirjanduse ja rahvaluule vahekordade jälgimisel on enamasti domineerinud meetod «kes keda». On kas otsitud kirjanduse mõju rahvaluulele või rõhutatud rahvaluule osa kirjanduse viljastamisel ning rikastamisel, sageli ühekülgselt ja liialdavaltki.[2] Sealjuures näevad folkloristid eelkõige viimast, kirjandusteadlased — kui üldse — siis esimest. Tegelikkuses on olukord muidugi keerukam. Kirjanduse ja rahvaluule vastastikune mõjustamine on dialektiline protsess. Võib esineda mitmesuguseid vahevorme. Primaarsele mõjule võib järgneda sekundaarseid tagasimõjusid jne. Ühesõnaga, arvesse tulevad paljud eriilmelised ja eri kvaliteediga komponendid ning faktorid, mida peab hoolikalt analüüsima.

Alustagem rahvaluule mõjust kirjandusele.

---

[1] Küll aga käsitleb osaliselt siingi puudutatud küsimusi E. Kubjas uurimuses «Rahvaluule ja kirjandus. Kursusetöö rahvaluule alal» (1960; käsikiri TRÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedris).

[2] Vt. näit.: Eesti rahvaluule ülevaade. Toimetanud R. Viidalepp. Tallinn 1959, lk. 484—491, peatükk «Eesti rahvaluule ja kirjandus». Siin kõneldakse eeskätt rahvaluule mõjust kirjandusele (millest antakse asjalik ning faktiderohke kokkuvõte), vastupidistest mõjutustest on juttu ühel leheküljel.

Kui asetada küsimus kõige laiemas aspektis, lähtuda sõnakunsti laadi määravast tunnusest, nimelt levimisviisist[3], siis kuulub ka rahvaluule publitseerimine kirjanduslike nähtuste hulka. Et jälgida rahvaluule kaudset mõju kirjandusele, on kõigepealt vaja selgitada rahvaluule kui lugemismaterjali osa kirjanduse üldpildis. [— — —]

Selles lõigus kujuneks keskseks ülesandeks folkloorsete rahvaraamatute uurimine. Nende viljakaim autor oli teatavasti M. J. Eisen, kuid oli teisigi: M. Veske oma rahvalaulude antoloogiaga, Fr. R. Kreutzwald, J. Kunder, J. Kõrv jt. oma muinasjuturaamatutega, M. Sohberg oma jutuja laulutoojatega, M. Tõnisson, aga ka F. Brandt jpt. Siiani ei ole sellele valdkonnale palju tähelepanu pööratud, kuigi on päris selge, et näiteks XIX sajandil oli rahvaluulel kui lugemisvaral kirjanduse kõrval üsnagi kaalukas osa. Siit hargneb omakorda alaprobleem: kuidas muutub rahvaluule kui lugemismaterjali tähtsus kirjanduse kvalitatiivse ja kvantitatiivse kasvuga. Küsimus saab selgemaks kas või sellise kõrvutamisega: kes lugesid «Eesti rahva ennemuistseid jutte» möödunud sajandi 60.—70. aastail ja kes loevad neid nüüd? Ent sellega ei piirdu rahvaluule kaudse mõju jälgimine. Küsimusi hargneb lausa ridamisi, näiteks: rahvalaulu luuleväärtus, muinasjutu osa lastekirjanduses, folkloor kalendrites, ajalehtede jutulisades ning naljanurkades jne. Teiselt poolt ei pääse mööda rahvaluule avaldamisel kasutatud redigeerimis- ja ümbertöötamispõhimõtete vaatlemisest.[4] Viimases osas — eriti ühenduses M. J. Eiseniga — on juba üht-teist selgitatud.

Järgnevalt käsitleksime rahvaluule otsest mõju kirjandusele. See on küsimus, mille lahendamiseks on kõige rohkem tehtud, kuid just siin on esitatud ka kõige sirgjoonelisemaid ning mõneti lihtsustatud väiteid. Ennekõike tuleks täpsemalt määratleda, mis laadi mõjustusi, milliseid impulsse annab rahvaluule kirjandusele. Paistab, et on tegemist vähemalt kahe erineva valdkonnaga, eri nähtuste süsteemiga. Esimesena nimetagem folkloori kui ainete, teemade ja süžeede laenajat või vahendajat. Siin on folkloori mõju kergesti tabatav ja enamasti ka dokumenteeritav. Näiteid leiame rohkesti: A. Kitzbergi «Maimu» ja «Libahunt», mitmed M. Underi, J. Tamme ja H. Visnapuu ballaadid, G. Suitsu «Lapse sünd» ja tsükkel «Primitiive» jne. Teiseks tuleb arvestada folkloori kui vormivõtete, kujundite, isegi vaatenurga või aspekti vahendajat. Siin kohtame sageli ülihuvitavaid ja väga keerukaid vahekordi. Mõnevõrra lihtsam on jälgida rahvalaulu mõju luulele, kuid ka siin jõuame peagi seesuguste finessideni, mida on kergem intuitiivselt väita kui dokumenteeritult tõestada. Asi on ju

---

[3] Vt. näit.: В. Штейниц, Рабочая песня и народная песня (вступительное слово на симпозиуме). VII международный конгресс антропологических и этнографических наук. Москва, август 1964, lk. 7 jj.

[4] E. Kubjas annab viidatud uurimuses rahvaluule kasutamise meetodite üksikasjaliku, ehkki mõneti vaieldava astmestiku (redigeerimine, liitmine, süžeede töötlemine, rahvaluule elementide kasutamine mitterahvaluulelises süžees, rahvaluule vormielementide kasutamine).

lihtne, kui kõneleme rahvalaulu vormi kasutamisest näit. V. Ridala, J. Barbaruse, J. Semperi või P.-E. Rummo loomingus. Ent kuidas selgitada Juhan Liivi luules avalduvat rahvalaululisust? Kas rahvalaulu ja A. Suumani luule pildistik on kõrvutatav? Juhan Smuuli luule ja uuem rahvalaul? Küsimusi tekib lausa kuhjana. Ja kuidas läheneda proosateostele? Siin puudub isegi kindel kriteerium. Muinasjutu kui teatava žanri mõju Lilli Prometi loomingus on täiesti ilmne. Aga kas siin on tegemist just eesti muinasjuttude või üldse r a h v a-muinasjuttude mõjuga? Puhuti paistab, et ei. Eeskuju võis ju anda näiteks H. Chr. Anderseni pärand (või muud lausa kirjanduslikud muinasjutud). Kuid siin on vastuse leidmine hõlpsam. Aga mida teha Fr. Tuglase jutustusega «Hunt»? Kuidas siin leida mõju või laenu? Ja ometi on tegemist läbi-lõhki rahvapärase jutuga, millest on rahvatraditsioonis üleskirjutusi.[5] Fr. Tuglas teatab: «Olin 16-aastane, kui kirjutasin «Hundi» (1902). Tollal jutustas mulle üks koolivend loo sellest, kuidas tema kodukandis hunt kaevu kukkunud ja mis sellele järgnenud... Kuid alles 40 aastat hiljem tegin üllatava avastuse. «Virulases» 1883 nr. 11 leidub lühike kirjutis «Hunt Vingisaare kaevus».... alapealkirjaga «Rahva jutt». Ja see on minu hundiloo ilmne variatsioon, sisaldades juba sugemeid, mida kasutasin minagi.»[6] Need on ainult juhuslikud näited. Tõestada teose rahvaluulepärasust fraseoloogia loetlemisega oli meil vahepeal otsekui peamiseks eesmärgiks, aga vanasõnade ja kõnekäändude olemasolu üksi ütleb veel väga vähe teose kui terviku rahvaluulepärasuse kohta [1].

Ka selles lõigus leidub hulgaliselt alaprobleeme, mis viitavad traditsionaalsele folkloristikale. Nii on XIX sajandile väga iseloomulik, et algajad kirjamehed said oma esimese suletöö-koolituse rahvaluule kogumisega. Peaaegu kõik XIX sajandi kirjamehed on olnud tegevad rahvaluule kogumisel või publitseerimisel. Huvitav oleks lähemalt teada, kas ja kuidas on see mõjustanud nende kirjanduslikke harrastusi. Otseselt sellega seostub nn. kodukoha-folkloor kui mõjustaja (ilmne näiteks A. Kitzbergi ja J. Tamme loomingus).[7] Vaevarikas, ehkki väga huvipakkuv on välja selgitada näiteks M. Underi ballaadide folkloorseid allikaid. Kindlasti tuleb analüüsida ka laenatud ainestiku esitamise viisi. Üks küsimus hargneb teisest ja neil ei näi olevat lõppu. Peab ju arvestama sedagi, et üksikmõjustuste käsitlemine eeldab konkreetse rahvaluulematerjali põhjalikku tundmist ja kõrget läbitöötamisastet, mis paraku mitmegi žanri puhul puudub.

---

[5] Vt. näit. H II 26, 534/6 < Suure-Jaani 1890 «Hunt Vingissaare kaevus».

[6] Fr. T u g l a s, Kirjandusloolisi pisivesteid (käsikiri). Vt. ka H. S a l u, Tuul üle mere ja muid lühiuurimusi eesti kirjandusest. Acta Academiae Socialis. Seeria B, kd. 2. Tampere 1965, lk. 197.

[7] Vähetuntud, kuid erakordselt huvitav on H. Salu avastus, et A. H. Tammsaare on kasutanud oma ema käest kuuldud, seega Suure-Jaanist pärinevaid lastelaule. Sealjuures on sama laulutüübi alaredaktsioonid kõik üles kirjutatud ü h e talu inimeste suust eri aegadel. See on haruldane viide teatavale perekonnatraditsioonile. Vt. H. S a l u, Folkloor A. H. Tammsaare loomingus. Tartu 1943, lk. 43—44 (käsikiri); H. S a l u, Sink sale proo. Rahvalaulust ja mitte-järvamaisest rahvatraditsioonist A. H. Tammsaare romaanis «Tõde ja õigus». — Tuul üle mere, Tampere 1965, lk. 254—269.

Kui ses aspektis on rahvaluule ja kirjanduse suhete jälgimisel ikkagi midagi tehtud (mõnes lõigus koguni ülipõhjalikult ning filigraanse täpsusega), siis probleemi teine poolus, nimelt kirjanduse mõju rahvaluulele, on peaaegu sootuks uurimata. Siingi on esimeseks etapiks kirjanduse otsene mõju rahvaluulele. Ka kirjandus on vahendanud või otseselt laenanud folkloorile süžeid, motiive, vormilisi eeskujusid. Kuidas ja millisel viisil, seda on enamasti palju raskem näidata kui folkloori mõju kirjandusele, sest see eeldab nii kirjanduse kui ka folkloori üsna avarat tundmist ja detailideni minevat analüüsi. Keerukaks teeb asja trükitud rahvaluuleteksti tagasimõju suulisele traditsioonile, mille kohta meil on andmeid peaaegu iga žanri puhul.

Esimeseks staadiumiks oleks siin trükis avaldatud rahvaluuletekstide tagasimõju suulisele traditsioonile. Näiteid leidub ohtrasti. Me kõik teame, kuidas C. R. Jakobsoni (aga ka M. Kampmaa või M. Nurmiku) lugemikus avaldatud muinasjutud on massiliselt levinud teiste, rahvapärasemate redaktsioonide arvel. Muidugi ei piirdu selline tagasimõju ainult muinasjuttudega. Veel rohkem tuleb seda ette rahvalaulude puhul. Drastilise näite toob E. Laugaste: Andersoni lastelaulude kogus on laulukesest «Peoleo, kas Tiit teol» 1409 teisendit, millest 1390 — seega üle 97% — lähevad tagasi E. Petersoni aabitsas 1907. a. esmakordselt ilmunud tekstini (mis levis ka M. Nurmiku ja Tammani-Rulli lugemike kaudu).[8] Analoogilisi näiteid toob ka E. Päss.[9]

Järgmises kontsentris tuleks vaatluse alla rahvaluulest mõjustatud individuaalloomingu tagasipeegeldus. Siin ongi vaja kõige põhjalikumat ja ühtlasi ettevaatlikumat süvenemist materjalisse, et mitte langetada väärotsuseid. Väga selgeks ja kujukaks näiteks on kas või P. Mannteuffeli «Sirbiviskamise laulu» levik. See luuletus toetub kahtlemata rahvapärasele laulule, on aga saanud viimasest populaarsemaks ja omakorda segunenud rahvalike versioonidega, nii et vahel on raske öelda, kas on tegemist Mannteuffelist lähtunud teksti või rahvaehtsa lauluga. Enam-vähem selget vahetegemist võimaldavad K. E. Söödi lastelaulud, mis on uuesti rahvasuhu läinud. Siiski leidub ka juhtumeid, kus kirjandusliku teose eristamine folkloorist on päris võimatu. Eriti raske on see just uuema rahvalaulu puhul.

Kolmanda kontsentrina vaatleme individuaalloomingu juurdumist rahvasuhu, suulisse levikusse. Siin on pilt väga ja väga kirju. Kõrvuti esinevad mitut laadi ja erineva kvaliteediga nähtused. Varasemal ajal oli kohalike värsimeistrite loomingu levimine teatava kooli kaudu üsna tavaline.

[— — —]

Esijoones nimetagem nn. rahvalikke laule. Mõiste *rahvalik laul*, mida folkloristikas kasutatakse rahvasuhu läinud individuaalloo-

[8] E. Laugaste, Raamat folkloristliku rahvatraditsiooni edasikandjana. — «Eesti Kirjandus» 1935, nr. 10, lk. 445—454.

[9] E. Päss, Rahvalaulu kirjanduslikust levimisest. — «Eesti Kirjandus» 1928, nr. 9, lk. 470—482.

mingu tähenduses, on loodud selleks, et eristada seesuguseid laule ehtsatest rahvalauludest. Regivärsi puhul see küsimus peaaegu ei tõusegi, osutub aga ülimalt aktuaalseks uuema, lõppriimilise rahvalaulu puhul. Tegelikkuses on ju lugu nii, et uuema rahvalauluna on arvesse võetud k õ i k rahvasuus ringelnud mitteregivärsilised laulud [2]. Suur osa neist — kui mitte enamik — aga on õigupoolest rahvalikud laulud. Ühte teisest eristada on teoreetiliselt lihtne — on vaja ainult leida autor (*resp.* trükiallikas) — praktiliselt aga küllaltki keerukas, sest puuduvad vastavad eeltööd [10]. Nagu eelnevast järeldub, on igasugune uuemate rahvalaulude jälgimine lahutamatult seotud kirjanduse ja rahvaluule vahekordade uurimisega. Mõlemad probleemid seostuvad ühtseks kompleksiks ja ainult vaatenurk määrab, kuhu just nimelt langeb rõhk. Uuemast rahvalaulust tuleb juttu veel hiljem.

Rahvalike laulude puhul on eeldatav nende suuline levimine või vähemalt nende lauldavus. On aga veel üks kirjanduse ja rahvaluule vahekordi komplitseeriv tegur, mida peaaegu polegi jälgitud: käsikirjalised laulikud, laulukladed või salmialbumid. Kaasajal leidub neid peamiselt õpilastel, aga XIX sajandil oli see harrastus võrdlemisi üldine [3]. Laulualbumitesse kirjutati nii rahvalaule kui ka kirjandusest pärinevaid värsse, kuid nad olid ka kohalike värsitagujate esimeseks ning sageli ainsaks esinemiskohaks. Laulikuid on kogutud küllalt palju. Nende sisu analüüsimine perioodide viisi pakub huvitavaid ja õpetlikke tähelepanekuid luuletajate ning luuletuste populaarsuse, aga muidugi ka armastatud rahvalaulude kohta. Laulukladede jälgimine maa-alade, elukutsete ja ajajärkude kaupa heidaks kirjanduse ja folkloori vahekordadele valgust uudse nurga alt.

Käsikirjaliste laulikute kõrval tuleb eraldi arvestada nn. põrandaalust salakirjandust, täpsemalt — selle ilukirjanduslikku osa. Viimase kohta on meil andmeid eeskätt XIX sajandist, rahvusliku liikumise päevilt. Mainigem siin värss-satiire nagu «Eesti mehe kaebus», «Mõisnikkude hapukurk», «Suur Eesti sulesõda ja tema ots», «Aafrika laulud», «Kambja sõbra nutulaul». Mõne satiiri autorid on teada, paljud aga on jäänud anonüümseks. Nimetatud satiirid levisid — peamiselt rahvusliku liikumise tõusuaastatel — spetsiaalsete ärakirjadena. Nende levitamist jälitati, karistati rahatrahvi, peksu ja isegi vanglaga. Ometi nad levisid, kandes endaga rahvusliku liikumise demokraatliku suuna esindajate tõekspidamisi ja seisukohavõtte. Seesugused satiirid seisavad kusagil rahvaluule ja kirjanduse vahel. Algselt ühe, enamasti teada oleva autori kirjutatud, võtsid nad rahva hulgas levides vastu muutusi, ilmusid uutes redaktsioonides, ristusid ja põimusid. Tekkelt kuuluvad nad kirjandusse, levimisviisi poolest aga folkloori hulka (ehkki kirjalik levik oma tingimustelt erineb suulisest levimisest).[10]

[— — —]

Omaette küsimus on k i r j a n d u s k u i t e i s t e r a h v a s t e f o l k-

[10] Suureks abiks on siin H. Tampere töö «Eesti trükitud laulikute bibliograafia» (1930). Kahjuks on kartoteegis veel lünki, samuti on materjal esitatud laulikute kaupa, mis raskendab konkreetsest laulust ülevaate saamist. Ometi on uuema laulu käsitlemisel juba sellinegi eeltöö ülitähtis, sest ta rajab edasisele uurimisele konkreetse aluse [4].

[11] Vt. В. Штейниц, tsit. teos.

loori vahendaja. Asi pole küll päris selge, kuid näib, et nn. laulikute-literatuuri vahendusel on eestlasteni jõudnud mõnigi välismaine rahvalaul või -jutt. Eelkõige tulevad laenuandjatena kõne alla vene ja saksa rahvaraamatud. Üks tuntumaid vahendajaid — ehkki mitte ainuke — oli F. Brandt oma laulikutega.[12] Kui Brandt tõlkis peamiselt saksa keelest, siis venekeelse repertuaari eestindamisel olid tegevad D. Martson ja mõned teisedki.[13] Millisel määral on teiste rahvaste folkloorist laenamine toimunud trükisõna vahendusel, see nõuab veel uurimist. Aga juba praegu võib öelda, et see võimalus on märksa produktiivsem, kui seni arvatud. Siingi hargnevad kirjanduse ning folkloori suhete jälgimisest mitmed kõrvalküsimused, mis rõhuasetusest olenevalt kalduvad kord kirjandusteadusse, kord folkloristikasse.

Kõneldes kirjanduse mõjust rahvaluulele, ei pääse mööda ka nn. võltsijate probleemist. Võltsijaid ehk — viisakamalt öeldes — ebausaldatavaid korrespondente on meie tuhandete rahvaluulekogujate seas üsna tähelepandav arv. Päris arusaadav, et igaühesse tuleb suhtuda individuaalselt, sest nad on isenäolised. Asi saab alguse juba meie esimestest folkloristidest Faehlmannist ja Kreutzwaldist. Traditsioonilise folkloristika mõttes on nad ebausaldatavad, sest nad esitavad oma palasid ehtsa folkloori pähe. Küsimus on ju alati ümberloomingu astmes ja selle esituses. Ideaaliks on olnud ja jääbki tekst niisugusel kujul, nagu ta elas rahvasuus. On hästi teada põhjused ning tingimused, mis sundisid Faehlmanni looma «eesti Olümpost», teame ka Kreutzwaldi sulge juhtinud kaalutlusi. Ent fakt jääb faktiks — nende poolt pakutud tekstides prevaleerib individuaalne looming sageli kollektiivse üle. See ei ole mõeldud etteheitena: meie kirjanduses puuduksid väljapaistvad teosed, kui me ei arvaks sinna Faehlmanni ja Kreutzwaldi loomingut.[14] Et vältida kaksipidi mõistmist, rõhutagem veel kord: Faehlmanni ja Kreutzwaldi pioneeritöö eesti kirjanduses ja ka folkloristikas on hindamatu, eriti kui arvestada nende tegutsemisaega. Küsimus on milleski muus. Miks põlustada teiste puhul seda, mida nende kahe juures loeme lubatavaks? Ajendid ja isegi meetod olid sageli sarnased. Erinevus seisab enamasti vaid ümbertöötaja andekuses. Ja sedagi mitte iga kord. Võib vaielda näit. selle üle, kas mõned J. Sandra üleskirjutatud muinasjutud on folkloorilähedasemad kui Kreutzwaldi «Eesti rahva ennemuistsed jutud». Kuid nad pole vist kuigivõrd halvemad. Ei ole kahtlust, et J. Sandra isikus on tegemist andeka kirjamehega. Ka Faehlmanni ja Koeru H. Schultzi tegevuse vahel pole põhimõttelist erinevust. Ainult et haritud ja kindla taotlusega Faehlmann andis oma kunstmüütidega tõeliselt väärtuslikku lisa meie

---

[12] Ei ole näiteks välistatud võimalus, et ballaad «Kaks kuningalast» tuli Eestisse Brandti vahendusel. W. Anderson ei ole ka ise päris kindel K. Tilleri lauliku daatumis. Vt. W. Anderson, Das Lied von den zwei Königskindern in der estnischen Volksüberlieferung. — Õpetatud Eesti Seltsi Toimetused XXVI. Tartu 1932, lk. 27—28, 37 ja 119—121.

[13] Vt. S. Issakov, Vene rahvaraamat XIX sajandi eesti lugeja laual. — «Keel ja Kirjandus» 1964, nr. 2, lk. 80—88.

[14] Muidugi ei saa ka Kreutzwaldi kogu loomingut ühesuguse küünarpuuga mõõta. Siin on kõrvu ehtsad rahvaluuleteosed, mugandused ja imitatsioonid — vägagi erinevatel vaheastmetel.

kirjandusele, kuna H. Schultz fantaseeris tühja, fabuleeris otsata-ääreta nagu J. Lagos enne teda. Schultzi ajendas fabuleerima ja «rahvaluulet» välja mõtlema just kirjanduses lokkav pseudomütoloogia oma Vanemuise, kuldse Kunglamaa ja muude atribuutidega. Nii või teisiti, kõigi nende paisutuste, kopeerimiste ja otseste väljamõeldiste puhul, millega meie folkloorikogusid on täiendanud A. Suurkask, H. Schultz ja paljud teised, on tegemist trükisõna mõjuga. Ja ehkki siin mõjustatud pole folkloor (s. o. rahvaluule kandjad, selle mälus säilitajad ja edasiandjad), vaid rahvaluule k o g u j a d, tuleb seesugustki nähtust jälgida.

Eespool vaatlesime kirjanduse o t s e s t m õ j u rahvaluulele, kuid on olemas ka kirjanduse k a u d n e m õ j u. Eelkõige ilmneb see eesti uuema rahvalaulu kujunemises. Uuem ehk lõppriimiline rahvalaul, mis oma vormivõtete poolest regivärsist kardinaalselt erineb, tekkis muidugi väga mitmesuguste tegurite mõjul. Nende paljude tegurite seas oli olulisemaid kirjanduse (juba kirikulaulu) eeskuju ja mõju. Näikse olevat nõnda, et kirjanduse ja folkloori vahekordade probleemistikus osutubki keskseks lõppriimilise rahvalaulu tekkimise ja kujunemiskäigu selgitamine. Siia koonduvad kõik sõlmküsimused: külavärsisepad, laulikute-literatuur, rahvalik laulurepertuaar, käsikirjalised laulukladed, põrandaalused värsssatiirid. Teatava liialdusega võib väita, et lõppriimilise rahvalaulu uurimise tase määrab ka kirjanduse ja folkloori vahekordade uurimise. Üks ei ole mõeldav teiseta.

Niisiis oleme lühidalt peatunud neil küsimustel ja aspektidel, mis on seotud kirjanduse ning folkloori vahekordadega. Vastav probleemistik on üsna mitmepalgeline ja siin on peatutud ennekõike folkloristikast lähtuvatel tähelepanekutel. Küllap on kirjandusteadlastel omalt poolt lisada teisi rõhuasetusi ja uurimisaspekte, mis sellest käsitlusest on kõrvale jäänud.

[— — —]

4

Konkreetsete uurimuste vaatlemine näitab, et rahvaluule ja kirjanduse suhete probleemiga on tegelnud peaaegu ainult folkloristid; kirjandusteadlased on sõna võtnud «autsaideritena», mis on määranud ka seniste käsitluste aspekti. Enamasti on jälgitud, k a s ja m i s s u g u s t folkloorset ainest on üks või teine kirjanik kasutanud. K u i d a s ja m i k s — see on tavaliselt vastamata jäänud. Muid küsimusi paljude hulgast, kaasa arvatud kirjanduse mõju riimilisele rahvalaulule, on puudutatud juhuslikult.

Rohkesti on tähelepanekuid selle kohta, kuidas kirjandusest lähtunud tekstid on rahvasuus levinud. Vastavaid eriuurimusi on küll vähe, kuid paljud monograafiad sisaldavad siia kuuluvaid notiitse ja vihjeid. Esimesi niisuguste tähenduste tegijaid oli W. Anderson, kes trükiallikad alati põhjalikult läbi uuris, mistõttu tema töödes leidub väärtuslikke andmeid ka kirjanduse ja rahvaluule vahekordade uurijale. Kõige otsesemalt kuulub seesuguste käsitluste hulka W. Andersoni lühimonograafia Fr. W. Willmanni teose «Juttud ja Moistatussed» algupära kohta. Selles

näidatakse, et 26 Willmanni juttu on tunginud eesti rahvatraditsiooni.[15] Sedasama küsimust käsitleb W. Anderson Rosenplänteri muinasjuttude puhul.[16] F. Brandti teksti levimisest rahvasuus räägib ta uuema rahvalaulu analüüsimisel.[17] Neis lühimonograafiates on otseselt juttu kirjanduse mõjust rahvaluulele, kuid iga Andersoni uurimus lisab kas või mõne tähelepaneku ka nimetatud probleemi juurde.

Uue aspekti, nimelt trükiallika tagasimõju, avas E. Päss: «Nagu kunstluuletis rahva keskele kandub kirjanduse kaudu, nii võib rännata sama teed ka rahvasuust kirjutatud rahvalaul kirjandusse sattudes. Trükitud laulu rändamine rahva suusõnalisse mälestusse on väga harilik nähtus. [— — —] Kirjanduse kaudu levinud rahvalaulus on üldiselt märgata vähemat teisenemist kui suust suhu rändavates rahvalauludes.»[18] E. Päss analüüsib parmumatuse laulu levikut. Kasutada olnud 360 variandist on vähemalt 69 levinud M. Nurmiku «Esimese lugemiku» II (1921) ja III trüki (1923) vahendusel. Kui juurde arvata veel kakskümmend teisendit, mille päritolu on ebaselge, siis ilmneb, et ligi neljandik variantidest pärineb trükisõnast.

Analoogilisi tähelepanekuid lisab peaaegu iga uurimus. H. Tampere osutab C. W. Freundlichi «Jänese õhkamise» sekundaarsele levimisele: «Eesti rahvalaul «Jänese õhkamine» on laen saksa «Häsleins Klage» II versioonist ja on andnud materjali kirjanduslikuks ümbertöötamiseks C. W. Freundlichile, kelle tekstid on omakorda saanud rahvapäraseks ning tihti mõjustanud rahvalaulu.»[19] Teadupärast levisid Freundlichi laulud B. Gildenmanni antoloogia «Lillekessed» vahendusel, ent pole võimatu, et nad Muhus ringlesid ka suusõnal.

«Ööbiku laulu» puhul täheldab E. Laugaste M. Veske avaldatud ja A. Raua «Kirjandusloolise lugemiku» kaudu populaarseks muutunud teksti sekundaarset suulist levikut. Isegi Faehlmanni muistendi kaudu tuntuks saanud laulutekst (olgugi sisult ebaloogiline!) on mõjustanud rahvapärast laulu. Osutatakse ka J. Gutvesi omaloomingulistele kombineeringutele.[20] Mõnevõrra üldistatumalt käsitleb E. Laugaste seda küsimust artiklis «Raamat folkloristliku rahvatraditsiooni edasikandjana», kus ta märgib: «Mitte ainult suust suhu, vaid ka trüki- ja kirjateel levib rahvaluule. Raamatust on sageli laenatud terveid luuletöid, üksikuid motiive, mütoloogilisi nimesid ja terminoloogiat.»[21] Õigesti rõhutatakse, et raamat võib kujutelmi täiendada ja ümber luua. Autor osutab vägagi olulisele seigale:

---

[15] W. Anderson, Läti mõjust eesti vanemas ilukirjanduses. Fr. W. v. Willmanni «Juttud ja Moistatussed». — «Eesti Kirjandus» 1925, nr. 9, lk. 385—396, nr. 10, lk. 408—413.

[16] W. Anderson, J. H. Rosenplänteri eesti muinasjutud. — «Suomi» V : 16, Helsinki 1933, lk. 15—37.

[17] W. Anderson, Das Lied von den zwei Königskindern in der estnischen Volksüberlieferung. — Õpetatud Eesti Seltsi Toimetused XXVI. Tartu 1932, lk. 1—130

[18] E. Päss, Rahvalaulu kirjanduslikust levimisest. — «Eesti Kirjandus» 1928, nr. 9, lk. 471.

[19] H. Tampere, Laul jänese õhkamisest eesti rahvatraditsioonis ja kirjanduses. — Vanavara vallast. Tartu 1932, lk. 116.

[20] E. Laugaste, Ööbiku laul. — Vanavara vallast. Tartu 1932, lk. 120—152.

[21] «Eesti Kirjandus» 1935, nr. 10, lk. 445.

raamatu mõju rahvatraditsioonile ilmneb alles seal, kus kirjaoskus on üldine ja kus on olemas üldsusele määratud rahvaluuleväljaandeid nagu Eiseni, Sohbergi jt. raamatud. Ka kalendrite, ajalehtede, eriti aga lugemike mõju on üsna suur. Kirjanduse kaudu levinud rahvajuttudest kõneldes viitab autor eeskätt Faehlmanni muistenditele ja Willmanni lugudele. Üldjoontes õige väide, et mõjustajaks on eelkõige rahva- ja kooliraamat, mitte teaduslik teos, vajab aga täpsustamist. Näiteks vanasõnade puhul on sageli allikaks olnud teaduslik või populaarteadusliku ilmega kogumik.

Kaasajal on probleemiringi sellele lõigule vähe lisandunud. R. Põldmäe on osutanud populaarse keelenaljandi «Neponimaju» pärinemisele J. P. Hebeli jutukesest (J. Hurda tõlke kaudu!).[22] Artikkel on tähelepandav sellegi poolest, et seab kahtluse alla mõned muidu kõigiti usaldusväärseks peetud korrespondendid, kelle üleskirjutuses naljand peaaegu sõna-sõnalt kattub trükiversiooniga. P. Mannteuffeli laulude (teosest «Ajaviide peeru valgusel») levimisest rahvasuus annab ülevaate A. Annist.[23] Põgusalt on küsimust riivanud ka selle artikli autor, käsitledes C. R. Jakobsoni tegevust kooliraamatute väljaandmisel ning «Neljanda Apokriiva raamatu» ettevalmistamist trükiks.[24]

Eri probleemiks on veel nn. põrandaalune salakirjandus: kindlate, kuigi sageli anonüümseks jäänud autorite looming, mis levis rahva seas enamasti käsikirjaliselt. Seda on jälginud nende ridade autor oma väitekirjas[25], samuti on ilmunud mitmeid põrandaalusele kirjandusele, selle levimisele ning autorsusele pühendatud artikleid[26]. Kõik need kirjutised heidavad valgust ka kirjanduse ja folkloori suhetele.

Nagu eelnevast ilmneb, pole töid, mis käsitlevad kirjanduse mõju või tagasimõju folkloorile, just palju ja neiski vaadeldakse peamiselt seda, kuidas trükiallikad on rahvalaulu mõjustanud. Rahvajutte on jälgitud märksa vähem, teisi liike aga üldse mitte. Ometi oleks kas või meie pseudomütoloogia analüüs mitmeti huvipakkuv, sest trükisõna mõjul tuli mõnegi korrespondendi kirjapanekutesse fantaseeringuid Kunglamaast, Kalevite suguvõsast, jumalatest (eriti Vanemuisest) jne. Tähelepanekuid on kogunenud siit ja sealt, kuid puudub süstemaatiline, koordineeritud töö. P. Mannteuffel on ainus autor, kelle teoste mõju rahvaluulele on enam-vähem põhjalikult läbi töötatud. Fookusse tuleb võtta ka teised autorid ja just rahvaraamatute koostajad, teisejärgulised kirjamehed, kelle toodangust on kahtlemata palju tunginud rahvatraditsiooni. Kõige esimeseks tööks on siin põhjaliku bibliograafia koostamine. Bibliografeeri-

---

[22] R. Põldmäe, Ühe rahvanaljandi kirjanduslikust allikast. — «Keel ja Kirjandus» 1964, nr. 6, lk. 347—351.

[23] А. Аннист, Мантейффель и фольклор. — Vt. П. Мантейффель, Досуг при свете лучины. Литературные памятники. М.—Л. 1964, lk. 80—83.

[24] Ü. Tedre, C. R. Jakobson ja riimiline rahvalaul 70-ndail aastail. — «Edasi» 11. IX 1955, nr. 180; Ü. Tedre, C. R. Jakobson ja rahvaluule. — C. R. Jakobson ja tema ajastu. Tallinn 1957, lk. 144—182.

[25] Ü. Tedre, Klassivõitluse kajastumine XIX sajandi eesti lõppriimilises rahvalaulus. (Käsikiri.)

[26] Vt. näit. V. Alttoa, J. V. Jannseni reetlikkust paljastavad satiirid aastast 1871/2. — «Sirp ja Vasar» 5. I 1952, nr. 1, ja 12. I 1952, nr. 2; O. Ibius, Ühest poliitilisest lendlehest ja selle levimisest 19. sajandi 60-ndail aastail. — «Sirp ja Vasar» 15. VIII 1958, nr. 33.

mist ootavad kalendrid, ajalehed, ajakirjad ja lugemikud kui kõige laiemat lugejaskonda mõjustanud kirjandus; samuti puudub veel ülevaade rahvaraamatutest. Ainult trükitud laulikute kohta on kasutada H. Tampere bibliograafiline kartoteek. Järgmine etapp oleks trükis avaldatud ainese võrdlemine rahvasuust kirjapandud variantidega. See eeldab rahvaluulekogude otstarbekat korraldust, et ühest žanrist, liigist või temaatilisest rühmast ülevaate saamine oleks hõlpus või vähemalt mitte ülemääraselt vaeva- ja aeganõudev, nagu see ositi veel on.

[— — —]

«Keel ja Kirjandus» 1965, nr. 11—12, lk. 650—656, 734—736.

Märkused: 1. Kui autor peab silmas käsikirjalisi uurimusi, siis ta muidugi eksib. Fraseoloogia ja lühivormide kasutamine ei tõesta veel teose rahvapärasust, ja seda nii kitsalt pole püütud ka teha. See on ainult üks komponent rahvaluulepärasuse saavutamiseks. Küll taotletakse tehtud uurimustega mitmeid muid eesmärke, muuhulgas vanasõnade sisu avamist, mida J. V. Jannseni, A. Kitzbergi, A. H. Tammsaare, O. Lutsu ja teistegi loomingu põhjal on küllalt usaldusväärne teha, sest nad tundsid väga hästi otse esimesest allikast lühiliike sisuliselt. Samal ajal iseloomustab rahvapärase fraseoloogia kasutamine mitmeti ka kirjaniku stiili. — 2. Küsimust on peale käesoleva käsitluse autori jälginud mõned teisedki folkloristid, kes on leidnud, et luuletus varieerub rahvasuus, *ergo* — folkloriseerub. Nähtuse olemus on muidugi keerulisem: vaja on mõtelda mõistetele *rahvalik laul*, *paroodia*, *travestia*, *žanrimodifikatsioon*. Ilukirjanduse leviku kohta rahvasuus vt. *Priiusel' raiume rada*... Tallinn 1970. Viimane teos ilmus pärast Ü. Tedre uurimuse avaldamist, ja sedasama probleemi on põhjust käsitleda edaspidigi. — 3. Käsikirjalised laulualbumid on Lääne-Eesti keskmise ja vanema põlve kasutuses praegugi veel populaarsed. — 4. Vt. ka lk. 137 (allm. 6) ja lk. 142 (märkus 10). Esimeste värsside järgi on süstematiseeritud Tartu ülikoolile esitatud auhinnatöö 1930. Joonealuse kohta tuleb lisada korrektiive. 1930. a. novembriks valminud ja Tartu ülikoolile väljakuulutatud teemal auhindamiseks esitatud töö on koostatud laulude, mitte laulikute printsiibil. Et töö ise oli lähtematerjali kasutamise poolest ebatäielik (seda märkis retsensent prof. W. Anderson), sai see teise auhinna. Laulikute alusel koostatud kartoteek jäi praeguse KM-i rahvaluule osakonda. Hiljem täiendasid seda autor ja I. Rüütel, seega on muuseumis praegu ka see pool — «II. Laulud tähestikuliselt». Tõepoolest ei sisalda kartoteek nüüdki kõike vajalikku. Tuleks teha veel väljaannete koostajate nimistu ning eraldada vähemalt rahvalaulud kindlate autorite (luuletajate) loomingust. Laulude autoreid pole avastatud, küll aga on kantud sedelitele nende nimed, keda koostaja tekstidele on lisandanud.

FELIKS VAKK

(1930)

EESTI FRASEOLOOGIA MURDMAALT [1] 1965.

N ä r v l ä h e b m u s t a k s

Tänapäeval võib kõnes ja kirjas õige tihti kuulda, et see, mis teeb hinge ja südame täis, ajab harilikult ka närvi mustaks. Samal põhjusel, miks süda ja hing täis saavad, hing täisminemise kõrval mõnikord koguni täis k a r g a b, võib ka närv mustaks minna. Ja kui südant-hinge on täis, ei jää närvilgi muud üle kui must olla. Teame, et kogu närvi-fraseoloogia koos *närvi* endaga on eesti keelde ränanud alles üsna hiljaaegu. Seda põnevam, et musta närvi motiiv on ilmselt kodunurmel tärganud taim, mis on alguse saanud kahtlemata kõnekeelest, võib-olla koguni õpilaste keelepruugist, kus nähtavasti on sündinud ka ütlused *silm läheb looja, kupar plahvatab ~ pea jagab* jpt. Ealt kuuluvad siis musta närvi fraseologismid kõige hilisemasse kihistusse.

Uus on õigupoolest ainult kombineerimine: kõnesolevate ütluste elemente tuntakse juba ülekantud tähenduses otse rahvusvaheliselt. Närvi on ju tihti seostatud ärritamisega-vihastamisega: *närvidele ~ närvide peale käima*, sm. *käy hermoille*, sks. *auf die Nerven gehen*, rts. *går på nerverna*, ingl. *get on one's nervs*, vn. *действовать на нервы* jts. Must on samuti üldtuntud kui igasuguse halva, kurja, ebaausa võrdvärvus. Kõik teavad, mis on *must mure, mustad päevad, must turg* ja *must-kunstnik*. Inglise folklooris on surma kujutatud just musta härjana (*the black ox*). Idarahvaste Ulenspiegeli Karapeti nimi tähendab 'must süda'. Samasse kategooriasse kuulub veel *süda(metunnistus) pole puhas*. Niisuguse värvussümboolika väljakujunemine omakorda tugineb tõsiasjale, et teatavad aistingud ja tajud seostuvad harutihti mingi kindla emotsioonitaustaga. Sellise nn. emotsionaalse sünesteesia (H. Kronasseri termin) olemasolu võimaldabki näit. valget seostada positiivsega (rõõm, moraalne puhtus), musta aga negatiivsega. Tegelikkusest võib musta ja halva või kohutava ühendamisele leida mitmeid tugipunkte, näit. sünge pime öö (→ surmaöö), must leinavärvina, sõjaõuduste ja laipadega seostuv must kaaren jpm.

Nende tuntud elementide ühendamisel ongi saadud uus fraseologism, mille maarahvalikus originaalsuses pole põhjust kahelda.

M o k a s!

Kui mingi asi või plaan ära rikutakse, untsu aetakse või kihva keeratakse, kõneleb rahvasuu ka selle m o k k a- (või nahka-)p a n e m i s e s t. Vahel võib mõni hea kavatsus iseenesest m o k k a m i n n a, ja kui miski juba kord m o k a s o n, pole temaga enam kuskilt otsast suuremat peale hakata. Ka need mõnusad ütlemised on iseloomulikud eeskätt eesti keelele ja pärit kõnekeelest. Tähendus sihib algselt üsna delikaatsel kombel seedetraktile ja (ära)söömisele, kust ärarikkumise ja nurjaajamise sümboolikani on üsna pisuke samm. Võrreldagu seda näiteks ajahamba puremisega. Huvitaval kombel puudub mokkapaneku-fraseologismidel otsene söömise tähendus, samuti nagu omakorda paljud söömist väljendavad püsiühendid pole omandanud muid, ülekantumaid tähendusvariante, näit. *põske pistma, suhu ~ hamba alla ~ pintslisse panema* jt. Omamoodi ühendavaks lüliks mõlema tähenduse — ärarikkumise ja ärasöömise — vahel on fraseologismid, mis väljendavad nii seda kui ka teist (*nahka panema*). Kõnekeel pakub moka-trio ja tema geneesi võrdlemiseks veel mitmeid pejoratiivsemaidki·täpselt sama grammatilise struktuuriga fraseologismikolmikuid (struktuurianaloogia), kus mõlemad kirjeldatud tähendused esinevad kõrvuti, tihedalt seotuina. Tuleb üldse tähendada, et üks moka-fraseologismide suure menukuse põhjusi on kahtlemata nende kasutamisel sageli tekkiv koomikamoment. Sest mis küll kõik mokas ei või olla: alates närvidest kuni pükste ja terve lõunavaheni! Eks ole huumor ja mõnus muhelus üldse väga paljude rahvalike kõnekäändude lahutamatud saatjad.

S u u d s e k i j ä r e l e s e a d m a

kipub praegusaja keelepruugis juba tagaplaanile jääma. Kõnekäänd viitab vajadusele korraldada elamist-olemist nii, nagu võimalused lubavad. Paralleele leiame nii soome (juba XVIII saj.) kui ka rootsi keelest: sm. *panna suu säkkiä myöten,* rts. *ställa ~ rätta mun efter matsäcken.* Venelased soovitavad sama mõtte korral jalgu vaid sedavõrd välja sirutada, kui rõivas lubab (протягивай ножки по обежке).

Ütluse tähendus saab otsemaid selgeks, kui jälgime sama fraseologismi pikemat, vanasõnale lähedast kuju möödunud sajandist: *sea suu seki mööda ja kõht koti mööda* (Wiedemann). Siin pole kahtlust, et sekk tähendab kotisekki, toidumoonakotti (ka rts. *matsäck* 'toidukott') ja seega kogu ühend maksiimi süüa, elada sedamööda, kuidas toidupoolist, võimalusi jätkub.

Vaatamata toredale alliteratsioonile ei ole alust seda fraseologismi pidada läänemeresoomeliseks, veel vähem puhteestiliseks väljendiks.

K u i j u u k s e k a r v a l õ h k i a e t a k s e

Raske oleks leida tabavamat või võrdsetki väljendit pedantse pisiasjades tuhnimise, ülitargutamise märkimiseks! Ega ilmaasjata ole see fraseologism väga laialt levinud, nii näiteks soome, saksa, inglise, rootsi kee-

les jm. Arvestades juukse läbimõõdu suurusjärku (0,07 kuni 0,17 mm), on pikemata selge, et see karvukene on inimkehal leiduvaist paljale silmale kättesaadavaist võrdlusobjektidest tühisuse võrdkujuks kõige kohasem. Ja nende inimeste tegevuse resultaat, kes tühisust püüavad lõhki ajada, ei saa olla muud kui üks tühisuste tühisus. Muide, prantslased tarvitavad veel kaks korda tugevamat hüperbooli: neil vastab meie juuksekarva lõhestamisele — juuksekarva neljaks ajamine (pr. *couper un cheveu en quatre*)!

Juuksekarva lõhkiajamine osutub eesti keeles ilmselt laenuliseks (< sks. *Haare spalten*), nagu seda on ka talle sünonüümne piiblist pärit fraseologism *sääske kurnama*, vrd. vn. *оцеживать комара*, ingl. *to strain at a gnat*.

On huvitav, et Hupel registreerib kõnesoleva fraseologismi kasutamist konkreetsemas tähenduses 'liiga täpselt (midagi) jaotama', kuid ikkagi mõttetu (täpsuse) ületaotlemise maiguga.

«Keel ja Kirjandus» 1965, nr. 3, lk. 178—179.

Märkus: 1. Vt. veel järgmisi töid: F. Vakk, Suured ninad murdsid päid... Tallinn 1970; P. Ariste, Kuidas käsi käib? (Keeleühiskondlik vahemärkus.) — «Looming», september 1946, lk. 1072.

RICHARD VIIDALEPP

(1904)

RAHVAJUTTUDE TOOTMISMAAGILISEST FUNKTSIOONIST 1965.

Rahvajutte on seni uuritud rohkem filoloogilisest ja ajaloolisest aspektist, üsna palju on tegeldud ka nende ideelise sisu lahtimõtestamise ja tõlgitsemisega. Seevastu hoopis vähem on käsitletud rahvajuttude seost ühiskondliku eluga — juttude käibimise sfääri, nende esitamise tingimusi ja tavasid, samuti rahvajuttude funktsiooni ning jutustaja osa rahva proosaloomingu kandjana.

Kahjuks omistavad folkloristid oma ekspeditsioonidelgi niisugustele küsimustele sageli vähe tähelepanu. Ka muinasjuttude ja muistendite kirjapanekud ja lindistamised teostatakse enamasti lahus nende loomulikust käibimis-olustikust — lastakse jutustada spetsiaalselt üleskirjutajale või lindistajale. Seetõttu jääb saadud ainestik mõnevõrra puudulikuks, mida ka hiljem pole enam võimalik parandada. Ometi oleks alles kõigi eelnimetatud asjaolude arvestamisel võimalik näidata, milline tähtsus on rahvajuttudel olnud ühe või teise rahva elus.

Eriti vähe on seni uurimustes käsitletud rahvajuttude funktsiooni. Kui siin võrdluseks meenutada mõningaid eesti vanade rahvalaulude liike (hällilaulud, pulmalaulud, mängulaulud jne.), siis on pikematagi selge, et igaühel neist on olnud erinev funktsioon rahva elus (hällilauludega uinutati lapsi magama, pulmalauludel on kandev osa abielu sõlmimise rituaalis, mängulaulude abil etendati olustikulisi dramaatilisi stseene jne.). Seda on kerge mõista ja sellest lauluväljaannetes sageli ka räägitakse. Kuid rahvajuttude funktsioonist minnakse mõnikord mööda isegi teaduslikes publikatsioonides.

Küllaltki levinud ja üldtuntud on seisukoht, nagu oleks meil rahvajutte vestetud peamiselt ajaviiteks ja kuulajate lõbustamiseks, mõnikord hinnatakse ka nende õpetlikkust. Kuid tuleb siiski arvestada, et aegade jooksul on suhtumine jutuloomingusse paljugi muutunud. Kaugemas minevikus, kui inimeste teadmised loodusest ja ühiskonnast olid väga algelised, suhtuti igasugusesse kunstiloomingusse, sealhulgas rahvajuttudesse, teisiti kui tänapäeval. Ilmselt üheks väga vanaks nähtuseks tuleb lugeda seda, kui rahvajuttude vestmisele on omistatud erilist tähtsust inimeste tootmisalase tegevuse mõjustamisel ja soodustamisel. Niisugune

rahvajuttude funktsioon väärib erilist tähelepanu just oma arhailisuse ja harulduse tõttu.

Käesolevat teemat pole võimalik käsitleda ainult eesti ainestiku põhjal, siin tuleb kasutada ka teiste Nõukogude Liidu rahvaste materjale. Vastavalt sellele ongi püütud järgnevas näidata, kuivõrd Nõukogude Liidu rahvastel on säilinud mälestusi rahvajuttude tootmismaagilisest funktsioonist. Nõukogudemaal on palju eri rahvaid ja rahvusi, igaüks omapärase rahvusliku kultuuriga. Mitmes paigas on rahvajutud olnud suuliselt käibel veel üsna hiljuti või on seda veel tänapäevani. Muinasjutte ja muistendeid on meil palju kogutud ja trükis avaldatud. See asjaolu annabki võimaluse selgitada ka mõningaid teoreetilisi küsimusi.

Jahipidamine on teatavasti üks raskematest ja ebakindlamatest tööaladest. Kuid paljudele rahvastele on see pikkade aegade jooksul olnud kõige tähtsamaks elatusvahendite hankimise allikaks. Võib-olla just oma ebakindluse tõttu on kõigi maailma rahvaste juures jahindusega seotud arvukad uskumused ja tavandid. Küttimine on olnud eranditult meeste tööala.

Nõukogude Liidus elab eriti Siberis palju jahindusega tegelevaid rahvaid. Mitmel neist mängib jahimaagias tähtsat osa mitmesuguste rahvaluuleteoste — ka rahvajuttude esitamine.

Jahihooajal taigas elavate Tunkinski burjaadi küttide õhtust laagrielu on kirjeldatud järgmiselt: «Õhtusel puhkeajal jutustatakse harilikult muinasjutte, lauldakse laule, mängitakse balalaikat ja omatehtud viiulit. Kõiki neid lõbustusi loetakse hädavajalikuks, sest arvatakse, et hangai (metsa peremees) annab siis rohkem oravaid ja soobleid.» [1]

«Metsa peremees» oli jahimaade kaitsevaim. Jahiõnne peeti temast olenevaks. Arvati, nagu võiks ta küttimist kas soodustada või takistada. Tema poolehoidu püüti võita ka muinasjuttude ja muusikaga. Et «peremehe» mõiste oli tekkinud animistliku mõtteviisi alusel ja seda kaitsevaimu kujutleti inimesetaolisena, omistati talle inimlikke omadusi, ka erilist kiindumust rahvajuttudesse.

Burjaatide jahikommetega üsna samalaadsed on olnud šoride jahikombed. Nemadki on mägede ja metsade «peremeeste» ja «perenaiste» heatahtlikkuse võitmiseks õhtuti ja öösiti onnis või tulelõkke ääres pilli mänginud, laulnud ja muinasjutte vestnud (ka keelpilli saatel). Mõnikord võetud jahihooajaks kaasa mõni vanem osav muinasjutuvestja, kellele ainult muinasjuttude eest antud samasugune osa saagist kui küttidele. Šori muistendite järgi on mägede «perenaisel» palju tütreid, kes ilmuvatki enamasti üksikult meeldiva neiu näol siis kuulama, kui kütt ööbimispaigas mängib ja jutustab. Nad kuulavat innukalt. Tasuks laulu, mängu ja jutustamise eest aga juhatavat või saatvat nad kütile linde ja loomi. Kuid need «tütred» olevat erootiliselt aktiivsed: kippuvat kütiga mängima, teda kõditama, pakkuvat end naiseks jne.[2]

---

[1] Е. Косыгина, Обычаи тункинских бурят при отправлении на охоту. Живая Старина 1915, пг. 1—2, lk. 024—025.

[2] Шорский фольклор. Записи, перевод, вступительная статья и примечания Н. П. Дыренковой. М.—Л. 1940, lk. XVIII — XIX, 259—271, 401.

Leidub andmeid, et veel teistelgi «Altai türklastel» olevat olnud kombeks meelitada «taiga peremeest» muinasjuttudega osava jutuvestja esituses, et küttimine oleks tulemusrikkam.[3]

Muinasjuttude vestmisele on küttimisel olles omistanud tähelepanu veel mitmed teisedki Siberi rahvad. Tuva küttidele on jutustatud muinasjutte, et «tõsta nende meeleolu, aidata neil saada osavamaks, leidlikumaks»[4]. Hakasside kohta on teada, et nad «jahil olles öösiti onnis jutustavad muinasjutte»[5]. Nanaide ehk goldide juures (Amuuri jõe alamjooksul) on jutumehele küttide hulgas tehtud suuri soodustusi. Kui aga oli kohal kaks jutustajat, siis kujunenud seal jutupuhujate võistlus. Üldse olevat goldid suured muinasjutuarmastajad[6].

Seega on rahvajuttudel Siberi rahvaste jahimaagias olnud küllaltki tähtis osa. Kasutatud allikatest otseselt ei nähtu, kas ka tuva, hakassi ja nanai kütid esitasid jahil muinasjutte «peremeeste» meelitamiseks, kuid see oleks ootuspärane.

Siberi küttide jahimaagiale väga lähedasi nähtusi leiame ka Ida-Euroopast, nimelt mordvalastelt. Mitte ainult soovitav, vaid otse kohustuslik on olnud muinasjuttude vestmine mordva jahimeeste keskel. Sellest kirjutab mordva muinasjuttude uurija A. Maskajev:

«Muinasjutul oli mordva jahimeeste arvates ka tootmismaagiline funktsioon. Mordva rahva usundi järgi metshaldjas virava (metsaema), kes kaitses metsloomi küttimise eest, oli ühtlasi kirglik muinasjutuarmastaja. Seepärast suvel lõkke ääres, talvel aga metsaonnis kolde juures jutuvestja ei jutustanud muinasjutte mitte jahimeestele, vaid *vir-avale*.

Usuti, et *vir-ava* tuleb muinasjutte kuulama ja kuulab nii kiindunult, et unustab oma karja — loomade ja lindude kaitsmise või isegi uinub muinasjutte kuulates.

Jahimehed, saabunud küttimispaigale, istusid koos jutustajaga lõkke äärde või talveonni kolde ette. Ja niipea kui jutumees hakkas muinasjuttu vestma, eemaldusid kütid üksikult ettevaatlikult ja vaikselt tule juurest, harilikult tagurpidi, ning läksid küttima, olles kindlad selles, et *vir-ava* ei märganud nende äraminekut, ei jälgi oma loomi ega või segada tulemusrikast jahipidamist.»[7]

Asjaolu, et muinasjuttude vestmisele omistati jahindust soodustavat mõju, seega erilist majanduslikku tähtsust, on aidanudki mordvalaste seas kujuneda professionaalseid muinasjutuvestjaid[8].

On põhjust arvata, et umbes samalaadseid uskumusi on levinud veel mõne muugi Ida-Euroopa rahva hulgas[9].

[3] Д. К. Зеленин, Табу слов у народов восточной Европы и Северной Азии I. Сборник музея антропологии и этнографии, т. VIII. Л. 1929, lk. 66.

[4] И. А. Вчерашняя, Тувинские народные сказки. Автореферат дисс. на соиск. уч. ст. канд. филолог. наук. М. 1955, lk. 6.

[5] Д. К. Зеленин, tsit. teos, lk. 67.

[6] И. А. Лопатин, Гольды Амурские, Уссурийские и Сунгарийские. Опыт этнографического исследования. Владивосток 1922, lk. 249—250, 256—257, 345—346.

[7] Vrd.: А. Маскаев, Мордовские народные сказки. Саранск 1947, lk. 10—11.

[8] Seals.

[9] Komide (ehk sürjanite) juures on jahimehed õhtuti jutustanud muinasjutte, lootes seega kindlustada paremat jahiõnne järgmisel päeval. Vt. А. Сидоров, Пережитки культа промысловых животных у охотников-коми. Комі Му — Зырянский край 1926, nr. 5, lk. 30.

Seega on muinasjuttude vestmisel olnud tähtis koht paljude rahvaste jahimaagias. Otsekui mingi keskuse moodustavad siin Altai rahvad — burjaadid, šorid ja muud «Altai türklased». Kuid väga lähedased on altailaste ja mordvalaste uskumused. Võrdlemiseks ongi üksikasjalikumaid andmeid ainult šoridelt ja mordvalastelt. Nii šoride «mägede peremees» kui mordvalaste «metsaema» on teineteisega väga sarnased: neid on kujutatud suurte rindadega naistena, nad tahavad jahimeest kõditada, temaga armusuhteid luua, kuid võivad ka hukutada; neile on omane ebatavaline kiindumus muinasjuttudesse. Olgu märgitud, et loodushaldjate kujutamine erootiliste naisolenditena on tuntud paljudel rahvastel. Neid tuntakse ka Kaukaasias [10], Skandinaavias [11] jm., kuid nende haldjate muinasjutuarmastuse kohta on vähem andmeid.

Jahisaagi mõjustamiseks on muinasjuttude vestmist kasutatud koos muude vahenditega. Altais esinevad üheaegselt muinasjutud, laulud ja keelpillimuusika (burjaatidel, šoridel); on märgitud ka erilisi palveid või loitse (šoridel, mordvalastel). Šorid on tähtsaks pidanud ka ettekande laadi: arvati, kui jahimees vähese saagi pärast esineb kurvatoonilise palaga, just siis tuleb «peremees» kuulama ja abistama. Mõnikord on šori muinasjutuvestja kasutanud isegi ettekande dramatiseerimist: teinud enda ette puust kujutise («peremehest»?), millele siis jutustanud vastavalt sisule kord lõbusalt, kord kurvameelselt [12]. See oli juba teadlikult arendatud ettekanne.

Erilisi abinõusid jahi õnnestumise tagamiseks rakendati mitte ainult jahi kestel, vaid ka enne seda ja pärastki. Siberi rahvastel (jakuutidel, evenkidel jt.) on olnud ulatuslikke kombetalitusi ja ohverdamisi enne jahihooaja algust; need pidid aitama kindlustada jahisaaki ning suurendama jahiloomade arvu. Ka niisuguste rituaalsete toimingute juurde (koos tantsude, pantomiimide, laulude ja muuga) on kuulunud rahvajuttude esitamine: «Vanamehed jutustasid seejuures väsimatult muinasjutte ... vestsid mitmesuguseid sugukonna muistendeid» [13]. Mõnede Siberi rahvaste juures on jutuloomingu tähtsamaiks kandjaiks olnud šamanismi kultusega seotud isikud; nii on šoride keskel muinasjutuvestjatena esinenud vanad šamaanid [14]. Ka nanaide (goldide) parematekś laulikuteks ja jutustajateks on olnud šamaanid [15]. Manside (vogulite) mitmepäevastel karupidustustel, mis järgnesid igale karu tapmisele, on traditsioonilised laulud mõnikord lauliku puudumisel asendatud muinasjuttude vestmisega. Samuti

---

[10] Д. К. Зеленин, tsit. teos, lk. 62.

[11] G. Granberg, Skogsrået i yngre nordisk folktradition. Uppsala [1935], lk. 243 jj., 294 jj.

[12] Шорский фольклор, lk. XVIII jj., 253 jj.

[13] А. Ф. Анисимов, Представления эвенков о шингкэнах и проблема происхождения первобытной религии. Сборник музея антропологии и этнографии, т. XII. М.—Л. 1949, lk. 181. Vt. ka L. Jaanits, Jooni kiviaja uskumustest. Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis II. Tallinn 1961, lk. 50 jj.; I. Paulson, Die Religionen der nordasiatischen (sibirischen) Völker. Stuttgart, lk. 64 jj.

[14] Шорский фольклор, lk. 441.

[15] И. А. Лопатин, tsit. teos, lk. 249—250, 345.

on sel puhul iga pidupäeva lõpunumbriks olnud muinasjutuvestja esinemine maskeeritult [16].

Esitatud andmeist nähtub, et paljude jahindusega tegelevate rahvaste juures on rahvajuttudel olnud ilmne tootmismaagiline funktsioon. Juttude vestmine seoses jahindusalaste rituaalsete toimingutega või jahil olles, eriti aga usalduslik vahekord jahimaade haldjatega («peremeestega») — kõige selle abil loodeti kindlustada jahisaaki ja ühtlasi suurendada jahiloomade arvu. Seega pidi ka traditsioonipärane jutuloomingu harrastus aitama suurendada töö tootlikkust, andma majanduslikku tulu. On arusaadav, et niisugune asjaolu pidi oluliselt mõjustama nii jutuloomingu arengut kui ka jutustajate-professionaalide väljakujunemist. Et see nii on olnud, selle kohta on otseseid andmeid mordvalastelt. Kuid usutavasti on nii olnud lugu mõnede muudegi küttimisega tegelevate rahvastega.

Ettekujutused jahiloomade «peremeestest» on ilmselt ürgvanad, sest need on levinud mitte ainult Aasias ja Euroopas, vaid ka Aafrikas ja Ameerikas. Nendega seotud jutulooming arvatakse kuuluvat rahvajuttude kõige vanemasse kihistusse [17]. Väga vanad on nähtavasti ka uskumused, nagu oleneks jahisaak «peremeeste» heatahtlikkusest. Nende uskumuste aluseks on totemistlikud kujutelmad imepäraste võimetega abikaasast, kes oma meest võib alati aidata ja õpetada (niisugune motiiv esineb ka paljudes imemuinasjuttudes, nagu «Luigeneiu» jt.). Kunagi kauges minevikus on jahimeeste armusuhteid totemistlike loomade ja haldjatega peetud hea jahiõnne tähtsaks eelduseks [18]. Niisugustest uskumustest ongi säilinud kajastusi nii mordvalaste kui mitme Siberi rahva jahindusalases folkloris.

Näiteid rahvajuttude vestmise tootmismaagilise funktsiooni kohta jahindusega seoses oli võimalik esitada ainult kaugematelt rahvastelt. Kuigi ka eesti jahimeeste keskel on jutuvestmine olnud tähelepandavalt levinud, jahimeeste hulgas on häid jutumehi ning leidub erilisi jahimeeste juttegi, puuduvad meil siiski andmed; et nende vestmist siin oleks ühendanud jahisaagi kindlustamise või suurendamise taotlusega. Niivõrd kui teada, on meie jahimeeste keskel jutte räägitud lihtsalt ajaviiteks, lõbustamiseks ja meelelahutuseks. Ent kaugemas minevikus on siingi olukord võinud teisiti olla.

*

Jahindusele kui elatusalale on arenguloolisel lähedane kalastus kui samuti väga vana majandusharu. Sageli nad esinevadki paralleelselt. Ka Eesti kõige vanemad elanikud on teatavasti olnud kütid ja kalurid.

Mitmes paigas on ka kalurid väga elavalt jutuloomingut harrastanud.

---

[16] A. Kannisto, Über die Bärenzeremonien der Wogulen. Liber saecularis I. Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft XXX. Tartu 1938, lk. 221, 226—227.

[17] L. Röhrich, Die Sagen vom Herrn der Tiere. Internationaler Kongress der Volkserzählungsforscher in Kiel und Kopenhagen (1959). Vorträge und Referate. Berlin 1961, lk. 341—349.

[18] Е. М. Мелетинский, Герой волшебной сказки. Происхождение образа. М. 1958, lk. 12.

Mõnikord on jutumehe osavõttu kaugemale püügiretkele minevate kalurite kollektiivist väga oluliseks peetud.

Üksikasjalikum sisuline motiveering on nende ridade kirjutajale silma puutunud ainult Siberis elavailt šoridelt. Šorid on veekogude haldjaid («peremehi») pidanud kalade ülevaatajaiks ja levitajaiks, igal veekogul olnud oma «peremees». Kõige võimsamat nende hulgas, keda on peetud teiste ülemaks, on kujutletud suurekasvulise naisena, kellel on pikad juuksed ja suured rinnad. Temale on omistatud erootilisi tundeid ning erilist huvi rahvajuttude vastu. Tema poolehoiu võitmiseks on sealsed kalurid püügil olles jutustanud «kõige ebaviisakamaid lugusid» ning kiitnud teda juttudes ja lauludes. On usutud, et siis annab «perenaine», kellele niisugused lood pidid eriti meeldima, kaluritele rikkaliku saagi [19]. Seega oli šori kalurite muinasjutuvestmine mõeldud otseselt veekogu haldja poolehoiu võitmiseks, et kalurite töö oleks tulemusrikkam. Veekogude «peremeestele» omistasid kalurid samasuguseid omadusi ja kalduvusi nagu kütid mägede ja metsade «peremeestele». Eriti ohtlikeks peeti veekogude haldjaid kevaditi. Siis toodi neile ohvriande. Kardeti, nagu võiksid nad vihastumise korral uputada kaldaäärsed asulad [20]. Veekogude, mägede ja metsade «peremehed» ja «perenaised» esinevad tegelastena ka šoride muinasjuttudes ja kangelaspoeemides. Ühes muinasjutus näiteks päästab peategelane veehaldja poja, kes kala kujul on võrku sattunud. Tänutäheks annab veekogu «peremees» talle koera, kes hiljem muutub kauniks neiuks, saab noormehe naiseks ning õpetab ja aitab teda [21].

Mis puutub «peremeestele» vestetud juttude laadi, siis oli neile iseloomulik erootiline kallak. Mitte ainult veekogude, vaid ka metsade ja mägede «perenaistele» on vestetud frivoolse sisuga jutte. On isegi usutud, et «mida ebaviisakam muinasjutt, seda enam ta neile meeldib» [22]. Niisugune juttude laad on arvatavasti olnud ühenduses sigivusmaagiaga.

Kuigi šorid on ainsad, kelle kohta autor on kirjandusest leidnud andmeid, et nad on rahvajutte kasutanud kalastusalases tootmismaagias, ei tohiks see siiski olla midagi erandlikku või juhuslikku. Küllap on analoogilisi uskumusi esinenud muudelgi rahvastel. Sellele viitavad mõned erilised asjaolud.

Nõukogude Liidus on kaluriartellid varemalt mitmes paigas eriti hoolitsenud selle eest, et püügiretkel oleks kaasas ka muinasjutuvestja või laulik, kellele on töö juures tehtud mitmeid soodustusi või arvestatud kunstilise meelelahutuse eest lisatasu. Kui oli tegemist vanema isikuga, on sellele ka ainult jutustamise ja laulmise eest antud teatud osa saagist [23]. Seejuures paistavad silma mõned kindlad rajoonid, kus niisugune sõnakunstiharrastus on olnud eriti levinud: Siberis Baikali järve ümbruses, Euroopas aga Karjala ANSV järvede ja Valgemere ääres. Jutustamine ja

---

[19] Шорский фольклор, lk. XIX.
[20] Seals.
[21] Seals., lk. 236.
[22] Seals., lk. XIX.
[23] М. Азадовский, Русские сказки. Избранные мастера I. 1932, lk. 24; Р. Липец, Рыбацкие песни и сказки. М. 1950, lk. 155.

laulmine on sel puhul olnud küll ainult kalurite lõbustamiseks, kuid kaugemas minevikus on võidud sellele omistada ehk muudki eesmärki.

Sellega seoses väärivad märkimist ka mõned motiivid vanades eepilistes rahvalauludes. Vene bõliinades esineb korduvalt motiiv, nagu võiks laulmine vaigistada merd («et see vaiksemaks jääks meri sinine»[24]). Bõliinas «Sadko» võidab nimikangelane kandlemänguga merehaldja erilise poolehoiu. Karjala ANSV alal ja Põhja-Venes ongi bõliinasid palju lauldud just kalapüügil olles[25].

Karjalast on saadud ka soome rahvaeepose peamised koostisosad. Need aga näivad kajastavat väga vana, laadilt šamanistlikku laulukultuuri, mille kandjaiks on olnud kalastajad ja küttijad. «Kalevala» peakangelaseks on Väinämöinen; temaga seotud laulutsükkel oli kõige täielikumal kujul säilinud Karjala kalastajate juures. Väinämöise kuju on uurijad tõlgitsenud kui mitmekülgset inimeste ja vaimudemaailma vahendajat — šamaani, loitsijat, ühtlasi ka kui suurt laulikut, kandlemängijat[26]. See kuju muutubki meile arusaadavamaks, kui meenutada mõnede Siberi rahvaste (näit. goldide jt.) šamaane, kes veel üsna hilisel ajal on olnud ühtlasi ka rahva poeetilise loomingu kandjad ja edasiarendajad[27].

Soome ja eesti rahvaluules on hästi tuntud vana lüroeepiline rahvalaul imepärasest kandlest ja selle mängimisest. XVIII sajandil on selle laulu teisendeid Soomes kasutatud loitsu funktsioonis, kalastajad ja jahimehed on nende esitamisega lootnud kindlustada head saaki. Lauludes pöördutakse Väinämöise poole, et ta oma võluva kandlemänguga kokku meelitaks kõik metsloomad ja kaladki, et tuleksid kuulama ka nende kaitsevaimud — vee-emand ja metsaemand[28]. Nähtavasti kajastuvad selles igivanad kujutelmad, nagu võiksid kütid ja kalurid oma töötulemusi oluliselt mõjustada imevõimelise muusika ja sõnakunsti abil; kõige kauemini on niisugused uskumused säilinud Siberi rahvaste juures.

*

Esitatud andmetest selgub, et Nõukogude Liidu rahvastel on säilinud mälestusi rahvajuttude vestmise tootmismaagilisest funktsioonist. Mõnes paigas on sellesse tõsiselt suhtutud veel käesoleva sajandi algul. Niisuguste uskumuste tekkimine seletub nähtavasti asjaoluga, et algelised hõimud on vajalike elatusvahendite hankimisel oma ettevõtte toetamiseks ja kindlustamiseks rakendanud samuti kunstilise loomingu kogu arsenali, muuseas ka rahvajutte. Seega on proosalooming arenenud seoses inimeste raske tööga. Arvukamalt on sellealaseid andmeid just niisugustelt rahvastelt, kelle majanduselus on jahindusel olnud eriti tähtis koht. Seetõttu võib arvata, et uskumused, nagu oleks võimalik saaki mõjustada rahva-

---

[24] Bõliinad. Valimik vene rahva kangelaslugusid. Tallinn 1955, lk. 172.
[25] Vt. Русское народное поэтическое творчество, т. II, кн. I. М.—Л. 1955, lk. 197 jj.
[26] M. Haavio, Väinämöinen. Porvoo 1950, lk. 309 jj.
[27] Vrd. И. А. Лопатин, tsit. teos, lk. 249—250, 256—257, 345.
[28] M. Haavio, tsit. teos, lk. 205 jj., 220 jj.

juttude abil haldjate vahendusel, on ehk tekkinudki algselt seoses jahindusega, kuid hiljem üle kantud teistelegi tööaladele [29].

Väga vana nähtus on ka loomariigi «peremeeste» kujutamine naisolenditena; see viitab võimalusele, et niisugused kujutelmad on tekkinud matriarhaadi ajastul.

Nagu näitavad teated mõnedelt Siberi rahvastelt, on algelistes oludes elavate hõimude kunstiloomingu kandjaiks sageli olnud šamaanid. See asjaolu on ilmselt soodustanud maagilise funktsiooni omistamist igasuguste sõnaloomingu ja muulaadilisegi kunstiloomingu teoste esitamisele. Rahvajuttude pajatamise oskuse majanduslik tähtsus on aga omakorda soodustanud professionaalsete jutustajate väljakujunemist.

Rahvajuttude esitamisega seotud uskumused ja tavandid kajastavad ka väga vanu ajaloolisi suhteid hõimude ja rahvaste vahel; nende suhete selgitamist on vaja jätkata ka rahvaluule andmeid kasutades. Rahvajuttude käibimise ühiskondliku tausta selgitamisele tuleb pöörata senisest rohkem tähelepanu. Peaks kujunema üldkehtivaks nõudeks, et rahvajuttude teaduslikud väljaanded sisaldaksid andmeid ka juttude funktsiooni kohta, samuti ka sellest, kus, kuidas ja kellele on jutte esitatud, millist tähtsust rahvas neile on omistanud, kes on olnud jutustajad jne. Kui niisuguseid andmeid oleks arvukamalt ja tihedamalt, saaks teha olulisi järeldusi rahvajuttude ühiskondliku tähtsuse, nende olemuse ja leviku kohta [1].

Etnograafiamuuseumi aastaraamat XX. Tallinn 1965, lk. 67—75.

Märkus 1. Artiklist jääb mulje, et meil on rahvajuttude funktsiooni kohta teab kui palju andmeid, ainult neid ei kasutata. Kuidas on olukord tegelikult?

Et rahvajuttude olemuse mõistmiseks on vaja tunda nende funktsiooni, see pole tänane avastus. Hästi mõistis seda juba Fr. R. Faehlmann (vt. tema «Muistendid» teoses *Muistendid Kalevipojast*, lk. 70 jj.). Ta jälgis Kalevipoja-muistendite esitamist just loomulikus olukorras — mitte folkloristist küsitlejale ei jutustatud, vaid oma sotsiaalse grupi liikmetele. Nii on toiminud ka M. Proodel (Hiiemäe) metsameeste sotsiaalses grupis. Aga kes veel? Kui Juhan Liiv *Varjus* andis jutustamisest sellise elava pildi, siis pidi ta midagi seesugust ehtsalt läbi elanud olema. Välja mõtelda ei saa. Aga puuduvaid andmeid praegu koguda? Tootmismaagilist funktsiooni ei tunne rahvas ju ammugi enam. Aga see pole ju ka rahvajuttude ainus funktsioon. Kunstiloomingu (seda on ju ikka ka muistend) didaktiline, kriitiline, kompensatsiooniline, esteetiline, seejuures ka meelelahutuslik aspekt on ju ometi kah olemas. Nende taipamiseks peab ehtsat, mitte ainult laboratoorset jutustamist näinud olema, jutustaja ja kuulajate käitumist vaatama. Jutu esitaja kogujale ei oska sel teemal midagi seletada. Uurijal, jutustajal, kuulajal — igal on oma vaatenurk. Keda asetab Viidalepp süüpinki, et meil seesugused andmed praktiliselt puuduvad? Miks tsiteerib Viidalepp omagi artiklis NSV Liidu teiste rahvaste ja soome autoreid, jätab eesti materjalid kasutamata (kui nad ikka on olemas)?

Viimaseaegseis muistendiväljaannetes on kasutatud andmeid ka funktsiooni, esitusviisi ja esitajate kohta nii palju kui neid on olemas (või kättesaadavad). Ja andmetega lauludegi funktsiooni kohta pole asi oluliselt parem.

---

[29] Jutustamise maagilist seost karjandusega on autor käsitlenud ühes oma varasemas artiklis (vt. R. Viidalepp, Rahvajutustaja rahva hulgas. Etnograafia Muuseumi aastaraamat XVI. Tallinn 1959, lk. 293—295).

RICHARD VIIDALEPP

(1904)

RAHVALUULEKOGUDE EVAKUEERIMINE JA REEVAKUEERIMINE 1944. AASTAL 1969.

Millest see algas?

Riiklik Kirjandusmuuseum (praegune Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum) moodustati teatavasti nõukogude ajal, 1940. aastal, Eesti Rahva Muuseumi neist osakondadest, mis töötasid Aia tn. 42, s. o. Eesti Rahvaluule Arhiivist, Eesti Kultuuriloolisest Arhiivist, Arhiivraamatukogust ja Eesti Bibliograafia Asutisest. Eesti Rahva Muuseumi etnograafilised kogud (praegune Eesti NSV Riiklik Etnograafiamuuseum) asusid siis Raadi lossis Tartu lähedal. Saksa okupatsiooni ajal (9. X 1942) likvideeriti Kirjandusmuuseum kui iseseisev asutus. Folkloristlik osakond viidi eri instituudina ülikooli filosoofiateaduskonna alluvusse (nimeks sai ta Tartu ülikooli Eesti Rahvaluule Arhiiv), muud osakonnad aga liideti ülikooli raamatukoguga.

[— — —]

Kui 1943. a. sügisel sai teatavaks, et Kirjandusmuuseumi maja Aia tn. 42 tahetakse anda saksa sõjaväelaste kasutada, ei suudetud seda algul uskuda. Just siin oli tehtud vajalikke ümberehitusi, rajatud tulekindlaid ruume, ehitatud spetsiaalsed riiulid suure arhiivraamatukogu paigutamiseks jne. Maja oli muudetud väärtuslike kultuurivarade eriti sobivaks hoiupaigaks. Loodeti, et ülikooli juhtkond kaitseb neid asutusi, mis nüüd olid tema alluvuses. Soovitasime pakkuda sõjaväelastele mõnda teist maja, sest mingisugust erilist pretensiooni just s e l l e maja saamiseks neil meie teada ei olnud. Juhtisime tähelepanu asjaolule, et muuseumi tühjakstegemine võtab paratamatult aega, et siinse sisseseade väljalõhkumine tundub mõttetu jne. Kuid mingisuguseid vastuväiteid ei arvestatud ja lõpuks tuli siit välja minna isegi kiirendatud korras. Niiviisi sai Kirjandusmuuseumi töötajaile selgeks, et ülikooli juhtivad tegelased ei püüdnudki muuseumi huvisid kaitsta.

Esialgu ei tulnud ERA-l kaugele kolida, vaid ainult kõrvalmajja (Aia tn. 46), kus saadi kasutamiseks ülikooli Geoloogia Instituudi auditoorium. Sinna viidigi (alates 26. X 1943) kartoteegid, kapid, töölauad, käsiraa-

matukogu jm. ning töö võis jätkuda, kuigi ainult piiratud ulatuses. Senises hoones jäi meie kasutada tulekindel hoidla keldrikorrusel, kus hoiti käsikirjalisi fonde. Kuid õige varsti komplitseerus olukord ka uues asukohas. Auditoorium võeti sõjaväelaste kasutada. Pidime kolima korruse kõrgemale. Meie otsesesse naabrusesse ilmusid sajad mobiliseeritud mehed. Algul ei juletud neile relvi anda, vaid hoiti neid niisama koos; eks siis pikutasid õlgedel, sõid kaasavõetud toidumoona, napsitasid ja suitsetasid mis kole. Suits tungis sinnagi, kus asus ERA. Tekkis põhjendatud kartus, et siin võib ootamatult tuli lahti minna.

Et ka sõjamürin pidevalt lähemale nihkus, kerkis päevakorrale kiireloomuline ülesanne evakueerida ERA kuhugi maa-asulasse, kus võiks ära oodata rindejoone ülemineku ja nõukogude korra taastamise. Oli ju selge, et kõige tähtsam, mis niisugusel ebakindlal ajal tuleb teha, on rahvuslike kultuurivarade kaitsmine võimalike sõjakahjude eest, nende säilitamine tulevastele põlvedele.

Evakueerimisele eelnes ERA kõigi kogude hoolikas sissepakkimine. Selleks aitasime ise valmistada sobivas suuruses kaste (45×55×25 sm). Need vooderdati pakkimispaberiga. Köited ja mapid asetati niiviisi, et seljakirjad jäid pealepoole, nii oli kastide sisu kergesti kontrollitav. Fonograafirullid ja muud põrutamist kartvad esemed pakiti eriti hoolikalt sisse puitvillaga. Kastidesse pandi kõik ERA varad: rahvaluule originaalid, koopiad, kartoteekide sisu koos sahtlitega, registrid, käsiraamatukogu, raamatuladu, aparaadid. Kõik kastid signeeriti ja nummerdati, nende kohta peeti ranget arvestust. Otstarbekas pakkimine, nagu hiljem selgus, kergendas oluliselt transportimist. Kõiki kaste tuli evakueerimise ja reevakueerimise käigus palju kordi tõsta ja laadida. Pakkimise kestel kaaluti läbi ka võimalused kogude hoidmiseks Tartus mõnes muus hoones. Kõne all oli ülikooli peahoone kelder, mis oli võlvitud laega; ruumi oli seal enam kui küllalt, aknadki kergesti kinnimüüritavad. Takistus tuli aga hoopis mujalt: selgus, et nimetatud kelder oli reserveeritud varjendiks saksa sõjaväelastele.

Tartus tegutses siis eriline kultuurivarade evakueerimise komisjon (allus haridusdirektooriumile), kes selgitas välja kohad, kuhu varasid võiks varjule viia. Enamasti tulid kõne alla vanad mõisahooned, kus leidus kuiv kelder. Komisjon oli mõnevõrra abiks ka transpordi korraldamisel. Et 1944. a. algul oli selle komisjoni esimeheks prof. G. Ränk, kes samal ajal oli ühtlasi ERA juhataja, siis oli lootust saada vähemalt ERA tähtsamaile fondidele kõigiti sobiv varjupaik. Esialgu näis soodsaid kohti olevat üsna paljugi. Valisime nende hulgast välja Koluvere lossi (Kullamaa lähedal praeguses Haapsalu rajoonis), kuhu pidi viidama veel muidki kultuurivarasid. Oli arvamine, et seal võib-olla jätkub põrandapinda isegi mõneks tööruumiks. Vastavalt neile kavatsustele vormistati nende ridade autorile ka vajalikud dokumendid, milles oli öeldud, et olen «volitatud ja õigustatud tegema korraldusi ja astuma samme, mis tagaksid võimalikult otstarbekohase arhivaalide paigutamise ja hoidmise Koluvere lossis selleks varutud ruumides». Kui aga asjad olid pakitud ja ärasõidupäev lähedale jõudis, teatas prof. Ränk ootamatult, et Koluverre ei saavat Tartust enam midagi saata: seal olevat vähe vaba ruumi ja pea-

legi asub see koht liiga kaugel. Ta nimetas Pilistveret ja mõnda teist lähemat paika ning soovitas tegutseda kiiresti: «Võib-olla varsti ei jää enam sedagi võimalust.» Valisin Pilistvere ja Lustivere. Seejuures arvati, et Pilistvere võiks olla ka ajutiseks varjukohaks (ei olnud teada, millised panipaigad seal on, sest keegi polnud kohal käinud) ja hiljem võiks sealt veel mujale edasi minna. Üldse jäi Koluvere lõpliku sihtpunktina päevakorrale; alles 1944. a. aprillis sain ülikoolist kirja, et olen komandeeritud «üheks kuuks Koluveresse ühenduses Eesti Rahvaluule Arhiivi evakueerimisega». Tegelikult kujunesid asjaolud siiski niiviisi, et me kunagi Koluveresse ei jõudnud.

Pilistveres ja Lustiveres

Juba 1943. a. lõpul ja 1944. a. algul evakueeriti osa ERA põhikogusid (Andersoni kogu, ERA albumite kogu ja mõned väiksemad kogud), koopiaid (rahvalaulude I koopia jm.) ja mööblit Aru mõisa (Elva lähedal). Sinna viidi ka osa arhiivraamatukogu ja käsikirju. Valvuriks oli Arul Kirjandusmuuseumi endine direktor M. Lepik ja tema asetäitjaks H. Tampere, kelle alaliseks asukohaks oli Tartu.

Pilistverre viidi kõige tähtsamad käsikirjalised originaalkogud (Hurda, Eiseni, ERA, EÜS-i kogu, vanad kogud, fonogrammid ja heliplaadid), osa registreist ja vähesel määral uskumuste-kommete koopiaid. Nende kõige väärtuslikumate varade valvamise võttis autor enda peale. Oli kavatsus hooldada neid pidevalt, mitte kuhugi maha jätta, vaid pärast rindejoone üleminekut jälle Tartu tagasi toimetada.

ERA tähtsamad põhivarad saabusid Pilistverre kahe autokoormaga 17. märtsil 1944. Oli reedene päev, külm ja tuisune. Kohale jõuti õhtu eel. Esialgu võttis aega paigutamisvõimaluste selgitamine. Kõige sobivamaks osutus Pilistvere kiriku külgmine mittekasutatav eeskoda, mis oli võlvitud laega ja ilma akendeta. Sinna paigutatigi kõik, mis esimese vooriga oli toodud.

Endale ja oma perekonnale (naine ja kaks väikest last) sain peatuskohaks väikese toa kirikumõisas.

Järgmisel päeval saabus üks koorem Eesti Keele Arhiivi (EKA) materjale, mis paigutati samuti kiriku eeskotta. Teine koorem tuli Eesti Rahva Muuseumist ja sellega oli kaasas prof. G. Ränk. Temaga koos vaatasime üle kõik võimalikud ruumid, kuhu Pilistveres saaks ajutiselt paigutada evakueeritud kultuurivarasid. Võeti arvele kiriku tornialune eeskoda, samuti osa koorialusest ja siseruumist. Sobiv tundus ka kivist kabelihoone kalmistul. Kirikumõisa all oli suur võlvitud laega kartulikelder, kuid see oli nii korratus olekus, et seda kasutada ei saanud.

Selle visiteerimise tulemuseks oli, et järgnevatel päevadel suunati Tartust Pilistverre mitu autokoormat Eesti Rahva Muuseumi varadega. Need paigutati põhiliselt kirikusse ja kabelisse, väiksemal määral ka kiriku külgmisse eeskotta rahvaluule ja keelematerjalide juurde. Üldse saabus Pilistverre 16 autokoormat. See, et materjale paigutati ka kabelisse ja kasutatavasse kirikusse, oli ainulaadne ja sai võimalikuks ainult selle tõttu, et Pilistveres oli algusest peale alaliselt kohal olev valve.

Et Eesti Rahva Muuseumist algul kedagi valvuriks ei tulnud (alles 19. juulil saabus selleks Hilja Sild), osutus nende ridade kirjutaja tegelikult ka kõigi saabuvate etnograafiliste varade vastuvõtjaks, ärapaigutajaks ja hooldajaks, kuigi niisugust kohustust mulle antud ülesannete hulgas fikseeritud ei olnud. Tõepoolest oligi rohkem muret, tegemist ja vaevanägemist just ERM-i varadega. Need nõudsid palju ruumi ja seetõttu paigutati nad mitmesse kohta, peamiselt kirikusse ja kabelisse. Saabuvate koormatega polnud alati kaasas laadijaid või neid oli vähe, tekstiilidega täidetud kirstud olid aga hiiglarasked. Mõnikord nõudis nende kohalepaigutamine päris üle jõu käivaid pingutusi. Tuli abiks kutsuda kohapealseid inimesi. Minu tolleaegses märkmikus on sissekanne: «24. III 1944 saabus Eesti Rahva Muuseumist kolm autot. Üks koorem veel kirikusse, kaks kabelisse (peamiselt tekstiilesemed). Reega veeti. Sai kasutada kellegi hauakaevaja hobust. See hõlbustas kohaletoomist märksa, sest autod ei saanud surnuaia väravast sisse sõita.» Pilistveres olid Eesti Keele Arhiivi ja Emakeele Seltsi materjalide valvuriteks algul Aili Univere, kes elas seal koos emaga, Elisabet Rääk ja Paulopriit Voolaine. Hiljem saabus sinna ka Salme Tanning.

Osa ERA varasid — raamatukogu, raamatuladu, mitmesuguseid koopiaid, mööblit jm. — viidi märtsi lõpul ja aprillis-mais Lustivere mõisa (Põltsamaalt 7 km) keldrisse varjule. Sinna asusid valvuritena Olga Jõgever ja Salme Lõhmus. Nad hooldasid seal teistegi asutuste varasid ning jäid kohale kuni reevakueerumiseni.

Ruumid, mis Pilistveres kultuurivarade paigutamiseks kasutusele võeti, olid muidugi juhuslikud ja ebasobivad. Algul kavatseti neid küll mõnevõrra kohandada, täielikult kasutusele võetud ruumide uksed katta plekiga jne., kuid selleks puudusid materiaalsed võimalused. Kevade poole hakkasid kogud kannatama niiskuse all. Kaste tuli aeg-ajalt avada ja tuulutada. Rahvaluule- ja keelematerjale tuulutati nende hoiuruumis. Tekstiile kuivatati ja tuulutati väljas heleda päikese käes; seda tegid Eesti Rahva Muuseumi töötajad (H. Sild jt.). Pidev järelevalve evakueeritud kogude üle, nende seisukorra sagedane kontrollimine, niiskuse vastu võitlemine — need olidki põhilised valvurite ülesanded. Kuid ainuüksi sellega ei piirdutud. Folkloristid püüdsid jätkata ka oma tavalist museoloogilist tööd: koostati uuematele kogudele sisuregistrit ning valmistati sedelkoopiaid (S. Lõhmus), kopeeriti masinal pikemaid tekste ning korraldati materjale (O. Jõgever) või jätkati rahvaluule kogumist oma kodukohas (Selma Lätt Paistus). Herbert Tampere hooldas Tartu jäänud varasid, jätkas nende pakkimist ja evakueerimist ning pidas sidet ülikooliga, kuni ta 1944. a. juunis tervislikel põhjustel maale (Rannu valda) siirdus. Sellest peale kujunes ainsaks keskuseks Pilistvere, kust peeti ühendust asutuste ja isikutega, mujal asuvate kaastöötajate ja korrespondentidega. Põhimõtteks oli: võimaluste piirides rakendada ja säilitada kõik töötajad, mitte unustada erialast töötamist ka evakueerituna, mitte paanikasse sattuda ega plehku panna.

Pilistveres ja Lustiveres ei põhjustanud olustikuline külg esialgu tõsisemaid häireid, kuigi raskusi muidugi oli. Tartus väljaantud kaartide järgi sai toiduaineid osta Võhmast ja Põltsamaalt. Paljugi eest tuli

siiski ise hoolitseda, otsida lahkeid taluinimesi ja luua nendega sõbralik kontakt. Ka küttematerjali hankimiseks tuli Pilistveres kulutada mitmeid päevi ning käia isegi turvast lõikamas [1].

[— — —]

Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed VI. Tallinn 1969, lk. 169—174.

Märkus: 1. Järgmises osas kõneleb autor arhiivimaterjalide sunnitud üleviimisest Läänemaale, töötamisest seal suurte raskuste saatel kuni sakslaste minemakihutamiseni. Reevakueerimine Tartusse algas 27. okt. 1944. Edasi kirjutab Viidalepp: «Et rahvaluulekogud olid otstarbekalt pakitud ning hoolikalt säilitatud, saadi need tarvitamiskorda seada lühikese ajaga ja neid võis peagi ülikooli õppetegevuse huvides kasutusele võtta, nagu oligi kavatsetud. Juba 6. märtsil 1945 tutvus grupp Tartu Riikliku Ülikooli üliõpilasi Kirjandusmuuseumis rahvaluulekogudega. Aga õppejõud kasutasid neid juba enne seda.»

EDUARD KUBJAS

(1896)

RAHVALAULULE KOHTA ESTEETILISES KULTUURIS! 1967.

Kõige omapärasema ja kunstiliselt väärtuslikuma osa meie rahvaluulepärandist moodustavad vanad, nn. regivärsilised rahvalaulud. Neid on kogutud ja talletatud saja tuhande ringis, kuid trükis on neist avaldatud teaduslike tekstidena ümmarguselt seitse tuhat.

Esteetilise kultuuri rikastamiseks oleme rahvalaule puudulikult kasutanud. See torkab veel teravamalt silma, kui kõrvutame olukorda rahvamuusika osaga heliloomingus, kus saavutused on märksa tõhusamad. Vähe oleme püüdnud lahendada küsimust, kuidas rahvalaule kunstiväärtuslike luuleteostena oma eluõigustesse seada ja tänapäeva inimese esteetilisi vajadusi teenima panna. Ikka oleme jäänud kuhugi poolele teele, hoolimata rikkast lauluvarast, hoolimata teiste kultuurrahvaste eeskujust, kes on küsimuse juba ammu lahendanud. Meilgi tuleks oma mõtlemised selle probleemi üle ükskord lõpuni mõelda.

Kui lahenduse annaks see, et rahvalaulude seast välja valida kaunimad ja teha rahvale kättesaadavaks, oleks asi päris lihtne. Kuid lalutekstid, nagu nad on üles kirjutatud, kahjuks ei võimalda seda kõige lihtsamat lahendust. Raskused selguvad, kui tutvuda rahvalaulude saamisprotsessiga ja nende kirjapanekutega.

Algul lõi laulu tervikuna ja kandis seda ette üksikisik, laulik. Kui laul rahvale meeldis, hakkas ta ajas ja ruumis suuliselt levima, ühtlasi muutuma. Iga laulik[1], kes selle laulu oma repertuaari võttis, lisas talle omapoolseid sugemeid või jättis sealt midagi välja, muutis laulu esialgset kuju [1]. Sagedasti liideti alglauluga ka teisi laule või nende osi. Nii tekkisid laulude teisendid, v a r i a n d i d, mis aga säilitasid oma põhikoe ja traditsioonilise vormi [2]. Rahvalaulud on seega pidevas muutumises. Ühe laulu variandid kokku moodustavad selle laulu t ü ü b i. Sinna kuuluvate variantide arv võib ulatuda kahest kuni mitmesajani. Näiteks «Kalevipojaski» kasutatud «Salme laulust» on üle kolmesaja variandi. Mõnikord moodustavad ühe laulutüübi laiemalt levinud variandid maakohati alatüüpe, versioone [3].

Et laulude kogumise ajal oli regivärsiline rahvalaul enamasti juba hääbumas ja säilis passiivselt veel vaid laulikute mälus, siis mõjustas

[1] Laulikuks nimetatakse nii laulu loojat kui ettekandjat.

laulude kuju rohkemal määral ka unustamine. Paljudest lauludest on seetõttu säilinud ainult katkendid. Juba mainitud «Salme laulu» variantide pikkus algab kümnest värsist ja ulatub ligi kahesaja kolmekümneni. Igasugused variantide pikkuse vahed loomulikult ei olene muidugi alati unustamisest, vaid ka muudest põhjustest.

Tavaliselt on saadud erinevaid tulemusi laulude üleskirjutamisel vastavalt sellele, kas laulu tekst on kirja pandud dikteerimise või laulmise järgi. Rahvalaule esitati alati lauldes, seepärast on tekst assotsieerunud viisiga. Etteütlemise korral langes viisi toetav osa ära. Juba möödunud sajandi algupoole väljapaistev vene folklorist P. Kirejevski, [4] kes kogus ise rahvalaule ja organiseeris seda ka kaastööliste kaudu, nõudis, et laulud kirjutatagu üles etteütlemise järgi ja kontrollitagu siis laulmise järgi. Ka J. Hurt nõudis, et laulud pandaks kirja võimalikult laulmise järgi. Ainult etteütlemise järgi üleskirjutamisel kannatas peale muu ka värsimõõt: laulikud jätsid ära arhailisi sõnalõppe, muutsid sõnade järjekorda ja jätsid sõnu vahele. Vigu tegid ka üleskirjutajad.

Kui lauluvariandid levisid mitmesse eri murret kõnelevasse maanurka, siis omandasid nad kas täielikult või osaliselt vastava maakoha murdekeele. See sundis tihti muutma ka sõnastust. Rahvalaulude keeles on rohkesti arhailisi vorme, mis tänapäeva keelest on kadunud. Et nende tähendust ja õiget kuju palju enam ei tuntud, siis tehti ka nendes vigu.

Nagu näeme, tuleb rahvalaulude esteetilise (kunstilise, rahva-)antoloogia ettevalmistamisel seisukoht võtta mitmes asjas, eeskätt laulude terviklikkuse ning puudujääkide ja vigade suhtes. Neid küsimusi on püütud lahendada mitmeti.

Pisut ajalugu. Rahvalaulude rahvaantoloogiaid on tehtud juba sajandeid tagasi. Tavaliselt olid neis koos nii rahvalaulud kui ka kirjanduslik luulelooming. Mõned antoloogiad on omal ajal saanud tähtsaks ühiskondlikuks ja kultuuriliseks teguriks, näiteks Inglismaal Th. Percy inglise ja šoti ballaadide kogu «Muistse inglise luule reliikviad» («Reliques of Ancient English Poetry», 1765), Saksamaal J. G. Herderi «Rahvalaulud» («Volkslieder», 1778—1779; hilisema pealkirjaga «Stimmen der Völker in Liedern») ning A. v. Arnimi ja C. Brentano «Poisi võlusarv» («Des Knaben Wunderhorn», 1806 ja 1808), Soomes E. Lönnroti «Kanteletar» (1840—1841). Nii «Reliikviate» kui ka «Võlusarve» laulutekste parandasid koostajad oma äranägemise järgi. Mõlema teose autoritele tegid filoloogid pärast etteheiteid rahvatekstide muutmise pärast, nimetades seda isegi võltsimiseks. Kuid autorid kaitsesid end. Ei olevat mingit võltsimist, küll aga olevat püütud kõrvaldada lauludes leiduvaid lünki ja puudusi, mis oleksid takistanud arusaamist ja nautimist. Percy võrdles «Reliikviate» eessõnas ballaadide luulet külast saabunud noore naisega, kelle sassis juuksed on tema, autor, inglise seltskonna jaoks siledaks kammitud.

Õigus paistab olevat mõlemal poolel: ühel teaduse, teisel kunsti aspektist lähtudes. Kas nende vastandlikud vaated on üldse sobitatavad? Kus on piir, millest redigeerija ei tohi üle astuda? Kas ei ole tulemus tähtsam kui teed, mis sinna viivad?

Üks esimesi, kes rahvalaulude redigeerimisel lähtus kindlatest seisu-

kohtadest, oli eespool mainitud P. Kirejevski. Tema eesmärk oli saavutada rahvalaulu originaalkuju variantide liitmise teel. Ta eitas rahvalaulude vaba kirjanduslikku töötlemist, mida praktiseerisid Percy ning Arnim ja Brentano. Ta ei asetanud kunstilist eesmärki otseselt, küll aga kaudselt. Ta ihales laulude muistset kuju ja see pidi tema arvates juba iseenesest olema kõige ilusam. «Kirejevski käsitas iga laulu rohkearvulisi variante kui mingi tervikliku teksti moonutatud tükke,» ütleb M. Azadovski oma «Vene folkloristika ajaloos». «Ühtedes lauludes oli hästi säilinud muistne süžee, kuid võis täheldada stiili allakäimise jooni; teistes, vastupidi, oli süžee kängunud, kuid nad paistsid silma kunstipärasusega, kujundlikkusega, rahvaluule stilistika rikkusega; kolmandad olid säilitanud teistest paremini rahvaliku stiili vormid jne. Kirejevski püüdiski taastada kujutletavat musterteksti (mis tegelikkuses vaevalt kunagi oli eksisteerinud). Oma rekonstrueerimistöös kasutas ta ainult ehtsat, rahvalikku ainestikku. Ta koostas laulu mitmest variandist: aluseks võttis ta mingisuguse tema poolt parimaks arvatud teksti ja tegi selles mitmesuguseid muudatusi teiste variantide põhjal või täiendas mingite epiteetidega, kujunditega, süžeeliste elementidega või kõrvaldas mingisugused jooned või asendas üksikud värsid värssidega teistest tekstidest, mis olid seoses antud süžeega, kuid igal juhul kasutas ta ainult olemasolevat materjali ega leiutanud midagi ise.»[2] P. Kirejevski ühtlustas ka keele, kuid säilitas rahvalikud vormid ja sõnad. Peamiselt meetrumi parandamiseks asendas ta mõne sõna teisega, viis sisse või vahetas nimesid, eriti pulmalauludes, jne.

Siin on tegemist suurelt osalt samade põhimõtetega, mida kasutas «Kanteletari» koostamisel E. Lönnrot. Tema rakendas seda meetodit just esteetilistel eesmärkidel ega otsinud mingit algkuju. Algkuju taastamise teoreetilise aluse andis alles pärast Lönnroti Julius ja Kaarle Krohni kuulus geograafilis-ajalooline meetod. K. Krohn peabki rahvalaulude esteetilise redaktsiooni lähtealuseks laulude algkuju või normaalkuju taastamist variantide võrdlemise teel. Oma teadusliku uurimistöö huvides on ta teinud rohkesti sääraseid taastanguid [5]. Hiljem koostas ta neist kaks antoloogiat, ühe lüürikast ja teise jutustavaist lauludest.[3] Jutustavate laulude antoloogia eessõnas kirjutab ta: «Pikkade jutustavate laulude taastamine nõnda, et see oleks lähem sellele kujule, mis neil on olnud algupärase looja ja esimese laulja esituses, on teatavasti raskem kui lüüriliste laulude puhul, mis lauliku mälus kergemini säilivad terviklikena ja segamatuina. Sootuks kadunud värsid pole enam ennistatavad. Samuti on üksikutes teisendites säilinud algupäraseid värsse võinud tiheda sõela või raske valiku tõttu välja jääda.» On tulnud teha üksikuid parandusi ja lisandusi.

Tänapäeva juhtivaid soome folkloriste M. Haavio, kes K. Krohni kunstilisi saavutusi kõrgelt hindab, on viiekümnendatel aastatel avaldanud samuti kaks rahvalauluantoloogiat — ühe lüüriliste ja teise jutustavate

---

[2] М. Азадовский, История русской фольклористики I. Москва 1958, lk. 339.
[3] K. Krohn, Muinaisrunoja laulusta-lemmestä-surusta. Porvoo, 1920; K. Krohn, Suomen muinaisrunoja, kertovaisia. Helsinki 1930.

lauludega.[4] Nagu autor ütleb, taotlevad need esteetilisi eesmärke. Uut on siin niipalju, et laulude valikul on arvestatud ka nende vormi. Juba K. Krohn ja hiljem mõned teisedki on märganud, et soome lüürilised rahvalaulud on üldiselt lühikesed, kaheksavärsilised. M. Haaviot hakkas see küsimus huvitama ja ta avastas terve rea mitmesuguseid rahvalaulude vormiskeeme. Oma valimikkudega ta just tahab tõestada soome rahvalaulude vormirikkust.[5] Ta on valinud variantidest kõige kaunimad ja terviklikumad. «Et laulud on degenereerumisprotsessi tagajärjel sagedasti kontamineerunud, liitunud ahelikuks, nagu uurimine on näidanud, siis on laul tihti tulnud eraldada laiemast ühendusest. [— — —] Et kasutatud variantides on paljudel juhtudel vigaseid värsse, on need sama laulu teisest variandist asendatud õigetega; sel kombel on meil varemgi toimitud. Et mõned teisendid sisaldavad hõlpsasti tuntavat võõrast ainet, on see loomulikult kõrvaldatud; sellist «puhastustööd» on rahvaluuleuurijad teinud kõigis maades... Kuid ühenduses mõnede lauludega, millest ei ole leidunud esteetiliselt kõrgetasemelisi variante, mida saaks hõlpsasti parandada terviklikuks, on tehtud värsiuurimus. Selliselt saadud — teadagi suhtelisi — «normaalkujusid» on töös avaldatud mitmeid... On põhjust viidata sellele, et mõned Skandinaavia rahvalaulude väljaandjad (näit. von der Recke, Ek ja Blomberg) on suurtes joontes jälginud samu põhimõtteid kui selle antoloogia toimetaja.

Keelt on lähendatud nii palju kui võimalik kirjakeelele. Värsimõõdu absoluutset vastavust kalevalareeglile ei ole igal pool, näiteks pulmalauludes, taotletud ega püütudki taotleda.»[6]

Teises kohas ütleb M. Haavio laulu algkuju või normaalkuju taastamise kohta, et kui tema antoloogiasse valitud laulud oleks tulnud selleks värss-värsilt läbi uurida, poleks inimiga olnud küllalt pikk aeg selle töö sooritamiseks. Edasi märgib ta, et «teaduslik algkuju... ei ole sugugi alati stiililt parim; sagedasti võib mõni üksik teisend kauniduselt selle ületada».[7]

Öeldule lisatagu, et laulu algkujule hiljem juurdetulnud osad ja muunded pole sugugi alati degeneratsiooninähtused, nagu üldiselt arvab K. Krohn, vaid võivad vahel ka laulu esteetilist väärtust tõsta.

E. Lönnrot, K. Krohn ja M. Haavio esindavad igaüks eri lähenemisviisi soome rahvalaulude kunstilisele kujundamisele, kuigi sügavamalt vaadates on neil palju ühist. Nad vähemalt täiendavad üksteist. E. Lönnrot ei saanud veel kasutada geograafilis-ajaloolist meetodit, mis tekkis pärast teda. M. Haavio aga tundis ka K. Krohni meetodi nõrku külgi ega piirdunud seepärast rahvalaulude redigeerimisel alg- või normaalkuju otsimisega, vaid kasutas seda ainult osaliselt kui täiendavat abivahendit. Ühine neile kõigile on see, et nad vajaduse korral eraldasid lau-

---

[4] M. Haavio, Laulupuu. Helsinki 1952; M. Haavio, Kirjokansi. Helsinki 1952.

[5] M. Haavio vormiteooria käsitleb peamiselt rahvalaulude meetrikat, vähem nende sisemist struktuuri. Hoolimata mõningaist küsitavustest süvendab see rahvalaulupoeetika käsitust. Võib-olla tuleks ka eesti rahvalaule sellest seisukohast uurida.

[6] M. Haavio, Laulupuu. Helsinki 1952, lk. 259—260. — Hoolimata reservatsioonist värsimõõdu suhtes, on põikeid selle normidest siiski äärmiselt vähe.

[7] M. Haavio, Seals., lk. 248.

lust võõraid aineid ning liitsid sinna sobivaid osi teistest variantidest, parandasid värsimõõtu ja keelt.

Eesti rahvalaulude redigeerimist esteetilisel eesmärgil on esimesena nõudnud Fr. R. Kreutzwald. A. H. Neusi rahvalaulude antoloogia puhul kirjutas ta 29. I 1850 Fr. R. Faehlmannile:

«Oleks keegi arusaaja, vaimukas ja asjatundlik mees asunud selle lauluvara juurde, mis oli kasutada Neusil, oleks ta kindlasti paljudest teisenditest esitanud eeskätt kõige toredamad ja üht teisega täiendanud. Niisugusest katsest pole kahjuks aga jälgegi, ja paljud variandid on siin esindatud just oma kõige puudulikumal kujul.» [6]

Mõte oli muidugi õige ja tähendas teatavat kurssi esteetilise antoloogia poole, kuid oli siiski hea, et see tol ajal jäi praktikasse rakendamata. Selleks polnud siis veel õigeid eeldusi. Neusi antoloogia oli teaduslik väljaanne, Kreutzwald ei võtnud seda arvesse.

Tõsiselt kerkib antoloogia koostamise küsimus päevakorrale alles käesoleva sajandi algul J. Hurda algatusel, kes asub nüüd oma ammust kavatsust teostama. Eeskujuks on «Kanteletar». Ta alustab setu tekstidega. Valmivad «Kalmuneiu» ja «Ilulaulu» redaktsioonid, mis on liidetud mitmete variantide materjalist ja tõlgitud kirjakeelde. Laulud avaldab ta koos seletusartikliga soome ajakirjas «Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja» (1906, nr. 22). «Eesti rohkest runude varast,» kirjutab Hurt, «saab edespidi anthologia «Vana kandle» nime all ilmuma, sarnasel kombel kui Soome «Kanteletar», kirjakeeles. Runud saavad osast täiesti nii trükki minema, kui rahvas neid on laulnud, osast aga liidetakse mitmest tõisendist, mis rahvasuust on saadud, uus täiendatud tõisend kokku, aga ikka rahva oma sõnadega.» [7]

J. Hurdal on redigeerimise põhimõtete asjus arutlusi ka K. Krohniga. Nagu nendevahelisest kirjavahetusest selgub, on küsimuste ring olnud laiem kui J. Hurdal eelnimetatud kahe laulu saateartiklis. K. Krohn teatavasti pooldas laulude algkuju väljatoomist variantide võrdlemise teel ja pidas algkuju ka esteetiliselt kõige väärtuslikumaks. J. Hurt ei olnud sellega siiski täiesti päri, kuigi ta väljendas seda õige tagasihoidlikult. «Mind rõõmustab,» kirjutab ta K. Krohnile, «et me ilma eelkäiva nõupidamiseta vanade regivärsside antoloogilise redaktsiooni põhimõtetes peaaegu täiesti üksmeelel oleme. Väike erinevus paistab ainult selles seisvat, et Sa tõstad esiplaanile teatava pala ajaloolise või teadusliku algupärasuse, mina aga toonitan esteetilist ilu. Minagi hindan üksikute laulude originaalsust väga kõrgelt ning kavatsen seda igal pool võimalikult algupärasena säilitada, aga samuti ei taha ju Sina esteetilist vaatepunkti kindlasti mitte hooletusse jätta. Me oleme niisiis ka siin põhimõtteliselt ühel arvamusel, ainult määr printsiibi rakendamises võib üksikjuhtudel varieeruda.» [8] Kuid nende seisukohad ei olnud siiski nii väga kokkulangevad, sest veel kakskümmend aastat hiljem, 1926. a., kirjutas K. Krohn «Eesti rahvalaulude» esimese köite sissejuhatuses, et «esteetilisi nõudeid täitev antoloogia võib ilmuda vahest siis, kui laulude algupärane kuju uurimise varal kätte on saadud».

[8] J. Hurt K. Krohnile 20. XII 1905 (2. I 1906).

J. Hurda esimene katsetöö kutsus kohe välja opositsiooni. «Postimehes» sõnavõtnud V. Reiman [vt. siin, lk. 26 jj.] ja K. Raud [vt. siin, lk. 28 jj.] olid rahvalaulude igasuguse redigeerimise vastu: rahvalaludele jäägu see kuju, mis rahvas neile on andnud. J. Hurt vastas arvustusele samas numbris, kus ilmus K. Rauagi kirjutis. Kõigepealt nõudis J. Hurt kindla vahe tegemist rahvalaulude teaduslikku väljaande ja rahvaväljaande vahel. Kummalgi on oma erinevad eesmärgid ja nõuded materjali suhtes. Rahvalaulude rahvalik väljaanne taotleb kunstilist eesmärki. Selle huvides tuleb kõigepealt muuta murdelised tekstid kirjakeelseks. Värsimõõtu peab parandama kindlate reeglite järgi, mis «teaduslik uurimine ja asjatundmine kätte annab». Teisendite liitmine on kõigiti põhjendatud. [Vt. siin, lk. 24 jj.]

Sellega diskussioon lõppeski.[11] Aastavahetusel J. Hurt suri ja sellega katkes ka antoloogia koostamine. Niisugusel kujul, nagu J. Hurt kavatses, on see jäänud teostamata tänaseni.

Koduseid kogemusi. Esimese eesti rahvalaulude rahvaantoloogia koostas M. Veske «Eesti rahvalaulud» I (1879) ja II (1883). See sisaldab 182 tema enda kogutud materjalidest valitud paremat laulu. Peale keelelise ühtlustamise on need trükitud muutmata kujul teaduslike tekstidena. Alles tosin aastaid pärast J. Hurda surma, 1918. aastast peale, kusjuures on arvestatud emakeelse kooli vajadusi, anti järjest välja mitu väiksemat antoloogiat, kodanlikul ajal kokku kuus eri väljaannet.[12] Nõukogude ajal on neid seni ilmunud kolm.[13]

K. Petersoni, V. Ridala ja J. Aaviku valimikud on koostatud varem trükitud laulude põhjal, teistes on kasutatud ka käsikirjalist ainestikku. Eriti ohtralt on laule ammutatud M. Veske antoloogiast: nii on K. Petersoni valimiku lauludest 21%, J. Aavikul (II tr.) 35% ja V. Ridalal koguni 55% pärit M. Veske kogumikust. Teistes antoloogiates on see hulk kindlaks tegemata. Need andmed kõnelevad ühtlasi M. Veske antoloogia laulude kunstilise kvaliteedi kasuks.

Mis puutub laulude valikusse ja redigeerimisse, siis on pilt küllaltki kirju. Pole lähtutud ainult laulude esteetilisest väärtusest (välja arvatud R. Mirov), vaid on püütud anda ülevaadet ka nende liikidest. Seetõttu leidub valimikes ka esteetiliselt nõrku laule. Peaaegu kõigis antoloogiates kordub üsna rohkesti ühtesid ja samu laule, vahel küll erinevates variantides või redaktsioonides, näiteks «Maie laul», «Salme laul» ja mitmed teised.

Erinevast seisukohast lähtub E. Laugaste valimik, mis ka oma mahult

---

[11] Põhimõtteliselt tundub diskussioon selles küsimuses isegi alusetu; lugegu igaüks vastavalt oma maitsele kas redigeeritud või redigeerimata laule, üks ei sega teist.

[12] K. Peterson, Eesti rahvalaulude Antoloogia. Tallinn 1918; M. J. Eisen, Eesti rahvalaulud. Kuressaare 1919; V. Ridala, Valik rahvalaulusid. Tartu 1919; A. Saaberk, Valitud Eesti rahvalaulud koolidele. Tallinn 1919; A. Saareste [Saaberk], Valitud eesti rahvalaulud. Tallinn 1922; J. Aavik, Valik rahvalaule. Tartu 1919; J. Aavik, Eesti rahvalaule koolidele ja üldsusele. Täiendanud mag. L. Põdras. Tartu 1935; S. Kutti, O. Loorits, H. Tampere, Valik eesti rahvalaule. Tartu 1935.

[13] E. Laugaste, Valimik eesti rahvalaule. Tallinn 1948; R. Mirov, Laulame ligi külada. Valik rahvalaule. Tallinn 1964; Ü. Tedre, Mina meesi... Valik rahvalaule. Tallinn 1966.

ületab teisi kahe-kolmekordselt. Koostaja pole asetanudki endale tekstide redigeerimise ülesannet, kuigi sinna on võetud üheksa (J. Hurda jt.) redigeeritud jutustavat laulu. Nii antakse laulud seal peamiselt teaduslike tekstidena, kuid seejuures on valitud esteetiliselt võimalikult parimad variandid. Laulude sisult on see ülevaateantoloogia ja määratud eeskätt õppematerjaliks ülikoolis.

Laulude redigeerimise seisukohast on olulisemad Saareste, Aaviku, Kutti jt., Mirovi ja Tedre antoloogiad.

A. Saareste ütleb, et ta on püüdnud laulude «värsimõõtu ja keelt võimalust mööda kohendada» (I tr.). «Et enam tervikulisi kunstitöid pakkuda, on ... katsutud eri teisendeid ühte liita» (II tr.). Teise trüki 66 laulust on autor variantidest liitnud 19, nende hulgas mitu jutustavat laulu. On antud paar-kolm murdelist laulu koos tõlkega ja ilma. Üldiselt on A. Saareste redaktsioonid tehtud hea mõõdutundega, kuigi mõnel puhul oleks sobinud tekste ka lühendada, samuti värsimõõtu ja keelt julgemini parandada. Vähe õnnestunud on siiski laulude «Naine kullast» («Kuldnaine») ja «Mehetapja Mai» («Maie laul») redaktsioon, seevastu aga võrdlemisi hea mulje jätavad «Salme laul» ja «Ilmatütar». Iga jutustava laulu variantidest tundub loomulik olevat ainult ü k s redaktsioon, kuhu on koondatud kõigist sobivaist variantidest sündmustiku arengut oluliselt edasiviivad ja esteetilist mõju tõhustavad elemendid. Selleks on vaja kõiki variante tunda, nende motiivistikku ja struktuuri uurida. Just neid nõudeid ei ole silmas peetud seniste antoloogiate jutustavate laulude redaktsioonides, eeskätt A. Saareste valimikus.

J. Aaviku valimik on määratud eelkõige koolidele. Teise trüki eessõnas ütleb autor, et «koolidele määratud rahvalaulud peavad olema nii keelelt kui värsivormilt korralikud ja ilma nende juhuslike puuduste ja vigadeta, mida leidub peaaegu kõigi rahvalaulude originaalides ja mis häirivad nende esteetilist nautimist. Seepärast tuleb koolidele pakkuda rahvalaule võimalikult kõige täiuslikumas vormis», milleks on soome-eesti nn. kalevalavärss. «Seepärast on laule nende reeglite kohaselt paiguti natuke redigeeritud, puhastades need keelevigadest ja õiendades neis mõnd halvemat kõrvalekaldumist tunnustatavaist värsireegleist, aga sedagi teatava tagasihoidlikkusega ja püüuga võimalikult säilitada rahvalaulu üldlaadi ning vaimu.» [8]

J. Aaviku valimikus on laulud värsimõõdult ja keelelt korrektsed. Variantide liitmist on ta kasutanud võrdlemisi vähe, vahest kümmekonnal korral. Üksikutel juhtudel on laule ka lühendatud. Vahel ei tahaks valikuga päris rahul olla. Näiteks üldtuntud traditsioonilise laulu «Laula, laula, suukene» asemel on ta võtnud M. Veske halvema variandi.

S. Kutti jt. valimikus ei kõnelda redigeerimispõhimõtteist. Lähemal vaatlemisel selgub siiski, et on ühtlustatud keelt ja lähendatud seda kirjakeelele. Ka murdekeelt on kohendatud, kuid siin jääb veel mõndagi soovida (näit. nr. 11). Kui variante üldse liidetud on, siis väga vähe. On toodud siiski ka üks (Mulgimaa) normaalkuju «Ori taevas». Meetrumi parandamist pole nähtavasti silmas peetud, sest mõnel juhul oleks saanud seda kergesti teha.

R. Mirovi antoloogia «Laulame ligi külada» on e s i m e n e, mis taot-

leb puhtkunstilisi eesmärke; sellisena on ta väga tervitatav ning tähelepanu vääriv. Aga just seetõttu tuleb talle läheneda ka märksa nõudlikumalt kui teistele. Valimik sisaldab 85 lüürilist laulu. Redigeerimispõhimõtted võib jäägitult heaks kiita. Autor märgib saatesõnas, et redigeerimisel on senistest tavadest kaugemale mindud. Keelt on lähendatud kirjakeelele, kuid mitmekesisuse huvides on osa laule antud siiski murdes. Kohati on laule kärbitud, teisal aga täiendatud värsside ja värsirühmadega muudest variantidest. Koostaja lisab väga õigesti, et ta on mõnel määral astunud rahvalauliku ossa, kes rahvalaule on kujundanud teatavasti samade meetoditega.

Kuidas on koostaja töö õnnestunud? Osa redaktsioone on head, näiteks «Kolm oli kätkida minulla», «Kust ma tundsin taadi õue», «Oh minu kuldsed kiigutajad», «Kägu ei kuku kivi päälla», «Kuhu me lähme vastu ööda?» ja mitmed teised. Sedasama ei saa aga kinnitada kõigi kohta. Mõnede laulude puhul tekib kahtlusi, kas nende redaktsioon on küllalt õnnestunud või kas nad kunstiliselt väärivad sellisesse antoloogiasse paigutamist. Variandi liigse kärpimise tõttu on muutunud poolikuks ja katkendlikuks ning jäänud meeleolult välja arendamata lk. 14 toodud laul (vt. ka E. Laugaste valimikus nr. 22). Laulust lk. 39 on märksa parem variant S. Kutti jt. valimikus (nr. 123). Võrdlemisi väheütlevad on laulud lk-del 8, 36, 54, 66 ja 84.

Tarbetu on murdes esitada laule, mis kirjakeelest erinevad ainult foneetiliselt, näiteks:

Sest olen halba, seisan kurba,
et olen halvasta s u o s t a,
halva eide t ü t t ä r i s t ä
ja olin halvalla ajalla,
s ü g ü s e l l ä sitke'ella jne.

Sagedasti ei kasutatagi laulude üleskirjutustes murret päris usaldataval ja täielikul kujul, vaid ta vajab kontrollimist ja parandamist. Meenutagem murdekeele korrigeerimist juba «Vana kandle» I ja II osa puhul J. Hurda ja J. Bergmanni poolt. Tunnen hästi Kodavere murrakut, kuid ei tunne seda ära paljudes Kodaverest üleskirjutatud rahvalauludes.

R. Mirovi antoloogia keel ja meetrum on üldiselt korrektsed, kuid mõningaid soovimisi nende suhtes tekib siiski. Kohendamist oleks vajanud mõnede arhaismide õigekeelsus (see käib ka teiste antoloogiate kohta peale J. Aaviku oma). Mõned näited (number märgib lehekülge):

(12) Mis mina hoolin uhke'eista
või mina kardan kõrge'eista!
(19) kilkab sormus sorme'essa
(66) enne kui mähk'sid mähke'esse

Parem on: uhke'ista, kõrge'ista, sormessa, mähkemesse.

Koostaja on liiga tagasihoidlik olnud mitmesuguste teistegi keelekonarustе ja vigade kõrvaldamisel, näiteks:

	Parem:
(23) «Kes on *seda linna* teinud ja *seda vallida* valanud?»	«Kes on *selle linna* teinud ja *selle valli* on valanud?» (või: *valli selle* on valanud?)
(11) ta sei *uhkest uibuista*	ta sei *uhkeist uibu'ista*
(14) ühe toome *õile päälla*	ühe toome *õilme* päälla
(39) vana *vasketaalderile*	vana *vaskitaalderille*
(54) Ma pesin puhtaks *puised* riistad	Ma pesin puhtaks *puused* riistad
(89) lülituida *pähkelaida*	lüdituida *pähkelida*

Ka meetrumit oleks saanud vahel kergesti parandada:

	Parem:
(34) kallid ajad kalduvada	ajad kallid kalduvada
(36) pähä nie pärjäd punased	pähä pärjäd nie punased

Kuid nendele puudustele vaatamata märgib kogumik igatahes tublit sammu edasi kunstilise antoloogia suunas.

Ü. Tedre regivärsiliste meestelaulude põimik «Mina meesi . . .» rõõmustab uudse, seni publitseerimata materjaliga. Osa neist lauludest pärineb ajajärgust, mil traditsiooniline regivärss hakkas juba taanduma. Siiski leiab kogumikust kaunikese hulga ka ehtsaid regilaule. Ilme annavad valimikule aga need «päris» meestelaulud kogumiku algupoolelt ning mõisa- ja kupjalaulud. Nende vorm on puudulik, kuid sõnastuse robustne värskus sunnib tihti sellest mööda vaatama.

Nagu saatesõnast selgub, on laule keeleliselt ja stiililiselt redigeeritud. Neid on täiendatud värssidega teistest variantidest, ära jäetud mitmesuguseid kontaminatsioonilisi osi, kärbitud liigseid paralleelvärsse jne., seega rakendatud täiesti õigeid põhimõtteid.

Juhiksin siiski tähelepanu mõningatele puudustele. Nii on arhaismide õigekirjutuses vorme nagu *palve'eida, kinda'aida, mähke'eie, hoole* (nominatiiv) jne. pro *palve'ida, kinda'ida, mähkemeie, hooli.*

Ei tahaks rahul olla ka mõnede liiga põikeliste murdevormidega:

(18) Kätki on toas *risusta* (pro *risuksi*)
vibu *silmapistijasta* (pro *silmapistijaksi*)
(52) sugu *suuresta pidada* (pro *suureksi pidada*)
(19) Kutsuti *koduväiksa* (pro *koduväiksi*)
peretütteri meheksa (pro *peretüttere meheksi*)
(36) *kernus* pro *kirnus*
(23) Ma panin piipu pikalista,
tõmbasin suitsu seljalista.

Parem oleks *-sti*, nagu mitmes teises laulus ongi tarvitatud. Soovitav oleks olnud ühtlane vorm:

(35) Hobune oli *teomehe* orja,
teomees oli *pereme'* orja.

Muus osas on redigeerimise üksikasjalikum jälgimine raskendatud, sest kogumikus puuduvad allikaviited. Puudutan seetõttu ainult mõnd üksikut seika. Laul «Ei ole meressa metsa» moodustab talle eelneva laulu «Meremees läheb merele» loomuliku lõpposa ja oleks tulnud sellega liita. Mõõga või noa verejoomise motiiv nekrutilaulus «Tüdruk viiakse mehele» tundub ülepingutusena. Motiiv esineb mujalgi, eriti «Maie laulu» variantides, kus selle loomulik koht ongi.

Meie seniste valimike koostajad ei ole seadnud eesmärki luua ulatuslik rahvalaulude esteetiline antoloogia ega ole ka täisväärtuslike redaktsioonide saamiseks kõiki võimalusi ära kasutanud. Ikka veel kehtivad Fr. Tuglase sõnad, mis ta rahvalaulude kohta ütles juba rohkem kui poolsada aastat tagasi (1912): «Otse igatsusega ootame hoolikalt ja maitsekalt koostatud valimikku, et siis ainult veel uurimise otstarbel *Monumenta Estoniae Antiquae* hiigelköiteid avada.» [14]

Seniste antoloogiate kallal tehtud töö pole aga asjatu. Oma mitmepalgeliste katsetustega äratab see mõtteid ja sealt saab mõndagi kasutada ka tulevase suure antoloogia jaoks.

Lõpparutlusi

Rahvalaulude redigeerimisel tuleks meil lähtuda peamiselt J. Hurda seisukohtadest ja arvestada soomlaste kogemusi, sest laulumaterjal ja selle problemaatika on nii Soomes kui ka Eestis enam-vähem sarnased. Mitmed seniste antoloogiate koostajad on neid põhimõtteid suuremal või vähemal määral ka juba rakendada püüdnud. Edaspidi tuleks seda teha ainult järjekindlamalt ja süvenenumalt. Ei ole mõistlikku põhjust täiesti hüljata ka laulu alg- või normaalkuju otsimist geograafilis-ajaloolisel meetodil, sest vahel võib see häid tulemusi anda.

Rahvalaule me tänapäeval peamiselt l o e m e, loodud on nad aga l a u l m i s e k s, kõrvaga kuulamiseks. «Enamik kordusi ja kõlaefekte on kujunenud sel alusel.» [15] Mõlemal korral on meie esteetiline suhtumine laulusse mõnevõrra erinev. Kuulamisel häirivad teksti puudused vähem. Kui laulmisel näiteks mitmerealised parallelismid isegi meeldivad, siis lugemisel tunduvad nad venitamisena ja väsitavad, eriti kui nad peavärsi sisule olulist ei lisa. Siit järgneb vajadus redigeerimisel mõnikord paralleelvärsside arvu vähendada. Paras on keskmiselt kahe-realine parallelism. See ongi üldisem Lõuna-Eestis, Põhja-Eestis kasutatakse suurema arvu värssidega parallelisme sagedamini. Ka muidu on vahel vaja liiga lohisevaid laule lühendada. See oli ka J. Hurda seisukoht.

Missuguses ulatuses vajab redigeerija algmaterjali? Jutustavate laulude korrastamisel, nagu juba varem öeldud, on tarvis läbi uurida kõik vastava tüübi variandid ja koostada üks lõppredaktsioon. Lüürika puhul on see põhimõtteliselt samuti vajalik, kuid siin tuleb ka arvesse, et lüüri-

[14] Fr. T u g l a s, Valik kriitilisi töid. Teosed, 7. kd. Tallinn 1959, lk. 118. [Siin lk. 37.]
[15] E. L a u g a s t e, Eesti regivärsi struktuuriküsimusi. — Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 117. Tartu 1962, lk. 30.

lised laulud on enamikus lühikesed ja seetõttu, nagu K. Krohngi on märkinud, terviklikumalt säilinud. Lüürilistest lauludest võib saada hea lõppredaktsiooni tihti ainsa või kahe-kolme variandi põhjal. Samuti võib ühe laulu variantidest saada mõnikord paralleelredaktsioone, ilma et need üksteist kordaksid. Redigeerimisel teisi variante kasutades ei tule laule nende sugemetega üle paisutada, nagu juhtus omal ajal E. Lönnrotiga, kui ta hakkas «Kanteletari» laule hiljem uutest variantidest täiendama. Need täiendused jäeti antoloogia pärastistest trükkidest välja. Üldtuntud rahvalaulud nagu «Kui ma olin väiksekene» jt. tuleb avaldada traditsioonilises redaktsioonis.

Üsna vajalik on rahvalaulude keeleline redigeerimine, et väärad keelendid ei läheks käibele. Väike näide selle kohta. J. Hurt märkis «Vanas kandles» ja «Setukeste lauludes» kolmanda välte *ee, oo* ja *öö* diftongiliselt *ie, uo, üö*, et näidata nende kõrgemat häälduasendit, võrreldes kirjakeelse häälduse ga. V. Ridala antoloogias aga on eelnimetatud kogudest võetud laulud selles J. Hurda transkriptsioonis ilma mingi seletuseta, samuti mõnes teiseski valimikus. Rahvalaulude keelendite suur mitmekesisus (murdeerinevused, arhaismid, kõikumised, vead) teeb orienteerumise nendes tavalisele lugejale raskeks. Redigeerijal tuleb siin kindel kord luua.

Värsimõõdu puhul on vaja arvestada nn. kalevalavärsi reegleid ja vigaseid värsse võimalust mööda parandada [9]. Parandamine ei tohi aga muutuda eesmärgiks omaette. Ei parandata värsimõõtu stereotüüpides, kivinenud epiteetides, mõningates kordustes jne. Lihtsamatest parandamistest nimetatagu sõnade järjekorra muutmist, vigase värsi asendamist tervega teisest variandist jne.

Küsimusi tekib lõunaeesti-murdeliste laulude puhul, mille värsimõõdus on kõikumisi ja erijooni, mistõttu üldised reeglid pole alati kohaldatavad. J. Hurt arvas, et antoloogiasse paigutatavad laulud peavad olema kirjakeeles. Selle seisukohaga ei tahaks täiel määral nõustuda. Kirjakeeles antagu küll laulud sellele lähemal olevatest murretest, kust tõlkimist sõna otseses mõttes ei vajatagi, vaid rohkem kohatist foneetilist ja morfoloogilist transponeerimist, teine lugu on lõunaeesti murretega, mis kirjakeelest oluliselt erinevad, eriti Setus. Nendes leidub tihti omapärast keelelist muusikat ja stiililisi väärtusi, mis teevad laulu vahel raskesti tõlgitavaks.

Redigeeritud rahvalaulude näide

Suisa suud

Läksin metsast luuda tooma,
arusta hanepajuda,
sain sinna Sulevi mäele,
Sulevi, Kalevi mäele,
istsin kirjule kivile,
punapuule puhkamaie.

Sääl seisis Sulevi poega,
Sulevi, Kalevi poega —
tahtis multa suisa suuda,
suisa suuda, kiuste kätta,
ahvatles aset tegema.
Ei mina sõlg ei andnud suuda

ega mina pärg ei pöörnud päädа.
Oli mul nuga terava,
alla hõlma haljas rauda —
lõin seda Sulevi poega,
Sulevi, Kalevi poega,
lõin kohe läbi südame,
alta maksa ma ajasin,
päälta kopsu keeritasin.
Ise nuttessa koduje,
Vastu eite, vastu taati,
vastu need vanad mõlemad.
Küsis eite hellitelles,
taati targulla sõnulla:
«Miks sa nutad, tütar noori,
miks sa nutad ja halatsed?»
Mina mõistsin, kostsin vastu:
«Miks ei nuta, eidekene,
miks ei nuta, taadikene!
Läksin metsast luuda tooma,
arusta hanepajuda,
sain sinna Sulevi mäele,
Sulevi, Kalevi mäele,
istsin kirjule kivile,
punapuule puhkamaie.
Sääl seisis Sulevi poega,
Sulevi, Kalevi poega —
tahtis multa suisa suuda,
suisa suuda, kiuste kätta,
ahvatles aset tegema.
Ei mina sõlg ei andnud suuda
ega mina pärg ei pöörnud päädа.
Oli mul nuga terava,
alla hõlma haljas rauda —
lõin seda Sulevi poega,
Sulevi, Kalevi poega,
lõin kohe läbi südame,
alta maksa ma ajasin,
päälta kopsu keeritasin!»
Tänas hella eidekene,
tänas tarka taadikene:
«Ole terve, tütar noori,
oma au hoidemasta,
suurta koera surmamasta.
Sa ei teinud soole sõimu,
isale igihäbida,
vennale verivihada,
sõsaralle tuska suurta!»

Variantidest: H II 38, 169/70 (3); H III 19/21 (6); H II 15, 55 (4); H II 34, 723/4 (429); H II 40, 693/4 (1); H IV 6, 177/8 (23); H R 6, 735/6 (23); EKÜ, F 232 b, 136 (150).

«Keel ja Kirjandus» 1967, nr. 6, lk. 321—332.

Märkused: **1.** Küsimuse kohta, kes on rahvalaulik, vt. siin O. Kõiva artiklit lk. 237 jj., ka E. Laugaste, Rahvalaulik eesti rahvatraditsioonis (ESA XVIII, lk. 235—262). — **2.** Variandi mõiste kohta vt. U. Kolgi artiklit siin, lk. 197 jj. **3.** *Kalevipoja* I loos on kasutatud «Salme laulu», «Ristitantsu laulu» ning pulmalaule (vt. v-d 126—805). «Salme neiu» kõik variandid leiduvad *Eesti rahvalaulud II*, lk. 51—220, nr. 16. — **4.** Mütoloogilise koolkonna esindaja P. Kirejevski kogus koos oma sõbra N. Jazõkoviga suure hulga vene rahvalaule. XIX sajandi 1. poolel oli Kirejevski suurim rahvalaulude omanik kogu Euroopas. Tema rahvalaulude kogu I köide ilmus 1877: Собрание народных песен П. В. Киреевского. — Записи Языковых в Симбирской и Оренбургской губерниях. Vt. ka: А. Соймонов, П. В. Киреевский и его собрание народных песен. Ленинград 1971. — **5.** Geograafilis-ajaloolise uurimismeetodi kohta vt. K. Krohni teoseid *Kalevalankysymyksiä I* ja *II* (Helsinki 1918) ning *Die folkloristische Arbeitsmethode* (Oslo 1926) ning siin Krohni artiklit lk. 115 jj. — **6.** 1840. aastast peale on Kreutzwald tõepoolest laule esteetilistel eesmärkidel muutnud ja koguni ehtsate laulude eeskujul uusi loonud. — **7.** Puht esteetilistel eesmärkidel koostas rahvalaulude valikkogu ka J. Hurt. Sellist väljaannet oodati temalt ammu. Sellest vt. ka E. Laugaste, Jakob Hurt rahvaluuleteadlasena. — KK 1966, nr. 11, lk. 681, p. 29. Vt. ka siin artikleid lk. 22—25. E. Kubjas tõstatab küsimuse ka teoreetilisest aspektist, andes ühtlasi hinnanguid senistele antoloogiatele. — **8.** J. Aaviku antoloogia redigeerimisprintsiipide kohta vt. veel W. Anderson, *Studien zur Wortsilbenstatistik der älteren estnischen Volkslieder.* Tartu 1935, lk. 10—11; E. Laugaste, Johannes Aavik «Kalevipoja» ja eesti rahvaluule käsitlejana. — *Üheksa aastakümmet.* Tallinn 1971, lk. 137—141. — **9.** Neid reegleid vt. W. Andersoni teoses, millele on viidatud eelmises märkuses.

ERAST PARMASTO

(1928)

HELENDUS ÖÖS 1967.

Puude vahel süttis äkitselt rohekalt hõbedane jäik valgus, mis vilkus ja loitles üsna maapinna ligidal, nii et õhk selle kohal virvendas ja alles kusagil kõrgemal rõske pimedusega ühte sulas. Selle jäigalt virvendava valguse salapära hämmastas ja erutas Varvarat. Imelisest lummusest võlutuna jäi ta seisma...

Nad möödusid parajasti pehkinud kändudest ja Kostetski seisatas hetkeks, et silmitseda pehastunud puusäsi fosforlikku valgust... Kuid koiduvalgus oli juba oma õigustesse astunud ja kännud seisid tavalisest tavalisemana ega meenutanud millegagi toda muinasjuttu, mis siin igal ööl tõeks sai.[1]

Nendele, kes pimedal suveööl on käinud mööda metsaradu, on kirjeldatud pilt vist tuttav. Sinakalt või rohekalt helendav kõdunenud känd või lamav tüvi näib esimesel kohtamisel tõepoolest lummutuslik. Kui võtta pihku väike tükk sellist puitu, kustub valgus peagi, suurem helendab aga veel mitu tundi ja võib kodus niiskes keldris isegi mõne kuu valgust anda. Mäletan, et esmakordselt nägin sellist valgusallikat öisel kojuminekul Karula metsades. Pikas matkarivis käies võtsime kätte luminestseerivad puutükid ja kõndisime nii üle tunni kitsal ja kõverikul rajal, märgates hästi ees sammujat.

Peaaegu sama kirjutab «Eesti Looduse» toimetusele Andres Klaas:

See juhtus 1941. a. augustikuu lõpupäevil Saaremaal. Meie väeosa paiknes luitelises männimetsas. Oli soojade seenevihmade aeg. Ühel ööl, vihma vaheajal, liikus meie jagu ülesande täitmisel hanereas läbi metsa. Pime oli, ei näinud enda ees käijatki. Taskulampe polnud ja ega neid oleks tohtinudki kasutada: oli ju sõjaaeg. Olime väga rõõmsad, kui avastasime raja lähedal pehkinud helendava kännu. Murdsime selle küljest suuri tükke, millel intensiivseim sinakas helendus oli pehkinud puidu ja

[1] L. Pervomaiski, Metsmesi. Tallinn 1966, lk. 161 ja 251. Vt. veel: R. Buller, Researches on Fungi, 3. London 1924; E. N. Harvey, Bioluminescence. New York 1952; E. N. Harvey, Bioluminescence: Evolution and Comparative Biochemistry. Federaditon Proceedings. New York 1953, lk. 12.

koore vahel. Helendust võis märgata 10—15 meetri kaugusele, lähedalt oli ta aga nii tugev, et sai käekellalt aega vaadata. Kinnitasime need «laternad» sineliseljale ning läksime edasi, kartmata nüüd üksteist kaotada.

Osa kännutükke tõime ka oma pimedasse muldonni ja valgustasime nendega ukseava. Järgmistel öödel see «valgusti» enam ei töötanud: kännutükid olid kuivanud [1].

Puidu helendumist on märkinud juba Aristoteles ja Plinius. Nii A. von Humboldt (1799) kui ka mitmed möödunud sajandi alguse loodusteadlased seostasid helendamist seeneväätide või -nööride esinemisega puidul; tõestuse leidis see Hellerilt 1853. aastal. Kakskümmend aastat hiljem tegi tuntud saksa metsa-fütopatoloog P. Hartig kindlaks, et need seenenöörid ehk risomorfid kuuluvad külmaseenele (*Armillariella mellea*). Seene kasvatamisega eostest saadud puhaskultuuris tõestas seda mükoloog O. Brefeld 1877. aastal. Ta näitas ka, et helendamisvõimeline pole mitte puit ise, vaid noor, kasvav seeneniidistik (või noored seenenöörid ehk risomorfid) õhuga kokkupuutumise kohas (näit. kultuuri pealispinnal).

Hilisemad uurimised on neid tähelepanekuid kinnitanud: helendumiseks on vajalik hapniku olemasolu ja teatav niiskusehulk. Helendamine katkeb vaakumis või vesinikuatmosfääris, samuti liiga madalal või kõrgel temperatuuril. Täpselt on määratud ka helenduse spekter — 540—460 nanomeetrit maksimumiga 526—528 nm vahel.

Organismide helendamine ehk b i o l u m i n e s t s e n t s on looduses küllalt levinud nähtus, mida on täheldatud umbes 40 seltsi esindajail nii bakteritel, seentel kui ka paljudes loomarühmades (kiirloomad, vaguviburilised, käsnad, hüdraloomad, meduusid, karpvähilised, aerjalalised, kümnejalalised, hulkjalgsed, putukad jt., selgroogseist kalad). Huvitaval kombel esineb see nähtus ainult maismaa- ja mereorganismidel, mageveeasukail aga puudub.

Bioluminestsents on oma iseloomult õieti kemoluminestsents. Üldskeemina kirjeldatakse seda kui organismis sisalduva erilise aine *lutsiferiini* oksüdeerumist ferment *lutsiferaasi* toimel *oksülutsiferiiniks*. Protsess võivat olla pöörduv.

Lutsiferiini ja lutsiferaasi keemilist olemust on uuritud ainult vähestel organismidel (peamiselt karpvähilistel), kellest neid aineid õnnestus eraldada ka puhtal kujul. Erinevatel organismidel on lutsiferiin keemiliselt erinev; ka on oksüdeerumisel tekkiv valgus neil erineva emissioonispektriga.

Seentel pole õnnestunud nimetatud aineid uurida; neid ei osata isegi elavast organismist nii eraldada, et nad seejuures ei laguneks. Katsed on näidanud bioluminestsentsi ainult e l a v a s seeneniidistikus; nähtavasti on tegemist väga labiilsete ainetega.

Milline tähtsus on seene bioloogias bioluminestsentsil? On see kindla funktsiooniga nagu osal helendavatest loomadest? Nähtavasti mitte; küllap on helendus mingi seenes toimuva biokeemilise protsessi «kõrvalsaadus», mille esinemine või puudumine seene elutegevust otseselt ei mõjuta.

Seda tõestab ka seente luminestseerimise pidevus (nii öösel kui ka päevavalguses — siis küll vaatajale märkamatuna).

Eestis on helendamist tekitav külmaseen [— — —] sage ja päris hästi tuntud. Ta punakaspruunid kiuliste soomustega kaetud kuni 10-sentimeetrise läbimõõduga kübarad sitkemal, paksu rõngaga varustatud jalal on hästi silmatorkavad.[2] Viljakehad kasvavad ikka hulgakaupa põõsataoliselt koos nii kändudel kui ka elavate puude alusel. Seenesõber korjab meelsasti pisikesi noori kübaraid marineerimiseks; metsakasvatajale on külmaseen aga hoopis ebameeldiv. Nimelt tekitab ta paljude puuliikide, eriti aga kuuse ja männi tüve alumise osa ja juurte mädanikku. Need nakatuvad tavaliselt mullas edasikasvavate risomorfide läbi; koorealuses kambiumikihis arenevad seeneniidid põhjustavad kambiumi surma, kuivab ka koor. Sageli järgneb nüüd puu kuivamine; seen areneb aga puidus edasi, tekitades tüve välise osa valget kiulist mädanikku. Koorealusel puidul arenevad risomorfid, murdunud tüvekontsul või puu juurekaelal tekivad juulist oktoobrini (eriti aga augustis ja septembris) viljakehad. Oma nime olevat seen saanud sellest, et teda võib rohkesti leida siis, kui ilmad juba veidi jahedamaks lähevad. Peale metsapuude lagundab seen ka töödeldud puitu (eriti puitehitiste varemetel).

Bioluminestsentsi nähtus ei piirdu külmaseenega. Kirjanduses on toodud andmeid 65 lehikuliste (*Agaricales*) liigi kohta (neist kindlalt usutavaid 17), milledest efektseim on lõunapoolsematel aladel (ka Kesk-Euroopas) kasvav mürgine *Omphalotus olearius*. Sellel oranžil kübarseenel ei helenda aga seeneniidistik, vaid viljakehad, eriti nende eoslehekesed, sinakasrohelise või valge valgusega. Seen kasvab põõsasjalt tammede, kastanite jt., eriti aga õlipuude tüvedel, kändudel ja juurtel. Helendus on nii tugev, et seen paistvat pimedas tuhande sammu kaugusele, seene valgusel võivat aga kas või raamatut lugeda.

Eestiski sagedasel kirbel panellil (*Panellus stypticus*) on Põhja-Ameerikas teisend (var. *luminescens*), mis erineb Euroopas kasvavast ainult viljakeha bioluminestsentsiga. Euroopas (ja Eestis) kasvavaist liikidest tuleb mainida ka vagujalg-mütsikut (*Mycena polygramma*), mille puhaskultuure on mõnel juhul leitud helendavat. Ebakindlaid andmeid on veel mitme teisegi Eestis leitud liigi kohta. Selliste seente enamik (eriti rohkesti perekonna *Mycena* esindajad) kasvab aga troopilistel aladel, eriti vihmaajal džunglites, kus nad võivad anda oranži, rohekat kui ka sinakat valgust. Huvitaval kombel on suur osa neist mürgised. Meil on aga külmaseen peamiseks (kui mitte ainsaks) puiduhelenduse tekitajaks.

Külmaseen on meie metsades väga sage, kuid bioluminestsentsi ei ole sugugi nii tihti märgatud. Paljud autori poolt küsitletud ja ka mitmed toimetusele kirjutanud isikud on helendust näinud ainult korra või paar (või ka sageli, aga ainult ühes metsas). Ka autori otsingud kinnitavad selle nähtuse mitte kuigi sagedast esinemist.

Külmaseen kasvab meil mitmetel puuliikidel, helendust on rohkem nähtud aga haava, kase ja kuuse kändudel, lamavatel tüvedel jm. Tava-

---

[2] K. Kalamees, Vähetuntud söögiseeni. — «Eesti Loodus» 1958, nr. 4. lk. 221—225.

liselt ei helenda kõdunev puuosa üleni, vaid laiguti. Helendus on rohekasvalge, mõnikord peetakse seda ka sinakasvalgeks. Huvitav on L. Looritsa kirjalik teade selle kohta, et helendust võis näha ka kasvava haava koorel (umbes 0,5—1 m kõrgusel).

Nagu lugesime, tekib külmaseene bioluminestsents ainult risomorfide intensiivse kasvu ajal ning küllaldase niiskuse korral. Küllap seetõttu ongi nähtus harva jälgitav.

Mitmetes Kesk- ja Lääne-Euroopa maades on leitud helendamas ka maas kõdunevaid mulluseid puulehti (tamme, valgepöögi, pöögi, kase jt. lehed). R. Bulleril (1924) õnnestus niisutamisega helendama «meelitada» isegi kümme kuud kuivatatult seisnud lehti. Pole aga teada, missugusest seeneliigist on tingitud selline helendus. Eestis ja meie naaberaladel midagi selletaolist täheldatud pole.

*

Meie vanaemad ja vanaisad teavad veel praegugi jutustada r a h a - a u g u t u l e d e s t. Paljud neist juttudest on tee leidnud muistendite kogumikesse,[3] päris suur hulk on hoiul Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi rahvaluulekogudes Tartus ning Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudis Tallinnas. O. Loorits[4] märgib koguni, et rahaaukudest ja nende tuledest jutustatakse üle kogu maa ebatavaliselt palju lugusid. Asja viidatud kogumikuski on umbes veerandis muistendeis juttu just tulega seotud rahaaukudest.

Neil muistendeil on rohkesti teisendeid. Sageli jutustatakse seal, kuidas teekäija märkab metsas tuld. Astub ligemale ja näeb — tule ümber on mitu halli habemega vanameest. Küsib piibu peale tuld, aga süsi tubakat põlema ei pane. Vahel annavad mehed vankrisse või kuuehõlmas sütt kaasa, vahel satub süsi taskussegi. Järgmisel päeval mees näeb: söest on saanud kullatükid . . .

Veelgi sagedamini paistab rahatuli küll eemalt, ligemale minnes seda aga ei leita. Mõni mees julgeb alles päevavalges rahatuld lähemalt vaatama minna, ei leia aga enam tuleasetki . . .

Rahatule nägemine tähendab ikka rahaaugule ja sageli ka selle haldjatele sattumist. M. J. Eisen üldistab oma «Eesti mütoloogias» rahvajutte:

Kaua aega mullapõues peidetud varandus hakkab viimaks hallitama, roostetama; sellepärast peavad haldijad teda kuivatama . . . Kuivatamiseks, isegi tuulutamiseks tarvitatakse iseäralikku, enamasti sinist tuld [— — —].

Ei istu haldijas rahaaugu juures, vaid kuivab raha maa peal, märkab juurdejuhtuja tavalisesti, et rahatulega kokku juhtunud.[5]

Lisagem ka paar näidet rahvaluulekogudest:

---

[3] A. N o o l i [M. J. E i s e n], Raha-augu jutud. Tartu 1920.

[4] O. L o o r i t s, Grundzüge des estnischen Volksglaubens, 1. Lund 1949, lk. 563; V. M a a v a r a jt., Metsakaitse. Tallinn 1961; P. H e n n i g, Handbuch für Pilzfreunde, 3. Jena 1964.

[5] M. J. E i s e n, Eesti mütoloogia. Tartu 1919, lk. 84.

Kärstna mõisa lähedal Mustla alevi poole viiva tee ääres asub kivi ahervare, kus vanarahvas teab olnud olevat Rilli talu. Selle talu ahervartes käivat vanapagan raha sulatamas, sest mitmed olevat näinud sääl kohal sinist rahatuld... (ERA II 7, 456 (7) < Helme, Kärstna — E. Laugaste < A. Kustavus (1928).)

Veneveres olla põlend rahaauk, inimesed läind vaatama, antud raudkühviga tuliseid süsi — pärast old kuldrahad kõik. See oli Veneveres old. (KKI 12, 253 (45) < Simuna — V. Murumaa ja Ü. Tedre < J. Rääk, 79 a. (1950).)

Neid muistendeid võib pidada lihtsalt kauniks (või teisiti vaadates — ebausklikuks ja sõgedaks) rahvaloominguks. Nii arvab R. Viidalepp kohamuistendite puhul (minu sõrendus — E. P.):

«Muistendite tekkimiseks on andnud palju ainet kujutelmad peidetud varadest ja «rahaaukudest»... On käibinud f a n t a s t i l i s i jutte rahaaugu tuledest, raha kuivatamisest öösiti, tuliste süte saamisest tulevalvureilt (hiljem sõed muutuvad rahaks) jne.»[6]

Silmas pidades eestlaste üsna realistlikku, «maalähedast» ellusuhtumist, võib aga oletada ka mingi tõelise loodusnähtuse olemasolu, mis on olnud lähtealuseks fantaasialennule (või mujalt saabunud muistendite ülevõtmisele) ja toiduks jutupuhumisandele.

M. J. Eisen oletab, et: «Rahaaugu tuled langevad niisama kui «hundisilmad» mädanemise kaudu tekkinud, põlema süttivate gaaside kilda».[7] Sellega on aga raske nõustuda: kuigi meilgi sootulukeste «olemasolus ei saa kahelda»,[8] on seda nähtust jälgitud peaaegu eranditult soodes, rahaaugu tulesid on aga nähtud peamiselt metsas või ahervaredel.

Pöördume uuesti rahvaluule poole. Mitmel pool kõneldakse, et öösel läbi metsa minnes nähtud rahatuld põlemas, pole aga juletud ligi minna. Valges sellest kohast mööudes ei leita tulest mingeid jälgi.

Mees läind hommikust ööd metsast hobust tooma. Näind: lepikus rahatuli. Pole juure läind. Tagasi tulles olnud tuli kadund. (E, StK 37, 109 (12) < Paide, Kirna — A. Palm < E. Usar, 60 a. (1926).)

Täpsustav detail, mis ka seletab, miks sütt võib kahju kartmata kuuehõlmas kanda:

Rahatuli ei ole hariliku tule sarnane, ta ei ole kuum. (E, StK 42, 244 (28) < Muhu, Suuremõisa k. — V. Noot < Riste, 86 a, (1927).)

Märgitakse ka sellist kummalist omadust: veega ülevalatud rahatuli ei kustu.

Nüüd veel kaks lugu. Annemõisa juures pidanud kord rahaauk põlema ja seda on püütud kaevatagi.

Ma nägin seda kohta, kus ta kaevas. Tuluke põlend kohe seal. Puujuurika all oli, maailma suur kuusk oli... (ERA II 62, 484 (26) — Kullamaa, Piirsalu v. < R. Põldmäe < J. Uustalu, 74 a. (1933).)

Kord vaatasin jälle, et rahaauk põleb. Läksin vaatama, leidsin kännu hiilgamas. Viisin kännu tuppa. Naine tuli pimedas tuppa, ehmatas kan-

---

[6] R. V i i d a l e p p (toimet.), Eesti rahvaluule ülevaade. Tallinn 1952, lk. 441.
[7] M. J. E i s e n, Eesti mütoloogia. Tartu 1919, lk. 87.
[8] A. L a u r, Sootulukestest. — «Loodusevaatleja» 1934, nr. 2, lk. 45.

gesti kändu nähes. Võtsin aga tule üles, siis hiilgus kadus kohe. (ERA II 18, 139 (5) — Jõelähtme, Nehatu v. < R. Põldmäe < K. Proosahallik, 70 a. (1929).)

Ja lõpuks veel jutustus sellest, mida üks linnas käinud taat oli näinud.

[— — —] *tee peal metsa ääres nääb: tuli põleb tasailjukeste ja al'l vanamees istund seal juures. Kus mehel löönd jüstku ihu märjaks. Ei tema pole julend vaatama minna, annud obusele valu. Viimaks tuld linnast ära. Mõteld, et lähen seda kohta vaatama, aga pole muud kedagi old kui vana aavakänd, see old see vanamees seal ja abe ees ja kõik. Vaata aavakänd on niisuke, et tema põleb öösi, päeval põle midagi näha.* (KKI 8, 342—343 (155) — Kursi < A. Hameri < M. Paavel, 72 a. (1948).)

Kui nüüd võrrelda kõiki neid rahvasuust pärit andmeid kirjutise esimese osaga, võib päris kindlalt väita: meie rahaaugu tulede muistendeil on kõva aluspõhi külmaseene bioluminestsentsi näol. Et selle põhjal on loodud mütoloogiasse kuuluvaid muistendeid — see on juba asja teine külg, mille valgustamine jäägu folkloristide hooleks. Ei puudu neil muistendeil muidugi ka rahvusvahelised mõjutused — nii Soomes kui ka Saksamaal (ja küllap mujalgi) korduvad juttudes paljud meilgi levinud motiivid ja detailid.[9] Mõnes meil üleskirjutatud loos räägitakse kullatükkidest, mis õhtul või öösel rahatule juurest koju tuuakse, hommikuks aga kase- ja haavalehtedeks muutuvad. Nagu eespool lugesime, kasvavad sellist helendamist põhjustavad seened Kesk-Euroopas.

Ka teistes maades seostatakse helendavate seente esinemist haldjate jt. mütoloogiliste olenditega (näit. Mikroneesias; see ei takista seal aga kuupaistetantsudel helendavate seentega juukseid kaunistamast[10] [2] ...

Huvitav on eesti muistendeis ja üleskirjutustes asjaolu, et sageli nähakse rahaaugu tuld küll kaugemalt; kui ligineda, see kohe kaob. Seletus on lihtne. Puit helendab tavaliselt ainult laiguti ning küllaltki nõrk luminestsents pole seetõttu igast küljest nähtav. Nii on pimedas metsas põõsaste vahel liikudes kerge märgatud kohta silmist kaotada. Ka loodetakse liginedes leida palju suuremat valgusallikat, kui see tegelikult on.

Teatud osa meie rahaaugumuistendeist jääb siiski külmaseenega seletamata. Mitmel korral on tuld nähtud põllul; vaevalt, et siin alati tegemist on olnud uudismaa mullas kõdunevate puidutükkidega. Paaril juhul on tuld märgatud talvel või ka sügisel, aga liikumas. Ehk oskavad lugejad midagi lisada eespool kirjeldatule, võib-olla teavad nad mõndagi ka soo- ehk virvatulukestest (mille esinemise kohta Eestis pole juba üle kolme aastakümne midagi kirjutatud)?

«Eesti Loodus» 1967, nr. 8, lk. 457—461.

Märkused: 1. Võiks veel lisada: «Tulin õhtul hilja koolist, vist oli see septembrikuu algus 1920. aastal. Läksin läbi köögi elutuppa ja märkasin ühtäkki köögi nurgas põrandal väikesi helendavaid kübemeid, nagu oleks paisatud põrandale pihustatud söe-

[9] L. Simonsuuri, Myytilisiä tarinoita, Helsinki 1947; Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens III. Berlin u. Leipzig 1931; Sama teos VII. Berlin u. Leipzig 1936.

[10] Y. Haneda, Glow Plants. — «Natural History» 1956, nr. 11, lk. 65.

raasukesi. Jäin hämmastuses seisma, tõin toast petrooleumilambi, aga selle valgusel ei näinud järsku enam midagi. Ema muigas. Ta oli toonud haoriidast sületäie põletist ja tema seletaski siis, et need rohekad puuraasukesed helendavadki. Hiljem oskasin hiilgavaid puutükke Kõrelaane metsast isegi leida. Ja ümbruskonna inimestele polnud selles midagi salapärast.» (EKRK II 66, 280 < Tartu < Helme — E. Laugaste (1969). — **2.** Rahvaluuleandmete kasutamise ja tõlgitsemise puhul tuleb arvestada veel seda, et jutustajad ei kõnele alati omadest kogemustest, vaid jutustavad edasi teistelt kuuldut, ja enamasti saadakse kuuldust veel omamoodi aru või fantaseeritakse vabalt juurde, kontamineeritakse ja hüperboliseeritakse, vahel saadakse koguni memoraat. Nii mõjutab tekkinud kogemuste seletamist olemasolev traditsioon.

HILJA KOKAMÄGI

(1923)

SAKSAD SUREVAD, MÕISAD PÕLEVAD ... 1967.

Kogu Eesti territooriumil on levinud laul-värsipaar:

Saksad surevad, mõisad põlevad,
mets ja maa saab meitele.

Need kaks värssi saatsid 1905. a. revolutsiooni ajal peaaegu kõikjal talurahva ülestõuse, kujunesid n.-ö. võitlusloosungiks. Lühikese ja lööva sõnastuse lisaks aitas laulu populaarsust suurendada hoogne reinlendriviis, mistõttu neid värsse sai kasutada ka tantsulauluna. Viimane asjaolu pikendas laulukese eluiga kaugele üle revolutsiooniaastate.

1917. a. sündmused tõid laulu taas päevakorrale.

Siin on tegemist ehtsa rahvalauluga, mida ei saa pidada lõppriimiliseks ega ka regivärsiliseks, ja tuleb vaadelda kui vahevormi, kus on koos vana ja uue laulu elemendid: algriim, napp piltlik väljendus, kuid uue rütm ja kaasaegne keel.

On andmeid laulu olemasolust juba enne 1905. aastat. Tuntud laulumeister Konstantin Tuttav Pöidelt ütleb: «On väga vana laul, aga 1905. a. oli eriti moes» (RKM II 54, 210 (6) < Pöide 1956). Rahvaluulekoguja A. Martin kinnitab: «Juba ammu enne 1905. aastat laulis seda Suhhumi eesti asundustes Laulu-Maanus» (RKM II 116, 65 (9) < Vaivara 1962). J. Puusaar, kes on sündinud 1880. a., ütleb seda laulu kuulnud juba lapsepõlves (RKM II 124, 924, 94 (1) < Tori 1962).

Millal siis võis see laul tekkida? Pöördugem regivärsi mõisavastase rühma poole:

Seo mõisa — kuradi mõisa,
näiu vaeste vaivamõisa:
seda tuli palutagu!
(H III 28, 749 (17) < Rõuge 1890.)

Teises laulus oodatakse suurt tuult, et

a'aks sie ale põlema,
põletaks mõisi tiukülasta.
(EÜS X 2128 (429) < Kuusalu 1913).

Järgmises kõlab irooniline etteheide:

Mis sea tõstsid suure tuule,
pandsid sa mõisad põlema.
(H III 6, 882 (66) < Paistu 1889.)

Saksu sajatatakse:

Saagu nee saksa kaduma,
rüütli või ära surema.
(H, Peet 305 (308) < Viljandi 1879.)

Või soovitakse:

Pidasin mina nägema,
et neid saksuja sureksi.
(H II 3, 641 (250) < Lüganuse 1888—1890.)

Vanasõna lausub:

Kui saksad surevad,
õitseb tööinimese leivapaluke.
(H I 1, 172 (105) < Järva-Jaani 1888.)

Ütlusena on eelmise sajandi lõpul kasutatud: «Sooviksin, et mõisad põleksid ja saksad sureksid» [1] (H II 53, 291 (104) < Haljala 1896).

Niisiis on juba regivärsisalves selle laulu algusvärsi elemendid olemas. Pärisoristele esivanematele polnud need mõtted sugugi võõrad.

Kuidas on lugu järgmise värsiga? Tuleneb ju talupoegade maasaamine loogiliselt mõisade hävitamisest.

Hiiumaalt pärineb üleskirjutus:

Ütle siis, kus saksad saavad,
saksad saavad, saksad jäävad?
Talupoeg saab mõisamajad.
Mis need saksad jälle saavad?
Härrad põldu kündema,
prouad roogu lõikama.
(H II 74, 878 (3) < Pühalepa 1906.)

Ka see on regivärsi ja uue laulu segavorm.

XIX sajandi 40-ndateks aastateks olid üha suurenevad teokoormised ja lisaks viljaikaldused viinud talurahva väljakannatamatuisse raskustesse. Algas ulatuslik talurahvaliikumine, mille üheks osaks oli usuvahetus. Viimase kaudu loodeti orjusest vabanemist. Ka see sündmus kajastub rahvalauludes: «Oh ma vaene, hull ja rumal», «Lähme linna kirjutama» jt. Laulus «Kuressaares Saaremaal» [1] on usuvahetusega kaasnevate hüvede loetelus ka mõisamaa saamine:

[1] Sellele laulule on siinse kirjutise autori tähelepanu juhtinud H. Tampere ja I. Rüütel.

Kiriku juure pole maksa
ega kooli küindlaid osta,
magaski ja tõine võlg
kustutab nüid maha sulg.
Kiitsid, nüid on rõõmupäevad,
talupoiss saab mõisamaad.
Naersid, kus need saksad jäävad,
kust nad leiba, riiet saavad.
(H II 55, 616 < Suure-Jaani 1895.)

Laulutsüklis «Eesti mees ja tema sugu» öeldakse mõisnike kohta:

Maa ja mõtsa mõisas teiva,
eesti rahva vaiva seiva.
(ERA, AK 71, 52 (41) < Kanepi 1881—1886.)

Talupoeg mõistab, et maa ja mets peavad kuuluma temale. Unistus ja lootus kord need kätte saada on rohkem kui pool sajandit enne revolutsiooni elanud laulus:

Kurat teab, kus saksad saavad,
kus nad leiba, riiet saavad,
talupoeg saab mõisamaad
(Samas märkus: «See on vana teoorjuseaegne laul,
mida lauldi talude päriseksostmise ajal.»)
(KKI 28, 187 (1) < Keila 1954.)

Või:

Kurat teab, kus saksad saavad,
kus nende maad ja mõisad jäävad?
Mõisamaad saavad meie kätte.
(E, StK 37, 80/1 (7) < Keila 1926.)

Neid võib pidada iseseisvaiks lauludeks. Seega on ka järgnev värss varem teistes ühendustes laulurepertuaaris olemas. Tekkeajaks tuleks pidada eelmise sajandi keskpaika.

On ka niisugune laul, mitme elemendi summeering:

Saksad surevad, mõisad põlevad,
talupojad saavad mõisamaad.
Kus sii vaene saks nüüd saab,
kus ta leiba, riiet saab?
Eks ta koli Saksamaale,
seal ju sandid saia söövad,
kanget õlut peale joovad,
aga mets ja maa on meite päralt.
(RKM II 128, 329 (15) < Kullamaa 1961.)

Siin asetavad järjestikku ka uuritava laulu mõlemad värsid. Kui nad olid mitmetes seostes meie laulutraditsioonis eraldi käibel eelmisel sajandil, siis võis see laul omal tüüpilisel kujul juba enne 1905. a. eksisteerida.

Rütmilt erineb «Saksad surevad, mõisad põlevad» järgmisest värsist (~ värssidest), moodustudes kahest poolvärsist (trohheus + daktül). Viimase asjaolu tõttu sobis see värss hästi reinlendriviisiga ja tihti lauldigi seda tantsides. «Reinlendreviis olli, noored inimesed tantsisid ja laulsid sõnu, see oli sel ajal, kui neid mõisaid põletati.»[2] Hiljem muutus see ringmängu vahelauluks (tralliks). Laulmisel korratakse vahel viimast sõna kolm korda, lisatakse ka noh (~ jah) või korratakse teist värssi tervikuna (RKM II 122, 166 (4) < Tori 1962; ERA II 60, 363 11 < Karksi 1933).

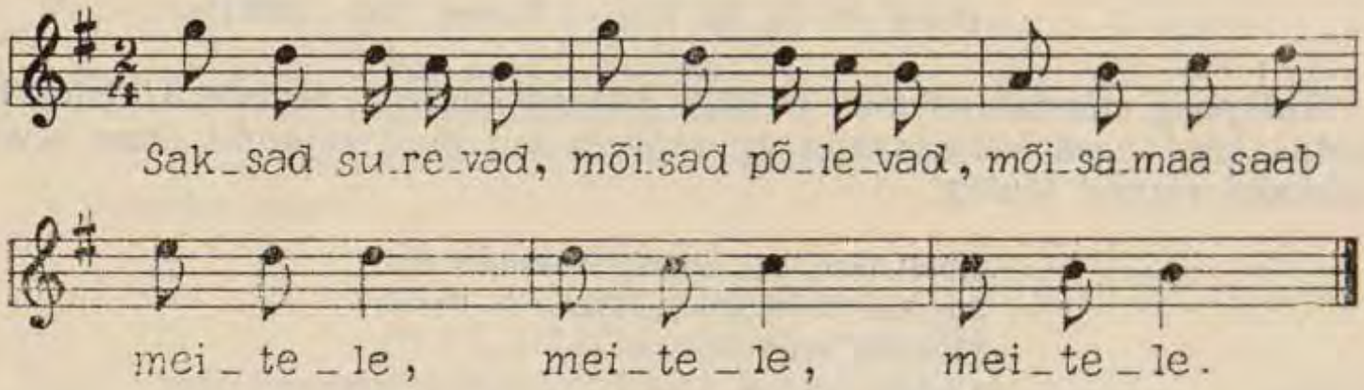

(ERA III 6, 14 (4) < Torma 1930.)

Sage kasutamine ja ulatuslik levik ruumis ja ajas tingis laulu varieerumise. Esimene värss on peaaegu täiesti muutumatuks jäänud (harva leiame H ä r r a d s u r e v a d) ja vaevalt oligi seda võimalik parandada või täiustada. Ainsaks muutuseks on siin poolvärsside vahetamine, mida tehti üsna vabalt. Statistilise ülekaaluga jääb värsi esimeseks pooleks s a k s a d s u r e v a d. Varieeruvam on teine värss. Tema põhikujuks on: m e t s(a d) j a m a a(d) s a a b (~v a d) m e i t e l e. Harva esineb järjestus m a a j a m e t s või on lisandunud veel j ä r v e d (m e t s a d, j ä r v e d, m a a d s a a v a d m e i t e l e). Verbi s a a b (s a a v a d) asendab sageli j ä ä b (j ä ä v a d) m e i t e l e, aga ka o n m e i e (m e i t e) o m a(d), m e i e p ä r a l t, m e i e k ä e s. M e i t e l e omakorda vaheldub sõnadega r a h v a l e, s a n d i l e, m o o n a k i l. Leidub ka murdeerinevusi.

M e t s j a m a a... kujul esineb 2. värss põhiliselt neis maakohtades, kust on kõige rohkem selle laulu üleskirjutusi (Pöide, Tori, Karksi, Simuna, Jõhvi). Eelmisele lähedane on: M õ i s a m a a s a a b m e i t e l e, õieti on siin m e t s ära jäänud ja m a a l e on täiendiks m õ i s a, verbiks on samuti enamasti s a a b ja j ä ä b. Varieerumine ei piirdu ainult sellega. Viimane asjaolu viibki mõttele m õ i s a m a a-versiooni vaadelda lahus eelmisest. Ka siin tuleb ette ainsuse asemel mitmust. M õ i s a m a a

[2] RKM II 124, 477 (3) < Häädemeeste 1961; vt. ka RKM II 104, 208 (38) < Halliste 1961; E 81885 (3) < Kambja 1932.

aset täidavad nende maa, mõisade maa, mõisnikkude maad, sakste maad, Eestimaa. Meitele vaheldub sõnadega meitele antud, moonakil, meestele, matsele. Suuremaks erinevuseks on värsi ümberpööramine: Talupojad (rahvas) jagavad (pärivad, saavad) mõisamaad, millele kohati (Raplas, Märjamaal) lisandub veel Suuremaa ja Saaremaa. Mõisamaa-versiooni alaliike on: maa saab talupoegel' ära jaotud (talupoege kätte, jaotud talurahvale, talupoege omaduseks).

Lokaalselt on mõisamaa-rühm võrdlemisi laiali pillatud, esineb niihästi Põhja-, Lõuna- kui ka Kesk-Eestis ja saartel, veidi tihedamini Hallistes, Türil, Raplas ja Tormas.

Laul on kasutusel olnud ka neljarealisena, kusjuures mõlemaid versioone on lauldud järjepannu:

Saksad surevad, mõisad põlevad,
talupojad saavad mõisamaad,
saksad surevad, mõisad põlevad,
mets ja maa saab meitele.
(RKM II 128, 257 (1) < Käina 1962.)

Sama algusvärsiga ühendati teisigi värsse. Kõige levinenum neist on sibulate-versioon:

Saksad surevad, mõisad põlevad,
mamma pani supi sisse sibulaid.
Ostkem sibulaid, ostkem sibulaid,
sibulad magusad ja kibedad.
(KKI 39, 394 (2) < Ambla 1966.)

Sibulate-versioon on nähtavasti kujunenud ühelt poolt naljalauluks, nagu kasutajagi ise ütleb (RKM II 116, 65 (9) < Vaivara 1962), ja teiselt poolt maskeerimiseks. Et revolutsioonipäevil küllalt palju lauldi «Saksad surevad...», siis võis see kosta mõne vaenuliku isiku kõrvu ja oli otstarbekas kohe samal viisil laulu jätkata süütute sõnadega, milleks mõeldigi sibulate ostmine, müümine jne. (RKM II 130, 209 (88) < Ambla 1962). Enamasti ei möödunud laulmiselt tabamine karistuseta. Koselt on järgmine teade: «Üks tüdruk laulnud mõisniku laste ees, lapsed laulsid edasi sakste ees. Siis mõisteti tüdrukule trahvi 5 rubla kirikuvaeste heaks aagrehtikohtus (KKI 19, 31 (5) < Kose 1950). Tallinnast on üles kirjutatud: «Selle laulu eest sai tolleaegne (1905) rätsep Jüri Hunt Hageri õpetaja Tompsoni näpunäite peale karistussalgalt 50 hoopi» (RKM II 34, 333 < Tallinn 1949).

Võib-olla on ka kolmas põhjus, nimelt sibul vaesuse sümbolina vastandiks suhkrule, mis märgib jõukust. On niisugune märkus: «... mõisnik oli mõisas ja sõi suppi suhkruga ja häid kooke. Töölised aga sõid silku ja leiba... Nüüd on:

Saksad surevad...
kokk paneb supile sibulaid peale.

Enne pani kokk supile suhkrut peale» (RKM II 68, 207 (17) < Simuna 1956).

Sibulate-versiooni on kasutatud ka ringmängu vahelauluks (RKM, Mgn. II 409[d] < Karksi 1960). Seega on ta küllaltki tuntud ja elujõuline. Leviku järgi ei saa teda pidada lokaalredaktsiooniks. Üleskirjutuste raskuspunkt on saartel ja Edela-Eestis.

Edasi versioon talupojad elavad:

Saksad surevad, mõisad põlevad,
talupojad üksi elavad.
(RKM II 139, 179 (8) < K.-Jaani 1962.)

See värss varieerub veel mitmeti: talupojad üksi ilmas elavad, eestlased üksi elavad, talurahvad jäävad elama (valitsema), talupojad elläld eläse, talumatsid elavad, talupojad elavad, kus nemad tahavad, talupojad hakkavad elama ja veel eestlaste elu läheb paremaks. Pilt on üsna kirju, talupoegade elamise motiivi on kasutatud küllalt ohtralt, kuid väga vabalt. Sisulist erinevust siin varieerumisel ei teki ja seega polnudki põhjust mingi teatava kuju rangeks järgimiseks. Algusvärsiga on järgneval ka täielik kooskõla, sest tähendas ju mõisade hävitamine talupoegade vaba ja inimväärse elu algust.

On andmeid, et niisugusel kujul lauldi seda laulu juba enne revolutsiooni (KKI 26, 369 (9) < Jõhvi 1957; KKI MT 129 (6) < Türi 1953), revolutsiooni ajal (KKI 12, 171 (19) < Simuna 1950; KKI 13, 114 < Põltsamaa 1950) ja hiljemgi (RKM II 103, 265/6 (8) < Pärnu 1961). Revolutsioonisündmustest jutustas K. Põder:

«Sangaste vallas Engevõtja koolimaja man, sääl käiseve tüdriku ja poisi kõik kokku mäsu(a)ja laule laulma ja kõik solase, ülepää kõik viimäne... viimäte sis tulli... Sangaste mõisade, võtive Sangaste mõisast kõgesugutsit asju, mis na tahtseve omale... Võtive Sangaste krahvi kätt kässipiti kinni, vedäsive teda omma tarre müüdä ja veivä tedä vällä oovi pääle ja võtse üts ja tõine tõist kinni ja tantsutesive tedä ja laulseve mässulaule:

Mõisa palava, ärrä sureva,
talupoja elläld eläse.
(ES, MT 98, 15 < Sangaste 1924.)

Selliseid üleskirjutusi on rohkem Kirde-Eestist, Kesk-Eestist vähe ja Lääne-Eestist ning saartelt hoopiski mitte.

Eelmisele lähedane on talupojad tantsivad [2], mille alla võiks koondada kõik talupoegade vaimustusväljendused sakstest vabanemise puhul. Teine värss on siis: talumehed (-matsid, -pojad) suitsetavad sigarit, lasevad kukerpalli, sõitvad tõldades, tantsivad iga päev, hõiskavad rõõmuga. Peale rõõmuavalduste on ka mõned asjalikumad tegevused, mis antud rühmale on siiski kõige lähemal. Need on talupoegade kartulite vedamine,

hobuste vahetamine ja lõpuks soldatiks minek. Viimane ei sobi kuidagi eelmistega kokku.

T a n t s i m i s e-versioon on levinud peamiselt Ida-Saaremaal, Kirde- ja Kagu-Eestis. Sisemaalt pole sellest ühtki üleskirjutust.

Küllaltki tuntud on p r i l l i d e-versioon: t a l u p o j a p o i s t e l p r i l l i d e e s, talupojad (-p o i s i d) k ä i v a d (s õ i t v a d, k ü n d v a d), p r i l l i d e e s. Selle värsi seletuseks võib lugeda sama laulu teksti juurest: «Prillid olid ikka rikastel, sakstel, ega talupoegadel neid olnud» (KKI 29, 155 (9) < Türi 1958).

Levila on selle versiooni puhul kõige lokaalsem, ulatub Tallinnast Türini ja Järva-Jaanist Märjamaani.

Veel mõni sõna k u r a d i t e-versioonist. Teine värss on siingi varieeruv: l a s n a d k u r a d i d k a n n a t a, l a s n e m a d, k u r a t, a g a k õ r v e t a või k ü l l o l i k u r a d i t e l k a n n a t u s t. See värss pärineb ühest obstsöönsest laulust ja seda on ilmselt samuti kasutatud maskeerimiseks.

Kuidas on eriarenduste ja liitumistega? Teadlikku ja arvatavasti hilisemat kujundamist on tunda laulus:

:,: Mõisad põlevad, härrad surevad,
mõisa maa saab meitele. :,:
Hoi! telefon, telefon, teadmist tõi,
teadmist tõi, teadmist tõi,
härrad mõisast pakku läind,
pakku läind, pakku läind.
:,: Mõisad põlevad, härrad surevad,
mõisa mõts saab meitele. :,:
Hei! telefon jne.
:,: Mõisad põlevad, härrad surevad,
mõisa park saab meitele :,:
Hoi! telefon jne.

(RKM II 135, 283 (1) < Hargla 1961. Levikuandmed puuduvad.)

«Saksad surevad...» oli kasutusel ka kodusõja ajal seoses landesveeri interventsiooniga. Vastavalt ajastu sündmustele on lisandunud uued värsid:

Saksad surevad, mõisad põlevad,
metsad, järved, maad saavad rahvale.
Landesveeri salgad ja parunite malgad,
eesti vahvad sõdurid on võitnud neid.
(KKI 24, 138 (27) < Jõhvi 1957.)

Tähelepanu võiks muide pöörata veel sellele, et antud seoses on laulu esimene pool (2 värssi) kõigis üleskirjutustes ühesugune. M õ i s a d e p õ l e m i s e asemel on küll kohati j a g a t a k s e, aga teine värss esineb ainult sellisel kujul.

Veidi variaablim on laulu teine osa, kus leidub v õ i t n u d-sõna ase-

mel m u r d n u d, ka mineviku asemel olevikku. N e i d-sõna asemel on sageli k õ i k jm. Mõnikord on veel refrään juures olnud (RKM II 120, 15 (4) < Tallinn 1961/62), kuid see laul on ise ka «Солдатушка-ребятушка»[3] eeskujul loodud ja sellele sõjale kohandatud laulu refrääninа tuntud.

Levikult on l a n d e s v e e r i-redaktsioon saaremaaline, üksikuid üleskirjutusi on siiski Lääne- ja Kirde-Eestist.

On teisigi arendusi, nagu:

Saksad(e) surevad(e), mõisad(e) põlevad(e),
mets ja maa saab meitele,
lehmad(e), lambad(e) meile jäävad(e),
siis me saame elama.
Tööd me teeme, palka saame,
ei me karda kedagi,
ead ajad tulevad, orjused kaovad,
memm pani supi sisse sibulaid.
(RKM, Mgn. II 953 d < Pärnu 1963.)

Tallinna ja Põhja-Eesti variantides ühendati mõisade põlemine Reitzi ja Rotermanni vabrikute ning laevade põlemisega. Need on juba algtekstist kaugemale ulatuvad põiked.

Lõpuks veel ilmselt ühe naljamehe loodud omapärane teisend:

Mõisad põlevad, härrad surevad,
prouad jäävad meitele.
(RKM II 113, 698 (33) < Rannu 1962.)

«Saksad surevad...» levik üldse (koos kõigi redaktsioonide ja liitumistega) on küll väga laialdane. Hõredamaks jääb Hiiumaa ja hoopis tühjaks selle vastas asuv mandri serv ning Vastseliina, Räpina ja veel mõni teinegi kihelkond.[4] Need alad jäid revolutsioonilaine kõrgseisust eemale. Üleskirjutusi on eriti rohkesti Karksist, Torist, Türilt, Simunast, Jõhvist, Ida-Saaremaalt ja ka Raplast. Tänapäevalgi võivad rahvaluule kogujad seda laulu veel leida ja suur osa kasutatud materjalist ongi just käesoleval aastakümnel kogutud.

«Saksad surevad...» on rahvalaulu kujunemise markantseid näiteid ja tänulik materjal rahvaloomingu variaabluse käsitlemisel: mitmekesistest muutumistest hoolimata jäävad püsima kindlad põhijooned, mis määravad tüübi. Samuti saame laulu erinevuste järgi süstematiseerides üsna värvika mosaiigi, mille olemasolu esialgu ei oskaks aimatagi. Tegelikus kasutuses oli üldpilt kindlasti veel kirevam. Niisuguseks muutis selle laulu tema lugematukordne kasutamine ja orgaaniline kokkukuulumine revolutsioonisündmustega ning kasutajate intensiivne kaasaelamine neile

[3] Alguses oli see Suvorovit ülistav sõdurite marsilaul, mille järgi on hiljem loodud teisigi sõjalaule. Vt. Русские народные песни. Л.—М. 1950, lk. 93—94, nr. 129.

[4] Levikuandmed tuginevad kirjapandud variantidele, viimased aga ei anna täpset pilti omaaegsest kasutamisest.

sündmustele. Hilisem edasielamine aga muutis laulu funktsiooni ja täiendas teksti vastavalt uutele olukordadele.

«Keel ja Kirjandus» 1967, nr. 11, lk. 663—669.

Märkused: **1.** Vt. E. Laugaste, Kättemaksumotiiv eesti regivärsilistes orjuslauludes. — *Saaksin ma saksa sundijaks.* Tallinn 1976, lk. 47—177. — **2.** Orjuslauludes, milles kõneldakse kättemaksust mõisnikele (kättemaksust on juttu ju siingi), leidub üks paralleeltüüp, mida on nimetatud «Saksad santima». Laulu algus on «Paneksin saksad santimaie, / talupojad tantsimaie». Selle tüübi kohta vt. koguteos *Saaksin ma saksa sundijaks*, lk. 95 (levikukaart) ja värsside varieerimise kohta sealsamas, lk. 129—130. Sellegi paralleeltüübi tihedam levikuala on Saaremaa ja Edela-Eesti ning Mulgimaa, aga ka Tartumaa. Mõlemate laulude omavaheline sugulus on ilmne.

EDUARD LAUGASTE

(1909)

ÜHEST JAKOB HURDA KAASTÖÖLISEST 1968.

Kujutlegem kas või hetkeks koolmeistrit, talusulast, külarätsepat või muud ametimeest, kes katkestab oma argitöö, et siirduda külaeidelt või -taadilt tema teaduvara kirja panema, hoolimata vahel hurjutustestki, et tehtavat «tühja tööd». Lehekülg teise kõrval täitusid sel kombel paberipoognad, millest ajapikku tekkisid sadade tuhandete lehekülgedeni küündivad rahvaluulekogud.

Küllap dr. Jakob Hurda üleskutsed ja abipalved olid õigeaegsed: egas muidu oleks kogu aktsioon tekitanud otse rahvaliikumist. Reageerisid erinevate elukutsete esindajad, suurte eavahedega mehed ja naised, nende seas tõepoolest paljud kooliõpetajad. Viimastelt lootiski Hurt kõige rohkem. Rahvaluule kogumisest polnud haaratud ainuüksi tekstide kirjapanijad, vaid ka need, kellelt ainestik paberile pandi; laulikute ja jutustajate nimed jäävad aga paljudel juhtudel teadmatuks.

Nimeliselt tunneme 1343 Hurda kohapealset korrespondenti, lisaks on varjatud mõned pseudonüümide taha, mõned aga jäänud mingi märgita.

Kes nad üldse olid ja mida tegid oma päristööks? Mõnisada on selliseid, kellel on huvitav elulugu ja mitmekesine tegevusala.

Tutvugem ühega neist, Koorküla vallakooli juhataja ning muusikamehe Karl Ruudiga.

Sellesama Koorküla koolimaja katuse all, kus möödus mehe elutee ja tehti tema elutöö, sündis Karl Ruut 9. märtsil 1862. aastal koolijuhataja Otto Ruudi pojana. Otto Ruut kutsuti Koorkülla Pilistverest.[1] Esimese hariduse andis pojale isa, siis jätkusid õpingud Helme kihelkonnakoolis ja 1879.—1881. a. Tartus Hollmanni seminaris. Seminari lõpetanud, asus 19-aastane õpetaja Helme kihelkonnakooli, kus töötas kolm aastat (1881—1884). Kohalt lahkumise põhjuseks oli ebatervislik koolimaja, millest noor õpetaja jäi põdema. Temast sai isa abiline Koorkülas, hiljem valis vald ta isa errumineku järel korraliseks koolmeistriks.[2]

K. Ruut oli hea pedagoog, kes kaitses oma kasvatajaveendumusi igas

---

[1] «Postimehe» lisaleht 9. VI 1901, nr. 125 juurde, lk. 91.

[2] Eluloodaatumeid on saadud ka teosest «Postimees 1857—1907». Tartu 1909.

olukorras. Seetõttu tuli tal vahel kitsarinnaliste koolirevidentidega tõsiseid jõukatsumisi. Kokkupõrkeid tekkis ka mulgiupsakate lastevanematega, mis kibestas meelt, nii et ta haudus ajuti plaane koolmeistriametit vahetada, seda osalt küll ka tahtmisest edasi õppida.[3] Siiski oli ta suuresti huvitatud kasvatuse teooriast ja praktikast. K. Ruut sai ajakirjanduse kaudu üldsuselegi tuttavaks artiklitega kooliajaloost, keelest, muusikast, ka aiandusest. «Aiapidamise juhatusele» anti käesoleva sajandi algul Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi näitusel esimene auhind.[4] Temalt ilmus ka artikkel seente kohta.[5] Ruudilt on säilinud veel kirjandite metoodika õpiku käsikiri «Kirjaseadmine», mille ta kirjutas teadmises selle distsipliini suurest tähtsusest eesti keele õpetuses. Keele kohta öeldakse käsikirjas: «Ometi on ta [eesti keel] üks kõige tähtsamatest õpetuskondadest, ühtlasi ka kõige raskematest ja laialdasematest.»[6]

Andmeterohked on K. Ruudi populaarsed kohalike koolide ajalood. Uurimuses «Helme vallakooli ajalugu»[7], milleks on andmeid saadud tuntud Helme koolimehelt M. Jakobsonilt, iseloomustab Ruut väga tabavalt koolide olukorda XIX sajandi esimesel poolel Helmes: «Igal külal olla oma kool olnud, mõnesse talu sauna või popsi hurtsikusse seatud, kus siis hütikese elanik ise ühtlasi ka lastekoolitamise tööd teinud, kes muidugi ainult raamatu lugemist ja katekismuse viis päätükki ränga rõhuga vitsade varal oma õpilastele pähe tuupinud, ja kui ise mõistnud, siis ka mõned kirikulaulu viisid vanal kombel kõõrutama ja keerutama õpetanud; see on ainult kõik selleaegne kooliõpetus olnud.» Koolis käima sunnitud rumalaid, mitte tarku ja hakkajaid lapsi. «Seega oli kool seni trahviasutus olnud, kes kooli pidi minema, see läks otsegu vanast nekrut soldatiteenistusse, suure hirmuga, teades, et oma naha parkija kätte viib... Kui koolmeister kuhugi talusse ehk hurtsikusse tuli, siis põgenesivad kõik lapsed juba enne välja ehk tükkisivad sängide alla varjule.»

Artiklis «Helme kihelkonnakooli ajalugu»[8] on juttu vana koolimaja rajamisest 1873. a. otse kirikumõisa kõrvale ja tööst seal. Selles majas alustas ka Ruut ise 1881. a. abikoolmeistrina oma koolimeheteed. Tema asemele tuli Hella Vuolijoe isa Ernst Murrik, kes sealt varsti Taageperasse vallakirjutajaks ja Karjatnurme algkooli õpetajaks läks. Teises maailmasõjas hävinud ruumikas ehitis oli uus koolimaja. Kohapeal käis võitlus ka tütarlaste kihelkonnakooli asutamise eest ja Ruut pooldas tütarlastekooli asutamist. Samas artiklis soovitas Ruut poiste kihelkonnakool muuta segakooliks nagu Soomes. 1901. a. ilmus K. Ruudilt kolmas väikeuurimus «Koorküla vallakooli ajalugu»[9]. Üldsisuline kirjutis «Eesti rahvakoolide üleüldisest ajaloost» oli ilmunud 1899. a.[10] Veelgi varem oli

---

[3] K. Ruut J. Jõgeverile 27. VIII 1890. KM KO, F 51, M 3 : 13; ka mujal.
[4] KM RO, EÜS V 1404.
[5] K. Ruut, Seened. — «Eesti Postimehe» põllutöö ja teaduste erilisa 1902, lk. 65—69.
[6] KM RO, EÜS V 1404; KM KO, F 21, M 254.
[7] «Postimees» 14. ja 15. VII 1900, nr. 155 ja 156.
[8] «Postimees» 20. ja 21. VII 1900, nr. 160 ja 161.
[9] «Postimehe» lisaleht 9. VI 1901, nr. 125 juurde, lk. 89—96.
[10] «Postimees» 17. ja 21. IV 1899, nr. 87 ja 88.

trükitud «Kodukooli edendamisest»[11], milles autor rõhutab näitliku õppeviisi kasutamise vajalikkust. Tšehhi kasvatusteadlase J. A. Komenský teoseid on noor koolimees lugenud ja sealt ammutatud mõtteid julgesti kasutanud. Mitmed tema artiklid käsitlevad algõpetusega seotud probleeme üldse või kritiseerivad ilmunud aabitsaid. K. Ruut avaldas kirjutisi ka eesti keele kohta, tema käsikiri «Õigekirjutuse õpetus» teenis Eesti Kirjameeste Seltsi võidupeol 1889. a. kiituskirja.[12]

Ruuti võib niisiis pidada ka kodu-uurijaks. Sellesisulise tööna on temalt säilinud veel Helme kihelkonna kirjeldus valdade kaupa 1923. ja 1924. aastast Eesti Kirjanduse Seltsile. Suure osa materjali on küll kogunud A. Eichenbaum, aga Ruut on selle ümber töötanud. Käsikiri sisaldab täpset andmestikku Helme kohta.[13]

Ruut on tegutsenud veel muudegi andmete kogumisega, näiteks saatis ta F. Kuhlbarsile Helme kohanimesid.[14]

K. Ruut võiks seista ka nende sadade hulgas, kes on perioodikas algupäraseid luuletusi avaldanud. Vaevalt need sisult uudsuseta kohmakad meisterdused tänapäevale midagi ütlevad. Nõrgad on ka Eesti Kirjameeste Seltsi II võidupeole auhindamiseks saadetud laulukatsed.[15] Osa tekste on mõeldud koorilaulude sõnadeks. Ta on katsetanud ka tõlkimisega, tõlgete hulgas on Krõlovi valme.

Huvituseta pole ka Ruudi artikkel «Mis teab Helme rahvas Kalevipojast?».[16] Sellega tahtis autor vastukaalu luua Karl Leetbergi «Kalevipoja»-vastasele kõnele teose ilmumise 50 aasta juubeli puhul 1911. Leetbergi kõnes öeldakse: «Kalevipoja laulusid ei ole enne Kreutzwaldi ega pärast Kreutzwaldi rahva suust keegi leidnud.»[17] Ruut oli seminariõpilasena käinud Kreutzwaldi juures, kes talle ise ütelnud, et eepose loomiseks on kasutatud hiiu- ja Kavala Antsu lugusid, üldse rahvajutte kangetest meestest. Katset «Kalevipoja» põrgulugu ühendusse viia ajalooliste koobastega Helme lossimägedes tuleb hinnata põhjendamatu lokaalpatriootilise eneseväljendusena. Vaevalt küll on Kreutzwald teise põrguskäimise loo Helmest saanud. Tõestamata on seega ka, kas Ruut just Kreutzwaldi andmete allika avastas. See olevat olnud Ruudi produktiivne laulik Liis Vilp, kellelt on tõepoolest noteeritud huvitav regilaul «Kulla põlemine»[18] ja Helmes populaarne «Linakitkumise laul», millel Kalevipojaga siiski midagi tegemist ei ole, kuigi Kalevipoja või Kalevi naise nimi neis vilksatab. Kes aga oli Kalevipoeg, seda laulikuist keegi ei teadnud. Anu Põdralt kirjapandud variant, milles nimetatakse ka Alevit, Sulevit ja Olevit, näib olevat kas lauliku või kellegi teise täiendatud.

---

[11] «Rahva Leht» 1897, [nr. 3], lk. 17—20.

[12] Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1889. III vihik. Tartu 1890, lk. 7.

[13] Õieti leidub nende vihikute hulgas veel kolmanda isiku materjali, seal on toodud ka kohaliku kombestiku kirjeldusi. KM KO, F 117.

[14] K. Ruut F. Kuhlbarsile 8. III 1899. KM KO, F 65, M 22 : 7.

[15] KM KO, F 15, M 7 : 17.

[16] Eesti Kultura II. Tartu 1913, lk. 253—262.

[17] K. Leetberg, Kui pikalt on Kalevipoeg rahva luuletus. St. Peterburg 1911, lk. 4.

[18] Laulu «Kulla põlemine» kohta vt.: E. Laugaste, Kalevi (Kalevipoja) nime esinemisest eesti rahvalauludes. — «Keel ja Kirjandus» 1959, nr. 5, lk. 274—276.

Artikkel on tähelepandav katse luua vastukaalu Leetbergi Kreutzwaldi-vastasele rünnakule.

K. Ruudi kaastöö Hurdale ei ole mõne tema kaasaegse korrespondendi omaga võrreldes küll eriti mahukas, kuid selles on hulk väärtuslikke üleskirjutusi, väheste rahvajuttude ja keeleandmete kõrval esmajärgulisi Helme laulutekste ja mõned viisid: 19 laulikult (nende hulgas kahelt meeslaulikult) kokku 213 regivärssi, neist Koorkülast Eeva Krotnikult 86 ja Liis Vilbilt 20 laulu, teistelt vähem.[19] Kuuendas aruandes[20] seadis Hurt Ruudi tööd eeskujuks kogu Mulgimaale. Ta sai tunnustuseks ka «Vana kandle», nagu selgub Hurda säilinud vastavast nimestikust.[21]

Muusika- ja koolide lauluõpetamise metoodika tundjate hinnata jäägu K. Ruudi väljaanne «Kooli laulude kogu» I—III, neljandana metoodiline lisa lauluõpetajate jaoks. Eesti Kirjameeste Seltsi võidupeol 16. ja 17. juulil 1889 krooniti töö teise auhinnaga ja lubati avaldadagi[22], aga hinge vaakuv selts ei suutnud (või ei pidanud vajalikuks) seda enam ära trükkida ning autor ise andis oma töö välja alles 1910. aastal. Sissejuhatuses iseloomustab väljaande koostaja koolilaulu olukorda: «See aeg peaks ka juba Eesti koolides mööda olema, mil ühes parves aasta läbi lauluõpetamises muud ei tehtud, kui ühehealega kirikulaulusid õpetati, kõrgemal korral ka mõni mitmehealne vaimulik laul, ning seda peast, ilma mingi juhatuseta, tuimal harjutamisel.»[23] Kaasaegne arvustus ei leidnud muidugi töös ainult kiiduväärset.[24]

Isetegevusliku heliloojana küünib K. Ruut vahel koguni professionaalsele tasemele. Õnnestunumaks on hinnatud kompositsioone, mis baseeruvad rahvaviisidel. Õige mitu nooditeksti avaldas ta K. A. Hermanni «Laulu ja mängu lehes», nende hulgas «Alam töö» («Linnu kakkun likes saie»). Autori ütlemist mööda on see «Eesti rahvaviis meeskoorile, üles kirjutanud ja nelja häälele seadnud K. Ruut» (1885). Rahvaviisi põhjal on loodud ka «Lauluke» («Lauluke, sõua sa», 1895). Uuema rahvalaulu viisi on Ruut kasutanud neljahäälse laulu «Vabrikant» («Ma olen klaasivaaberkant») loomiseks (1888). Need pole ainsad laulud selles ajakirjas. Paljud noodid mitmes žanris jäid käsikirja.

Mainitud kolmeosalises väljaandes leiduvad veel mõned rahvaviisiainelised laulud, nagu «Lilla istus kamberissa» ja «Karjaste laul» («Karjaste helletus»). Kõige õnnestunumaks peetakse laulu «Muru Hansu ainus ingel», pühendatud Miina Härma koorile.[25] R. Ritsingu mäletamise järgi on Miina Härma laulu pidanud professionaalse tasemega saavutu-

---

[19] H II 25, 9—143; H II 43, 9—104; H, R_4, 35—37. Peale selle Eiseni kogus E 545—546; 54280—54283; 56562—56567; 62604; 86007—86030; EÜS-i kogus (peam. viisid): EÜS IV 115—129; 575—578; 747—750; EÜS V 1402—1593. KM KO, F 46, M 13 : 24 leidub veel klade 49 viisiga, mõeldud arvatavasti trükkimiseks.

[20] «Olevik» 27. VI 1888, nr. 26.

[21] KM RO, EFAM, Hurt M 2 : 1, l. 168. Vt. ka K. Ruut J. Hurdale 20. I 1892. KM KO, F 43, M 20 : 10.

[22] Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1889. III vihik. Tartu 1890, lk. 7.

[23] Lauluõpetajale K. Ruut'i Kooli laulude kogu juurde. Viljandi 1910, lk. 1.

[24] K. Ruut H. Prantsule 7. I 1911. KM KO, F 4, M 5 : 40.

[25] Miina Hermann'i laulukoori kontserdi laulud. II anne. Tartu 1899, lk. 40—41 Noodi juures märkus: «Miina Hermann'i laulukoorile annetanud K. Ruut.»

seks. Laul oli omal ajal tihti kooride repertuaaris. Helmes lauldi palju ka nukratoonilist kaubasellilaulu «Kord mõtetes istus üks emake nii».

Rahvaviisidega tegeles Ruut palju, palus Hurdalt neid korduvalt endale kopeerimiseks, kavatsedes komponeerida koorilaule.[26] Enda ütlemist mööda olevat ta viise Helmest kogunud paarisaja ümber, paljud neist kooliõpilastelt.[27] Viise näib ta olevat saatnud ka K. A. Hermannile. Viimane olevat talle avaldanud rahulolematust, et paljud korrespondendid viise oskamatult üles kirjutavad.[28] Rohkesti materjali on Ruut saatnud O. Kaldale, see leidub EÜS-i kogu 4. ja 5. korjanduses (1907 ja 1908).

Viise olevat Ruut noteerinud juba 1881. aastast peale pidudel, seltskonnas, lapsepõlvemälestustest, õitsil hobuste juures, reisidel jm. Kõik pole muidugi rahvasuust kirjutatud, mõni näide on ka kirjandusest. «Pidul kuulsin viisi (jäi pähä, aga sõnad mitte, neile panin kunstsõnad alla), tulin koju, kirjutasin üles, mis rahvaviisiks pidasin; millest kindlasti teadsin kunstviisi olevat, seda ei kirjutanud. Kelle käest? seda ei mäleta, vanadusest ammugi mitte.» Ropusisuliste laulude sõnu ta ei kirjutanud, neile pani muud sõnad juurde.[29] Ta on vahel ka viisivariante üles märkinud.[30]

Kirjas M. Härmale avaldab Ruut arvamust Härma mingi muusikateose (oratooriumi) kohta, mida helilooja tuntud muusikamehe Andreas Erlemanni juures Helme Köstrimäel kuulajaile eraviisil tutvustanud.[31] M. Härma kogus leidub Ruudi noodistuste käsikiri, milles on rahvalaule koorile seatud, kokku 49 teksti. Siin on vokaalmuusika kõrval instrumentaalpalasid, täpsete üleskirjutuste kõrval seadeid koorile, aga ka päris kunstloomingut. Peale Helme materjali leidub siin üleskirjutusi ka mitmelt poolt mujalt.[32] Viise on ta vahel üles kirjutanud mälu järgi, aga kui sõnad pähe ei jäänud, on ta sobitanud viisi juurde sõnad mujalt.[33]

30. aprillil 1906 kirjutas K. Ruut O. Kaldale, et ta saatnud teiste vahendusel Tallinna G. Pihlakale kirjastamiseks 300 rahvaviisi.[34] Kuhu need jäid, pole teada, ilmunud nad ei ole. Arvatavasti leiduvad need viisid ka mõnes teises käsikirjas.

On veel väike kultuurilooline notiits, kirjutatud Aino Tamme käega. Selgub, et Aino Tamm on kombineerinud Tarvastu karjaste helletustest lauldava soololaulu «Kui ma olin väiksekene», mis M. Härma vahendusel on jõudnud K. Ruudi kätte. Nii on Aino Tamm 30. aprillil 1909 Ruudi kogu EÜS V 1420 nr. 21 juurde pliiatsiga paberilehekesele kirjutanud (mitte ilma pahakspanuta): «Need on Aino Tamme karjapõlve viisikesed,

---

[26] Vt. näit. KM KO, F 43, M 20 : 10.
[27] KM KO, F 43, M 20 : 10.
[28] K. Ruut J. Hurdale 16. VIII 1888. KM KO, F 43, M 20 : 10.
[29] K. Ruut O. Kaldale 3. X 1908. KM RO, EÜS V 1408.
[30] K. Ruut O. Kaldale 27. IV 1908. KM RO, EÜS V 1402/4.
[31] K. Ruut M. Hermannile 30. VII 1894. KM KO, F 6, M 1 : 29.
[32] KM RO, EÜS V 1402 jj.; KM KO, F 46, M 13 : 24: Eesti rahvaviisid. Kogunud K. Ruut. Op. 8. Tõine vihk: Mitmesugused laulud. [Mõeldud trükkimiseks.]
[33] KM RO, EÜS V 1402 jj.; K. Ruut J. Hurdale 9. XI 1903. KM KO, F 43, M 20 : 10.
[34] K. Ruut O. Kaldale 30. IV 1906. KM RO, EÜS V 1406/7. Vt. veel 27. IV 1908. KM RO, EÜS V 1402/4.

tema laulud, kokkusäetud, üleskirjutatud, ilustatud jne. Sõnad võtsin Dr. Hurt'i vanavara hulgast umbes aasta 16—18ne eest. Aino Tamm.» Ja edasi: «Ninda peab see ainult pääle selle kui Miina Hermann selle laulu segakoorile säädis ja «Laulu ja Mängu lehes» (ilma minu lubata) avaldas, «rahva suhu» ja säält hra Ruut'i korjandusse sattunud olema. A. T.» [35]

M. Härma, kes avaldas laulu eespool tsiteeritud nootide kogus, ei maini Aino Tamme nime, vaid märgib ainult: «Eesti rahvaviisid Tarvastust, kokkuseadn. ja harm. M. Hermann.» [36]

K. Ruut suri Tõrvas 23. märtsil 1929. aastal, olles 1925. a. oma majja Lembitu tn. 3 vanaduspuhkusele kolinud.[37] Külastasin teda mõne korra ja nägin tema kodus mitmesuguseid avaldamata käsikirju lokaalajaloo, koolide ja kohalike seltside tegevuse kohta. Nende ainete vastu tundis ta pidevat huvi. Trükki neist aga midagi ei jõudnud.

K. Ruudi kõige olulisemad saavutused kuuluvad küll koolitöö alale, aga selle kõrval on tal teeneid rahvaluule kogumisel ja muusika õpetamisel, mõnevõrra ka koorilaulude loomisel. K. Ruut on neid inimesi, keda meil on hakatud nimetama heas mõttes rahvavalgustajaiks. Paljud, K. Ruut nende hulgas, jäid vahel eluajaks püsima samale kohale, nende käe alt käis läbi põlvkond teise järel, nad andsid oma kasvandikele ja ligemale ümbrusele, mida suutsid, vahel küündisid oma tööde ja tegudega ka väljapoole kitsast ringi. Eesti kultuuri ajaloos on neil oma osa nagu killukestel kivimüüris.

«Keel ja Kirjandus» 1968, nr. 8, lk. 468—472.

---

[35] Sama laulu on Aino Tamm ka ise avaldanud väljaandes «Aino Tamme Eesti rahvalaulude kava. I anne». [Tallinn (Leipzig), i. a.] Laulu juures on märkus: «Oma kalliste vanemate mälestusele pühendanud oma karjapõlve viisikesed. A. Tamm.» Juurde aga on lisatud, et Miina Hermann on harmoniseerinud. (Sellele väljaandele juhtis autori tähelepanu R. Ritsing.)

[36] Miina Hermann'i laulukoori kontserdi laulud. II anne, lk. 6.

[37] KM KO, F 24, M 10 : 10; KM KO, F 117, M 1 : 15.

PAUL PRÜLLER

(1905—1979)

EESTI RAHVAASTRONOOMIA 1968.

[— — —]

4. Eesti vanarahva maailm, taevas, kuu ja päike

1. **Maailm ja taevas.** J. Hurda «Eesti astronoomia» järgi on Maa kõige ilma keskpaik. Ta on ümmargune kui ratas ja tasane kui väli. Maad keraks tunnistada, nagu teadus seda teeb, on võimatu, sest siis libiseksid inimesed tema küljest maha. On olemas kolm ilma: Maa, selle all on Manala ehk Toonela, kus inimesed elavad edasi pärast surma, ja taevas, mis on Maa peale kummutatud nagu suur pada ehk katel. Maa ja taeva kokkupuutekoht — taevaäär — on nõnda kaugel, et isegi Kalevipoeg oma toredal laeval «Lennuk» sinna ei pääsenud. Kalevipoeg pidi pärast keerulist sõitu maailma otsa asjata tagasi tulema ja tagasi tulles laulma: *Ilma ots jäi otsimata, / käsidella katsumata* [«Kalevipoeg», XVI lugu]. Alles uuemal ajal, kus nii palju on ülesleidmisi, on ka taevaäär üles leitud. Nimelt — nõnda räägiti J. Hurdale Võrumaal — on Ungru sõja ajal (1849. a.) mõned soldatid maailma otsas ära käinud ja ise oma silmaga taevaääre ära näinud. Nad on ise oma käega naelad taeva seina löönud, on ise oma ranitsad sinna varna pannud ja oma püssid selle najale püsti seadnud.[1]

Kadunud looma kohta öeldi Epliku külas: *«Ega ta ilmast välja lähe — taevas peal nagu kummutatud pada.»* (KM < Ambla, Lehtse v.)

«Eesti astronoomia» järgi on taevas rahva arvates kahejaoline: selge taevas ja pilvetaevas. Selges taevas paistab Päike, käib Kuu ja siravad tähed. See taevas on väga kõrge ja alati ühesugune. Tema all on pilvetaevas, mis on palju madalamal ja muutlik. Pilvetaevas Vanaisa müristab ehk «tõreleb» ja heidab välku ning saadab «piksenooled» maha, kui on vaja kedagi karistada. Aga siit annab tema ka vihma, rahet ja lund — igaüht omal ajal ja tarvidust mööda.

Pilved on süldisarnane kogu, mis nööride ehk «lõngade» peal jooksevad. Tuuled ajavad pilvi edasi ja tagasi ja tihti leitakse pilvetükke

[1] J. Hurt, Eesti astronoomia. Tartu 1899, lk. 5—6.

suvel muru peal. Kui koer niisuguse pilvetüki ära sööb, siis läheb tema hulluks ehk marru. «*Pilvetükid*» on tegelikult iseärased taimed, mis kuival ajal on peenikesed ja tähelepanemata, aga niiskega või pärast vihma korraga paisuvad ja sülditaoliselt paksuks lähevad. Pilvetükid langevad maha siis, kui maod teibaid mööda üles ronivad ja «*pilvelõngad*» katki närivad. Seepärast on tarvis aeda tehes teivastel koor maha lüüa, et maod ei jaksaks üles ronida. Võrumaal öeldakse, et teibaid ei tohi mitte ühelt poolt teravaks teha, muidu lähevad maod ometi üles ja «*järävä*» [närivad] pilvelõnga katski.[2]

2. **Päike ja Kuu.** «Eesti astronoomia» järgi asub Päike selges taevas. Ta on väga valus, tuline ja kuum. Ta on ümmargune kui ratas ja käib rataskaari teed hommikusest taevaäärest õhtuseni, ööse alt Maa käies, nõnda, et meie teda öösel ei näe. Sedaviisi sünnitab tema öö ja päeva, mis on eestlasele esimene ajamõõt ja määrab inimesele aja töö tegemiseks ja puhkamiseks... Oma käimisega toob Päike peale öö ja päeva ka suve ja talve ja tekitab seeläbi teise ajamõõdu ehk aasta. Nimetus «aasta» on lühend ühest vanemast sõnast, mida lõunapoolsed eestlased veel hiljem tarvitanud: «ajastaig», mis täpsemalt tähendab «ajast aeg», s. o. aasta on ajaosa, mis endisest ajast välja kasvab ja temale juurde tuleb. Eesti aasta on perioodiline kahejaoline aeg: suvi ja talv. Kevad ja sügis on rahva arvates ainult sillad, üleminekuajad talvest suvesse ja vastupidi. Päikese pööramistest pööripäeval arvas rahvas, et sel puhul põrkab Päike vastu kivi ja siis hakkab «tõisipidi» käima.[3]

Väga levinud on rahva seas ennustus, et selgelt loojuv punane Päike tähendab järgmiseks päevaks head ilma, kui Päike aga pilvesse looja läheb, tuleb vihma.

«Eesti astronoomia» järgi on Kuu rahva arvates mitmeti tähtsam kui Päike. Päike on küll palju vägevam kui Kuu, aga tema olemine ja ilmumine on rahva arvates lihtsam. Sellevastu Kuu nägu, paistmine ja käik on keerukamad ja täis saladusi, seetõttu pakkus ta rahvale hoopis rohkem huvi. Rahva arvates käib Kuu rataskaari, olles ajuti Maa all ega paista mitu ööd, teda otse «luuakse» seal. On ta loodud, siis kerkib ta jälle taeva ääre alt üles, esialgu ainult kihvakese näol. Maa varjab suurema osa veel ära. Kõrgemale tõustes pääseb ta Maa võimuse alt lahti ja näitab meile oma täit ümmargust lahket nägu. Pea hakkab ta jälle alamale vajuma, kahaneb jällegi kihvakese-näoliseks, kuni sootuks ära kaob. See rahvalik kuu veerandite seletus on üksnes luulelend ega vasta sugugi tegelikkusele.

Igale kalendrikuule andis rahvas oma nime. Kõige vanemad rahvalikud kuude nimed on võetud loodusest, hilisemad põllumehe töödest.[4]

Vanarahvas arvas, et «noor Kuu kosutab, vana Kuu kaotab». Noorkuu ajal tuleb istutada puid, külvata vilja, siis idaneb see hästi, raiuda metsa, eriti okaspuid, siis kasvab uus asemele, käia seenel. Noorkuuaegne vihm kosutavat ja kõik haavad paranevat hästi, ent öökülmad riku-

---

[2] J. Hurt, Eesti astronoomia, lk. 6, 7.
[3] Seals., lk. 10.
[4] Seals., lk. 13.

vad sel ajal rukkiorase (KM < Halliste, Emmaste, Paistu, Palamuse, Audru, Räpina, Järva-Madise, Kaarma, Pilistvere, Hageri, Rõuge). Noorkuuga kaasneb ilmade muutus, kuu loomisaegne ilm jääb püsima kuni täiskuuni (KM < Tori, Tõstamaa, Peetri). Ehituspuid raiutakse ja hoonet rajatakse vanakuu ajal (KM < Ridala, Saarde).

Noorkuud teretati: *Tere, tere, noor Kuu; sina vanaks, mina nooreks, sina rauda raskemaks, mina kulda kergemaks*» (KM < Kaarma, Pöide, Jämaja, Helme).[5] *Kuu on öö küünal, varaste hirmutaja* (KM < Karja, Leisi). Nähtavaid laike Kuu pinnal nimetasid vanad saarlased: *kaks vargad* [varast] ja *tõrva rakk* [pütt]. Vanarahva jutt on järgmine: kaks meest läinud talve ajal vargile ja kuu paistnud väga heledasti. Mõlemad läinud Kuud tõrvama ning jäänud «*Kuu sisse kinni*», tõrvarakk nende vahel. Seal on nad praegugi veel näha, rähmane koht [nn. Udumeri] nende vahel on *tõrva rakk*.[6]

3. **Päikese- või kuuvarjutus.** Päikesevarjutust loeti sõja või nälja ettekuulutajaks (KM < Pühalepa, Kihelkonna, Muhu, Tartu-Maarja, Tori, Lääne-Nigula). Inimesed ja loomad kartsid päikesevarjutust. Töö jäeti siis seisma ja kari aeti koju (KM < Karja, Kodavere). Päikese- või kuuvarjutuse kohta arvas vanarahvas: 1) Päikest või Kuud puhastatakse. Mõlemad on valguseandjad ja lähevad aja jooksul tahmaseks. Vanaisa tõmbab varjutuse ajal katte ette ja puhastab neid (KM < Kihelkonna, Karja, Helme, Ambla); 2) Päikest või Kuud «süüakse» (KM < Tartu-Maarja, Tarvastu). Lõunapoolsed eestlased ütlesid: Suure musta pääga vagla [ussid] sööva sis Päiva või Kuud. Tahad sa neid *vaklo* ja nende söömist näha, siis too pang vett muru peale ja vaata senna sisse. Kroon ehk valgusejooned, mis voolavad Päikesest välja — need on ussid. Päikest katva Kuu äär, seal on näha täppe, kõrgusi, kust valgusejooned algavad, need on usside pead (KM < Põlva); 3) Päikesevarjutuse ajal on Päikese *närijateks* koerakutsikad (KM < Saaremaa). Seitse pilvetükki on asunud Päikese või Kuu kallale, üks võtab ühest äärest, teine teisest veerest, kuni taevakeha jääb pimedaks (KM < Viljandi, Räpina).

Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist I. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Loodusuurijate Selts. Tallinn 1968, lk. 24—27.

Märkus: 1. T. Hjärne vastavat teksti vt. E. Laugaste, ERTA, lk. 72.

---

[5] Samasugust noorkuu teretamist mainib T. Hjärne kroonika (1794) [1].
[6] Saaremaa Kirj. Seltsi ürik 1817—1822, lk. 29 jj.

AUGUST ANNIST

(1899—1972)

[«KALEVALA»] VÄRSISTUS- JA SÕNASTUSSTIIL 1969.

[— — —]

Ei ole vist maailmakirjanduses teist rahvaeepost, mis oleks nii hilissündinud ja ühtlasi nii rahvaehtne; ei ühtki, mis oleks samal ajal nii vana, s. o. primitiivset maailmakäsitust kajastav, ja ühtlasi ometi nii «noor», s. o. praegusaegsele psüühikale lähedane ja tundmusehtne. Just oma liigse skemaatilise konventsionaalsuse ja kuivuse tõttu pakuvad tänapäevale võrdlemisi vähe «Rolandi laul», «Mahabharata» ja «Beowulf» [1]; korduste ja kuivuse all kannatab isegi muidu nii dramaatiline «Nibelungide laul», kõnelemata näiteks Kesk-Aasia eepostest. Ainult Homerose eeposed on niisama iginoored — need oma puhteepilise plastilisuse ja inimesekujutamisega, Lönnroti lugulaul [2] aga oma olustikulise arhailisuse, sümboolse seiklusfantastika ning rahvuslike tüüpidega, eriti aga oma lüürilise elavusega värsistuses ja sõnastuses, oma stiili impressionistliku tundevärskusega. On siis põhjust siingi peatuda selle ürgse värsi ja sõnastuse esteetilise külje vaatlusel.

Juba eespool, eesti-soome runode [3] ajaloolist arengut vaadeldes püüdsime selgitada runovärsile nii iseloomuliku värsimõõdu tekkimist ja olemust. Toonitasime, et algelisest neljajalgsest alliteratsioonivärsist kujunes see artistlikuks kalevala-värsiks (mida tarvitatakse ka Põhja-Eesti lauludes) eriti selle tõttu, et hakati teadlikult arvestama ja kasutama keelele omaseid kvantitatiivseid omapärasusi [4]. Nimelt rakendati neljajalgset trohheust nõnda, et sõna **pikk** silp ei satuks **värsirõhutusse** kohta ega sõna **lühike** silp **värsirõhulisse** kohta (kus selle venitamine oleks muutnud sõna tähendust — «tule» asemel «tuule»). Nägime, kuidas lühisilbilistes sõnades trohheiline rütm saadi nn. rõhulibistuse abil sõna teisele silbile (mis tavaliselt on poolpikk). Just nii saavutati väga kunstiväärtuslik värsirütmi vaheldumine, samuti kui kreeka-ladina heksameetris. Kuna korduv trohheus seesuguses värsis nagu *vaka vanha Väinämöinen* mõjub pikapeale tampivalt, toob libistatud või õigemini kahe silbi vahel jagatud rõhk värssides nagu *laulajà iän-ikùinen* (igipõline) kaasa teatava kerguse ja hõljuvuse mulje, sest siin hääldatakse kõiki silpe peaaegu ühepikkuselt, ühte sõnarõhu, teist värsirõhu tõttu, umbes nagu süllaabilisi värsiehitusi kasutavates keeltes. Sõna

pearõhu äralibistamisest — kord teises, kord kolmandas, kord mõlemas värsijalas, kord üldse mitte; kord ühes paralleelvärsis, kord teises, kord vaheldumisi dipoodilise värsiga — tuleneb kalevala-värsile kõige iseloomulikum: alaline liikuvus, teatav hübriidsus ja hõljuvus, alalised rütmiüllatused, mida osav laulik võib rakendada ka erineva tundesisu rütmiliseks edasiandmiseks. See on nagu tants vahelduvate sammudega. Ühtlasi on see kergus ja hõljuvus iseloomulik kogu runo elutundele. Kalevala-värss pole nii dünaamiline ja hoogne kui ainult raskelt rõhutatud peasilpe lugev ja kõrvalsilpe peaaegu üldse mitte arvestav vana-germaani värss «Eddas» [5], aga teda ei pidurda ka selle dünaamikaga kaasaskäiv raskuse rõhk. Siin on kõik silbid otsekui ühevääršed ega valitse juba iseendast ka pikk pearõhuline silp teisi.

Stiili seisukohalt kõrvalisema tähtsusega on teised kalevala-värsi seaduspärasused: näiteks luba e s i m e s t värsijalga täita ka kolme silbiga ning kasutada seal värsirõhulisena lühikest silpi; nõue (omaaegse harjumuse tõttu?) vältida värsi keskel neljasilbilist sõna; püüe koondada värsi lõpupoolde pikad, värsi algupoolde aga lühikesed sõnad (nn. raskenemise seadus) jne.

Teiseks suureks stiili moodustavaks teguriks [— — —] on «Kalevalas» selle lühivärsi ühendamine p a r a l l e l i s m i g a. Kuna korduv mõtteväljendus mõjub sügavamalt ja meeldejäävamalt, tarvitasid parallelismi ehk mõttekordust väga paljud rahvalaulud (näit. juba vana-heebrea luule oma psalmides), samuti mitmed soome-ugri hõimud (näit. laplased oma joikudes). Algelisemail astmeil korrati tähtsamaid väljendeid sõna-sõnalt, hiljem teisendati neid mulje värskendamiseks ja süvendamiseks vähemalt sünonüümide abil, veelgi arenenuma oskuse puhul püüti teisendust ühendada temaatilise süvenduse ja edasiarendusega. Runolauludele on iseloomulik, et nad selle eeskätt lüürilise väärtusega ja meeleolu tippudesse sobiva tõusutusvõtte on teinud teadlikuks ja kohustuslikuks enam-vähem igale runovärsile.

Nii tekkinud omapärase värsi esteetiliselt kõige nõrgemaks küljeks on ta lühidus ja seega vähene kohasus laiemaks ning eepilisemaks maalinguks. Ja kui vastav vajadus näiteks kreeklasi ja sakslasi sundis umbes samasuguseid lühivärsse liitma eepiliseks «pikkvärsiks» (Kreekas kuusjalaks ehk heksameetriks), siis takistab kalevala-värsis seda kõikelõhkuv parallelismi nõue.

Peamiselt parallelismide eri laadi arvestades ongi M. Kuusi esile tõstnud teatavad ajaloolised stiilikriteeriumid, mille abil võib kindlaks määrata «Kalevalas» tarvitatud runode vanust. Kõige vanemal stiiliperioodil, umbes ühissoome (soomlased ütlevad *kantasuomi*) ajajärgul [6], kordusid paralleelvärsis kõik samad lauseliikmed mis põhivärsiski ja iga värss sisaldas ainult ühe lühilause, ilma laiendusteta ja ilma ühegi kõrvallauseta (näit. «Suure tamme» laulus või «Sampo tagumise» loos):

Kostis sealt merelta itku,
hädahääli laineilta.
Ei ole itku lapse itku,
ei ka nuttu naise nuttu.
See on itk mehe eaka,
habemiku hääl hädine.

Järgmisel arenguastmel tekivad juba kõrvallaused (näit. «Kuldnaise» loos):

Mis oli külgi kulda vastu,
see oli külgi külma külgi;
mis oli külgi vaipa vastu,
see oli külgi sooja külgi.

Aga siingi on iga lause veel üsna lihtne ja piirdub ühe värsiga.
Sootu teist laadi on kordus näit. Lemminkäise loos, kus üks lause jätkub läbi mitme värsi, näit.:

Ei ole ma siia tulnud
teadmisteta, taigadeta,
ilma võimuta, väeta,
Untamola sute süüa,
nõiamooride närida.

Hilisemail arenguastmeil on nii kujunenud runos ainulaadne harjumus teisendada mitte ainult tervikmõtet, vaid juhul, kui selle väljendamine nõuab enam kui üht värssi, ka juba lause üksikosi eraldi. Kuna runovärss on nii lühike, tuleb iga vähegi pikem lause raiuda kaheks, kolmeks või rohkemaks alaosaks ja iga osa teisendada enne järgmiseni jõudmist, näit. Lemminkäise loos lihtsaski jutustuses:

I osa: Ahti poega, ainus poega,
lustlik poissi Lemminkäinen,
II osa: hommikul ülivarakult,
enne päeva paistemista
III osa: astusi alusmajale,
läksi laeva valgmaille.

Sellise parallelistliku, s. o. kahekordse asjavaatluse ja alalise mõttekatkestuse tõttu jääbki runost mulje kui väliselt trepikujulisest mosaiigist, sisuliselt aga väga stiliseeritud, võiks ehk öelda ka väga impressionistlikust luulest. Igas üksikvärsis on esikohal ainult teatav üksik mõttekatkend, üks värsilaik, kuid tervikteema ja tervikmõtte väljendamine jääb võrdlemisi kõrvaliseks. See on luule, kus iga teeäärne lill võib panna unustama dünaamilist edasiliikumist ja teekäija lõppeesmärki.

Seetõttu soodustabki parallelism paiguti väga head stiili, eriti lüürikas. Seal ei kao kahes või enamaski teisendvärsis ka teemat edasiarendav ja süvendav mõte ja tulemuseks on isegi üsna mõjurikas tõusutus. Ka eepikas võimaldab see vahel vajalikku väljamaalimist, head «eepilist laiust», ometi tundub ta sageli ka jutustuse arengut tõkestava koormana, tuues kaasa asjatut sõnaballasti ja olles süüdi, et runostiil kipub vahel väsitavalt venima ja nagu lobisema (kuigi «Kalevalas» harva nii nagu «Kalevipojas»).

Koos rõhulibistusega on parallelism runo tähtsamaid omapära ja ilu võimaldajaid — kuid võib-olla ka ta hädaohtlikumaid nõrkuse põhjusi. Kõigepealt selle tarvituses näeme iga üksiku runoviljeleja isiklikku kunstiosavust ja meisterlikkust. Ei saa salata, et just parallelismi tõttu on «Kalevala» stiilile kõige silmapaistvamaks omaduseks saanud üldiselt

lüüriline, impressionistlikult hetkepildikas ja katkendlik, mosaiiklikult sillerdav laad, milles seisab üks ta ilu peamisi tegureid.

Taidurlik värsiehitus ja taidurliku, edasiviiva mõtteteisenduse nõue teevad runovärsist võrdlemisi raske ja kitsalt piiratud vormi, mis sageli on pigem skaldilikult [7] liiga arendatud kui primitiivne. Ent sellele lisaks tuleb veel algriimi, s. o. alliteratsiooooni ja assonantsi nõue. Sellega pole muidugi öeldud, et algriimi tarvitamine poleks algelisem ja hõlpsam kui näiteks lõppriimi tarvitamine, mis eeldab luuletajalt pikka ettearvestust ja vahel üsna rasket riimsõna otsimist. Aga algriimi tarvitamine üheskoos kõigi teiste siin mainitud stiilireeglitega on üsnagi nõudlik vorm, millega hoopiski mitte igaüks meisterlikult hakkama ei saa.

Soome keel sellisena on küll Euroopa üks kõige alliteratsiooni- ja assonantsirikkamaid keeli, kuna lõppriimideks sobivaid tüvisõnu on võrdlemisi vähe. Üldiselt on selles keeles ka vokaalne, laulev külg eriti rikas; konsonantlik, s. o. karakteriseeriv külg aga nõrgem. See kergendab algriimi tarvitamist, aga raskendab ühtlasi tema kohaldamist sisule, sest teised sama algkõlaga sõnad kisuvad nagu tahtmatult mõtte endale.

Reeglipärane nõue vähemalt kahe samakõla järele värsi sõnaalgustes ületatakse väga tihti veel kolmanda samakõlalise sõna lisamisega. Ja sageli pole ühised mitte ainult alghäälikud, nagu näit. germaani runodes, vaid ka konsonantidele järgnevad vokaalid, mis tihti viib otse samakõlade ülekuhjamiseni, nendega mänglemiseni. Lisaks tulevad veel häälemaalid, nn. häälikinstrumentatsioonid. Ka deskriptiivsõnade väga suur hulk võimaldab mõningaid nähtusi (nagu näit. liikumist) iseloomustada väga täpselt ning kõlamaaliliselt. Looduslähedane, ses suhtes veel nagu aina sündiv keel lubab selliseid sõnu kergesti juurde moodustada. Palju lisab musikaalust ka see, et soome kirjakeeles vahel vastumeelselt venivad järgsilpide pikad vokaalid ja diftongid siin veel üldse puuduvad ning kontraheerimata, veel lõpuni trohheilised sõnad võivad veereda oma täies, rahulikus ja rütmilises pikkuses, näit. *saamahan, syömähän*, mitte veel kirjakeelne *saamaan* või *syömään*. Pole ime, et laulikud ise nende alliteratsioonivärsside kõlavusse näivad vahel ehk üleliiagi armunud olevat ning neid edasi ilukõlksutavad isegi siis, kui sisuliselt kõik juba eespool on öeldud. Üldse peab mainima, et runovärsi ilukõlastamine on suhteliselt kerge, ta õige täitmine sisuliselt edasiviivate ja tabavate sõnadega aga küllalt raske. Paljud sõnad oma silpide pikkuse ja arvuga mahuvad värssi ainult ühte kohta (kui üldse) ja sunnivad nii sageli muutma sõnajärjekorda. Algvärsis esineva mõtte kordamisel peab paralleelvärsis (või värssides) teisendama mitte ainult lause alust, vaid ka öeldist (verbi), mis juba iseenesest teeb peaaegu võimatuks arendada keerulisemat või rikkamat perioodiehitust. See raskus sunnib sageli ainsa, sisuliselt vajaliku täiendussõna lisamiseks liitma terve uue värsipaari, milles muud sõnad on peaaegu ainult täiteiseloomuga. Nii muutub värss tihti vesiseks, paljusõnaliseks ja lihtsaist alaosadest lause väliselt õige pikaks: komasid tuleb panna peaaegu iga värsi lõppu, punkte aga üsna harva. Kuigi iga paralleelvärsside paar on «klassikaliselt» sümmeetriline, võib terviklause venida õige «romantiliselt» [8], korjates teeäärseid paralleellilli nii palju

kui süda kutsub. Et peale paralleelvärssidest moodustuva «stroofi» pole runos mingit muud stroofi või salmi, võib neid üksteisega liita võrdlemisi vabalt. Sellest tuligi, et Lönnrotil oli nii kerge «Kalevala» uusi tervikrunosid üles ehitada peaaegu ainult rahvarunode «lahtilõhutud» üksikuist mosaiikvärssidest, neid teistele vahele sobitades. Aga see suurendas omaltki poolt teose peapahet — ta stiili venivust.

Parallelismi kui ka värsiehituse nõuded ja dispositsioonid juhivad runolooja stilistilised peapüüded eriti sünonüümsete ja teisendavate väljendite leidmisele ja aitavad nii arendada rikast kujundikeelt. Nii ongi loodud õige rohke teisendsõnade hulk, kas siis lihtsalt sünonüümse või jälle metafoorilise, metonüümilise vm. asenimetuse iseloomuga.

Teisendust, nagu öeldud, nõuab parallelism ka lause predikaadipoolel, millest järgneb rikas sünonüümsete ja sama asja natuke teisiti tähistavate verbide tarvitamine. See kõik eeldab elu ja keele põhjalikku tundmist, aga annab ka lugejale iga kujutluse edasi väga elavalt, nagu asja kahest küljest näitavas stereoskoobis. Nii saavutatud plastilisus pole aga enamasti mitte optiline, asju ühtse pildina kujutav, vaid see pilt on kuidagi liikuv ja hõljuv, paiguti vägagi ebamääraseks jääv — nagu oleksid ülesvõtted tehtud kumbki sootuks teisest asendist või koguni erinevaist, üksteisega ainult osalt sarnanevaist asjust.[1] Kõige silmatorkavam on see otse ebaloogiliseks minev ebamäärasus arvude puhul, kus paralleelvärss annab näit. eelkäiva kahe teisendiks kolme, või jälle konkreetsete eri esemete puhul, näit. kus üht puud nimetatakse kord tammeks, kord kuuseks. Neid paralleelpilte oleks nagu nähtud põhjamaises videvikus ja udus, seal võib olla üks asi näiteks tamm, aga võib olla ka sellega umbes sarnanev teine, näit. kuusk, tõde võib olla umbes kuskil nende kahe arvu või omaduse vahel, igatahes on see mingi puu. Selline luule mõjub vastuvõtjale teataval määral ergutavalt, nõudes temalt iseseisvat ühendusakti eri kujutluste vahel, nagu tajutud värvilaikudegi vahetu kõrvutiasetus impressionistlikus maalingus või mosaiigis.

Aga sellega ei piirdu veel see imelik kalevalalik nägemisviis, kus kõik vilgub ja välgub nagu salapärases virmaliste valguses, kord üht, kord teist asjade aspekti näidates, kord üht, kord teist tõlgitsust võimaldades. See omadus avaldub veel ka palju laiemas ulatuses. Sama parallelistlik kaksikvalgustus areneb oma tipuni juba eespool mainitud nähtuses, mida nimetasime «maagiliseks metaforismiks».

Kui eesti «Mehetapja» laulus Mai enam muud pääseteed ei leia, läheb ta «angerjaks mereje». Tõlgitseme seda praegu nii, et Mai uputas enese merre — kuigi laul sõna-sõnalt ütleb sootuks teist ja igatahes võimaldabki ka teistsugust tõlgitsust, kas või näit. seda, et Mai tõesti oskas nõiduda, end maagiliselt muuta kalaks ja võis nii meres edasi elada. Sama mitmemõttelist pildikeelt tarvitab sageli ka «Kalevala», näit. arutleb Lemminkäise ema, kas ta põhjalaste eest põgenev poeg peaks minema «männiksi mäele» või «pohlakaksi nõmme pääle», «haugiksi mereje» või

[1] Seetõttu on «Kalevala» stiili võrreldud isegi kubistide maalidega, kus samuti «analüütiliselt» esitatakse kõrvuti mitu eri kuju. Vt. R. Koskimies, Paradoksi kalevalatyylistä. — Kalevalaseuran vuosikirja 48. Porvoo-Helsinki 1968.

«laaneje soeksi», kujutelles ikka jälle, kuidas ka need raiutakse, korjatakse või tapetakse. Muidugi ei mõtle ta seejuures oma poja enesetapmist ega vist ka maagilist moondumist, vaid lihtsalt peitumist metsa või merele, nagu mänd või hunt või haug. Ta väljendusviis aga annab siiski juba täiesti realistliku pildi hädadest, mis neid puid või loomi ähvardavad — nii tugevasti haarab esmalt ainult võrdpildiks või metafooriks mõeldud nägemus lauljat, et ta seda edasi arendab väikeseks iseseisvaks stseeniks, mis on mõeldud samuti reaalmaailmas. Sama runo alguses muutub Lemminkäinen Põhjalast põgenedes aga juba nagu tõeliselt kotkaks, kuna kõneldakse väga realistlikult ta tõusmisest taeva alla, päikese kõrvetusest, udu palumisest jne. Ometi võime me ka siin veel väga hästi võtta sedagi ainult piltliku hüperboolse väljendusena sangari kiirest põgenemisest n a g u kotkas. Niisamuti võib kaht viisi seletada näit. Marjatta kõnelust päikese ja kuuga, võlusõnade otsimist Vipuse suust ja k õ h u s t jne.

Siin on tegemist ühe huvitavama poeetika-küsimusega. Teame, et metafoor pole sugugi alati ainult «lühendatud võrdlus», vaid juba sünnibki otsese ühe asja «mõtte» ülekandena teisesse asjasse. Ja see protsess on palju algupärasem ja lihtsam kui võrdlemine. Kalevalalises runoloomingus aga ei tarvitata seda asjade «metafooristamist» mitte ainult teadliku stiilivahendina, vaid sel on nagu m a a g i l i n e mõju kogu kujuteldavale reaalsündmusele — laulik (või tema loo järgmine edasilaulja) hakkab nagu ise uskuma oma puhtsõnastuslikke luulepilte, ainult võrdluseks mõeldud pilt kasvab omaette ehitusmotiiviks.

Kui palju selline «maagiline metaforism» tegelikult on kaasa aidanud «Kalevala»-luule fantastika suurendamisele, nõuaks ligemat uurimist; aga see tekkimine polegi nii tähtis kui see stiililine ü h t l u s, mis sel teel hakkab valitsema runo p i l t l i k u s õ n a s t u s e j a f a n t a s t i l i s e t e m a a t i k a v a h e l. Viimastegi puhul ei tea me kunagi kindlasti, kus just meile sugereeritud «piltlik väljendus» lõpeb ja tõesti mõeldud nõiduspärane reaalasi või reaalsündmus algab. Me ju ei tea praeguseni, m i d a õieti sampoga on mõeldud — ja ometi pole see väga tähtiski. Kõik välisjooned on ebamäärased ja nagu kõrvalised, tähtis on vaid nende taga olev e l a m u s s i s u, mingi veel ebamäärane kujutluskompleks, millele iga sõna on ainult kaudne ja osaline võrdpilt. Võime nii seda sisu tõlgitseda ise palju vabamalt kui selgete äärjoontega antiik-klassikalistes teostes, võime näha selles palju rohkem sümboolsetki, varjatud «esoteerilist» sisaldust. Näit. rahvarunos (mitte eeposes) esinevates Talvepoja ning Suvepoja külvamas-käigus on kindlasti mõeldud loodusmüüti taimekasvu uuestisünnist kevadel Suvepoja tulekul, kuid ühtlasi on see ometi päris «realistlik» jutustus omaette, või nagu öeldakse, müüdiga seotud historiola. Kas ka sampo röövimisega on varem mõeldud mingit seesugust loodusmüüti, nagu oletab Setälä, on küll geneetiliselt õige küsitav, aga igatahes me ise võime siit välja lugeda, õigemini aimata tema sümboolsetki mõtet: see tähendab kogu Soome toodangulise õnne andjat, võibolla ka päikese tagasitoomist jäise Põhjala kivimäest; igatahes on see müüditähendus põhjustanud sampo-loo lugemist rituaalses ühenduses kevadkülviga.

Just see «Kalevala» sümboolse tõlgitsemise võimalus on üks ta suurimaid kunstilisi voorusi. Ainult nii oleme tõesti huvitatud võitlusest salapärase sampo pärast, võtame tõsiselt fantastikat kuu ja päikese vangistamisest Põhjala kivimäkke, tunneme kas või alateadlikult, et Väinö sündimine vanana on talle nii «iseloomulik», et suure tamme kasvamine ja raiumine nagu kujutaks kogu soome rahva viljelusvõitlust nende maa kohal päikest peitva laanega jne. Nägime, et Lönnrot ka omalt poolt on edendanud sellist tõlgitsust, lastes näit. enne sampo valmimist Ilmarise ahjust välja tulla vibu, paadi, lehma ja adra — ilmselt jahi, kalastuse, karjanduse ja põllunduse sümbolitena, millele sampoga järgneb uus, iseprodutseeriv (võiks ütelda ka masinatehniline?) tootmisviis. Nägime, kuidas «Kuldnaise tagumise» loos juba ürgaegselt mingi moralistlik idee (rikkus üksi ei soojenda?) on saanud nii realistliku «sümbol»-kehastuse, et K. Krohn arvas selles kajastuvat isegi mingi reaalse kuldneiu tagumist ja arvutas sellest viikingiaja kullarikkust! Mõistame, et Kullervo runos mitte nii oluline ei ole reaalselt uskuda poisi põlematust tules või ta kirjamärkide tegemist võllapuusse, vaid et see kõik nagu piltlikult väljendab veritasu kättemaksu-kirge, mida ei kaota tule ega võllaga. Ja nõnda edasi. «Kalevala» otse kubiseb sellistest «sümbolistlikest» väljendustest; teataval määral on kõik ta peakujudki nagu ühtlasi suured sümbolid ja ta peasündmused ka teatavad müüdid.

Võib-olla on meie aja intellektuaalsel inimesel raske mõista sellist väljendusviisi; kaldume ikka nägema selle taga kas mingit allegooriat või üldse mitte midagi. Väidame naiivselt, et iga lause ütleb ainult seda, «mida ta ütleb», unustame, et sellega taheti ehk ütelda ka midagi muud, mida ei osatud veel väljendada selgema mõiste või pildiga, midagi, mis ainult teatava tumeda, pooleldi alateadliku assotsiatsioonirühmana voogas seda väljendava pildi või «märksõna» taga. Omaaegne uusromantika mõistis seda protsessi ehk paremini, taotelles ise teadlikku müüdiloomist.

Ruum ei luba siin pikemalt analüüsida teisi «Kalevala» sõnastusstiilile iseloomulikke jooni. Ei saa peatuda selle omapärasel kujundite-keelel (seda on lähemalt uurinud O. Relander) [9], kus leidub rohkesti tabavaid iseloomulikke epiteete, võrdlusi, metafoore, metonüümiaid, värsket, pildirikast ja omapärast sõnavaragi. Ei mahuks siia ka figuuride vaatlus, nagu vahel peaaegu aasialikult suurejooneline hüperbool (näit. «Suure härja» või «Suure tamme» loos või Ilmarise raudkotka lennu kujutuses), kõikjal esinev gradatsiooniline, tõusutatud motiivikordus, tõsist ja koomilist, väikest ja suurt kõrvutav kontrast jne. Kõige selle tulemuseks on «Kalevala» elukujutuse haruldane pildirikkus ja plastilisus.

«Maailmakirjanduses on vähe teoseid, kus keelevorme on kasutatud sõnamaalinguks nii meisterlikult kui «Kalevalas»,» ütleb isegi prof. E. Linkomies, kes muidu on eepose suhtes õige kriitiline ja tema inimesekujutuse oskust otse ülekohtuselt alahindab. Näiteks sõudmise ägedust oleks võimatu edasi anda mingis muus keeles sellise luulelise mõjuga kui runovärssides (toome selle koha originaalis, kuna ta tõlkimine on tõesti ka eesti keelde üsna raske):

Lyllyivät melat lylyiset,
hangat piukki pihlajaiset,
vene honkainen vapisi;
nenä hyrski hylkehenä,
perä koskena kohisi,
vesi kiehui kelloloissa,
vaahti palloissa pakeni.

Nõtkusid näsikad aerud,
kiunuid pulgad pihlakased,
vene männine vabises;
nina norskas hülge'ena,
kosena pära kohises,
vesi keesi keeristessa,
vahtu pallides põgenes.

Aga nendest hoogsaist välismaailma kujutustest ei jää maha ka inimliku meeleolu kujutlused, näit.

Nii on meeli õnnelikel,
nii on mõtted mannulistel
kui kevade päevatõusu,
kevadpuhte koidukene.
Mihuke minulla meeli,
mõte mis minul muresel?

See kui soine järve randa
või pimeda pilve pinda,
kui sügise-öö süsine,
või kui talve päeva musta;
veel on mustem sellestagi,
sünge'em sügise-öösta.

Nii järgneb üks võrdpilt teisele ja kõigi nende tundetoonid liituvad üheks suureks meeleolumaalinguks, mille mõju on haruldaselt ehtne ja sugestiivne.

Ja lõpuks, häälikulise instrumentatsiooni ja teiste kõlavahendite kõrval ei tohi unustada ka m e l o o d i a t, millega koos ju runo esitati, olgu siis lauljaks üksildane orjapiiga või sugukonna auväärsemad taadid hulga peorahva ees. Alles meloodiaga koos tajume runo õiget iseloomu ja eriti selles ehk avaldub ta hing kõige sügavamalt ja meelelisemalt. Üldist lihtsust ja pehmust, monotoonsuseni v ä h e s t l i i k u v u s t, intervallide väiksust, enesekindlat, kuid vaikset ja nukrameelset, m i n o o r s e t ü l d t o o n i võiks ehk nimetada nende iseloomustavamateks omadusteks. Ühetooniliselt, kurblikult ja algelis-lihtsalt veerevad eriti jutustavate lugude vähesed viisid, kuna lüürikas on need juba vaheldusrikkamad ja elavamad. Mõistame, miks nn. uuem rahvalaul runo välja tõrjus eriti oma elurõõmsamate ja hookamate, tantsukski sobivate viiside abil.

Uuem laul, külatänavate tantsulaul — selle toeks oli juba viiul, lääne-euroopalik, erootilise mõjuga ja kirglik. Vana laaneruno haldjas aga, see oli kõigepealt tema saatja, kurvameelse k a n d l e oma, läbi pisarate naeratav, lembemeelne ja pehmehäälne, mitte valjukõlaline ega hookas, aga kuidagi imelikult südamlik — ja sellega haarav.

Juba hallist ühissoome ajast põlvneb sellegi tundmine, arvatavasti ehk samuti nagu värsimõõdu kujunemine leedu-läti hõimude eeskujul. Küllalt algelisena, ainult viiekeelelisena, on see püsinud rohkem kui läbi ühe aastatuhande. Aga seda suurema austuse ja armastusega on ümbritsetud teda kui ainsat ilo sümbolit ja kurbusest lunastajat, on luulendatud temagi kuju mitme kauni sünni- ja mängukujutusega. Või kas oskaks meiegi aeg paremini pildistada ja meeleolustada kandle esteetilist iseloomu kui võlurikas lugu «Kasest kandlest», kogu soome luule üks ilusamaid?! Valgerüülise, puhtameelse, aga kannatustest jäseriku arukase

kehast on ta keha, armastust igatseva neiu hiustest ta keeled, iluks muudetud itkudest ta hing.

Kandle puhtkunstiliseks eeskujuks aga, vormi säilitavaiks keelepulkadeks — selleks on «kägude kuld», metsade kukkuja vormiprintsiip. Võib kägu nimetada laane kandleks, võib kanneltki ristida toa käoks: algeliselt vähevahelduv on mõlemate hääleastmik, üksikute heledate ilukõnede harmoonilises kordamises on mõlemate «tehnika» peavõte — just nagu runoski. Selle vormistruktuur on algeline ja lihtne, selle seaduspärasus piirdub ainult mõne üksiku reegliga, mida järgitakse nii pisiasja kui tervikugi ehituses. See on algaegse kõrkja ja kuuse, mitte tamme struktuur, geomeetrilise, mitte orgaanilise ornamendi ehitus, lähem gootika kui renessansi oskusele, nagu üldse rahvaluule.

Sellest laane südamekäo kukkumisest ongi sündinud soome kandletare runokullad. Ja kauge kirikukella kurblikust värinast üle tumeda laane ja valendavate järvede.

Kas võiks lõpuks «Kalevala» kõigi väljendusvahendite ühtlast ilmet, ta üldstiili iseloomustada mingi kokkuvõtlikuma liignimetusega, nagu see on tavaline mõne uueaegse, kindlasse kirjandusvoolu kuuluva teosega?

Vaevalt! «Kalevala» maailm, selle põhimine elustiil on kõigis suhteis sootuks teistsugune kui antiik-klassikalistes eepostes või germaani sõjasangarlust heroiseerivas, laibamägedega lõppevas «Nibelungide laulus», kõnelemata muist. «Kalevala» elustiil, see on mingi täiesti omapärane tervik, milles on kokku ja ühtlaseks sulanud niihästi viikingliku seikleja ning jahimehe tõtlev rahutus, paleoarktilise looduslapse määratu ja mõõdutu fantaasialend, mida põhjuseta pole võrreldud aasia luule omaga, ning teiselt poolt ometi ka paigalpüsiva talupoja detailne loodusetundmine, kristliku hariduse saanud rahvamehe sügav eetiline tõsidus, mis lugejat juhib (peamiselt küll Lönnroti tõttu) demokraatlikule kultuuritööle oma rahva heaks. Esmalt mainitud vanemad lähtekohad avalduvad peamiselt eepose kirevas motiivivalikus, viimati mainitud uueaegsemad tegurid aga põhjustavad nende motiivide väljamaalimise ja sõnastuse haruldase «elulähedusе» ning nende tõlgitsuse valgustusliku idealismi. Kui üldse tahame tarvitada kirjandusloolisi mõisteid, siis võiksime ehk ütelda ka: «Kalevalas» kõneldakse «romantilistest» sündmustest «realistliku» (võiks ütelda ka «impressionistliku») detailirikkusega ja «uusklassikalise» põhieetose seisukohalt. Need lääne-euroopa kirjandusest võetud terminid küll ei taba siin asja kuigi täpselt, kuid aitavad ehk ometi iseloomustada «Kalevala» omapära ja kujutusviisi.

[— — —]

A. Annist, «Kalevala» kui kunstiteos. Tallinn 1969, lk. 189—201.

Märkused: 1. *Rolandi laul* (La Chanson de Roland) on vana prantsuse eepos, mis kujutab Karl Suure paladiini Rolandit, kes leidis kangelassurma taanduva järelväe juhina 15. augustil 778 võitluses baskide vastu Hispaania-Prantsuse piiril. Ühtlasi langes Roland oma võõrasisa Ganeloni reetmise ohvriks. See on üks vanemaid ja ilusamaid prantsuse kangelaslaule. Prantsuse kangelaslaulude sümboolse väärtuse ootuspärane suurendamine ja lõpuks nendes esinevate kangelaste luuleline kuju varusta-

tult üleinimliku ülevuse või ebainimliku alatusega on vastavuses nende ajaloolise tähtsuse tüüpiliselt legendaarse liialdamisega. — Vanim üleskirjutus pärineb 1170. a. kellegi Turolduse poolt, sisaldab 4000 värssi, säilitatakse Oxfordis. Turoldust aga autoriks ei peeta. Kaudsete allikate põhjal dateeritakse laulu tekkimist XI saj. esimestesse aastatesse. 1837. a. ilmus laul trükist ja hakati nimetama prantsuse rahvuseeposeks. Ainestikku on palju kasutatud keskaja kirjanduses. — *«Mahabharata»*, vanaindia kangelaseepos, koosneb rohkem kui 90 000 kaksikvärsist, aineks võitlus kahe suguvõsa vahel. Teos on tekkinud arvatavasti enne IV sajandit. Hilisemail sajanditel on lisandunud arvukalt tekste erineva sisu ja vanusega. Didaktilise episoodi moodustab eeposes lugu «Bhagavadgita» («Lugu üllast»). — *«Beowulf»* — vanainglise (anglosaksi) kangelaslaul allitereeruvais värssides; vanim täielikult säilinud germaani sangarilaul. Ainuke säilinud käsikiri on X sajandist. Teose sündmustik areneb Taanis ja Lõuna-Rootsis, kujutamisaineks Beowulfi võitlus merekoletise Grendliga ja lohega. Võitluses lohega Beowulf ka hukkub. Järgneb B. matmine. Ained: vanad muinasjutud ja muistendid, lisaks leidub aineid ka antiikmaailmast ja ristiusust. Loodud 730. a. ümber kellegi vaimuliku poolt. — *«Das Nibelungenlied»* — saksakeelse kirjanduse tähtsaim rahvaeepos väljakujunenud feodalismiajast. Põhineb osalt ajaloolistel sündmustel (Burgundide riigi hukkumine 437. a., Attila surm 453. a., Merovingide tülid: kuninganna Brunhilde pidas metsikut kodusõda oma õemehe vastu. Sõjas hukkusid kõik B. perekonna liikmed, tema isegi tapeti metsikult. («Nibelungide laulus» on kujutatud B-d Islandi kuningannana, kes vägilase Siegfriedi kavaluse tõttu saab burgundide kuninga Guntheri naiseks.) Loomulikult on kasutatud ka vanu saagasid. Nii loodi rahvatraditsiooni põhjal ajaloosündmuste toel Reini-äärsete frankide poolt kangelaslaule, mis kohandatult on sattunud ka «Eddasse». «Nibelungenliedist» on säilinud 10 täielikku ja 22 fragmentaarset käsikirja. Algselt oli kasutatud allitereeruvat värssi, pärast IX sajandit loodud kangelaslauludes juba lõppriimi, nagu praegugi «Nibelungenliedis». Eepos sündis Baieri-Austria alal, teke ja autorsus on selguseta. Praeguse versiooni tekkimisaeg on ca 1200—1205, loojaks keegi spiilmann. Sisaldab 2400 stroofi, igaüks koosneb neljast paariti riimivast pikkvärsist (nibelungide stroof).

Teoses on kaks teemaringi: Siegfriedi laul, s. o. Siegfriedi salakaval tapmine tema sugulaste poolt, ja teiseks kangelaslik-traagiline Kriemhildi, Siegfriedi naise kättemaks kogu oma rahvale hunnide abiga, Niebelungide (Burgundide) häving. Ajalooliseks taustaks on rahvaste rändamine ja see aeg (hunnide sissetung Lääne-Euroopasse Attila juhtimisel). Tegemist on juba rüütlieeposega, aineid võetud ka rahva vanemaist kangelaslauludest. Kujutab oma aja eetost, keskaja saksa vaimu kunstipärasemalt kui muud teosed. Sisaldab heroismi, toorust, verejanu. Lõpupeatükid kõnelevad üksnes tegelaste hävingust, kõige lõpuks tapetakse Günther, Hagen, Kriemhild. Sõjakas on ka spiilmann Völker.

Eepost tõstsid esile saksa romantikud XIX sajandi esimesest kümnendist. Ainet on kasutanud paljud XIX ja XX sajandil (F. Hebbel, R. Wagner jt.). Uusloomingud pole ületanud keskaegsete meistrite jõudu ega suurust. XIX saj. muutus populaarseks rahvaraamat «Gehörnte Siegfried» (1726). 1807. a. ilmus esimene tõlge tänapäeva saksa keeles, senistest parim on K. Simrocki tõlge 1827. a-st. Seda lugedes ütelnud Goethe: «Seda peab igaüks lugema, misläbi ta oma eelduste kohaselt ergutuse sellest ammutab.» (J. Kröner, *Das Nibelungenlied*. Berlin 1921.). — 2. Lugulaul tähendab siin eepost; nimetus on üldiselt kasutusel lühikeste ballaadide kohta, nagu neid on loonud Jakob Tamm. — 3. Runo (gootikeelset päritolu: gooti *rūna*, isl. *rún*) tähendab algselt saladust, nõidust, metsasoomlastel nõida, teadjat, rahvalauludes lauljaid (runoi). Teine tähenduste ring — lüroeepiline soome ja karjala laul (Kalevala laulu), soome kirjakeeles ka — luuletus, poeesia; runokokoelma — luuletuskogu, lugulaulu tähenduses kasutatakse laenuliselt ka eesti keeles. (Aimo Turunen, *Kalevalan sanakirja*. Helsinki 1949: runo.). — 4. Värsimõõdu küsimuses vt. ka J. Aaviku, G. Suitsu, J. Zeigeri artikleid käesolevas teoses. — 5. «Edda» nimetus märgib kaht tähtsat vana põhjamaade kirjanduslikku mälestusmärki. Esimene — Laulu-Edda, Sämundar-Edda (Eda Saemundar hinns fróda), Vanem Edda. See on kogu islandi allitereeruvaid kangelas-, jumalate- ning mõttelaule. Pärineb osalt skandinaavlaste varasemast paganusajast ja on arvatavasti Sämund Sigfussoni, targa, poolt XI sajandil esmakordselt üles kirjutatud. Edda laulud õhkuvad ehtsat paganlikku loodusevaimustust. Laulud tunduvad eriaegsed. Mõnede kangelaslaulude aine läheb tagasi gooti, frangi burgundi kangelasmuistendite juurde rahvasterändamise ajast (Nibelungide või Ermanarichi muistendid), teised laulud tegelevad taas põhjagermaani kangelastega. Mütoloogilised laulud jutustavad osalt jumalatest ja hiidudest,

osalt vahendavad napis vormis mitmesugust elutarkust ja mütoloogilisi nimesid ning ettekujutusi. Mõne laulu vanus ja sünniaeg on vaieldav. Vist küll vähesed põlvnevad ajast enne 1000. aastat, mõned kindlasti XII sajandist.

Noorem Edda, oma looja Snorri Sturlassoni (1178—1241, norra keeles Snorre Sturlasson) järgi Snorre-Eddaks, Proosa-Eddaks, Nooremaks Eddaks nimetatud. Käsikiri pärineb aastaist 1222—1225 (või 1225—1230). See on islandi poeetika õpik, kavandatud kolmeks või neljaks osaks. Jäigi omamoodi poeetika aabitsaks (skaldide tehnika oma komplitseeritud värsiehitusega) ja rahvatraditsiooni tutvustavaks käsiraamatuks kogu keskaja vältel. Mõlemas Eddas avaneb peaaegu põhjagermaanlaste jumalate kogu süsteem. (*Fundgruben des alten Nordens.* Leipzig 1829, lk. XXVIII jj.; R. Sepp, Ü. Tedre, Saateks. — Vanem Edda. Tallinn 1970, lk. 236 jj.). — **6.** Algsoome ajaks peavad keeleteadlased viimaseid sajandeid meie ajaarvamise eel ja esimese aastatuhande esimesi sajandeid, millal läänemeresoome rahvad olevat kõnelnud oletatavat ühist algsoome keelt. (P. Ariste, Läänemere keelte kujunemine ja vanem arenemisjärk. — *Eesti rahva etnilisest ajaloost.* Tallinn 1956, lk. 10.). — 7. Skaldid — muinasskandinaavia laulikud, kes oma luules kasutasid erilisi metafoore, nn. kenningeid. — **8.** Sellised uuemast kirjandusteadusest ülekantud mõisted ei selgita rahvaluule omapära. — **9.** Vt. O. Relander, *Kuvakielestä vanhemmassa suomalaisessa lyyrillisessä kansanrunoudessa.* Akatemiallinen väitöskirja. Helsinki 1894.

INGRID RÜÜTEL

(1935)

MUISTNE «LOOMISLAUL» EESTI UUEMAS RAHVATRADITSIOONIS 1969.

[— — —]

Vana (A-) ja uue (C-)versiooni erinevused

Laulu vanim säilinud versioon (Eesti alal) esineb kõige üldisemalt järgmisel kujul. Linnuke lendab koplisse, kus on kolm põõsast — sinine, punane ja kuldne, ning valib viimase endale pesapaigaks. Kuu, kaks ja pool kolmat teeb lind pesa, muneb mune ja haub poegi. Poegadest saavad päike, kuu ja täht, mitmetes variantides ka põllukivi ja kadakas. Tihti lõpeb laul seletusega, miks need loodusobjektid on inimesele vajalikud. Paljudes variantides liitub «Loomislaul» regivärsitüübile «Õunapuu», mispuhul linnuke ise sünnib tuulest vette aetud õunast, või motiivile «Pühkmed», mispuhul linnuke sünnib merepühkmeist. Näiteks:

Mõistke, mõistke, teadke, teadke,
mis see seal mäella kasvab?
Õunapuu mäella kasvab.
Mitu oksa õunapuussa?
Sada oksa õunapuussa.
Mitu õile oksassagi?
Üks on õile oksassagi.
Mitu õuna õilessagi?
Üks on õuna õilessagi.
See õuna on mõnesugune:
kodu poolt ta krooniline,
soo poolt ta sooniline,
päeva poolt on punasikene.
Tuli tuuli loodesta,
läkiteles lõuneesta,
viis see õuna mereje.
Lähme homme vaatamaie,
tunahomme ootamaie,
mis sealt merest tõuseneksi?
Sinikirju linnukene.
Lenna, lenna, linnukene,
lenna meie kopelaie.
Meie koplis kolmi põesast:
üks on sinine põesas,
teine on punane põesas,
kolmas on kullakarvaline.
Põlgas ta sinise põesa,
põlgas ta punase põesa,
hakkas kulda armastama.
Hakkas siis pesa tegemaie
riigudesta, raagudesta.
Tegi kuu, tegi kaks,
tegi kortli kolmat kuuda,
nädala ju neljat kuuda,
viirukese viiet kuuda.
Hakkas siis mune munema.

Munes kuu, munes kaksi,
munes kortli kolmat kuuda,
nädala ju neljat kuuda,
viirukese viiet kuuda.
Hakkas poegi arvamaie.
Arvas kuu, arvas kaksi,
arvas kortli kolmat kuuda,
nädala ju neljat kuuda,
viirukese viiet kuuda.
Ühe panen kuuks Kuuramaale,
teise päevaks Pärnumaale,
kolmas täheks taeva'aie.[1]

(H II 38, 378 (46) < Kadrina 1892.)

Kirjeldatud redaktsioon on tuntud kogu laulu levikualal. Üsna levinud on ka selline, milles lind teeb pesa kiigele. Sageli liitub laulu algusse sel puhul mõni kiigelaulumotiiv. Ent kiige-redaktsioon ei saa aluseks uue versiooni kujunemisele, mistõttu pole vajadust sellel pikemalt peatuda. Samuti jäetakse vaatlusest kõrvale kõik muud, vähem levinud lokaal-redaktsioonid ja erijooned, mis pole uue versiooni seisukohalt olulised.

Kõrvutame nüüd eespool kirjeldatud vana versiooni uue, siirdevormilise versiooniga.

Siidisulgist linnuke
lendas meie rohuaeda.[1]
Lendas hõbe põõsa pääle,
hõbe ei võtnud armasta.
Vaat luuli, vat-vat luuli,
hõbe ei võtnud armasta.
Lendas kulla põõsa pääle,
kuld ei võtnud armasta.
Vaat luuli, vat-vat luuli,
kuld ei võtnud armasta.
Lendas siidi põõsa pääle,
siid see võttis armasta.
Vaat luuli, vat-vat luuli,
siid see võttis armasta.
Hakkas pesa tegema,
hakkas mune munema.
Vaat luuli...
Munes sisse kolmi muna,
haudus(e) välja kolmi poega.
Vaat luuli...
Üks olli kurja kulli seltsi,
tõine olli laiska laanelindu.
Vaat luuli...
Kolmas olli siidisulgist lindu,
kedä temä võttis armasta.
Vaat luuli, vat-vat luuli,
kedä temä võttis armasta.

Mängulaul.[2]

---

[1] Samalt esitajalt varem ülesmärgitud teksti põhjal võib arvata, et ka esimesele värsipaarile järgneb refrään ja teise värsi kordus nagu edaspidi.

[2] RKM II 106, 371/3 (26) < Tartu < Halliste, Uue-Kariste v. — S. Lätt < Liisa Kutti, 84 a. (1961).

Uut versiooni eraldavad vanast järgmised s i s u l i s e d jooned:

1) kinnistub sõnaühend *siidisulgis linnukene* laulu tegevuse kandja nimetusena (varem: *sinikirja linnukene, punapäine pääsukene, hallikirju linnukene, pisukene piirilindu* jm.);

2) puudub kirjeldav motiiv «Kolm põõsast», *koplit* asendab vahel *lille-, õuna-, rohu-* või *roosiaed*;

3) põõsaste epiteetideks on *hõbe, kuld* ja *siid* seniste *sinise, punase* ja *kuldse* asemel;

4) lind lendab kordamööda kolmele põõsale, kusjuures pesapaiga valikut ei otsusta lind, vaid põõsad, neist kolmas *võtab* lindu *armastada*;

5) puuduvad kordusvärsid, milles kõneldakse, et lind tegi pesa, munes mune, haudus poegi jne. kuu (~ päev), kaks ja pool kolmat; öeldakse lühidalt, et lind hakkas pesa tegema ning

munes sisse kolme (~ kolmi) muna,
haudus välja kolme (~ kolmi) poega;

6) poegadest ei saa taevakehad, vaid kolm lindu — tavaliselt *kena (~ kirju) kesalindu, laiska laanelindu* ja *siidisulgis lindu*; sageli saadetakse esimesed pesast välja, kuna kolmas jäetakse alles.

Lisaks nimetatud erinevustele puudub uues versioonis alati sissejuhatus, milles öeldakse, kust lind tuleb või millest tekib. Ent see võib puududa ka vana versiooni variantides.

Vana versiooni v ä r s i v o r m i iseloomustavad kõik regivärsile omased tunnused. Vahel tuleb ette küll ka mõningaid kõrvalekaldumisi (katalektilist trohheust sõna lõppvokaali kao puhul, lühikest pearõhulist silpi värsijala tõusus jne.), kuid need on juhuslikku laadi hilisteisendused.

Uues versioonis esineb aga järjekindlalt kõrvalekaldumisi kvantiteedireegleist. T u n g i b s i s s e r õ h u l i n e v ä r s i m õ õ t. Nii sisaldab uues versioonis umbes 37% värsse lühikest pearõhulist silpi 2., 3. või 4. värsijala tõusus. Puuduvad värsid, milles sõnarõhk ei lange värsijala tõusule (*põlgas/ ta pu/nase/ põõsa*). On täiesti üldine, et värsijala tõusus on rõhuline, languses aga rõhuta silp (või silbid).

Teiseks uuemaks jooneks on uute värsirütmielementide olemasolu. K a t a l e k t i l i s i värsse (viimane silp värsis puudub) on ligikaudu 25%. Reas variantides esineb pikemais episoodides või koguni terves laulus k a t a l e k t i l i s e j a a k a t a l e k t i l i s e v ä r s i j ä r j e k i n d e l v a h e l d u s, mis on juba ilmselt sihipärane uue värsirütmi taotlus.

Kui vanas versioonis on algelistel lõppriimielementidel (paradigmaatiline riim ja identriim) ainult juhuslik iseloom, siis uues versioonis tõuseb nende osatähtsus tunduvalt. Eriti ilmekalt avaldub selline lõppriim seal, kus read on organiseeritud värsipaarideks. S i h i p ä r a n e, k u i g i p r i m i t i i v n e l õ p p r i i m ongi uue versiooni kolmandaks vormi-iseärasuseks. Täiesti lõppriimiliseks uus versioon siiski ei kujune. Riimuvad värsid vahelduvad kõigis lauluvariantides riimita värssidega.

Uueks vormijooneks on ka s t r o o f. Selle tõi kaasa uus meloodia, mis koosneb kahest muusikalisest lausest. Stroofi kujunemist tekstis võib jälgida samm-sammult. Ilmselt varasem on stroofi algelisem kuju, struktuu-

riga a+a+refrään+a. Leiame variante, milles mainitud stroofistruktuur esineb vaheldumisi arenenuma stroofivormiga a+b+refrään+b. Neis variantides on ilmne taotlus moodustada stroofe värsipaaride alusel, ent kuna mõtteliselt seotud värsipaaride vahele või lõppu jääb üksikvärsse, moodustatakse neist stroofid sama rea korduse abil. Lõpuks leidub teisendeid, milles stroof struktuuriga a+b+refrään+b läbib juba kogu laulu. Üksikvärssidele leitakse paariline — temaga mõtteliselt seotud lisavärss.

Uue versiooni kujunemise käigus asendusid ulatuslikumad parallelismirühmad lühemate mõtteterviklike üksustega, tavaliselt värsipaaride või -kolmikutega, milles parallelism pole enam obligatoorne. Ent parallelismile tuginev seos nende värsipaaride või -kolmikute vahel jääb siiski valdavaks.

Ka uue versiooni keel on kaasaegsem. Arhailistest vormidest leidub vaid üks sisekaota sõna (*koppelisse*) ja mõni lõppvokaaliga ainsuse nimetav (nagu *kolmi* ja *lindu*). Nende säilimist (eriti sel puhul, kui nad esinevad värsi keskel) on tinginud ühtlase reeglipärase värsirütmi taotlus. Seda nõuab ka meloodia. Kõik muud arhailised vormid on kadunud.

Laulu vana versiooni lauldi mitmesugustel regivärsiliste laulude rühmaviisidel. Põhja-Eestis olid need tavaliselt lühikesed, ühefraasilised kolmeosalise meetrumi või kaheosalise meetrumi ja venitatud lõppnoodiga, tertsi või kvardi ulatusega kiigetoonid, Kesk-Eestis eelmistest ilmselt hilisema päritoluga kahefraasilised, ühtlase kaheosalise taktimõõduga kvindi ja seksti ulatusega viisid. Lääne- ja Pärnumaalt viisinoodistused peaaegu puuduvad. Küllap on Läänemaal, kus «Loomine» liitub sageli kiigelauludele, seda lauldud samadel viisidel nagu kiigelaulegi. Pärnumaal aga, kus värsi lõpul on vahel refräänsõna *kaske*, lauldi seda nähtavasti nn. kaske-laulude viisidel.

Uus versioon seevastu saab uue viisi. Erinevalt varasemaist regilaulude viisidest, mis olid eri maakohtades isesugused, on uuel versioonil üldviis, s. t. sama viis on ühine peaaegu kõigile uue versiooni variantidele kogu laulu levikualal. Kui vana versiooniga liitunud viisidel lauldi peale «Loomislaulu» veel paljusid teisi tekste, siis uus viis on peale «Loomislaulu» laiemalt tuntud veel ainult liitlauludega «Tilluke teopoiss» + «Nutust järv», «Tilluke teopoiss» + «Hobune varastatud» ja «Tilluke teopoiss» + «Kubjas ja teomees» (mõnel pool lauldi seda ka paari lõpp-riimilise tekstiga). Seega on varasema rühmaviisi asemele astunud spetsiaalviis. See on kahelauseline (struktuur $abcb_1$), tavaliselt septimi ulatusega mažoorse iseloomuga viis. Ta algab keerutustega toonika ümber, 3. fraas (refrään) viib kulminatsiooni, mille tugiheliks on 5. aste (dominant) ning mis on nii meloodiliselt kui rütmiliselt hästi esile toodud. Viimane fraas kordab või varieerib 2. fraasi liikumist. Seega on see eelmistest tunduvalt arenenuma vormi ja meloodikaga viis.

Näiteks:

Siidisulis linnukene

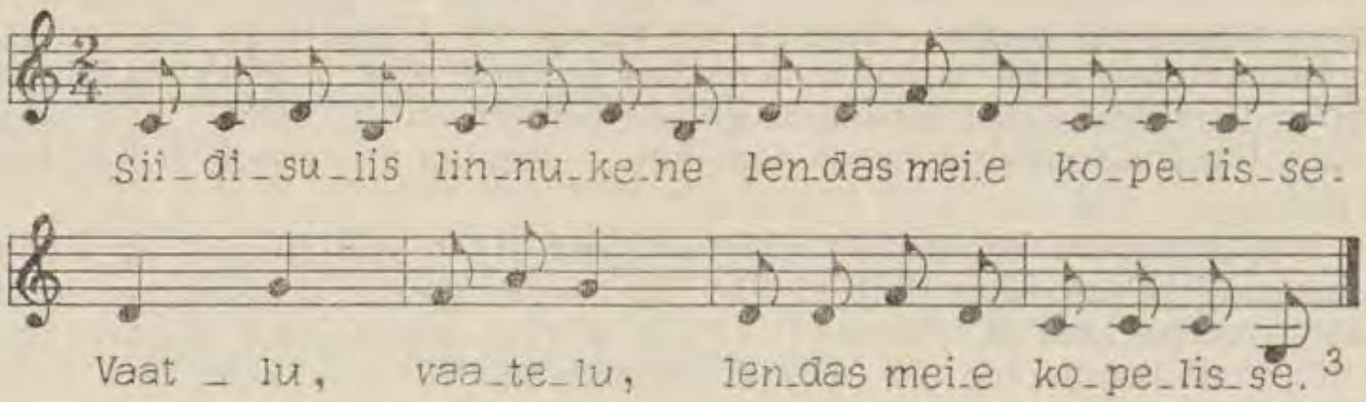

[3]

Meloodial on arvatavasti laenulisi eeskujusid. Koos viisiga liitub laulule ka uus refrään (*vat luuli, vat-vat luuli*), mis eriti viitab mingile slaavi päritoluga (tõenäoliselt vene või valgevene) laenuallikale.[4]

Paljudele uue versiooni variantidele on iseloomulik uus, ringmängu saatev funktsioon. Uue meloodia tantsuline iseloom on sellega hästi kooskõlas. Mängus imiteeritakse laulus väljendatud tegevust. Selle põhiline kulg on järgmine. Ringi sees olev mängija — linnuke — «lendab» kordamööda kolme «põõsa» (kolme ringis kõndija) juurde. Kaks esimest lükkavad ta ära, kolmas võtab vastu ning tuleb ringi sisse. Seejärel võtab lind ringi sisse ka kolm «poega». Lõpuks lähevad kõik teised ringist välja, kuna kolmas, *siidisulgist* linnupoeg jääb ringi sisse ning mäng algab otsast.

Uue versiooni arenemiskäik

Lääne-Pärnumaalt leiame terve hulga käesoleva uurimuse seisukohalt väga huvitavaid variante, mis seisavad nagu vana ja uue versiooni vahepeal ning mida võiks käsitleda omaette, B-versioonina. Need on küll veel lähemal vanale versioonile: puudub uus viis ja refrään ning stroofiline jaotus, samuti on osa motiive veel vana versiooni pärases sõnastuses ja värsivormis. Osa motiive aga esineb neis juba uue versiooni kujul, tuues kaasa uusi vormijoonigi (osaliselt üleminekut rõhulisele värsimõõdule, paralleelvärsside vähenemist jne.). Teiseks leidub neis Lääne-Pärnumaa variantides niisuguseid motiive ja kujundeid, mis on vastava vana ja uue motiivi või kujundi vaheastmeks. Näiteks:

Üks väike kirju linnuke
lendas läbi mede õue,
lendas alla kopelise.
Mede koples kolmi põõsast.

Üks oli karda, teine õbe,
kolmas kulla põõsake.
Lendas karra põõsa pääle.
Ei ta karda armastanud.

[3] RKM III 3, 73 (77) < Kodavere, Kallaste linn — H. Sirmais < Anna Viljus (1955).

[4] Lähedasi viisivariante leidub ka läti viisikogudes, kuid lätlastelegi on viis tõenäoliselt hiljem mujalt tulnud. Nii oma vormi kui ka refrääni poolest on see tüüpiline vene ringmänguviis (vt. näit.: Т. Попова, Русское народное музыкальное творчество II. Москва 1956, lk. 84.

Lendas õbe pōōsa pääle.
ei ta õbe armastanud.
Lendas kulla pōōsa pääle.
Akkas kulda armastama,
omal pesa tegema
puu purust, maa murust,
mede metsa lehtedesta,
jõe kõrka killudesta.
Sai se pesa valmis saanud,
akkas mune munema.
Munes sissi kolme muna.
Hakkas poegi hauduma.
Haudus välja kolmi poega.
Üks sai kukk ja teine kana,
kolmas kurja kukulindu.
[— — —]

(ERA II 21, 437/8(5) < Audru 1929/30.)

Lääne-Pärnumaal ei lähe laulu ümberkujunemine lõpuni. Siin säilib veel motiiv «Kolm pōōsast» (välja arvatud üks hilisem Häädemeeste variant ja mõned fragmentaarsed või üldse erinevad teisendid); siin ei jää kolmas lind alles, kui pojad pesast välja saadetakse; pesapaigaks pole kunagi lille- või mõni muu aed, vaid alati koppel; linnuke ise pole tavaliselt *siidisulgis*, vaid *sinisulge, sinisiidi* vms. Ka puuduvad Lääne-Pärnumaal variandid, milles oleksid korraga kõik vaadeldud uuemad jooned. Siinsed variandid on veel enamasti üsna «kirjud»: mõned elemendid esinevad neis vanal, teised uuel, kolmandad vahepealsel kujul. Samuti pole neil variantidel stroofilist jaotust, uut viisi ega uut refrääni.

Uus versioon pidi lõplikult välja kujunema kuskil mujal. Selleks alaks on ilmselt Mulgimaa — see on piirkond, mis hõlmab Karksi ja Halliste kihelkonna ning nendega külgneva Lõuna-Viljandimaa. Siit on uue versiooni kirjapanekuid kõige rohkem ning nad esinevad enamasti kõige iseloomulikumal kujul. Seevastu Lääne-Pärnumaa variantide sarnaseid vahevorme siin ei esine. On kõrvuti vana ja uue versiooni «puhtad» variandid. See näitab, et laulu ümberkujunemine ei alanud sellel alal. Küll leidub paar kirjapanekut, mis sõnastuselt on uue versiooni pärased, kuid millel puuduvad uus viis ja refrään ning stroofiline jaotus. Ühes neist järgneb igale reale refräänsõna *konku*, mis tuleb ette teisteski selle ala regivärssides. Arvatavasti ongi laulu uus versioon Mulgimaal tuntuks saanud algul uues sõnastuses, kuid ilma uue viisi ja refrääni ning stroofilise jaotuseta. Hiljem liitus laulule uus viis koos refrääniga, tuues kaasa ka stroofilise jaotuse (algul struktuur a+a+refrään+a, lõpuks a+b+refrään+b). Uus viis ei kujunenud vanadest otsese edasiarendamise tulemusena. Kuigi tal on vanade regivärsiviisidega mitmeid ühiseid jooni (viisi esimesele poolele leidub peaaegu täiesti sarnaseid vasteid regiviiside hulgas), on meloodia kui terviku arendus nii meloodikalt kui vormilt varasemast viisitraditsioonist tunduvalt erinev. Seega on viis olnud laulu kujunemisele tõepoolest teatavas mõttes väljastpoolt tulnud tõukeks.

Mänguline tegevus kasvab küll välja laulu sündmustikust ning ei saa olla otse laenuline, kuid pole võimatu, et sellegi kujunemisele aitasid kaasa kaudsed välismõjud — saksa, skandinaavia või läti laulumängud, mis meil XIX saj. teisel poolel laialt levisid. Teiselt poolt võisid aga mängu teket soodustada ka meie vanad laulumängud. Mängufunktsioon omakorda tingis mõningaid muutusi tekstis — põhjustas kolmanda linnu allesjäämise mängu lõpul, mõjutas pesapaiga valiku motiivi uue redakt-

siooni kinnistumist ning ilmselt ka laulu sõnastuse ühtlustumist eri variantides, võrreldes B-versiooniga. Ühtlasi soodustas mängufunktsioon kahtlemata tugevasti uue versiooni levikut.

Teataval määral on väliseeskujud otseselt mõjutanud ka teksti. Sellised väljendid nagu *roosi-*, *lille-* või muu *aed* on küll ilmselt pärit meil levinud võõrastest lauludest (vrd. saksa, aga ka läti laululaenudega, nagu saksa laul «Rohuaias puude vilus istus ritter Iidaga» või läti ringmängulaul «Keset Riia linna ilus roosiaed»).

[— — —]

Niisiis tuleb arvata, et üksikute motiivide ümberkujunemine ning koos sellega mõningad muutused laulu vormis ja stiilis toimusid XIX sajandi algupoolel Lääne-Pärnumaal, uue viisi ja refrääni liitumine laulule ning ühes sellega strofide moodustumine ja uue versiooni lõplik väljakujunemine toimus h i l j e m a l t XIX sajandi 70—80-ndail aastail Kagu-Pärnumaa ja Lõuna-Viljandimaa piirkonnas.

Uue versioonina alustas laul uut elu, levis Mulgimaa ümbrusest hoopis kaugemalegi ning oli populaarne veel käesoleva sajandi alguses, kuna vana versioon suri välja.

U u e v e r s i o o n i t e k k e j a l e v i k u p õ h j u s e d

Näeme, et kõik muutused laulus on toimunud kindlas suunas, teatavaid uusi stiiliprintsiipe silmas pidades. Laulu algusepisood on uues versioonis märksa lühenenud. Ei räägita, kust lind tuleb; lindu ennast iseloomustatakse vaid ühe epiteediga (puuduvad paralleelvärsid), seega kaotab lind oma endise poeetilise värvikuse ja fantastilisuse: ta ei sünni vette veerenud õunast ega merepühkmeist, ta pole enam imepärane sinilind, vaid hoopis tavalisem, ent sealjuures nagu kuidagi uuemoeliselt ilustatud, «magusam» *siidisulgis linnukene*, kes *lendab meie kopelisse.* Ühtlasi kaob ka laulu algusosa lüüriline tundetoon, seda asendab fakti lihtne konstateerimine. Uue versiooni mitmetes variantides asendub *koppel lille-*, *õuna-*, *roosi-* või *rohuaiaga*, mis mõjuvad samuti «peenemalt», uhkemalt kui varasem *koppel.* Ühtlasi on need kujundid ja ka vastavad mõisted ise uueaegsemad, «moodsamad» ja ka võõrapärasemad.

Kirjeldava motiivi «Kolm põõsast» ärajäämisega lüheneb laul veelgi. Sisuliselt midagi ei muutu, sest järgnevast selgub motiivis öeldu isegi. Seega on motiivi ärajäämine üksnes stiiliküsimus: saavutatakse süžee tihenemine, sündmustiku kiirem areng, suurem dünaamilisus.

Järgmine, pesa valiku motiiv on aga, vastupidi eelmistele, pikenenud. Algul näib see olevat laulu muutumise üldise tendentsiga vastuolus, kuigi lähemal vaatlusel selgub, et asi pole siiski nii. Nimelt kätkeb see motiiv endas t e g e v u s t ning selle tugevam väljaarendamine teenib samuti staatilisuse vähendamise ja dünaamilisuse saavutamise eesmärki, aitab suurendada aktiivse tegevuse osa. Pealegi annab motiivi uus sõnastus — linnu lendamine järgemööda kolmele põõsale — rohkem võimalusi mänguliseks tegevuseks. Veelgi suurendab mängulisust aktiivse osa ülekandumine linnult põõsastele: see võimaldab mängu tegevusest osa võtta mitte ainult ringi sees olijail, vaid ka teistel. Mängutegevusega ei saa

siiski seostada nimetatud muutuste teket. Nagu eespool nägime, omandas laul mängulise funktsiooni alles siis, kui need muutused olid juba toimunud. Küll võisid nad aga soodustada mängu liitumist laulule, teiselt poolt aga võis laulu uus, mängufunktsioon tingida just motiivi sellise redaktsiooni kinnistumist uues versioonis.

Sinise ja *punase* asendamine «säravamate» kujunditega, s. o. *hõbeda* ja *karraga* ning hiljem *siidiga*, mõjub jällegi «uhkemana», moodsamana, nagu *lille-* või *roosiaed kopli* asemelgi. Kujundid ise pärinevad siiski juba varasemast, regivärsilisest laulutraditsioonist, kuigi esinevad ka hilisemates laululaenudes.

Kordusmotiivi «Kuu (~ *päev*), kaks ja pool kolmat» kadumine ning motiivi lühenemine 3—4 värsile teenib kõigist muutustest kõige enam süžee tihendamise ja sündmustiku kiirendamise ülesannet.

Ja lõpuks — poegadest ei saa taevakehad ega muud eluta looduse objektid, vaid linnud. Ühelt poolt on see muidugi uskumusliku aluse kadumise tunnistajaks, kuid mitte ainult seda. Uskumus taevakehade tekkimise kohta linnumunadest kadus ilmselt juba väga ammu, ent ilus poeetiline pilt püsis rahva laulutraditsioonis ometi sajandeid. Taevakehade (ja muude loodusobjektide) asendumine kolme linnuga tähistab samasugust pöördumist reaalsema, tõsielulisema poole, poeetilise mõttelennu madalamale laskumist, asjalikumat laadi, nagu linnu enese imepärasuse kaduminegi.

Seega näeme laulu muutumises üleminekut uuele stiilile. Paralleelvärsside ja tervete motiivide väljajätmisega väheneb regivärsile iseloomulik staatilisus, tiheneb süžee, tegevus areneb tõtlikumalt ja kogu laul muutub tunduvalt dünaamilisemaks. Tuuakse enam esile sündmused ning surutakse kõrvale nende kulgu takistavad kirjeldused ja lüürilised momendid. Ühtlasi muutub madalamaks fantaasialend, reaalsema, argipäevasema, aga koos sellega ka tuhmima värvingu omandab poeetiline mõte. Uus versioon on tunduvalt poeesiavaesem ja asjalikum. Meeleolude poeetiline luulendamine taandub sündmuste lihtsa ja vahetu fikseerimise ees. Sellele lisandub kohati teatav magus-ilutsev maneer.

Kõik see on üldse iseloomulik eesti uuemale laulutraditsioonile klassikalise regivärsiga võrreldes. Uue laulustiili võidukäik ei jäta kahtlust, et ta vastas rahva vaimulaadi muutumisele feodalismi lagunemise ja kapitalistlike suhete kujunemise ajastul. Uus laulutraditsioon, olgugi kunstiliselt tasemelt oma eelkäijast võrratult madalam, võimaldas ometi otsesemat ja aktiivsemat eneseväljendust, vahetumat ja kiiremat reageerimist elunähtustele. Seega kannavad «Loomislaulu» muutused ajavaimu pitserit, nad on uue ajastu rahvapsüühika ning selle ühe avalduse — muutunud kunstimaitse tulemuseks.

Nagu nägime, kujunes laul ümber pikkamööda, järk-järgult, kusjuures suured muutused laulus (s. o. B-versiooni teke) toimusid tema enese seesmise ümberkujunemise tulemusena, ilma otseste väliste mõjutusteta. Laulu uue versiooni lõpliku väljakujunemise juures oli oluline osa ka välismõjudel. Eriti paistab see silma uue meloodia puhul. Kuid uue viisiga seostumiselgi on oma seesmine, laulu arengust enesest tulenev tingitus. Endised

primitiivsed, staatilise arendusega regivärsiviisid polnud kooskõlas nende uute stiilijoontega, mis ilmnesid teksti muutustes. Ka meloodia pidi paratamatult muutuma. Uus viis ei tekkinud vanadest nende otsese ümberkujunemise tulemusena nagu tekst, ta laenati mujalt. Viisiga tuli kaasa uus refrään ja teksti jaotumine stroofideks. Küllap on väliseeskujud mõjutanud ka mängu teket. Viimane avaldas omakorda mõju uue versiooni lõplikule väljakujunemisele ja levikule.

*

«Loomislaulu» uue versiooni teke on ilmekaks näiteks sellest, kuidas uuema rahvalaulu kujunemisel põimuvad laulutraditsiooni enese seesmine areng ja välismõjud, samuti aga sellest, kui oluline on laulu uurimisel arvestada laulu kui tervikut, jälgida tema kõiki komponente — teksti, viisi ja funktsiooni, mis on omavahel tihedalt seotud.

«Loomislaulu» saatuse jälgimine avab meile selle sajanditevanuse rahvalaulu huvitava eluloo. Me näeme laulu arengus kolme eri kihistust, mis erinevad sisult, vormilt ja stiililt, osalt ka funktsioonilt, olles ühtlasi meie rahva maailmavaate ja vaimulaadi muutumise omapäraseks vastuhelgiks.

Kõigepealt oli laulu lähtekuju, nagu see tõenäoliselt on üldjoontes säilinud ingeri variantides. Ta on sündinud muistsest uskumusest, maailma tekkimise primitiivsest seletusest, mis läheb tagasi kaugesse ürgaega, kui inimmõistus polnud veel loonud maailmavaimu — jumalat, vaid seletas kõike enesele mõistatuseks olevat (ka kõige kaugemat ja keerulist) selle konkreetse ja käegakatsutavaga, mida ta tundis. Niisugune maailma tekkimise kujutluse värsistus — võrdlemisi napisõnaline ja objektiivne — moodustabki laulu algversiooni.

Aja jooksul muutusid rahva tõekspidamised ja maailmavaade, ununes vana kujutlus maailma tekkimisest, laulu esialgne sisu. Laul ise, temasse kätketud poeetiline mõte elas edasi feodaalajastul, omandades tolle aja laulikneidude mõtteviisi ja tundelaadi. Sõnastuselt paisutatud, poeetiliselt arendatud, paljude lüüriliste elementidega täiendatud, aeglaselt heietatav meeleolukas loodusluuletus — niisugune on laulu teine versioon.

Ja lõpuks — möödunud sajandil aktiivselt ajalooareenile astuva rahva elavamast vaimulaadist, uuest, kõrgemale astmele jõudnud realiteeditundest, kainemast, asjalikumast ellusuhtumisest võrsunud kolmas ja viimane versioon — sirgjoonelisema eneseväljenduse ja dünaamilisema arendusega, hoogsama ja väljenduslikuma meloodiaga, ent ühtlasi kahvatuma poeetilise värvinguga ringmängulaul.

Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed VI. Tallinn 1969, lk. 102—132.

HERBERT TAMPERE

(1909—1975)

REVOLUTSIOON JA RAHVALAUL 1970.

[— — —]

3. «Süütu ohver» — väljastpoolt sissetulnud laulu vähene kohandamine uute olude ja sündmustega.

Peaaegu kogu Põhja- ja Lääne-Eestis (ka Raplas) on tänini hästi tuntud laul, mis oma pearedaktsioonis algab värssidega «Seal Jõhvi ümber (~linnas~mõisas) sündinud/ on kohutavad lood». Selle tüübinimeks võiks olla rahva seaski kasutatud pealkiri «Süütu ohver». Kirjapanekuid on 67, mis rühmituvad 3-ks redaktsiooniks (I — «Jõhvi noormees», II — «Bernhard Laipmann» ja III — «Valtu noormees»).[1]

[— — —]

Ka selles laulus kõneldakse karistussalkade julmadest tegudest, süütute inimeste tapmisest ning näidatakse pastorite (Jõhvi Th. Christophi, Vigala M. v. Buschi ja Rapla H. Girgensohni) tõelist või oletatavat rahvavaenulikku osa seejuures, igatahes vastuolu pastorliku, orjameelsust jutlustava ja rahvaomase, heroilise ja vabadust ihkava mõtteviisi vahel.

Laulu idapoolsem, I redaktsioon («Jõhvi noormees»), mida tuleb lugeda primaarseks, esineb suuremate või vähemate kõrvalekaldumistega nii tekstis kui viisis järgmisel kujul:

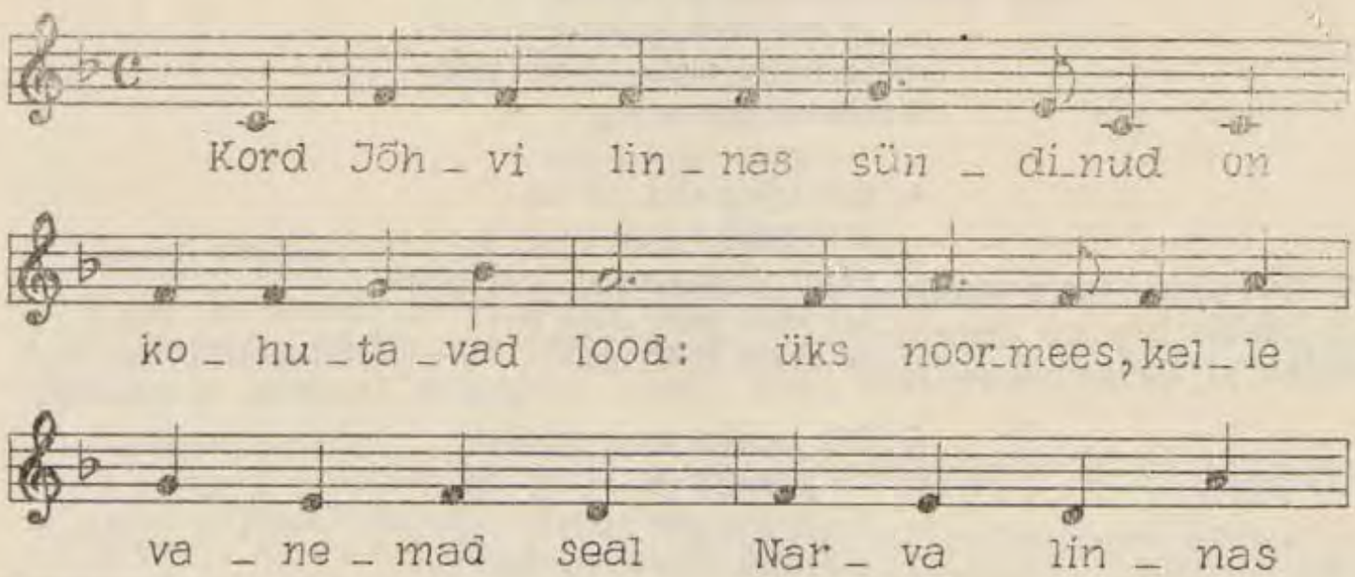

[1] Täht «e» I redaktsiooni märgi juures tähendab, et antud variandis esinevad tõenäoliselt laulu algupärasesse kujusse kuuluvad, kuid hiljem ajas ja ruumis levides välja jäetud lõpusalmid, kuidas ahastav ema ruttab Narvast Jõhvi oma poega otsima.

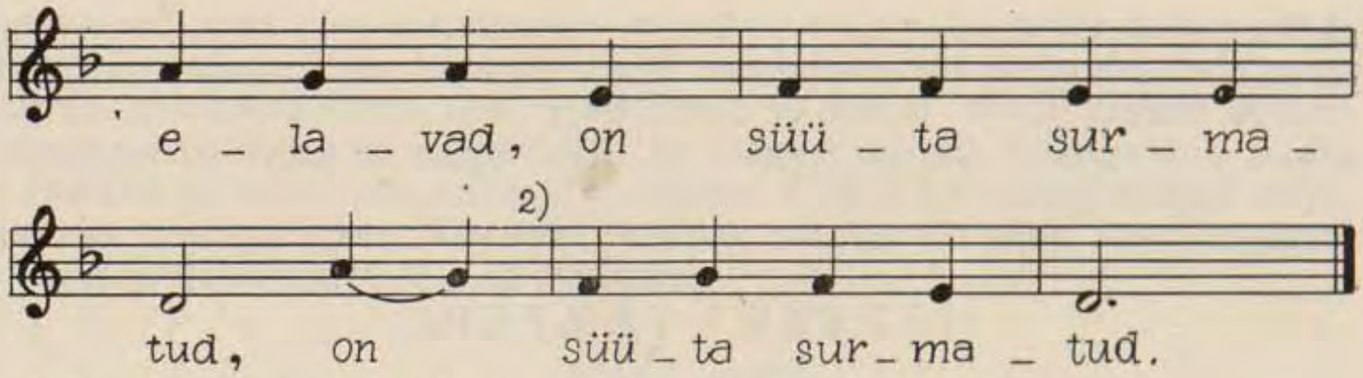

[1] Samas ja mõnes teiseski variandis andis laulik selle variandi:

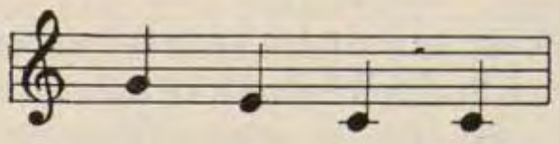

[2] G. Laugaste poolt on märgitud variant:

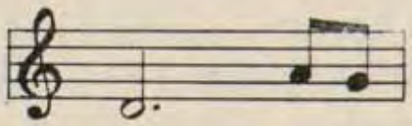

1. «Kord Jõhvi linnas sündinud
on kohutavad lood:
üks noormees, kelle vanemad
seal Narva linnas elavad,
on süüta surmatud.

2. Tema peale kaebas kohtu ees
üks tema vihamees,
kel oli sellest süda täis,
et teine temast üle käis
ja teda ärritas.*

3. Ta mõtles järel' päevad, ööd,
mil saaks tal tasuda.
Ja kui need mässud tulivad
ja kullid maha kistud said,
siis oli paras aeg.

4. Siis kohtu ette tuli ta
ja tunnistas seal nii:
«Küll mina tunnen seda miest,
kes kulli meie maja iest
on maha kiskunud.»

5. Siis saadeti kolm soldatit
tal kodu järele.
Kui kohtu ette tuli ta,
siis ütles kindla sõnaga:
«Ei ole sest mul süüd!

* Lauliku vahemärkus: «Tüli oli tulnud tüdruku pärast.»

6. Sest rongi sees küll olin ma
just seal, kus teisedki,
aga kulli küll ei puutund ma,
seda võivad teised tunnista,
kes ühes olivad.»

7. Siis tulivad ka mitu miest
ja tunnistasivad:
«Me kinnitame vandega,
et Tamm on kulli kiskuja,
ei mitte sie noormies.»

8. Aga sellest küll ei hoolitud,
vaid öeldi temale:
«Kes kroonukulli kisuvad,
neid trahvitakse surmaga,
sest ennast valmista!»

9. Siis tuli õpetaja ka
ja ütles temale:
«Oh tule, laps, ja kinnita
veel püha sakramendiga
siin ilmas viimast kord!»

10. «Ei seda küll ei taha ma,»
siis ütles temale,
«sest süüta pean ma surema.
Küll jumal annab andeks ka
kõik minu patusüüd.»

11. Siis hüüti viimaks: «Andke tuld!»
ja paugud kõlasid.
Ta langes maha kummuli
ja heitis hinge vaikseste.
Nüüd rahu temale!

Täiesti tõestisündinud loo järgi 1905. aastal.»[2]

Laul on loodud juba varem rahvasuus levinud ning korduvalt trükitud, tundmata päritoluga vangilaulu «Üks noormees kaugel võõral maal» («Vang ja pruut») eeskujul.[3] Lisaks sealt pärinevale värsi- ja salmivor-

---

[2] EKRK I 11, 335/7 (2) ja 347/8 (2) < Viru-Nigula — E. ja G. Laugaste ja V. Alttoa < Anna Palk, umb. 70 a., 1955.

[3] Vt. F. B[r a n d t], Harju Ööpik. 50 ajalikku laulu. Noorerahva röömuks ja ajaviiteks. Tallinn 1875, lk. 59—61, nr. 31. — Laul sai laialt tuntuks paljude trükitud laulikute toetusel eriti XX saj. algusaastail, millal vangilaulud omandasid rahva seas üldse suure populaarsuse. Lõuna-eesti versioon («Üts noor ja illus poisike») on levinud täiesti suuliselt.

mile ning meeleolukale, nukratoonilisele viisile (laialt levinud eesti uuem rahvaviis) on uude laulu üle kantud ka tugev sentimentaalne laad.[4]

Laul «Süütu ohver» on tekkinud Jõhvi ümbruses toimunud revolutsioonisündmuste põhjal, jutustab Narvast pärineva noormehe, Jõhvi kellasepa Danilevski selli August Maueri (või Meieri; laulus küll nimetamata) hukkumisest ning tema kangelaslikkusest. Kes on laulu autor, pole päris kindel. Kohalik kodu-uurija ja rahvaluulekoguja A. Martin [1] kirjutab: «Laulu olevat teinud naised Edise mõisa moonakülas, vähemalt nii räägiti, nagu mäletan, kohe pärast sündmust, kui laul tuttavaks sai. Hiljem on püütud tõendada, nagu oleks selle teinud keegi mees Tammiku lähedal Paalikul. Esimene oletus näib õigem.»[5] Kaasaegsete inimeste, ka pealtnägijate seletuste järgi ja rahva mälestustes oli August Maueri lugu järgmine. Noormees lasti karistussalga poolt 3. jaanuaril 1906. a. Jõhvi vallamaja lähedal Puru külas talunik Russmanni põllul maha. Teda süüdistati kroonukulli mahakiskumises Jõhvi apteegi ukse kohalt ülestõusnute rongkäigu ajal 5. detsembril 1905. a. Pealekaebajaks olevat olnud apteeker Raikase poeg, kes ei leidnud vastuarmastust ilusalt tütarlapselt, kellele meeldis August Mauer. Kroonukulli mahakiskuja olnud tegelikult aga teine mees, Jõhvi ülestõusu üks juhte, nimega Tamm, kellel õnnestus põgeneda välismaale. Tõenäoliselt niisugune oli üldjoontes laulu aluseks olev sündmus.[6] Laulus minnakse eelloost põgusalt üle (vt. 2. salm eeltoodud VNg 1b).

Nagu eelmise laulu («Eesti alevis») juures, nii käisid ka siin lauluga kaasas pajatused, mille alusel oli laul tekkinud ja mis hiljemgi täiendasid ja täpsustasid laulus neid kohti, mida seal oli puudulikult või pealiskaudselt väljendatud. Eriti laialt tunti lugusid nimetatud kolmnurga armastusintriigist. Ajaloolisele tõele ei vastanud päris täpselt ei laul ega rahvasuus üsna suurel määral varieeruvad jutudki. Nii olevat laulu ja rahvajuttude järgi kaebealuse süütust tõendanud mitu tunnistajat. Tõeliselt neid polnud. Mauer andnud tunnistajaks üles küll oma töökaaslase Karu, kes aga ei julgenud kohtus tunnistada, vaid salanud nimetatud rongkäigust osavõtmist. Pärast sõbra mahalaskmist tundnud ta suuri südametunnistuse piinu.[7] Arvatavasti vastab tõele A. Maueri ja tema saatusekaaslase T. Kullamaa äraütlemine jumalaarmust, mis on ka laulu kulminatsiooniks. Rahvasuu jutustab: «Enne mahalaskmist hoitud neid paar päeva kinni. Õpetaja Kristoph käinud neile ka jumalaarmu pakku-

---

[4] Vt. I. Rüütel, H. Kokamägi, Laul olgu lühike või pikk... Tallinn 1964, lk. 50; I. Rüütel, Ühest eesti uuemast rahvaviisist («Karja Tõnu» viis). Ettekanne vabariiklikul rahvaluule-alasel konverentsil 1960 Tartus. Viis esineb ka A. Saebelmann-Kunileiu seades koorilaulus «Arg kosilane» («Mul mõttes on üksainuke»).

[5] RKM II 116, 23 (2).

[6] Revolutsiooniliikumisest Jõhvis, miitinguist, rongkäikudest, kohaliku omavalitsuse ülevõtmisest kui ka karistussalkade tegevusest, sealhulgas A. Maueri loost vt. A. Tõnurist, Vana koolmeister jutustab... Narva 1935, lk. 24 jj.; KM KO, F 200, M 17 : 2, lk. 178 jj. < Jõhvi — E. Tensmann (1931), RKM II 116, 23/45 (3) < Vaivara — A. Martin (1962) = andm. Vai 1 juures, samuti mitmel pool mujal seletustena lauluvariantide juures. Vt. ka Eesti NSV ajalugu II, Tallinn 1963, lk. 396.

[7] A. Tõnurist, Vana koolmeister jutustab..., lk. 29 jj.

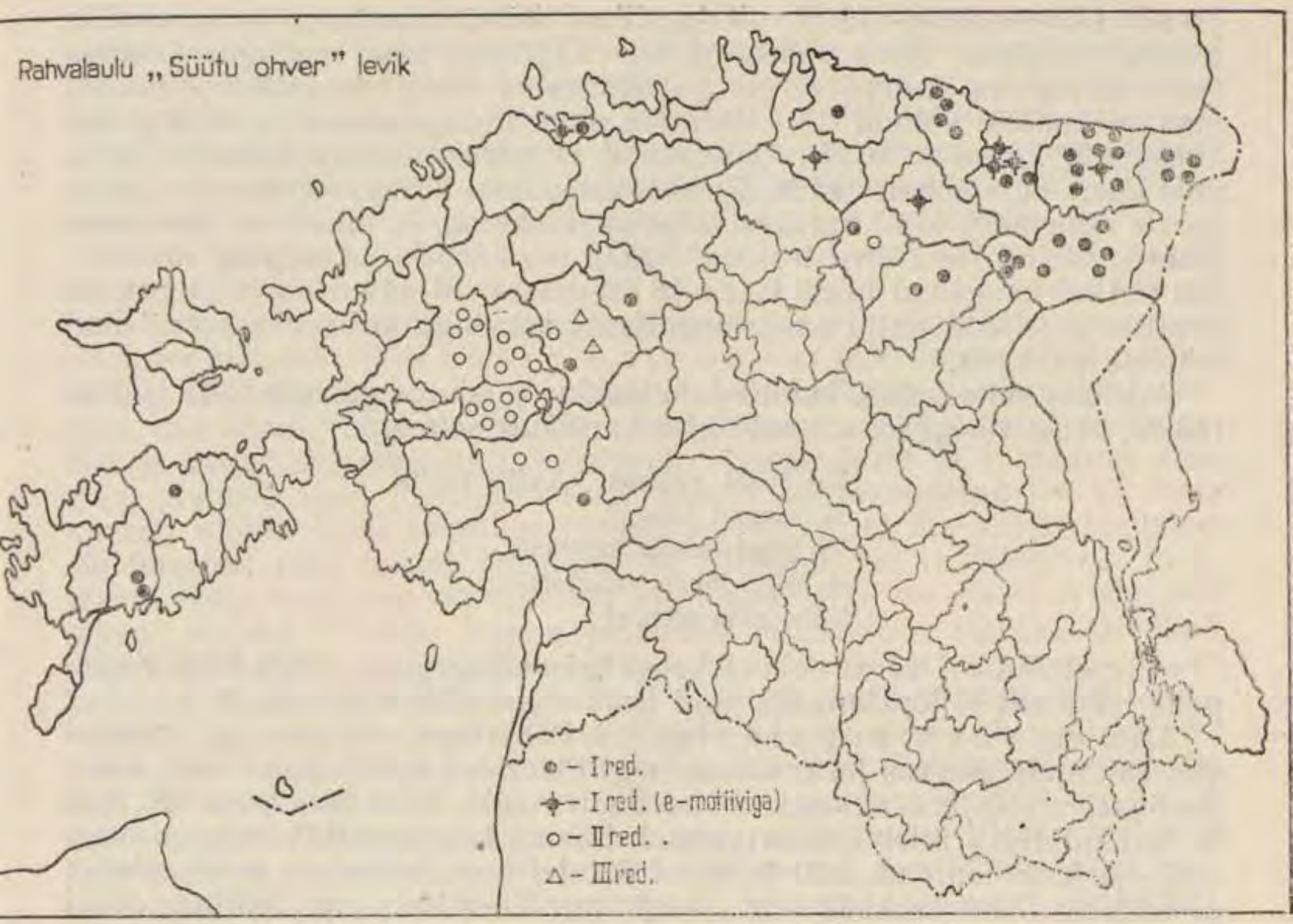

mas. Seda pole aga kumbki vastu võtnud, öeldes, et nad ta taevast armu ei vaja, kui neile maapealset armu ei anta.»[8]

Mõnede pajatuste järgi olevat neid algul tahetud maha lasta Jõhvi mõisa maal, kuid teoks saanud see siiski pastori krundil. Lugu olnud nii: «Jõhvi parun ei and luba oma maa peal maha lasta. Siis tuli kirikuõpetaja, kes ütles, tema annab platsi. Ja viidi kiriku maa peale, kus oli kirikuõpetaja krunt. Heinakuuri juures lasti sie noormees maha.»[9] Nagu mäletame, kõneldi Rapla Girgensohnist sama lugu. Tegemist on nähtavasti r ä n d a v a j u t u m o t i i v i g a. Sellega ei tahetud muidugi mitte mõisnikke süüst puhtaks pesta, vaid näidata, et rahva hingekarjased olid tol ajal sagedasti tõesti «musta ronga» sarnased. H. Th. W. C h r i s -

[8] KM KO, F 200, M 17 : 2, lk. 189.

[9] RKM, Mgn. II 721c = Lüg 3b. — Teise variandi järgi teatanud Puru küla peremehed pärast eksekutsiooni, et nad enam ei luba oma maa peal kedagi maha lasta. Pastor Christoph aga teatanud, et tema koplis on mahalaskmiseks ruumi küll. KM KO, F 200, M 17 : 2, lk. 190. — Milleks jutt võib lõpuks muutuda, sellest kõnelevad iisakulase Adeele Veski seletused laulu (lis 2) juurde: «See oli üks kullasepa sell. [— — —] Teda ei tahetud kuhugi matta. Opetaja võttis ta siis oma maa peale. Ja inimesed imestasid, miks õpetaja oma maa peale võttis.» Pastor on siin hoopis heategija!

toph (Jõhvis 1868—1907) oli tegelikult kõigi uuenduste ja rahvuslike püüete vaenlane. Tema rahaahnusest räägitakse otse imelugusid, ehkki tema nimega on seotud siiski ka üldtuntud naljandeid. Revolutsiooni mahasurumisest võtnud Christoph osa suure innuga, olnud peamisi pealekaebajaid. Kõige selle tõttu ei saanud ta pärast karistussalkade lahkumist enam oma kohale jääda. Rahvas keeldunud kirikus käimast ja armulauale minemast, kuni timukas hingekarjaseks on, ja nii olnud konsistoorium sunnitud tema erru laskma.[10] Kõik need lood olid rahvale nii lähedal kui ka kaugemal hästi teada ja seepärast sai süütu ohvri ja pastori konflikt tegelikult palju emotsionaalsema värvingu kui seda suutsid laulusõnad pakkuda.

Märkusi selle kohta, kuidas rahvalaulus ja -jutus põimub tõde ja fantaasia, võiks veelgi teha. Laul lõpeb harilikult salmiga:

Siis hüüti viimaks: «Andke tuld!»
Ja paugud kõlasid.
Ta langes maha kummuli
ja heitis hinge vaikseste.
Nüüd rahu temale!

August Maueri surm polnud kaugeltki vaikne, nagu ütleb laul. Kogupauk tema elu ei lõpetanudki, vaid seda tegid alles püssitäägid.[11]

Laul sai väga populaarseks Põhja-Eesti külades ja linnades (ka Tallinnas, Narvas jm.), ulatus isegi Peterburi kubermangu eesti asundustesse, ulgtööliste vahendusel ka Saaremaale. «See laul levis üle maa nii kui kulutuli,» ütleb üleskirjutaja J. Härma Lüganuselt.[12] Seda on omal ajal «järjest» lauldud, küll talvistel õhtutel koos kedrates, perekondades ja seltskondlikel kooskäimistel, isegi mardisantidelt on tellitud Jõhvi noormehe laulu. Niisuguses elavas ringluses on laulu lihvitud ja ümardatud. Enamasti on elimineeritud tõenäoliselt laulu algkujus esinenud lõpumotiiv, kuidas ema ruttab ahastades oma poega otsima:

Kui ema seda kuulda sai,
et poeg oli surma saand,
ei jõudnud rongi oodata
seal Narva linna vaksalis,
tuli joostes Jõhvi pool.[13]

---

[10] Pastor Christophi kohta vt. A. Tõnurist, Vana koolmeister jutustab..., lk. 3 jj.; S. Lätt, Eesti rahvanaljandid. Tallinn 1957, lk. 141, nr. 204 ja lk. 158, nr. 233; KM KO, F 200, M 17 : 2, lk. 196; andm. Vai 1 ja Lüg 1 juures jm.

[11] RKM II 116, 23 (2).

[12] RKM II 68, 30/3 (2) = Lüg 1. — Andmeid laulu levimise ja populaarsuse kohta vt. ka Vai 1, Jõh 9, Iis 4, Tln 1 jt. variantide juures. — On ähmaseid andmeid, nagu oleks «Jõhvi noormehe» laulu trükitudki. Vt. A. Tõnurist, Vana koolmeister jutustab..., lk. 30. Vrd. ka Kaarel Kandle andmeid Laipmanni-redaktsiooni kohta: «Seda töölised Tallinnas lasid trükkida, see oli minu käes. Tahtsin ära kirjutada ja sellepärast ma jooksin mitu kilomeetrit maad, urjadnikud ajasid taga» (andm. Mär 1 juures). Kuivõrd need andmed tõele vastavad, pole teada.

[13] RKM II 118, 17/22 (3—4) = Lüg 3a. — Motiiv esineb teisendeis Jõh 3, Lüg 1, 3a ja b, Kad 1, VJg 1, Tln 2. Variandis Lüg 1 on seda edasi arendatud: «Jõudis Jõhvi, läks Tanelevski majase —/ ei poega leidnud säältki eest. / Siis jooksis surmaväljale — / ei poega olnud säälgi ees, / vaid vereojad maas.»

Laul muutus seega üheplaaniliseks. Sellega et jäeti arendamata õnnetu armastuse intriig ja tõrjuti välja ema tragöödia (ette valmistatud juba 1. salmis, mõnes variandis ka surmamineja palvelises pöördumises vanemate poole), jäi ainuliselt kõlama heroism, trotslik suhtumine orjameelsesse ja valelikku jumalasõnasse. Sama saatus on tabanud mõnda teistki salmi, mis võis venitada, lahjendada ja liialt religioosseks muuta (sellest pole siiski täielikult pääsetud) noormehe julget surmaminekut.

Laulu geograafilisel levimisel näeme huvitavat, kuid rahvaluules sageli esinevat nähtust: laul ühendati sarnaste sündmustega teistes paikkondades, näit. Vigalas ja selle ümbruskonnas progressiivse talumehe Bernhard Laipmanni hukkumisega (II redaktsioon). Legendid Laipmannist, kunstnik Ants Laikmaa (Laipmanni) vennast, mis kõnelevad tema paindumatust iseloomust, heroilisest meelelaadist ja vabadusearmastusest, kandusid ajakirjanduses ja rahvasuus kaugele, ulatusid isegi ilukirjandusse.[14] Nõnda oli tasandatud tee ka tema nimega seotud laulu laiemaks levimiseks, olgugi et see erines tõelistest sündmustest juba täiesti. On õigus M. Aitsamil, kui ta ütleb: «B. Laipmanni laulu tekkimine on hilisema aja sünnitus ja see sisaldab algusest lõpuni luulet.»[15] Laulu Vigala peremehe redaktsioon säilitas täielikult oma eelkäija sisu, langes peaaegu täpselt kokku Jõhvi noormehe redaktsiooniga. Erinevad olid ainult mõned üksikud värsid. Sündmused toimuvad muidugi Vigalas, hukkub «üks Vigala taluperemees, / kes oli kõrgest koolitud» (laulu järgnevais salmides ka nimepidi Laipmanniks nimetatud). Vihamehe süda oli täis sellepärast, et Laipmann «valest aru sai ja ära seletas». Kasutades «mässude» aega, ruttas reetur Vigala mõisa ja kaebas kohtu ees: «Tõest mina tunnen seda meest, /kes kõigis selles [s. t. mõisate põletamises] oli süüdi/ ja rahvast ärritas.» Laipmann võeti kinni,

[14] Üldiselt on käibele läinud jutt, nagu oleks B. Laipmann tagasi lükanud temale kui vabale inimesele häbistava ihunuhtluse ning eelistanud minna surma. Kuivõrd on kokkulangevad Laipmanni tõeline isik ja tema surm rahvasuus ja kirjanduses levinud legendaarse kuju sündmustikuga, see on veel praegugi lahtine küsimus. Biograafiad juhatavad mitmesugustele trükis ilmunud andmeile tema isiku kohta, millest siin olgu kõigepealt märgitud M. Jürisson [M. Martna], 1905—1906. Punased aastad Eestis. Peterburi 1907, lk. 193. Kaasaegseist ajaleheartikleist vt. «Vaatleja» 20. VI 1906, nr. 40, lk. 2; «Virulane» 13. VII 1906, nr. 108, lk. 3; «Virulase lisa» 1906, nr. 12, lk. 93 ja 96 (pildiga) jne. Laipmanni mälestuseks on luuletanud laulu «Paiba» M. J. Eisen («Kodu» 1920, nr. 6, lk. 203). Trükisõnas ilmunud ja rahva seas liikunud pajatused on andnud ainet ka Aino Kaldale jutustuse «Bernhard Riives» loomiseks (A. Kallas, Valitud teosed. Tallinn 1957, lk. 90 jj., tlk. Fr. Tuglas). Samal teemal valmis 1939. a. helilooja Johannes Hiobil ooper «Võidu hind». Poleemikat ühes rikkaliku argumentatsiooniga B. Laipmanni kui ajaloolise ja legendaarse isiku kohta vt. M. Aitsam, Kas Bernhard Laipmann oli legendaarse Bernhard Riivesi algkuju? Kuidas tekkisid ilustatud lood B. Laipmanni surmamineku kohta. — «Päevaleht» 14. II 1937, nr. 45, lk. 2 ja 4; A. Looring, Kas on B. Laipmanni sangarisurm legend. — «Nädal Pildis» 10. IV 1937, nr. 7, lk. 159; A. Looring, «Mina ei lase end peksa ...» — «Nädal Pildis» 23. X 1937, nr. 20, lk. 471 ja 474. — Rohket rahvatraditsioonilist andmestikku 1905.—1907. a. sündmuste, eriti B. Laipmanni kohta pakub KM KO, F 199, M 9, lk. 150 jj. — B. Laipmannile on püstitatud mälestussammas Haapsalus.

[15] M. Aitsam, Kas Bernhard Laipmann ... — «Päevaleht» 14. II 1937, nr. 45, lk. 4. — Ka Vigala kandis viidatakse mõnele isikule, kes olevat laulu autoriks. «Üks Velise mees (Juhan Liivi nimega) ütles, et tema onu oli teinud» (andm. Vig 4 juures). Aga ühes laulikus (Vig 5) seisab hoopis järgmine märkus: «Kirjutanud Graf. Matteisfelt [Mannteuffel?]».

talle pakkus asjatult jumalaarmu õpetaja Puss (Busch).[16] Muu kõik on sarnane I redaktsiooniga.

Raplas tunti mõlemat eespool käsitletud redaktsiooni, kuid laulu seoti ka Girgensohni leppade juures 25. jaanuaril 1906. a. mahalastud A a d u V a i n o g a Valtu Kopli talust (kuigi laulus seda nime pole nimetatud).[17] See Valtu noormehe laul (III redaktsioon) on järgmine:

S ü ü t a o h v e r.

1. Seal Rapla ümber sündinud
need kohutavad lood:
üks noormees, kelle vanemad
siin Valtu vallas elavad,
sai ära surmatud.

2. Ta peale kaebas kohtu ees
üks tema vihamees,
kel sellest süda oli täis,
et teine jõult tast üle käis —
see teda ärritas.

3. Ta mõtles järel' päevad, ööd,
mil saaks ta kätte tasuda.
Kui kätte jõudis mässuaeg,
kus paljud süüta surma said —
siis oli paras aeg.

4. Siis kohtusse ruttas see mees
ja kaebas truuvilt kohtu ees:
«Ma tunnen selgelt seda meest,
kes tõest' mõisa lõhkumise tööst
on osa võtnud ka.»

5. Siis saadeti tal madrused
just koju järele.
Kui kohtu ette ilmus ta,
siis vastas kindla häälega:
«Ei ole minul süüd.

---

[16] Laipmanni loos, nagu sellest rahvas räägib, oli see seik kõrvalise tähtsusega. Kulminatsiooniks oli ikka surma eelistamine häbistavale peksmisele. Jumalaarmu vastuvõtmise või mittevastuvõtmise kohta on andmed lahkuminevad. Buschi kaastegevus kindral Bezobrazovi karistussalgale ja Laipmanni mõrvamisele ei ole tõestatud. Arvamised ja kinnitused ei lähe hoopiski ühte. Pastori süüd ei suutnud tõestada ka nõukogudeaegne revolutsiooniline tribunaal Tallinnas 1917. a. lõpul. Vt. «Uus Päevaleht» 3. I 1918, nr. 2, lk. 3—4. Vrd. ka M. A i t s a m, Kas Bernhard Laipmann ... — «Päevaleht» 14. II 1937, nr. 45, lk. 4. — Vig 4 laulja kommenteerib: «Kaevaja oli kiriku vöölmünder. See varastas midagi kirikus, teine rääkis välja (B. Laipmann), siis varastaja kaebaski.»

[17] Vt. andm. RKM II 114, 147/9 (66) = Rap 2 juures. — M. Tapupere andmeil toimus mahalaskmine 30. jaanuaril, mis pole õige.

6. Ma olin seal, kus teisedki,
küll mõisas salga sees,
ei siiski pole lõhkund ma.
Teised võivad seda tunnista,
kes ühes olivad.»

7. Kolm tunnistajat kutsuti,
kes kõik tunnistasivad:
«Me tunnistame vandega,
et mõisa lõhkumise tööst
on süüta see noormees.»

8. Ei sellest aga hoolitud,
vaid öeldi temale:
«Kes mõisa asju puutunud,
neid trahvitakse surmaga.
Sa ennast valmista!»

9. Siis tuli õpetaja veel
ja ütles temale:
«Oh tule, laps, ja kinnita
end püha sakramendiga
siin ilmas veel kord!»

10. Ta vastas kindla häälega:
«Ei seda taha ma.
Kui pean süüta surema,
siis annab jumal andeks ka
kõik minu patusüüd.»

11. Siis jõudis kätte ka see aeg,
mil sai ta surmatud.
Küll raskel meelel ootas ta,
kuid siiski surma kartmata,
ehk ligi viimne tund.

12. Kui viimsel tunnil astus ka
siis surmapaigale,
ta oli siiski rahulik,
kuigi elu viimne silmapilk
tal seisis silme ees.

13. Siis hüüti: «Poisid, andke tuld!»
ja paugud kõlasid.
Ta langes maha kummuli

ja heitis hinge vaiksesti.
Head rahu temale!» [18]

Rahva mälestuste järgi oli Valtu noormees siiski üks agaramaid mõisavallutajaid ega jäänud sugugi rahulikult koju, kui karistussalk Raplasse tuli. Tema tabamist peeti küllaltki tähtsaks. Sauna küla naine Mari (Miina?) Puusek rääkis omal ajal ajalootraditsiooni kogujale: «Ta [Aadu Vaino] hoidnud end kaua varjul ja Girgensohn kuulutanud kirikus, et terve küla maha põletatakse, kui teda ei leita. Lõpuks ollagi ta tabatud, kuna käinud vahel kodus ja naabritaludes end toiduga varustamas.» [19] On kahtlane, kas laulu muudki detailid nii väga tegelikkusele vastavad, kuigi laulu on katsutud tema peategelase isikuga kohandada. Aluseks on olnud I redaktsioon, kuid selles esinevaid armastusintriige siin ei olnud, oma tarkusega ta ei ületanud teisi (nagu Laipmann Vigalas), küll aga vihamehest «jõult üle käis». Kroonukulli ta ka maha ei kiskunud ega teisi mässule «ärritanud», kuid «mõisa lõhkumise tööst» võttis osa. Põhiliselt jäi laul siiski ümber loomata ning seetõttu kujutatakse mitte niivõrd e n e r g i l i s t m ä s s u m e e s t Aadu Vainot, kui üldse revolutsiooni rataste vahele jäänud s ü ü t u t k a n n a t a j a t, kelle uhke hoiakuga ideaalkuju leidis sentimentaalsete rahvaraamatute ja rahvalike lauludega harjunud külanoorsoo juures teatavat ihalemist. Tähtsam kui sündmuste täpsus oli laulu emotsionaalne külg, seda enam, et kujuteldav peategelane oli lauljate lapse- ja noorpõlvesõber ja seltsimees. Laul niisugusena kaugele ei levinud, oli ainult oma nurgas tuntud ning kadus ehk varsti käibelt (üleskirjutusi on 1908. ja 1912. aastast). Laipmanni-lauluga võistelda ei suutnud siinkandis ei Valtu noormehe ega Jõhvi noormehe laul.

Tõenäoliselt lauldi «Süütut ohvrit» nagu mujal nii ka Raplas samal viisil, mis on aga üldiselt üsna varieeruv. Vrd. eeltoodud VNg 1b viisiga näit. R. Kõheliku kirjapanekut Juurust (Juu 1):

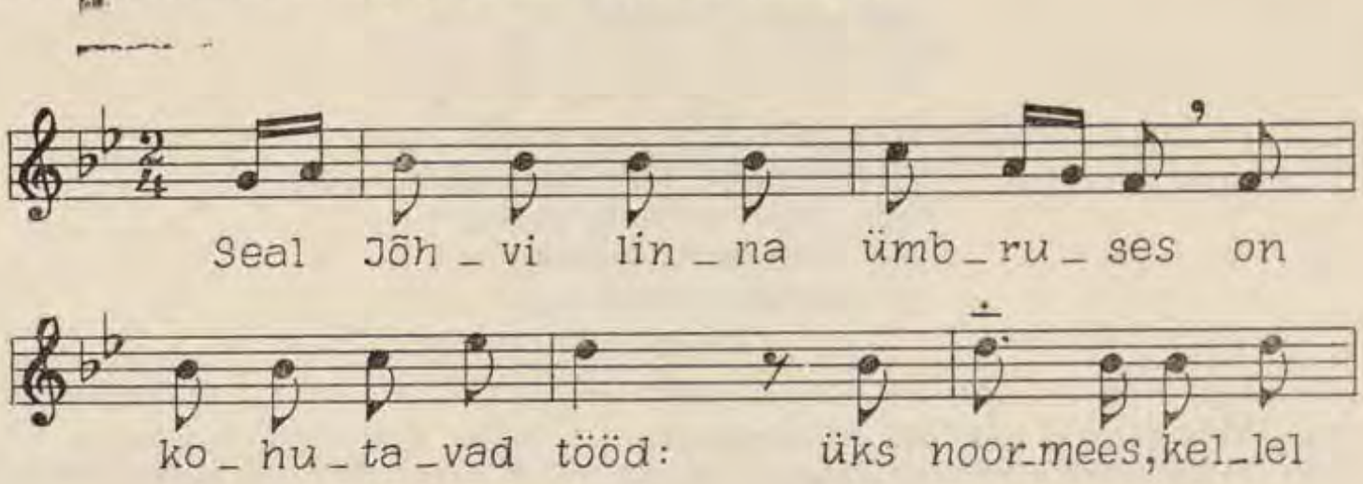

[18] RKM II 114, 175/7 (72) = Rap 3. — Iga salmi 5. värssi korratakse.
[19] KM KO, F 200, M 17 : 2, 140/1. — Ajakirjanduse andmeil kvalifitseeris sõjakohus 25. jaanuaril mahalastud kolm röövleiks, neljandat (küllap A. Vainot) süüdistati Valtu mõisas relvadega ümberkäimises. Vt. «Vabadus» 31. I 1906, nr. 10.

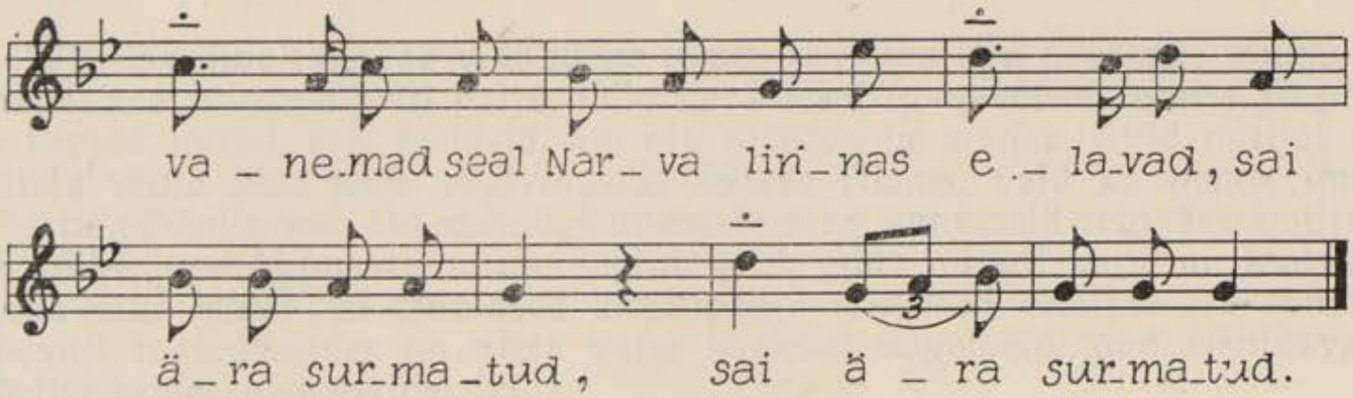

Priiusel' raiume rada... Tallinn 1970, lk. 251—265.

Märkus: 1. August Martin on kodu-uurija ja rahvaluulekorrespondent end. Virumaal.

JUHAN PEEGEL

(1919)

VÄLJAKAEVAMISTÖÖDELT EESTI KEELE ALAL 1970.

Ei saaks öelda, et eesti keel oleks just halvasti uuritud. Tõepoolest, meie keele uurimise ajalugu on üsna pikk ja selles ei puudu ka tulemused. Võime loetleda üsna pika rea oma- ja võõramaiseid teadlasi, eestlasi ja muulasi, kes on siin andnud igipüsivat ning alati arvestatavat. Kuid sellele kõigele vaatamata on meie armsas emakeeles siiski veel nii palju uurida ning avastada, et sellest jätkub mitmele teadlastepõlvkonnale. Seepärast ehk on õigus ka neil, kes ütlevad, et eesti keel on veel väheuuritud keel...

Et see mõnetigi tõepoolest nii on, siis tutvustaksime alljärgnevalt mõne reaga üht probleemidepundart, mis kuulub eesti keele ajaloo valdkonda. Kui neid ridu noore keele- ja kirjandusteadlase Mart Mägra pealekäimisel kirja panema asuti, andis viimane autorile ka väga sobiva termini — k e e l e a r h e o l o o g i a. See valdkond, millest nüüd juttu tuleb, ongi täpselt keelearheoloogia.

Kui praegu väidame, et niisugused sõnad, nagu *valge*, *vana*, *kaste* kunagi muiste olid *valkõda*, *vanha* ja *kastõk*, et *silm* ja *pea* on vanad soomeugrilised sõnad, et *hani* ja *hernes* on muiste laenatud balti, *kuningas* ja *varas* germaani hõimudelt, siis pole see veel õigupoolest keelearheoloogia. Me oleme muistsemad vormid ning ühe või teise sõna algupära kindlaks teinud asjaomaste keelte võrdlemisel teel, arvestades ajaloolisi häälikuseadusi. Tõsi küll, oleme siin arvesse võtnud ka meie keele vanemaid kihistusi ja murdeid, kuid õigupoolest on konkreetselt «väljakaevatud» eesti keelt siin üsna vähe. On ju eestikeelne trükisõna õige noor — pisut üle nelja sajandi, varasemast ajast on säilinud vaid peamiselt koha- ja isikunimesid. Kõik väga väärtuslik, kuid see «kultuurikihi» on paraku üsna õhuke.

Leidub aga üks üsna paks ja väga vana keeleline ladestus, mis uurijate tähelepanust on mõnevõrra kõrvale jäänud — eesti regivärsside keel. Tõsi küll, eesti keele ajaloolises foneetikas mainitakse seda ühe allikana, kuid tervikuna on rahvalaulude keelega siiski vähe tegeldud. «Väljakaevamised» siin aga pakuvad tohutult palju huvitavat — mitte ainult eesti keele ajaloo, vaid ka muistsete kultuurisuhete ja suhtlemisteede, samuti regivärsside eneste arenemisloo kohta.

Üks tavaline tänapäeva inimene muidugi ei tea ega pea meie muistsetest rahvalauludest eriti palju. Olid kord need igavavõitu, riimita ja primitiivsed leelod, mis kadusid, kui elu muutus ja arenes. Kuid uurijat ei üllata mitte üksi meie regivärsside tohutu rikkus, vaid ka nende imeväärne püsimisjõud. On muidugi uuemaid ning vanemaid regivärsimotiive ja laulutüüpe. Viimaste hulgas leidub neid, mida mingil kujul on lauldud kaua-kaua enne, kui muulased kirja panid esimesed eestikeelsed sõnad! Teisiti: regivärssides on väga vanu keelelisi sugemeid, nad sisaldavad tõelisi keelearheoloogilisi leide.

Tooksime mõned näited.

Tänapäeva saarte murded ei tunne enam niisuguseid sõnu, nagu *väits* 'nuga', *susi* 'hunt', *vastne* 'uus', *hõim, avama, sirk* 'lind', kuid rahvalauludes on nad olemas, järelikult olid need — praegu lõunaeestilistena tuntud sõnad — üldkasutatavad ka saartel.

Kui juba kord oli juttu muistsest Saaremaa keelest, siis tuleb regivärsside keelest päevavalgele niisuguseid ammu unustatud sõnu nagu *meelas, meelikus* 'meeldiv' (siit ka muistne naisenimi Meeli), *meiela* 'meie elukoht', *nave* 'laisk, lohakas', *sulu(s)* (vrd. sm. *suloisa*) 'meeldiv, armas', *tammark* 'taanlane' jpt.

On üks igivana laul, kus kõneldakse, kuidas päike, kuu ja täht kosivad Salme-neiut, kes lõpuks valib tähe. Selle laulu on Kreutzwald võtnud ka «Kalevipojasse».

Viru variantides on värsid:

> Tähte aga mõekada täristas,
> hõbehelkida helistas.

On ilmne, et *hõbehelk* on siin mõõga paralleelsõna, selle poeetiline sünonüüm. Saaremaa pulmalauludes aga küsitakse mõõka kandvalt saajavanemalt:

> Miks teie elta helistate?
> Miks teie mõõka mõristate?

Selgub, et *elt* (õigupoolest peaks kirjutama *helt*) on mõõga sünonüüm, mis algselt tähendab mõõga käepidet, sõna ise on ilmselt germaanipoolset päritolu (vrd. muinaspõhja *hjalt*~*hjölt*) ja muistses skaldiluules esineb see samuti kui *pars pro toto* mõõga sünonüümina. On põhjust arvata, et *helk* Salme laulus on hilisem, algupärasem peaks olema *helt*. Seda näivad tõestavat ka isuri rahvalaulud.

Palju huvitavat pakuvad keelearheoloogile setu rahvalaulud. Siin on säilinud palju ürgvana. Tooksin vaid ühe näite. Setust ja Põlvast on kirja pandud värsid:

> Saate sõa sõõromahõ,
> malva maha ragomahõ. [1]

Malva on siin tähenduses 'sõjavägi'. Eks ole, see on meile tuttav *malev, maleva*, mis esineb ka Läti Henriku kirjapanekus XIII s. algu-

poolelt [2]. On huvitav, et paljud niisugused sõnad on tuttavad ka isuri rahvaluules, mis viib paratamatult mõttele muistsetest kultuurikontaktidest kahe rahva vahel, kes praegu elavad teineteisest õige kaugel.

Hoopis eripärane maailm aga avaneb uurija ees, kui ta tutvub meie regivärsside poeetilise sõnavaraga. Meie rahvalauludes on nimelt üldlevinud nähtus, et peavärsi nimisõna korratakse paralleelvärsis mingi asendussõnaga, tüpiseeriva ja iseloomustava sünonüümiga, näit.

Suagu sundijad surema,
kepikandjad kaduma! (Muhu);

või:

Hää elo kündijäl,
armas adrakandijal (Setu).

Toodud näiteis on *kepikandja sundija* (kupja) sünonüümiks, *adrakandja* aga *kündja* asendussõnaks.

Rahvalauludes on umbes kolmel ja poolel sajal nimisõnal seesugused poeetilised vasted, nende hulgas väga leidlikud ning tabavad, näit. *ihukatus* 'hame'; *kehavits* 'vöö'; *odasarv* 'härg'; *sõgesilm* 'sõel'; *vesimärss* 'vene, paat'. Eriti seesugused liitsõnalised sünonüümid on regivärssides arenenud kauniteks poeetilisteks metafoorideks, mida tänapäeva luuletajad võiksid kadestada. Mõned näited: *kuldkabi* 'hobune'; *raudhänd* 'koer'; *kanepikael* 'kana'; *rõõmutäht* 'pruut' jpt.

Kui araabia luules olevat kaamelil pool tuhat niisugust poeetilist sünonüümi, siis pole eesti regivärss sugugi vaesem, ainult et siin on meeliobjektiks neiu. Naistelaulu traditsioon on meil olnud üsna vana ning püsiv ja seetõttu on neiu või tütarlapse jaoks loodud kaugelt üle kahesaja poeetilise vaste. Siin on näit. paralleelsõnu loodusest: *mari, virb, taim, uiboupin, lauguseeme, tammetõhv, taputilk; sirk, lõo, teder, lagel, liblik;* paljud sünonüümid tõstavad esile iseloomulikku riietuses ja ehetes: *vikkelsukk, ummisking, kirjupiht, kaalipõll, vaskai, keedikael, hõberind, punapärg*; samuti on sünonüümi aluseks tihtipeale ilusad juuksed või nägu: *punapõsk, luikpea, siidipea, linalakk, vahalatv.*

Arvukalt on sünonüüme paljudel teistelgi sõnadel (näit. *ema, hobune, hunt, noormees, pruut*). See sõnavarakihistus on niivõrd omapärane ja pillavalt rikas, et kummutab põgusalgi tutvumisel eelarvamuse, nagu olnuks maarahvas loomult tuim ja ebapoeetiline. Vastupidi: kaasaja poeedid on sõnaloomingu alal muistsetega võrreldes päris lootusetud algajad!

Keeleuurijale ei jää selles leiduderohkes kultuurikihis märkamatuks see, et poeetilised sünonüümid rühmituvad laulutüübiti ja ka geograafiliselt, osutades seega laiematele või kitsamatele traditsioonidele, kultuurisuundadele ning vahetussuhetele. Ei jää märkamatuks seegi, et teatud sõnad on varasemad, teised aga hilisemad. Nagu märgitud aatomid bioloogias, nii osutavad siin sõnad muistsetele kultuurisuhetele ja arenguprotsessi enese kulgemisele ajas ning ruumis. Nii nagu potikild, muistne sõlg või mõõgakatkend ütleb arheoloogile üsna palju, nii võivad keele-

arheoloogile anda palju huvitavat muistsed sõnad. Eespool oli juttu «väljakaevamistöödest» rahvalaulude keele alal. Kuid keelearheoloogilist tööd tehakse meil mujalgi, näit. kohanimede uurimisel.

Ja olgu lõpuks siis ära öeldud ka eelnenu põhiline mõte: keel, milles me elame ja milles on elanud kümnete ja kümnete põlvkondade kestel meie esivanemad, on tohutult rikas ja huvitav. See pole kuivavõitu grammatikaõpik, mida tunned õpingupäevilt keskkoolis, vaid terve põnev ja avastusi pakkuv maailm, milles on niisama palju uurimisromantikat nagu igas teiseski teaduses.

«Noorus» 1970, nr. 8, lk. 35—36.

Märkused: 1. Vt. lk. 134, allm. 2 ja 3 (V. Grünthal). — 2. Suomen Kansan Vanhat Runot III_1 (Länsi-Inkeri) (Helsinki 1910) avaldas D. E. D. Europaeuse poolt 1853. a. üleskirjutatud laulu (nr. 16), milles on järgmised värsid:

«Itken aino velloani,
Miks mäni pienenä sotahan,
Maitosuunna Malvalahan.»

VEERA PINO

(1925)

LAULUTÜÜP «ORI LAHKUB» 1976.

[— — — —]

2. Sulaselaulu temaatikast. Vastavalt pererahva ja palgaliste konfliktide peamistele allikatele kõneldakse sulaselauludes palgaliste õlul lasuvast raskest töökoormast, neile osaks saavast halvustavast kohtlemisest, viletsast toidust ja madalast palgast ning kujutatakse sulasepoolset reageerimist survele.

Lauludes kurdetakse lakkamatu töösunni pärast: ori peab töötama igasuguse ilmaga ja isegi pühapäeviti, alandliku varjukujuna liikudes peab orjatüdruk alustama majapidamistöid varahommikul, kui «peenik perenaine» ja «hellikud peretütred» alles magavad, ning saab töö lõpetada vast südaööl. (Vt. näit. laulutüüpe «Ikka peab ori olema», «Orjale otsitakse tööd», «Orja hool», «Ori ei saa magada».)

Meeleolult on raske töö üle kaebavad laulud eleegilised, sõnastuselt arenenud poeetilise kujundlikkusega. Domineerib naiste looming. Sellesisulised laulud võivad olla vanimaid pererahva ja palgaliste vastuolusid kajastavate laulude seas.

Mitmed laulutüübid kõnelevad palgaliste samaaegsest sõltuvusest nii peremehele kui mõisale ning sellest tulenevast teotöökohustusest. Viimane oli aga eriti raske ja vastumeelne teolisi alaliselt ähvardava peksukaristuse tõttu («Peremees kiidab teopõlve», «Öeldi teole tikkuvat»).

Sulaseluule täiesti spetsiifilised teemad on toidu- ja palgatingimuste luulendamine. Olenevalt talurahva majanduslikust kehvusest oli toidupuudus taluperedes tavaline. Eriti raskenes olukord veel sageli esinevatel ikaldusaastatel. Peamiseks toiduks oli tuulamata viljast valmistatud jäme rukkileib, leivakõrvaseks kala, eriti silk, kapsa-, kaunviljade ja umbrohusupid, joogiks kali ja rokk (rukkijahust keedetud, seejärel veega lahjendatud ja hapendatud kõrt). Suvisel lüpsiperioodil saadavat vähest piima kasutati peamiselt hapendatult, liha oli suurte pühade maiusroog. Ja sedagi kasinat ja ühekülgset toitu ei jätkunud kogu aastaks. Tihtipeale lõppes leivavili juba kevadtalvel ning peremeestel tuli mõisast laenata, et uue lõikuseni kuidagi läbi ajada.[1] Veel raskemini kui kogu talupere

[1] Eestlaste viletsast toidust on palju rahvapäraseid teateid Etnograafiamuuseumi ja Kirjandusmuuseumi kogudes. Sellest kõnelevad ka mitmed XVIII saj. lõpu ja XIX saj.

liikmed kannatasid viletsa toitlusolukorra tõttu mõisateol töötavad sulased ja teenijatüdrukud. Eriti hakkas see end tunda andma arenenumates kaubalis-rahalistes suhetes. Et säästa osa produktidest müügiks, hakkas pererahvas teostama senisest veelgi rangemat kokkuhoidu toidumajanduses. Kokku hoiti ka palgalistele kulutatava toidu arvel: mõisateolistele kaasapandava leivakoti sisu muutus üha napimaks ja ebakvaliteetsemaks. Taluperes valitsenud patriarhaalsed tavad lagunesid sel määral, et juba XVIII saj. lõpul ja XVIII ja XIX sajandi vahetusel võis paiguti esineda kahes lauas söömist.[2] Toitlusolukorra teravuse tõttu on arvukalt ka selleainelisi laule. Neis kõneldakse teolise kehvast leivakotist («Teolise leivakott»[3], «Sulane palub leivakotti»), kirjeldatakse (tihtipeale tagasihoidmatult naturalistlikus sõnastuses) palgalistele pakutavat alaväärtuslikku või riknenud toitu («Keedeti kingaleent», «Riknenud toit orjale»), kujutatakse sulase tingimisi ja kokkupõrkeid perenaisega, kahes lauas söömist ning sulase kättemaksu halva kohtlemise eest («Anna hästi orjale süüa», «Sulasele seeni süüa», «Pererahva ja teenijate söök», «Sulase lõks», «Sulase kättemaks»). Palgamäärade madaluse juures oli toit ja tööriietus õieti kõige olulisem osa tasust, mis palgaline oma töö eest sai. Juba XVIII saj. alguses kirjapandud vanasõnagi kinnitab sulasrahva veendumust: «Hea kõhutäis on orja kõige parem palk.»[4] Sulased võitlesid agaralt selle eest, et neid paremini toidetaks. Toiduküsimus oli kõige tõsisemaks tüliküsimuseks pererahva ja palgaliste vahel. Selletõttu on ka vastav laulurepertuaar kõige mitmekesisem ja tüüpiderohkem kogu sulaselaulude repertuaaris. Laulude meeleolu on võitluslik ja aktiivne. Sõnastuses esineb robustseid väljendeid. Oluline on selles rühmas meeste loomingu osa.

Pingelised olid pererahva ja teenijate vahekorrad ka palgaküsimuses. Teenijad said palgaks teatava hulga vilja (viljapalk) või teatud rõivastusesemeid (riidepalk). Abielus sulasele võis peremees anda kasutamiseks ka väikese maatüki (palgamaa). Erinevaid naturaaltasu liike võidi mitmeti kombineerida. Rahapalka esines harva. Palgamäärad olid väga madalad. Kuid sellegi vähese kättesaamisega oli pahatihti raskusi. Pererahvas püüdis palgalisi tüssata, makstes neile kokkulepitust vähem või viletsate

---

alguse olusid iseloomustavad kirjalikud allikad (vt. näit. J. Chr. Petri, Ehstland und die Ehsten I. Gotha 1802, lk. 405—406; J. Chr. Petri, Ehstland und die Ehsten II, lk. 159 jj.; A. W. Hupel, Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland II. Riga 1777, lk. 131 jj; [J. W. L. v. Luce], Nou ja abbi, kui vaesus ja nälg käe on. Innimenne ei ella mitte ükspäinis leivast. Tallinn 1818).

[2] Sellele viitab tõenäoliselt Eestimaa eraseaduste manitsev paragrahv, et nüüdsest peale peab igas majas ainult üks peremees ja üks leib olema (saksa keeles: nur ein Tisch; G. O. Hansen, Die privaten Bauerrechte Estlands für die Gebiete von Fickel, Kaltenbrunn, Kandel und Essemäggi. — Verhandlungen d. gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat XVIII. Dorpat 1896, lk. 78, 272). Analoogiline ettekirjutus Läti alalt sisaldub 1796. a. maapäeva protokollides. (Materialien zu Grundsätzen zur Verbesserung des Zustandes der Bauern, lk. 38). Kahes lauas söömine sai laiema leviku küll alles kapitalistlike suhete tingimustes XIX saj. III veerandil (E. Lõoke, Toidust Eesti külas XIX sajandi teisel poolel ja XX sajandi alguses. — Etnograafia Muuseumi Aastaraamat XVI. Tallinn 1959, lk. 80 jj.).

[3] Tegelikult muidugi «Teomehe leivakott». — *E. Laugaste.*

[4] A. Th. Helle, Kurtzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache. Halle 1732.

produktide või esemetega. Palgamaana anti sulastele kasutamiseks ainult raskesti haritavaid sooääri või võsamaid (vt. laulutüüpi «Orja põld»).

Palgaolusid peegeldavais lauludeski (võrreldes sulase söögilauludega on see väheviljeldud teema, peamine on siin ülemaalise levikuga laulutüüp «Orja palk») kõneldakse tegelikkuses esinenud naturaaltasu liikidest, hoiatatakse pererahvast korralikult palka maksma ning süüdistatakse ebaausaid tüssajaid.

Sulaseluule populaarseks teemaks on pererahva ja sulasrahva esindajate omavaheline võrdlemine vastuseade alusel. Looduna sulasrahva esindajate poolt, näitavad need laulud pererahvast halvas valguses (mustvalge printsiibil). Perenaine ja peretütar on laisad ja ihned, perepoeg väeti ja töös saamatu. Elukaaslasenagi eelistab neiu heasüdamlikku sulaspoissi kõrgile rikkale perepojale («Sulasele»), väljendades seisukohta, et sulasenaise põli on paremgi kui pereminia oma.

Niisuguseid muretusenoote esineb sulasenaise elu kujutamisel siiski harva. Valdavad on laulud, milles näidatakse sulasepere elu troostitust realistliku tõetruudusega. Naisemehest sulase perekond elas tavaliselt peremehe toanurgas, sai tunda halvustust ja mõnitusi pererahva poolt. Puudus oli sulaseperes alatine võõras. Tegelikkust ilustamata kõnelevad sulasenaise raskest argipäevast laulutüübid «Sulasenaise kodune elu», «Sulasenaise ja taluminia tööleminek» ning «Suur olgu sulase naine». Eriti viimati mainitu rõhutab sugestiivse poeetilise pildi kaudu mõtet — sulasenaisel olgu palju füüsilist ja vaimset vastupidavust, et taluda kodutust, puudust ja alandusi.

Pererahvapoolsele survele reageerisid palgalised sihiliku töö rikkumisega või püüdsid paremaid töötingimusi leida peremeeste vahetamise kaudu.

Sulaselaul tervikuna kujutab küllalt reljeefselt vastuolusid ja lahkarvamusi talurahvaklassi eri kihtide vahel. Lauludest ilmneb vaieldamatult, et feodalismi lõpuperioodi külaühiskonnas on juba tekkimas kaks maailma erineva mõttelaadi, püüdluste ja arusaamadega; ilmneb, et kujunenud ühiskondlik-ajaloolises situatsioonis hakkavad ekspluateerimissuhted mõisa ja talupoja vaheliste vastuolude pinnalt kanduma juba ka külla, talupoegade eneste keskele.

Kõrvutades lauludes kujutatud sotsiaalseid olusid ajalooallikate dokumentaalsete andmetega, näeme, et laulud peegeldavad olukordi tõepäraselt ning on järelikult usaldusväärseks ajalooteaduse abiallikaks. Seejuures võimaldab laulude olustikukujutus mitmes mõttes sügavamat sissevaadet feodaalaja talupere kodustesse vahekordadesse ning on sellisena ka iseseisva väärtusega ajalooallikaks.

Lauludest kõlab meieni palgaliste selgesti väljendatud rahulolematust kehtivate olukordadega. Laul on ühiskondliku kriitika relv, avaliku arvamuse hääl olukordade hindamisel, kuid ka lohutus tegeliku elu raskustes. Rõhutute ideoloogia kunstilise väljendusena oli laulgi oluline võitlusvahend. Tal oli oma koht feodaalaja taluteenija teiste vastupanu- ja võitlusvormide kõrval.

[— — —]

Saaksin ma saksa sundijaks. Tallinn 1976, lk. 278—280.

PAUL HAGU

(1946)

RAHVAKALENDRI TÄHTPÄEVADEGA SEOTUD ILMAENDED SETUS 1976.

Vene rahvatraditsioon ja kirikukalender on ajendanud setusid kasutusele võtma mitmeid tähtpäevi, mis eesti rahvakalendris muidu puuduvad. Muistne rahvakalender oli eelkõige põllumehe kalender, kus tähtpäevad moodustasid vaid kondikava, aga sisuks oli talupoja igapäevane töö ja tegevus, inimese ja looduse suhted. Oma osa oli muidugi ka eelnevailt põlvedelt päritud traditsioonil usundi ja kombestiku näol, nii mõndagi võeti üle naabritelt. Kõige selle tõttu on setu rahvakalender saanud oma ilme, erinedes nii eesti kui ka vene rahvakalendrist.

Ülevaade setu rahvakalendrist tervikuna ei mahu ühe artikli veergudele. Sellepärast vaadeldakse järgnevalt ainult tähtpäevadega seotud ilmaendeid. Artikli eesmärgiks on anda setude selle valdkonna uskumustest deskriptiivne pilt, mis tugineb kogu talletatud materjalile, sest edaspidisel võrdleval uurimisel ja uskumuste geneesi selgitamisel ei saa piirduda valikulise käsitlusega, vaid peab silmas pidama kogu vastavat rahvatraditsiooni tervikuna. Artiklis on kõrvutatud setu ning vene endeid ja otsitud vastust küsimustele: 1) kas tähtpäevadega koos võeti üle ka vastavat vene rahvatraditsiooni või ei, 2) kui suur on ilmaennetes laenude osa.

Setu ja vadja rahvakalendri kõrvutamisest tuli loobuda, sest ka kõige täielikum trükis vadja rahvakalendri kohta [1] esitab ilmaendeid napilt ning nende hulgas otseseid paralleele setu ennetele ei leidu.

Eesti rahvakalendrit on käsitlenud mitmed uurijad, neist M. J. Eisen esitab ilmaendeid muu materjali hulgas; nii kannab see juhuslikku iseloomu, andmata traditsioonist üldpilti.[2] O. Loorits ilmaendeid ei esita, küll aga toob ta eesti rahvakalendri tähtpäevade hulgas ära setu tähtpäevad.[3] Võrdlusena pakub huvi H. Tampere artikkel Kirde-Eesti rahva-

---

[1] P. Ariste, Vadja rahvakalender. Tallinn 1969.

[2] M. J. Eisen, Eesti mütoloogia II. Tartu 1920; M. J. Eisen, Kevadised pühad. Tartu 1932.

[3] O. Loorits, Grundzüge des estnischen Volksglaubens I. — Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för Folklivsforskning 18 : 1. Lund 1949, lk. 180 jj.

kalendri kohta,[4] sealgi leidub ilmaendeid vähe. Ülevaatliku pildi kevadtalvise perioodi ilmaennete traditsioonist annab S. Lätt.[5] Üsna täielikult on selles esindatud ka setu materjal. Seetõttu toetub käesoiev artikkel kevadtalviseid tähtpäevi käsitledes mõnevõrra juba trükitud ainesele, seda täpsustades ning täiendades. Üldpildi saamiseks ilmaennete traditsioonist on see paratamatu.

Talsipühi (25. XII) ja **vana-aasta** (31. XII).[6] Kui enne talsipühi hakkavad sõela- ja kooditähed hommikul enne päikesetõusu maha käima, ennustab see head aastat (3).[7] Selge ja tähine talsipühade ja vana-aasta öö tõotas viljarikast suve (3) ning palju noori loomi tuleval aastal (5). Paks lumi kuuskedel (2) nagu üldine lumerohkuski (1) tähendas head viljasaaki, kuna lumesadu sel päeval ennustas kehva aastat (1). Head suve võis oodata siis, kui mets oli enne talsipühi kolm korda härmas (1), ent kui mets oli talsipühade eel jääs, tuli karta suviseid rahesadusid (1). Lumeta jõulud ennustasid lumiseid lihavõtteid (1) ja talsipühade-aegne sula vaest aastat (1). Talve järgi otsustati suve üle, kusjuures talsipühadele vastas jaanipäev (1). Mis ajal enne jõulu rippusid räästas jääpurikad, sel ajal külvati enne jaanipäeva otra (1); purikate rohkus ennustas head odrasaaki. Kui pajuurvad avanesid enne talsipühi, algas külv enne jüripäeva, avanesid alles küünlapäevaks, tuli hiline kevad (1).

Venelastelgi ennustasid tähistaevas, härmas puud ning lumerohkus viljakat suve.[8] Vastavaid setu endeid laenudeks pidada pole põhjust, sest samasisulised arvamused on rahvusvahelise levikuga ning põhinevad eelkõige praktilistel tähelepanekutel: lumerohke ja külm, s. o. normaalne talv lubas oodata ka normaalset suve. Küll aga võib leida mõningat vene mõju (seejuures kogu eesti traditsioonile) uskumuses, et tähistaevas ennustab palju noori loomi eelolevaks aastaks: «Если на Рождество много звезд на небе — приплод у скота будет хороший».[9] «Еслиф под Крященье на небо яркие звезды видать — будет много белых ярок (ягнят)» (ERA, Vene 13, 573 (1) < Irboska v.).

Viiristminõ (6. I). Kui veeristimise ümber on külmad ilmad, tuleb hea aasta (1); kui aga on ilmad pehmed, tuleb oodata külma kevadet ja sooja suve (1).

---

[4] H. Tampere, Kirde-Eesti rahvakalendri iseärasusi I. — Slaavi-läänemeresoome suhete ajaloost. Tallinn 1965, lk. 205 jj.

[5] S. Lätt, Eesti rahvakalender I. Tallinn 1970.

[6] Setus on veel tänapäevalgi tähtpäevade arvestamisel kasutusel vana kalender. Sellepärast tuleb esitatud kuupäevadele lisada veel 13 päeva juhul, kui soovitakse leida tähtpäeva aega uue kalendri järgi. Näit. talsipühad on setudel uue kalendri järgi 7. jaanuaril.

Setus märgivad talsipühad nii ajavahemikku jõulust kuni veeristeni kui ka 25. dets. Käesolevas artiklis kasutatakse sõna *talsipühad* selle kitsamas tähenduses — 25. dets. märkimiseks.

[7] Et oleks võimalik jälgida ka ende levikusagedust, selleks tuuakse iga teate järel sulgudes ära Setust noteeritud teadete arv. Täpne viide käsikirjalisele allikale esitatakse vaid siis, kui seda on tsiteeritud.

[8] В. И. Чичеров, Зимний период русского народного земледельческого календаря XVI—XIX веков. Москва 1957, lk. 92.

[9] А. Ермолов, Всенародный месяцеслов. Народная сельскохозяйственная мудрость в пословицах, поговорках и приметах. Т. I. СПб. 1901, lk. 604.

Tennüspäiv (17. I) on Setus üks talve poolitajaid. Sel päeval on talv harja peal, leiba ja põhku peab veel pool alles olema (1). Tagavarade arvestamisel oli levinum siiski arvamus, et alal peab olema pool loomasööta ning kaks osa inimtoidust (3). Ilm hakkab nüüd kevade poole minema ning siga saab juba päikese käes kõrva paista (s. o. soojendada) (1). Halvaks endeks peeti pilves ilma — see tähendab kehva rukkisuve (2), ja vihmast heinaaega (1). Kui aga niigi palju päikest näitab, et mees hobuse selga jõuab hüpata (vormeli sõnastus varieerub laialt) — siis ei tule veel kehva suve (4), heina jõuab ikka kokku panna (2), kasvab hea rukis (5), tuleb viljasuvi (3) või kuiv heinaaeg (3), saab jakapäeval hea ilm (1). On terve päev päikesepaisteline ja selge, siis kasvab hea rukis (2) ning suvi on viljarikas (1). Vastandlik ennustus: siis pole head rukkisuve loota (1). Lumesadu ja tuisk tähendavad sajust heinaaega (1). Tuiskab tõnisepäeval üle tee, siis tuiskab maarjapäeval üle katuse (1). Kui perenaisel sel päeval keevad terad üle pajaääre, tuleb sõnnikuveoks vihmane ilm (1).

Kündlepäiv (2. II). Päeva arvati esimeseks kevadpühaks (2) ja suvepühaks (7). Küünlapäeval teretab talv kevadet (2). Kevade lähenemist märgivad ka järgmised traditsioonilised ütlemised: *kündlepäävä lätt külmä süä lahki* (S 80056/7+10 var.); *kündlepäävät nakas jo üts silm vett juuskma* (ERA II 286, 524); kõrred hakkavad lund vihkama (3); karu keerab teise külje (2) ja hakkab teist käppa imema (3); mustlane müüb juba ära oma kasuka (1); *tii kääṇd tõõsõ küle* (ERA II 194, 409); *varõs pand majapalgi paika* ja *kündlepääväst suukõnõ suvõ poolõ, pääkene päävä poolõ* (RKM II 30, 269). Küünlapäeval olgu pool leiba ja kolmas jagu sööta alles (1; pool sööta — 1). Kui küünlapäeval on ilm ilus, tähendab see head suve (1) ja ilusaid ilmu rukki õitsemise aegu (3), ilusat rukist (1) ning kuiva heinaaega (4). Kui sel päeval niigi palju päikest paistab, et mees jõuab hobuse selga hüpata, saab heina veel ära teha (1). Külm ennustab head linakasvu (2), lumesadu aga suvel palju marju ning õunu (1). Sadu ja tuisk küünlapäeval pidi kaasa tooma vihmase heinaaja (2). Kui küünlapäeval tuiskab üle reejalase, siis maarjapäeval tuiskab üle katuseharja (4). Sula ennustab viletsat aastat (1). Kui küünlapäeval saab kana väljas juua, ei saa maarjapäeval härg (1), tuleb halb suvi (2). Kui enne küünlapäeva saab härg räästa alt juua, ei saa maarjapäeval sealt kana juua (1). Sula kohta arvatakse aga ka vastupidist: kui küünlapäeval räästas tilgub, saab maarjapäevaks kari metsa (1); kui vesi jookseb üle reejalase, tuleb varane kevad (1). On küünlapäeval selge öö, võib kartulid teha vesisele kohale, s. t. suvi tuleb kuiv (1).

Vene eeskujust setu traditsioonile võib rääkida vanasõna puhul: «На сретенье зима с летом (с весною) встретились.» [10]

Vormeli «kukk juua — härg juua» analoog esineb vanasõnana ka setude naabruses elavatel venelastel, kuid oma sisult on see hoopis vastupidine eesti ja setu traditsioonile: «Когда на Сретенье петух напьется, то на Егорье бык наестся» (ERA, Vene 6, 658 (23) < Pihkva kub).

[10] А. Ермолов, Всенародный месяцеслов. Т. I, lk. 73.

Maaselits (võinädal). Kui maaselitsa ilm on ilus, kasvab hea vili ja lina (1). Jälgiti terve nädala ilmu: kui maaselitsa nädala esimesel poolel on ilus ilm, oli suve esimene pool samuti ilus; nädala teisele poolele vastas teine pool suve, ning kui terve nädal valitses hea ilm, jätkus seda ka kogu suveks (1). Kevadel külvati lina sel nädalapäeval, mil maaselitsa nädalal oli olnud kena ilm, sest siis pidi kasvama pikk ja umbrohuta lina (4). Lumesadu ennustas suveks palju marju (4) ning jääpurikate rohkus räästas rikkalikku kurgisaaki (1). Kui maaselitsanädalal püsivad head teed, kasvavad pikad linad (1). Oodatud oli sel ajal ka sula. Kui sula ei ole, polevatki see õige maaselits; arvatakse, et sel aastal ei kasva head lina, või kui kasvabki, on linad odavad (1).

Maaselitsa ennetele võib vene traditsioonist tuua paralleeliks külvipäeva valiku: «Какой день Масляницы красный — в такой сей по весне пшеницу.» [11]

Tuhkpäiv (suure paastu esimese nädala kolmapäev). Kui tuhkapäeval on ilus ilm, saab ilus sügis (1). Lumesadu ennustab suveks palju marju (1) ja seeni (1), aga ka kapsastele palju söödikuid (3).

Poornapäiv (suure paastu esimene pühapäev). Kui poornapäeval on hea ilm, saab hea kevad (1). Härjale saavat juba rääsla alt juua (1), ning kui päike on väljas, jääb koorem sööta üle (1). Kui poornapäeval tuiskab üle reejalase, tuiskab maarjapäeval üle katuseharja (ja var.) (10). Tuiskab poornapäeval üle tee, kulub koorem heinu rohkem (2). Kui tõuseb vesi üle reejalase, müü koorem heinu ära; tõuseb lumi üle reejalase, osta koorem heinu juurde (1). Lumesadu sel päeval ennustab suveks palju marju (1). Motiivi heina kallinemisest esineb ka venelastel ühenduses küünlapäeva tuisuga: «В Сретенье если переметет дорогу — сена той весной будут дороги.» [12]

Võssakoos (29. II). Uskumused seostuvad otseselt vastava vene traditsiooniga. Liigaastat peetakse õnnetuks: võssakoos vaatab kas metsa või rahva peale. Vaatas metsa peale — kuivasid puud ära. Hea, et ei vaadanud rahva peale — rahval sai kergem (1). Venelastel: «Касьян Немилостивый — кали взгляне на лес, так лес сохне, а кали на целавека, так целавек» (ERA, Vene 14, 452 (10) < Kalda v.).

Oudakei (1. III). Valitseb talv: *Pervõi oudakei om härä sarvõ püürdja* (S 80820). Kui sel päeval saab kukk juua, siis sorokasveetal saab härg juua (1); kui aga evdokiapäeval kukk ei saa juua, ei saa ta ka sorokasveetal (1), tuleb pikk kevad (1). Ka suur sula pole hea enne: kui siis härg juua saab, ei saa järgmisel kuul kukkki (1). Evdokiapäeva ennete puhul võib osutada otsesele vene mõjule: «1-го марта Евдокия, если даст курочке напиться, будет добрая весна. Если в Евдокию мороз, курочка не напьется воды, то весна будет холодная» (ERA, Vene 2, 451/2 (242) < Kod, Peipsiäärne v.).

Sorokasveet (9. III). Nimetatakse ka *häräjuvva päiv* (1) ja *tsirgupäiv* (2). Sel päeval pööravad 40 (ka 44) lindu suu suve poole (9) ja kevad ning suvi hakkavad juba salamisi tulema (1). Rannaäärseis külades

[11] А. Ермолов, Всенародный месяцеслов. Т. I, lk. 62.

[12] П. С. Ефименко, Материалы по этнографии русского населения Архангельской губернии. Москва 1877, lk. 190.

lisanduvad lindudele kalad: kui oli ilus ilm ja härg juba juua sai, keerasid 40 kala ja 40 lindu nina ranna poole. Oli aga sajune, külm ilm või tuiskas, siis keerasid kõik saba. Peremees oli siis pahane, et heinu vähe (1). Liiga varast rändlindude tagasipöördumist peeti halvaks endeks: kui kuldnokk tuleb enne 9. märtsi välja, tuleb pikk kevad (1). Sellegi päeva traditsioon pärineb venelastelt: «В день сарака мучеников сорак птиц вылятает, сорак рыб выплывает к началу вясны» (ERA, Vene 15, 32 (5) < Räp, Võõpsu).

Al'aksei (17. III). Talv hakkab lõpule jõudma. Sel päeval *visati jo riivehmre väl*lä (3), hakati vankriga käima. Ütlusele on eeskujuks alekseipäevale kinnistunud vene vanasõna: «Покинь сани, снаряжай телегу.» [13]

Kapstmaar'apäiv (25. III). Pärast maarjapäeva ei külmu muna enam rääsita all (1) ega kartulid-kaalikad hoones (1). Kurg tuleb sel päeval kas või kuhjapessa, olgugi et mujal on veel lumi maas (2). Talv pole aga veel läbi — kui seamoldi ei heida välja 2 nädalat enne maarjapäeva, siis ei heida seda enne kui 2 nädalat pärast maarjapäeva (2). Kui lumi enne maarjapäeva ära ei lähe *karatõh*, siis läheb ta alles pärast maarjapäeva *vinguh ja kiidsuh* (1). On sel päeval veel lumi katusel, siis jüripäeval on lumi veel aia ääres (3). Tuiskab siis üle reejalase, tuiskab urbepäeval veel üle tarekatuse (1). Kui maarjapäeva hommikul on kahu, kahutab veel neljakümnel hommikul (3), ent see võib ennustada ka head suve (1). Öökülm pidi tähendama sedagi, et kevad tuleb pikk (1), kasvab hea rukis (1), sügisel ei tule nii pea halla (1). Ilus hommik ennustas varajast kevadet (1) ja sula vihmast suve (1). Kui maarjapäeval esimene öö oli sula ja teine külm, võis sügisel oodata varajast halla (1), kuna öösel ning päeval ühesugusena püsiv ilm näitas head suve (1). Sadu sel päeval tähendas õuna- ja marjasaaki (2), aga ka kuuma ja kuiva suve ning ussiderohkust (1). Kui maarjapäeval *mehiläne tull' jalaga* (kandis mett või õietolmu), ennustas see varast kevadet (1).

Setu ning vene traditsiooni ühtsusele selle päeva puhul saab osutada kahes endes: «Если на Благовещенье мороз, то должно быть еще 40 утренников» (ERA, Vene 10, 64 (651) < Senno v.). «В Благовещенье, если снег есть еще на крышах, то уж в Егорьев день обязательно гденибудь снег еще есть — означает холодную вясну» (RKM, Vene 3, 226 (85) < Petseri raj.).

Urbõpäiv (pühapäev enne lihavõtteid). Kui urbepäeval on ilus ilm, tuleb hea aasta (2). Viljarikast suve ennustas see, kui urbepäeval olid aknaklaasid külmunud (1) või kui pajuurvad olid enne urbepäeva õitsema läinud (1). Sisuline paralleel leidub venelastelgi: «На вербной мороз — яровые хороши будут.» [14]

Lihavõtõ. Ristiusust pärineb uskumus, et lihavõtte esimese püha hommikul päike tõustes kiigub (5). Kui lihavõtte paastus püsivad kuivad ilmad, tuleb viljarikas aasta (1). On suurel neljapäeval ja reedel maa külmunud, pole sügisel karta varajasi hallasid; on aga sula, tulevad hallad vara (1). Kui suurel reedel on veel lumi maas, tuleb vihmane suvi

[13] И. П. Сахаров, Сказания русского народа. Народный дневник. Праздники и обычаи. СПб. 1885, lk. 39.

[14] А. Ермолов, Всенародный месяцеслов. Т. I, lk. 225.

(1). Sedasama arvati ennustavat ka sadu (1). Enamik selle aja endeid on seotud tuulega. Kustpoolt puhub suurel neljapäeval ja reedel tuul, sealtpoolt puhub tuul kuni ristipäevani (1), kogu suve (2) või terve aasta (2). Kui neil päevil on tugev tuul, tuleb tuuline suvi (1), hädaderohke ja raske aasta (1), kasvavad kanapoegadest kuked (1). Äike ennustas tugevat äikest kogu suveks (1).

Tuult on lihavõtte aegu jälginud venelased: «Если в Великий четвертоκ ветер, то будет ветер до Вознесенья.» [15] Ka sakslastel on tuule kohta vanasõna: «Woher zu Ostern der Wind kommt gekrochen, daher kommt er sieben Wochen.» [16]

Jüripäiv (23. IV). Arvati, et 9 (või 5) ööd-päeva enne jüripäeva kukub kägu kas või puuõõnes, kuid on juba väljas (3). *Jüri ao läütäs, Jakap ao kistutas* (H II 3, 525); *Üri tuu üretüse* (ERA II 190, 276); *jüripäävä üretüs mõtsah* (RKM II 51, 249); *ku Jüri tulõ ürrega, sis Mikul kuurmaga* (ERA II 175, 336) — need traditsioonilised ütlused kinnitavad, et jüripäeval valitseb juba kevad. Siiski hoiatatakse, et kuhi heinu olgu veel terve (4). Ilus ilm jüripäeval ennustas head suve (1) ja päikesepaisteline päev head rukkisaaki (1). Kui hommikul veretab agu, on oodata head tatrasuve (5). Kui palju aega enne (pärast) jüripäeva langeb maha kaste, nii palju aega enne (pärast) jakapäeva valmib uudseleib (1). Kastene hommik jüripäeval ennustab sooja suve (1), kaste puudumine aga head tatrasaaki (1). Kui rukkioras 2 nädalat enne jüripäeva end liigutab, saab 2 nädalat enne jakapäeva uudseleiba (1). On jüripäeval tuul põhjast või idast, tuleb külm suvi (1), lõunast — soe ja viljarikas (1), idast — palju õunu (3). Äike enne jüripäeva toob külma (1) või äikeserohke suve (1). Kui sitasitikas enne jüripäeva juba lendab, hakkab äike suvel kõvasti käima (1).

Venelastel võib leida järgmisi paralleele: «Егори с полувозом (корма), а Никола с целым возом.» [17] «Сена достается у дурня до Юрья, у разумного до Николы.» [18] «На Егоря мороз — гречихе порост.» [19]

Migulapäiv (9. V). Mured loomatoidu pärast on seljataga: *Mikul tulõ ruaga* (ERA II 194, 688), *Mikul tuu kuurmaga* (ERA II 190, 276). Ütlused liituvad otseselt vene traditsiooniga.

Ristipäiv. Kustpoolt on tuul, sealtpoolt puhub see enamasti kuni jaanipäevani (1). Kui vihm tuleb sel päeval idast, saab vilja; tuleb läänest, on viljasaak kehv (1).

Suvistõpühi. *Om suvistõpühi saonõ, maikuu vihmanõ, sis saa talsipühi rasvanõ* (H II 60, 501).

Ristipäiv. Kust poolt on tuul, sealtpoolt puhub see enamasti kuni jaavat kinni: *pikse põrotas paiukoorõ vallalõ, Jaan jakkas-kinni ja Piitre pitsitäs perägi* (ERA II 186, 48 + 2 var.). Kui enne jaanipäeva on kuivad ilmad, ei saa vilja (1), on aga jaanikuus äikesevihmu, kasvab hea

---

[15] А. Ермолов, Всенародный месяцеслов. Т. I, lk. 112.
[16] А. Ермолов, *op. cit.*, lk. 197.
[17] А. Ермолов, *op. cit.*, lk. 223.
[18] А. Ермолов, *op. cit.*, lk. 225.
[19] А. Ермолов, *op. cit.*, lk. 230.

vili (1). Jahe ilm jaanipäeval ennustab külmi talsipühasid, sadu vihmast heinaaega ja rukkilõikust (1). Kustpoolt on jaanipäeval tuul, sealtpoolt puhub tuul kuni sügisese pööripäevani (1). Valmivad jaanipäevaks maasikad, valmib jakapäevaks rukis (1). *Ku Jaan jüvä rükkä tuu, sis tuu Jakop ka leevä lavvalõ* (H II 69, 329). Veel öeldakse, et *jaanipäiv om piimärikas, jakapäiv om leevärikas, iauritsapäiv om kõkõ lahjep* (ERA II 267, 142).

Piitrepäiv (29. VI). *Piitrepäävä nakas jo suvi handa tagasi kiskma* (ERA II 173, 431). Puukoor jääb siitpeale päris kinni (1). Selge ilm peetripäeval ennustas rohket saaki (1). Kui kägu läheb kukkumisega peetripäevast üle, kasvab kehv oder (1). Täheldatakse parmude kadumist: *kärbes ütelnü parmulõ — sina poiss piitrepääväni, mina miis mihklipääväni* (ERA II 194, 282).

Säitsmevelistepäiv (10. VII) on suhteliselt vähetuntud. Siiski on Setusse jõudnud eesti vanasõna selle päeva saju kohta: kui sel päeval sajab vihma, sajab 7 ööd-päeva (1); kui sadu seitsmendal päeval ei lakka, sajab 7 nädalat (1).

Jakapäiv (20. VII). Jakapäiv kustutab ao (1) ning suvi pöördub nüüd juba sügisesse (1). Sel päeval lüüakse raudnael heina sisse (1) ning edaspidi pole enam tervislik supelda — Jaan laseb ühe jaheda kivi vette, Jakap teise (1). Valmib uudseleib: *no om uudsõ ussõh, Jakap jalal* (H II 63, 411). Vihm pole viljale enam kasuks: enne jakapäeva sajab salve, pärast salvest välja (3). Küll aga kasvab veel lina: *Lina ütles, õt must võit viil jakapäävä aigu hainakuurmaga üle minnä, sis ka ku ma nakka kasuma, kasu viil tõisilõ järgi* (ERA II 296, 110).

Venelastega ühine on vanasõna vihma kohta: «До Ильина дня дождь в закром, а после Ильина дня — из закрома.»[20] «Илья бросил в ваду льдинку, как влезишь в ваду и пристудишься и памрешь» (ERA, Vene 13, 523 (1) < Irboska v.).

Annõpäiv (25. VII). Selle aja paiku algab harilikult vihmaperiood: *sis om pall'o vihmatsit ilmu, üldäs, õt Ann kusõs* (ERA II 194, 282 + 2 var.). Võib sadada kas 7 päeva ette või taha (1); kui annepäeval sajab vihma, sajab 7 nädalat (1).

Labõrits (10. VIII). Kui lauritsapäeval sajab, ennustab see sügiseks palju tulekahjusid (2). Enne on risti vastupidine eesti traditsioonile, kus just vihma puudumine tähendab tulekahjusid.

Mihklipäiv (1. X). On mihklipäeval soe, on küünlapäeval külm (1). Kui puulehed mihklipäevaks maha langevad, on jüripäevaks hein metsas (2), tuleb hea kevad (2); kui aga puu leht on veel haljas, tuleb halb talv ja suvi (1). Põhjatuul ennustab külma (3), lõunatuul aga sooja talve (3). Kui mihklipäev langes täiskuusse, pidi talveks loomadele olema täistoit, sest talv tuli pikk (4). Kui mihklipäeva öö on pime, ei jätku talvel sööta (1); on aga kuuvalge, siis kevadel söödapuudust ei tule (1). Selle ende taga peitub uskumus, et mihklipäeva öösel teeb vanapagan endale kuuvalgel heina; kui kuud pole, varastab ta heina küünist ning sellepärast ei jätku sööta.

---

[20] А. Ермолов, Всенародный месяцеслов. Т. I, lk. 381.

Mihklipäeva tuule järgi talve ennustamine omab rahvusvahelist levikut: «Wenn Michaeli der Wind von Nord und Osten weht, ein harter Winter zu erwarten steht.» [21] «Если ветер дует с севера или востока — зима будет холодная и многоснежная; если с юга — зима теплая, с запада — снежная.» [22]

Märdipäiv (10. XI). Hakkab lähenema talv. *Talvõtiist üldäs: Märt iks viil määtäs, Kadõrna kaotas, a Toomas tuu niit üle kõgõ kotusõ* (H II 3, 526/7). *Märt määtäs, Kadri kaksõs* (ERA II 190, 103).

Sügüsene jüripäiv (26. XI). **Talvinõ Mikul** (6. XII). Setus on tuntud vanasõna talvetee ning jää püsimajäämise kohta: *Jüri sildas, Mikul naklas* (ERA II 204, 38 + 3 var.). See on venelastega ühine: «Егорий замостит, а Никола загвоздит.» [23]

Eestis seostub sillategemise motiiv simunapäevaga (28. X) — *Siimon sääd silla, Mikul lüü nakluga kinni* (H III 30, 677 (58) < Vas).

Tuumapäiv (21. XII) on Setus vähepopulaarne. Toomapäeval tuiskab tihti, siis öeldakse, et Toomas pühib tuba või tuulab vilja (1).

* * *

Esitatud ülevaade ei sisalda kõiki setu rahvakalendri tähtpäevi, sest mitte igaühega neist pole seostunud ilmaendeid. Sellised tähtpäevad pärinevad (vene) kirikukalendrist ning ajaliselt langevad need suvele ja sügisele.

Mõningane seaduspärasus valitseb ennete liitumises kalendritähtpäevadega. Nagu ilmnes, esineb ilmaendeid kõige arvukamalt kevadtalvel ja varakevadel. Samale perioodile langeb ka pool kogu esitatud tähtpäevade arvust. Miks on see nii? Vastuseks ei piisa vihjest aastaaegadele, vaid selle nähtuse põhjust tuleb otsida talupoja töö ja tegevuse rütmist. Aiavahemik talsipühist kuni jüripäevani oli põllumehele eelkõige ooteperioodiks. Kuigi toimetamist jätkus nii kodus kui ka väljas (metsatööd), ei saanud sel ajal veel algust teha maaharimisega — talupoja eksistentsi seisukohalt kõige tähtsama tööga. Nii kuuluvadki sellesse perioodi ettevalmistused kevadiseks põllutööks, millega kaasnes tähelepanelik looduse jälgimine. Tähtpäevadel valitseva ilma järgi püüti ära arvata, kui kaua kestab veel talv ning millal võib alata töödega põllul; kas eelolev kevad ja suvi on viljakasvule soodsad või ei; milline on heinaajal ilm jne.

Jüripäevast peale kadus mure loomasööda pärast, sest kari pääses värskele rohule ning algas tööderohke periood põllul. Sügisene saak sõltus nüüd eelkõige põllumehe enda tööst ja oskusest oma töös optimaalselt ära kasutada käesoleva momendi ilma.

Jaanipäevaks oli kevadkülv lõpetatud, võrsuva vilja saatus ei sõltunud enam talupoja tööst ja hoolest, vaid looduse tujudest — aktualiseerub huvi ilma vastu, kasvab ilmaennete arv. Lähenev heinaaeg lisab siia omalt poolt tähelepanekuid selle perioodi sademete kohta.

Jakapäev tõi endaga kaasa uudseleiva ning muulegi viljale oli ilm

[21] А. Ермолов, Всенародный месяцеслов. Т. I, lk. 482.
[22] А. Ермолов, *op. cit.*, lk. 497.
[23] А. Ермолов, *op. cit.*, lk. 549.

Rahvaluulekoguja Emilie Poomi (1874—1961) hauakivi avamine Märjamaa kalmistul 1974.

Kihnu rahvalaulik Liis (Elisaveta) Alas (1850—1939). Aulin Rimmi joonistus 1978.

Kihnu laulik Suigu Mari (keskel) oma kodu läve ees. J. Miku foto 1955.

Noorikumaja. (Pruudile aidatakse valmistada veimi Kihnus.) J. Miku foto 1954.

Vaikne istumine enne lahkumist isakodust. Pruut, ujuga kaetud, istub isamehe ja peiupoisi vahel (Kihnu). J. Miku foto 1954.

Tartu Riikliku Ülikooli filmioperaator H. Liblik filmib 1977. a. Põrste külas selle koori esinemist.

TAHVEL 18

Karu järv Saaremaal (kuhu Vanapagan olevat tahtnud uut põrgut ehitada). J. Miku foto 1959.

Ühe lauluviisi variandid. Üles kirjutanud U. Kolk 1953.

Tekstipublikatsiooni «Eesti muistendid» I tiitelleht ja palgeleht. Tallinn 1959.

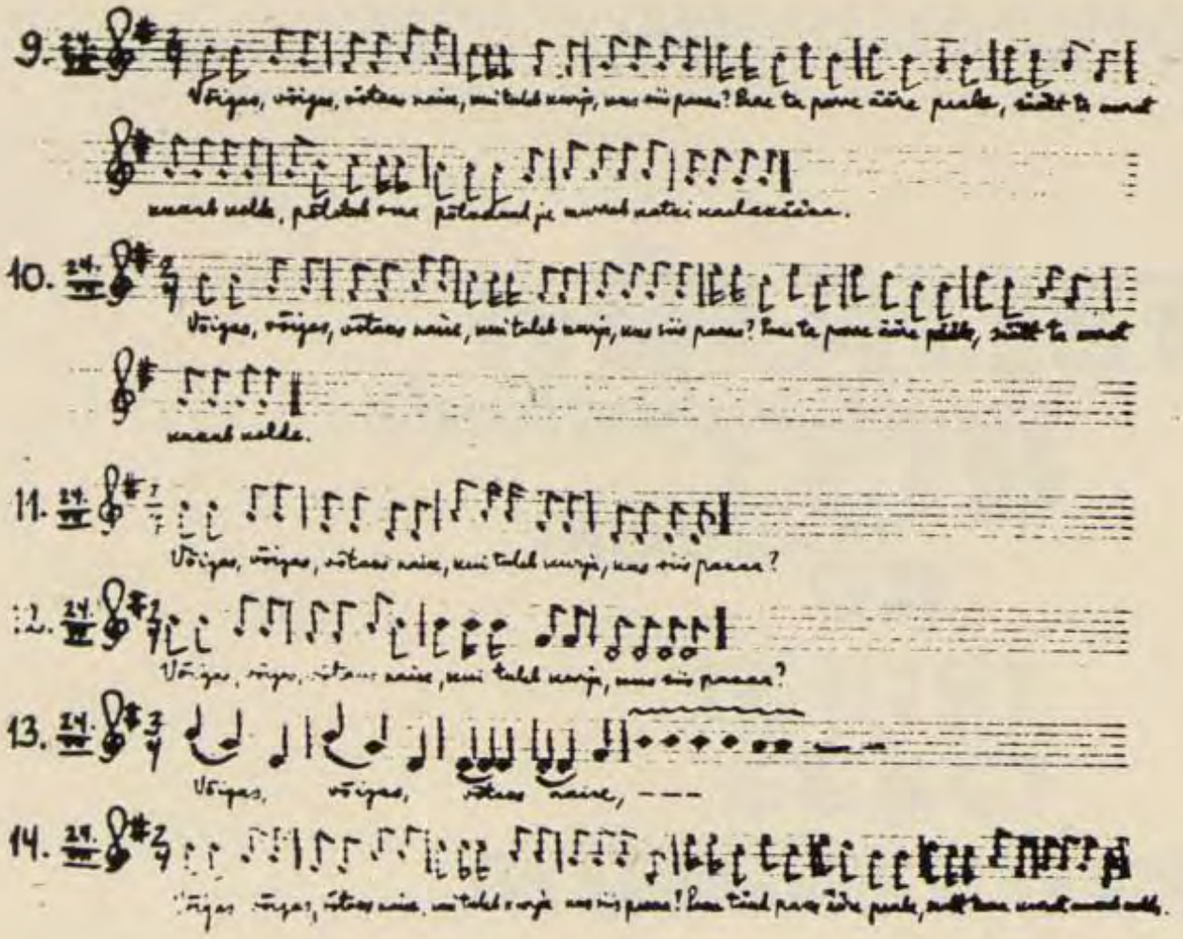

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL
EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
Fr. R. Kreutzwaldi nimeline
KIRJANDUSMUUSEUM

MONUMENTA ESTONIAE ANTIQUAE
II

EESTI MUISTENDID

HIIU- JA VÄGILASMUISTENDID
I

1959
EESTI RIIKLIK KIRJASTUS · TALLINN

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL
EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
Fr. R. Kreutzwaldi nimeline
KIRJANDUSMUUSEUM

E. LAUGASTE · E. NORMANN

MUISTENDID KALEVIPOJAST

*

1959
EESTI RIIKLIK KIRJASTUS · TALLINN

TAHVEL 20

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
FR. R. KREUTZWALDI NIM. KIRJANDUSMUUSEUM

Eesti rahvalaule viisidega

I

KOOSTANUD
H. TAMPERE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1956

H. Tampere, Eesti rahvalaule viisidega I. Tiitelleht. Tallinn 1956.

JÜRI PARIJÕGI

KÜLALISTE LEIB JA TEISI EESTI MUINASJUTTE

ILLUSTREERINUD
SILVI VÄLJAL

KIRJASTUS „EESTI RAAMAT" TALLINN 1977

J. Parijõgi, Külaliste leib ja teisi muinasjutte. Muinasjutuvalimi't 1977. Tiitelleht. Esimene trükk ilmus Tartus 1933.

TAIIVEL 22

«Tuulispea». O. Kangilaski pehmelakk 1971.

«Sandi sau». Rahvapärane tähekogukujutelm. L. Israeli monotüüpia 1956.

«Virmalised». V. Tolli linoollõige. A. Jakobson, Suur onu ja väike vennapoeg. [Kogu töödeldud rahvajututekste.] Tallinn 1964.

Tsenseeritud illustratsioon.

1. Fr. R. Kreutzwald, Reinuvader Rebane. 1. tr. (1850), lk. 43. [Eesel ristiga.]
2. Sama illustratsiooni detail, kus eesli kaelas on rist selgesti näha.
3. Reinuvader Rebane. 2. tr. (1860), lk. 44 (illustratsiooni detail). [Rist eesli kaelast on kõrvaldatud.]

Pildid on võetud G. O. Marbachi raamatust «Reineke der Fuchs» (1840), autoriks saksa maalikunstnik ja graafik A. L. Richter, puulõiked teinud H. H. Ritschl v. Hartenbach.

1

2

3

G. Reindorffi initsiaal ning illustratsioon Fr. R. Kreutzwaldi muinasjutule «Kuu valgel vihtlejad neitsid». («Eesti rahva ennemuistsed jutud». Rahvasuust korjanud ja üles kirjutanud Friedrich Reinhold Kreutzwald. Tallinn 1978.)

Pesutõlvamine laulu saatel Põrste külas. Laul aitab säilitada vajalikku rütmi. V. Kaldma foto 1977.

«Murra oksi, kaku kaski, / jäta ladvad linnu lenda» (regivärsist). Setumaa Põrste külakoori liige valmistab vihta. V. Kaldma foto 1977.

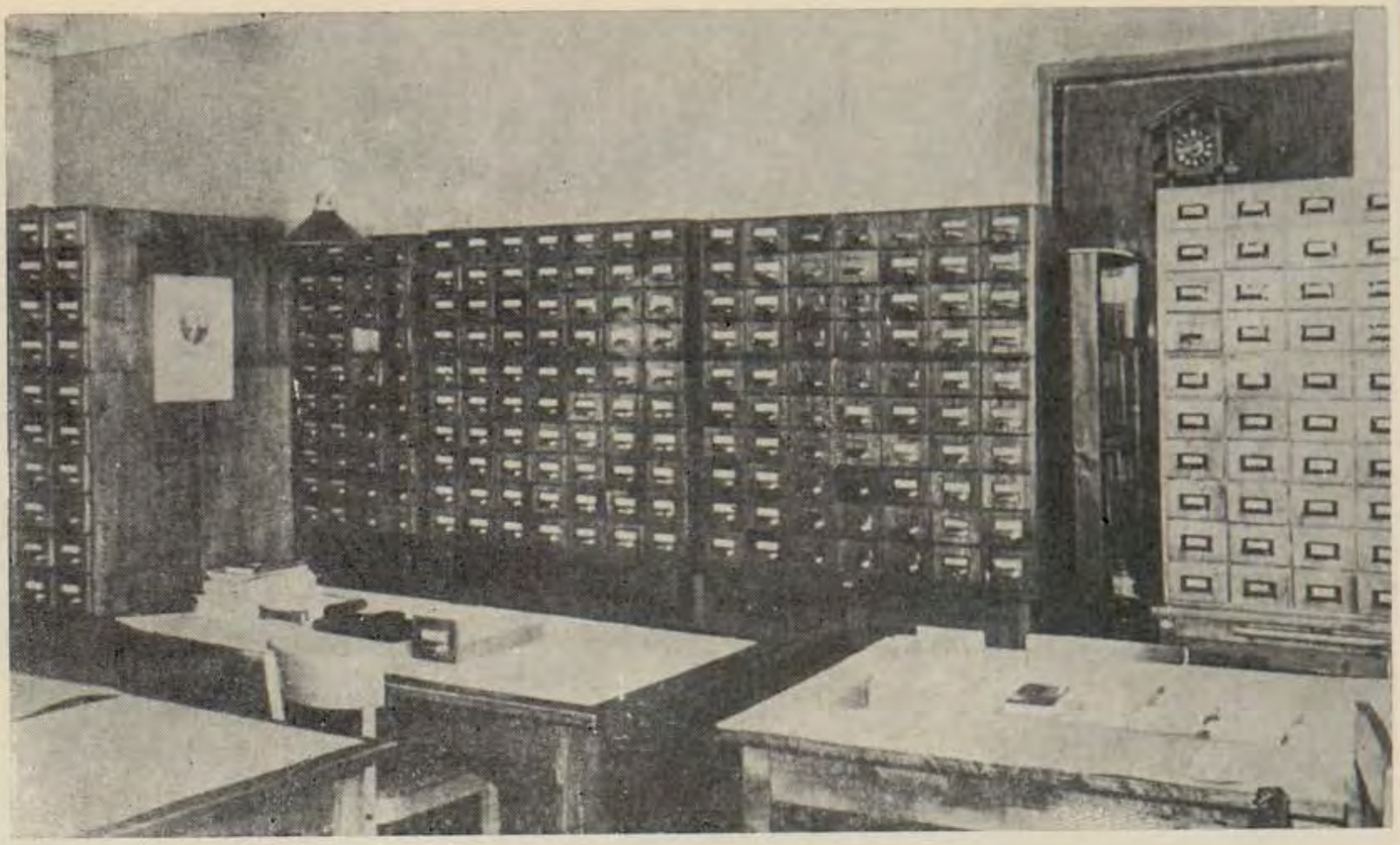

Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi Rahvaluule Osakonna uurijateruum. K. Orase foto 1964.

edaspidi juba vähemal määral abiks või ohuks. Algavad koristustööd, saak oli umbkaudu teada ja vajadus ilmastiku jälgimiseks väheneb.

Mihklipäevaks jõuti töödega põllul lõpule, saak oli kogutud. Venelastel tähendas *Покров* talve algust looduses.[24] Kuna varsti pärast mihklipäeva jäeti kari kinni, välistööd olid lõppenud, märgib ka Setus päev talve algust. Siit tuleneb siis talve kestuse ja iseloomu ennustamine mihklipäeva järgi.

Ajavahemikus mihklipäevast kuni talsipühadeni jätkus vaevarikas kodune töö — rehepeks, lina töötlemine jt. Otsene vajadus ilma ennustamiseks puudus, tähtpäevadel märgiti ära vaid looduses toimuvaid muudatusi (talvetee püsimajäämine). Uus mure oli saagi suuruse pärast: kas jätkub leiba uudseni ja sööta värske rohu tärkamiseni, kuni ses ringkäigus algab kõik uuesti enne talsipühi, millele suvel pidi vastama jaanipäev.

Kalendritähtpäevadega seotud ilmaennetes on vene laenude osa küll tunduvalt suurem kui vastavas eesti traditsioonis, kuid siiski suhteliselt väike. Vene ainest on üle võetud eelkõige koos kevadtalviste tähtpäevadega (*võssakoos, oudakei, sorokasveet*), ent laene leidub teistelgi tähtpäevadel. Mõnevõrra on üllatav see, et laenudes domineerivad püsiva vanasõnalise kuju saanud ütlused — võiks ju oodata, et keelebarjääri on kergem ületada kujutelmadel, mis pole omandanud vastava keele omapärast sõltuvat kindlat poeetilist sõnastust. Tingitud on see nähtavasti vanasõnaliste väljendite püsikindlusest, vormellikkusest, laiemast levikust ning suuremast kasutamissagedusest.

Emakeele Seltsi Aastaraamat, nr. 21. Tallinn 1976, lk. 125—140.

---

[24] В. И. Чичеров, *op. cit.*, lk. 25.

KOMMENTAARID

EESTI RAHVALUULETEADUS

1901—1940

Käesoleva sajandi algul jätkasid eesti rahvaluule uurimist ja publitseerimist dr. Jakob Hurt ning M. J. Eisen. Nende, otse rahvaluuleteadlaste kõrval paljud teised, eriti õpetajad, naaberalade esindajad, eriti keele- ja kirjandusteadlased või muusikud jt., pöördusid oma käsitlustes tihti rahvaluule poole. Hurda töö hoog oli sajandi esimestel aastatel raugenud osalt kogumise organiseerija enda väsimuse ja ülekoormatuse tõttu, osalt sellepärast, et kohapealsetel korrespondentidel polnud endist indu. Eesti ühiskonnas tekkinud klassivastuolude tugevnemine ja revolutsiooniliste ideede levimine tõmbas endale üha rohkem tähelepanu ja sidus paljusid Hurda seniseid kaastöölisi. Mainitagu kas või Hans Pöögelmanni, kes Hurdale neljal korral saatis mitmes žanris materjale Paistust ja Pilistverest, või Juhan Lilienbachi, kellelt on seitse saadetist Rakvere ümbrusest, samuti mitmes žanris heade kommenteerivate lisadega. Rahvaluule kogumine oli veel kümmekond aastat varem tähendanud rahva iseteadvuse tõusuga koos ka ajaloolise vaenlase, baltisaksluse-vastast võitlust. Isamaaline vaimustus, mis lõi vastukaalu ka venestuse survele, hakkas jahtuma ja ühiskondlik-poliitilised küsimused muutusid juba oluliselt tähtsaks ning revolutsioonilised ideed võitsid üha rohkem pinda, kulmineerides 1905.—1907. a. revolutsioonis.

Hurda kõrval suutis M. J. Eisen enda ümber koondada suure korrespondentide kaadri ja tema odavad rahvaraamatud tegid autori laialt populaarseks, seda enam et paljud leidsid oma või naabri nime mõne väljaande teksti juurest. Kõigest hoolimata oli see moraalne vastutasu nähtud vaeva eest, ühel kergema, teisel raskema jõukulutusega kätte võidetud. Eisen oli Hurda eeskujul end tutvustanud avaldatud üleskutsete, populaarsete artiklite ning aruannetega. Tema tutvustas ka Soome kolleege siin tehtava folkloristliku tööga. Frontaalne rahvaluule kogumine, välja arvatud rahvaviisid, jäi nüüd oluliselt Eiseni teha kuni Eesti Rahvaluule Arhiivi asutamiseni 1927. a., sest 1907. a. 13. jaanuaril Hurt suri.

Peaaegu spontaanselt kerkis tegevusväljale rahvaviiside kogumine, organiseerijaks Helsingi ülikoolis rahvaluulealase ettevalmistuse saanud Oskar Kallas, kellel oli ka hea sõnalise materjali kogumise praktika seljataga. Peale selle tegi Kallas silmapaistvalt tööd Eesti Rahva Muuseumi mõtte arendamisel ja realiseerimisel ning avar das kogu folkloristika probleemistikku käesoleva sajandi kahel esimesel kümnendil.

Folkloristlikkude uurimuste avaldamise kohana ja tutvustamisvahendina avalikkuses oli sel ajal *Eesti Üliõpilaste Seltsi album* (1889—1940), mille esimesed numbrid ilmusid niisiis juba XIX sajandi lõpul. 1906. a. hakkas ilmuma ajakiri *Eesti Kirjandus*, kuni 1905. aastani ilmus ka ajakiri *Linda*, edasi tekkisid veel mõned seeriaväljaanded, nii *Eesti Kultura I—IV* (1911—1915) või kalender-almanahh *Sirvilauad* (1897—1921). Ajalehtedest avaldas kõige rohkem rahvaluule-alaseid kirjutisi *Postimees*.

Käesoleval sajandil hakati süstemaatiliselt ka kogutud materjali töötlema, kusjuures kogumine ei vaibunud, ajuti koguni intensiivistus. Hurda viljastavat eeskuju kasutasid veel Fr. Kuhlbars kohanimede, J. Jung arheoloogiliste andmete, M. Lipp «perekonna ajaloo» materjalide, mõned veel rahvameditsiini andmete, ravimtaimede tundmise ja rahvakunsti kohta käivate materjalide kogumiseks. Samal viisil oli juba möödunud sajandist peale rahvaviise püüdnud koguda ka K. A. Hermann, kuigi vähese eduga.

HANS PÖÖGELMANN (1875—1938) oli revolutsiooniline luuletaja ja publitsist. Sündis Paistus kehvas taluperes. E. Säärits tutvustab H. Pöögelmanni noorus- ja kasvuea keskkonda järgmiselt: «Hans Pöögelmanni sünni- ja kasvukohaks oli Paistu kihelkond Lõuna-Viljandimaal, meie rahvusliku liikumise kolle, Jaan Adamsoni, Adam ja Peeter Petersoni tegevuspaik. Siin sündis Hans Pöögelmann 18. detsembril 1875. aastal väiketalupoja Kusta Pöögelmanni pojana. Kusta Pöögelmann ja tema naine Ann olid ümbruses tuntud seltskonda ja laulu armastavate inimestena, meistritena vanade regivärsside veeretamises.» (H. P ö ö g e l m a n n, Luuletused. Tallinn 1957, lk. 3.) 1888. a. lõpetas ta Paistu kihelkonnakooli, käis 1888—1892 Põltsamaal Aleksandrikoolis, kus tema arengut positiivselt mõjutajaks kujunes luuletaja Jakob Tamm (E. Säärits, seals.). Oli siis õpetaja ja postiametnik. 1899—1901 töötas «Postimehe», seejärel «Teataja» toimetuses. «Õpingud, töölisliikumine ja sotsiaaldemokraatlik ajakirjandus suunasid P[öögelmanni] sellal marksismi klassikute uurimisele, mille tulemusena temast kujunes marksist» (E. Säärits, EKBL). Õpetajana pidas ta rahvahariduslikke loenguid, juhendas näiteringe, juhatas laulukoori, kogus rahvaluulet ja oli ajalehtede kaastööline. 1903. a. sügisest kuulas Leipzigi kaubandusinstituudis ajaloo, filosoofia ja kirjandusteooria loenguid. Tagasi tulnud, asus ta aktiivselt tegutsema töölisliikumises. 1905. a. revolutsioonist osavõtu pärast saadeti Pöögelmann Siberisse asumisele, 1911. a. põgenes USA-sse, kus toimetas Ameerika eestlaste sotsialistlikku ajalehte «Uus Ilm». Evakueerus 1918. a. Peterburisse, töötas seal ajakirjanikuna, lektorina ja professorina Herzeni-nimelises Pedagoogilises Instituudis. Oli 1918. a. 29. novembril Narvas väljakuulutatud Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu liige, Rahvamajanduse Valitsuse juhataja. Suri 1938. a.

Esitatud kirjutus (vt. lk. 11—13) kuulub aega, millal Pöögelmann kirjutas rahvavalgustuslikke artikleid, nende hulgas rahvalaulu väärtustava kirjutuse ajal, millal ta oli veel «Postimehe» toimetuse liige või sealt lahkumas.

(EKBL, lk. 290 jj.)

TÕNU SANDER (1868—1894). Postuumselt ilmunud *Eesti kirjanduse loo I* osas (Tartu 1899) käsitleb autor seniste andmete alusel eesti rahvaluulet: üldküsimusi, eepost ja eepikat, lüürikat, muinasjutte, vanasõnu ja mõistatusi. J. Bergmanni eeskujul jagab ta sõnakunstiloomingu rahvaluuleks ja kunstluuleks (Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat, 1878, lk. 2—3, protokollide osa). Rahvaluulel olevat ajalooline ja kunstiline väärtus (Hurt), rahvaluule rüpes arenes ka kunstluule. Praegu iganenud käsitlusel oli omal ajal küllalt suur tähtsus rahvaluuleliste nähtuste interpreteerimisel ja tutvustamisel.

OSKAR KALLAS (1868—1946) (vt. E. L a u g a s t e, ERTA, lk. 409). Rahvaluule kogumist alustas 1888 Saaremaal J. Hurdale, samal aastal töötas koos arstiteaduse üliõpilase Mihkel Ostroviga Vaivaras, Lüganuses ja Jõhvis. Seda tööd kujutab Kallas oma reisikirjas «Jutt neist kahest, kes välja läksid vanavara korjama» (EÜS-i album I, 1889). 1889. a. suvel töötas sama paar Läänemaal. Ajakirjanduses ilmunud kirjutustest tähelepanelikuks tehtud [1], siirdus O. Kallas 1893. a. Soome Kirjanduse Seltsi rahalisel toetusel Vitebski kubermangu Lutsi maakonna lätlaste keskel elunevate eestlaste juurde (O. K a l l a s, Lutsi Maarahvas. Helsinki 1894, lk. 3—5). Töö tulemusena päästis Kallas hinda-

[1] Vt. K. L[e o p a s], Eesti rahva unustatud suguharust. Post. 1892, nr. 202.

matu väärtusega olustikulisi, etnograafilisi, keelelisi ja rahvaluulelisi andmeid ja materjale. Need avaldas ta teoses *Lutsi Maarahvas* (*Suomi III*, 12, 1894). Seal leidub 155 eestikeelset laulu või fragmenti, 236 mõistatust ja 22 vanasõna, samuti Wiedemanni sõnaraamatu täienduseks mõeldud sõnu. Muudest andmetest seal mainitagu eestlaste eluolukordade kujutamist, pulmade, mängude ja uskumuste kirjeldusi, andmeid laulikute kohta, külade, majade, riiete kirjeldusi, notiitse ajaloost, asukohast ja elanikkonna struktuurist. 1900. aastal trükiti Õpetatud Eesti Seltsi Toimetuste XX numbris *Kaheksakümmend Lutsi Maarahva muinasjuttu*. Väljaspool seda leidub hea kokkuvõtlik lutsilaste pulma kirjeldus EÜS-i albumis II (1894) pealkirjaga «Hähä». Kuidas nägi välja olukord keelelt assimileeruva rahva juures 1925. a., sellest kirjutab P. Voolaine (EKirj. 1925). 1936. a. olukorda iseloomustab A. Sang (EKirj. 1936). Lutsilaste kohta on kirjutanud ka M. J. Eisen teoses *Eestlaste sugu I* (1909) ja H. Ojansuu *Virolaiset siirtokunnat lättiläisalueella* (Suomen Tieteakatemian Toimituksia, 1912). O. Kallas on veendunud, et tema poolt kirjeldatud rahvakillukese esivanemad on XVII sajandi keskpaigas raske kurnamise eest oma sünnimaalt sinna põgenenud. Tõenäolisem on siiski, et tegemist on ürgvana keelesaarega, kuhu aeg-ajalt on lisandunud põgenikke Võrumaalt. Nendest, mitte püsivalt kohal elanuist, jutustatigi O. Kaldale.

Põhjaliku uurimuse kirjutas O. Kallas teisegi asunduse, Pihkva kubermangu Kraasna alevi ligikonnas paikneva Kraasna maarahva kohta. Uurimisreis toimus 1901. a. Soome Kirjanduse Seltsi stipendiumiga. Reisist kirjutas ta perioodikas, ja 1903. a. ilmus Helsingis raamat *Kraasna Maarahvas* (*Suomi IV*, 10). Lühendatult trükiti see ka saksa keeles Õpetatud Eesti Seltsi Toimetustes XXI (1904). Raamatus antakse esmalt külade, majade, riietuse ja keele lühike kirjeldav iseloomustus, ühtlasi puudutatakse rahva päritolu. Neid peetakse siirdlasteks Setust, tõenäoliselt moodustavad nemadki keelesaare. Siis tutvustatakse muinasusu ja muinasluule kogumiskäiku, andmete allikaid, selle hulgas peatutakse pikalt mõistel *kahi* ja surnutekultusel. Mütoloogilistest kujutelmadest on pikemal vaatlusel *puuk, luupainaja, soend, koerakoonlased,* kommetest *pulmad*. Liikidest on vaateväljas laulud, jutud, mõistatused, trükitakse 23 laulu või fragmenti, lisatakse Opotška arsti Johann A. Brandti (1812—1856) Fr. R. Kreutzwaldile saadetud neli laulu, mis on säilinud A. H. Neusi koopiatena (kolm laulu on noodistatud), 24 mõistatust ja 7 muinasjuttu. Möödunud sajandi keskel olevat seal veel laul kõlanud. Eri artiklina avaldas Kallas EÜS-i VI albumis 1901 «Surnute austamine Kraasna maarahva juures» (vt. lk. 14—16). Juttu on siin ürgsete rahvauskumuste segunemisest kiriklike motiividega. Lisaks leidub seal veel kaks huvitavat palvuse teksti.

1894. aastal avaldas ta rahvateadusliku kirjutuse «Üht ja teist setudest» (EÜS-i album II), sealsamas väärib tähelepanu ka «Mis võõrad aasta 250 eest meie maast ja rahvast arvasivad». Sisuks Oleariuse reisikirjelduse (1647) ja Turu ülikooli professori Michael Wexioniuse teose *Epitome descriptionis Sueciae, Gothiae, Fenningiae et subiectarum provinciarum* (1650) vastavate osade referaadist.

1901. a. kaitses O. Kallas Helsingi ülikooli juures doktoriväitekirja eesti omapärase kompositsiooniga lüroeepilistest korduslauludest *Die Wiederholungslieder der estnischen Volkspoesie I*, olles seega üldse esimene spetsiaalne rahvaluuledoktor maailmas. Väitekirjas on geograafilis-ajaloolise meetodiga läbi uuritud seitse laulutüüpi, nende hulgas «Suisa suud», ainuke eesti rahvalaul, kus tegelasena esineb Kalevipoeg. Väitekirjas leidub põhjalik eesti regivärsside bibliograafia. 1902. a. ilmus ajakirjas FUF II, 1 eesti rahvalaulude kogumise ja uurimise ajalugu «Übersicht über das Sammeln estnischer Runen», alates Kelchi kroonikast ning lõpetades Mustoneni ning Niemiga. Õigesti on asetatud selles rõhud isikute ja organisatsioonide tegevusele.

1903 siirdus Kallas Tartusse. Juba järgmisel aastal hakkas ta organiseerima süstemaatilist eesti rahvaviiside kogumist. Selle ajaloo pani kirja O. Kallas ise (*Kalevalaseuran Vuosikirja I*, 1921). Siiamaani oli viiside kogumisega kõige rohkem tegelnud K. A. Hermann (vt. E. Laugaste, ERTA, lk. 399). Esimese informatsiooni sel teemal andis Kallas ise Post. 30. XII 1903. Kalda soovil hakkas Eesti Üliõpilaste Selts ettevõtte patrooniks. Moodustati «Rahvaviiside kogumise toimkond», mille ainsaks liikmeks oli Kallas ise. Eelinformatsioon Kaldalt ilmus juba detsembris 1903 (Post. nr. 290).

Kogumispõhimõtteks sai: viisikoguja olgu muusikalise haridusega. Sobivaid kogujaid saadi Peterburi konservatooriumi üliõpilaste hulgast. Viisikirjutaja kõrvale pandi sõnade kirjutaja, kes leiti õpetajate või üliõpilaste hulgast. Vastava üleskutse koostasid V. Reiman ja O. Kallas. Sõnade kirjapanijaid rakendati teisest kogumisaastast alates. Viisinoteeringute väärtust tõstis Helsingi üliõpilase A. O. Väisäneni abi 1912. a. suvel, kes tuli siia fonograafiga. Temalt ongi eesti rahvaluule esimesed fonogrammid. Paar aastat hiljem kasutasid fonograafi ka C. Kreek ja J. Muda. Muusikalist abi lubasid K. A. Hermann, A. Läte, K. Türnpu, J. Kappel ja soome muusikateadlane Ilmari Krohn. Viimane koostas esialgsed kogumisjuhendid, mida täiendas A. Launis. Kogujaid kohustati «mitte siit ja säält viisisid noppida, vaid kihelkond kihelkonnalt läbi käia ja uuritav tööpõld puhtaks otsida, kuni terve eesti keele piirkond läbi on käidud» (I korjamise aruanne). Kogumisjuhend anti töötajaile kätte kirjalikult. Raha saadi isiklikest toetustest ja pidudest. Töö kestis 1904—1916, katkes siis Esimese maailmasõja tõttu.

Kogumisele suunamise eel avaldati Eesti Üliõpilaste Seltsi (EÜS-i) allkirjaga üleskutse «Eesti muusikasõpradele» (vt. lk. 17—18), milles väidetakse olevat tegemist teaduslikku kogumise ja avaldamisega. Palutakse andmeid ka laulikute ja pillimeeste kohta ning rahalist toetust. Juttu polnud kogujate töö tasumisest. Nad said 10 rubla nädalas, sellest oli mõeldud katta ka mõningane hüvitus laulikule. 12 aasta jooksul kulutati kokku 5500 rubla.

Töö käiku valgustab 10 Tartus trükitud aruannet *Eesti rahvaviiside korjamine*, 11. ja 12. aruanne, mis käsitleb ajavahemikku 27. III 1914—26. III 1921, on tehtud paljundusaparaadil. Esimese aasta tööst võtsid osa Peterburi konservatooriumi üliõpilased J. Aavik, P. Penna, M. Saar, M. Härma ja S. Lindpere, viimane Soome Kirjanduse Seltsi subsiidiumiga, peale selle F. Talvik ning organist A. Topman. Hiljem lisanduvad P. Süda ja C. Kreek ning veel mõned teised. Kolmandast aruandest peale antakse esiküljel selgitavaid või agiteerivaid kirjutusi heliloojatelt, nagu R. Tobias (vt. lk. 30—31), K. A. Hermann, L. Neumann (vt. lk. 55—61), J. Aavik (vt. lk. 62). 12 aasta jooksul töötas neis ülesannetes 36 muusikameest ja 38 sõnakirjutajat. Nad tegid 120 5—6-nädalast kogumismatka, enamasti kahekesi. Mitmed käisid väljas korduvalt, nii P. Süda 6 korda.

See unikaalne fond (EÜS) on Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelises Kirjandusmuuseumis ja sisaldab R. Viidalepa statistika järgi 18 824 laulu, 45 lastelaulu, 31 loodushääletähendit, 714 mängu ja tantsu, 436 vanasõna ja kõnekäändu, 618 mõistatust, 346 juttu, 1243 punkti uskumusi ja kombekirjeldusi ning 13 139 viisi (*Rahvapärimuste Selgitaja*. Tartu 1937, nr. 3, lk. 81). Sellest tööst kirjutas Kallas ise «Virolaisten kansansävelmäin keräyksestä» (KsVk I, 1921). Kogutud viise on oma heliloomingus kasutanud M. Saar, C. Kreek, P. Süda, J. Aavik.

1907. aastal ilmus «Postimehes» ka üks Kalda teoreetilisi artikleid «Eesti laul rändamisteel», kus ta käsitleb laulude vertikaalset ja horisontaalset migratsiooni.

O. Kallas viis lõpule ka *Setukeste laulude* kolmanda köite trükkimise, sest Hurt suri, kui poognaist oli pool veel korrigeerida. Tema oli tegev ka *Eesti rahvalaulud I* (Tartu 1926) ja *II* (Tartu 1932) toimetuskolleegiumi liikmena.

Bibliograafiat: K. Leichter, Rahvaviiside korjamisest Eestis. — Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad I. Vanavara vallast. Tartu 1932, lk. 153 jj.; R. Viidalepp, Dr. O. Kallasest kui folkloristist. — EKirj. 1938, lk. 425 jj.; E. Laugaste, Dr. Oskar Kalda tegevusest rahvaluule alal. — KK 1968, lk. 607 jj.; M. Haavio, Oskar Kallas. — KsVK, nr. 25—26. Porvoo—Helsinki 1946, lk. 42 jj.

JAKOB HURT (1839—1907) (Vt. E. Laugaste, ERTA, lk. 366 jj.)

Pärast Riia kongressi 1896. a. (vt. E. Laugaste, ERTA, lk. 214) langes rahvaluule kogumise intensiivsus. Näis, nagu oleks vajalik andmestik käes ja nüüd võib rahulikult süstemaatilisele uurimisele ja publitseerumisele pühenduda.

Kuidas näeb välja Hurda kogumistöö dünaamika tema suurüleskutse ilmumisest 1888 kuni surmani 1907, näitab saadetiste arv aastati: [1]

Aastad	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898
Saadetiste arv	828	281	176	168	191	396	330	212	86	0
Aastad	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906		
Saadetiste arv	0	52	56	54	62	62	29	16		

1902. aastal lubati Hurt pensionile, ta võis nüüd pühenduda täisjõuga rahvalaulude editeerimisele.[2] Hurda pidevaks huviobjektiks olid setu laulud. Juba varem oli ta avalikult teatanud kavatsusest välja anda «Setu-raamat». Materjali saamiseks avaldas ta koguni sellesisulise üleskutse.[3] Juba enne seda, 1884. a. ja 1886. a., oli ta Setus uurimas käinud ja nüüd, 1902. ja 1903. aastal, läks ta oma meelismaale uuesti Venemaa Geograafia Seltsi toetusel. Kokkuvõtlikuks tulemuseks kujunes suurejooneline laulupublikatsioon *Setukeste laulud I* (1904), *II* (1905), *III* (1907). Väljaanne, mille seeriapealkirjana esmakordselt kasutatakse «Monumenta Estoniae antiquae» I, sisaldab päris-Setumaa laulude kõrval ka Räpina ja Vastseliina laule. Järelikult: Hurt oli jõudnud kultuuripiirkondade olemasolu mõttele, s. t. folkloristliku terviku moodustavad naabruskihelkonnad, sellest ka Vastseliina ja Räpina liitmine Setule. Esimese köite sissejuhatavas osas on ülevaade setude elukohtadest, nende arvust külade kaupa ning külade topograafiline kaart. Esimene köide sisaldab lüroeepikat. Siin leiduvad «Tooma laul», «Maie laul», «Lunastatav neiu», «Kureneiu», «Venna sõjalugu» jpt. Teine köide kätkeb lüürilisi laule, on poiste ja neidude laulud ning ilutsemised, meeste ja naiste laulud, töölaulud, looduslaulud, murelaulud, didaktika, nali ja pilge, pulmalaulud, mõrsjaitkud. Kolmas köide jätkab pulmalaule, millele lisanduvad itkud ja antakse täiendusi lüroeepikale ning lüürikale. Kõigi köidete lõpus on mahukas saksakeelne resümee.

Korrespondendid ja muudki rahvaluulehuvilised Hurda töö toetajad andsid talle suusõnal ja kirjalikult märku, et oleks aeg teha paremaist lauludest valik ning redigeerida omaette väljaanne esteetiliseks kasutamiseks teaduslikkude tekstikogude kõrval. 1906. a. jõudis seni väga koormatud Hurt niikaugele, et esimene proov võis päevavalgust näha ajakirjas *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja*, sisaldades *Setukeste lauludes* ilmunud variantidest töödeldud «Ilulaulu» ja «Kalmuneiu» koos kommentaari ja sõnaseletustega pealkirja all «Kaks keelt «Vanast Kandlest»». Selles, nagu ütleb Hurt,

---

[1] E. Laugaste, Jakob Hurda kaastöölised. Tartu 1968. (Käsikiri TRÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedris.)

[2] 132. aruanne, Post. 4. II 1902, nr. 29.

[3] J. Hurt, Lühike teadus ja tähtis palumine. Ol. 18. V 1887, nr. 21.

«ilulugemiseks» määratud väljaandes on tekstid tervikuks liidetud mitme hea variandi alusel, kusjuures vastavalt vajadusele kompileerija interpoleeris värsse, kohendas puudulikke (sest dikteerimise järgi üleskirjutatud originaaltekstides puudusid vahel mõned silbid, värsid või värsirühmad), transponeeris laulud kirjakeelde, et nad oleksid loetavad ka murdekeelt mitteoskajale. Murdesõnade rikkusest ei mallanud Hurt loobuda, nende mõistmiseks lisaski juurde sõnaseletused.

Hästi kavatsetud ja laitmatult teostatud katse põrkas V. Reimani ja K. Raua terava kriitika vastu. Arvustajad pidasid ainuõigeks kirjapandud tekstide avaldamist muutmata kujul. Hurda ja Krohni kirjavahetusest võib välja lugeda ka viimase eitavat suhtumist. Ka Krohni 1926. a. ilmunud laulukogu *Eesti rahvalaulud I* sissejuhatuseski kirjutatakse, et kunstiliste eesmärkidega koostatud antoloogia peab baseeruma laulu värsivõrdluse kaudu selgitatud algkujul. Seesuguseid rekonstrueeritud algkujudest koostatud väljaandeid on Krohnil endal ilmunud kaks. (K. Krohn, *Muinaisrunoja laulusta, surusta, lemmestä.* — Ruusasarja VI. Porvoo 1920; K. Krohn, *Suomen muinaisrunoja. Kertovaisia.* Helsinki 1930.) Algkuju rekonstruktsioon on aga hoopis midagi muud kui kompilatsioon, kuigi ka värsivõrdluse lõppresultaat pole vaba uurijapoolseist subjektiivsustest.

Järgnenud huvitava diskussiooni tekstid on siin esitatud (vt. lk. 22—29).

Kompilatsiooni eitab V. Reiman põhjendusega, et «õpetatud mehe» töötluse tõttu kannatab loomulikkus. Hoopis teravamalt astus Hurda katse vastu Kristjan Raud. Poleemika ilmus «Postimehes», ja toimetuse soovil esines Hurt veel lisapõhjendusega, mis sisaldab kõik sellise väljaande õigustamiseks olulise argumentatsiooni. Hurt seletas setu murde asendamise vajadust kirjakeelega suurema loetavuse huvides. Teiseks peavad sellises väljaandes olema kõrvaldatud lüngad ning üleskirjutamisvead, mis segavad lugemist ja rütmi. On ju väljaanne kunstiliste eesmärkidega kasutamiseks, mitte uurimismaterjaliks. Uurija vajab täpselt noteeritud tekste.

Surm katkestas Hurda töö 13. jaanuaril 1907. a., probleem aga jäi. Hurt toimis teaduslikus mõttes kompetentselt ja hea kunstimaitsega. Mõlemad tema kompileeritud laulud on kasutatavad tänaseni ja kindlasti hiljemgi. Ka praegu on nõutud korduvalt sellelaadilist jätku (vt. E. Kubjas, lk. 270—281).

Hurdal tuli anda ka konsultatsioone, eriti regivärsside teemal, nagu üks selline toimus poleemikas baltisakslaste ja eestlaste suhete pinnal mõlemaid pooli esindavate päevalehtede vahel, aluseks laulutüüp «Kättemaks sakstele», mida sakslased pidasid individuaalloominguks.[1] (Vt. ka lk. 20—21.)

Pärast surma viidi Hurda kogu Soome, kus seda hakati intensiivselt kasutama ja kasutamiseks korda seadma. Tartusse toodi see alles kakskümmend aastat hiljem — 1927. a. Hurda kogu kopeerimine Helsingis andis elatist muuhulgas mitmele eestlasest pagulasele. «Soome Kirjanduse Selts vajas ärakirja Hurda rahvalaulukogudest ja sellesse kopeerimistöösse rakendati nüüd prof. Krohni hoolitsusel nii Mägi, Tassa kui veel mõni teinegi näljaseisundis olev eestlane. Mägi ja Tassa kirjutasid meeleheitliku vihaga, ja mitte ainult äraelamiseks, vaid kirjutasid kokku isegi reisiraha järgmise sügise Pariisi-sõiduks!» (Fr. Tuglas, *Mälestused.* Teosed, 8. kd. Tallinn 1960, lk. 292.)

VILLEM REIMAN (1861—1917) (Vt. E. Laugaste, ERTA, lk. 405.) Oli kirjandus- ja kultuuritegelane, XX sajandi algul abistas eesti rahvaviiside kogumist (vt. lk. 17), toimetas kultuurilooliste uurimuste sarja *Eesti Kultura I—IV* (1911—1915), kus

[1] Ligemalt vt. E. Laugaste, Kättemaksumotiiv eesti regivärsilistes orjuslauludes. — *Saaksin ma saksa sundijaks.* Tallinn 1976.

on ilmunud ka tähelepandavaid rahvaluulet käsitlevaid uurimusi. Põhiliselt folkloristliku sisuga on ka artiklid raamatus *Kivid ja killud I* (1907). Reiman asus kriitilisele seisukohale Hurda rahvalaulukompilatsioonide kohta «Kalmuneid» ja «Ilulaul» (vt. lk. 26—27).

Rahvalaulu ilu leidis ta peale sisu alliteratsioonis, millest näiteks kirikulaul on ilma jäetud. Viimane polegi laul, vaid lihtkõne vaevalises keeles ja kujus. Rahvalaulu hävitajaks kujunesid luterlus ja herrnhutism, lisaks haridus ja kunstluule («Eesti luule». Post. 1903, nr. 122—123). Oma aja kohta tähelepandav on geograafilis-ajaloolise meetodi kriitika, mis on kirjutatud K. Krohni uurimuse kohta «Germanische elemente in der finnischen Volksdichtung» (EKirj. 1910).

Artikkel «Eesti rahva usuelu 1587» (*Eesti Kultura IV*) on Michael von Isselti raamatu *Kurtze Chronick Michael von Isselt*, Cölln bey G. v. Kempen 1587 lk. 2—7 tõlge, kus kõneldakse talupoegade vahekordadest katoliku vaimulikega, mõningatest rahvauskumuslikest nähtustest (tontidest, laste ohverdamisest). Isselt pole Liivimaal käinud, on kasutanud jesuiitide aruandeid. Eesti rahva kohta käivad teated arvatakse pärinevat Tartu jesuiitide kolleegiumist (domicilium Torpatense). Reiman avaldab siin selle kohta oma kriitika, teeb seda luterliku vaimulikuna.

Ülevaatlik artikkel «Eesti muinasusk» (EÜS-i album V, 1900) on kirjutatud oma aja tasemelt, käsitleb eesti rahvausundi põhimõisteid ja tegelasi, aluseks peamiselt trükitud allikad ja selleaegsed teooriad.

Samas väljaandes leidub ka tutvustav ülevaade Jaan Jungist (EÜS-i album V, 1900).

Artiklis «Kristian Jaak Peterson» (EÜS-i album VI, 1901) rõhutab autor, et Peterson püüab laule luua ka rahvalaulu eeskujudel. Sellele arvatakse Petersoni juhtinud «see vool, mis Herderiga oli alanud», s. o. saksa romantism. Rahva hulgas pole ta laule kuulnud. Petersoni käsikirjades leiduvad 24 eesti regivärssi oletab ta pärinevat Knüpfferi kogust. Hilisem uurimine on Reimani oletust kinnitanud. (Vt. M. Lepik, Kristian Jaak Petersoni käsikirjad ja kirjad. — *Paar sammukest I.* Tallinn 1958, lk. 263.) Eesti rahvausundit puudutab ka koos *Mythologia Fennica* tõlkega (1822). Kui Reiman nimetab Petersoni Kalevipoja loo ülesleidjaks, siis peab küll mainima, et needki andmed on saadud Knüpfferi kaudu.

Veel analüüsib Reiman huvitavat eesti lüroeepilist rahvalaulu «Tütar vette» (EKirj. 1910). Juttu on laste, eriti tütarlaste hukkamisest eestlaste juures. Isal oli voli sündivate laste saatuse üle otsustada, eriti kehtis see veel tütarlaste, tavaõiguse järgi ka vigaste poeglaste kohta. Emal tärkab aga ematunne ja ta otsustab väetikese üles kasvatada. Laulu on analüüsinud ka A. C. Winter maa- ja rahvateaduslikus ajakirjas *Globus*.

Intensiivse kultuurialase tegevuse kõrval tuleb V. Reimani tegevuses arvestada, et ta oli tagurlike vaadetega pastor ning poliitik, kelle mõjul jäid teenitud tunnstusest kõrvale mõnedki progressiivsete vaadetega kirjandus- või kultuuritegelased. Nõnda oli see ühe näitena Eduard Vildega, kellele Eesti Kirjanduse Selts 1912. a. kirjandusliku loomingu eest tahtis kompetentse žürii ettepanekul määrata auhinda, kuid muutis selle otsuse seltsi esimehe V. Reimani survel ebamäärase motivatsiooniga «toetusrahaks». (E. Laugaste, Ilukirjanduse auhindamised käesoleva sajandi algupoolel. — EKirj. 1937, nr. 9 ja 10, lk. 417—436; 502—516).

KRISTJAN RAUD (1865—1943), maalikunstnik ning kultuuritegelane. Oli silmapaistvalt tegev etnograafilise ainese kogumisel ja Eesti Rahva Muuseumi organiseerimisel. Tema kriitika Hurda teose «Kaks keelt» kohta «*Noli me tangere*» (vt. lk. 28—29) taotleb rahvalaulude väljaandmisel originaalüleskirjutustest täpset kinnipidamist. Artiklis

«Eesti muinastööst» iseloomustab eesti regivärssi ja viise ning muistendeid (EKirj. 1912). Kõrgetasemelised ja omanäolised on tema illustratsioonid «Kalevipojale».

RUDOLF TOBIAS (1873—1918), helikunstnik, sai esimese muusikalise hariduse isalt Käina köstrimajas. Õppis Peterburi konservatooriumis orelimängu, harmooniat ja vaba kompositsiooni, viimast N. Rimski-Korsakovi juures. Konservatooriumi lõpetas 1897 vabakunstniku diplomiga. Töötas muusikaõpetajana, komponistina, 1912—1918 Berliini muusikaülikooli õppejõuna. Kavatses komponeerida ooperit *Kalevipojast*, surm katkestas töö.

R. Tobiase artikleist väärib esiletõstmist «Eesti muusika iseloomulik ilmend» (*Eesti Kultura II*, 1913), milles autor kõneleb rahvuslikust omapärast ja rahvaviiside kasutamisest: «Et meie sugugi unimütsid ei ole, sellest annab juba see tunnistust, et vanaste meil naturtalentidest, rapsodidest sugugi puudust ei olnud; ega muidu meie rahvaviisid nii lopsakalt ei oleks tärganud.»

Tal on suuri teeneid eesti rahvaviiside kogumise organiseerimisel (vt. lk. 30). (Vt. ka N. Tann, Rudolf Tobiase elust ja loomingust. — EKirj. 1931. Tahvel 3.)

ANTTI AARNE (1867—1925) oli soome folklorist, 1922. a-st Helsingi ülikooli professor. Ta on rahvusvaheliselt kuulus muinasjuttude tüüpkataloogi loojana (*Verzeichnis der Märchentypen*). Kataloog ilmus 1910. a. seerias *Folklore Fellows Communications*, nr. 3. Seda tüüpide süsteemi täiendas hiljem ameerika uurija Stith Thompson. Kataloogi väljatöötamise eel konsulteeris ta K. Krohni, O. Hackmani, A. Olriki, J. Bolte ja C. W. v. Sydowiga. Hurda kogude põhjal avaldas ta 1918. a. ka eesti muinasjuttude kataloogi *Estnische Märchen- und Sagenvarianten* (FFC, nr. 25). Muinasjuttude alalt on kirjutatud ka tema doktoriväitekiri *Vergleichende Märchenforschungen* (1907). 1914. a. ilmus *Übersicht der Märchenliteratur* (FFC, nr. 14). Aasta varem oli ilmunud *Leitfaden der vergleichenden Märchenforschung* (FFC, nr. 13).

1916. a. esines ta Soome Teaduste Akadeemias ettekandega «Arvoitusten tutkimisesta» (*Esitelmät ja pöytäkirjat*, 1916), edasi ilmus juba *Vergleichende Rätselforschungen I—III* (FFC, nr. 26—28).

Muinasrunode alalt on Aarnel mitu uurimust, nii *Miehentappaja neidon runo* (*Suomi* IV, 20, 1921) ja eesti aineid kasutav *Das estnisch-ingermanländische Maie-Lied* (FFC 1922, nr. 47).

FRIEDEBERT TUGLAS (1886—1971). Loova kirjandusliku tegevuse kõrval esines silmapaistva kirjanduskriitikuna. Kriitikat ilmus temalt perioodikas, kogutuna 1935—1936 kaheksa köidet ja valikuliselt hiljemgi. Kriitiku pilguga teoseid analüüsides puutus ta paratamatult kokku teose allikate ja autorite motiveerimiskunstiga. Mõned teosed puudutavad otseselt ka rahvaluulet. Sellest siis järgnevalt lühidalt.

1908. a. avaldas ta ulatusliku uurimuse «Põrgu väravas», milles katsus leida seletust Kreutzwaldi «Kalevipoja» versioonile. Kangelase aheldamine põrgu väravasse sisaldab vastuolulisust — põrgu valvur, ise aheldatud (EKirj. 1908) [1]. «Missugune kole dissonans, missugune ebaloogilisus! Kas selleks oli siis kangelase terve maapäälne elu, et temast kord «põrgu vahipoiss» saaks! Ja millega motiveeritakse seda?

Poega oli põrmu põlves
Suuri töösid sünnitanud —
[Sellepärast]

[1] Uuesti ilmus «Põrgu väravas» mõningate redaktsiooniliste kohendustega teoses *Kriitika I*. Teine, täiendatud trükk. Tartu 1935, lk. 142—184. Siin tsiteeritud esimese trüki järgi.

Võind ei võimsat vedelema,
Tugevamat ei jätta tööta
Laiskel taevas luusimaie.

Käesolev katkend näitab õige ebaselge, nagu kusagilt eemalt sisse tunginud, läbitöötamata olevat.»

Autor nimetab oma tööd provisoorseks, probleemi tõstatavaks.

Kas kogu see motiiv on laen teistelt rahvastelt või ainult paralleel? Rahvaste muinasjuttude uurimine annab pildi nende vaimuelust, elutingimustest, aga pakub andmeid ka ajaloole. Uuritavad motiivid võivad tuleneda geneetilisest sugulusest, olla laenud, aga ka *generatio spontanea*. Kui laenaja keele alalt seisab laenuandjast kultuuriliselt madalamal tasemel, siis pole see nõnda muinasjuttudega. Muinasjutud on rahva vaimse kultuuri mõõdupuu. Neid tuleb uurida asjalikkude andmete alusel.

Tuglas leiab põrgu väravasse kinnipanemise loole paralleele Prometheuse müüdist. Siin pöördub ta abi otsides ühtlasi A. Vesselovski poole. Paralleele leidub ka Kaukaasia rahvastel, paralleel on ka Karjala ja Ingeri «Neitsyt Maarian virsi» (*Kanteletar.* 3. kirja, runo 6). Neid on piiblis, aga mis on Tõllgi muud kui Kalevipoja saarestatud kuju. Míski ei takista *Kalevipoja* lõppu olemast skandinaavia-mõjuline, selleks on mõningaid ühisjoonigi Skandinaaviaga üldse, näit. leiduvad Kreutzwaldi kujutatud põrgus kaljud ja raudahelad. Venegi folklooris on mõningaid samasusjooni, kas või kündja Mikula Seljaninovitši ja kündja Kalevipoja vahel.

Nii tuleb Tuglase tööd võtta kui võrdlevat uurimust.

1912. aastal nägi trükivalgust essee «Kirjanduslik stiil. Lehekülgi eesti salmi ja proosa ajaloost», mille esimene peatükk käsitleb rahvalaulu ja muinasjutu olemust ja stiili (vt. lk. 32—40).

Oma *Lühikeses eesti kirjanduse ajaloos* («Elav Teadus» nr. 25, 1934, 2. tr. 1936) annab Tuglas äärmiselt kokkusurutud originaalse ülevaate eesti rahvaluulest kaheksal leheküljel.

Toompea vangla kogemuste põhjal kirjutab ta vanglarahvaluulest. Vahelduva elanikkonnaga vanglas kujunevad omad traditsioonid, kombed, kõnekäänud, mis pärandatakse põlvest põlve. «Ja ikka paistis minevik pärimuste valgusel uhkemana, muistsed roimarid nüüdisaegseist vägevamaina. Mis oli oleviku hobusevaras mõne Rummu-Jüri või Villa-Antsu kõrval! Maailm käib alla, — seda pessimismi hõõgub rahvaluulest, vähemalt kangelaseepostest...

Toompea vangla eepikasse kuulus Hiiu meriröövli Ungru krahvi mälestus.» (Fr. T u g l a s, *Mälestused.* Teosed, 8. kd., Tallinn 1960, lk. 233.) 1936 ilmus «Märkmeid Kaera-Jaani kohta» (EKirj.).

VILLI ANDI (FRIEDRICH KUHLBARS) (1841—1924), rahvusromantiliste luuletuste looja ja õpetaja Viljandis, tõrjus ajaleheartikliga «Toomapäev aastal 1343» tagasi ajalooliseks peetud toomapäeva loo Viljandi lossis 1343. a. Ta ütles, — lugu pole muud «kui rändav muinasjutt, luuletus, mis mõne munga või katoliku preestri pääs on tekkinud selle otstarbega, et rahvale selgeks teha: näe, kes teisele haua kaevab, langeb ise sisse. Selle järele võime ühe musta päeva meie ajaloost, ühtlasi ka eesti kalendrist julgesti maha kustutada.» (Post. 1902, nr. 123.)

Artiklist «Libahunt, kratt ja puuk» võib lugeda (EKirj. 1915): «Need luulekujud ei ole eestlaste vaimulapsed: nad on võõrsilt meie maale toodud, kus nad omal ajal kohati kasulastena enam või vähem jõudsasti edenesid.» Ka nimetuse *kurat* tuletab Kuhlbars *kratist*. Tõepoolest on hilisem uurimus tunnistanud *puugi* vanemaks germaani laenuks,

krati aga skandinaavia laenuks. *Libahundi* kujutelmas on algupäraste motiividega põimunud saksa mõjusid.

«Kalevipoja» ilmumise 50. aastapäeva puhul 1911 andis ta välja brošüüri *Kes on Kalevipoeg, Suur-Tõll' ja nende kaastegelased*? Selles antakse Kalevipoja-lugudele loodusmütoloogiline seletus: «K a l e v i p o e g on vägi ning võim looduses, nagu ta kevade ilmumisega maapinnal nähtavale tuleb; ta on võim, mis aasad haljendama, pungad põõsastes ning puudes puhkema ja õued õitsema paneb. Kolm neidu, kes Kalevipoja abil altmaailmast välja pääsevad, on elu ning ilu looduses. Et neid kolm on, tähendab kolme aasta aega, millel meie väljad haljendavad, õitsevad ning vilja valmistavad. — Võitleja valgusevallast võtab ülivõimu mõõga kujul pimeduse riigi valitseja käest ära ja toob suure rikkuse (vilja idusid) valguse väljadele.» Mitte tekstist tuleneva sümboolika otsimisega tegelesid XIX saj. esimesel poolel, kohati hiljemgi, mütoloogilise koolkonna esindajad Euroopas. Retsidiivina esineb mütoloogiliste rahvaluuleteemade seletamine meil viimselt Kuhlbarsi raamatus. (Vrd. ka: Ю. М. С о к о л о в, Русский фольклор. Москва 1941, lk. 45 jj.) V. Grünthal eitab õigusega selle teaduslikku väärtust ja leiab brošüüris üksnes «ilukirjanduslikku ja teaduslikku romantikat, millest me ikka veel rikkad oleme, täis luulelist usku, mida kahjuks ühtlasi mitte teaduslikkuseks ei saa kutsuda.» (EKirj. 1911, lk. 266.)

Rahvalaulu tõestusmaterjalina kasutas ka ALEKSANDER PÕRK oma ettekandes näitusel 1902. a. 4. ja 5. augustil Tartus teemal «Eestilaadilisest käsitööst». Tekst ilmus ka augustikuu «Postimehes» (nr-d 181—185). A. Põrk töötas õpetajana ja ajaloolasena. Tartu ülikoolis omandas ta 1902. a. filoloogiakandidaadi, 1903. a. ajalookandidaadi teadusliku kraadi.

H. PALM avaldas 1902. a. J. A. v. Brandi 1702. a. ilmunud reisikirjelduse (E. L a u g a s t e, ERTA, lk. 77—80; 305) ülevaate, rõhutades eriti autori käsitlusi eesti pulma- ja matusekommetest ning eestlaste suhetest mõisnikega (Post. 1902, nr. 150). Pidevalt on päevakorras ka *Kalevipoeg*. Ja sama autori artikkel «Eesti rahvaluule ja «Kalevipoeg»» käsitleb eesti rahvaluule suhteid *Kalevipojaga* ning rahvaluule originaalsuse väärtusi. (Vt. ka V. Reiman ja Kr. Raud, lk. 26 jj.) Palm sõnastab oma mõtteid nõnda: «Rahvaluule on ainult seni tõsine väärtus, kui teda kunstluule veel puudutanud ei ole. On see sündinud, siis on ka rahvaluule oma algupärasuse kaotanud.» (Post. 1902, nr. 210, 211.)

Setude laulutraditsioonist kõneleb K. USTAV lühikeses olustikukujutuses *Pihkva eestlased* (Tartu 1908). Ta ütleb: «Aga kõige kallimaks Pihkva eestlaste omanduseks tuleb nende r a h v a l a u l u d e r i k k u s t tunnistada. Eestis on nad [laulud] rahva suust peatselt sootumaks kadunud, aga siin elavad nad veel täielikus kodaniku-õiguses, igas külas ja üksikus talus.»

Teine samaaegne mees on VILLEM BUK (1879—1941), kes avaldas 1909. a. Tartus hea olustikukujutuse *Petseri eestlased*. Buk sündis Kambja vallas Voore külas sepa pojana, lõpetas Kaareperel õpetajate kursused ja töötas 1898—1906 õpetajana Voorel, Luunjas ja Põlvas. Revolutsioonilisest liikumisest osavõtu pärast vallandati ta 1906. a. kohalt, 1907—1908 oli vangis, elas siis väljasaadetuna Petseris. Tegi kaastööd J. Lilienbachi väljaannetele, 1912—1914 oli töölislehe «Kiir» toimetuse liige. Kodusõja ajal võitles Punakaardi ridades, oli Leningradis pedagoog ja ajakirjanik. On avaldanud publitsistikat, lühijutustusi ja luuletusi.

Publitsistlikus raamatukeses *Petseri eestlased* käsitleb ta setude rahvaluulet ja keelt kolmes peatükis (8, 9, 10). Ta ütleb: «Ja eesti üksikutest parematest luuletajatest mööda minnes peab tähendama, et setu praegused rahvalaulikud palju paremad on kui see kõhetu kunstluule, mida Eestis killavooride kaupa turule tulnud ja tuleb.»

JAAN JÕGEVER (1860—1924) sündis Saaremaal talupidaja pojana. Lõpetas Tartu ülikooli 1887. a. slaavi filoloogia alal. Töötas Tartus vene ja eesti keele õpetajana, 1909—1918 Tartu ülikooli eesti keele lektor, 1919—1924 esimene eesti keele professor. 1906 asutas ajakirja «Eesti Kirjandus». Keeleteaduslikkude küsimuste kõrval tegeles rohkesti rahvaluulega. 1915. a. ilmus kogu *Eesti muinasjutud*. Samal aastal avaldas J. Forseliuse ja J. Boecleri teose *Eestlaste ebausu kombed, viisid ja harjumused* eestikeelse tõlke koos eessõnaga.

Artikli «Eesti muinasjutud» (EKirj. 1908) sissejuhatuses selgitas autor mõningaid üldküsimusi. Ta teeb sisuliselt juba vahet muinasjutu ja muistendi (muinasloo) vahel. Oluliselt ongi tema käsitluses tegemist muistenditega. Ta alustab elajalugudega, järgnevad müüdid (ka Faehlmanni omad), siis pikne, pakane, tuul, mets, haldjad, hiied, hundid, ussid, sõnajala õis, vesi, vetevaimud, vete rändamine, maa-alused, rahaaugud, maja kaitsevaimud, varavedajad.

Tähelepandava artikli eesti rahvamängude kohta, «Eesti vanad mängud» (EKirj. 1909), avaldas ANTON JÜRGENSTEIN (1861—1933). Lk-l 420 ütleb kirjapanija: «Nendes vanades mängudes peituvad meie rahva näitekunsti esimesed idud, mis orjaajal teatri aset täitsid, üleüldse hariduse edendamise puudusel välja areneda ei saanud.» Teatriaspekti esilekergitamine on esmakordne meie teaduslikus kirjanduses. Mängudest on toodud: 1) Kullimäng; 2) Lambamäng; 3) Seamäng; 4) Määramäng; 5) Nukumäng; 6) Ribumäng; 7) Sõelamäng; 8) Nõelamäng; 9) Pajamäng; 10) Pulmamäng; 11) Kiisa püüdmine; 12) Tedre laskmine.

Lõpul on antud veidi analüüsi ning üks mängulaulu noot. Autor ise on mängudes kaasa teinud. Paralleelina toob ta manside mänge, viidates A. Kannisto uurimusele «Über die wogulische Schauspielkunst» (FUF 1906, VI, 2, 3).

EESTI RAHVA MUUSEUM (1909—1940). Intensiivne vanavara kogumine möödunud sajandi lõpul ja käesoleva algul viis paratamatult mõtteni tekkinud kogude kasutatavaks tegemisest ja hooldamisest, milleks oli vaja kompetentset asutust. Juhuslikkude vabatahtlikkude organisatsioonide hooleks-ülesannet jätta ei saanud. Mõiste «vanavara» ei märkinud üksnes vaimset loomingut, vaid ka etnograafilisi reaale. Viimaseid oli hakanud koguma Eesti Kirjameeste Selts, selle kollektsioonid anti seltsi likvideerimise järel 1897 üle Õpetatud Eesti Seltsile.

Muuseumi mõtte esimene väljaütleja olnud Pulleritsu kooli juhataja Jaan Adamson. Teadlikku agitatsiooni muuseumi loomise kasuks hakkas tegema Oskar Kallas, kes Helsingis museoloogiaga oli tutvunud. Ta hakkas ka ise esemeid koguma. 1894. a. avaldas Kallas üleskutsegi «Eesti muuseumi asjus». 1903. a. loodi jällegi O. Kalda algatusel Eesti Üliõpilaste Seltsis väike, ca 3000-numbriline muuseum. Teiseks tuliseks muuseumi asutamise mõtte propageerijaks ja organiseerijaks sai maalikunstnik Kristjan Raud.

Tegelikkuseks muutus muuseumi loomine 1907. a. otse Hurda surma järel, kui pärast matusetalituse lõppu 17. jaanuaril 1907 kogunesid asjasthuvitatud isikud «Vanemuisesse» koosolekule arutama, kuidas Hurda suurt ja väärtuslikku pärandit hooldada ja säilitada. Tehtigi otsuseks asutada Hurda mälestuseks muuseum, moodustati 15-liikmeline toimkond eeltööde tegemiseks. Toimkonda valiti teiste hulgas V. Reiman, O. Kallas, Hurda kaks poega, M. J. Eisen, Kr. Raud, K. Leetberg, H. Laipmann (Laikmaa), K. Krohn.

Toimkond tegi ettepaneku luua rahvusmuuseum koos naaberalade ja rahvusraamatukoguga, nimeks anda Eesti Rahva Muuseum.

Esimene põhikirjapärane koosolek toimus 14. aprillil 1909, mis võeti ka asutamispäevaks. Muuseumile valiti 12-liikmeline juhatus, liikmete hulgas O. Kallas, Kr. Raud, J. Jõgever, R. Hurt, K. Menning, A. Kitzberg.

Muuseumi peaülesandeks jäi siiski ainelise vanavara kogumine ja korrastamine, sõnalise vanavara kogumise eest paluti hoolitseda Eesti Kirjanduse Seltsil. See oli seda kergem, et Hurda kogud deponeeriti K. Krohni poolt Soome Kirjanduse Seltsi, kuhu nad jäid 1927. aastani, millal Eesti Rahva Muuseumi juurde loodi Eesti Rahvaluule Arhiiv. (Sellest vt. lk. 386—388).

Bibliograafiat: F. Linnus, Eesti Rahva Muuseum 1909—1934. — Eesti Rahva Muuseum XXV aastat. Äratrükk Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamatust IX—X. Tartu 1934, lk. 1—48.

Veterinaararst JOHANNES KOOL avaldas artikli «Rahva looma-arstimise viisid, arstirohtude ja anatoomiliste nimede korjamisest» (EKirj. 1912). Kirjutus sisaldab üleskutset ja seletust ning kogumise plaani. Autor väidab: «Rahva arstimine näitab meie rahva haridusloolist arenemist. Iga värv, iga kriips, mis meie rahva kulturaloolist arenemise pilti laseb aimata, on meie tulevase arenemise ja kulturasihtide rajamisel kallis, sest meie ei ela mitte ainult olevikus.» Esitises on ka üldisemat laadi küsimusi: karja väljalaskmine, kari karjamaal, loomade sündimine ja söötmine, tapmine, tõbedest hoidumine. Edasi loendatakse haigusi ning vigu, arstirohte ja aineid, loomade kehaosi ja anatoomilisi nimesid. Lisatud on ideograafilisi näiteid — pilte. Kogumiskava on aidanud koostada O. Kallas ja K. Krohn.

Oma mahukas artiklis «Meelehaigus rahvaluules» kõneleb psühhiaater, ajakirjanik ning ajaloolane dr. JUHAN LUIGA (1873—1927) mõningate kujutelmade tekkimisest rahvaloomingus vaimuhaiguste põhjal (EKirj. 1912).

20. XI 1907 esines ta «Vanemuises» kõnega V. Reimani artikli kohta «Eesti muinasusk» (vt. lk. 362). Ettekandes sedastatakse, et väliste kommete põhjal ei saa teha järeldusi rahvauskumuste sisu kohta ega ka usundit mõista. Hingede ja surnute austamine, kalmete ja hiite pühitsemine ei tähenda vanade eestlaste usundit, vaid üksnes *usukombeid* (EKirj. 1908).

MIHKEL KAMPMAA (1936. a-ni KAMPMANN) (1867—1943) oli kirjandusloolane, mitmete õpikute autor. Tema neljaköiteline *Eesti kirjandusloo peajooned* (1912—1936) ja *Kooli Lugemiseraamat I* ja *II* (1905, 1907) said ilmumisest peale koolides paljukasutatud õpikuiks, mille kaudu tutvuti ka eesti rahvaluulega ning lugemise vahendusel tungisid sealsed tekstid rahvahulkadesse tagasi.

Kampmaa sündis Sauga vallas kaluri pojana, sai hariduse Audru kihelkonnakoolis, Pärnu kreiskoolis ja 1884—1888 Valga õpetajate seminaris. Töötas alg- ja kihelkonnakooli õpetajana, 1894—1896 toimetas Viljandis «Sakalat». Oli seminariõpetaja Volmaris, gümnaasiumiõpetaja Tartus, 1919—1933 Tartu Õpetajate Seminari eesti keele ja kirjanduse õpetaja.

Ballaad Toome varemeist (vt. lk. 42—43) oli väga lauldav veel käesoleva sajandi esimesil kümnendeil. Muistendid on aga lokaalse tähendusega.

Eesti kirjanduseloo peajooned I (1912, 4. tr. 1938) annab ülatusliku (130 lk.) deskriptiivse eklektilise ülevaate eesti rahvaluulest ning oli kaua aega käsiraamatu väärtusega sel alal, eriti et see valgustas omaaegsel tasemel kõiki peaküsimusi, pidades silmas ka kunstilist ja ideelist külge.

Uurimuses «Rahvaluule ja ajaloo vahekorrast» märkis ta õigesti, et ajaloolised laulud ei anna edasi sündmusi, vaid olusid, miljööd. «Vanast ajast päritud traditsionaalne sisu mitteisikulikus kujus — see on rahvalaulu stiil, ja juba sellepärast peame teda objektiivse lauluvormi hulka lugema.» Viitab O. Böckeli hiljuti ilmunud teosele *Psychologie der Volksdichtung* (Leipzig 1913, lk. 330—344): ajalugu ja rahvaluule.

M. K. initsiaalidega on märgitud 1902. a. «Postimehes» nr. 14—54 mahukas isik-

susepsühholoogia- ja pedagoogikaalane artikkel «Pilgukene eesti rahva hingeelusse». Selles uurimuslikus kirjutuses kasutatakse rahvaluulet mitmesuguste suhete ja hoiakute tõestamiseks. «Kurbmeelsust avaldavad vanad eestlased oma rahvalauludes, kus «Suu laulab, süda muretseb».» «Nukrus heliseb eesti rahvaviisidest, mis suuremalt jaolt haledas molltoonis liiguvad» (nr. 49). Kõneldakse austuse ilmingutest vanemate, eriti ema vastu (nr. 49), töökasvatusest rahvalauludes (nr. 50), eneseväärikusest, puhtusest, julgusest ja laulu jõust (nr. 51). Rahva karakteris on rahvaluule andmeil ka negatiivset, nagu salalikkust, pilkamishimu (nr. 53), jonni ja kiusu (nr. 54).

Kõigi tõenäosuste järgi on selle artikli autoriks kooliõpetaja Mihkel Kampmann.

GUSTAV VILBASTE (1935. a-ni WILBERG) (1885—1967), botaanik ja rahvateadlane, uuris rahvakombeid ja botaanilist sõnavara. Sündis Kuusalus mõisatöölise pojana, 1907. a. õiendas õpetaja kutseeksami, töötas õpetajana ja ajakirjanikuna. 1919 astus Tartu ülikooli matemaatika-loodusteaduskonda, siirdus 1927 Viini ülikooli, kus 1928 omandas doktorikraadi. Oli esimene riiklik looduskaitseinspektor, 1945—1950 ENSV Riikliku Loodusteaduste Muuseumi botaanikaosakonna juhataja, 1930—1938 andis välja ja toimetas ajakirja «Loodusevaatleja». Kirjutas artikleid floristika alalt, sisukad ja unikaalse väärtusega on kirjutused keele, pulma- ja kalendrikommete ning mängude kohta.

Lühike vanade tähtpäevade ja nendega seotud kommete kirjeldus on «Endised tähtpäevad Kolga rannas» (*Eesti Kultura II*, 1913. Vt. siin lk. 44—53).

Rahvaluuleainete alalt on tema artikkel «Ehted rahvalauludes» (EKirj. 1918/19). «Sellepärast on rahvalaulud tähtis allikas esivanemate elu tähelepanemiseks, iseäranis siis, kui seda meele tuletame, et teated meie vanema aja kohta on õige puudulikud» (lk. 268). Edasi on juttu ehtimisviisidest, ehtimiskohtadest, ehteist, riietest ja ehteasjadest.

Kombestiku alale kuulub artikkel naisevõtmisest Kolga ranna külades (EKirj. 1913). Ka folkloristile on vajalik tema «Randlaste sõnaraamat» (EKirj. 1910).

Tähelepandav on tema ulatuslik uurimus «Jõulumängud» (EKirj. 1920). Uurimus käsitleb peamiselt Ida-Harjumaad. Tantsus leiab ta rohkesti laenulist, mäng on rohkem oma. Tähtis rahvale on ringmäng kui luule, muusika ja tantsu liit (sünkretism). Seal kujutatakse elulisi nähtusi oma ümbrusest: jahti, koduloomadega ümberkäimist, tähtsamaid elujuhtumusi. Vilbaste on meil esimesi sünkretismi mõiste kasutajaid. Käsitlemist leiab ka lühike mängude ajalugu rahvusvahelises ulatuses: roomlased mängisid talvise pööripäeva ümber, samale ajale langevad ka kreeklaste ditürambid, koorilaulud Dionysose kultuseks, venelased mängisid kõige rohkem ringmänge kevade- ja suvistepühade vahel. Sakslastel ja prantslastel koondus üks mängude tsükkel jõulude ümber. Nii ongi kujunenud rahvastel omad ajad kindlate mängude jaoks. Noorem Göseken ütleb 1694. a., et läänemaalased mardipäeva ja jõulude vahel kogunenud *mängutubadesse* lõbutsema. (E. Laugaste, ERTA, lk. 67—70; 303.) Gresseli kalendris 1836. a. kohta kõneldakse noorerahva jõulumängudest. Noorrahvas kogunes kuhugi suuremasse talutuppa, ehteis ja paremini riietatud, möllas kuni poole ööni. Kreutzwaldi järgi peetud Virumaal 15. veebruaril neitsipäeva, millal noored neiud varakult töö lõpetanud ja *mängutuppa* kogunenud, kus nad hilja ööni pimedas mänginud ja laulnud.[1]

Mõningaid mänge ongi ainult jõuluajal mängitud, nimetatud siis ka *jõulumängudeks*.

[1] Fr. R. Kreutzwaldi kommentaaridest teosele *Der Ehsten abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten*. St. Petersburg 1854, lk. 76.

Jõulumängud on ikka seotud lauluga. Enamasti laulavad ikka kaks lauljat: «esilaulja [eeslaulja] laulab rea ees, teine laulab iga rea lõpus paar silpi esimesega kaasa, teeb liegajust, nagu Kolga randades öeldakse, ja kordab sedasama rida omakorda; esilaulja [eeslaulja] teeb rea lõpus jälle liegajust ja laulab siis uue rea, mida teine laulja jälle kordab, jne.» (EKirj. 1920, lk. 47 jj.) Autor kirjeldab ka mängude iseloomu, kasutamisviisi ja osavõtjaid.

Andmeid on kogutud kolmeteistkümnelt laulikult, neist on eraldi välja tõstetud Mai Kravtsov[1] Kuusalust ja Kai Silberg Harju-Jaanist.

Autor jaotab materjali kolme ossa:

I. Ringmängud. Antud on 29 mängu kirjeldused (Nõelamäng; Hobusemäng; Hanemäng; Lambamäng jne.).

II. Tantsumängud. Kirjeldatud on kolme.

III. Muud mängud. Kirjeldatud kaht.

HELMI NEGGO (1892—1920) kirjutab üsna ulatusliku deskriptiivse trükitud materjalil põhineva uurimuse «Eestlaste matusekombed» (*Eesti Kultura IV*, 1915). Eriti on silmas peetud vanemaid allikaid.

MART RAUD (1881—1973) artikliga «Eesti armuilmast» (*Eesti Kultura IV*, 1915) püüab anda pilti sugudevahelisest suhtlemisest. Peale mitmesuguse kirjanduse kasutab autor rahvaluulet, eriti rahvalaule. Tundub püüdu näha neid suhteid ilustatult.

LEONHARD NEUMANN (1885—1933) lõpetas 1912. aastal Tartu ülikooli õigusteaduskonna, siirdus aga muusika alale, õppis soololaulu ja harmooniat Moskvas, Itaalias ja Berliinis. Oli koorijuht ning laulupidude üldjuht, 1924. a-st peale lauluõpetaja ja koorijuht Tartus. Komponeeris koorilaule. Osales organiseerijana rahvaviiside kogumisel (vt. lk. 55—61), kirjutas muidki muusikaalaseid artikleid Eesti ja välismaa perioodikas.

JUHAN AAVIK (1884) sündis Holstre Pulleritsu kooliõpetaja pojana. Lõpetas Peterburi konservatooriumi (1907) vabakunstniku kutsega. Töötas orkestrandina, koorija orkestrijuhina «Vanemuises», muusikaõpetajana, Tartu kõrgema muusikakooli ja Tallinna konservatooriumi professori ja direktorina.

Komponeeris koorilaule, keelpillikvartette, kasutades ka rahvaviise. Tegutses ka muusikaarvustajana. Oli kaastegev rahvaviiside kogumisel (vt. lk. 62). 1965. a. ilmus Stokholmis *Eesti muusika ajalugu I*, mis käsitleb eesti rahvamuusikat. Raamat on varustatud suure noodinäidete lisaga.

HELLA VUOLIJOKI (1886—1954) sai gümnaasiumihariduse Tartus, ülikoolihariduse Helsingis, kus õppis rahvaluulet, ajalugu ja esteetikat. Koostas Hurda rahvaluulekogu alusel praeguseni kasutatava eesti regivärsside tüpoloogilise registri, mille eest sai magistrikraadi. Uuris vaeslapse- ja sõjalaule. Ilmunud on vaid regivärssidest loodud poeem *Sõja laul. Kokku seatud Hurti vanavarakogudes leiduvate teisendite järgi* (Tallinn 1915). Selle sissejuhatuses käsitleb autor lühidalt regivärsi struktuuri. Ta ütleb: «Assotsiatsiooni teel liugneb lauliku peas sündinud ridasid ühest laulust teise, nii koguneb ühe aine ümber teisendite alalõpmata liikuva kuju kaudu suur hulk sellele ainele lähedal seisvaid motiivisid.» Juttu on siin muidugi stereotüüpseist värssidest.

Pole huvituseta selle küllalt tähelepandava regivärsilise poeemi saatus koos tähelepanuga väljaspool eestlasest lugejaskonda. Pärast eesti keeles ilmumist tõlkis selle otsekohe soome keelde Eino Leino. Aga trükis jäi see siiski ilmumata. 1941. a. tõlkis selle saksa keelde Bertolt Brecht, tunnustades, et see on maailma kõige patsi-

[1] Ligemalt H. Kokamägi, Kuusalu rahvalaulik Mai Kravtsov. KK 1971, nr. 1, lk. 13—19.

fistlikum sõjalaul. 1941. a. tõlkis selle uuesti soome keelde Elvi Sinervo. Käsikirja hävitas aga lennukipomm. Viimane soome keelde tõlkija on aga professor Väinö Kaukonen, ka see pole jõudnud veel trükis ilmuda. (H. Vuolijoki, *Minusta tuli liikenainen.* Helsinki, *s. a.*, lk. 156—161.)

RUDOLF VALLNER (1879—1948), farmatseut ja ajakirjanik. Oli Peterburis apteekriõpilane, 1900—1908 apteekriabiline Peterburis ja Tallinnas. 1910. a. lõpetas Tartu ülikooli proviisorina, kellena töötas Peterburis, 1921. a-st Eesti Apteekrite Seltsi büroo juhataja ja ajakirja *Pharmacia* toimetaja. On kogunud ka rahvarohtude nimetusi, *Eesti rahvarohtude sõnastik* ilmus 1929. a. Tallinnas. (Vt. lk. 65—67.)

Käesoleva sajandi teine kümmend pakub mitu uskumusealast käsitlust. Neist esialale võiks asetada A. ADLERI «Nõidused vana-aasta õhtul» (EKirj. 1915). Ennustati tulevikku, eriti aga taheti teada saada tulevast elukaaslast või ka seda, kes kõige enne sureb.

Nii selle kui ka järgmise arutluse aineks on isiklikult kogutud andmed (Hurda ja Eiseni kogud polnud kättesaadavad). Juttu on JAAN RUUSI (1881—?) kirjutusest «Loomad ja linnud eesti muinasloos». Juba vanasõnad annavad loomadele ja lindudele hinnanguid («Hundil ühe (kahe) mehe jõud, aga üheksa mehe aru; karul ühe mehe aru, aga üheksa mehe jõud»).

Sääraseid diletantlikke arutlusi on veelgi, ja nad kinnitavad üksnes seda, et selliste kirjutuste vastu oli siiski suur huvi.

JOHANNES VOLDEMAR VESKI (1873—1968) töötas õpetajana ja ajakirjanikuna Tallinnas ja Tartus. Tema peatööks tuleb siiski pidada eesti kirjakeele arendamist ja filoloogilise abi osutamist erialaterminoloogiate väljatöötamisel. 1919—1944 oli ta Tartu ülikooli eesti keele lektor, 1944. a-st Tartu Riikliku Ülikooli õppejõud, 1947. a-st professor, 1946. a-st Eesti NSV TA akadeemik, 1947—1952 ka Keele ja Kirjanduse Instituudi sõnaraamatute ja õigekeelsuse sektori juhataja. 1915.—1934. a-ni oli ta ajakirja «Eesti Kirjandus» toimetaja.

Dr. M. Veske 25. surma-aastapäeva puhul 1915. a. avaldas ta mainitud ajakirjas «Dr. M. Veske kirjatööde nimekirja», korraldatud aastate järgi. Selles on loetletud ka M. Veske rahvaluulealased teosed. Samas aastakäigus leidub J. V. Veski korraldatud põimik mälestusi Mihkel Veskest.

V. KULLERKUPP oli kooliõpetaja Ambla kihelkonnas, saatis 1888—1892 Hurdale kolmel korral laule, jutte, vanasõnu, uskumusi ja kommete kirjeldusi. (Vt. lk. 64.)

Tavaõiguse alale kuulub ALEKSANDER KRUUSBERGI (KRUUSPERE) uurimus «Esiisade enneajalooline õigus» (EKirj. 1920), milles käsitletakse abielukombeid, nende olemust ja kujunemist. Selle jätkuks tuleb pidada lühiuurimust «Rechtsgewohnheiten und ihre Sammlung» (*Liber saecularis I*). Seal autor konstateerib: iga rahva õigus areneb oma elunõuete kohaselt. Seepärast peegeldub õiguses rahva elu-olu. On aeg tavaõiguse süstemaatiliseks kogumiseks.

AUGUST RÖÖP avaldas regivärsside põhjal kirjutatud deskriptiivse artikli «Talu» (EKirj. 1921). Kvaliteedilt ei erine see Ruusi või mõne teise omadest. Hea materjal, kuigi ainult trükitud laulud, sugereeris sulge haarama. Õigupoolest oli see eesti keele õpetaja kutse taotlemiseks korraldatud kursuse harjutustöö, mida peeti tasemelt avaldamisküpseks. Pealegi oli autor ise teemast väga huvitatud. Uurimuses kujutatakse, kuidas nägi välja talu ja elu seal. On mõnevõrra silmas peetud ka sotsiaalseid suhteid. «Kaua kiratseti meie esivanemate kodus, kaua võitles viletsus lootusega, kaua pidid orjad endid petma mõttega: orjast saab osajagaja, sulasest saab suuri meesi» (lk. 46).

ANDRUS SAARESTE (1921. a-ni SAABERK, SAABERG) (1892—1964) sündis Tal-

linnas, lõpetas gümnaasiumi Tallinnas 1912, käis 1912—1913 Tartu, 1913—1917 Helsingi ülikoolis, kus õppis soome-ugri keeli ja kirjandust ning romaani keeli, 1919—1921 uuesti Tartu ülikoolis, lõpetas selle magistriastmega eesti keele alal, 1924. a-st doktor, 1925—1941 eesti keele professor. Uuris süstemaatiliselt eesti murdeid. Avaldas rea teoseid eesti keele alalt. Peatöö kõrval tundis huvi ka eesti rahvaluule, eriti mütoloogilise terminoloogia vastu.

Muudest lühiuurimustest mainitagu veel «Muinasusulised märkmed Hornungil» (EKirj. 1921), «Tulihänna nimetustest» (24 nimetust; EKirj. 1935), mitmesuguseid rahvausundilisi märkmeid ja liisklugemisi (Tõnni vakast, arstimisest, ristidest seintel, nookidest, viiskannast, eufemismidest, ohvrikohtadest, ohverdamisest, Murde Kaiest, kaalimisest, tilpamisest, ristimiskommetest) (EKirj. 1922). (Vt. lk. 69—71.)

Avaldas rahvaluuletekste: Kaks Kihnu rahvalaulu (EKirj. 1921, lk. 76—78), Neli Karksi rahvalaulu (EKirj. 1921, lk. 390—392), Kaks Muhu muinasjuttu (EKirj. 1921, lk. 115—116), Kihnu laul «Kalevipoissi», õigupoolest «Kümme kosilast» (EKirj. 1918/19, lk. 315—316). Töötades õpetajana, koostas ta abivahendina eesti rahvalaulude antoloogia, mis ilmus kahes trükis. Sisaldab isiklikult kogutud tekste.

WALTER ANDERSON (1885—1962) sündis Minskis Eestist pärit klassikaliste keelte õpetaja Nikolai Andersoni pojana. 1909. a. lõpetas ta Kaasani ülikooli filoloogiakandidaadina. Professorikutseks valmistus Peterburis 1909—1911, kus õiendas ka magistrieksami, oli siis Kaasani ülikooli Lääne-Euroopa kirjanduse professor. 1920.—1939. a-ni töötas Anderson Tartu ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule professorina, Tartu ülikooli «Toimetiste» (*Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis)*) toimetajana, Õpetatud Eesti Seltsi esimehena kuni 1930. aastani ning erialabibliograafiate koostajana, toimetajana või kaastöölisena, Folkloristide Maailmaliidu väljaande *Folklore Fellows Communications* toimetuse liikmena. 1939. a. sügisest peale töötas ta Saksamaal, viimati Kielis, kus suri.

W. Andersoni peamise huvipiirkonna moodustasid muinasjutud. Seda soodustas tema erakordselt suur keelteoskus. 1914. a. ilmus Kaasanis teos *Роман Апулея и народная сказка I.* Muinasjuttude alale kuulub ka tema doktoriväitekiri *Императоръ и Аббатъ, исторія одного народнаго анекдота I* (1916). Kahe «Keiser ja abt»-teemalise uurimuse kokkuvõte *Kaiser und Abt. Die Geschichte eines Schwanks* (FFC, nr. 42, 1923) on ühe mõistatusmuinasjutu uurimus. Üht eriharu selle muinasjututüübi arengus käsitleb monograafia *Der Schwank von Kaiser und Abt bei den Minsker Juden* (ACUT, B I 4, 1921). Artikkel «J. H. Rosenplänteri eesti muinasjutud» (*Suomi V*, 16, 1933) selgitab Rosenplänteri muinasjutukäsikirja geneesi. Veendunud geograafilis-ajaloolise koolkonna esindaja, pidas Anderson sel teemal ülikooliloenguid, kirjutas kokkuvõtteid rahvusvahelistes väljaannetes (*Handwörterbuch des deutschen Märchens*) ning selgitas vaidluskirjades (*Zu Albert Wesselski's Angriffen auf die finnische folkloristische Forschungsmethode.* — ACUT, B XXVIII$_3$, 1935). Selles ta selgitab muu hulgas algkuju rekonstrueerimist, stabiliteeti (lk. 16), motiivide seotust (lk. 33 jj.), aeglast ja hüppelist levikut (lk. 37 jj.). Andersoni leitud uute aspektide ja avastuste hulgas ongi stabiliteediteooria, küsimus sellest, miks permanentseist varieerumistest hoolimata rahvaluuleteos sajandite vältel tundmatuseni ei muutu. Ta katsetas kunstliku eksperimendi abil kindlaks teha mõningaid muinasjutu leviku seaduspärasusi (FFC, nr. 141, 168). 1935. a. ilmus lühiuurimus «Kalamehe ja tema naise» muinasjutu tšeremissi teisend aastast 1894 (*Kaleviste mailt*).

Monograafia *Das Lied von den zwei Königskindern in der estnischen Volksüberlieferung* (Vh. d. GEG. XXVI. Tartu 1931) käsitleb uuevormilist laenulist eesti rahva-

ballaadi. Laen pärineb ülemsaksa redaktsioonist ning on levinud suuliselt, käsikirjaliste lauluvihikute, hiljem ka trükiteoste kaudu (J. Brandt). Käsikirjaline kontrolltekst on garanteerinud suure stabiilsuse. Sel teemal on Koidula kirjutanud luuletuse «Kaks kuningalast».

Teine meid huvitav monograafia on *Der Schwank vom alten Hildebrand. Eine vergleichende Studie* (ACUT, B XXI_1; XXIII_1; XXIV, 1931). Hildebrandi naljand (AaTh 1360C) eksisteerib nii laulu- kui proosavormis, iseseisvaid variante on 192. Tekkinud on see Prantsusmaal XV saj. algul.

Diskussiooni korras kirjutas Anderson uurimuse piksepillist *Zu dem estnischen Märchen vom gestohlenen Donnerinstrument* (ACUT, B XLV_1, 1931), milles ta oponeerib O. Looritsale, jõudes viimasest kardinaalselt erinevatele seisukohtadele. Artikkel «Imelik paralleel» käsitleb valmile «Kits läks kiideldes mäele» osseedi muinasjutu «Hall hunt» kujul esinevat temaatilist paralleeli (*Album M. J. Eiseni 70. sünnipäevaks*).

W. Anderson andis *taevakirjade* ja *õnnekettide* seletuse (EEnts.) ning uuris neid. Nagu taevakirjade tekstides on väidetud, olevat nad taevast maha kukkunud. Nad sisaldavadki mõningaid religioosseid kujutelmi (näit. pühapäevade pühitsemise kohta) ja neist on loodetud maagilist kaitset relvade, haiguste, tulekahjude ja muude õnnetuste eest. Seepärast neid kopeeriti ja koopiail usuti olevat võrdne väärtus originaaliga. Originaalide identifitseerimine muutus taoti võimatuks. Taevakirjad on keskajast peale levinud kogu Euroopas mitmetes redaktsioonides. Eestisse on neid tulnud Saksamaalt, nii nn. Gredoria redaktsioonis kui ka nn. Holsteini redaktsioonis, mille tekstis on fikseeritud aasta 1724. (Ligemalt vt. R. S t ü b e, *Der Himmelsbrief*, 1918.)

Omasugune taevakirja variatsioon on õnnekett. Õnnekette hakati kogu Euroopas levitama 1883. a. ümber. Neis leidub nõue, et saaja kirjutaks selle ümber üheksa (vahel neli või kolm) korda ja saadaks need niisama paljudele tuttavatele. Nõude täitjat ootavat õnn, mittetäitjat õnnetus. Esimese maailmasõja järel kadus neist kirjadest religioosne element, nii et nad sisaldavad üksnes õnnesoovi, ent samade nõuete, lubaduste ja ähvardustega. Tuttavaim on nn. Flandria õnnekett, mis vahetevahel on varustatud (osalt fantastilise) ümberkirjutajate nimestikuga. Anderson avaldas ise õnnekettide kohta uurimuse «Kettenbriefe in Estland» (*Liber saecularis I*). Ta tegi kindlaks Eestis kasutatud viis õnneketitüüpi.

Taevakirjade kohta vt. R. Põldmäe uurimust, kirjutatud J. H. Rosenplänteri kolmest taevakirjast koosneva kogu põhjal: «Üks haruldane tüüp eestikeelseist taevakirjadest» (*Liber saecularis II*).

Lühikäsitlustest eesti folkloristika ajaloo alalt mainitagu «M. J. Eisen folkloristina» (*Album M. J. Eiseni 70. sünniaastapäevaks*). Hinnang Eiseni tööle leidub ka tema hauakõnes Eisenile «M. J. Eisen †» (EKirj. 1934). Võrdlevalt vaatleb ta eesti rahvaluule suurmehi: «Eisen ja Hurt rahvaluulekogujaina» (*M. J. Eiseni elu ja töö*. Tartu 1938). Instruktiivne on «Ülevaade eesti rahvaluulekirjandusest 1918—1922» (EKirj. 1923). Kahjuks ei jätkatud selliste ülevaadete andmist süstemaatiliselt. (Vt. lk. 162—165.)

K. Krohni kõrval oli W. Anderson lüroeepiliste laulude *Eesti rahvalaulud I* ja *II* kõige määravam toimetaja. Selle väljaande puuduste ja saatuse kohta vt. ligemalt «Protokoll «Eesti rahvalaulude» edaspidise väljaandmise nõupidamisest Eesti Kirjanduse Seltsis 23. aprillil 1932. a.» (EKirj. 1932).

Tartu-perioodil organiseeris W. Anderson seni unustusse jäänud lastelaulude kogumist (Fond A sisaldab Eesti NSV TA Friedrich Reinhold Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonnas 58 832 lk.). Kogumise meetodist tulenevalt sisaldub selles palju dublette, mis kui ballast raskendab uurijate tööd. Ka on seal vähe andmeid lau-

lude esitamisviisi kohta, mis on ju täiesti omanäoline. (Vrd. näit. laulu «Tii-tii, tihane» tegelikku kasutamist.)

Kirjandust: Eesti biograafiline leksikon. Tartu 1929; E. Laugaste, Prof. W. Andersoni teaduslikust tegevusest (EKirj. 1935); E. Laugaste, Walter Andersoni teaduslikust pärandist (KK 1964).

MATTHIAS JOHANN EISEN (1857—1934) (Vt. E. Laugaste, ERTA, lk. 407—409.) Uue sajandi algul jätkas Eisen intensiivselt rahvaluule kogumist, kirjutas ülesskutseid ning aruandeid ja jätkas tekstikogude avaldamist. 1912. a., pärast 25-aastast pastoriametit Kroonlinnas, läks Eisen pensionile. Nüüd siirdus ta kooliõpetajaks, õpetas Tartu algkoolides ja gümnaasiumides mitmesuguseid aineid, muu hulgas ka eesti keelt.

«Kuigi mitte eriteadlane rahvaluuleteaduses, oli ta siiski selles teaduses oma ala parimaid asjatundjaid tol ajal, mispärast ta augusti- ja septembrikuu vahetusel 1919. a. valiti ülikooli eradotsendiks eesti rahvaluule alal» (E. Päss, vt. *M. J. Eiseni elu ja töö*, lk. 87—88). 1920. a. II semestrist oli Eisen juba isiklik professor. 1928. a. I semestrist kuni surmani 1934. a. suvel luges ta emeeritusena eradotsendi õigustes. Loenguteemadeks olid tal eesti mütoloogia, eesti-soome rahvalaulud, *Kalevipoeg* ja *Kalevala*, pühad ja tähtpäevad, lisaks proseminar ja seminar. Oma suure rahvaluulekogu, mis üha täienes, andis ta ülikoolile, saades vastutasuks kindlas suuruses pajuki.

Loenguteemad valis Eisen oma uurimisteemade alalt. Tema suurest produktsioonist on võimalik mainida valikuliselt üksnes mõnda artiklit: «Karksi vanad paganad» (*Kiired III*, 1902), «Setukeste jumal Peko» (EKirj. 1908), teoreetiline arutlus «Hans ja Vanapagan» (EKirj. 1909), «Maod rahva arvamises» (EKirj. 1910), «Araeksimine» (EKirj. 1909), millest viimases käsitletakse mütoloogilist kujutelma — eksitajat. Pruudiröövimise kombest on juttu artiklis «Tõmbamine» (EKirj. 1910). *Kalevipojast* ja *Kalevalast* kõnelevad järgmised lühiuurimused: «Eesti osa «Kalevalas»», «Mida teadis rahvas 19. aastasaja lõpul «Kalevipojast»» (EKirj. 1911). Neist esimeses on juttu ka J. Krohni seisukohtadest rahvalaulude rändamise kohta Soome. Õigete seisukohtade kõrval leidub seal vildakat, eriti osades, kus J. Krohn Kreutzwaldi pseudomütoloogilisi väiteid tõepärastena tõlgitseb.

Rahvauskumustel ja kohamuistenditel baseerub ulatuslik deskriptiivne uurimus «Kodumaa kirikute ehitamine» (EKirj. 1915). Seal kõneldakse sissemüüritud inimestest, kirikute hävitamise katsetest ja nende maa sisse vajumisest, kellade uputamisest, kirikute ehitajaist, kelleks on tihti hiiud, nimeandmistest kirikutele. Artikkel on osalt vananenud. Samal aastal avaldas Eisen veel lühiuurimuse «Koll» (EKirj. 1915). Autor peab kolli väga vanaks soomeugriliseks mütoloogiliseks olendiks. Tõepoolest tähendas koll algselt surnut, hiljem seda looma (täid, hunti), kellesse surnu hing arvati siirduvat, hilisemal ajal kummitust või lastehirmutist.

M. J. Eisenit kui pedagoogi hakati tõsiselt hindama, mille tulemusena ta kutsuti Tartu ülikooli juures korraldatud suvekursustele lugema eesti rahvaluulet. Teemaks valis ta eesti mütoloogia. Loengud algasid 1919. a. maikuus ja kestsid pikka aega, nii et loengumaterjalidest kujunes ülevaatlik eesti mütoloogia. Loengud jätkusid veel 1920. ja 1921. a. (*M. J. Eiseni elu ja töö*, lk. 84.) Hädavajadusest tingituna, kuulajate pealekäimisel korraldas Eisen oma materjalid ka trükki (M. J. Eisen, *Eesti mütoloogia*. Tartu 1919, lk. 5).

1919. a. Tartus ilmunud esimene *Eesti mütoloogia* I ei kanna veel järjenumbrit. Võibolla ei kavatsenudki autor jätkata, sest see teos ise sisaldab hulga vajalikkude mõistete selgitusi, kaasa arvatud ka pseudomütoloogilised mõisted, millest oli vaja ettekujutust anda ja väärtõlgitsusi kummutada. Raamatus käsitletakse mütoloogia allikaid, nõidu,

tarku, tuulispäid, virmalisi, loksberisõitjaid, maksamerelisi, libahunti, surnute austamist, marrast, edasi tulevad Mana, Tooni, Kääbas, kalm, taudid, painaja, haldjas, metsik, tulihänd, puuk, varavedajad, tulutooja, äi, äiätär, tikõ, koll, tont, jumal, Vanataat, Uku, Taara, Kõu, Pikker, Vanemuine, Ilmarine, Lämmeküne, Turis, Koit ja Hämarik, rõugutaja, vägimehed ja hiiud, nagu Kalevipoeg, Alevipoeg, Sulevipoeg, Tõll, Leiger, Linda, Salme, koerakoonlased, hiied. Metsiku kohta oli autor juba varem kirjutanud (EKirj. 1911, 1916). Teose tõlkis saksa keelde dr. E. Erkes ja see ilmus Leipzigis 1925. a.

Eesti mütoloogia II. Eesti uuem mütoloogia ilmus Tartus 1920. a. See käsitleb pühakute (Antonius, Georgius jt.) tulekut kirikuõpetuse kaudu eesti rahvausundisse ja nende ilmumist rahvakalendrisse. Veel käsitletakse seal mõisteid kirikud, mungad (muugad), Seitsmes Moosese raamat, varrud, laulatus, muud pidustused, surm, matus, põrgu.

Eesti mütoloogia III teemaks on rahva ohvrikombed. Selle esimene trükk ilmus juba 1918. a., seega varem kui Eisen oma loenguid kursuslastele alustas, kolmas trükk aga 1922. Sisuks on järgmised küsimused: inimese-, looma- ja aineohver, pühad puud, veed, kivid, kohad, ohvrivakad, tulekultus, targad, palved, taiad. Raamatu lõpul on suur kirjanduse nimestik. Ohverdamisest, tarkadest, pühadest kividest ja kohtadest ning tulekultusest ilmus artikkel EKirj. 1918/19.

Eesti mütoloogia IV kannab alapealkirja «Eesti vana usk». See ilmus Tartus 1926. a. Raamat on põhjalikum ning materjalirikkam eelmistest, käsitleb rahva arvamusi maailma loomisest, taevast, elementidest, inimesest, ajast, loomadest, lindudest, kaladest ning muudest veeloomadest, puudest ja taimedest, kividest ja metallidest. Lõpul on põhjalik aineregister.

Tänapäeva jaoks leidub puudusi nii järeldustes kui ka meetodis. Selle poolest kritiseeris neid töid teravalt A. Palm retsensioonis «Eesti-liivi mütoloogia-uurimise teaduslikust tasapinnast» (EKirj. 1927). Ülimalt subjektiivse suhtumise tõttu, tahtest esile tõsta O. Looritsa liivi mütoloogia käsitlemist, tundub Palmi esinemine ka praegu veel mitmeti ülekohtune. Palmi poolt on asjaolu, et teoses märkab paljukirjutajale omast pinnalisust. Üht ei saa eitada: esimesena püüdis Eisen leida hiiglaslikus materjalihulgas võimalusi üldistuste tegemiseks. Materjalis on autor siiski kodus nagu ka kirjanduses. Tihti seisavad tal küll eri seisukohad eklektiliselt kõrvu, mis muidugi mõjub häirivalt. Poleemikasse sekkunud W. Anderson väidab aga tunnustavalt: «Raamatu arvustamisel ärgem võtkem ainult seda arvesse, mis on jäänud tegemata, vaid ka seda, mis on tehtud!» (EKirj. 1928, lk. 44.) See Andersoni nõuanne on tänapäevalegi kasulik. Edasigi tuleb nõustuda Andersoniga: «[A. Palm] heidab prof. Eisenile mitu korda tema töö deskriptiivset iseloomu ette, rõhutab, et see on «pea ainult faktilise toormaterjali reastus» jne. Prof. Eiseni raamat on tõesti tingimata deskriptiivne ja peabki deskriptiivne olema, seni kui kõik need sajad ja tuhanded küsimused, mis seal puudutatud, ei ole veel monograafiliselt — ja seejuures rahvusvahelises ulatuses — läbi uuritud. Ka dr. O. Looritsa väljapaistev väitekiri, mille hr. Palm. prof. Eisenile igal pool ja igas suhtes eeskujuks seab, on läbi ja läbi deskriptiivne, nagu autor seda ütleb kohe esimeses eessõna lauses ja nagu ka hr. Palm ise tunnustab seda oma arvustuses. «Deskriptiivne» ei tähenda mitte «populaarteaduslik» ja veel vähem «ebateaduslik»» (EKirj. 1927, lk. 657/8).

Anderson summeerib: «Raamat, mis sisaldab kolossaalse hulga niisuguseid andmeid, mida kuskilt mujalt ei saa leida, raamat, ilma milleta ei saa eriteadlane vastaval alal ühtegi sammu teha — seesugune raamat ei ole (kõigist oma puudustest hoolimata) mitte rahvakoo-

lidele määratud populaarne kompilatsioon, vaid tõsine ja väärtuslik teaduslik teos» (EKirj. 1927, lk. 659).

Olgu see ühtlasi näiteks Andersonist kui vaidlejast.

Kaks uurimust käsitleb kalendripühi. 1931. a. ilmus Tartus *Meie jõulud*. See on tõepoolest ainult osa jõulu-uusaastakommetest, mis siin käsitlemist leiab, aga ikkagi küllalt ülevaatlik. Järgmisel aastal ilmus *Kevadised pühad* (ACUT, B XXVII$_3$). Hiliste, eriti kiriklikkude kommete tagant peegeldub kauge mineviku genuiinseid uskumusi ja kultuslikke elemente.

1927. a. nägi trükivalgust monograafia *Tõll ja ta sugu*, mis on õigupoolest deskriptiivne ülevaade Saaremaa vägimehe Suure Tõllu muistendeist, liigitatud temaatiliselt. Siin leidub ka selle teema käsitlemise ajalugu.

Rööbiti mütoloogiaväljaannetega kirjutas Eisen rohkesti ka samateemalisi lühiuurimusi, nagu «Helme tilpajad» (EKirj. 1921; vt. lk. 72—74), nõiad, ennustajad, rahvaarstid, rahvusvahelise uskumuse põhjal tekkinud kujutlus imerohust, mis loodeti avavat suletud uksed, tegevat selle sööja linnukeele oskajaks, nagu seletatakse artiklis «Imerohi» (EKirj. 1921). Rahvusvahelist päritolu on ka Sator-nõiasõnad. «Sator-vormel ulatub IV—V sajandisse tagasi ja on Väike-Aasiast esmalt pronksamuletina leitud.» Seda küsimust käsitleb Eisen uurimuses «Sator-nõiasõnad» (ERM-i aastar. IX—X). Autor on kasutanud 120 eesti varianti, mis näitab selle vormeli suurt tuntust meil. Artikkel «Maa-alused teed» (EKirj. 1916, 1920) käsitleb rahvahulkades siiamaani salapärast põnevust tekitavat küsimust. Selge ja oma aja kohta põhjaliku ülevaate ühest populaarsest muistendirühmast annab lühiuurimus «Rändavad järved» (EKirj. 1920). Rändamise motiivi üks külg — vandetõotuse murdmine — on saanud ballaadiaineks (M. Under). Viljahaldjatest kõneleb artikkel «Viljaneitsid» (EKirj. 1920): «Nagu tuttav, ilmuvad haldjad mitmel kujul, küll inimeste, küll loomade näol. Puudel ja põõsastel, ka metsal on omad haldjad, niisama ka viljal ja kasvudel.» Rahvausundis tegeldakse palju lindudega, mida Eisen tutvustab uurimuses «Linnud rahvausus» (EKirj. 1922). Üleloomulikku väge omavaist puudest on juttu kirjutuses «Rootsi kuninga puud» (EKirj. 1925). Veel väärivad tähelepanu «Kivistunud inimesed» ja «Mägede rändamine» (mõlemad EKirj. 1924). Ulatuslik uurimus on kirikukelladest, nende ajaloost, funktsioonist ning peegeldusest rahvaluules. Võrdlushaardeid tehakse naabermaadesse ja kaugemassegi minevikku (EKirj. 1931). Meie rahvausundi uuemasse kihistusse langeb põidlahoidmise komme, kuigi see rahvusvaheliselt on vana. Sellest loeme artiklis «Pea põialt!» (EKirj. 1933). Usundi alale kuuluvad veel «Kuradi sünonüümid» (EKirj. 1927) ja «Kuri silm» (EKirj. 1927).

Teine püsiv teema Eiseni uurimuste ja ülikooliloengute praktikas oli Kalevipoeg. Põhjalik ja instrueeriv on «Kalevipoja sängid» (EKirj. 1924). Üht Kreutzwaldi pseudorahvalaulu analüüsib Eisen artiklis «Kaleviste muna» (EKirj. 1924).

Mõned tema artiklid on kirjutatud personaalia alalt, nagu «Doctor phil. O. Kalda 60-aastase sünnipäeva puhul» (EKirj. 1928). Küsimuse peaaegu lõplikule lahendamisele on ta jõudnud uurimusega «F. R. Faehlmann folkloristina» (*Faehlm. album*), kus selgitatakse ka Faehlmanni muistendite aineid ja algupära.

M. J. Eisen täitis eesti rahvaluuleteaduses ja rahvaluulepublikatsioonide alal kohta, mida ükski teine tema asemel täita ei saanud ega oleks võinudki saada. Sellist inimest polnud veel olemaski. Vastuvaidlematult leiduvaist puudustest tema teaduslikus loomingus on seal palju edasiviivat, mistõttu ta täidab püsivat kohta eesti folkloristika ajaloos. Uuritava aine ja allikate kirjeldamine, nn. deskriptiivne aste on teadusliku töö esimene faas, selle ekstensiivne järk, alles siis saab tungida sügavustesse, ja õiges

kohas ilma kobamata. Selle faasi vahelejätmine viib viljatusse fantastikasse, mis võib olla lugejale põnev nagu veriromaan, aga õhku hajuv, ilma liha ja vereta.

ILMARI MANNINEN (1894—1935) oli soome etnograaf, 1922. a-st filosoofiadoktor, väitekiri rahvameditsiini alalt *Die dämonistischen Krankheiten im finnischen Volksglauben* (FFC, nr. 45, 1922). Tartu ülikooli etnograafia dotsent 1924. a-st ja Eesti Rahva Muuseumi direktor oli ta 1922—1928. Rahvameditsiiniküsimustega tegeles ta ka Eestis. 1925. a. ilmus temalt artikkel «Üldjooni meie rahvameditsiinist» (EKirj.). Ta püüdis leida neid põhimõtteid, mille järgi rahvameditsiin tegutseb. Väga oluline on haiguse algupära selgitamine. Ravivahend olgu samasugune kui haiguse sümptom või haige koht. Ravivahend peab olema haigusest kangem, muidu tulu ei ole. Artikkel «Neelatud madu» (EKirj. 1926) kõneleb madudest inimeses ja seesuguse uskumise internatsionaalsest taustast. Väiksemate üksikküsimuste selgitamiseks on kirjutatud «Paar seletust rahvaomase patoloogia alalt» (EKirj. 1924. Vt. lk. 75—79). Seal antakse «Naba asemelt ära», «Suulagi maha sadanud». Tänini asendamatu on lühike ja asjalik *Etnograafiline sõnastik* (1925), koostatud autori ütlust mööda «eesti asjalise vanavara põhjal».

JÜRI GRÜNTHAL (1934. a-st HALDRE) (1896—1949), 1931. a-st meditsiinidoktor, 1940. a-st rõntgenoloogia- ja radioloogiaprofessor. Üliõpilasena kirjutas ta auhinnatöö, mis 1923. a. premeeriti esimese auhinnaga. Järgmisel aastal ilmus see trükis pealkirjaga «Eesti rahvameditsiin, eriti sünnituse ning naistehaiguste puhul ja laste arstimisel, vanavara valgusel» (EKirj. 1924). Allikaks on M. J. Eiseni rahvaluulekogu, millele on lisatud isiklikest tähelepanekutest ja kirjandusest ammutatud andmeid.

K. J. Petersoni suhted eesti rahvaluulega on kõne all AINO PALTSERI publikatsioonis *Kristian Jaak Peterson. Laulud, päevaraamat ja kirjad.* Tartu 1922, lk. 9, 157—170. Ei saa olla juttugi Petersonist kui eesti rahvalaulude üleskirjutajast, nagu ekslikult arvab Aino Paltser (vt. lk. 9). Ainuke Petersoni üleskirjutatud rahvalaul on linnulaulutähend «Ööpiku laul» (lk. 66), tegelikult on see «Pääsukese laul» (vt. E. Laugaste, *Die estnischen Vogelstimmendeutungen.* FFC nr. 97, Helsinki 1931, nr. 34[a]). Kust aga pärinevad Petersoni kirjanduslikus pärandis leiduvad regivärsitekstid, sellest vt. siin lk. 404 (M. Lepik).

Väärib ka tähelepanu, et *Finnische Mythologie* on varustatud aineregistriga, ükskõik kas selle koostas autor või väljaandja.

JUHAN VAINASTE uurimuses «K. J. Petersoni stiili peajooned» (*Lisandeid K. J. Petersoni tundmaõppimiseks.* Tartu 1927, lk. 32 jj.) käsitleb autor ka luuletaja rahvaluulepäraseid stiilielemente.

GUSTAV SUITS (1883—1956) oli luuletaja ja kirjandusteadlane, kelle huvipiirkonnas seisis ka eesti ja teiste rahvaste rahvaluule. 1905.—1910. a-ni õppis ta Helsingi ülikoolis välis- ja soome kirjandust, esteetikat ja rahvaluulet. Ülikooli lõpetas 1910. a. *cand. fil.* teadusliku kraadiga. Mõnda aega töötas Suits Helsingi ülikooli raamatukogus, siis soome ja rootsi keele õpetajana Helsingi vene gümnaasiumis. 1919. a. kutsuti ta Tartu ülikooli eesti ja üldise kirjanduse õppejõu kohale, 1921. a. astus ta ametisse professori kohustetäitjana. 1924. a. valiti ta erakorraliseks, 1931. a. korraliseks professoriks, kellena töötas 1944. a-ni. Oma loenguis (eriti eesti poeetika kursuses) ja seminarides käsitles ta korduvalt ka rahvaluule küsimusi, eriti eesti rahvalaulu ja proosažanre, peatus detailselt A. Olriki eepilistel seadustel. Nende seaduste kehtimise kohta eesti muinasjuttudes kirjutati ka seminaritöid. Suitsmaa pseudonüümi varjus osales ta diskussioonis, mis puhkes Johannes Aaviku ettekande järel õpetajate kongressil (vt. lk. 84—89). 1924. a. asutas ta Akadeemilise Kirjandusühingu, olles samast ajast kuni 1944. a-ni selle esimees. Ühing pidas regulaarselt ettekandekoosolekuid ning andis välja kuusteist

köidet «Toimetisi», neljanda numbrina omasuguse tekstipublikatsiooni *Eesti kirjandusajalugu tekstides I* (Tartu 1932), koostajad G. Suits ja M. Lepik.

1922. a. ilmus Suitsult regivärsivormis ballaad «Lapse sünd», õnnestunumaid regivärsiimitatsioone meie kirjanduses üldse.

Viimased eluaastad viibis Suits Rootsis. On maetud Stokholmi Metsakalmistule.

JOHANNES AAVIK (1880—1973), keeleteadlane ja pedagoog. Keelealased õpingud toimusid tal Tartu ülikoolis (1902—1903), Nežini Ajaloo- ja Filoloogiainstituudis (1903—1905) ja Helsingi ülikoolis (1906—1910), mille lõpetas *cand. fil.* teadusliku kraadiga. Töötas õpetajana mitmes gümnaasiumis kuni 1934. aastani. 1926.—1934. aastani oli Tartu ülikooli eesti keele lektor, viimasest aastast kuni 1940. a-ni haridusministeeriumi koolide peainspektor, 1940—1941 kirjastuses toimetaja. Intensiivse kirjakeele arendamise kõrval koostas ta õpikuid ning huvi tõttu leidis aega ka regivärsi uurimiseks ja propageerimiseks. Viimasele alale kuulub tema koostatud *Valik rahvalaule* (Tartu 1919), koostatud eriti esteetilist printsiipi silmas pidades, kvantiteerivas värsis. 1970. a. ilmus New Yorgis selle kolmas trükk, mis on täiendatud Aaviku enda poolt setu variantidest kompileeritud lauludega «Ilmatütar», «Abikaasa tapja Mai», «Tooma laul», «Kalmuneid». «Ilulaul» on aga toodud A. Annisti *Lauluema Mari* (1966) järgi. Sellesse ainepiirkonda tuleb paigutada ka juba varem ilmunud *Eesti rahvusliku suurteose keel* (Tartu 1914). Sama teemat jätkab ta hiljemgi brošüüris *Kuidas suhtuda «Kalevipojale». «Kalevipoja» arvustus keelelises, värsitehnilises, stiililises ja sisulises suhtes* (Tartu 1933). Rahvalaulude valimiku kolmas trükk toob veel ühe huvitava teksti, see on Aaviku enda loodud regivärsiimitatsioon «Öö saladused», aluseks Kreutzwaldi muinasjutt «Kuu valgel vihtlejad neitsid». 1941. a. tuli sarjas *Põim* Aaviku tõlgitud seitse Faehlmanni muistendit pealkirja all *Müüdilised muistendid*, illustreerija Salome Trei, saatesõna kirjutas K. Taev, järelsõna aga Aavik ise.

Diskussiooni väljakutsunud ettekanne Aavikult õpetajate mainitud kongressil kujunes tähelepandavaks sündmuseks regivärsi käsitlemise ja uurimise ajaloos. Sellest võtsid osa veel mitmed silmapaistvad uurijad (G. Suits, J. Zeiger, W. Anderson, H. Paukson) ja andis ka arvestatavaid tulemusi.

J. Aavik suri Stokholmis 1973. a.

LAURI EINARI KETTUNEN (1885—1963), soome keeleteadlane, oli 1919—1924 Tartu ülikooli läänemeresoome keelte professor, 1929. a-st Helsingi ülikoolis. Paljudel uurimisreisidel eesti, soome, liivi, vadja, karjala, vepsa ja lapi keelealal kogus andmeid ka mütoloogia ja kommete alalt. Neist kirjutas Kettunen mõningaid iseseisvaid artikleid, millest ühe avaldas ta eesti varrude kohta (EKirj. 1920), kus keeleanalüüsi kõrval leidub rohkesti kombeloolist; 1925. a. ilmus samas ajakirjas «Tähelepanekuid vepslaste mütoloogiast» (vt. siin lk. 80—83).

Vaidlusi REGIVÄRSI MEETRIKA ümber. 1920-ndail aastail kerkis teravalt üles eesti regivärsi värsirütmi küsimus, täpsemalt arutlus selle ümber, 1) kas regivärssi tuleb lugeda skandeerides ja 2) kas algupäraselt regivärssi on esitatud värsirõhku või sõnarõhku arvestavalt ja 3) kuidas kvantiteedireeglid iseloomustavad eesti vana rahvalaulu.

Kalevala-värsi meetrikast kirjutas Kaarle Krohn ülevaates *Soome-eesti vanast rahvalaulust* (EKirj. 1923, 1924). Ta ütles: värsi moodustab neljajalgne trohheus. Seejuures «värsimõõdu vahekord välte ning rõhuga on päris isesugune». Soome ja eesti keeles seisab pearõhk sõnas alati esimesel silbil. Keele varasemal astmel polnud järgsilpides pikka vokaali ega samaväärset diftongi. Silbi kvantiteedi ja värsirõhu suhet määrav peareegel kõlab: **välja arvatud esimene värsijalg, ei esine värsijala tõusus lühikest, languses aga pikka pearõhulist silpi.** Kus loomulikus sõnajärjes selline olukord oleks

võinud tekkida, seal välditi seda inversiooniga. Languste struktuuri determineerib ainult sõnasilbi välde, tõusus tuleb arvestada nii väldet kui ka sõnarõhku. Aga võib ka mõlemad jätta arvestamata. Viimane ebaloogilisena näiv seisukoht on mõistetav laulu esituse seisukohalt: rõhuta lühikest silpi võib laulus pikendada (tĕkĕvi lauldakse tĕkēvi). Pearõhulise lühikese silbi vokaali pikenemine annaks uue sõna: tule, tule, kultaseni asemele saaks tuule, tuule, kultaseni (täh. puhu, puhu, mu kullake). Laulurea «vanad tobid tormama» annaks «vanad toobid tormama». (Vt. EKirj. 1923, lk. 397 jj.) Sama küsimust eesti regivärsi kohta käsitleb K. Krohn ERL I, seal on juttu ka skandeerimisest (vt. siin lk. 110—114).

See vaidlusi tekitanud küsimus kerkis üles juba Johannes Aaviku antoloogiaga *Valik rahvalaule* (Tartu 1919). Aavik konstateerib, et sõnarõhkude domineerimise korral ei tule värsside lugemisel esile värsirütm, mistõttu on õige arvestada värsirõhku. Regivärss on järjekindlalt trohheiline, seepärast tuleb kolmesilbilisi sõnu sisaldavaid värsse skandeerivalt lugeda (vt. ka J. Aavik jt., *Rahvalaule ja «Kalevala»*. Keskkoolidele. Tartu 1935, lk. 98). Oma seisukohti rakendas ta praktikas nii järjekindlalt, et viis oma antoloogias rahvalaulude tekstid vastavusse kvantiteedireeglitega. Nii toimis ta katseks ka *Kalevipojaga.* Seal pidas koguni vajalikuks parandada värsse nii, «et sõnarõhulised värsid [———] vahelduksid värsirõhulistega [———], sest muidu tekib ühetoonilisus; pigemini olgu värsirõhulised ülekaalus. Selles vaheldavuses ongi üks rahvalaulu värsivormi iludest.» (Kreutzwald-Aavik, *Parandatud Kalevipoeg I.* Tartu 1916, lk. 6 jj.) Skandeerimist nõudis Aavik ka retsiteerimisel, s. o. värsi lihtsal lugemisel. 1924. a. esines ta eesti keele õpetajate kongressil selleteemalise ettekandega, mille järel võeti vastu koolipraktikas skandeerimist soovitav resolutsioon (*Kasvatus* 1924, lk. 259 jj.). G. Suits astus Aaviku seisukohtadele teravalt vastu (vt. lk. 84 jj.). Ta pidas skandeeriv-retsiteerivat värsilugemist ebanormaalseks ning kritiseeris ka kvantiteedireegleid. Aaviku sellekohase avaliku nõudmise peale (vt. lk. 94 jj.) täpsustas Suits: laulmisel skandeeritakse, retsiteerimisel mitte (vt. siin lk. 93).

W. Andersoni arvates ei arvesta Suits meetrikas absoluutsete ja statistiliste reeglite olemasolu (W. Anderson, *Studien zur Wortsilbenstatistik der älteren estnischen Volkslieder.* ACUT, B XXXIV 1, 1935, lk. 11 jj.). Eesti ja soome värsitehnikas on peaaegu kõik reeglid statistilised, kehtib ainult paar absoluutset: 1) neljas värsijalg pole iialgi kolmesilbiline; 2) neljanda värsijala langust ei täida ühesilbiline sõna.

Muusikamees ja rahvamuusika uurija Juhan Zeiger sekkus omakorda poleemikasse (J. Zeiger, *Meie muistsest prosoodiast.* Lng. 1926). Ta nimetas skandeerimist mõttetuks. Laulikud olevat esinenud sõnarõhke arvestavalt. Skandeerimine olevat ebamusikaalsuse näitaja: ««Skandeerida» daktülotrohheilist põhivärssi trohheilise viisil pole mingi kunst: mida tõmbim ollakse muusikaliselt, seda kindlamini õnnestub säärane skansioon.»

«Puhttrohheiline põhivärss on küll domineeriv hilisemasse ajajärku dateeritavais rahvalauludes, mitte aga vanemais, kus arvuliselt sageli ülekaalus on daktülotrohheilised read.» Ta leidis kolm daktülotrohheilist rühma: 1) 323; 2) 233; 3) 332.

Kus üleskirjutaja näitab skandeerimist, seal olevat tegemist ebatäpse üleskirjutamisega. Lisaks kritiseerib ta üleskirjutajate instrueerimist, aga ka nende muusikalist ettevalmistust, õieti küll suunitlust kunstmuusika poole.

W. Anderson pareeris Zeigeri väidet sellega, et arvustaja ei olevat ise ei laulikuid ega fonogramme kuulanud. Varsti ilmus J. Zeigerilt raamat *Eesti rahvaviisid* (Tallinn 1934), kus ta ütleb: pealesunnitud daktülotrohheilise rütmi asendamine trohheilisega hävitab vahelduvuse ja mitmekesisuse (vt. lk. 45). Skandeerimist pidas ta degeneratsiooninähtuseks.

Vaidluse ägedus kutsus välja reaktsiooni. G. Suitsu õhutusel asus H. Paukson koos muusikamees Kochiga kohapeal laulikute esitust kuulates küsimust selgitama. Kokkuvõtlik artikkel «Eesti rahvalaulu ettekanderütmist» trükiti «Loomingus» 1930. Autori oletuse kohaselt võiks mitteskansioon olla vanem. «Vanaaja metsaelanikud vaevalt laulsid oma laule elava taktilöömise saatel suuremas peo- või tööseltskonnas.» Skandeerimiseni on oletatavasti jõutud hilisema arengu tulemusena, soodustajaks «töörütm, teatav kunsti-, tundetraditsioon; võib-olla mõjud teiste rahvaste kirikulaulust» (lk. 448). Autor kahtleb veelgi, kas on võimalik ja vajalik anda eesõigus kas skandeerivale või mitteskandeerivale esitusele. Ta on kohapeal töödelnud Kolga-Jaani, Tarvastu ja Paistu kihelkonna laule, arvestanud teiste kogujate andmeid üle terve maa. Nagu Zeiger, jätab ta analüüsis kõrvale välte, lähtub vaid dünaamilisest rõhust. Ta püüab Zeigeri skandeerimist absoluutselt eitavaid vaateid korrigeerida ning täiendada. «Skansiooni nimelt tuleb ära märkida kui täiesti tuntud ettekandežanri eesti laulude suuremal osal; seda kõrvuti ja vahel jälgimatuseni segatult mitteskansiooniga» (lk. 435). Kolga-Jaanis leidis Paukson kuus skandeerijat ja kolm mitteskandeerijat ning üksteistkümmend segatüüpi. Skandeerijate hulgas oli kaks suurlaulikut. On veelgi tähelepandav: skandeerijad olid puhtad lauljad, mitteskandeerijad üldiselt detoneerisid. Žanri arvestades märkas autor, et segatüübi üheteistkümnest esindajast jättis kuus skandeerimata kaasitused, aga üldse ei ilmnenud juhtumeid, kus kaasitusi oleks skandeeritud. Kolme kihelkonna kolmekümne seitsmest laulikust skandeerisid kõik talgulaule, need olid meloodiliselt kindlad, kaasitused aga väga variaablid. Talgulauludes sundis koor üksiklauljat rütmikorrale, puhkelaulude esituses pole seda, mis sunniks ümber laulma mittetrohheilisi ridu, puudub vahetu seos kooriga. Tarvastust leidis autor kaks mitteskandeerijat meest, kes sõnade dünaamilised rõhud hästi esile tõid. Palju skandeeriti Holstres, seal on aga skandeerimine hiline. Kagu-Eestis on skansioon vähene. Setus seda polegi. Haljalas on skansioon pigem harv kui üldine. Loode-Eesti kohta arvas C. Kreek skandeerimise sõltuvat lauljast. Skandeerija on elava natuuriga, laulab hoogsalt, sõnu markeerides, mitteskandeerijad on vaiksemad. H. Paukson lükkab Kreegi selle seisukoha tagasi, rõhutades, et siin mõjutavad otsustamist aprioorsed vaatekohad.

Konstateeritakse skandeerimata esitust kõrvu skandeerimisega. Suhted on komplitseeritud, sõltuvad maakohast, isikust, laululiigist ja küllap veel muustki. Vahel koguni samas laulus üht värssi skandeeritakse, teist mitte.

Artikli peateene seisneb praktilise järelekuulamise alusel tehtud järeldustes. Need on: laulu esituses seisab kõrvu skandeeriv mitteskandeerivaga. Autor peab vanemaks mitteskandeerivat.

Viimane seisukoht tundub tõele kõige ligemal, kuid küsimust ei saa veelgi lõplikult lahendatuks pidada.

W. Anderson oma põhjalikus statistilises uurimuses *Studien zur Wortsilbenstatistik der älteren estnischen Volkslieder* püüab selgitada, «kuidas need kaheksa kuni kümme silpi, millest vana eesti (ja soome) rahvalauluvärss koosneb, üksiku sõnana värsis paiknevad».

Et selles valitsevad ranged seaduspärasused, on soome uurijate poolt eesti ja soome vana rahvalaulu värsitehnika kohta ammu kindlaks tehtud.

Siin kehtivad kolm reeglit.

1. Ükski värss ei tohi lõppeda ühesilbilise sõnaga (tuleb ette siis, kui see täidab tervet värsijalga, on meetriliselt ülipikk ja esineb kahe silbi funktsioonis, vormel 2231 on lubamatu). Väga range erandita reegel.

2. Neljasilbiline sõna ei tohi täita värsijalgu 2+3 (vähem range reegel). Selle reegli tõttu on vormel 242 haruldane.

3. Kui esimene värsijalg on kolme- või neljasilbiline, siis ei või need kolm või neli silpi kuuluda ühte sõnasse. Teiste sõnadega — üheksasilbiline värss ei tohi alata kolme- või enamasilbilisega. Selles reeglis on siiski erandeid. Tüüp 333 on haruldane kolmanda reegli tõttu.

Pauksoni järgi võib kolmesilbiline sõna alustada küll värssi, kuid siis on tegu kaheksasilbilise värsiga, kusjuures esimene värsijalg + pool teist värsijalga täidetakse selle sõnaga (Süda/mes on/ süte/vakka).

Kas ei leidu teisigi uurijate poolt siiamaani märkamata seadusi ja reegleid eesti ja soome rahvalaulude sõnasilpide arvu kohta?

Anderson taotles kindlaks teha värsitüüpide sagedust sõnasilpide seisukohalt. Nii leidis ta tüüpi 224 *Vanas kandles* 20,1%. Anderson püüdis ühtlasi selgitada skandeerimist.

Normaalne regivärss on neljajalgne trohheus (seejuures võib esimene värsijalg olla kolme- või neljasilbiline, s. o. daktül või esimene peoon). Kus dünaamiline ja värsirõhk kokku langevad, seal pole trohheuses kahtlust. Ühes kolmandikus värssidest eksisteerib aga lahkkõla. Soomlaste järgi lauldes skandeeritakse, sõnarõhk allub värsirõhule. Retsiteerides (näit. maagilistes lauludes) püsib sõnarõhk. Et skansioon on normaalne, järgneb sellest, et pikk pearõhuline silp asetseb värsijala tõusus, lühike languses. Ainult esimene värsijalg täidetakse soovimisi. Ühesilbilised sõnad iseseisva rõhuta ei allu kvantiteedireeglitele. Ühesilbilised sõnad (näit. mu, ma, ta, te jne.) võivad olla nii värsijala tõusus kui ka languses ega põhjusta vigu (vt. A. V. Kõrv, *Värsimõõt Veske «Eesti rahvalauludes»*. ACUT, B XIII$_3$, lk. 9). Vigadeks ei tule lugeda samuti kordussõnu (Tule, tule, tuulekene), ka samu sõnu poolvärsiparallelismis (Ajas kaare, ajas kaksi). (A. V. Kõrv, seals., lk. 9—11.)

W. Andersoni uurimuse aluseks on *Vana kannel I* ja *II* ning võrdluseks *Kalevipoeg*. Millised järeldused teeb Anderson nende andmete alusel?

Värsi teise poole silbid on omavahel tihedamalt seotud. Neljasilbiline sõna on ülekaalukalt asendis 3.+4. värsijalg. Vormel 224 on sagedasem kui 2222.

Neljasilbiline esimene värsijalg ei moodustu neljasilbilisest sõnast. Rohkem erandeid on reeglil, mille järgi kolmesilbiline esimene värsijalg ei moodustu ühest (kolmesilbilisest) sõnast (Sukake/ jaka/tud ja/lassa; Pidage/ piitsu/ke pe/ossa). Viiesilbiline sõna on enamasti värsi lõpul.

Kolga-Jaani laulude struktuuri põhjal arvas Anderson võivat järeldada, et need peegeldavad skansiooni, mida ta pidas algupärasemaks, hoolimata sellest, kas laulikud praegu skandeerivad või mitte. Üldse oletas Anderson, et Eestis praegune skansioonita ettekanne pole jäänus vanast ajast, vaid *novum*, on sekundaarne.

Kui värsitüüp lõpeb sõnadega 23 (323, 1223, 2123 jne.), peab soome skansiooni teooria järgi niihästi eelviimane kui ka viimane sõna algama meetriliselt lühikese silbiga.

Soome skansiooniteooria järgi võib ainuüksi 1. värsijalg olla kolme- või neljasilbiline, muud jalad kahesilbilised. Tuleb siiski ette ka teises või kolmandas värsijalas kolm silpi (Ämma/ seep oli/ otsa saanud; Lutik/ laia/ ei ole/ lahke). Allegrorütmi korral võib niisamuti ka teises või kolmandas värsijalas olla kolm silpi (Mis tuli/ karates/ kalda'/asse; Olete,/ olete,/ neitsi/kesed). Poolvärsiparallelismi korral, kus mõlemad pooled on sama struktuuriga (Tere mul, äia// tere mul, ämma), on nii esimeses kui kolman-

das värsijalas kolm silpi. Teise ja kolmanda värsijala languses võib olla lühikesi enkliitilisi sõnu (Käli,/ käli,/ kas ma ei/ käskind).

429-st meetriliselt võimalikust värsitüübist esineb tegelikult 153, lisaks 139 ekvivalenti meetriliselt ülipikkade silpidega. Aga ainult viieteistkümne esinemise sagedus on üle 1%.

«Värsi teises pooles on silbid omavahel tihedamalt seotud kui esimeses. Esimene värsipool lauldakse enam *staccato*, teine enam *legato*.» Selgub statistiline tõsiasi: pikemad sõnad paiknevad rohkem värsi lõpu poole. See on sama nähtus, millele indoeuroopa keelte uurijad on andnud nime «das Gesetz der wachsenden Glieder» ja soomlased «viskurilaki» (tuulamismasina, tsentrifugaaljõu seadus). Käsitleb seda M. Sadeniemi (vt. Kalevalanmitta. — *Perinteen parissa.* Helsinki 1957, lk. 44 jj.). Eesti keeles on seda hakatud nimetama raskenemisseaduseks, sest raskem, pikem tüvisõna paikneb värsi lõpu poole.

A. Aavik kirjutas sõnasilbistatistilise uurimuse *Kalevala* kohta (ACUT, B XLVI_2). Ta kopeerib Andersoni meetodit ja kontrollib tema tulemusi. Oluliselt uusi tähelepanekuid tal ei ole. Kaheksateistkümne kõige sagedamini esineva värsitüübi esituses on võrdluseks toodud ka andmed G. Suitsu ning V. Ridala rahvalauluimitatsioonidest (G. Laugaste järgi). *Kalevalas* on kakskümmend kuus seesugust värsitüüpi, mida pole *Vanas kandles* või M. Veske *Eesti rahvalauludes* (A. V. Kõrvi alusel). Raskenemise seaduse olemasolu kinnitatakse lk. 64.

A. V. Kõrv analüüsis M. Veske rahvalaulude kogu värsimõõtu uurimuses *Värsimõõt Veske «Eesti rahvalauludes»* (ACUT, B XIII_3. 1928) ja sai järgmised tulemused. Mõlemais osades on kokku kvantiteedireeglitele vastavaid värsse 76,8%, mittevastavaid (vigaseid) 23,2%.

Halvast üleskirjutamisest tingitud lühikesi värsse, milles mõni silp märkimata, on 0,7% (Sul on hiired ikkessa, p. o. ikke'essa).

Ortodoksaalteooria peab veaks juhtumeid, kus teises või kolmandas värsijalas on rohkem kui kaks silpi (Süda/mes oli/ süte/vakka; Nurgad/ nutid,/ et oli/ noori). Täiesti õigustatult ei pea Kõrv seesuguse vahelduse kasutamist enkliitiliste sõnade o l i, o l e n, a g a jne. abil veaks. Pealegi kolmandas värsijalas tingib vahel sellist struktuuri poolvärsiparallelism.

Ka värsijala languses võib olla lauserõhuta ühesilbiline sõna, ilma et seda tarvitseks veaks lugeda (Riia/ poolt on/ risti/line; Küllap mul/ lood et/ kui ma/ laulan; Keel mul/ kipub/ meel mul/ mõlgub). Lühikest silpi teise värsijala tõusus lubatakse korduste puhul, kas teises või poolvärsiparallelismi puhul ka kolmandas värsijalas (Tule,/ tule,/ tuule/kene; Tere,/ tuba,/ tere,/ turba). Endastmõistetavalt võiksid seal olla m a, s a, m u, j a jts.

Ortodoksaalteooria järgi arvatakse vigaseks needki värsid, kus ühe sõna neli või kolm silpi moodustavad esimese värsijala. Siin leidub mõndagi vaieldavat. Õigeks loeb Kõrv värsi Taganege, taganege, talad! Aga miks mitte ka Paneksin härrad härgadeksi või Oleksid kuke kombeline? Vähemalt peaks seegi lubatav olema: Taganege, t a g a n e g e, talad!

Õigusega asub Kõrv seisukohal, et kolmandavälteline ühesilbiline sõna võib täita terve värsijala (eriti veel, kui on tegemist ühesilbiliseks lühenenud sõnaga): N õ oksed ja nõmmemarjad; Ei ma lähe k u ulegi.

Viga tekib siis, kui üks pikk silp jaguneb kahte värsijalga: Kui lä/äd õu/e tu/asta. Aga kui laulik esitaks: Kui/ lääd õu/e tu/asta, tekiks mitu viga (languses on pikk pearõhuline silp jt.). Kui värsis J o n ä i k s e n ä p i s t a j a esimene sõna moodustab terve

P. Areni illustratsioon A. Raudkatsi raamatule «Eesti rahvatantsud» (1926).

värsijala, pole mingit viga. A. V. Kõrvi töö lõpul leidub veel mitmesugust huvitavat statistikat.

Kuigi skandeerimist eesti regivärsside esituses on mitme uurija poolt konstateeritud, asub H. Tampere selles täiesti eitaval seisukohal (*Eesti rahvalaule viisidega I.* Tallinn 1956, lk. 9 jj.).[1] Ta konstateerib, et värsimõõt baseerub põhiliselt kvantiteedisuhetel ja domineerib trohheiline rütm, aga dünaamiline rõhk aitab kaasa silpide rütmilisele profileerimisele ja värsijalgade moodustamisele. Järelikult siis on värsirütmi moodustamisel aluseks ikkagi dünaamiline rõhk. «Üsna sagedasti ei lange aga värsis kokku sõnade dünaamilised ja kvantitatiivsed rõhud, ja nõnda tekivad teataval määral dissonantsed (!), segajalgadest koosnevad värsid (vt. Istemed/ igatse/maie).» Erinevate rütmidega välditakse monotoonsust, seepärast on seesugune eriti ühe- ja kolmesilbiliste sõnade kasutamine kunstikavatsuslik. Selle väitega nõustuvad kõik teoreetikud. Kuidas ta aga suhtub lühikese pearõhulise silbi paigutamisse värsijala tõusu kaugemal esimest värsijalga, mis on paljudele uurijatele olnud peaküsimuseks, selle jätab Tampere selgitamata.

Läksin/ metsa/ kõndimaie ei tekita küsimusi, aga Vanad tobid tormamaie; Mina vennalta küsima või Tampere enda tsiteeritud Valge laudade vahele?

Ja lõpuks — kuidas on saavutatud nn. dissonantsete värsside ja trohheilise värsimõõdu kokkukõla, ei selgu samuti Tampere teooriast.

Kogu küsimus on siiski veel täiesti ühemõtteliselt selgitamata, ja kui probleem seisab see rahvamuusika ja meetrika uurijate ees ning nõuab kõiki komponente arvestavat ühemõttelist lahendust. Eeltöid on tehtud juba küllaltki palju.

ARMAS OTTO VÄISÄNEN (1890—1969), soome folklorist ja muusikateadlane, 1956—1959 Helsingi ülikooli professor. Avaldas soome-ugri rahvaste rahvamuusikat. 1912—1914 käis Eestis rahvaluulet fonografeerimas, eriti Setus. Setu lugemikus *Kodotulõ' II* (1924) kirjutas setu laulude kogumisest, kogujaist ja laulikuist. Pikemalt iseloomustatakse laulikuid Miko Ode (Jevdokia Kanniste), Martina Irö (Irina Luik), Hilana Taarka, Anne Vabarna. Uurimuses «Die Melodien der Helkalieder von Ritvala und des «Tuljak»» (*Liber saecularis II*) ühendab helkalaulude viisi «Tuljaku» omaga ja leiab mõlemad põlvnevat saksa lauluviisist, mida ka Joseph Haydn on nn. Paukenschlag-sümfoonia teemana kasutanud. Laenata võisid eestlased ja soomlased paralleelselt. Väisänen tõlkis ka eesti rahvalaule soome keelde (*Heimokannel I. Viron kansan runoja.* Helsinki 1924). Setu laulikutest, setude uskumustest ja kommetest kirjutas ta KSVK 3 (1923) ja 4 (1924).

JOHANNA (ANNA) RAUDKATS (1886—1965) oli eesti nõukogude pedagoog ja rahvatantsu pioneere, 1957. a-st Eesti NSV teeneline kunstitegelane. Temalt on eesti esimesed tantsukirjeldused. 1926. a. ilmus Tartus tantsukirjelduste kogu *Eesti rahvatantsud.* Eessõnas ütleb autor seal leiduvat enamjaolt need kirjeldused, mis on kogutud reisil, mis autor tegi O. Kalda õhutusel 1913. a. Setumaal ja Kolga rannas. Viisid noteeris A. O. Väisänen, viimane koos P. Parikasega on ka fotode autor. Sissejuhatuses kõneldakse veel tantsude kogumisest ja nende iseloomust: «Rahvatantsude etnograafiline tähtsus seisab kõigepealt selles, et neis avaldub rahva iseloom sageli väga selgel ja omapärasel kujul [— — —]. Nii näiteks ei ole see minu arvates juhuslik nähtus, et meie

[1] Ühes varasemas käsitluses jõuab H. Tampere, arvestades mõnede soome uurijate eeskujul kolme värsirütmi tingivat komponenti (dünaamilist rõhku, kvantiteeti ja helikõrgust) järeldusele, et liikumisrütmi tõttu on võinud lauluesituses tekkida ka skansioon trohheilisel või muul alusel. Aga siiski: «Ehtis laulmine on taotlenud muidu alati esitatava loomulikkust, ja seda tuleb püüda ka nüüd laulude retsiteerimisel ja lugemisel.» (S. Kutti jt., *Valimik eesti rahvalaule.* Tartu 1935, lk. 115 jj.)

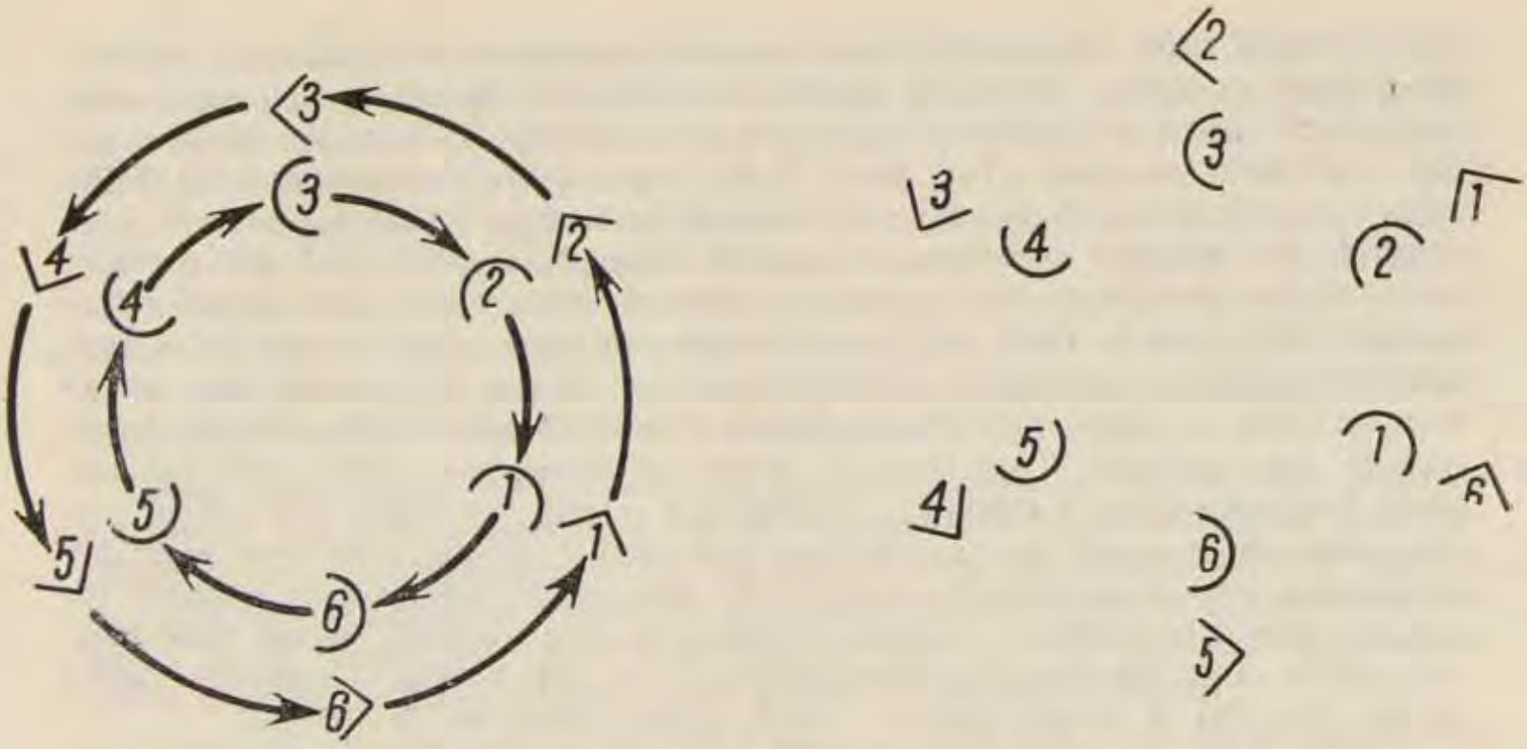

«Paarilise vahetuse skeemid» (A. Raudkatsi teosest «Eesti rahvatantsud»).

rahvatantsudes esineb sagedamini elav, lõbus polka kui aeglane valss» (lk. 9 ja 10). Kuna raamatul on praktiline otstarve, antakse seal ka tantsude õpetamise metoodikat ja terminoloogiat. Kolga ranna tantse on 14, setu omi 3, mujalt 3.

AUGUST ANNIST (1899—1972) lõpetas 1924. a. Tartu ülikooli filosoofiateaduskonna, täiendas end ülikooli stipendiaadina välismaal. 1929—1936 luges õppeülesandel eesti kirjandust ja esteetikat, oli 1936—1937 eradotsent, 1938—1945 dotsent.

Folkloristlikest lühiuurimustest mainitagu «Kreutzwaldi saksakeelsed ballaadid» (EKirj. 1926). Nende ballaadide aluseks on oluliselt ehtsad rahvapärimused, sealhulgas lood mõisapreilidest. Neist ballaadidest tutvustatakse esmakordselt üht, «Kalew's Sohn» K. Leetbergi brošüüris *Kui pikalt on «Kalevipoeg» rahva luuletus* (1911). Ballaadiainetes leidub ka saksa või baltisaksa mõjusid. Ballaadid on: 1. «Beverini piiramine», 2. «Kuradikoopa tekkimine», 3. «Lugu laulikust ja Rakvere ilusast krahvitütrest», 4. «Porkuni preili». 5. «Kalevipoeg». Neist 1. ja 4. ilmusid E. Niidu tõlkes (Vt. Fr. Kreutzwald, *Laulud*. Tallinn 1953, lk. 334—337). «Kalevipoeg», vt. *Muistendid Kalevipojast*, Tallinn 1959, lk. 69—70.

A. Annist promoveeris rahvaluuledoktoriks 1935. a. väitekirjaga F. R. Kreutzwaldi «Kalevipoeg» I. ACUT, XXXII 1, *Kalevipoeg eesti rahvaluules* (1934). See allikakriitiline uurimus sai ettevalmistuseks ulatuslikumale *Kalevipoja* analüüsile. Järgnevad osad kuuluvadki kirjandusteadusse.

1937. a. avaldas Annist põhjaliku selgituse eesti regivärsside teadusliku antoloogia kohta. Antoloogiat koostasid A. Annist ja E. Laugaste (EKirj. 1937). Eeltööd katkesid majanduslikel põhjustel, seda jätkati nõukogude ajal Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudis, trükkimine lõpetati 1974. Annist rõhutab selles kirjutuses tänini rahuldamata hädavajadust: kõik regivärsivariandikoopiad peaksid seisma tüübiti koos.

KAARLE KROHN (1863—1933) (vt. E. Laugaste, ERTA, lk. 406 jj.), geograafilis-ajaloolise uurimismeetodi väljaarendaja, oli tihedais sidemeis eesti rahvaluulega.

Tema õpilasteks või kaastöölisteks olid mitmed nimekad eesti folkloristid (J. Hurt, M. J. Eisen, O. Kallas, O. Loorits ja mõned nooremadki). Soome meetodi tugev mõju kestis 1940. aastani. K. Krohni 60. sünnipäeva puhul kirjutas W. Anderson lühikese, aga asja sisu hästi vahendava artikli «Prof. Kaarle Krohn ja tema uurimismeetod» (EKirj. 1923), tutvustades seal õigupoolest selle meetodi saamislugu ja kolme postulaati. Suurema ülevaate Krohnist oli kirjutanud tema 50. sünnipäeva puhul M. J. Eisen (EKirj. 1913). Ajakiri *Eesti Kirjandus* avaldas ka tema uurimuse *Soome-eesti vanast rahvalaulust* (EKirj. 1923 ja 1924), mis ilmus ka separaattrükina. Sisult on see FFC-s avaldatud mitmeköitelise uurimusteseeria *Kalevalastudien*... I osa. Meetodiõpikutena kasutati Tartu ülikoolis ka Krohni *Kalevalankysymyksiä I* ja *II* (Helsinki 1918) ning *Die folkloristische Arbeitsmethode* (Oslo 1926). K. Krohn oli lüroeepiliste rahvalaulude publikatsiooni *Eesti rahvalaulud I* (1926) ja *II* (1932) üks peamisi toimetajaid, kes määras tekstide redigeerimise alused. Tervikvariantidest ekstraheeriti liitosad, mida peeti geograafilis-ajaloolise meetodi seisukohalt väärendusteks (see on üks selle meetodi puudusi), teisalt anti tekstid toortrükis. K. Krohnile kuuluvad ka selle väljaande mõned sissejuhatavad artiklid «Eesti rahvalaulude värsimõõdust» (vt. lk. 110—114) ja «Uurimisviisi näide» (vt. lk. 115—123). K. Krohni kohta vt. veel E. Pässi kirjutist siin lk. 159—161.

EESTI RAHVALUULE ARHIIV. 1927. aastal intensiivistus rahvaluule uurimine veelgi Eesti Rahvaluule Arhiivi asutamisega Eesti Rahva Muuseumi juurde. Rahvaluulet oli kogutud palju, aga töö vili oli laiali, kuigi Hurt oli andnud juba eelmisel sajandil parooli: kogugem vanavara ühte aita! Vajadus iseseisva, kogu materjali koondava arhiivi järele oli kindlalt olemas juba selle tõttu, et rahvaluule iseseisva õppeainena Tartu ülikoolis oli olemas ja oli kujunenud või kujunemisel uus põlvkond folkloriste. Pealegi vajasid kogutud tekste naaberteadlased ning mõnevõrra ka keele- ja kirjandusteadlased või koguni kaugemate alade esindajad. Jätkati ka tekstide publitseerimist, sest 1926. a. ilmus kõide lüroeepilisi laule, mille ettevalmistamine oli kestnud juba mõnda aastat. Nii oli tekkinud vajadus ja olid materjalid arhiivi asutamiseks ning idee, mis O. Looritsal tekkis 1924. aastal Soomes viibides, otsis teostamise võimalusi. Olid olemas ka mõned eeskujud Norra ja Taani arhiivide näol. Algul pöörduti Tartu ülikooli poole, aga ülikoolil polnud seesuguse asutuse loomiseks võimalusi, need leidis aga Eesti Rahva Muuseum, mis oligi asutatud dr. Jakob Hurda mälestuseks, ja Hurda pärand moodustas olulisema jao eesti rahvaluulekogudest. Ettepanek võeti heatahtlikult vastu ka haridusministeeriumi poolt, kes sõlmis Hurda pojaga kokkuleppe isa rahvaluulekogude (H) loovutamiseks Eesti Rahva Muuseumile. Eesti Rahva Muuseumile anti üle ka dr. O. Kalda organiseerimisel tekkinud viisikogud (EÜS), mis olid samuti olnud Helsingis sõjapaos. Iseendastmõistetavalt anti asutatavale arhiivile üle ka prof. W. Andersoni poolt algatatud ja pidevalt täienev lastelaulude kogu (A). M. J. Eiseni suur rahvaluulekogu (E) oli antud Tartu ülikoolile, kes ka selle arhiivi deponeeris. Eiseni kogu täienes veel pidevalt. Eisen juhtis ka haridusministeeriumilt saadava toetusega järelkorjandust üliõpilaste abil (E, Stip. K). Seegi aines anti nüüd arhiivi korraldusse. Oma kogud loovutasid arhiivile veel Õpetatud Eesti Selts (Gelehrte Estnische Gesellschaft — OES), Eestimaa Kirjanduse Selts (Estländische Literärische Gesellschaft — EKÜ). Hiljem liitus teisigi kogutud materjale, suurim neist S. Sommeri setu rahvaluulekogu (S) ja arhiiv ise algatas omapoolset süstemaatilist kogumist omade töötajate, üliõpilaste ja kohapealsete korrespondentide abiga. Eriti peeti silmas seni mitte kogutud liike või senises töös avastatud lünki (ERA). 1927. a. komandeeriti dr. O. Loorits Helsingisse dr. J. Hurda ja dr. O. Kalda kogusid tagasi tooma. Hella Murrik-Vuolijoki laskis kopeerida oma 1910. a. valminud Hurda laulutüüpide registri ja annetas Eesti Rahvaluule Arhiivile.

24. septembrit 1927 loetakse arhiivi asutamise päevaks. Siis peeti kolleegiumi esimene koosolek, millest võtsid osa haridusministeeriumi teaduse ja kunsti osakonna juhataja G. Ney, Tartu ülikooli rektor prof. H. Koppel, rahvaluuleprofessor W. Anderson, Eesti Rahva Muuseumi esindajana prof. M. J. Eisen, ka F. Linnus ja dr. J. Hurda poeg Max. Kokkukutsujaks oli haridusministeerium lepingu alusel, mis tehtud haridusministeeriumi ja Eesti Rahva Muuseumi vahel. Kolleegiumi esimeheks valiti prof. W. Anderson, kes tegutses selles ametis kuni Eestist lahkumiseni 1939. a. Kolleegium töötas oma kodukorra alusel. Kogude tegelikuks korraldajaks valiti dr. O. Loorits, kes töötas sel kohal 1940. aastani, s. o. arhiivi muutmiseni Riikliku Kirjandusmuuseumi folkloristlikuks osakonnaks. Osakonna juhatajaks valiti taas O. Loorits.

Kohe asuti kogude korraldamisele ja peamiste ülesannete lahendamisele: koostada üldregister, kopeerida ja korraldada tekstid. Süstemaatilise kogumise huvides loodi korrespondentide võrk, eeskujuks Hurda, aga ka Soome Sanakirjasäätiö kohalike kaastööliste võrk. Korraldamisel on palju kaasa aidanud üliõpilased, peamiselt akadeemiliste ülesannete korras (praktika- ja seminaritööd), palju tegid ka tööta haritlased, keda suunati arhiivi tööle nn. hädaabitöölistena, nende hulgas ka mitmeid üliõpilasi.

Arhiiv lõi sidemed paljude seltsidega kodu- ja välismaal, kelle kaudu saadi vajalikke materjale ja tutvustati ühtlasi oma saavutusi.

Arhiiv organiseeris 16 väljaannet, nii *Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad I, III, Endis-Eesti elu-olu I, II* (O. Loorits), *Tööjuhiseid rahvaluulekogujaile* (R. Viidalepp).

Provisoorset uurimisprobleemistikku tutvustas O. Loorits artiklis «Vanavara kultuuriloo teenistusse». *Vanavara vallast*, lk. 35—58. Ta leidis õigesti, et folkloor folkloori pärast põhimõte on kitsas. Rahvaluule peab teenima paljusid naaberdistsipliine. Rahvaluule pakub ainet inimese tundmaõppimiseks ja võimaldab paremini jälgida tema kultuuri arengut. Rahvaluule aitab selgitada kultuurirajoone, peegeldab ajaloolisi sündmusi ja olukordi, suhteid lätlaste, venelaste, soomlaste, rootslaste, sakslaste ja muudegi rahvastega. Aga saksa füüsiline ja vaimne orjastamine on andnud degeneratsioonisajandid. Eriti oluliseks pidas ta viikingite ja gootide jälgede ajamist.

Päevaülesandeid jälgis Loorits põhjalikus artiklis «Eesti rahvaluuleteaduse tänapäev». *Vanavara vallast*, lk. 7—34 (siin vt. lk. 135—142). Siin antakse ulatuslik töökava arhiivi materjalide läbitöötamiseks kõigi vajaduste rahuldamiseks. Ei saa kirjutada ühtki usaldusväärset ulatuslikku uurimust, kui pole ülevaadet materjalist ega ole teada, mis on, mis puudub ja kuidas kõike kätte saada ning lünki järelkorjandusega täita. Järgneb deviis, mida Loorits järjekindlalt püüdis realiseerida — materjal korda! Eeskujuks seadis ta Jakob Hurda, kes oma suurust ei saavutanud uduste teoretiseeringutega, vaid selge ja mõistusliku organiseerimise ning süsteemimeelega. Ta nõuab ülevaatlikku laulude antoloogiat ning rahvalaulude analüüsimist esteetilistelt lähtealustelt. On vaja sügavamat analüüsi ja avaramat sünteesi. Süstemaatilise väljaandmise vajadus laulude ja muistendite alal on põhjendatud, muu materjaliga ärgu liialdatagu. Ise andis ta välja temaatilisi valikkogusid. Ta esitab uskumuste ja kommete trükkitoimetamiseks kolm kategoorilist nõuet, mis on kohandatud teistelegi liikidele: 1) läbi peab olema töötatud kogu materjal; 2) süstematiseerimispõhimõtted olgu selged, rakendatagu ka kartograafiat; 3) tekstid antagu rahvapärases redaktsioonis. Kogujaid tuleb korralikult instrueerida, ärgu lähtutagu kvantiteedinõudeist. Suurt tähelepanu tuleb pöörata ka naaberrahvaste rahvaluule kogumisele

ja korraldamisele.[1] Edasi rõhutas autor spetsialiseerumise vajadust teaduse kõigis faasides, ühistunde ja vastastikuse abivalmiduse vajadust. Ka arhiivitöö nõuab erialatundjat. Likvideerida tuleb pseudofolkloor ja pseudofolkloristika.

Edasiviivaks teguriks on eesti ainestiku põhjalik tundmaõppimine, mis võimaldab võrdlemist teiste rahvaste materjaliga ning põhjalikumat analüüsi. Materjal ise juhtigu järeldustele. Ärgu piirdutagu ainult geograafilis-ajaloolise meetodi üldkasutatavaks saanud uurimisvõtetega, arvestatagu ka kultuurilugu, psühholoogiat, esteetikat, sotsioloogiat jm. Kuigi geograafilis-ajalooline meetod ei eitanud mainitud distsipliinide arvestamist, ei kasutatud oluliselt ka nende tulemusi, aga see meetod ei keela ka nende kasutamist ega astu selle vastu.

Olulise ja ratsionaalse ettepaneku teeb Loorits sellega, et paneb ette loobuda tekstide avaldamisel liigsest pedantsusest, kõrvaldada kirjutamise oskamatusest tingitud vead, loobuda vanast kirjaviisist, hõlbustades seega arusaamist, aga jätta siiski palatalisatsioonimärgid, larüngaalklusiil, ülipika vokaali kõrgenemine või madaldumine, vene л ja ы Setus. Iialgi ei tohi muuta lausestust ega murdekeelt, hoolimata mis tahes järjekindlusetusest. «Algtekst on ikkagi uurimust elustav ja hingestav pühadus.»

Lõpuks veel ettepanek lihtsustada ruuminõudvat viitetehnikat ja tsiteerimist, eriti lühikeste notiitside ja lühiliikide puhul, pikemaid muidugi täpselt viidata. Viited koos käsikirjade eksemplaridega võiks säilitada ERA-s. Areaalide märkimist ei tohi aga trükkimata jätta. Omad seisukohad väljendas ta ka publitseerimise kohta. (O. Loorits, Meie rahvaluule trükkitoimetamise teelahkmel. *Vanavara vallast*, lk. 220—222).

PAULOPRIIT VOOLAINE kirjutas Koiva maarahvast, nende kommetest ja lühidalt rahvalauludest (*Album M. J. Eiseni 70. sünnipäevaks*).

Omapärane on lugu Setu lauluema Anne Vabarnaga, kelle värssromaani «Ale» Voolaine tutvustab (EKirj. 1928). 1929. a. lõpuks olevat laulik valmis saanud «Peko»-laulu II osaga (EKirj. 1930). Nii on meil siis tegemist rahvalaulikuga, kelle individuaalloominguna on valminud paar suurematki teost.

EDUARD LAUGASTE (1909) lõpetas Tartu ülikooli filosoofiateaduskonna 1935. a. eesti kirjanduse ja eesti ning võrdleva rahvaluule alal, viimasel alal anti 1937. a. magistrikraad. Töötas gümnaasiumiõpetajana. Uuris eesti loodushääletähendeid, eesti kirjanduse välissuhteid ning satiirikūsimusi. Loodushääletähendite alalt ilmus uurimus «Välismõjudest eesti pääsukeselauludes» (EKirj. 1931, siin vt. lk. 124—128), edasi veel ööbiku- ja peoleolauludest (*Vanavara vallast* ja *Kaleviste mailt*). Kõige selle rahvaluuleliigi tüüpide normaalkujud koos materjalikataloogiga ilmusid Helsingis 1931. a. sarjas *Folklore Fellows Communications* nr. 97 pealkirjaga *Die estnischen Vogelstimmendeutungen.* 1937. a. avaldati «Nõia ja nõiduse nimetusi eesti murdeis» (*Eesti Keele Arhiivi Toimetused*, nr. 8). Eraldi ilmus laiem seletus ühest kohati nõiaterminina kasutatud sõnast artiklis «*Vaksimees*» (*Eesti Keel* 1935. Vt. siin lk. 129—130). 1935. a. avaldati veel «Prof. W. Andersoni teaduslikust tegevusest» ja «Raamat folkloristliku rahvatraditsiooni edasikandjana» (EKirj.). Folkloori ja kirjandusteaduse piirimaile kuulub analüüs ühe saksa rahvaraamatu saamisloo kohta eesti keelde «Fr. R. Kreutzwaldi «Kilplaste» algallika küsimus» (E. Kirj. 1933).

VILLEM GRÜNTHAL-RIDALA (1885—1942). luuletaja, kirjandus- ja keeleteadlane.

---

[1] Teiste rahvaste rahvaluulekogudest ERA-s kõneleb P. Ariste ÕES-i aastaraamatus 1930. Juttu on vene, saksa, rootsi, juudi kohalikult elanikkonnalt saadud materjalist. Veel on juttu mustlaste, lätlaste, ingerlaste, leedu, soome, karjala, vadja rahvaluulest. Palju materjali on kogunud liivlastelt O. Loorits, kes andis välja ka liivlaste laulukogu *Volkslieder der Liven* ja uuris põhjalikult liivlaste usundit.

Sündis Muhus Kuivastu kõrtsmiku pojana. Kuressaare gümnaasiumi lõpetas ta 1905. a., astus samal sügisel Helsingi ülikooli õppima soome keelt ja kirjandust, rahvaluulet ning Põhjamaade ajalugu. 1911. a. sai filoloogiamagistri teadusliku astme.

1910—1919 töötas Tartus eesti keele õpetajana, 1910—1914 toimetas ajakirja *Eesti Kirjandus*. 1919. a. siirdus Tartu ülikooli lähetusega Helsingi ülikooli juurde keeleteaduse alal end täiendama. 1923. a. kuni surmani jäi aga Helsingi ülikooli eesti keele ja kirjanduse lektoriks. Töö eesti keele õpetajana andis aluse koolidele *Eesti kirjanduse ajaloo* kirjutamiseks. Esimene osa ilmus 1922. a. (2. tr. 1924), sisaldab 88-leheküljelise ülevaate eesti rahvaluulest žanriprintsiibil ja historiograafia iga žanripeatüki lõpul. «Kooli tarvetest välja kasvanud» on ka *Valik eesti rahvalaulusid* (Tartu 1919). Silmas on peetud muidugi ka üldsuse vajadusi. Tekstid on võetud A. Neusi, M. Veske ja J. Hurda trükiväljaannetest. Laulud on rühmitatud temaatiliselt (laul ja laulik; kiik; pulm; jooma- ja tantsulaulud; isamajas ja mehekodus, vaeslaps ja lesknaine; ema ja poeg; õde ja vend; orjus; töö, mardi-, kadri- ja vastlalaulud; nekrutilaulud; kätkilaulud; mõistatused; lood, s. o. lüroeepilised laulud). Lõpul paiknevad sõnaseletused.

Varasemaist artikleist mainitagu «Eesti rahvaluule» (EKirj. 1912). Kõne all on rahvaluule olemus, rahvaluule algupära ja sünkreetiline karakter, rahvusvahelised seosed: «Lunastatav neiu» on näit. tuttav keskaegne ballaad, siirdunud meile rootslaste vahendusel. Rahvalaulude hulgas on ka piibliainelisi.

Tähelepandav analüüs on «Surnute austus» (EKirj. 1912), uskumused seoses surnutega, matusekombed, mälestuspeod, erakordsed surnud.

Ridalalt on ilmunud uurimusi ka rahvaluule keele, stiili ning sünonüümika alalt «Eesti rahvaluule keelest» (EKirj. 1931, katket vt. lk. 131—134). Otse metafoorilisi sünonüüme käsitleb uurimus «Virolaisen kansanrunouden kuvaannollisista kertosanoista» (*Suomi* V, 16, 1933, lk. 102 jj.). Ta ütleb: «On yleisesti tunnettua, että kansanrunous, etenkin eepillinen, käyttää ilmaisussaan tiettyjä ennestään valmiiksi muovailtuja kaavoja, klišeitä, stereotyyppisiä sanontatapoja ja sanastoaineksia.»

Rahvaluule hea tundjana ning luuletajana kirjutas ta regivärsilise poeemi *Toomas ja Mai* (1924), mis aga ei küüni G. Suitsu vastava loomingu tasemele.

OSKAR LOORITS (1900—1961) lõpetas 1917. a. gümnaasiumi Tartus, õppis Tartu ülikoolis 1919—1922, oli ülikooli teaduslik stipendiaat, promoveeris doktoriks 1926. a. Töötas Eesti Rahvaluule Arhiivi juhatajana 1927—1942. 1927—1937 oli selle kõrval Tartu ülikooli eradotsent, 1938. a-st dotsent, samal aastal nimetati ta kodanliku Eesti Teaduste Akadeemia liikmeks. Looritsa üks suuremaid teeneid on, et ta lõi rahvaluulematerjali korraldamise süsteemi, mis muutmatult kehtib tänaseni, organiseeris arhiivinimelise käsikirjalise rahvaluulekogu (ERA). O. Looritsa eesmärk kogumistöös oli järgmine, nagu ta seda korduvalt rõhutas: 1) täiendavalt koguda seni puudulikult kogutud žanre; 2) kontrollida nähtuste leviku ulatust (areaale); 3) kontrollida seniseid kirjapanekuid täpsuse ja autentsuse seisukohalt; 4) jälgida nähtuste püsimist ja kadumist rahva teadvuses, selgitada ühtlasi muutumise põhjusi; 5) senisest rohkem tuua täiendavaid andmeid rahvaluule bioloogia ja rahvaluule kandjate (laulikute, jutustajate jt.) isikute ja tegevuse kohta. Ulatuslikum uurimus on *Liivi rahva usund I—III* (1926—1928), neist esimene kõide on doktoriväitekiri. Teoses on toodud rohkesti ka eestipoolseid paralleele. Ülevaatlik lühikokkuvõte uute vaatekohtade alusel on *Eesti rahvausundi maailmavaade* (Tartu 1932). Raamat käsitleb rahva uskumusi hingejõust, hingeusundist ja kaitsehaldjatest. Saksakeelne *Estnische Volksdichtung und Mythologie* (Tartu 1932) annab kokkuvõtliku ülevaate eesti rahvaluulest üldse, arvesse võttes seniseid uurimistulemusi. Rahvaloomingut mineviku kultuuri mõistmiseks ja seletamiseks kasutab ta uurimuses «Unu-

nevast kultuurimiljööst» (*Eesti Teaduste Akadeemia aastaraamat*. Tartu 1940). Autor selgitab, kuidas sügavale unustuse rüppe vajunud toimingud ja esemed säilivad kujundites sajandeid. Näiteks «Südames on sütevakka» on värss murelaulust, kujundi tekkimise aluseks olnud sütevakka ei ole enam muuseumiski, ometi on kujunditest abi pildi loomiseks minevikust. «Vanavara kultuuriloo teenistusse!» õhutab Loorits juba 1932. a. (*Vanavara vallast*). Katseks mõningaid hiiukujutelmi selgitada tuleb pidada artiklit «Vägilaste prototüüpe» (*Album M. J. Eiseni 70. sünnipäevaks*).

Üheaegselt L. Põdrasega (vt. lk. 393) käsitleb Loorits ka motiivide sõltumatu tekkimise, laenu ja rännu probleemi artiklis «Kujutelmade ja motiivistiku päritolust ja vanadusest» (ERM-i aastar. IX—X). Autor rõhutab jutustajate loova fantaasia ja suure kombineerimisvõime eksistentsi. Loorits otsib aga sidemeid orientaalse kultuuriga. Osa näiteid on tal aga ilmselt kirjanduslikku päritolu (Pärmi-Jaagu unenägu). 1936. a. avaldas Loorits kogu liivlaste rahvalaule saksakeelse tõlkega *Volkslieder der Liven*. Teadlasele ja minevikukultuurist muidu huvitatule on kasulikud lugemispalad *Endis-Eesti elu-olu I*, 1939 (kalureist ja meremeestest) ning *II*, 1941 (metsaelust ja jahindusest). Peamiselt nooremate uurijate koguteoseks kujunesid *Vanavara vallast* (1932) ja *Kaleviste mailt* (1935). Andmeterohke on bülletään *Rahvapärimuste Selgitaja* nr. 1—9 (1931—1941), sisaldades üleskutseid ja instruktsioone rahvaluule kogumiseks, aruandeid kogujate tööst, personaaliat ja põhimõttelisi kirjutusi. Skandinaavia ja Baltimaade uurijate ühistöö on ajakiri *Acta Ethnologica* (1936—1938). 1949—1960 ilmus emigratsioonis kolmeköiteline *Grundzüge des estnischen Volksglaubens*. Kuigi O. Loorits oma teaduslikus loomingus senise deskriptiivse materjalide kokkuvõtete kõrval rõhutab rohkem psühholoogilist ja kultuuriloolist aspekti, peab ta idealistlikust maailmavaatest lähtudes primaarseks nn. rahvavaimu ning seletab koguni meelevaldselt tekste, mistõttu järeldused kujunevad küllalt tihti kaheldavaks. Õige sügavaleküündiva kriitika selle teose voorustest ja puudustest, eriti subjektiivsusest tulenevaist vigadest ja möödalöömistest annab A. Annisti ja H. Moora kriitika «Teos eesti rahvausundi uurimise alalt» (KK 1965).

Kindlasti kuuluvad O. Looritsale püsivad teened kõigepealt eesti käsikirjalise rahvaluulematerjali korraldamisel rahvusvahelisele tasemele Eesti Rahvaluule Arhiivi juhatajana. Aga ka uute uurimismeetodite rakendamisel ning uurimisülesannete avardamisel, kaasa arvatud idapoolsete rahvusvaheliste suhete osa rõhutamine seni peaaegu ühekülgselt rõhutatud läänepoolsete suhete ja mõjude kõrval. Samal ajal võib tema uurimustes peaaegu igas lülis kohata meelevaldseid, koguni kontrollimata, üksnes omaenese intuitsiooni usaldavaid järeldusi (vt. siin E. Laugaste, *Vaksimees*, lk. 129 jj. Sama kehtib ka tema uurimuse kohta «Ahikotused». — *Vanavara vallast*, 1932). Ta jõudis välja idealistlikule maailmakäsitusele, rõhutades tõuhinge ja rahvavaimu määravat osa rahvaloomingus, eriti rahvausundis, ekseldes seetõttu fantaseeringute rägastikus, mis kõik vähendas usaldust tulemuste vastu (vt. paljude näidete hulgast P. Ariste arvamust Looritsa teosest «Eesti rahvausundi maailmavaade». — EKirj. 1933, nr. 2, lk. 95—96). Seetõttu on tulnud tema järeldusi ikka ja jälle õiendada või kummutada (näit. Fr. R. Faehlmanni «Koidu ja Hämariku» loo autentseks kuulutamine tekstikriitiliselt töötlemata materjali põhjal. — *Virittäjä* 1935, nr. 1, lk. 45—47; ka W. Anderson, Zu dem estnischen Märchen vom gestohlenen Donnerinstrument. — ACUT B XLV, 1. Tartu 1939, lk. 1—82). Loomulikult raskendab see tema tööde kasutamist. Olles lisaks oma uurimustes ja kirjutustes äärmiselt subjektiivne, ainult enesest lähtuv, lõi ta barjääri enese ja teiste uurijate vahele, mis kahjustas tema enese kui ka kaasuurijate tööd.

NIGOLAS LOONE (1907—1937) lõpetas Tartu ülikooli filosoofiateaduskonna 1933. a. Eesti ja Põhjamaade ajaloo alal, omandas samal ajal magistrikraadi. 1930. aastast oli

ta Eesti Riigi Keskarhiivi ametnik, 1933. a-st osakonnajuhataja. Avaldas uurimusi ajaloo ja arhiivinduse alalt mitmetes ajakirjades ning bibliograafilisi ülevaateid. Aga ta siirdus ka ajaloo piirialadele, nagu siin tema «Maakuningas ja mängutoad» (EKirj. 1932, vt. lk. 143—145). E. Blumfeldtiga koostas ta bibliograafilise suurteose *Bibliotheca Estoniae Historica MDCCCLXXVII—MCMXVII I—IV* (1933—1939). Selle III osas on registreeritud ka rahvaluuleandmed.

HERBERT TAMPERE (1909—1975) on eriti süvenenud regivärssi ja rahvamuusikasse. Lõpetas 1927. a. gümnaasiumi Tartus, käis Tartu ülikooli filosoofiateaduskonnas, oli 1928.—1940. a-ni Eesti Rahvaluule Arhiivi töötaja. Selle aja jooksul kogus intensiivselt rahvaluulet, eriti rahvaviise. 1932. a. ilmus uurimus «Laul jänese õhkamisest eesti rahvatraditsioonis ja kirjanduses» (*Vanavara vallast*). Teemaks on rahvusvaheliselt tuntud lugu jahilooma (jänese) saatusest, kelle apostroof «Oh kui rasked on mu päevad!» on meil otse kõnekäänuliselt tuttav, nii rahvasuust kui ka Freundlichi töötluse kaudu. Laulu teatakse Hollandis, Inglismaal, Taanis, Poolas, Ukrainas, Gruusias; meile eriti tähtis — Saksamaal, kustkaudu on siirdunud Eestissegi. Hans Sachsi (1494—1576) töötlust 1556. a-st peetakse siiamaani teadaolevalt vanimaks. Laul on loomulikult tuntud ka baltisakslastel. Autor rekonstrueerib eesti versiooni algkuju, määrab eventuaalse tekkekoha, milleks peab Viru- ja Tartumaa piiri (Laiuse?), fikseerib võimalikud levimissuunad. Ülekandjaiks saksa keelest eesti keelde peab ta eestlasist mõisateenijaid. Ühte Lääne-Eesti redaktsiooni on kirjanduslikult töödelnud C. W. Freundlich, kelle tekst omakorda on hakanud mõjutama rahvapärast versiooni. Samal aastal ilmus ka «Tähelepanekuid rahvaviisidest ja rahvalaulude ettekandmisest lõunapoolses Lääne-Eestis» (*Kultuuri ja teaduse teilt*. Vt. siin lk. 146—158). Kanepi, Sangaste, Karula ja Urvaste kihelkonna rahvalaulude esitamisel isesuguse mitmehäälsuse, bordunismi vormi kirjeldab H. Tampere artiklis «Le bourdonisme et ses developpements dans le chant populaire de l'Estonie de Sud» (*Liber saecularis II*). See olevat haruldane ja vanem mitmehäälsuse vorm, mis esinevat ka lätlastel. Setude uurijana kirjutas Tampere «Eeslaulja ja koor setu laulude ettekandmisel» (ERM-i aastar. IX—X). 1935. a. ilmunud *Eesti rahvaviiside antoloogia I* sisaldab Lõuna-Eesti lääne- ja keskosa regiviise. Kapitaalsed tekstipublikatsioonid on aga Hurda seeria jätk *Vana Kannel III* (1938) ja *Vana Kannel IV* (1941). Esimene sisaldab Kuusalu asunduste, teine Karksi regivärsse. Koos R. Põldmäega valmis 1938. a. *Valimik eesti rahvatantse*, 1935. a. koos O. Looritsa ja S. Kuttiga antoloogia *Valimik eesti rahvalaule*.

ELMAR PÄSS (1901—1970) lõpetas Tartu ülikooli filosoofiateaduskonna 1927. a., sai samal aastal magistriks rahvaluule alal. Üliõpilasena kogus rahvaluule- ja keeleandmeid. Töötas eesti keele ja kirjanduse õpetajana Tartus, Viljandis ja Tallinnas. 1928.—1932. a-ni oli Tartu ülikooli assistent, 1933—1937 ülikooli teaduslik stipendiaat, 1947—1950 Keele ja Kirjanduse Instituudi vanemteadur. Uurimisteemad puudutavad regivärsse ja lastelaule. ««Kalevala» «laevapuu» Setus» (EKirj. 1935); «Rahvalaulu ettekandelt Lõuna-Eestis» (EKirj. 1925); «Eesti-Lutsi parmumatuselaulu vastastikusest suhtumisest» (*Album M. J. Eiseni 70. sünnipäevaks*); «Rahvalaulu kirjanduslikust levimisest» (EKirj. 1928). E. Päss osales ka tekstipublikatsiooni *Eesti rahvalaulud II* (1932) tehnilisel toimetamisel. Laia diapasooniga uurijana käsitles ta ka kalendritähtpäevi ja -kombeid; «Lihaheide Eestis» (ERM-i aastar. VI, 1931), «Mardipäeva mängudest» (ERM-i aastar. VIII, 1933). Eesti kombestikku puudutab deskriptiivselt veel artikkel «Setu rahvakombeid lapsest» (EKirj. 1939). Teiste läänemeresoome rahvaste kombeid käsitlevad materjalirohked ja ülevaatlikud uurimused «Laulatus ja peiupoolne pulm Eesti-Ingeris» (*Kaleviste mailt*) ja «About the Customs at Childbirth among the Ingers and the Votes»

(*Liber saecularis II*). Vanasõnade alalt mainitagu «Lutsi-eestlaste vanasõnadest» (EKirj. 1926). Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu aitavad valgustada «Aineid F. R. Faehlmann'i bibliograafimiseks» (*Faehlm. album*), viis artiklit M. J. Eisenist koguteoses *M. J. Eiseni elu ja töö*, K. Krohnist «Eesti-aineline osa prof. Kaarle Krohni teaduslikus töös» (EKirj. 1933, vt. lk. 159—161). Üldküsimustest mainitagu «J. Grimm eesti rebasejuttude tõlkija» (EKirj. 1933), «Akadeemilise Rahvaluule Seltsi tegevusest 1925—1940» (KK 1969). E. Pässilt ilmus rohkesti ka retsensioone ja nekrolooge, nii «Hilana Taarka†» (EKirj. 1939) jpt.

RICHARD VIIDALEPP (1904) lõpetas Tartu Ülikooli 1940. a. folkloristina, töötas 1929.—1940. a-ni Eesti Rahvaluule Arhiivis. Ta on erakordselt produktiivne rahvaluulekoguja. Isiklikult on ta kirja pannud rikkalikkude lisaandmetega varustatud ja hästi kontrollitud pärimuslikku ainest ca 15 000 lk. Hea kogumistöö metoodikuna ning organiseerijana oli ta lektor ka vastavasisulistel seminaridel. 1936. a. ilmus temalt *Tööjuhiseid rahvaluulekogujaile*, esimene nii ulatuslik sellesisuline brošüür. 1932. a. trükiti «Eesti rahvaluulekogude statistiline ülevaade» (*Vanavara vallast*). Täiendus sellele tuli 1937 (*Rahvapärimuste Selgitaja*, nr. 3). Provisoorne on ülevaade «Jakob Hurda kaastöölistest» (ERM-i aastar. IX—X).

Uurimustest tõstetagu esile «Isaisad kohtus» (*Kaleviste mailt*), mis käsitleb talupoja suhtumist rõhujate klassi kohtusse ning maagilisi enesekaitsevõtteid kohtus. Kaitsevahenditeks peale sõnade on kasutatud soola, rauda, hõbedat, elavhõbedat, ussipead, nahkhiiri jm. Eesmärgiks oli ületada võõrast hingejõudu, teha end tugevaks ja julgeks. Asjalik ja andmeterohke on «Iseloomustavat eesti ohvrikividest» (EKirj. 1939). Metoodika seisukohalt otse eeskujulik on «Ühest suurjutustajast ja tema toodangust» (*Liber saecularis II*). Detailsele vaatlusele võetakse muinasjuttude jutustaja K. Jürjenson ning kirjutatakse ta kõigepealt tühjaks. Uurimuses selgitatakse küsitlemise metoodikat, uuritava jutustaja repertuaari, selle päritolu ning jutustuste stiili. (Vt. lk. 166—168). Rahvaluuleteaduse ajaloo alale kuuluvad «O. Kallasest kui folkloristist» (EKirj. 1938) ning «Jakob Hurt — geniaalne rahvaluulekoguja» (EKirj. 1939).

PAUL ARISTE (1905) on erialalt lingvist, saanud ettevalmistuse ka rahvaluule alal, mistõttu on süvenenud mitmetesse rahvaluulega seotud probleemidesse. Isiklikult on ta kirja pannud ja korraldanud nii eesti kui ka teiste rahvaste rahvaluulet. Tartu ülikooli lõpetas ta 1929. a. Töötas Eesti Rahvaluule Arhiivis, 1933. a-st Tartu ülikooli õppejõud, 1939. a-st filoloogiadoktor. Teaduslikke töid avaldas juba üliõpilasena. 1927. a. ilmus artikkel «Setu jõulumängudest» (*Album M. J. Eiseni 70. sünnipäevaks*). Uurimuses «Nook» (EKirj. 1930) käsitleb ta seda mütoloogilist mõistet kodukäija tähenduses, kusjuures nimi ja mõiste on siirdunud rootslastelt eestlastele. Üldse on Ariste süvenenud rootsi-eesti sidemete uurimisele, pidades silmas ka folkloori. «Juut eesti rahvausus» (EKirj. 1932) on rohke meie ja võrdleva välisainestiku alusel kirjutatud uurimus. Selles konstateeritakse: enamik artiklis käsitletud motiive on tekkinud keskajal, nii veremüsteerium, igavene juut jm. Eestisse on need motiivid siirdunud läänest, eelkõige Saksamaalt, Venest aga veremüsteerium ja veel mõned. Nende juurdumine Eestis pole vana, loomulikult alles siis, kui juute hakkas siia sisse rändama. Artikli jätkuks võib pidada teist — «Jaan Bergmann'i «Igavene Juut»» (EKirj. 1934). Bergmanni «Igavese Juudi» taga seisab saksa Sturm und Drangi aja luuletaja Christian Friedrich Schubart oma lüürilise rapsoodiaga «Der ewige Jude». Schubart on mõjutanud teistegi rahvaste luuletajaid (Shelley jt.). Rahvaluule rahvusvaheliste suhete seisukohalt on tähelepandav ja arvestatav autori teoreetiline üldistus: Igavese juudi motiivi tungimiseks Saksast eesti rahvaluulesse on kolm võimalikku teed: kõmubrošüürid, suuline traditsioon, mõningad kirjanduslikud teosed, kusjuures suuline traditsioon on esindatud kõige nõrgemalt. «Just trüki-

tud allikad, enne kõike Bergmann otseselt ja kaudselt, on moodustanud eesti Ahasveri niisuguseks, nagu seda tunneb praegu muistendite vara ja rahvausund.» Muidugi pole see ainuüksi Igavese juudiga nõnda. Bergmann on saanud mõjutusi teisteltki saksa kirjanikelt. Nii on ajaloolis-romantilise ballaadi «Taara pidud tagaselja» eeskujuks Emanuel Geibeli «Zigeunerleben». (Vt. M. Veidermann, Jaan Bergmanni laen Geibelilt. EKirj. 1932.)

Kogumisaruannetest väärib esiletõstmist «Korjamismatkal poluvernikute maal» (EKirj. 1930). Autor töötas seal koos muusikamehe Karl Leichteriga (vt. lk. 393) ja tegi väärtuslikke tähelepanekuid.

KARL LEICHTER (1902) lõpetas 1929. a. Tartu kõrgema muusikakooli teooria- ja kompositsiooniklassi, 1931. a. Tartu ülikooli filosoofiateaduskonna. 1934. a. anti talle magistrikraad väitekirja eest, mis käsitleb muusikaesteetikat. 1940. a-st on Leichter Tallinna Konservatooriumi muusikaajaloo-õppejõud. 1932. a. avaldas uurimuse «Rahvaviiside korjamisest Eestis» (*Vanavara vallast*). Artikli juures leidub tabel Eesti Rahvaluule Arhiivi viisikogudest.

Eesti rahvaviise on käsitlenud ka soome helilooja ja rahvaviiside uurija ARMAS LAUNIS (1884—1959) uurimuses *Über Art, Entstehung und Verbreitung der estnisch-finnischen Runenmelodien* (Helsinki 1913). Tema koostas ka tekstikogu *Eesti runoviisid*, mis ilmus Tartus 1930, sisaldades 2580 meloodiat. Töö kohta on aegade jooksul ilmunud rohkesti kriitilisi märkusi. Soome-ugri rahvaste rahvamuusika seisukohalt huvitav on 1908. a. Helsingis ilmunud *Lappische Juoigos-Melodien.*

RUDOLF PÕLDMÄE (1908) lõpetas 1935. a. Tartu ülikooli filosoofiateaduskonna kirjandusteadlasena, sai magistrikraadi 1940. a. Suundus tööle Rahvaluule Arhiivi. Mitme aasta vältel kogus rahvaluulet, andis 1938. a. koos H. Tamperega välja *Valimiku eesti rahvatantse.* Töötades Eesti Rahvaluule Arhiivis, korraldas ta eesti rahvanaljandeid, mille lõppsaadusena tuli trükist tekstikogu *Eesti rahvanaljandid I* (1941), mis sisaldab temaatilise rühma «Inimese eluperioodid» (vt. ka lk. 399).

ELSA ENÄJÄRVI-HAAVIO (1901—1951), soome folklorist, 1947. a-st Helsingi ülikooli dotsent. Uuris rahvamänge ja legendiluulet. 1932. a. ilmus sarjas «FF Communications» nr. 100 mahukas monograafia *The Game of Rich and Poor.* Selles rahvusvahelises mänguanalüüsis on ligi 70 lehekülge pühendatud ka eesti materjalile. Eriti soome rahvalaulude esitusviisist kirjutas raamatu *Pankame käsi kätehen* (Helsinki 1949). Eesti rahvaluuleteaduse ajaloo seisukohalt oluline on artikkel A. R. Niemi sidemeist Eestiga, eriti tema rahvaluulekogumisest Saaremaal «A. R. Niemi» (EKirj. 1932). Niemi on teinud täiendusi ka rahvaluuleuurimise meetodile ja kirjutanud J. Hurda eluloo (*Aika I*, 1908).

VILJO MANSIKKA (1884—1947) oli 1910. a-st slaavi ja võrdleva rahvaluule dotsent Helsingi ülikoolis, 1927. a-st erakorraline professor, töötas pikemat aega materjalikogumis- ja uurimisreisil Tartus, kirjutas lühiuurimuse «Opfergebräuche in der Volksmedizin» (*Liber saecularis I*). Ta on leidnud eesti rahvameditsiinis ravivõtteid, mida tuleb pidada puhtaks ohvrikombeks. Haige ohverdab haigusdeemonitele, kelleks on surnud või maa-alused. Rahast, hõbedast, soolast vm. koosnevad ohvrid saadetakse vastavate sõnadega. Ohvrikombed taanduvad ühisele eesti-soome traditsioonile.

MARTTI HAAVIO (1899—1972) avaldas lühiuurimuse «Vana eesti rahvaluulekogu Soomes» (*Liber saecularis I*). Selles tutvustatakse Eljas Eljase p. Raussi vihikut «Wirolaisiin Tarinoita ja lauluja». Vihik paikneb Soome Kirjanduse Seltsis. Raussi on kogunud innukalt soome rahvatraditsiooni, puutunud kokku ka «Soomes elavate eestlastega või kohates neid oma kaubareisudel Eesti poolel, sattus talletama rea eestigi rahva-

tarkust». Vihikus on kaks rahvajuttu (Kalevipojast ja tuule tegemisest), kirja pandud soome keeles. Kaksteist laulu on aga eesti rannamurdes, nende hulgas «Jörru» variant. Eljas Raussi, talupoja, laevuri ja luuletaja ning autodidakt-teadusemehe materjalid avaldati prof. Sulo Haltsoneni toimetusel: Eljas Raussi, *Virolahden kansanelämää 1840-luvulla* (Helsinki 1966).

1930-ndail aastail ilmusid veel mõned artiklid või teosed, mida vääriks nende väärtuse pärast siin mainida.

JAAN ROOS (1889—1965) kirjutab suulisi «Rahvapärimusi ja teateid Hurda kohta Põlvast» (EKirj. 1939).

ALEKSANDER MOHRFELD (1936. a-st MÄEVÄLJA) (1857—1938) avaldas Eesti Rahva Muuseumi 25. aastapäeva puhuks biograafia *Jakob Hurt. Eesti ärkamisaja suurkujusid* (Tartu 1934). Ülevaatlik, rohkesti intiimset poolt valgustav isikukujutus.

UKU MASING (1909) analüüsis lüroeepilist eesti rahvalaulu «Ristitud mets» (EKirj. 1934).

KAAREL LEETBERG (1867—1945) avaldas lühikese kirjutuse «Risttantsulaulu tumedaist sõnadest» (EKirj. 1937).

Tartu muusikaõpetaja AUGUST KIIS käsitles sünnipäevaartiklis «Miina Hermann 70-aastane» (EKirj. 1934) ka rahvaviiside kasutamist tema heliloomingus, näit. «Kui ma olin väiksekene», «Oh seda elu ja õnne» ja «Tuljak».

JENŐ FAZEKASELT on ülevaatekirjutus «Ungari rahvaluulest ja rahvamuusikast» (EKirj. 1937).

Etnograafia ja folkloori piirimaile kuulub AITA (JUSTA) KURFELDT-HANKO (1901—1979) «Nõiamärkidest» (EKirj. 1938).

ELLA KOERN (1903) pakub uurimistulemusi «Eesti naise iluravist endistel aegadel» (EKirj. 1939). Autor sedastab: «Loomulikkudele vahenditele seltsivad ja tihti käivad käsikäes uskumused, mis ühel või teisel juhul veel ehk tähtsamatki osa etendasid kui vahendid ise. [———] Hoopis tähtsamat osa kui valge, õrn näonahk, etendasid naise ilu juures punased põsed. Et põsed aasta ringi punased oleksid, selleks joodi maarjapäeval, s. o. 25. märtsil maarjapuna.»

LUCIE PÕDRAS (1907) käsitleb olulist probleemi, suulise luule kujutelmade hargnemistendentsi. Seesugune kujutelmade paljunemine võib tulemusena anda uusi püsivaid kujutelmi. Sellest kõneldakse artiklis «Näiteid rahvalaulude motiivistiku arenguteedest» (*Kaleviste mailt*). Vaadeldakse «Karske neiu» laulugruppi, kuhu kuuluvad veel «Pakkus sõrmust», «Suisa suud», «Nõmme poeg», «Rooguni robina», «Ehted riisutud», setu «Luudaminek» ja «Maarjamäele».

MENDA ERENBERG (1904) avaldab kaks artiklit eest-vene suhete alalt: «Iisaku kihelkonna venelaste — poluvertsikute — mütoloogilisest terminoloogiast» (ERM-i aastar. IX—X): ald'ias, dvaravik, kaлdun, mard'us, voлk, zmeia, vaim, streлa, rabadus. Teine on «Kaldun eesti keeles» (*Kaleviste mailt*). Juttu on idaslaavi nõianimetuse tungimisest eesti keelde. Negatiivse sisuga nõida tähistav *kaldun* on saanud veel uue — lisatähenduse — kaltsakas ja ka kalts, must riideräbal. *kaldun* rupskite tähenduses on germaani laen, see märgib nimelt ülemsaksa *kaldaunen* sisikonda.

Muhu pulmakombed, kitsamalt pulmapillimehed on HELMI KURRIKU (1882) uurimuse «Muhu pulmatutid ja -paelad» teemaks (*Liber saecularis II*).

Karutapmisele järgnevaist karupeiedest manside juures kõneleb oma uurimuses «Über die Bärenzeremonien der Wogulen» (*Liber saecularis I*) soome lingvist ARTTURI KANNISTO (1874—1943). Tähelepandav on siin teatrielementide ligem kirjeldus. Peo üldeesmärk on muidugi karu hinge lepitamine, et ta ei maksaks kätte. Teisalt on pidus-

tustel ka jahimeeste enesejulgustamise ja julguse ülistamise ning puht lõbutsemise eesmärk.

Huvitavad on JUST QVIGSTADI (1853—1957) paralleelid eesti ja soome kosjakommetele, viidatud M. J. Eiseni 1932. a. ilmunud uurimusele *Kosjad*. Artikkel «Nordische Parallelen zu einem veralteten estnischen und finnischen Werbungsbrauch» (*Liber saecularis II*) analüüsib nn. tupelkäimise kommet, mis seisneb selles, et abiellumishimuline tüdruk tuli pühapäeval kirikusse, tühi noatupp vööl. Kui mõni noormees soostus neidu ära võtma, pani oma noa tühja tuppe. Autori arvates on komme tulnud enne ristiusustamist Skandinaaviast, kus see võis olla tekkinud viikingiajal, Karjalasse, sealt edasi Eestisse.

FOLKLORISTIKA NÕUKOGUDE PERIOODIL

1940—1978

Nõukogude korra taaskehtestamine 1940. aastal tõi kaasa muutusi rahvaluule õpetamisse ja uurimisse. Rahvaluule õpetamine toimus Tartu ülikoolis 1940. a. sügisel moodustatud eesti ja väliskirjanduse kateedri juures. 1944. a. loodi ülikooli juurde rahvaluule kateeder, mis aga koosseisu vähesuse tõttu liideti 1947. a. eesti kirjanduse kateedriga eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedriks, kusjuures rahvaluule alal töötab praegu üks kateedri professor, üks vanemõpetaja ja üks vanemlaborant. Rahvaluule alal on 1946. a-st 1977. a-ni lõpetanud 111 üliõpilast, kellest on komplekteeritud enamik Eesti NSV kõrgkoolide õppejõude ja teaduslike asutuste kaader sel alal.

Avardunud on ka uurimistemaatika. Töid on kirjutatud ja ilmunud žanride, temaatika, tekstoloogia, sotsiaalsete suhete ning rahvaluule ajaloo ja historiograafia alalt. Mitmekesistunud on ka uurimismeetodid, samuti on täiustunud rahvaluule kogumise metoodika ja tehnika. Kasutusele on võetud helilint ja film. Rohkem kui kunagi varem on üliõpilaste teaduslik töö intensiivistunud ja neile on leitud senisest rohkem ka avaldamise võimalusi.

1940. a. sügisel eraldati Eesti Rahva Muuseumi koosseisust neli osakonda, nende hulgas Eesti Rahvaluule Arhiiv, ja loodi iseseisev Kirjandusmuuseum nelja osakonnaga (praegune Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum). Eesti Rahvaluule Arhiiv moodustab nüüd Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna. 1941. a. loodi ka Teadusliku Uurimise Instituudi (TUI) rahvaluule osakond Tartu Riikliku Ülikooli juures. 1941. a. suvel katkestas normaalse töö Saksa fašistide kallaletung Nõukogude Liidule, ja alles okupantide minemakihutamisega saadi asuda laialipaisatud varade tagasitoomisele ning töö jätkamisele (vt. R. Viidalepp, siin lk. 265).[1] 1947. a. loodi Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi juurde rahvaluule sektor, kelle perspektiivseks ülesandeks sai eesti rahvaluule süstemaatiline töötlemine. Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakond jätkas materjalide süstemaatilist kogumist, korraldamist ja uurimist vastavalt oma spetsiifikale[2]. Materjalide kogumise intensiivistamiseks ja suunamiseks annab rahvaluule osakond välja bülletääni *Rahvapärimuste Koguja*, mida siiamaani on ilmunud 10 numbrit. Viimases (1976) ilmus koondbibliograafia kõigis numbrites avaldatud materjalidest, kaasa arvatud ikonograafia. Bülletään sisaldab: 1. küsimusi ja ülesandeid; 2. kirjutisi rahvaluuleteaduse ajaloost (rahvaluule kogumine);

---

[1] Vt. ka: A. Palm, Arhiivraamatukogu evakuatsioonis. — *Paar sammukest VIII*, lk. 93 jj.

[2] Kirjandusmuuseumi profiili kohta vt. Eesti NSV TA Presiidiumi poolt kinnitatud põhimäärust. Riikliku Kirjandusmuuseumi Aastaraamat I. Tartu 1949, lk. 7.

3. ülevaate kogujaist; 4. aruandeid ja ülevaateid. Tartu Riikliku Ülikooli ülesandeks on valmistada ette kaadrit. Selle töö orgaanilises seotuses tuleb tegelda nii materjalide kogumise metoodikaga, teadusliku uurimise teooria ja praktikaga ning metoodiliste materjalide koostamisega. Õppevahendite hulka kuuluvad ka diafilmid, õppefilmid ja loeng-kinogrammid. Kuna üliõpilaste rahvaluule kogumine toimub välipraktika korras, on seega üks õppevorme, erineb see mõneti muuseumis tehtavast tööst. Kogumise hõlbustamiseks anti välja U. Kolgi ja E. Laugaste koostatud *Rahvaluule välipraktika* (1963, II trükk 1969). Praktika korras tutvustatakse üliõpilasi küsitlemise, kirjapanemise metoodika ja tehnika ning tehniliste vahendite kasutamisega.

ERNA NORMANN (1904—1978) huvitus põhiliselt vanasõnadest ja mõistatustest. Ta lõpetas Tartu ülikooli filosoofiateaduskonna 1936. a. rahvaluule erialal, sai samal aastal magistrikraadi, mis atesteeriti 1947. a. ümber filoloogiakandidaadi kraadiks. Töö ise, lüroeepilise rahvalaulu «Kurg kündmas» analüüs geograafilis-ajaloolisel meetodil, oli trükitud juba 1935. a. (*Kaleviste mailt*). E. Normann töötas 1938—1941 Eesti Rahvaluule Arhiivis, 1941—1970 Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonnas, oli 1945—1950 osakonna juhataja, 1970—1972 Keele ja Kirjanduse Instituudi vanemteadur. 1941. a. avaldas uurimuse «Eesti mõistatuste repertuaarist» (EKK nr. 3), 1949. a. sotsiologiseeriva kallakuga «Sotsiaalsete vahekordade kajastusi eesti vanasõnades» (RKMA I, 1949), 1961. a. M. J. Eiseni mõistatuste ja vanasõnade trükiväljaanded (*Paar sammukest II*), pidades silmas väljaannete saamislugu ja retseptsiooni, vanasõnadest Clare eesti-saksa sõnaraamatus (ESA V). Tekstirohke, temaatiliselt korraldatud *Valimik eesti vanasõnu* ilmus 1955. Normann on *Hiiu- ja vägilasmuistendite I* ja *II* köite kaasautor. Ta võttis osa eesti vanasõnade teadusliku väljaande koostamisest 1964—1972. Õigupoolest on just E. Normann selle rahvusvahelise väljaande algataja, ta töötas vanasõnade uurimisel juba vähemalt 1940-ndais aastais.

LASTEKIRJANDUSE JA RAHVALOOMINGU SUHTED on olnud ikka pedagoogide ja kirjanikkude arutlusaineks. «Muinasjutuprobleemidest lastekirjanduses» (EKK nr. 5/6) kõneleb LEA NURKSE. Autor toob paljude seisukohti ses küsimuses (A. Puškin, M. Lermontov, M. Gorki, L. Tolstoi, M. Montessori, V. I. Lenin) ja leiab, et lastekirjanikud peaksid meilgi paremini tundma õppima ja kasutama muinasjututraditsioone, nagu seda on teinud vene kuulsad lastekirjanduse klassikud (Puškin, Gorki, Tolstoi jt.).

PAUL ARISTE (vt. lk. 392) tegeles koos oma õpilastega intensiivselt vadjalaste keele ja folkloori läbitöötamisega paari aastakümne jooksul. Säärane meetod on meil ainulaadne ja eeskuju väärib, arvestades saadud tulemusi. Materjalide kogumise tulemused on P. Ariste ise osalt esitanud materjalikogude või lühiuurimuste kujul. Ca 7000-leheküljene ainestikuarhiiv on ise sisult unikaalne väärtus. Vadjalastega tegeles Ariste juba üliõpilaspõlves. Noore teadlasena avaldas ta 1932. a. artikli «Vadja rahva usundist» (*Virittäjä*). Lühiuurimus «Vadjalaste rahvalauludest» ilmus 1959. a. (TRÜ Toimetised, nr. 77, vt. lk. 181—189). Terve laulukogu *Vadjalaste laule* (*Emakeele Seltsi Toimetised*, nr. 3) tuli trükipressi alt 1960. a., sisuks 1922—1959 kirjapandud 98 teksti. *Vadja muinasjutte* (*Emakeele Seltsi Toimetised*, nr. 4) ilmus 1962. a., sisaldab 65 juttu, kogutud 1942—1961. Täiesti omalaadne on *Vadja rahvakalender* (*Emakeele Seltsi Toimetised*, nr. 8), mis ilmus Tallinnas 1969, sisaldades rohkesti ka rahvausundilist ainest.

«Kas vadjalased on tundnud Kalevipoega?» (KK 1967), olgu muistendite või laulude kujul. Vadja nimetu kangelane tahab kiviga Kaporje kindlust puruks visata. Vadjas tuntakse ka hiidude visatud hajarändrahne. Leidub muistendeid jälgedega kividest, ja jälgedesse kogunenud veega raviti silmi. Rahvapärase veeravi menetluses peegeldub

uskumus vägimehe positiivse jõu maagilisest ülekandmisest «jälgedele», sealt edasi veele. Muistendid ei tõesta veel Kalevipoja-nimelise kangelase tundmist, küll aga on ootuspärane nimetu loodushiiu olemasolu, mida muistendid kinnitavadki. Küllap Kalevi(poja) nimi ka eestlastel ja soomlastel nende muistenditega on liitunud hiljem.

Lauludes kõneldakse Kalervo karjusest. Setälä arvab, et Kalervo ja Kaleva on sama sõna eri kujud. (Vt. ka V. Salminen, *Tutkimus vatjalaisten runojen alkuperästä.* Helsinki 1929.)

Vanasõnu ja usundit, ka mõningate mütoloogiliste mõistete käsitlemist leidub muudes väljaannetes ja eri artiklites. Teos *Vadjalane kätkist kalmuni* (Tallinn 1974) sisaldab nii folkloristlikku kui ka olustikulist ainest.

Uurimuse eest «Läänemere keelte kujunemine ja vanem arenemisjärk», mis ilmus H. Moora toimetatud koguteoses *Eesti rahva etnilisest ajaloost* (Tallinn 1956), sai P. Ariste Nõukogude Eesti preemia. Uurimus ise on vajalik abivahend varasemate eesti folkloorinähtuste seletamisel ja selgitamisel.

Kirjandust: V. Mälk, Paul Ariste ja vadja rahvaluule (KK 1975).

GERTA LAUGASTE (1910) lõpetas Tartu ülikooli 1940. a. eesti keele ning eesti ja üldise kirjanduse alal. Töötas Õpetatud Eesti Seltsi bibliograafina, keskkooli eesti keele ja kirjanduse õpetajana, 1945. a-st Tartu Riikliku Ülikooli soome-ugri keelte kateedri assistendina foneetika alal, 1949—1972 eesti keele kateedri vanemõpetajana. Uuris G. Suitsu ballaadi «Lapse sünd» geneesi ja värsistruktuuri. 1959. a. ilmus «Fr. R. Kreutzwald rebasejuttude vahendajana» (*TRÜ Toimetised*, nr. 77; vt. siin lk. 190—196). See näitab suurt kultuuriloolist fenomeni — rahvaluule alusel paljude idamaade ja Lääne-Euroopa eri rahvustest kirjanike vahendusel kujunenud ja eri versioonides säilinud satiirilise loomajutu kandumist eesti lugejaskonna kätte. Kreutzwaldi versioon mõjutas ka E. Särgava teose *Ennemuistsed jutud Reinuvaderist rebasest* (1911) tekkimist.

UDO KOLK (1927) lõpetas 1951. a. Tartu Muusikakooli pedagoogi kutsega ja Tartu Riikliku Ülikooli rahvaluule erialal. Seejärel täiendas end TRÜ aspirantuuris 1951—1955, viimasest aastast alates töötab eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri vanemõpetajana. Peamised uurimisalad on eesti regivärss ja rahvamuusika. On noteerinud ka ise üle 1000 rahvaviisi, peamiselt Kihnus ja Setus, juhendanud ka ekspeditsioone Eesti NSV-s. Suuremad artiklid on «Rahvalauluvariandi mõistest» (KK 1959, vt. lk. 197—206), «Värsisisesed vormelid eesti regivärsilises rahvalaulus» (TRÜ Toimetised, nr. 117, 1962). Artiklis «Kuku sa, kägu, kuldalindu» (TRÜ Toimetised, nr. 53, 1957) jõuab autor järeldusele, et selle *Kalevipojast* võetud teksti meloodia on K. A. Hermanni looming, mitte rahvaviis. TRÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri rahvaluulefondi kirjeldus (EKRK) ilmus koguteoses *Siin Tartu.*

1946. a. ja veel paaril järgmisel arutleti Tartu Riikliku Ülikooli rahvaluuleseminaris Looduse, kosmiliste nähtuste ja rahvameditsiini küsimusi. On ju mütoloogilise loodusemõistmise kõrval rahval empiirilisi tähelepanekuid, millel leidub alust realiteedis. Kirjutati töid päikese, kuu, haava- ja looma- ning lastehaiguste alalt, konsultantideks vastava eriala esindajad (prof. V. Hiie, dots. H. Petlem, prof. T. Rootsmäe). Rahvatraditsioon peegeldab just neid olukordi ja suhtumisi, mis sõltuvad tema elulistest vajadustest: kuu ja päike on seotud ilmade ja põllusaagiga, haigused enamasti tööalade, vaesusest tingitud kehva toitluse, riietuse või elamukultuuriga. Trükis on ilmunud saadud tulemustest õige väike osa, kõige pikem G. Kaljuvee tööst.

GRIGORI KALJUVEE (1913—1977) lõpetas 1948. a. Tartu Riikliku Ülikooli rahva-

luule erialal. Töötas õpetajana Tartu keskkoolides, 1954. a-st Etnograafiamuuseumi massilise kultuuritöö ja 1962. a-st ka rahvakunsti osakonna juhataja, 1964. a-st Kaug-õppekeskkooli eesti keele ja kirjanduse õpetaja. Kandidaadiväitekirja kaitses 1972. a. teemal «Eesti rahvapedagoogika põhiküsimusi», aluseks eesti rahvaluulematerjal. Temalt on ka sisukas, omalaadne raamatukene *Eesti rahvapäraseid mänguasju* (1963). Uuris ka päikesega seotud uskumusi ja ilmaendeid ning kirjutas sellealase lühiuurimuse «Rahva tähelepanekuid ja arvamusi optiliste nähtuste kohta taevalaotuses» (*Eesti Loodus* 1960, vt. lk. 207—210).

RUDOLF PÕLDMÄE (vt. lk. 393) avaldas artikleid kirikust ja pastoreist eesti rahvanaljandeis (EKK 1940/41). Seejuures on huvitav artikkel juba teisest aspektist: «Kirikutegelaste vastuolusid Jakob Hurda rahvaluulekogumisega» (KK 1959). Rida vaimulikke ja köstreid saadab Hurdale noomimiskirju tema rahvaluulekogumise pärast, sest see tegevus olevat usudogmade vastane ega sobivat kirikuõpetajale. Ründajate hulgas on ka R. Kallas. Ründajaid heidutas ka massiline osavõtt rahvaluule kogumisest. Hurdale tegid need aktsioonid küllalt muret, nagu järeldub tema kirjavahetusest oma korrespondentidega. Teaduse ajaloo alale kuulub «Varasem kodu-uurimine Saaremaal» (*Paar sammukest VII*). Kas ikka on õige pidada Luce või teiste tema kaasaegsete tööd kodu-uurimuslikuks?

LOREIDA RAUDSEP (1927) lõpetas Tartu Riikliku Ülikooli 1952 rahvaluule erialal, töötab Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi nooremteadurina. Oma artiklites on ta ikka käsitlenud teravaid ideoloogilisi küsimusi, eriti seoses rahvanaljandite, üldse rahvakoomikaga, nagu «Eesti rahvaluulekogudes leiduvad meieisa palve paroodiad» (Keele ja Kirjanduse Instituudi Uurimused VI); «Kirik ja ristiusu õpetus eesti rahvaloomingu peegelduses» (*Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis II*, vt. lk. 211—217). Nende küsimuste käsitlemise eel on käinud korralik aluserajamine, milleks on pika aja jooksul valminud tüübi- ja variandikataloog *Antiklerikalische estnische Schwänke* (Tallinn 1970). Raudsep on kirjutanud peatükke rahvaluuleküsimuste kohta õpikuis ning on kandvaid autoreid *Eesti rahvaluule ülevaates* (vt. R. Viidalepp). Temalt on ka paljud biograafiad *Eesti kirjanduse biograafilises leksikonis* (Tallinn 1975). 1976. a. ilmus koguteoses *Saaksin ma saksa sundijaks* naljanditüübi «Miks tuli kirikhärrat seljas kanda» (AT 1791) monograafia.

1950-ndail ja 1960-ndail aastail oli TRÜ rahvaluuleseminarides uurimisaineks regivärsi parallelismi ja poeetika küsimused (vt. ka TRÜ Toimetised, nr. 53, lk. 195, allmärkus). Osa seal valminud töid on trükitud, osa veel käsikirjas. A. Koemetsa uurimuses «Sisu ja vormi ühtsus eesti regivärsilise rahvalaulu parallelismis» (TRÜ Toimetised, nr. 38) näidatakse erinevusi paralleelvärsside arvus laululiigiti. Paralleelsõnu ja -ridu ei ole võetud juhuslikult ega meelevaldselt, täiendatakse tavaliselt kas värsi loogilist õeldist või alust ning nende paralleelsõnu: «ühe parallelismi ulatuses on aga kõik kordused ühealased».

A. Kubjas leiab oma uurimuses «Parallelism J. Hurda rahvalaulude kogus «Vana Kannel» I» (TRÜ Toimetised, nr. 53) parallelismirühmade suuruses topograafilisi erijooni: kui kahevärsilised parallelismirühmad moodustavad üle «kolme neljandiku kõigist parallelismijuhtudest, siis tuleb lugeda kahevärsilist parallelismi selle piirkonna rahvalaulude struktuuri iseloomustavaks traditsiooniks».

Sellest rühmast on avaldamata R. Koppeli statistikaga varustatud uurimus, mis käsitleb parallelismi veel eri tasandilt.

VEERA PINO (1925) lõpetas Tartu Riikliku Ülikooli 1950. a. rahvaluule erialal, täiendas end sama asutuse aspirantuuris 1950—1953, spetsialiseerudes regilauludele.

1953—1957 töötas ta TRÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri vanemõpetajana, 1956. a-st Keele ja Kirjanduse Instituudi nooremteadurina rahvaluule sektoris. 1954. a. sai ta kandidaadikraadi, kaitstes väitekirja «Sotsiaalsed vastuolud Eesti külaühiskonnas rahvalaulu andmete põhjal». Regivärsi struktuuri üht aspekti käsitleb lühiartikkel «Laulurühma «Kubjas ja teomees» tüpoloogilistest suhetest» (*Eesti rahvaluulest*, 1964). Võttis osa *Kalevipoja* teadusliku väljaande koostamisest (vt. lk. 400). Osavõtu eest antoloogia *Eesti rahvalaulud* koostamisest anti talle 1975. a. Nõukogude Eesti preemia. Koguteoses *Saaksin ma saksa sundijaks* ilmus uurimus «Ori lahkub».

Kalevipoja ilmumise 100. juubeliaasta tähistamiseks anti asutustevahelise koostööna välja «KALEVIPOJA» TEKSTIKRIITILINE PUBLIKATSIOON, mille joonealusesse on paigutatud parandused, sõnaseletused, võrdlused «Alg-Kalevipojaga» ja regivärssidega. Väljaanne valmis Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi juhtimisel. Autorid on Keele ja Kirjanduse Instituudist (A. Annist ja V. Pino), Tartu Riiklikust Ülikoolist (E. Laugaste, J. Peegel ning peatoimetaja P. Ariste), Kirjandusmuuseumist (H. Laidvee) ja väljastpoolt (E. Piir). Ettevalmistustööna organiseeriti TRÜ-s uurimusi *Kalevipoja* probleemidel (vt. seeria *Kalevipoja küsimusi, Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised*, nr. 53, 1957 ja TRÜ Toimetised, nr. 138, 1963). *Kalevipoja*-uurimuste tsüklisse kuulub ka E. Laugaste algatatud Kalevipoja-muistendite väljaandmine, mis tõi paratamatult kaasa vajaduse publitseerida ka teised hiiu- ja vägilasmuistendid kui omavahel sisuliselt seotud looming. Tekstikriitilise *Kalevipoja* väljaande jaoks töötas E. Laugaste välja Kalevipoja-muistendite tüpoloogia, V. Pino selgitas täiendavalt *Kalevipojas* kasutatud ehtsaid rahvalaule, kokku võetud artiklis «Rahvalaulud «Kalevipojas»» (*Kalevipoja* teadusliku väljaande I köide), varem oli seda teinud U. Karttunen oma väitekirjas *«Kalevipoegin» kokoonpano* (Helsinki 1905). J. Peegel kirjutas peatüki ««Kalevipoja» keelest», E. Laugaste *«Kalevipoja* erinevused «Alg-Kalevipojast»». Esimene köide ilmus 1961. a., teine 1963. a. Viimane sisaldab kommentaare ja võrdluseks originaalmaterjali, milleks on eepose loomisel aluseks olnud rahvalaulud, *Kalevipoja* sõnastiku ja H. Laidvee koostatud *Kalevipoja* üldbibliograafia (see ilmus ka separaattrükina). Esimese köite juures on ka Kalevipoja-muistendite levikukaart, koostajad E. Laugaste ja A. Rõõm.

Teose väljaandmine oli suursündmus, mis viis jõudsasti edasi *Kalevipoja* uurimist ning oli tõukejõuks rahvaluule, eriti muistendite uurimisele. Uurimusi ilmus ka teistes väljaannetes, olles küll valminud seoses *Kalevipoja* väljaandmise ettevalmistamisega.

Ajaloolane JUHAN KAHK (1928) on püüdnud rahvaloomingu andmeid sisuliselt tõlgitseda. Arvestades suulist traditsiooni, andis ta omapoolse interpretatsiooni Kalevipoja kujule artiklis «Keda kehastab Kalevipoeg» (KK 1960). Õigupoolest esitab J. Kahk detailsemaks uurimiseks probleemi — «Kalevipoeg kehastas töötavat ja rõhumise vastu võitlevat rahvast». Kirjutus pole siiski üksnes probleemi tõstatav, vaid ka eventuaalsele lahendamisele suunav: «Need sajandid [orjusesajandid] ei olnud mitte üksi õiglusetuse, vaid ka oma õiguste eest võitlemise sajandid. Selles võitluses oli peale meeleheitlikkuse ka julget pealehakkamist, visadust, vankumatust.» Et autor uuris ligemalt mõisa vastu võitleva teomehe ajalugu, siis on õigustatud ka uutele teedele osutamine Kalevipoja kuju edasistele uurijatele. «Need teed peavad viima selleni, et me veenvalt ja k õ i g e k ü l g s e l t näitame (aga mitte üksnes ei deklareeri), kuidas Kalevipoeg kehastas töötavat ja rõhumise vastu võitlevat rahvast.»

ALEKSANDER KALAMEES (1897), kutselt kehakultuuri õpetaja, kasutas rahvaluulekogudesse korjunud mängutekste praktiliseks otstarbeks. 1960. a. ilmus temalt raamat *Eesti rahvamänge*, kuhu on valitud 456 mänguteksti. Autor peab raamatu väljaandmise peamiseks ajendiks rahvaluulepärandi populariseerimist ja rahvamängude taas-

elustamist. «Paljud rahvamängud on võrdse füsioloogilise toimeväärtusega igale teisele kehalisele harjutusele. Nende varal on võimalik noortes arendada kõiki kehalisi omadusi — osavust, kiirust, jõudu ja vastupidavust.»

Hiiumuistenditele katsub lisa hankida täiendava kogumise näol Muhust ALVIINE SCHMUUL. Aruanne ilmus koguteoses *Eesti rahvaluulest*, selle pealkiri «Vanapagan, Suur Tõll ja Kalevipoeg muhulaste mälestustes» on hoopis paljutõotavam kui kogumise tulemused ise ongi. Oluline on see, et artikkel omakorda kinnitab senist levikupilti: Muhus on tuntud küll Suur Tõll ja Vanapagan, mitte aga Kalevipoeg.

SELMA LÄTT (1909—1969) asus Eesti Rahvaluule Arhiivi tööle 1933. a., jätkas 1940. a. Eesti Riikliku Kirjandusmuuseumi folkloristlikus osakonnas kui eelmise järglases. Kogus umb. 5000 lk. rahvaluulet ning helilindistas. Kirjutas artikleid pulmakommetest, nii kõneleb 1958. a. «Kollektiivne abistamine eesti pulmakommetes» (*Paar sammukest I*) pruudi abistamisest veimede valmistamisel ja kingitustest noorpaarile ning pulmatoidu kaasaviimisest. Andmeterohke on M. J. Eiseni stipendiaatide rahvaluulefondi (E, Stip. K) kirjeldus (*Paar sammukest II*). Kalendri alale kuulub «Tõnisepäeva traditsioonidest» (*Paar sammukest VII*). Eri raamatuna ilmusid *Eesti rahvanaljandid. Mõis ja kirik* (1957), *Eesti rahvakalender I* (1970). Viimane käsitleb aasta esimese veerandi tähtpäevi, kusjuures kuude ja tähtpäevade iseloomustused on antud rahvapärases sõnastuses teemade järgi.

INGRID SARV (1931) lõpetas 1955. a. Tartu Riikliku Ülikooli folkloristina, täiendas end TRÜ aspirantuuris 1957—1960, 1961. a-st Keele ja Kirjanduse Instituudi bibliograaf, praegu vanemteadur. Peamine uurimisala on kõnekäänud ja vanasõnad. 1960. a. ilmus monograafia *Rahvapärane võrdlus kui kõnekäänu eriliik* (TRÜ Toimetised, nr. 44). Paar aastat varem oli ilmunud «Eesti kõnekäändude liikidest ja funktsioonidest» (KK 1958). Kandidaadiväitekiri on kirjutatud teemal «Eesti kõnekäändude alaliikidest ja funktsioonidest» I (1964). 1964. a. ilmus historiograafiline eriuurimus «Eesti vanasõnade ning kõnekäändude publitseerimisest ja uurimisest» (*Eesti rahvaluulest*. Vt. lk. 227—236). I. Sarv oli ka üks publikatsiooni *Eesti muinasjutud* (Tallinn 1967) koostajaid ja kommenteerijaid. (Vt. R. Viidalepp, lk. 403). 1964. a-st töötab I. Sarv vanasõnade uurimisgrupis.

VAINA MÄLK (1922) lõpetas Tartu Riikliku Ülikooli 1950. a. folkloristina. Seejärel töötas Tallinna Pedagoogilises Instituudis õppejõuna, on 1952. a-st Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluule sektori nooremteadur. Rahvaluuleteaduse ajaloo alalt ilmus temalt põhjalik monograafia *Eesti Kirjameeste Seltsi osa eesti folkloristika arengus* (Tallinn 1963), mis oli ühtlasi kandidaadiväitekiri. Töötas kaasautorina tekstikogu *Eesti muinasjutud* koostamisel. (Vt. R. Viidalepp, lk. 402.) Koguteoses *Priiusel' raiume rada*... (Tallinn 1970) ilmus V. Mälgult koostöös I. Rüütliga kolm lühiuurimust. Praegu uurib ta läänemeresoome rahvaste vanasõnu. *Vadja vanasõnad* ilmus 1976. a.

ELLEN LIIV (1930) kirjutab väga olulisel rahvaluule kogumist ja selle meetodit käsitleval teemal «Muistendite topograafilisest jälgimisest» (KK 1962). Kirjutus eitab monograafilise kogumise vajadust. (KK 1962, lk. 360.)

Hea ülevaate annab E. Liiv Kristjan Raua kahe rahvaluulefondi kujunemisest artiklis «Kr. Raua organiseerimisel kogutud mütoloogilised rahvapärimused» (*Paar sammukest VII*). Kõnealused materjalid paiknevad Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonnas, fondides 157 ja 221. E. Liiv on publikatsiooni *Eesti hiiu- ja vägilasmuistendid II* ja *III* köite kaasautor. Praegu Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna juhataja.

HELMUT JOONUKS (1920) on pärit Virumaalt, lõpetas 1943. a. Väike-Maarja keskkooli. 1946. aastast töötas õpetajana, 1947—1970 Rakke keskkoolis, kus organiseeris

õpilasi kodu-uurimuslikule tegevusele. Neist kogemustest on välja kasvanud ka siin toodud ülevaade (vt. lk. 224—226). Kogutud materjalist organiseeris Rakkes koolimuuseumi. Alates 1970. aastast töötab Rakvere rajooni kultuurimälestiste kaitse metoodikuna. Palju fotosid on ta teinud muu hulgas kinnismuististest, mis huvitavad ka folkloristi. On avaldanud artikleid kodu-uurimisest ja matkamisest ning 12 hea meetodiga koostatud turismibrošüüri.

OTTILIE KÕIVA (1932) erihuviks on regilaul. O. Kõiva lõpetas Tartu Riikliku Ülikooli rahvaluule erialal 1954. a., oli sealsamas aspirantuuris 1961—1963. 1954—1961 oli Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna teadur, 1966. a. osakonna juhataja. 1965. a. kaitses kandidaadiväitekirja «Regivärsilise rahvalaulu traditsioon Kihnu saarel». 1964. a. avaldati lühimonograafia *Kihnu rahvalaulikutest* (TRÜ Toimetised, nr. 159, vt. lk. 237—243). Eri artiklina on ilmunud veel «Kihnu regivärsilise rahvalaulu funktsiooni ja esitamisviisi küsimustest» (*Paar sammukest II*). Ta on ka heliplaatide valimiku *Eesti rahvalaule ja pillilugusid* (1970) kaasautor. (Kihnu laulik Liis Alas vt. tahvel 14.)

ÜLO TEDRE (1928) uurib uuemat ja vanemat rahvalaulu, kombeid ja teaduse ajalugu. Lõpetas 1951. a. Tartu Riikliku Ülikooli rahvaluule erialal. 1949—1951 oli ühtlasi Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluule sektori laborant, täiendas end 1951—1954 aspirantuuris, oli 1954. a-st alates Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluule sektori vanemteadur, 1962. a-st selle juhataja. 1955. a-st filoloogiakandidaat.

Ü. Tedre võttis autorina osa *Eesti rahvaluule ülevaate* (1959) koostamisest. Artikkel «Tähelepanekuid regivärsilise rahvalaulu tüpoloogiast» (*Eesti rahvaluulest*) pakub teoreetilist huvi. Teine samas koguteoses — «Stereotüüpsusest Karksi rahvalauludes» — käsitleb teemat veidi pinnaliselt. Tema artiklitest võiks välja tõsta veel «Riimiline rahvalaul võitluses kiriku vastu XIX sajandil». Kirjanduse ja rahvaluule suhetele on pühendatud sama pealkirja kandev uurimus (KK 1965, vt. lk. 244—253). 1966. a. avaldati *«Loomingu» Raamatukogu* sarjas valimik meestelaule *Mina meesi...* Iseseisva väljaandena ilmus lühiülevaade *Eesti pulmad* (Tallinn 1973).

Palju rahvalaulutekste ning kommentaare ja orienteerivaid lisasid sisaldab neljaköiteline Ü. Tedre juhendatud, toimetatud, osalt tema enda koostatud antoloogia *Eesti rahvalaulud I—IV* (Tallinn 1969—1974). Selle saamisloole tuleks lisada veel järgmist. 1948—1952 koostasid E. Laugaste ja U. Mägi käsikirja «Eesti kirjanduse põhivara» I, milles oli 1009 teksti, valmis 1952. a. Hiljem otsustas sektor käsikirja täiendada, nii valmiski antoloogia, mis sisaldab 3286 laulutüüpi, 7024 varianti. 1975. a. anti töö koostajaile ja juhendajale Nõukogude Eesti preemia. EKP Keskkomitee ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu otsuses on märgitud järgmised nimed: Ü. Tedre (kollektiivi juht), A. Koemets, E. Laugaste, R. Mirov, U. Mägi, J. Peegel, V. Pino.

Ü. Tedre kirjutatud on ka akadeemilise *Eesti kirjanduse ajaloo I* ja *II* köite ja *Eesti NSV ajaloo II* ja *III* köite rahvaluule osad.

RICHARD VIIDALEPP (vt. lk. 392) töötas 1940—1947 Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonnas, 1947—1979 Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluule sektori vanemteadurina, 1952—1962 sektori juhatajana. Kandidaadiväitekirja teemal «Eesti rahvajuttude laadist, funktsioonist ja jutustajatest» kaitses 1965. a. Rahvaluule üldküsimustest on tema huvipiirkonnas seisnud kollektiivsed tööd ja lõbustused. Ta kirjutas «Kollektiivtöö traditsioone Muhust ja Läänemaalt» (EKK 1940/41), seni tähelepanust kõrval seisnud noorte kooskäimistest on temalt sotsiaalse suunitlusega lühiuurimus «Kildsann ja muid endisaegseid külanoorte kooskäimisi» (EKK 1940/41). Vene rahvaloomingu mõjudest eesti rahvaluulele kõneleb artikkel «Ilja Muromets ja Dobrõnja Kuremäe ümbruses» (KK 1968). Seni puudulikult valgustatud külge eesti rahvatraditsioonis selgita-

takse artiklis «Rahvajuttude tootmismaagilisest funktsioonist» (ESA XX, vt. lk. 257—264). Rahvaluuleteaduse ajaloo alale kuuluvad «A. Aarne ja eesti folkloristika», «Arhippa Perttunen — suurim Kalevala-laulik» (mõlemad KK 1969) ja H. Tampere sünnipäevaartikkel (sealsamas).

R. Viidalepa toimetamisel ja koostamisest osavõtul ilmus kokkuvõtteteos *Eesti rahvaluule ülevaade* (Tallinn 1959). R. Viidalepalt on seal 12, Ü. Tedrelt 4, V. Mälgult 5, L. Raudsepalt 8 peatükki. Kommenteeritud valimik *Eesti muinasjutud* (Tallinn 1967) on lõpliku valiku, viimistluse ja järelsõna saanud Viidalepalt. I. Sarv kirjutas kommentaarid, valmistas levikukaardid, V. Mälk redigeeris tekstid ja andis sõnaseletused. Valitud tekstide hulgas on ebakorrektseid.

Rahvaluulekogude evakueerimisest Saksa okupatsioonijõudude survel ja reevakueerimisest kirjutas Viidalepp 1969. a. (*Paar sammukest VI*, vt. lk. 265—269).

1964. a. trükiti Tallinnas Eesti NSV TA Ajaloo Instituudi väljaandel ülevaateteos *Abriss der estnischen Volkskunde*, mille eesmärgiks eessõna järgi on tutvustada välismaist lugejat Nõukogude Eesti teadlaste viimaste aastakümnete uurimustega eesti rahvateaduse alalt. Selles saksakeelses kokkuvõttes leidub R. Viidalepa ja H. Tampere ühisartikkel «Volksdichtung und -musik». Juttu on selles peamiselt poeetilise folkloori liikidest, pearõhuga laulul. Veel kõneldakse laulikuist, mängudest, tantsudest, rahvamuusikast, isetegevuslikest orkestritest, laulukooridest ja üldse taidlusest. Koos N. Schlöginaga kirjutas Viidalepp seal kombeõigusest «Recht und Brauchtum». Mõlema artikli lõpul leidub ka kirjanduse loend.

Keele ja Kirjanduse Instituudi vanemteadur FELIKS VAKK (1930) uurib fraseoloogiat, kus sõnaühendil on ülekandeline sisu. Uurija esineb ka perioodikas sellesisuliste kommentaaridega. Fraseoloogia alale kuulub ka tema kandidaadiväitekiri, monograafia *Suured ninad murdsid päid* (Tallinn 1970). Autor piirdub fraseologismide, siis ka kõnekäändude vaatlemisel pea ja selle osi puudutavate rahvapäraste, kivinenud, muutumatute väljenditega. Kuigi uurija on võtnud aluseks kirjanikkude teosed, on ju nendegi fraseologismid, kivinenud sõnaühendid, oluliselt pärit rahvasuust. Seda eriti vanemate, otse talurahva hulgast võrsunud kirjanikkude tööd (silmad häbi täis, saatana silmamuna jpt.), kui nad ei ole otse laenud, s. o. tõlked (silm silma, hammas hamba vastu). 1965. a. ilmus artikkel «Eesti fraseoloogia murdmaalt» populaarsetest fraseologismidest, millel on osalt koguni internatsionaalne tagamaa (KK 1965. Vt. lk. 254—256).

EDUARD KUBJAS (1896) tegeles leivaameti kõrval loova kirjandusega, oli rühmituse «Aktsioon» liige. Majanduslikkude raskuste tõttu õnnestus tal kõrgem haridus omandada alles Nõukogude Eestis (1960). On hea kirjanduse ja rahvaluule suhete tundja, eriti rohkesti tegelnud sellealase teooriaga. Osalt on ta oma teadmisi kasutanud Jakob Tamme loomingu folkloristliku aluse uurimisel. Teine lemmikala on tal regivärss ja selle kasutamine esteetilistel eesmärkidel, millest kirjutab artiklis «Rahvalaulule kohta esteetilises kultuuris!» (KK 1967, vt. lk. 270—281). Kubjas on püüdnud selgitada Chr. Kelchi kroonikas avaldatud problemaatilise regivärsi «Jörru! Jörru! jooks Ma Tullen» sisu (ESA XVII). See on siiamaani kõige põhjalikum ning usaldusväärsem katse interpreteerida üht eesti rahvaluuleteaduse ajaloos tähelepandavat tekstipublitseeringut.

ERAST PARMASTO (1928) on mükoloog, 1969. a-st bioloogiadoktor, Eesti NSV TA korrespondentliige. On kirjutanud töid kõrgemate kandseente süstemaatikast ja ökoloogiast. Artikkel «Helendus öös» (*Eesti Loodus* 1967. Vt. lk. 282—287) on katse bioloogina seletada üht eesti rahvaluules populaarset, vahel koguni kõmulist fenomeni — rahaaugutuld.

Kaugemate erialade abi rahvapäraste kujutelmade selgitamisel on tulnud folkloristi-

del ikka kasutada, nii meedikute, geograafide, rohkesti ka astronoomide kaastööd (vt. näit. P. Prüller, lk. 304—306).

HILJA KOKAMÄGI (1923) lõpetas Tartu Riikliku Ülikooli folkloristina 1957. a. 1961. a-st töötas Kirjandusmuuseumis «Vana Kandle» kolleegiumi sekretärina ja peavarahoidjana, 1971. a-st KKI nooremteadurina. Ta on avaldanud koos I. Rüütliga uute ja rahvalike laulude kogu *Laul olgu lühike või pikk...* (Tallinn 1964). Koguteoses *Priiusel' raiume rada...* avaldas koos I. Rüütliga artikli «Saksad surevad...» Siin on toodud selle artikli varem ilmunud tekst ajakirjast «Keel ja Kirjandus» 1967 (vt. lk. 289—296). Samas koostöös ilmus teine artikkel «Mõned revolutsioonilised paroodiad», kus analüüsimisele on võetud nelja laulu paroodiad. Kokamägi on kirjutanud ka artikleid rahvalaulikutest (M. Kravtsov jt.) ning uurinud monograafiliselt orjuslaulude tüüpe (vt. koguteos *Saaksin ma saksa sundijaks*).

EDUARD LAUGASTE (vt. lk. 388) peamised huvialad on regivärss, historiograafia ja teooria. Töötas 1940—1943 õpetajana ja koolidirektorina, 1943—1944 Etnograafiamuuseumi vanemassistendina, 1944—1947 Tartu Riikliku Ülikooli rahvaluule kateedri juhataja-dotsendina, 1947—1973 ühendatud eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri dotsendina, sealtpeale professorina. Kohakaasluse alusel oli 1947—1952 KKI rahvaluule sektori juhataja, 1971—1975 sama asutuse vanemteadur-konsultant. Õppejõuna on tulnud valmistada mitmeid õppevahendeid rotaprindil, diapositiive, loeng-kinogramme. U. Kolgiga koos valmis metoodiline juhend *Rahvaluule välipraktika* (II trükk 1969). Õppevahendina ja teaduslikul otstarbel kasutatakse ka Laugaste juhendamisel valminud õppefilme «Kihnu pulmakombestik» (1956), «Salu talus» (1967) ja «Suur Tõll» (1959), «Setu laulust» (1978). Viieköitelise eesti kirjanduse ajaloo I köide *Eesti rahvaluule* (Tartu 1946) oli ühtlasi esimene nõukogudeaegne rahvaluuleõpik. Õppevahendina meil ja välismaalgi kasutatakse rahvalaulude antoloogiat *Valimik eesti rahvalaule* (Tallinn 1948). 1963. a. ilmus *Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu*, tekstid koos ulatuslike kommentaaridega haaravad aega XI—XIX sajandini. See on käesoleva teose I osa. Rahvaluuleteaduse ajaloo alale kuuluvad ka lühiuurimused A. H. Neusist, Fr. R. Kreutzwaldist, Fr. R. Faehlmannist, K. Krohnist, J. Hurdast, O. Kallasest, W. Andersonist, K. Ruudist (vt. lk. 268—303). Nõukogudeaegsest tööst eesti rahvaluule alal kõneleb ka *Eestin kansanrunouden kysymyksiä* (Tallinn 1958). Ajavahemikus 1959—1970 tuli trükist kolm köidet *Eesti muistendid*. Esimene osa valmis koos E. Normanniga, teine osa E. Normanni ja E. Liiviga, kolmas osa koos E. Liiviga. Nii selle kui teistegi väljaannete ettevalmistamiseks on tulnud teha spetsiaalküsimuste uurimisi. Sellise tekkega on pikem uurimus «Kalevipoja-muistendite tüpologiseerimise küsimusi» (*TRÜ Toimetised*, nr. 53). *Kalevipoja* teadusliku väljaande ettevalmistamisel kujunes nagu paratamatu uurimus «Kalevi (Kalevipoja) nime esinemisest eesti rahvalauludes» (KK 1959). Kalevipojamuistendite sünniprotsessis tuli kõrvalsaadus — pajatuse kirjeldamine, kuigi alles provisoorselt. Pikem artikkel käsitleb rahvalauliku küsimust (ESA 18). *Vana Kandle* väljaande struktuuri ja põhimõtete kohta on ilmunud mitu artiklit.

1969. a. ilmus monograafia *Sõnaalguline ja sisealliteratsioon eesti rahvalauludes. Eesti rahvalaulu struktuur ja kujundid* (*TRÜ Toimetised*, nr. 234), mis 1970. a. kaitsti doktorikraadi saamiseks.

1945. a. peale on juhendatud välipraktikat ja ekspeditsioone Eesti NSV-s ja Karjala ANSV-s, sellega ühtlasi filmitud 1953. a-st alates. Saadud materjalid moodustavad E. Laugaste organiseeritud rahvaluulefondi (EKRK).

Kodu-uurimuslikud on Laugaste algatatud Tallinnas 1965. ilmunud koguteos *Kastunned maad* (kultuurilooline, sealhulgas folkloristlik osa kuulub Laugastele) ja peatükk

Kodu-uurija käsiraamatus (Tallinn 1966). Kalevipojaga seotud paikade ligemaks tutvustamiseks ja abivahendiks eriti kooliekskursioonidele kirjutas Laugaste koos A. Rõõmuga brošüüri *Kalevipoja jälgedel* (Tallinn 1958).

Osavõtu eest regivärsside teadusliku väljaande *Eesti rahvalaulud I—IV* (1969—1974) koostamisest anti talle 1975. a. Nõukogude Eesti preemia.

TRÜ üldfüüsika kateedri dotsent PAUL PRÜLLER (1905—1979) lahendas füüsikuna ja astronoomina nii folkloristе kui ka teaduse ajaloolasi huvitava omalaadse küsimuse eesti rahvaastronoomiast. Esimese kokkuvõtva katse sel alal tegi J. Hurt brošüüriga *Eesti astronoomia* (Tartu 1899). Esimesi põgusaid andmeid on juba H. Stahlil, H. Gösekenil, A. Thor Hellel. Vanem ja suurem käsikirjaline allikas on kirjandusseltsi «Arensburgische Ehstnische Gesellschaft» liikmete 1817—1822 kogutud andmestik. Hilisemad aastakümned on kogutut täiendanud. P. Prülleri uurimus ilmus eesti ja vene keeles, eestikeelne kannab pealkirja «Eesti rahvaastronoomia» (*Teaduse ajaloo lehekülgi Eestis I*). Siin toodu on fragment eestikeelsest (vt. lk. 304—306). Autor on kasutanud kogu kättesaadava materjali (mida just liiga palju ei olnud) ning selgitanud rahvapäraste ja astronoomiliste nimede vastavuse. Järeldusena on saadud 27 tähtkuju, mis eestlastele olid tuntud. Seega on lahendatud üks laia haardega küsimus rahvaluule alalt täppisteadlase abiga.

Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonna juhataja MART LEPIK (1900—1971) artiklis «Kr. J. Petersoni käsikirjad ja kirjad» (*Paar sammukest I*) selgitab, kust võttis Peterson oma rahvalaulutekstid: Knüpfferi käsikirjalisest kogust, mis oli Rosenplänteri käes. Petersoni rahvaluulelist tegevust käsitleb Lepik veel artiklis «Kristian Jaak Peterson» (EKirj. 1932). Selles kõneldakse ka eesti rahvalaulude tõlkimisest saksa keelde (EKirj. 1932, lk. 374). Silmas on peetud vist laule, mis on avaldatud sõnasõnalises tõlkes teoses *Finnische Mythologie*. Need on lüroeepilised «Tähemõrsja», «Kannel», «Nuttev tamm», «Venna sõjalugu», «Arg kosilane» ja lüüriline «Palju». (Vt. J. H. Rosenplänter. *Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache XIV*. Pernau 1822.)

1941. a. avaldas AUGUST ANNIST programmilise artikli «Eesti kirjanduse töökavast» (EKK 1941, nr. 2), mille sisu ta esitas juba eelmise aasta augusti lõpul eraviisilisel koosolekul, millest võttis peale Akadeemilise Kirjandusühingu juhatuse liikmete osa ka K. Taev. Artiklis puudutatakse ka mõnd rahvaluuleküsimust. Kaua seisab varjusurmas kirjandusteaduslik oskussõnastik, mille peamiseks autoriks G. Suitsu kõrval on M. Lepik. Viimane avaldas suure osa märksõnadest artiklitena Eesti entsüklopeedias. Osa mõisteid käsitles G. Suits ülikooliloenguis eesti poeetikast. Annisti ettepanekul peeti vajalikuks märksõnastik veel kord läbi vaadata enne artiklite koostamisele asumist. Käsikiri paljundatigi (kaks eksemplari on säilinud). Leksikonis olid ette nähtud ka mõned folkloristlikud terminid, milleta kirjandusteaduslik leksikon on mõeldamatu (rahvaballaad, eepilised seadused, muinasjutt jt.). Teine ettepanek kõneles vajadusest jätkata poolelijäänud rahvalaulude antoloogiat, hilisema nimetusega «Eesti kirjanduse põhivara» I. Sellega tehti tõepoolest 1948. a-st alates Keele ja Kirjanduse Instituudis tööd ja see ilmus 1969—1974 — antoloogia *Eesti rahvalaulud I—IV*. (Vt. ligemalt Ü. Tedre, lk. 402.) Kolmandaks oli juttu E. Laugaste koostatud kirjandusloolistе uurimuste bibliograafiast (arvestatud oli ka tähtsamaid rahvaluuleteoseid). Käsikiri oli läbivaatamiseks G. Suitsu ja A. Annisti käes. Töö viimistlemine venis, sest osa seminaritöid jäi Suitsult kätte saamata ja need hävisid G. Suitsu korteris Tartu põlemisel 1941. a. sõjasuvel (vt. EKK 1941, nr. 2, lk. 152).

1966. a-l tuli A. Annistilt kriitiline kirjutus «Eesti rahvausundi uurimise olukor-

rast», kus nõutakse usundiküsimusele suuremat tähelepanu. Samal aastal ilmus veel mahukas monograafia *Friedrich Reinhold Kreutzwaldi muinasjuttude algupära ja kunstiline laad*. Algupära selgitamiseks on kasutatud rohkesti allikaid ja kirjandust. Autori töö tulemusena algupära võib oluliselt selgitatuks lugeda. Peatükk kunstilisest laadist on tükati vastuoluline ja ebamäärane, eriti sõnastusstiili osa tunnukse poolik. Muinasjuttude loomisel ligineb Kreutzwald H. Chr. Anderseni meetodile, puhuti on lugeja käes kunstmuinasjutt, aluseks rahvapärased ained. Lauluisa ei saa samastada rahvajutustajaga, nagu ei saa ka eepose loojat pidada rahvalaulikuks. Rahvajutustajaga võrreldes pärineb Kreutzwald teisest keskkonnast omade arusaamadega, seepärast tuleb tema loomingutki vaadata hoopis teiselt tasandilt. (Vt. ka V. Reiman, lk. 27.) Ka ei vaja Kreutzwaldi tegevus väljavabandamist. Muinasjutulooming pole häbiks autorile ega ka eesti kirjandusele. Mainida tuleb veel H. Mooraga kahasse kirjutatud arvustust O. Looritsa *Grundzüge* kohta (KK 1965). Retsensendid leiavad autori töös ühelt poolt idealistlikke kontseptsioone, teisalt väärtusi teadusele kui suur materjalikogu, milles aga palju teostamata hüpoteese. Kasutaja olgu ettevaatlik.

1969. a. ilmus raamat *«Kalevala» kui kunstiteos*, mis püüab summeerida selle eepose kunstiomadusi. Meie huvisfääris on peatükk «[«Kalevala»] värsistus- ja sõnastusstiil» (vt. lk. 307—315), milles näidatakse paralleele meie rahvalaulude stiilile.

R. Mirovi koostatud A. Annisti tööde bibliograafiat vt. ESA XVI.

Kihnu saare folkloori-, etnograafia- ja keeleandmete teenekas koguja ja kodu-uurija on THEODOR SAAR (1906). Tema artikkel «Kihnu vägimehed» (KK 1968) on silmapaistev sellelaadsete kirjutuste hulgas. Tõepoolest pole tegemist mingite vägilastega selle termini vastavuses, vaid reaalselt elanud isikutega, nagu Lülle Lüll ja Põdra Toomas, kellega seotud lugusid tuleb nimetada õigupoolest pajatusteks. (Vt. lk. 221—223.)

MALL HIIEMÄE (1937; 1970. a-ni PROODEL) tuli Kirjandusmuuseumi teaduriks rahvaluule alale 1964. a. 1966—1969 oli ta Keele ja Kirjanduse Instituudi aspirant, pärast seda töötas taas Kirjandusmuuseumis vanemteadurina. 1967. a. avaldas artikli «Tähelepanekuid jutustamisest, rahvajutust ja jutustajast» (*Paar sammukest IV*). Selles kõneldakse rahvajutu funktsioneerimisest rahvasuus, jutustaja osast, aga ka neist juttudest, mis pole tervikuliseks liigiks kujunenud. «Rahvajuttude kujunemisest Kodavere kihelkonnas» vaatab eelmist küsimust kitsamalt topograafilisest ja sotsiaalsest aspektist (*Paar sammukest VII*).

Brošüür *Üks jahimees läks metsa* (Tallinn 1969) toob jahimeestejutte, mille hulgas on pajatusi, aga veel ka žanriks kujunemata jutustuste tekste. Neil on kindlasti tähtsust rahvapärase jutustamisstiili uurijale. Katse ühe topograafilise punkti pajatusi ligemalt karakteriseerida on *Kodavere pajatused. Kujunemine ja koht rahvajututraditsioonis* (Tallinn 1978).

1969. a. avaldas EDUARD ROOS (1902—1979) ühe populaarse rahvaballaadi temaatilise uurimuse ««Tähe mõrsja» Salme ja tema kosilased» (KK). Autor, arvestades seniseid uurimusi, püüab edasi astuda, et pääseda ligemale mõrsja ning tema kosilaste olemusele, «laulu mõttele ja tema tekkimisaja aimamisele».

HERBERT TAMPERE (vt. lk. 391) oli 1940. a. sügisest peale Kirjandusmuuseumi folkloristliku osakonna töötaja, 1945—1952 õppejõud Tallinna Riiklikus Konservatooriumis ja Muusikakoolis. 1947. a. sai dotsendikutse. 1951—1967 oli Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna juhataja, 1967. a-st Tallinna Riikliku Konservatooriumi prof. kt. Kandidaadiväitekirja kaitses 1962. a., teemaks rütmi-, meloodika- ja stiiliprobleemid. Koguteoses *Eesti rahva etnilisest ajaloost* avaldatud uurimuse «Mõningaid eestlaste

etnilise ajaloo küsimusi suulise rahvaloomingu valgusel» eest sai ta 1957. a. Nõukogude Eesti preemia.

1956—1965 ilmus antoloogia *Eesti rahvalaule viisidega I—V*, kus on püütud anda läbilõige eesti rahvalauludest koos viisidega. Töös leiduvad ka teoreetiline osa ja kommentaarid (vt. ka «Vaidlusi regivärsi meetrika ümber», lk. 408—409). 1961. a. ilmus artikkel «Eesti lüro-eepiliste rahvalaulude muusikalistest stiilidest» (*Paar sammukest II*). Tampere peab põhjendatuks rahvalaulutekstide topograafilist väljaandmisviisi: «Tekstide, viiside ja esitamise kohta käivate andmete publitseerimine koos ning klassifikatsioonide rajamine oluliselt laulude funktsioonile.» Autor ise küll on veendunud, et kõik tunnused on sellega arvestatud; et on laule, mida on kasutatud mitmes funktsioonis, on neidki, mille funktsiooni pole võimalik kindlaks teha jne., seda autor pole nagu märganud.

Vana Kandle väljaande ühe algatajana ja kolleegiumi esimese esimehena kirjutas ta põhjaliku uurimuse «Jakob Hurda rahvaluule väljaandmistööst ja selle printsiipidest» (*Paar sammukest I*), tekstoloogiaküsimusi käsitleb ta veel hilisemais artiklites.

Rahvakalendrit käsitletakse uurimuses «Kirde-Eesti rahvakalendri iseärasusi I», koguteoses *Slaavi-läänemeresoome suhete ajaloost* (Tallinn 1965). Siit selgub, et küla ühismaade püsimise tõttu on olulisel kohal esivanematekultus, mis on seotud omapäraste toitudega, surnute kostitamine, itkud jm. Kaua püsis ka haldjate austamine.

H. Tampere toimetas koguteose *Priiusel' raiume rada...* (1970), kirjutas seal ka kuuest allosast koosneva teoreetiliselt mõneti vastuväiteid tekitava artikli «Revolutsioon ja rahvalaul» (siin valitud «Süütu ohver», vt. lk. 327—337) ning koos I. Rüütliga A. Kaldi loodud Saaremaa ülestõusulaulust. 1905.—1907. aastat peab Tampere piiripunktiks rahvalaulu arengus: «Revolutsioonilisi rahvalaule [— — —] on tekkinud kõige enam 1905.—1907. a. r e v o l u t s i o o n i p ä e v i l. See aeg oli eesti rahvalaulu elus üheks viimastest puhangutest, sest hiljem on folkloor järjekindlalt ja seaduspäraselt tagasi tõmbunud, kadunud või äärenähtuseks muutunud, teed andnud kirjanduslikule traditsioonile.» (*Priiusel' raiume rada...*, lk. 224—225). Kuigi seda ei saa kehtivaks lugeda Eesti ala kohta üldse, peab see kohati paika. Üldkehtiv on väide, mis üteldakse Rapla kohta: selle ala põline elav laulutraditsioon oli aluseks uute laulude tekkimisele (lk. 225).

1958. a. tuli H. Tampere toimetusel M. J. Eiseni *Esivanemate varanduse* uustrükk, kuhu on liidetud *Kodused jutud* ja *Narvast Tallinna*. Eiseni raamat kannab allpealkirja «Kohalikud eesti muinasjutud», õigupoolest küll kohamuistendid. See on Eiseni publitseerijatöö alguspunkt. Tampere on varustanud oma väljaande kommentaaride, andmestiku ja mütoloogiliste mõistete seletustega.

Eesti rahvaluuleteaduse ajaloosse kuuluvad «Eesti rahvaviiside süstemaatiline kogumine 20. sajandi alguses» (ESA XVII), kus kõneldakse käsikirjalise EÜS-i nimelise kogu tekkimisest, «Kaks ettekannet eesti folkloristika ajaloost» (*Paar sammukest VII*), millest esimene kõneleb ERA asutamisest, teine ERA ja Kirjandusmuuseumi folkloristlikke uurimusi ning väljaandeid.

Eesti rahvalaule ja pillilugusid (1970) selle juurde kuuluva tekstibrošüüriga on ühistöö, kaasosalisteks E. Tampere ja O. Kõiva. H. Tampere jätkas intensiivselt ka rahvaluule kogumist, eriti meloodiate noteerimist.

INGRID RÜÜTEL (1935) on oma uurimisalaks valinud peamiselt uuema rahvalaulu, mis siiamaani on olnud õige söötis ala, kuigi sisaldab vägagi põnevaid probleeme, ja rahvamuusika. Tartu Riikliku Ülikooli lõpetas ta 1959. a. folkloori erialal, sellestpeale on Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna töötaja. 1963—1967 täiendas end aspirantuuris, oli siis Kirjandusmuuseumi teaduslik sekretär, 1969. a-st rahvamuusika sektori juhataja, 1977. a-st Keele ja Kirjanduse Instituudi vanemteadur, 1978. aastast sama

instituudi rahvamuusika sektori juhataja. 1970. a. kaitses kandidaadiväitekirja «Eesti uuema rahvalaulu kujunemine». 1964. a. koostas H. Kokamäega kogu *Laul olgu lühike või pikk...*, 1963. a. koos S. Lätiga usu- ja kirikuvastaseid rahvaluuletekste *Kelle peale sa loodad?* Eri artikleist põhjalik ja ülevaatlik on «Eesti uuema rahvalaulu varasemast arengujärgust» (*Paar sammukest VII*), 1969. a. ilmus kirjutus rahvalauluterminoloogia probleemidest (KK). 1964. a. «Eesti rahvalaulu «Tilluke teopoiss» viisi trükiversioonidest» (*Paar sammukest III*), 1974. a. «Ida-Saaremaa külalauludest ja laulumeistritest» (KK). Koguteoses *Priiusel' raiume rada...* kirjutas Saaremaa ülestõusulaulust (koos H. Tamperega). Samas teoses on temalt V. Mälgu ja H. Kokamäe artiklite muusikalised osad. Koos R. Mirovi ja V. Tormisega valmis 1977. a. valikkogu *Lahemaa vanad rahvalaulud.*

JUHAN PEEGEL (1919) on filoloogiadoktor, žurnalistika kateedri juhataja, professor. Lõpetas Tartu Riikliku Ülikooli 1951. a. eesti keele alal. Töötanud peamiselt žurnalistika õppejõuna. Kandidaadiväitekirja kirjutas regivärsi keele alalt (1954), 1961. a. ilmus rotaprindiväljaanne *Eesti regivärsilise rahvalaulu keelest.* Rida artikleid käsitleb regivärsside poeetilist sünonüümikat, nii «Nimisõna poeetilisest sünonüümikast» (KK 1969), 1971. a. «Hobuse sünonüümikast eesti regivärssides» (ESA XVII). Troopilise sünonüümika aluseks hobuse puhul on domineerivalt värvus (hall, kimmel, lepp vm.), kehaosa (kuldakapja), toit (kaerasööja), vähem muud aspektid. Mõistete selgitustest mainitagu «Pisut koerakoonlastest» (KK 1968). Osavõtu eest antoloogia *Eesti rahvalaulud* koostamisest anti talle 1975. a. Nõukogude Eesti preemia.

Poeetiliste sünonüümidega tegeleb ka artikkel «Väljakaevamistöödelt eesti keele alal» (*Noorus* 1970, vt. siin lk. 338—341).

Vaidlusi REGIVÄRSI MEETRIKA ümber (vt. lk. 378 jj.). 1960-ndail aastail puhkeb rahvaviiside, seega ühtlasi regivärsside rütmi probleem uuesti Eduard Visnapuu (1895—1969) algatusel. Suulistes ettekannetes ja kirjades Eesti NSV TA presidendile ja Tartu Riikliku Ülikooli rektorile surus ta peale seisukohavõtte temale soodsas suunas, ka neilt, kes polnud seotud rahvaviiside rütmi uurimisega. Asjalikum osa sellest ilmus KK 1963 («Eesti rahvaviiside rütmi küsimusest»). Seal ta ütleb: «Meie rahvaviisi noodistused on juba ülesmärkimise algaegadest saadik olnud puudulikus kirjaviisis.» Ka O. Kalda abilisi, Peterburi konservatooriumi üliõpilasi piiras teoreetilise ettevalmistuse puudumine rahvalaulude noodistamiseks. Ülestähendusi on 2/4, 4/4, 4/8 jne. taktis. Kui aga värsis on 3- või 5-silbilisi sõnu, on rütm märgitud kas skandeerivalt või sõnarõhkude järgi. «Pärast süvenemist nimetatud küsimusse on käesoleva kirjutise autor jõudnud veendumusele, et meie rahvaviisides tuleb põhiliseks pidada skandeerimist.» «Eesti rahvaviis rajaneb põhiliselt kaheosalisel taktiinõõdul, üldjoontes kaksneljandiktaktil.» Osutades H. Tampere väitele «Tekst ja esitamistavad — see on ju kõik tegelikkuses tervik ja kuulub sellisena uurimisele» (H. Tampere, Mõningaid mõtteid eesti rahvaviisist ja selle uurimise meetodist. — *Eesti muusika almanak I.* Tallinn 1934, lk. 3), näitab Visnapuu H. Tampere meetodi põhiveale — viisi saab uurida ikkagi muusikateaduse printsiipide järgi. Samal eksiseisukohal püsib Tampere ka hiljem (vt. H. Tampere, Eesti lüroeepiliste rahvalaulude muusikalistest stiilidest. — *Paar sammukest II.* Tartu 1961, lk. 236). Kahelt aluselt korraga püüdis Tampere liigitada ka sõnalised tekstid *Vana Kandle* väljaandes. Täiuslikumalt ilmus E. Visnapuu artikkel postuumselt *Eesti NSV TA Toimetistes* (Ühiskonnateadused. 21. Tallinn 1972, lk. 51—74) pealkirja all «Eesti rahvaviisi rütmist ja keelte meetrumist». Ühe ettekande puhul võttis sõna ka U. Kolk, hinnates ettekandja seisukohti: Visnapuu uudne aspekt on selles, et ta nõuab rahvaviiside vormiehituse järjekindlat arvestamist. Ja sõna-sõnalt:

«Ometi on iga rahvaviis omaette tervik muusikalise vormi seisukohalt. Ühes rahvaviisis esinevaid rütmilisi variatsioone ja nüansse ei tohiks tõepoolest käsitleda lahus viisi põhilisele vormilisele ülesehitusele, selle vormilisele liigendusele omasest rütmist. Niiviisi väldime killustumist detailidesse, seisame lähemal olulisematele uurimisaspektidele.» (U. Kolk, Kollektiivne looming nõuab kollektiivset uurimist. *Edasi* 30. IX 1961, nr. 194.) Aga kollektiivselt uurima ikka veel ei ole asutud.

Teoses *«Kalevala» kui kunstiteos* (Tallinna 1964) käsitleb A. Annist soome kalevalavärssi klassikalisel kujul, s. t. kolmesilbiliste sõnadega värssides ei tarvitse värsi- ja sõnarõhk kokku langeda, tekib skansioon (vt. lk. 381). Kalevala-värsiga samasugune on ka Põhja-Eesti regivärss. Klassikalist seisukohta esindab ka värskeim väljaanne *Finnish Folk Poetry Epic. An Anthology in Finnish and English.* Edited and Translated by Matti Kuusi, Keith Bosley, Michael Branch. Helsinki 1977, lk. 62 jj.

LENNART MERI (1929) kasutab oma teostes, eriti *Hõbevalges* (1976) ka eesti rahvaluulet, kõigepealt regilaulu. Ta on üks väheseid, kes pöördub rahvaluule poole kinnituse saamiseks oma väidetele. Puuduseks aga tuleb lugeda seda, et ta usaldab liigselt oma intuitsiooni, mis vahel on osutunud petlikuks. Etnograafilis-folkloristlikke filme valmistades on ta saanud otse esmakordselt või senisest täiuslikumaid autentseid andmeid peaaegu kõigilt soome-ugri rahvastelt. Neid filme on kaks — «Veelinnurahvas» (1970) ja «Linnutee tuuled» (1978). «Veelinnurahva» stsenaariumi tutvustab autor 1971. a. ajakirjas «Keel ja Kirjandus» (nr. 9, lk. 545—551), «Linnutee tuulte» oma samas ajakirjas 1979. a. (nr. 3, lk. 168—174).

HELDUR NIIT (1928) on mitmete rahvaluulealaste artiklite ja retsensioonide autor, millest silmapaistvaim on A. Annistiga kahasse kirjutatud järelsõna Fr. R. Kreutzwaldi *Eesti rahva ennemuistsetele juttudele* (1953, uuesti trükitud 1978). H. Niit lõpetas 1952. a. Tartu Riikliku Ülikooli rahvaluule erialal, töötas 1955—1963 nooremteadurina Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudis, 1963—1972 teadusliku toimetajana ENE toimetuses, kus ta valmistas hoolikalt ette ka nelja esimese köite ulatuses rahvaluuleterminoloogiat. 1972. aastast on ta ajakirja «Keel ja Kirjandus» kirjanduse, ajaloo ja rahvaluule oskonna toimetaja.

ARVO KRIKMANN (1939) lõpetas 1962. a. Tartu Riikliku Ülikooli folkloristina, kusjuures tema diplomitöö «Puändiga rahvanaljandi struktuurist ja stiilist» väärib esiletõstmist meetodi ja esituse põhjalikkuse ning täpsuse poolest. 1962.—1969. a-ni oli ta Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna teadur, 1969—1972 Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi aspirant rahvaluule alal, 1972.—1977. a. sama instituudi rahvaluule sektori teadur, kuuludes vanasõnade teaduslikku väljaannet koostavasse kollektiivi, 1977. aastast on sama instituudi arvutuslingvistika sektori vanemteadur. 1975. a. kaitses kandidaadiväitekirja teemal «Vanasõnade sisu ja maailmavaate uurimise problemaatikast», kus ta näitab vanasõnade sisu kirjeldamise keerukust. Komplitseerituse põhiliseks allikaks on vanasõnade semantiline määramatus. Ligemalt peatub A. Krikmann sellel küsimusel artiklis «Vanasõnateksti denotatiivsest määramatusest» (KK 1974). Kartograafia alale kuulub uurimus «Folkloristliku kartograafia töömailt. Eskiis hobuse ja härja geograafiast» (KK 1978).

PAUL HAGU (1946) lõpetas 1970. a. Tartu Riikliku Ülikooli folkloristina, teenis 1970—1972 Nõukogude armees, 1972.—1975. a-ni oli eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri aspirant rahvaluule alal, on praegu sama kateedri vanemlaborant. Artiklitest mainitagu «Setu viljakusjumal Peko» (KK 1975), «Обряд первого весеннего выгона скота в Сету» (*Folkloor ja poeetika*, Tartu 1976), «Rahvakalendriga seotud ilmastikuended Setus» (ESA XXI, 1976) ja «Setude etnogenees agraartavandi valgusel» (KK 1978).

REGISTRID

ISIKUNIMEDE REGISTER

Aarne, A. — II* 138, **364**, 403
Aava, L. — II 241
Aavik, A. — II 382
Aavik, Johannes — II 84—88, 90—93, **94—96**, 103, 275—277, 281, 316, 377, **378**, 379
Aavik, Juhan — II **62**, 360, **370**
Abel, P. — I 229
Adamson, J. — I 229, 230, 378, **386**, 387, 390; II 195, 357, 368
Adler, A. — II **371**
Aegna, R. — II 129
Afanasjev, A. — I 380
Agricola, M. — I 74, 128, 134; II 81
Agthe, P. — I 330, 358
Ahlqvist, A. — I 245, 286
Ahrens, E. — I **171—172**, 314, 329, 344, 351, **360**, 361
Ainson, J. — I 230
Ainson, P. — I 387
Aisopos — I 332
Aitsam, M. — II 333, 334
Aja vana, vt. Alas, L.
Alas, L. — II 240, 242, 402; II tahvel 14
Alava, V. — II 182
Albert (piiskop) — I 21, 288, 289
Aleksander I — I 161
Altmann, J. — I **173—177**
Alttoa, V. — II 193, 252, 329
Alvre, P. — II 6
Amelung, F. — I 295, 299, **398**
Amma Hend — II 73
Andersen, H. Chr. — II 38, 40, 246, 406
Anderson, N. — II 372
Anderson, O. — II 122
Anderson, W. — I 62, 286, 293; II 43, 89, 125, 130, 136, 137, 142, 143, **162—165**, 218, 247, **249—251**, 253, 281, **372—374**, 375, 376, 378—381, 386—388, 390; II 253
Anger, J. — I 270
Annist, A. — I 137; II 252, **307—317**, 378, **385**, 390, 400, **405—406**
Apuleius, L. — II 65, 68
Aren, P. — II 383
Ariste, P. — I 38; II 6, 126, 129, 130, **181—189**, 256, 317, 345, 388, 390, **392—393**, **397**, **398**, 400
Aristoteles — I 392; II 283
Arnim, L. A. — I 317; II 271, 272
Arvelius, F. G. — I 327
Astahhova, A. — II 197, 239
Azadovski, M. — II 262, 272
Attila — II 316
Augustinus — I 48, 56, 59
Aun, E. — I 31, **266—268**, 405

Bach, J. S. — I 168; II 58
Baer, K. E. v. — I 330
Balakirev, M. — II 58
Barbarus, J. — II 246
Barons, Kr. — I **180—188**, 345, **364**
Barre, de la — I 50, 58
Becker, L. — I **32**, **291**
Beise, Th. — I 286, 340
Bekman, J. — II 125
Belinski, V. — I 6
Benfey, Th. — I 350, 406
Bergmann, J. — I **253—254**, 265, 380, 383, **394—395**; II 61, 277, 392, 393
Bērzkalne, A. — II 164
Bertram, Dr., vt. Schultz, G. J.
Bertuch, A. — I 319
Besick, A. — I 49, 56, 59
Bezobrazov, A. — II 334
Bienemann, Fr. — I 292, 328, **405—406**
Blumberg, G. — I 340, **355**, 378; II 195
Blumfeldt, E. — II 391
Bochmann, H. — I 332
Bodin, J. — I 293
Bodt (oberst) — I 52, 59
Boecler, J. W. — I **63—66**, 215, 296, **301—303**, 342, 349, 367, 398; II 367
Bolte, J. — II 364

* Numbrid «I» ja «II» märgivad E. Laugaste «Eesti rahvaluuleteaduse ajaloo» köiteid.

Borenius-Lähteenkorva, A. A. — I 375, **397**
Bornhöhe, E. — I 304, 344, **404**; II 40
Borodin, A. — II 58
Bosley, K. — II 409
Both, vt. Bodt
Boubrig, J. S. F. — I 340, **345—346**
Branch, M. — II 409
Brandt, C. — I **142—144**, 338
Brandt, F. — II 245, 249, 251, 329
Brandt, J. — II 373
Brandt, J. A. v. — I **77—80**, **305**, 333; II 359, 366
Bray, F. G. de — I 324
Brecht, B. — II 370
Brefeld, O. — II 283
Brentano, C. — I 317; II 271, 272
Broocman, R. — I 286, **307**
Bruiningk, H. v. — I 293, 309; II 143
Brömsen, K. M. — I **334**
Buk, V. — II **366**
Buller, R. — II 282, 285
Bunge, Fr. G. v. — I 340
Busch, C. H. — I **354—355**
Busch, M. v. — II 327
Böckel, O. — II 368

Carnoy, H. — I 285
Cederberg, A. R. — I 32, 286; II 143
Christoph, Th. — II 327, 330—332
Cimse, J. — I 380, 390, 393, 396
Claassen, F. — I 356
Clara, A. Ph. — I 341
Clare, J. Chr. — I **306**, 309; II 233
Croix, J. de la — II 194
Crusius, Ph. — I 298

Dal, V. — II 227, 228
Daniel, G. — I **398**
Dargomõžski, A. — II 58
Deljanov, J. — I 200
Demidov, P. — I 361
De Valle (ps.) — II 237
Dietrich, vt. Theodorich
Diocletianus — I 255
Dittmar, W. K. F. v. — I 332, 358
Dobrovolski, V. — I 282
Drake (kirjutaja) — I 140, 141
Dõrenkova, N. — II 258

Eckardt, J. — I 309
Edgeworth, M. — I 320
Eglon, J. — I 229, 386
Eichenbaum, A. — II 300
Einhorn, P. — I **292**, 302, 304
Eisen, M. J. — I 6, 213, **269—274**, 285, 328, 344, 374, 377, 394, 405, **407—409**; II 16, 38, 43, 71, **72—74**, 94, 137—139, 142, 144, 145, 159, **162—165**, 169, 173, 174, 213, 216—218, 233, 234, 245, 251, 275, 285, 286, 301, 333, 345, 357, 359, 367, 371—373, **374—377**, 386—387, 390—392, 395, 407; II tahvel 10, 11
Elias, M. — II 242
Elisto, E. — II 129
Elken, J. — I 230
Endzelin, J. — II 88
Engels, Fr. — I 281; II 190, 191
Enäjärvi-Haavio, E. — II 160, **393**
Erenberg, M. — II 394
Erkes, E. — II 162, 375
Erlemann, A. — I 363; II 302
Erm, Chr. — I 229
Ernits, V. — I 7; II 129
Europaeus, D. E. D. — II 183, 188, 341
Everth, P. G. — I 332, 340

Fabricius, D. — I **35—36**, **292**, 304
Faehlmann, Fr. R. — I 6, **145—149**, 193, 215, 302, 307, 339, **340—345**, 347, 353—355, 358, 364, 366, 380, 384, 396, 403, 404; II 31, 40, 249, 251, 252, 264, 274, 279, 367, 376, 378, 390, 392, 404; II tahvel 5
Fazekas, J. — II **394**
Feodor (piiskop) — I 14
Fischer, J. — I 347
Forsberg, V. — I 285
Forselius, B. G. — I 301
Forselius, J. — I **63—66**, 215, 296, **301—302**, 342, 398; II 367
Freitag von Loringhoven — II 73
Freundlich, C. W. — I 362; II 251, 391
Freyer, B. — I 293
Friebe, W. Chr. — I 283, **316**, 324, 333
Friedberg, J. W. — I 356
Friedrich Wilhelm (kuurvürst) — I 305

Gade, N. — II 58
Ganander-Thomasson, Chr. — I 125, 133, 332, 334, 336, 337, 343
Gardie, A. J. de la — II 145
Gehlhaar, Th. — I 91, 111, 113, 117, 121, 123, 327, **356**
Geibel, E. — II 393
Georgi, J. G. — I 316, 389
Gerassimova, M. — II 184, 187, 188
Gildenmann, B. — II 251
Girgensohn, H. — II 327, 331, 336
Glanström, Chr. J. — I 70, 329, 358
Gleb — I 14
Glinka, M. — II 57
Goethe, J. W. v. — I 165, 316, 319; II 196, 316
Goldschmidt, N. — II 238
Gorki, M. — I 281; II 236, 397

Gottlund, C. A. — I 140—141, 338
Gottsched, J. Ch. — II 61
Graf, W. — I 42
Granberg, G. — II 260
Grau, K. — I 265
Gregorius VII — I 294
Grenzstein, A. — I **227—228**, 230, 231, 378, **393—394**; II 146
Gressel, J. H. — I 139, 337
Grieg, E. — II 58, 62
Grimm, J. — I 193, 328, 332, 396; II 392
Grimm, W. — I 193
Grimm, vennad — I 286, 319, 406; II 38, 40
Grossschmidt, L. — II 196
Gruber, J. D. — I 288
Grünthal, J. — II 377
Grünthal, V. — II 94, **131—134**, 231, 246, 275, 280, 341, 366, 382, **388—389**
Gutslaff, J. — I **43**, **296**, **298**; II 16, 216
Gutsleff, E. — I 83, 306—308
Gutves, J. — I 374; II 251
Göseken, H. — I **299**, 300—303; II 145, 169
Göseken, H. jun. — I **67—70**, **303**

Haan, H. — II 219
Haavio, M. — II 263, 272, 273, 361, **393—394**
Hackman, O. — II 364
Hagu, P. — II **345—353**, **409**
Haiki Jan — I 38, **295**, 298
Haldre, J., vt. Grünthal, J.
Hallist, S. — II 76
Haltsonen, S. — II 183, 188, 230, 394
Hamann, J. G. — I 316, 317
Hameri, A. — II 287
Haneda, Y. — II 287
Hanko, J., vt. Kurfeldt, J. (A.)
Hansen, G. O. — II 343
Hansen, W. A. — I 387
Hanson, C. — I 229
Harraku Jaan — II 73
Harrassowitz, O. — II 162
Hartig, P. — II 283
Hartknoch, J. F. — I 309, 318
Hartvicus, vt. Hartwig
Hartwig (preester) — I 20
Harva, U. — II 180
Harvey, E. N. — II 282
Hauff, W. — I 153, 155
Hausmann, R. G. — I 290
Hautala, J. — II 40
Haydn, F. J. — II 57, 384
Hearn, L. — II 36
Hebbe — I 20, 289
Hebbel, F. — II 316
Hebel, J. P. — II 252
Heinrichson — I 400
Helena Pavlovna — I 387
Hellat, P. — I **405**
Helle, A. Th. — I 82—83, 256, 306—**307**, 308, 309, 318, 321, 333; II 169, 233, 343, 405
Heller — II 283
Hennig, P. — II 285
Henrik — I **17—21**, 75, 221, 282, 285, **288—289**, 291, 321, 333, 339, 364, 395
Herder, J. G. — I 6, 173, 175, 305, 309, **316—318**, 319, 321, 331; II 271, 363
Herlinus, G. — I 301
Hermann, K. A. — I 6, **249—250**, 286, 344, 378, **399**, 401; II 17—19, 100, 146, 155, 301, 302, 358—360, 398
Hermann, M., vt. Härma, M.
Hermelin, O. — I **296**, 304
Hess (kooliõpet.) — I 307; II 169
Hiie, V. — II 398
Hiiemäe, M. — II 264, **406**
Hilana Taarka — II 237, 384, 392
Hintzenberg, O. — I 270
Hiob, J. — II 333
Hirn, Y. — II 36, 39
Hirschhausen, J. J. A. — I 139
Hiärn, Th., vt. Hjärne, Th.
Hjärne, Th. — I **71—75**, 292, **304**, 389; II 306
Hoeneke, B. — I 289, 291
Hoffmann — I 332
Hoffmann, A. F. — II 196
Hollmann, F. A. W. — I 393
Hollmann, R. G. — I **345**
Holzmayer, J. B. — I 215, **340**, **362**
Holter, A. — I 330, 332
Holts, J. — I 270
Holtz, O. R. — I **328**, **351**
Homeros — I 103, 110, 338, 369; II 65, 68, 307
Horatius Flaccus — I 165
Hornung, J. — I **303**; II 372
Hueck, C. F. — I **308**, 309
Huhn, O. — I **314**
Humboldt, A. v. — II 283
Hunfalvy, P. — I **406**
Hunt, J. — II 293
Hupel, A. W. — I **84—97**, 173, 175, 283, 306, 307, **309—314**, 316, 318, 321, 324, 326—329, 332, 333, 353, 361, 389, 398; II 17, 176, 256, 343
Hurt, E. — I 370
Hurt, J. — I 6, **192—226**, 227—232, 246, 249, 285, 307, 340, **366—378**, 379, 380, 387, 392, 393, 395—397, 399, 401, 406—408; II 11, **20—25**, 26—29, 33, 39, 51, 61, 77, 135, 139, 140, 142, 159, 160—164, 169, 174, 216—218, 222, 237, 252, 272, 274—277, 279, 280, 298, 301, 302, 304, 357, 358, 360—364, 367, 371, 373,

386, 387, 389, 391—393, 394, 399, 404, 405, 407; II tahvel 1
Hurt, Johan — I 230, 370
Hurt, Joosep — I 230, 370
Hurt, M. — II 387
Händel, G. F. — I 168
Härma, J. — II 332
Härma, M. — II 17, 19, 301—303, 360
Härms, M. — I 230, 370

Ibius, O. — 17; II 252
Idna Illiw, vt. Kuhlbars, Fr.
Idrisi — I **287**
Ignatius, M. — I 308
Irdt, L. — II 149, 150
Israel, L. — II tahvel 23
Issakov, S. — II 249
Isselt, M. v. — II 363
Ivanova, A. — II 182

Jaakson — I 403
Jaanits, L. — II 260
Jagomann, J. — I 368
Jahnson, J. — I 356
Jakobson, A. — I 340, 380; II tahvel 24
Jakobson, C. R. — I 344, 351, 363, 367, 379, **380—386**, 387, 390, 392, 393; II 247, 252
Jakobson, M. — II 299
Jankovits, K. — I 346
Jannau, H. — I 324, 333, 340, 347, 348
Jannsen, H. — I 344, **405**
Jannsen, J. V. — I 164, **178—179**. 346, **362—364**, 386, 400, 405; II 191, 253
Jantzi Pedo poeg Tõnnis — II 73
Jazõkov, N. — II 281
Jefimenko, P. — II 348
Jermolov, A. — II 346—352
Johannes IV Kievel (Kyvel) — I 289
Johansen, K. — I 356
Johansen, P. — I 32
Joonuks, H. — II 224—226, **401—402**
Juhkam, J. — I 270
Julianus Apostata — I 294
Jung, J. — I 6, 230, **255—260**, 288, 328, 329, 340, **395—396**, 400, 401; II 38, 176, 358, 363
Juslenius, D. — I 321
Jõgever, J. — I 16, 287, 301, 302, 379, 380, **402**; II 23, 299, **367**
Jõgever, O. — II 268
Jõgi, L. — II 237
Järv, J. — I 211, 382
Jürgenson, D. H. — I 286, 339
Jürgenstein, A. — I **403**; II 367
Jürisson, M., vt. Martna, M.
Jürjenson, K. — II **166—168**, 392
Jürmann, M. — I 378

Kaggari Ann — II 73
Kahk, J. — I 286; II **400**
Kaiserberg, H. (ps.) — I **355**
Kala, J. — I 270
Kalamees, A. — II **400**
Kalamees, K. — II 284
Kald, A. — II 407
Kalden, I. — II 152
Kaldma, V. — II tahvel 27
Kaljuvee, G. — II **207—210**, **398—399**
Kalkun, K. — II 219
Kallas, A. — II 143, 333
Kallas, O. — I **275—277**, 285, 298, 340, 368, 406, **409**; II **14—16**, 18, 19, 39, 61, 105, 109, 115, 136, 142, 160, 161, 164, 170, 173, 302, **357—361**, 367, 368, 376, 384, 386, 392, 404, 408
Kallas, R. G. — I 229, 374, 378, 386, **407**; II 34, 39, 399
Kalme Matt — II 73
Kammisto Johan — II 73
Kampmaa, M. — I 286, 332, 398; II **41—43**, 231, 247, **368—369**
Kampmann, M., vt. Kampmaa, M.
Kangilaski, O. — II tahvel 9, 22
Kangur, J. — II 153
Kannel, K. — II 332
Kanniste, J., vt. Miko Ode
Kannisto, A. — II 261, 367, **394—395**
Kant, I. — I 316
Kapp, J. — I 229, 230, 380, 384, 394, **396**; II 235
Kappel, J. — I 379, 390; II 18, 19, 360
Karl Suur — II 315
Karsbach, K. — II 153, 154
Karttunen, U. — II 400
Karu, J. — I 270
Kase, L. — I 259, 401
Kask, A. — I 7
Kaskmann, M. — II tahvel 7
Kasse Peter — I 294
Kaukonen, V. — II 89, 371
Kaupmees, M. — II 219
Kaupo — I 19
Kelch, Chr. — I **76**, 292, **304—305**, 318, 329, 358; II 359, 403
Keller, H. — I 270
Keller, J. — I 270
Kempe, J. — II 143
Kempen, G. v. — II 363
Kerg, J. — I 230, 378
Keskküla (Varbla laulik) — II 153
Kettunen, L. E. — II **80—83**, **378**
Kiis, A. — II 394
Kikeperre Laus — I 332
Kink, E. — II 129
Kirby, W. F. — I 285, 405

Kirejevski, P. — II 271, 272, 281
Kirotosk, L. — I 212
Kitzberg, A. — I **261—264**, 397, **399—401**; II 245, 246, 253, 367
Kitzberg, J. — I 399
Kivase Hen — I **295**
Kivi, A. C. — II 218
Kivviti Jaak — II 73, 74
Klaas, A. — II 282
Klaas, O. — II 241, 242
Klaas, V. — I 368
Kleis, R. — I 7
Knüpfer — I 67, 69
Knüpffer, A. F. J. — I 153—155, 169, 170, 204, 303, 322, **329—330**, 331, 332, 334, 340, 356, 358; II 363, 405
Kobolt, E. — II 130
Kocka e. Monna Hans — II 73
Koeler, G. — I 229
Koemets, A. — II 399, 402
Koern, E. — II **394**
Kohl, J. G. — I **353—354**
Koidula, L. — I 292, 386; II 212, 217, 373
Kokamägi, H. — II 54, 238, **289—297**, 330, 370 **404**, 408
Kokare, E. — I 7
Kokkjara, D. — II 40
Koldekivi, A., vt. Kitzberg, A.
Kolk, U. — II **197—206**, 223, 236, 241, 242, 281, 397, **398**, 404, 408, 409; II tahvel 18, 19
Kolli Merte — I 294
Komenský, J. A. — II 300
Komms, C. — I 211
Kool, J. — II 368
Koppel, H. — II 387
Koppel, R. — II 399
Kornfeldt — II 70
Koskenjaakko, A. — II 230
Koskimies, R. — II 311
Kosõgina, E. — II 258
Kotlep, vt. Jankovits
Kotzebue, A. — I 324
Krappe, A. H. — II 61
Kraut, M. — I 211
Kravtsov, M. — II 46, 54, 238, 370, 404
Kreek, C. — II 221, 360, 380
Kreuse Liisu — II 17, 18
Kreutzwald, Fr. R. — I 6, 74, 139, **150—166**, 169, 170, 193, 194, 198, 203, 205, 210, 215, 227, 249, 302, 307, 325, 328, 329, 334, 339, 340, 344, 345, **346—351**, 353—356, 358, 360—363, 366, 367, 369, 378, 380, 382—384, 387, 389, 390, 392, 393, 397, 405, 406; II 16, 18, 38, 54, 92, **190—196**, 212, 217, 245, 274, 279, 281, 300, 301, 339, 360, 364, 376, 378, 379, 386, 398, 404, 406; II tahvel 24, 25, 26
Krikmann, A. — II **409**
Kristofor — I 15, 16
Krohn, I. — II 18, 19, 360
Krohn, J. — II 86, 159, 160, 272
Krohn, K. — I 74, 285, 368, 388, **406—407**; II 71, 87, **110—123**, **159—161**, 181, 182, 188, 197, 272—274, 280, 313, 362—364, 367, 368, 373, 378, 385, 386, 392, **404**
Kronasser, H. — II 254
Krotnik, E. — II 301
Kruusberg, A. — II **371**
Kruuse, Fr. — I 349, **353**
Kruusmann, J. — II 225
Kruuspere, A., vt. Kruusberg, A
Krõlov, I. — II 300
Kröner, J. — II 316
Krüger, v. — II tahvel 4
Kubjas, A. — II 399
Kubjas, E. — II 244, 245, **270—281**, 362, 403
Kuhlbars, Fr. — I **404—405**; II 300, 358, **365—366**
Kuhn, A. — II 39
Kullama, J. — I 270
Kullamaa, T. — II 330
Kullerkann, O. — II 219
Kullerkupp, V. — II **371**
Kunder, Juhan — I **251—252**, 286, 380, 383, 384, 386, **390—393**, 405; II 245
Kunileid, A. — I 386
Kuraga Liis, vt. Alas, L.
Kurfeldt, J. (A.) — II **394**
Kurrik, H. — II 172
Kurrik, J. — I 344, **404**
Kurrikoff, A. — I 230, 378
Kurul, M. — I 270
Kustavus, A. — II 286
Kuzmina, S. — II 183, 184, 188
Kutti, L. — II 319
Kutti, S., vt. Lätt, S.
Kuusi, M. — II 231, 308, 409
Kõeva, M. — I 212
Kõhelik, R. — II 336
Kõiv, P. Fr. — I 212, 394
Kõiva, O. — II 237—243, 281, **402**, 407
Kõrbe, A. — II 75—77
Kõrv, A. V. — II 381, 382, 384
Kõrv, J. — I 344, 380, 383, **390**; II 245
Kõrv, T. — I 211
Kägar, J. — I 212
Käär, P. — I **403**
Käärik, A. — I 211
Käärik, E. — I 7
Köhler, J. — II 53
Köhler, R. — I 350; II 128
Köler, J. — I 382

Körber, C. E. A. — I **314, 360,** 364
Körber, M. — I **362**
Köstlin, O. — II 55
Kürschner, J. v. — II 194

Laakmann, H. — I 62, 156, 164; II 145, 192, 194, 195
Laasi, T. — II 151, 152
Lagos, J. — I 344, 347; II 249
Laidvee, H. — II 400
Laidvee, L. — II 6
Laikmaa, H. — II 367
Laipmann, H., vt. Laikmaa, A.
Laipmann, B. — II 333, 334, 336
Lamend, M. — II 240, 242
Languetus, H. — I 293
Lankenau, H. V. — I 404
Laugaste, E. — I 7, 286; II 19, 20, 43, 54, 61, 71, **124—128, 129—130,** 138, 142, 145, 197, 198, 203, 206, 223, 229, 231, 232, 235—239, 247, 251, 275, 277, 280, 281, 286, 288, 297, **298—303,** 306, 329, 343, 358, 361—363, 366, 374, 377, 385, **388,** 390, 397, 400, 402, **404—405**
Laugaste, G. — I 7; II 6, **190—196,** 328, 329, 382, **398**
Laulu-Maanus — II 289
Launis, A. — II 60, 61, 148, 152, 153, 155, 360, **393**
Lauw, J. — I 309
Leetberg, K. — I 32, 314; II 212, 300, 301, 367, 385, **394**
Leichter, K. — II 19, 109, 361, **393**
Leinbock, F., vt. Linnus, F.
Leino, E. — II 370
Lempelius, P. — II 143
Lenin, V. I. — I 282; II 214, 397
Lensu, J. J. — II 183
Leopas, K. — II 358
Lepik, M. — I 7, 43, 286; II 267, 363, 377, 378, **405**
Lermontov, M. — II 397
Lessing, G. E. — I 316
Leuenclavius, J. — I 296
Léuzon le Duc — II 36, 39
Lewalter, J. — II 128
Lewenclavius, Leuenclauig, Johann, vt. Leuenclavius, J.
Liblik, H. — II tahvel 17
Liepe, A. — I **404—405**
Liiv, E. — II **218—220; 401,** 404
Liiv, J. — II 333
Liiv, Juhan — I 292; II 229, 246, 264
Lilienbach, J. — I 368; II 357, 366
Lill, J. vt. Jürgenstein, J.
Lillemägi, R. — II 20
Lillipuu, M. — II 40
Lindpere, S. — II 17, 19, 360
Linkomies, E. — II 313
Linnus, F. — II 61, 368, 387
Lipets, P. — II 262
Lipp, M. — I 380; II 358
Longfellow, H. W. — II 39
Loone, N. — II **143—145, 390—392**
Looring, A. — II 333
Loorits, L. — II 285
Loorits, O. — I 286, 344; II 130, **135—142,** 164, 230, 275, 285, 345, 373, 375, 386, 387, 388, **389—390,** 391, 406
Lopatin, I. — II 259, 260, 263
Lorenzsonn, C. F. — I 344, 364
Lucanus, M. A. — I 46, 54, 59
Luce, J. W. L. — I 321, 322, **323,** 332, 362; II 178, 343, 399
Luiga, J. — II 368
Luik, I., vt. Martina Irö
Lukas — I 15, 16
Lungardt, E. — I 356
Luther, M. — I 307, 308, 360; II 58
Luts, O. — II 253
Lõhmus, S. — II 268
Lõoke, E. — II 343
Läte, A. — II 18, 19, 360
Läti Henrik, vt. Henrik
Lätt, S. — II **175—180,** 268, 275—277, 319, 332, 384, 391, **401,** 408
Lönnrot, E. — I 244, 332, **351—352,** 406; II 27, 40, 73, 87, 89, 91, 169, 271—273, 280, 307, 311, 313
Löwe, F. — I 350
Lüdimois, J. — I **403—404**

Maaten, H. — I 270
Maavara, V. — II 285
Madisson, J. — I 7
Magnus (hertsog) — I 292
Magnus, Olaus — I 293; II 208
Mahlberg, L. — II 46
Malm, C. E. — I 230, **403;** II 125
Mango Hans — I 308
Mannhardt, J. W. E. — I 349
Manninen, I. — II 75—79, 172, 377
Mansikka, V. J. — I 60; II 143, 393
Manteuffel, P. — I **334,** 376; II 247, 252
Marbach, G. O. — II 196; II tahvel 24, 25
Markus, P. — I 230, 231
Markvart, J. G. — I 329
Marpurg, G. G. — I 328
Martin, A. — II 289, 330, 337
Martina, Irö — II 384
Martna, M. — II 333
Martson, D. — II 249
Marx, K. — I 281, 305, 318
Masing, G. — I 230
Masing, O. W. — I 305, 324, **328—329,** 333, 336, 358
Masing, U. — II 394
Maskajev, A. — II 259

Mauer, A. — II 330, 332
Maydell, L. — I 147, 169, 170, 187, 289, 345, 347, 353
Meijel, R. — I 265, 405; II 39, 237
Meier, A., vt. Mauer, A.
Meil, P. — I 270
Meinhard (piiskop) — I 21
Melanchthon, P. — I 293
Meleti Matz — II 73
Meletinski, E. — II 261
Mellik, V. — II tahvel 5
Mendelssohn, M. — II 58
Menius, Fr. — I **39—42, 295—296,** 304
Menning, K. — II 367
Menšikov, A. — II 191
Meri, L. — II **409**
Merkel, G. H. — I **324—325,** 333, 347; II 20, 21
Metza Hans — II 72
Meyer, L. — I 397
Michle Thomas — II 73
Mickwitz, C. — II 194
Middendorf, A. — I 366
Mihkla, K. — I 286; II 235
Mikiver, E. — II 238
Mikk, J. — I 7; II tahvel 8, 15—18
Miko Ode — II 39, 75, 384; II tahvel 8, 9
Mirov, R. — II 275—277, 402, 406, 408
Mohn, M. — I 347
Mohrfeld, A., vt. Mäevälja, A.
Montessori, M. — II 397
Moora, H. — II 390, 398, 406
Moritz, L. W. — I 336
Moser, E. — I **404**
Mozart, W. A. — II 57
Muda, J. — II 360
Murda Jürgen — II 144
Murrik, E. — II 299
Murrik, H., vt. Vuolijoki, H.
Murumaa, V. — II 286
Mustonen, O. A. F. — I **398**; II 359
Musäus, J. K. A. — I 153, 155, 319
Mõtleja, C. E. — I 397; II 169
Mäesalu, M. — II 222
Mäevälja, A. — II **394**
Mäger, M. — II 338
Mägi, K. — II 362
Mägi, L. — II 204
Mägi, U. — II 402
Mälk, V. — II 398, **401,** 403, 408
Märti Peter Hans — II 73
Möller, J., vt. Müller, G.
Mühlenthal, Th. — I 340
Müller, G. — I 33—34, 290, **291—292;** II 36, 134
Müller, Max — II 39
Münster, S. — I **22—26, 290**
Napiersky, K. E. — I 286
Napoleon Bonaparte — I 222
Neggo, H. — II **370**
Neumann, L. — II **55—61, 63,** 360, **370**
Neus, A. H. — I 139, 153—155, **169—170,** 171, 172, 235, 240, 245, 246, 324, 328, 340, 344, 347, 349, 354, **356—360,** 361, 362, 369; II 274, 359, 389, 404
Ney, G. — II 387
Niemi, A. R. — I **406**; II 88, 359, 393
Niinas, J. — I 270
Niit, E. — II 385
Niit, H. — II **409**
Nocks, J. J. F. — I 341, 360
Nohl, K. F. L. — II 55
Nolken, N. — I 393
Nooli, mag., vt. Eisen, M. J.
Noot, V. — II 286
Norden, E. — I 59
Nordlander, J. — II 127
Nordström, R. — II 58
Normak, L. — II 64
Normann, E. — I 306; II **169—174,** 232—234, 236, **397,** 404
Nurkse, L. — II 40, 397
Nurmberg, J. — I 270
Nurmekund, P. — II 6
Nurmik, M. — II 124, 247, 251
Nuut — II 69
Nyenstaedt, F. — I **291**
Nyenstede, F., vt. Nyenstaedt, F.

Oad, M. — II 241, 242
Odojevski (vürst) — I 397
Oelsnitz — I 344, 404
Oettel, K. — I 366, 369
Offe, B. A. — I 332
Offe, E. — I 332
Ohrt, E. — II 33
Oja, E. — II 153
Ojansuu, H. — II 78, 359
Oldekop, A. — I **324**
Olearius, A. — I **44—59, 286,** 297, **298—299,** 305, 398; II 175, 359
Olrik, A. — II 40, 364, 377
Oras, K. — II tahvel 2, 28
Org, P. — II 194
Orgussaar, J. — I 379
Ostrov, M. — I 213, 303, 368, 374; II 358
Ots, M. — II 225
Ots, R. — II 225
Ovidius — I 369

Paasonen, H. — II 87
Paavel, M. — II 287
Pabst, E. — I 354
Palk, A. — II 329
Palm, A. — II 286, 375, 396

Palm, H. — II 366
Palmkroon, J. — I 230
Paltser, A. — II 377
Pape — I 294
Parijõgi, J. — II tahvel 21
Parikas, P. — II 384
Parmas, O. — I 7
Parmasto, E. — II 6, 282—288, 403
Parrot, J. L. — I 334, 354
Paucker, C. J. A. — I 358
Paucker, H. J. — I 322, 358
Paucker, H. R. — I 139, 358; II 144
Paucker, H. W. — I 322
Paukson, H. — II 148, 378, 380, 381
Paulsen, G. — I 356
Paulsen — I 178
Paulson, I. — II 260
Pausk, J. — I 230
Pavlovski, J. — II 130
Peegel, J. — II 338—341, 400, 402, 408
Peeter I — II 191
Peeter (kangur) — II 74
Peltonen, V. — II 91
Penna, P. — II 360
Perandi, A. — II 143
Percy, Th. — I 317; II 271, 272
Perttunen, A. — II 403
Pervomaiski, L. — II 282
Petersohn, J. — I 356
Peterson, A. — II 358
Peterson, E. — II 247
Peterson, K. — II 275
Peterson, Kr. J. — I 125—137, 328, 334—337, 339, 344; II 363, 377, 405
Peterson, P. — II 358
Peterson-Särgava, E. — II 196, 398
Peterson, vennad — I 390
Petlem, H. — II 298
Petri, J. Chr. — I 315, 317, 325—328, 347; II 343
Philippi (pastor) — II 145
Pihlakas, J. — II 216
Pihlakas, G. — II 302
Piho, J. — I 370
Piir, E. — II 400
Piirimäe, H. — II 6
Pino, V. — II 204, 342—344, 399, 400, 402
Piritson, Th. — I 140, 141, 338
Pirogov, N. — I 353
Platon — I 392
Plinius, G. P. S. — I 46, 54, 59; II 283
Ploompuu, J. — I 212
Poom, E. — II tahvel 13
Porthan, H. G. — I 336
Possart, P. A. F. K. — I 354—355
Prants, H. — I 306, 367, 398; II 301
Priidel, E. — II 6; II tahvel 1, 3
Procházka, R. — II 55
Promet, L. — II 246
Proodel, M., vt. Hiiemäe, M.
Proosahallik, K. — II 287
Propp, V. — II 40
Pruhl, D. — I 348
Prüller, P. — II 53, 304—306, 405
Pudell — I 37, 38, 294—295
Pukits, M. — I 7
Pull, L. — II 242
Puru Liisu, vt. Mägi, L.
Puskar (Varbla laulik) — II 153
Puškin, A. — II 397
Puusaar, J. — II 289
Puusek, M. — II 336
Põdder, M. — I 380, 397, 398
Põder, A. — II 300
Põder, K. — II 294
Põdras, L. — II 136, 142, 275, 390, 394
Põldmäe, J. — II 219
Põldmäe, R. — I 7; II 20, 238, 239, 252, 273, 286, 287, 391, 393, 399
Põlve-Jüri — I 60, 299
Põrk, A. — II 366
Pärn, J. — I 229
Päss, E. — II 137, 141, 159—161, 237, 247, 251, 386, 391—392
Pääro, A. — II 64
Pöögelmann, A. — II 358
Pöögelmann, H. — II 11—13, 357, 358
Pöögelmann, K. — II 358

Quandt, J. Chr. — I 308
Qvigstad, J. — II 395

Rabbe, F. J. — I 345
Raidla, J. — II 168
Ralli Hans — I 60—62, 299—301
Randmets, V. — II 164
Rasi Joost — II 48
Raud, A. — II 194, 251
Raud, Kr. — II 23, 28—29, 61, 275, 363—364, 366, 367
Raud, L. — I 7
Raud, M. — II 370
Rau'dkats, A. — II 383, 384—385
Raudsepp, L. — II 211—217, 233—235, 237, 399
Raussi, E. — I 305; II 393, 394
Rebane, H. — I 212
Recke, J. F. — I 286
Reiman, V. — I 265, 285, 344, 405; II 19, 23, 26—27, 169, 237, 275, 360, 362—363, 366, 367
Reindorff, S. — II tahvel 26
Reinering, H. — I 295
Reinson, J. — I 230
Reinthal, C. — I 340

Reinvald, A. — I 350, 351, 393, **396**
Relander, O. — II 313, 317
Renner, J. — I 289
Rennit, A. — I 376; II 142
Rezold — I 229
Richter, A. L. — II tahvel 24, 25
Ridala, V., vt. Grünthal, V.
Rimm, A. — II tahvel 6, 14
Rimski-Korsakov, N. — II 58, 364
Riomar, T. — I **404**
Riste, E. — II 286
Ristmets, V. R., vt. Kreutzwald, Fr. R.
Ritschl v. Hartenbach, H. H. — II tahvel 24, 25
Ritsing, R. — II 301, 303
Roht, R. — II 40
Roos, E. — II **406**
Roos, J. — II 394
Rootsi Raudpea — II 191
Rootsi Rüütel — I 169, 170, 347; II 18
Rootslane, J. — I 270
Rootslane, P. — I 270
Rootsmäe, T. — II 298
Rosenplänter, J. H. — I **116—124**, 314, 323, 329, **330—333**, 336, 337, 340, 354, 358, 405; II 169, 251, 372, 373, 405
Rosenthal, H. — I 382
Rossillon (paruness) — I 360
Rošijanu, N. — II 40
Rousseau, J. J. — I 316, 317
Rudbeckius, J. — I 290
Rull, A. — II 125, 247
Russi Peeter — II 72
Russow, B. — I 27—31, 34, 289, **290—291**, 304; II 212
Russow, N. F. — I 358, **361—362**
Russwurm, C. F. W. — I 292, 340, 354, **361**, 362; II 178
Ruus, J. — II 371
Ruut, K. — II **298—303**, 404
Ruut, O. — II 298
Rõõm, A. — I 7; II 400, 405
Rãnk, G. — II 170, 172, 266, 267
Rääk, E. — II 268
Rääk, J. — II 286
Rõhrich, L. — II 261
Rööp, A. — II 371
Rückert, Fr. — II 125, 126
Rüütel, I. — II 6, 253, 290, **318—326**, 330, 401, 404, **407—408**

Saaberg, A., vt. Saareste, A.
Saaberk, A., vt. Saareste, A.
Saag, M. — II 226
Saal, A. — I 211
Saar, M. — II 59, 360
Saar, T. — II **221—223**, **406**
Saareste, A. — I 32, 286; II 69 — 71, 88, 91, 130, 143, 230, 275, 276, **371—372**
Sabiin, M. — II 147, 148, 150, 153
Sachs, H. — II 391
Sachssendahl, E. — II 193
Sadeniemi, M. — II 382
Saebelmann-Kunileid, A. — II 330
Sahharov, I. — II 349
Salminen, V. — II 181—183, 188, 398
Salomon — I 157
Salu, H. — I 302; II 246
Samson, H. — I 293, 294
Samson, G. H. v. — II 193
Sander, T. — I 286; II 12, 13, 38, 40, 231, 358
Sandra, J. — I 219, 368; II 249
Sang, A. — II 359
Sarv, I. — II **227—236**, **401**, 403
Sarv, M. — II 168
Saxo Grammaticus — I **15—16**, **287—288**
Schefferus, J. — I 75
Scherwinzky, C. F. — I **302**, 324; II 216
Schiefner, F. A. — I 348, 358, **360**; II 192, 194
Schiller, F. — I 165, 316
Schlater, G. F. — I 91, 111, 113, 117, 121, 123, 327, 353, **355—356**, 357
Schlegel, Chr. H. J. — I **98—115**, 283, **318—322**, 326, 328, 334, 336, 356, 358
Schlegel, Fr. — I 317
Schlippenbach, U. — I **323—324**
Schlippenbach, W. — I 295
Schlõgina, N. — II 403
Schlötzer, K. — I 170
Schlüter, W. — I 287, **404**
Schmitten (kapten) — II 74
Schmuul, A. — II **401**
Schnakenburg, L. H. — I 404
Schroeder, L. A. — I 340, **398**
Schubart, C. F. — II 392
Schubert, F. — II 57
Schultz-Adajewski, E. — I 353, **397**
Schultz-Bertram, vt. Schultz, G. J.
Schultz, G. J. — I 164, **167—168**, 340, **351—353**
Schultz, H. A. — I 211, 212; II 249, 250
Schultz, P. — I 353
Schultz, W. — II 19
Schwager, G. — I 355
Schwartz, W. — II 39
Schwelle, J. — I **364**
Schüdlöffel, G. H. — I 139, **337**, 342, 358
Schünmann, J. Chr. — I 351

Selleke, E. — II tahvel 1, 5
Seiler, F. — II 228, 229
Semper, J. — II 246
Sepa Aadu — I 345
Sepp, A. — II 219
Sepp, R. — II 317
Seraphim, E. — I 295
Setälä, E. N. — II 312, 398
Shakespeare, W. — I 316
Shelley, P. B. — II 392
Sicka Hinrik — II 73
Sidenius, L. — I 130, 136
Siimon (apostel) — I 13
Siimson, M. — II 146, 149, 152, 157
Sikna, K. A. — I 270
Silberg, K. — II 370
Sild, H. — II 268
Simonsuuri, L. — II 287
Simrock, K. — II 128, 316
Sinervo, E. — II 371
Sirdnak, J. — I 270
Sirmais, H. — II 322
Sivers, J. — I 340, 350, 355
Sjögren, A. J. — I 68, 70, 303, 348; II 144
Smuul, J. — II 246
Sohberg, M. — I **403**; II 245, 251
Soimonov, A. — II 281
Sokolov, J. — II 40, 197, 228
Sommer, J. M. — I 380
Sonntag, K. G. — I **328**
Spener, C. J. — I 308
Sperber, H. — II 230
Spirka, L. — II 219
Sprenger — I 293
Stahl, H. — I **292**
Stein, G. — I **405**; II 75, 77, 79
Stein, J. — I 340
Stein, V. — I 350, **397**
Steinitz, W. — II 245, 248
Stern, F. S. — I **356**
Sturlasson, Snorri — II 317
Stömmer — I 140, 141
Stübe, R. — II 373
Suigu Mari — II tahvel 15
Suigusaar, M. — II 194
Suits, G. — I 43, 286, 289; II 31, **84—89, 90—93, 94—96**, 245, 316, 377—380, 382, 389, 398, 405
Suitsmaa, vt. Suits, G.
Suomalainen, J. — II 39
Supperjalg Hannus — II 144
Sutt, A. — II 341
Sutt, M. — II 147, 148, 150, 152, 154—156
Suumann, A. — II 246; II tahvel 7
Suurkask, A. — II 250
Suvorov, A. — II 296
Sämund Sigfusson — II 316
Särgava, E., vt. Peterson-Särgava, E.
Säärits, E. — II 358
Sööt, B. — II 137
Sööt, K. E. — II 247
Süda, P. — II 146, 148, 154, 360
Südda, P. I **401—402**
Sydow, C. W. v. — II 364

Šahnovitš, M. — II 236

Zeiger, J. — II **97—109**, 148, 316, **378—380**
Zelenin, D. — II 179, 259, 260
Zim — II 73

Taev, K. — I 7; II 194, 378, 405
Talvik, F. — II 360
Tamm, Aino — II 302, 303
Tamm, J. — II 245, 246, 316, 358, 403
Tammann, V. — II 124, 247
Tammsaare, A. H. — II 246, 253
Tampere, H. — II 137, 142, **146—158**, 200, 237, 251, 252, 268, 275, 290, **327—337**, 345, 346, 384, **391, 393**, 403, **406—407**, 408; II tahvel 20
Tander, A. — II 124, 126
Tann, N. — II 364
Tanning, S. — II 268
Tapupere, M. — II 334
Tassa, A. — II 362
Tedre, Ü. — I 7; II 233, 235, 237, **244—253**, 275, 276, 278, 286, 317, **402**, 403, 405
Tensmann, E. — II 330
Teodorich — I 289
Tertullianus, Q. S. — I 46, 54, 59
Theoderich, vt. Theodorich
Theodorich — I 17, 21
Theophrastos — II 65, 68
Thompson, S. — II 197, 364
Thomson, E. A. — I 379, **390**, 397
Tiberg, N. — II 125
Tidemann, G. — I 291
Tiller, K. — II 249
Tobias, R. — II **30—31**, 59, 60, 360, 364; II tahvel 3
Tolgsdorf, E. — I **292**
Tolli, V. — II tahvel 24
Tolstoi, D. A. — I 201
Tolstoi, L. — II 397
Tombach, A. F. — II 21
Tomson, A. — I 230
Tooms, M. — II 129
Tootsel, A. — II 238
Topman, A. — II 360
Topp, A. — II 148, 150, 153, 154
Tormis, V. — II 408
Trass, H. — II 6
Treffner, H. — I 378, 379

Trei, M. — II 239
Trei, S. — II 378
Treiali Ode — II 75, 76
Treu, E., vt. Laugaste, E.
Treuberg, M. — I 212
Treumann, J. — I 230
Triik, N. — II tahvel 10, 11
Tšitšerov, V. — II 228, 346, 353
Tuglas, F. — II 32—**40**, 246, 279, 362, **364—365**
Turoldus — II 316
Turunen, A. — II 40, 316
Tuttav, K. — II 289
Tõnisson, M. — I 403; II 245
Tõnurist, A. — II 330, 332
Türk, E. — II 241
Türk, L. — II 242
Türnpu, K. — II 18, 19, 360

Under, M. — II 245, 246
Undritz, P. — I **403**
Une, J. — I 230
Ungern-Sternberg — I 140, 141
Univere, A. — II 268
Unternupp, J. — I 211
Usar, E. — II 286
Ustav, K. — II **366**
Utzo Maddis — II 73
Uus, M. — I 230
Uustalu, J. — II 286

Vabarna, A. — II 237, 238, 384, 388
Wagner, R. — II 57, 316
Vaher, V. — I 212
Vahhi Juhhan — II 73
Wahlberg, A. — I 230, 231
Vaino, A. — II 334, 336
Vakk, F. — II **254—256, 403**
Waldemar II — I 21
Valdemārs, Kr. — I 364
Valge, E. — II 225
Vallner, R. — II **65—68, 371**
Vallusti Risti Peedu — II 72
Vana laulumees — I 169, 170
Varama, V. — I 7
Vasar, E. — I 234—241, 265, 388, 397; II 39, 166, 238, 239; II tahvel 6
Vassar, A. — I 286
Weber, Fr. Chr. — I **81, 305**
Weber, K. M. v. — II 57
Webermann, O. A. — II 174
Wedekindus, H. — I 293
Weidenhain, E. Chr. — II 144
Veidermann, M. — II 393
Weitzenberg, J. — I 380
Vesik, M. — II 241, 242
Veske, M. — I 6, 31, 232, **234—248**, 249, 265, 296, 334, 344, 350, 378—380, 382, **386—390**, 397, 405; II 39, 64, 160, 237—239, 245, 251, 275, 371, 381, 382, 389
Veski, A. — II 331
Veski, J. V. — II **64, 371**
Veskimäe, J. — II 225
Vesselovski, A. — II 365
Wessmann, V. E. V. — II 130
Westling, G. O. F. — II 144
Vestring, S. H. — I **306**; II 233, 235
Wexionius, M. O. — I 72—74; 359
Vidle Hans — II 73
Wiedemann, F. J. — I 205, 210, 215, 225, 227, 236, 241, 348, 350, 356, **360—361**, 362, 397, 403; II 72, 75, 128, 130, 144, 169, 227, 232, 255, 359
Wieland, C. M. — I 319
Vihtla Jürgen — I 295, 298
Viidalepp, R. — I 286; II **166—168**, 234—236, 238, **257—269**, 286, 360, 361, 387, **392**, 396, 399, 401, **402—403**
Viikman (Varbla laulik) — II 153
Viira, J. — I 212
Wilamovitz-Möllendorff, U. v. — II 92
Vilbaste, G. — II **44—54**, 173, **369**
Vilde, E. — II 363
Wilde, P. E. — I 85, 309
Vilgats, L. — II 146, 149
Viljak, K. — II 146
Viljus, H. — II 322
Vilkuna, K. — II 171, 172
Villi Andi, vt. Kuhlbars, F.
Willigerod, J. C. — I **333**
Willmann, Fr. W. — I **307**, 327, 328, 333, **351**, 384; II 169, 174, 250, 252
Willmannsen, J. — II 64
Vilp, L. — II 300, 301
Vinkel, A. — II 174
Vinkel, P. — II 219
Winkler, R. — I 290; II 143
Winter, A. C. — I 403; II 363
Viru Laulik, vt. Kreutzwald, Fr. R.
Visnapuu, E. — II 408, 409
Visnapuu, H. — II 245
Vjatško (vürst) — I 288
Voolaine, P. — II 237, 268, 359, 388
Wossidlo, R. — II 162, 163
Vtšerašnaja, I. — II 259
Wulff, G. — I 398
Vuolijoki, H. — II 136, 142, 160, 291, **370—371**, 386
Väinaste, J. — II 377
Väiso, P. — I 370
Väisänen, A. O. — II 237, 360, **384**
Väärtman, A. — II 154
Völker — II 316
Wühner, H. — I 378

Õis, G., vt. Wulff, G.

Üxküll, F. — I **356**

KOHANIMEDE REGISTER

Aa — I 306; II 64
Aafrika — I 194; II 261
Aasia — I 128, 135, 224; II 261
Abja — I 263, 270, 395, 399
Adavere — I 396
Aiaia saar — II 65
Alatskivi — I 174, 176, 230, 340, 353; II 17, 166
Alavalla — II 73, 74
Alavere — II 45
Altai — II 259
Alutaguse — I 156, 250, 256, 322, 337, 346, 354
Ambla — I 270, 319, 347, 410; II 64, 293, 304, 306
Ameerika — I 194; II 163, 164, 261, 358
Amuuri j. II 259
Anna — I 410
Annemõisa — II 286
Annemägi — I 262, 263; II 74
Anseküla — I 362, 401, 406, 412; II 70
Antsla — II 219
Ao — I 341
Araabia — I 287
Arbavere — II 20
Arhangelski obl. — II 123
Aru — II 267
Arukse t. — I 264
Aruküla — I 349, 364
Atla — I 401
Audru — I 204, 230, 332, 393, 412; II 77, 144—146, 148, 151, 153—156, 158, 306, 323, 368
Aunuse — I 397, 406; II 78, 79
Austraalia — I 194
Austria — I 305, 398

Baieri — I 324
Baieri-Austria — II 316
Baikali j. — II 262
Balti — II 143
Baltimaad — I 22, 219, 220, 293, 302, 309, 324, 325, 353, 355, 404, 405
Basel — I 290; II 128
Berliin — I 318, 324, 360, 404; II 20, 128, 261, 316, 370
Bessaraabia — I 405
Beverina — I 289
Brandenburg — I 305
Brigitta klooster, vt. Pirita klooster
Britannia — I 15, 16
Böömi — II 78

Cajaneburg — I 131, 136

Damaskus — I 304
Dorpat — II 343
Dresden — I 328; II 19, 196
Duisburg — I 305

Ebavere mägi — I 21, 337
Edela-Eesti — II 294, 297
Edise — II 330
Edru — II 224, 225
Eestimaa (Eesti) — I 5, 11, 12, 17, 21, 72, 73, 89, 94, 140—144, 164, 167, 168, 181, 185, 200, 204, 212, 218, 219, 223, 275, 276, 286, 290, 291, 296, 299, 301, 302, 304, 309, 319, 321—323, 329, 377, 395, 397, 398, 400, 406; II 39, 53, 55, 77, 79, 109, 115, 121, 123, 126, 128—130, 135, 143, 155, 164, 169, 171, 217, 238, 279, 285, 287, 289, 301, 303, 318, 343, 366, 370, 372, 373, 377, 381, 391, 393, 395, 407
Eesti NSV — I 31
Eesti saared — II 17, 171, 173
Emajõgi — I 175, 177, 181, 182, 185, 186, 340, 343
Emmaste — I 412; II 177, 207, 208, 306
Emumägi — I 21; II 226
Emändi kraav — I 262, 264
Endla järv — I 344
Engevõtja — II 294
Epliku — II 304
Erastvere — I 298
Erfurt — I 325
Euroopa — I 194, 198, 200, 224, 227,

237, 241, 290, 377; II 94, 163, 164, 196, 261, 262, 281, 284, 366, 373
Frankfurt Oderi ä. — I 304, 324

Gerwam, vt. Järvamaa
Gothlandia, vt. Ojamaa
Greeki k. — I 276
Gruusia — II 391
Göttingen — I 323, 328; II 174

Haapsalu — I 356, 360, 361, 412; II 43, 333; II tahvel 2
Haapsalu kreis, vt. Läänemaa
Haapsalu raj. — II 266
Haeska k. — II 239
Hagaste — I 140, 141, 338
Hageri — I 204, 347, 410; II 179, 209, 293, 306
Haljala — I 204, 219, 232, 233, 241, 243, 314, 347, 348, 354, 368, 388, 410; II 18, 209, 215, 290, 380; II tahvel 7
Halle — I 306; II 230, 343
Halliste — I 204, 211, 219, 230, 256, 262, 372, 412; II 175, 177, 178, 208, 210, 292, 293, 306, 319, 323
Hamburg — II 130
Hanila — I 412; II 144, 146, 151, 153, 179
Hannover — I 305
Hanskoka t. — I 264
Hargla — I 204, 345, 413
Harju, vt. Harjumaa
Harju-Jaani — I 204, 410; II 370
Harjumaa (Harju) — I 138, 161, 201, 218—220, 321, 346, 388, 410; II 52, 92, 119, 121, 150, 214
Harju-Madise — I 204, 230, 299, 301, 410
Harvard — II 39
Hasselfeld — I 323
Heimtali — I 355
Helbi k. — II 75, 76; II tahvel 9
Hellenurme — I 366
Helme — I 204, 230, 270, 412; II 72—74, 125, 129, 179, 209, 286, 288, 298—302, 306, 376; II tahvel 12
Helsingfors, vt. Helsingi
Helsingi — I 226, 250, 351, 367, 398, 406, 409; II 18, 19, 23, 39, 61, 130, 160, 161, 170, 180—183, 188, 230, 231, 281, 316, 317, 357—360, 362, 364, 372, 377, 378, 382, 384, 389, 393, 394, 398, 409
Helsinki, vt. Helsingi
Hiina — II 139
Hiiumaa — I 140, 141, 204, 291, 322, 338, 367, 412; II 44, 70, 208, 290, 296
Himmaste — I 196, 366, 369; II tahvel 1
Hispaania — II 315
Hollandi — II 391
Holm — I 351
Holstein — I 298
Holstre — I 229, 230, 386, 390; II 370, 380
Hoya — I 291
Hummuli — II 72, 73
Häme — I 406
Häädemeeste — I 412; II 177, 208, 292, 323

Ida-Euroopa — I 74; II 259
Ida-Harjumaa — II 173
Ida-Karjala — I 406; II 122
Ida-Preisimaa — I 316
Ida-Saaremaa — II 295, 296
Ida-Soome — II 123
Iisaku — I 204, 410; II 129, 172, 332
Iivakivi — I 262
India — I 350; II 139
Ingeri — I 304, 397; II 120, 122, 132, 133, 365
Inglismaa — I 198; II 55, 56, 391
Irboska — I 218; II 346, 351
Island — II 316
Itaalia — I 48, 56, 397; II 370
Ithaka — II 68

Jaama — I 174, 176
Jaama tee — I 262, 263
Jaani — I 412
Jaani Jaani t. — II 144
Jaanilinn — I 347
Jamburg — I 380
Jamburgi kreis — I 245
Jelgava — I 361
Jena — I 309, 318, 319, 329, 398
Jeruusalemm — I 40, 41, 304
Joosti — I 400
Jordani j. — II 34
Juminda — II 44, 48
Jungi t. — I 60, 62
Jurjev, vt. Tartu
Jurjevimaa, vt. Tartumaa
Juuru — I 204, 329, 410; II 336
Jõelähtme — I 204, 337, 358, 410; II 207, 287
Jõepere — I 346
Jõepära — II 184, 185
Jõhvi — I 204, 219, 322, 345, 410; II 129, 172, 174, 176, 177, 179, 219, 292, 294—296, 327, 330—333, 358
Jõõtsi t. — I 264
Jämaja — I 412; II 306
Järva-Jaani — I 304, 329, 410; II 290, 295
Järvamaa — I 20, 204, 218—220, 319, 321, 346, 347, 388, 410; II 121, 126, 129, 130, 150

Järva-Madise — I 410; II 129, 306
Jüri — I 204, 306, 410; II 129, 212, 214, 216

Kaabase k. — II 69
Kaarepere — II 366
Kaarlimõisa — I 346
Kaarma — I 230, 407, 409, 412; II 177, 306
Kaasan — I 387, 390; II 160, 372
Kaatsova — II 76
Kadrina — I 174, 176, 204, 299, 329, 397, 410; II 319, 332
Kagu-Eesti — I 397; II 170, 295, 380
Kagu-Pärnumaa — II 324
Kaidi — I 395
Kallaste — II 322
Kalli j. — I 174, 176
Kambja — I 189, 190, 204, 364, 412; II 125, 292, 366
Kandle — I 232, 233
Kanepi — I 38, 204, 294, 413; II 177, 178, 214, 291, 391
Kapadookiamaa — I 255
Kaporje — II 397
Karinõmme — I 62
Kariste — I 261, 262, 400
Karja — I 412; II 172, 207, 210, 306
Karjala — I 131, 137, 282, 351, 406; II 262, 263, 265, 395
Karjatnurme — II 298
Karksi — I 210, 211, 219, 262—264, 295, 372, 399, 401, 412; II 71, 73, 157, 206, 208, 292, 294, 296, 323, 372, 391, 402
Kartaago — II 68
Karu j. — II tahvel 18
Karula — I 233, 243, 413; II 282, 391
Karuse — I 356, 412; II 145, 146, 153, 157
Kassel — II 128
Kattila — II 182, 183
Kaukaasia — I 216; II 260, 365
Kavastu — I 174, 176; II 166, 168
Keila — I 204, 410; II 143, 291
Kesk-Eesti — II 178, 292, 294, 321
Kesk-Euroopa — II 284, 285, 287
Kesk-Tallinnamaa — I 242
Kestla — I 242, 243
Kibo k. — II 79
Kiel — I 306; II 372
Kihelkonna — I 270, 401, 406, 412; II 176, 306
Kihnu — I 270, 412; II 146, 153, 154, 158, 221—223, 237—243, 372, 398, 402, 406; II tahvel 14—17
Kindaku nukk — I 262, 264
Kingissepp (end. Jamburg) — I 380
Kingissepa (end. Kuressaare) — I 412
Kingissepa raj. — II 181, 183
Kirastek. — II 146
Kirbla — I 412; II 153, 179, 180
Kirde-Eesti — II 87, 132, 172, 294—296, 407
Kiriküüdi soo — I 262, 264
Kirna — II 286
Kloodi — I 322
Kodavere — I 174, 176, 204, 230, 312, 332, 387, 412; II 19, 129, 166, 176, 179, 208, 277, 306, 322, 348
Koeru — I 204, 211, 351, 410; II 125, 129, 224, 225, 249
Koguva k. — II 70
Koigi — II 224
Koiola — I 370
Kokora — I 174, 176, 390
Kolga rand — II 44, 132, 133, 384
Kolga-Jaani — I 204, 265, 367, 371, 394, 412; II 125, 126, 129, 168, 294, 380, 381
Koluvere — II 266, 267
Koorküla — II 73, 298, 301
Koosa j. — I 174, 176
Kopli t. — II 334
Kortlaht — II 80—82
Kose — I 204, 211, 410; II 45, 174, 293
Kose as. — II 167
Kraasna — I 409; II 14, 170, 359
Kreeka — I 350; II 65
Kreekamaa — II 65, 66
Krimm — I 216; II 115
Kronštat, vt. Kroonlinn
Kroonlinn — I 270; II 374
Kubesele — I 19
Kuigatsi — I 390
Kuivastu — II 389
Kukkusi — II 184
Kuldre — II 219
Kullamaa — I 299—303, 412; II 129, 266, 286, 291; II tahvel 3
Kulli t. — I 263
Kullina — I 365
Kunda — I 48, 55, 241, 298, 299, 322
Kuraga — II 240
Kuramaa — I 181, 185, 286, 353, 384; II 319
Kuremäe — II 402
Kure sild — I 263
Kuressaare — I 323, 362, 366, 409, 412; II 218, 290, 389
Kuressaare kreis, vt. Saaremaa
Kurgja — I 382
Kursi — I 204, 412; II 116, 180, 287

Kuuda — II 64
Kuusalu — I 204, 212, 301, 302, 322, 351, 410; II 54, 179, 208, 290, 370, 391
Kuuste — I 190
Kuustle — I 264
Kõlleste — I 38, 294, 295, 298
Kõnnu — II 46
Kõo — I 270
Kõpu — I 412
Kõveroja — I 262, 264
Käina — I 412; II 293
Kärla — I 401, 406, 412
Kärstna — II 286
Köln — I 302
Königsberg — I 316
Königshof, vt. Kööna
Kööna — 263
Külamäe oja — I 263
Küti t. — I 263

Laatre — I 399, 400
Lagedi — I 306
Lahemaa rahvuspark — II 408
Laialannu — I 262, 263
Laiuse — I 174, 176, 196, 204, 304, 307, 340, 347, 412; II 216, 224, 225, 391
Lanila — II 152
Lapimaa — I 75
Leesi — II 44
Lehtse — II 304
Leipzig — I 286, 291, 298, 324, 328, 387, 399, 404; II 162, 179, 194, 196, 216, 303, 317, 358, 375
Leisi — II 306
Lempola — II 183
Lemu — I 406
Leningrad — II 197, 281
Leningradi obl. — II 181—183, 187, 366
Lihula — I 204, 229, 302, 412; II 146, 179
Liiglohk — I 262, 263
Liigvalla — I 341
Liiva nina — I 174, 176
Liivimaa — I 19, 21, 24—26, 29, 31, 35, 36, 50, 58, 59, 84, 89, 94, 174, 176, 200, 204, 218—220, 223, 226, 263, 286, 288, 290, 293, 295, 296, 305, 309, 316, 324, 325, 353, 354; II 175
Lilli kalme — I 262, 263
Linnutaja mägi — I 382
Lohusuu — I 307
London — II 61, 282
Loode-Eesti — II 380
Loodi — I 261, 388
Luba Epu — I 262, 264
Lund — II 285, 345
Lustivere — II 267, 268
Lutsi — I 276, 409; II 14, 170, 358, 391
Luuga j. — II 184
Luunja — I 174, 176
Lõuna-Eesti — I 351; II 77, 92, 155, 157, 158, 169, 170, 173, 179, 279, 293, 329, 391
Lõuna-Pärnumaa — II 174
Lõuna-Rootsi — I 287; II 316
Lõuna-Soome — II 123
Lõuna-Viljandimaa — II 11, 174, 323, 324, 358
Lõve — II 73
Läti — I 44, 50, 52, 58, 181, 185; II 135, 138, 164, 171
Läti NSV — I 31
Lääne-Eesti — II 128, 146, 147, 151, 171, 173, 177, 253, 294, 296, 327, 391
Lääne-Eesti saared — II 178
Lääne-Euroopa — II 284, 285, 316, 372
Lääne-Ingeri — II 120, 181
Läänemaa — I 67, 69, 138, 156, 204, 218—220, 229, 250, 260, 271, 304, 308, 322, 361, 388, 407, 412; II 17, 88, 143, 144, 150, 178, 214, 269, 321, 358, 402
Läänemeremaad — I 236, 241
Läänemeri — I 398; II 20
Lääne-Nigula — I 412; II 306
Lääne-Pärnumaa — II 322—324
Lääne-Soome — II 122, 123
Lüganuse — I 48, 56, 204, 242, 243, 306, 388, 410; II 64, 129, 290, 331, 332, 358
Lüüsi sild — I 262, 264
Lyfflandt, vt. Liivimaa

Maarja-Magdaleena — I 204, 230, 347, 413; II 125, 166, 168, 177
Maie — I 399
Mammaste — I 370
Mandžuuria — II 20
Martna — I 412; II 209
Matik. — II 189
Matsalu — I 229
Meklenburg — I 351; II 162, 165
Merimõisa — II 143
Mihkli — I 60, 62, 67—69, 70, 299, 303, 325, 412; II 144—146, 150, 158, 208
Miitavi — I 286
Minsk — II 372
Mogiljov — I 319
Morandi allik — I 262, 263
Morna — I 399
Moskva — I 77, 79, 291, 305, 353; II 197, 227, 346, 370
Muhu — I 21, 204, 220, 362, 398, 403,

412; II 70, 75, 76, 178, 179, 218, 238, 240, 251, 286, 306, 389, 401, 402
Mulgimaa — I 399; II 92, 157, 178, 238, 276, 297, 301, 323, 324
Murikatsi — II 74
Murrassoo t. — I 263
Murujärv — I 262, 263
Mustjala — I 406, 412; II 75—78, 177, 238
Mustla — II 286
Mustu j. — I 262, 263
Mustvee — I 174, 176
Mõkeküla kalme — I 262, 263
Mõntsi t. — I 263
Mäe k. — I 276
Mäkiste t. — I 264
Märjamaa — I 412; II 129, 176, 293, 295, 332; II tahvel 13
München — I 362; II 228

Narva — I 48, 55, 56, 270, 322, 409, 410; II 183, 184, 215, 327, 330, 332, 358, 407
Narva j. — II 34, 187
Neeruti — I 346
Nehatu — II 287
Nežini — II 378
New York — II 197, 282, 378
Niitsaadu — I 399
Nina — I 174, 176
Nineve — II 34
Nissi — I 204, 325, 347, 360, 410; II 129
Noarootsi — I 412; II 125
Norra — II 62, 128, 386
Norra — II 225
Norrköping — I 307
Novgorod — I 14, 282, 291
Nuia — I 264; II 168
Nuudi t. — I 262
Nõmavere — I 229
Nõo — I 230, 413; II 157
Nõva — I 270

Oese — I 407
Ohulepa — I 346, 347
Ojamaa — I 18; II 127
Omedu — I 174, 176
Opotška — II 357
Oranienbaum — I 245
Orissaare — II 219
Oslo — II 197, 281, 286
Osula — I 298
Otepää — I 204, 212, 219, 231, 306, 345, 366, 367, 398, 413; II 125, 126, 210
Oudova — II 166
Oxford — II 316

Paadermaa — II 144
Paaliku — II 330
Paatsalu — II 144
Paide — I 211, 270, 309, 410; II 130, 286
Paide kreis, vt. Järvamaa
Paistu — I 204, 229, 248, 340, 355, 386, 394, 397, 407, 412; II 166, 172, 176, 204, 208, 268, 290, 306, 357, 358, 380; II tahvel 6
Pala — I 174, 176
Palamuse — I 204, 347, 413; II 125, 225, 306
Paldiski — I 356
Pallato kõrts — II 144
Palmse — I 229
Paltsova k. — II 75, 76
Palu kengissepp — I 262, 264
Papendorf — I 288
Pariis — I 285, 368; II 362
Patküla — II 73
Peetri — I 347, 410; II 224, 306
Peipsi — I 156, 174, 176, 181, 185, 399; II 134, 166
Peipsiäärne v. — II 348
Penuja — I 263, 399
Pernau, vt. Pärnu
Peterburi — I 201, 202, 211, 212, 216, 316, 319, 322, 324, 325, 336, 346, 347, 349, 351, 356, 360, 361, 366, 367, 379, 380, 382, 390, 393, 407; 409; II 17, 19, 20, 21, 128, 332, 333, 358, 360, 370—372, 408
Peterburi kubermang — I 243, 245
Petrozavodsk — I 269, 407
Petseri — I 201, 218; II 164, 366
Petseri raj. — II 349
Pihkva — I 201, 216, 218, 246, 291, 322
Pihkva kub. — I 223; II 14, 347, 359, 366
Piimikjärv — I 262
Piirsalu — II 286
Pilistvere — I 204, 211, 270, 395, 412; II 174, 176, 267—269, 298, 306, 357
Pirita klooster — I 28, 30, 31
Piusa j. — II 34
Pohjanmaa — I 406
Polli — I 263, 264
Polli aidanukk — I 262, 264
Polli pähna — I 262, 264
Polli Päraküla — I 263
Pommeri — I 295, 296, 304
Poola — I 189, 291; II 391
Porkuni — I 270; II 385
Pornuse — I 264, 399
Porvoo — II 180, 230, 263, 362
Prantsusmaa — I 198, 324, 393; II 196, 315

Puhja — I 204, 413; II 125
Pulga t. ja allikas — I 262, 263, 400
Pulleritsu — I 386, 387, 390; II 370
Puru k. — II 330, 331
Põhja-Ameerika — II 284
Põhja-Eesti — I 306, 354; II 22, 26, 87, 89, 92, 126, 128, 132, 150, 151, 153, 158, 279, 293, 296, 307, 327, 332
Põhja-Lätimaa — I 316
Põhjarannik — II 214
Põhja-Vene — II 263
Põhja-Viljandimaa — II 150
Põltsamaa — I 138, 204, 229, 231, 304, 309, 399, 412; II 17, 126, 268, 294, 358
Põlva — I 196, 204, 230, 231, 366, 367, 370, 371, 413; II 214, 306, 339, 366, 394
Põrste — II tahvel 17, 27
Põvvatu — I 174, 176
Pähna riba — I 262
Pärispää — II 46
Pärnu — I 61, 62, 293, 295, 302, 323, 330, 333, 343, 344, 362, 363, 405, 407, 412; II 146, 153, 178, 208, 210, 296, 368
Pärnu-Jaagupi — I 204, 230, 295, 412; II 77, 212
Pärnumaa — I 87, 90, 218, 219, 229, 230, 250, 407, 412; II 116, 117, 119, 157, 169, 319, 321
Pärnu ümbrus — II 158
Põide — I 211, 329, 358, 412; II 212, 289, 292, 306
Pöögle — I 263, 264, 399, 401
Pööravere — II 212
Püha — I 323, 412
Pühajõgi — I 316, 324, 333
Pühajärv — I 181, 185
Pühalepa — I 141, 412; II 143, 207, 290, 306
Pühatu — II 129

Raadi loss — II 265
Rakke — II 64, 224, 401, 402
Rakvere — I 204, 322, 341, 346, 390, 392, 410; II 125, 207, 357, 385, 402
Rakvere kreis, vt. Virumaa
Rakvere raj. — I 314
Rannamõisa — I 174, 176, 399; II 166
Rannu — I 204, 412; II 129, 207, 268, 296
Rapla — I 204, 372, 403, 410; II 125, 207, 209, 293, 296, 327, 331, 334, 336, 407
Reediku kurn — I 262, 264
Reigi — I 140, 141, 338, 412; II 125, 143
Remsi t. — I 262, 263
Reval, vt. Tallinn
Ridala — I 412; II 129, 306
Riia — I 219, 283, 288, 291, 293, 294, 302, 309, 314, 316, 317, 328, 330, 336, 355, 364, 372, 396; II 124, 164
Riia kub. — I 49, 56, 219, 223
Riidaja — II 73
Rilli — II 286
Rippoka — I 86, 90
Risti — I 204, 230, 270, 299, 301, 410; II 125, 177, 207
Ristimäe t. — I 263
Ristmetsa — I 346
Rooma — I 75, 164, 255, 294; II 68, 193
Rootsi — I 74, 75, 276, 291, 296, 298; II 74, 125, 128, 208, 378
Rootsi k. — II 240
Rostok — I 290, 304
Ruhijärv — I 262, 263
Ruhnu — I 412; II 178
Rõigi, vt. Reigi
Rõngu — I 204, 211, 292, 412; II 157
Rõuge — I 204, 413; II 172, 177, 179, 208, 209, 289, 306
Rõusa — II 69
Rõusse — II 69
Rägavere Aru — I 346
Räistvere — II 225
Räpina — I 204, 212, 368, 413; II 19, 172, 296, 306, 349, 361
Räätsa t. — I 263

Saadjärv — I 357
Saarde — I 204, 412; II 157, 306
Saare v. — II 166, 167
Saaremaa — I 19, 20, 204, 218—220, 250, 270, 287—289, 291, 313, 322, 323, 326, 332, 353, 355, 356, 362, 401, 402, 406, 412; II 129, 176—178, 210, 214, 239, 282, 290, 293, 297, 306, 332, 339, 358, 376, 393, 399; II tahvel 18
Saastna m. — II 144
Saate nukk — I 262, 263
Sagadi — I 233
Saksamaa (Saksa) — I 139, 164, 165, 193, 194, 198, 290, 291, 299, 303, 316, 323, 325, 361, 368, 388, 398; II 57, 92, 127, 128, 287, 372, 373, 391
Saksaveske oja — I 263
Saksi — I 347
Samaara — I 216
Sangaste — I 204, 413; II 179, 294, 391
Saraatov — I 216
Saransk — II 259
Sarmaatia — I 39, 41, 74

Sauga — II 368
Saulepa m. — II 144
Savo — I 406
Savonlinna — II 122
Schleswig — I 298
Selja v. — I 243, 247
Senno v. — II 349
Setumaa (Setu) — I 32, 200, 204, 219, 220, 250, 348, 387, 388, 413; II 17, 19, 20, 22, 34, 75—78, 129, 170, 173, 177, 207, 209, 230, 359, 380, 384, 398; II tahvel 9
Siber — I 398; II 258—264, 358
Siiraku pere — II 70
Simuna — I 204, 319, 322, 358, 410; II 177, 224, 225, 286, 292, 294, 296
Skandinaavia — II 260, 365, 395
Smolensk — I 282
Soikino, vt. Soikkola
Soikkola (Soikino) — II 183, 184
Soka org — I 262, 264
Soome — I 72—74, 128, 131, 134, 136, 157, 158, 161, 193, 194, 212, 217, 223, 233, 273, 338, 344, 351, 368, 375, 397, 398, 406; II 23, 26, 36, 39, 79, 87, 91, 95, 97, 135, 140, 159, 160, 263, 279, 287, 299, 312, 357, 359, 362, 386, 393
Soome-Karjala — I 397
Soome laht — I 102, 110, 223, 298
Soosaare v. — I 394
Sortavala — II 122, 160
Stokholm — I 140, 141, 338; II 127, 370, 378
St. Petersburg, vt. Peterburi
Strassburg — I 75; II 228
Stuttgart — I 354; II 260
Suhhumi — II 289
Supperjalg Hannuse talu — II 143
Suure-Jaani — I 204, 211, 229, 230, 396, 412; II 246, 291
Suuremõisa — II 286
Suursaare — I 298
Sõrve — I 412; II 70
Särgjärve k. — II 79

Šidjärve k. — II 80, 82

Taagepera — II 73, 299
Taanimaa (Taani) — I 16, 21, 287, 288; II 316, 386, 391
Taga-Karjala — II 123
Taga-Pärnu — II 146, 155, 157
Tahkuse Tooma talu — II 69
Tallinn — I 21, 28, 30, 48, 55, 204, 217, 218, 219, 230, 231, 286, 287, 290, 291, 296, 298, 299, 301, 302, 304—307, 319, 322, 325, 329, 330, 337, 345, 346, 350, 351, 356, 360—362, 394, 397, 398, 410; II 13, 20, 53, 54, 61, 64, 124, 125, 129, 130, 144, 192, 206, 212, 214—217, 229, 232, 233, 235—239, 253, 256, 260, 263, 264, 275, 281, 282, 293, 295—297, 302, 303, 306, 317, 329, 332, 334, 337, 343, 346, 358, 362, 365, 370, 371, 372, 384, 385, 391, 397, 399, 401, 403—409
Tallinna kreis, vt. Harjumaa
Tallinna kub. — I 219, 220, 223
Tallinnamaa — I 261, 262
Tambo kõrts — II 144
Tammeküla — I 395
Tammiku — I 401; II 330
Tampere — II 246
Tapa — I 407, 410
Tapurla — II 46
Tarbatu, vt. Tartu
Tartu — I 20, 22, 37, 164, 166, 174, 176, 181, 185, 186, 193, 196, 211, 215, 217, 229, 232, 243, 249, 286, 288, 289, 291, 294—296, 301, 304, 307—309, 314, 324, 330, 332, 336, 339, 340—342, 345—347, 350—353, 355, 356, 360—367, 369, 371, 380, 387, 390, 393, 394, 398—400, 403, 405, 407, 409, 413; II 13, 18, 61, 71, 125, 130, 143, 145, 159, 160—162, 164, 166, 170, 195, 200, 206, 209, 217, 229—233, 235—238, 261, 265, 266, 268, 275, 281, 285, 288, 298, 300, 301, 319, 330, 345, 360, 362, 364, 366, 368, 370—375, 378, 379, 384—386, 389—394, 399, 405; II tahvel 4, 5
Tartumaa — I 86, 90, 201, 218, 219, 230, 270, 289, 296, 310, 347, 407, 412; II 42, 73, 116, 119, 150, 169, 174, 178, 297, 391
Tartu-Maarja — I 204, 413; II 187, 306
Tarvastu — I 204, 212, 219, 230, 270, 393, 412; II 72, 77, 125, 157, 172, 208, 302, 303, 306, 380
Tauga salu — I 262
Teplitz — II 78
Tharbata, vt. Tartu
Thoreyda, vt. Toreida
Tiirimetsa — I 401
Tilsiti — I 355
Tohera k. — II 70
Tondisoo — I 403
Toomemägi (Tartu) — I 182, 186, 341
Toosi t. ja teelahkme — I 262, 263
Toreida — I 17
Tori — I 204, 330, 332, 388, 412; II 129, 177, 289, 292, 296, 306
Torma — I 204, 351, 380, 382, 397, 413; II 125, 174, 177, 180, 208, 292, 293

Tšaigla — II 82
Tšuudide maa, vt. Eestimaa
Tunkinski — II 258
Turu — I 74, 332; II 359
Tutuka k. — II 82, 83
Tuva — II 259
Tõhela — II 146
Tõrva — II 303
Tõstamaa — I 204, 407, 412; II 146, 148, 149, 151—154, 157, 158, 240, 306
Türi — I 230, 410; II 293—296
Türingi — I 316

Udu kõrts — II 64
Ukraina — II 238, 391
Ulja j. — I 262, 263
Ullaste k. — II 144
Une sööt — I 262, 263
Ungari — I 387
Univere t. — I 264
Upsala — I 75; II 125, 260
Urvaste — I 204, 295, 296, 308, 413; II 125, 209, 216, 391
Utrecht — I 305
Uue-Kariste — II 319
Uue-Põltsamaa — I 399

Vaabina — I 295
Vahemeri — I 406
Vaiga — I 353
Vaivara — I 204, 212, 410; II 126, 129, 172, 207, 289, 293, 330, 332, 358
Valga — I 380, 390, 393, 396, 413; II 219, 368
Valge meri — II 262
Valgjärv — I 329
Valjala — I 289, 412
Valtu — II 334, 336
Vana-Kariste — I 261
Vana-Koiola — I 366
Vana-Kreeka — I 75
Vana-Liivimaa — I 32, 299
Vana-Vändra — I 362
Vao — II 225
Varbla — I 412; II 148, 150, 151, 153, 154, 157, 158, 179
Waren — II 162
Varja — II 64
Varssavi — I 270
Vaskjala — I 354
Vassivere — II 225
Vastseliina — I 77, 79, 204, 219, 230, 231, 305, 367, 368, 398, 405, 413; II 19, 75, 77, 79, 176, 177, 296, 352, 361
Weimar — I 303, 309, 316, 319
Velise — II 333
Vene-Karjala — II 39
Venemaa (Vene) — I 131, 136, 174, 176, 256, 298, 299, 305, 309, 316, 353; II 14, 16, 166, 263
Venevere — II 286
Wesel — I 305
Veske t. — I 386
Westfal — I 291
Vigala — I 407, 412; II 177, 179, 180, 327, 333, 334, 336
Vihterpalu — I 230
Vihula — I 314
Viin — I 351, 393
Viisu — I 346
Viljandi — I 204, 219, 234, 238, 261, 270, 289, 295, 371, 390, 391, 396, 404, 412; II 77, 172, 290, 306, 365, 368, 391
Viljandimaa — I 218, 219, 229, 248, 310, 313, 327, 365, 386, 388, 396, 412; II 49, 73, 117, 153, 169, 172
Vilnius — I 302
Virkalemma m. — II 166
Virtsu — I 304; II 146
Viru-Jaagupi — I 204, 304, 380, 410; II 125, 129, 332
Virumaa (Viru) — I 19, 20, 138, 156, 161, 169, 170, 218—220, 229, 232, 242, 248, 289, 319, 321, 322, 333, 337, 345—348, 368, 380, 387, 388, 410; II 17, 92, 115, 116, 118—120, 133, 134, 150, 178, 337, 391, 401
Viru-Nigula — I 204, 233, 322, 337, 347, 410; II 129, 208, 329
Viru rannik — II 133
Visla — I 74
Wismar — II 165
Visusti — II 224
Vitebski kub. — II 14, 358
Volhovi j. — I 14
Volmari — I 330; II 368
Vologda kub. — II 78
Voore — II 366
Vooru — I 270
Vorbuse — I 299
Vormsi — I 412
Võhandu — I 296, 324, 333, 343
Võhma — I 399; II 268
Võidu — I 270
Võnnu — I 204, 230, 370, 413; II 125, 126, 209
Võrtsjärv — I 181, 185
Võru — I 345—347, 355, 413; II 12, 214
Võrumaa — I 201, 218, 219, 230, 231, 270, 271, 298, 366, 369, 387, 413; II 19, 155, 171, 174, 177—180, 214, 304, 305, 359
Võõpste — II 219
Võõpsu — II 349

Väike-Maarja — I 204, 219, 337, 410; II 129, 224, 401
Väike-Rakke — II 225
Väimela — I 370
Väina — I 35, 36
Vändra — I 204, 211, 229, 332, 358, 362, 364, 388, 403, 412; II 69—71, 77, 116, 179, 209, 210

Õisu — I 87, 90, 261, 262, 400

Ähmja — I 361
Äksi — I 204, 309, 413; II 125, 126

Ölandi s. — I 16, 287

Üksküla — I 289
Ümera — I 288

AINEREGISTER

Aarne muinasjuttude tüüpkataloog — II 138
aasta — II 305
abiellumiskombed — I 22, 24, 289, 397; II 371
abielulaul — I 164, 371; II 13
adralaul — II 30
agraartavand — II 410
Ahasveerus — II 393
Aija — I 126, 133
ainekogude trükkitoimetamine — II 139, 140
aineline vanavara — II 61
Aino — I 344; II 36, 40
ajaarvamine — II 44
ajalehtede jutulisad — II 245; ajalehtede naljanurgad — II 245
ajaloolised ained — II 33; — jutustused — I 224; — laulud — II 368; — muistendid — II 38, 221
Akadeemiline Rahvaluule Selts — II 392
akatalektiline värss — II 320
al'aksei — II 349
alekseipäev, vt. al'aksei
Alev — II 300
«Alg-Kalevipoeg» — II 400
algkuju, vt. arhetüüp; originaal
algkuju rekonstrueerimine — II 372
algriim — I 74, 156, 179, 222, 392
algriimiline laul, vt. regivärss
algsoome aeg — II 317
alguskirjad, vt. originaal
algversioon, vt. arhetüüp
allikad — I 334; II 141
allikate noteering, vt. viitamine
allikaviited — II 279
alliteratsioon — I 167, 168, 236, 241, 253, 254, 298, 355, 356, 389, 392, 396; II 35, 36, 113, 114, 116, 118, 120, 121, 170, 185, 231, 255, 310, 363
alliteratsioonivärss — II 307, 310; allitereeruv värss — II 316
ambrusepäev — I 414
«Amor ja Psüche» — II 68
analoogiamaagia — I 21
andekott — II 177
andeksandmiskirjad — I 29, 31
andevakk — II 52
andrusepäev — I 415; II 53
anekdoot — II 38
animism — I 282, 393; II 258
annepäev — I 263, 415; II 351
annõpäiv, vt. annepäev
anonüümsus — II 248
antiiksed ained — II 316
«Antiklerikalische estnische Schwänke» — II 399
antoloogia — II 24—28, 33, 137, 245, 271, 274—276, 278—281, 372, 385, 387, 400, 402, 404, 405, 407, 408
Antonius — II 69
aoid — II 238
apostlite jagamise päev — I 28, 30, 415
araabia luule — II 340
arbuja — I 282
areaal — II 388
«Arg kosilane» — II 405
arhaismid — I 326, 358, 360, 361; II 132, 133, 200, 277, 278
arhetüüp — I 406; II 279, 326, 362, 391
Ariadne niit — I 341
Arild — I 128, 134
armastuslaulud — I 222, 223, 235, 240, 354, 388; II 13
armumaagia — I 349
arstimine — I 376; II 372
aruanded — I 6, 210, 216, 372, 396, 399, 408
arvmõistatused — I 393
assimilatsioon — II 148
assonants — II 35, 36, 310
Attila — I 126, 133

baabapraasnik — I 267
ballaad — II 33, 316, 368, 389, 393
«Beowulf» — 307, 316
«Bernhard Riives» — II 333
«Bibliotheca Estoniae Historica» — II 391
bordunism — II 391
Brunhilde — II 316
burjaadid — II 260
bõliina — II 239, 263
Bänkelgesang, vt. Bänkelsang
Bänkelsang — II 57, 61

cantus firmus — II 59, 61

daktül — II 85
daktülotrohheilised read — II 103—108, 150, 151, 153, 157, 158
dateerimine — II 143, 232
deskriptiivsõnad — II 310
diafilm — II 397, 404
dialoogid — II 33
didaktiline luule — I 236, 241; II 361
dipood — II 308
Dobrõnja — II 402
dramatiseering — II 260
dziesma — II 88
dubletid — II 138, 139
duumad — II 238
dvorovik — II 81
dünaamilisus — II 324, 325

ebausk, vt. rahvauskumused
«Edda» — II 308, 316, 317
eeliapäev — I 415
eeltlaulja, vt. eeslaulja
eepiline laul — II 11, 13, 139, 263, 309, 316, 358
eepilised seadused — II 377, 405
eepos — II 11, 13, 316, 358, 406
eeslaulja — I 167, 168, 312, 321; II 93, 99, 147, 184, 188, 189, 239—243, 370
eeslaulja ja koor — I 39, 41, 326 334; II 148, 240, 242, 391
eesleelotaja, vt. eeslaulja
eesti ained — II 392
Eesti Aleksandrikool — I 366
eesti folkloristika — II 403
Eesti-Ingeri pulmakombed — II 391
eesti ja vadja rahvalaulude suhted — II 188
Eesti Kirjameeste Selts — I 6, 215, 216, 229—233, 364, 366, 368, 370—372, 374, 378—380, 381, 386—388, 390—393, 395, 396, 402; II 39, 401
Eesti Kirjanduse Selts — II 26
eesti laenud — II 133, 134
Eestimaa Kirjanduslik Ühing — I 230, 231, 296, 319, 329, 349, 356 358, 360, 361
«Eesti muistendid» I—III — II 40, 404
Eesti muuseum — II 55, 60, 61
Eesti NSV Riiklik Etnograafiamuuseum — II 61, 265
Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum — II 218, 265; II tahvel 28
«eesti Olümpos» — II 249
«Eesti rahvalaule viisidega» I—V — II 407
eesti rahvalaulud — II 89, 110
«Eesti rahvalaulud» I, II — II 40, 386, 391
eesti rahvaluule — II 59, 263, 392, 403
Eesti Rahvaluule Arhiiv (ERA) — II 135, 142, 160, 163, 164, 169, 221, 265, 267, 357, 368, 386—393, 397, 401
Eesti Rahva Muuseum — II 61, 265, 267, 268, 357, 363, 367—368, 377, 386, 394
eesti rahvaviis — II 59, 403
Eesti rahvusmuuseum — II 61
eesti rebasejutud — II 392
eesti rootslased — II 122, 125, 126
«Eesti runoviisid» — II 393
Eesti Üliõpilaste Selts (EÜS) — II 17—19, 98
eestlaulja, vt. eeslaulja
ehted — I 44, 52, 309, 318
«Ehted riisutud» — II 142
eksitaja — II 374
eksperiment (folkloristlik) — II 372
ekspromt — II 99
elamu — I 309, 318, 330, 354
eleegia — I 358; II 11, 12, 43
elisioon — II 202, 205, 332
elureeglid, vt. didaktiline luule
emendatsioon — II 202
ended — I 19, 282, 287, 288, 296, 324, 364; II 371
Endel — II 38
ennemuistsed jutud, vt. muinasjutt
ennustaja — I 17; II 223; ennustamine — I 11, 12, 329; II 47
epikuuripidu — I 28, 30, 31
epiteet — I 389; II 39, 131, 313, 320, 324
Ermanarichi muistend — II 316
erootilised jutud — II 362
esilaulja, vt. eeslaulja
esitaja, vt. rahvalaulik

esitamistavad — II 122, 239
esivanematekultus — II 407
esmaspäeva keeld — II 51
etnograafia — II 166, 170—172
ettekandmisviis, vt. esitamistavad
ettelaulja, vt. eeslaulja
etteütleja, vt. lugeja
etteütlemine, vt. lugemine
eufemism — I 64, 66, 299, 324, 393; II 372
Euroopa keskaegne rahvaballaad — II 37
evenkid — II 260

faasilisus — I 376; II 206, 239, 243
fantaasia — II 325
fantastika (fantastiline) — II 312, 324
filmimine — II 240, 242, 396, 404, 409
Flandria õnnekett — II 373
fleurs de bonhomme — II 65
fleurs de molène — II 65
folkloor, vt. rahvaluule
folkloorne rahvaraamat — II 245
folkloorsed allikad — II 246
Folklore Fellows Communications — II 372
folkloriseerumine — II 236, 253
folklorist — II 5, 163, 257, 268
folkloristika — II 246, 247, 249, 250, 357
folkloristika ajalugu, vt. rahvaluuleteaduse ajalugu
folkloristlik eribibliograafia — II 372
folkloristlik terminoloogia — II 405
fonogramm — II 267
Fornioter — I 126, 133
fragment — I 377; II 323
fraseoloogia — II 253, 254—256, 403
Freijer — I 128, 134
funktsioon (funktsionaalsus) — II 6, 199, 202, 230, 235, 263, 264, 296, 402, 407

Ganelon — II 315
geneetiline sugulus — II 365
generatio spontanea — II 365
geograafiline levik — II 138, 141, 159
geograafilis-ajalooline uurimismeetod — I 377, 406; II 159, 279, 281, 359, 363, 372, 386, 388, 397
geograafilised nimed — II 35
germaani mõjud — II 78
germaani runod — II 310, 315
germaani värss, vt. vana-germaani värss
Gesetz der wachsenden Glieder, vt. raskenemisseadus
goldid, vt. nanaid
gomnan emag — II 82
gomnan ižand — II 82
gootika — II 315
gradatsioon — II 313
Gredooria redaktsioon — II 373
Grendel — II 316
Günther — II 316

Hagen — II 316
haigused — I 314
haigusedeemon — II 393
hakassid — II 259
haldjad — I 71, 73, 74, 84, 86, 89, 90, 196, 207, 272, 282, 283, 288, 296, 298, 329, 354, 355, 362, 388, 392; II 80, 260, 261, 264, 287, 407
halisemine — I 18
hall — I 207, 272, 283
hallkuub — I 64, 66
halo — II 207—210
harmoonikas — I 266
heebrea luule, vt. vana-heebrea luule
heinamaarjapäev — I 48, 55, 259, 415
heinaniitmise laul — II 118
helgalaulud — II 384
Hermes — II 65, 68
h-häälik (sõna algul) — II 114, 118, 119
«Hiawatha» — II 33, 39
higi — I 86, 90
hiidude viskekivid — II 397
hiiepärn — II 69
hiis — I 19—21, 48, 55, 72, 74, 273, 282, 289, 290, 296, 316, 329, 333, 334, 395; II 69
Hiisi — I 131, 136
hiiud — I 354, 361; II 374
hiiukujutelm — II 390
Hiiu mereröövel — II 365
hiiumuistendid — I 402; II 300, 397, 400, 401
Himmelsfackel — II 65
Himmelskerze — II 65
hinged — II 15
hingedeaeg — I 313, 354, 355; II 52
hingedekultus — I 333; II 15, 73, 74
hingedepäev — I 67, 69, 415
hingeelund — I 289
hingeelundi söömine — I 20
hingestamine — II 231
hingestatud loodus (animism) — II 34
historiograafia — II 396

Holsteini redaktsioon — II 373
hommik — II 44
homonüüm — II 39
hoogsurmapäev — I 67, 69
hoonehoidjad, vt. majahaldjad
Hurda kaastöölised — II 392
Hurda rahvaluulekogu — II 160
huumor — II 255
hõbevalge — I 86, 90
hällilaul — II 148, 239, 257
härjapõlvlased — I 207, 272
häälikuinstrumentatsioon — II 310, 314
hüperbool — II 312, 313
hüüdnimed — II 227

identriim — II 320
idiomaatika — I 306
igavene juut — II 392, 393
«Igavene Juut» — II 392
iivaknuut — II 48
«Ilias» — II 68
ilmad — I 301
ilmaended — II 48, 49, 52, 53, 345—353, 399
ilmalaul, vt. regivärss
ilmalik rahvaviis — II 59
Ilmarine — I 207; II 30, 313
Ilmarinen — I 126, 127, 130, 133—135, 282, 337, 344, 345
Ilu — II 32, 33
ilukirjanik — II 32
ilulaul — II 147, 155
«Ilulaul» — II 22, 23, 25, 26, 32, 361, 363
ilulugemine — II 23, 24, 91
iluravi — II 394
«Imelik raamat» (muist.) — II 42
imemuinasjutud — II 261
imestamine — I 328
impressionism — II 35, 37
impressionistlik luule — II 309
improvisatsioon — I 235, 240, 319, 326, 346, 376; II 99, 241; improviseerija — I 167, 168; improviseerimine — I 310, 321
india laulikud — II 36; india poeemid — II 36
indianistlik teooria — I 350
individuaalloomine — II 199, 249, 362, 388
individuaalse ja kollektiivse suhe — II 239
indogermaani rahvalaul — I 237, 241
informantide register — II 136
ingeri rahvaluule — II 133, 326, 388; ingeri sünnikombed — II 391
inglid — I 13
inglise folkloor — II 254
«Inglite laul» (muist.) — II 42
inimeslikud loomade lood (antropomorfism) — II 33
«Inland» — I 340; II 274
internatsionaalsus — II 163
interpolatsioon — II 202, 242
iroonia — II 290
isamehepuder — II 178
isetegevus — II 403
isikulooline jutustus — I 347
isikunimed — II 242
Islandi laulikud — II 36
istumas käimine — I 266, 267
isuri rahvalaulud — II 181—183, 339; vt. ka versi; isuri rahvaluule — II 340
Isäinen — I 127, 134
itk — I 78—80, 223, 289, 305, 322, 333, 355; II 37, 407

jaagupipäev, vt. jakobipäev
jaakapäev, vt. jakobipäev
jaanipäev — I 257, 258, 291, 328, 337, 344, 354, 355, 404, 414; II 45, 51, 54, 220; jaanipäevakombed — I 258, 353; jaanituli — I 28, 30, 88, 92, 258, 313, 337, 354; II 51, 189; II tahvel 10; jaaniõhtu — I 88, 92, 324; jaaniöö — I 29, 31
jagibaba (sm. syöjätär) — II 83
jahimeestejutud — II 406
jahiloomade (jahimaade) peremees — II 261
jahimaagia — II 257—261
jahindus — I 377; II 258
jahinduserahvaluule — II 261
jaht — II 258
jakapäiv, vt. jakobipäev
jakobipäev — I 67, 69, 259, 415; II 52, 54, 351
jakuudid — II 260
jaoõhtud — I 256, 348, 354
Jeesus — I 21, 22, 336; II 34, 39
Johannese hukkamise päev — I 415
joigud — II 308
joodud — I 18
joomingud — I 28, 30
jorutused — I 371, 376
joulu, vt. jõulud; jouluaat, vt. jõuluaat; joululeib, vt. jõululeib
juhtumus — II 38
jumaa (jumā), jumalakuju — II 81
jumalad — I 11—14, 17—20, 74, 288, 289, 334
jumalakuju, vt. jumaa

jumalatelaul — II 316
jumalused — I 349
jumalusmüüt — II 33
Jupiter — I 130, 135
Juta — I 207, 344; II 38
jutt — I 211, 212, 376; II 222, 359
juttude levimine — I 276
jutumees, vt. muinasjuttudejutustaja
jutustamine meelelahutuseks — II 261, 262
jutustav laul — I 371; II 23, 156, 158, 276, 279
Juudas — I 207, 272
juudi rahvaluule — II 388
juustelõikamine — I 68—70, 303, 313, 318
juut eesti rahvauskumustes — II 392
jõed — I 334
jõuluaat — II 45, 48
jõulud — I 67; II 44, 45; jõuluaegne töökeeld — II 47; jõuluküünlad — II 45; jõululaulud — I 235; II 240; jõululaupäev — II 45, 82; jõululeib — II 45, 47, 48; jõulumängud — I 356; II 47, 48, 49, 369, 370; jõuluvana — II 38
jõu maagiline ülekannejälgedele — II 398; — veele — II 398
jäguajad — II 52; jäguehtud — II 52—54
jälgedega kivid — II 397
jäljendajad — II 114
jäoõhtu — II 54, 173
järelkorjandus — II 138, 222
järellauljad, vt. koor
järved — I 334
järvede rändamine — I 400
Jöru-laul — II 394, 403
jüripäev — I 63, 64, 67, 69, 255—257, 313, 327, 328, 337, 404, 414; II 44, 45, 50, 51, 54, 350
jüripäev ja karjasarv — II 50
jüripäiv, vt. jüripäev

kaalimine — II 70, 372
kaarnakivi — I 349
«Kaarnate saladused» (muist.) — II 42
kaasakomps — II 177
kaasik, vt. kaasitaja
kaasitaja — II 13, 178; kaasitama — I 376; kaasitamisviisid — II 105, 157; kaasitus — II 105, 146, 380
kaaska, vt. kaasitaja
kaaskavatsk — II 178
käzikod — II 183, 184
kaasikud — I 312, 318; kaasitamine — I 376
kadakamarja õlu — II 52
kadrikombed — I 88, 92; kadrilaul — II 157; kadripäev — I 62, 67, 69, 415; II 53; kadrisandid — II 46; kadriskäimine — II 53
kaebelaul, vt. eleegiline laul
Kaera-Jaan — II 365
kaepäev — II 45, 48, 54
kahetsemisrohi — II 66
kahi (kahja) — II 15, 359
Kaius — II 48
kakrekott — II 175, 177, 178
kakukoti vöö — II 180
«Kalaluise kandle laul» — II 115, 120, 122
kalandus — I 377
kalaõnne taotlus — II 50
kaldun — II 394
kalender — I 362; II 5, 245; kalendrikuud — I 305; kalendritavad — I 392; kalendritähtpäevad — II 391
Kalervo — II 188, 298
Kalev — I 287; II 252
Kaleva — I 131, 136; II 398
«Kalevala» — I 158, 243, 244, 344, 351, 360, 368, 406; II 27, 33, 36, 39, 159, 181, 188, 239, 263, 307—317, 374, 382, 406, 409
Kalevala laulud — I 397; Kalevala poeetika — II 89; Kaleva poeg — I 132, 137; Kalevala prosoodia — II 91; kalevalavärss — II 89, 91, 94—96, 276, 280, 307, 308
Kalevi laul — II 18
Kalevipoeg — I 207, 272, 282, 330, 349, 355, 380, 402; II 300, 304, 365, 366, 394, 397, 398, 401; «Kalevipoeg» — I 158, 160, 161, 164, 198, 205, 232—234, 238, 246, 340, 344, 350, 351, 353, 360, 361, 369, 380, 382—384, 390, 392, 396, 398, 403, 406; II 33, 96, 219, 270, 281, 309, 339, 359, 364, 366, 374, 376, 378, 381, 385, 400; vt. ka tekstikriitiline «Kalevipoeg»; «Kalevipoeg» (ooper) — II 59—61; «Kalevipoja» bibliograafia — II 400; Kalevi pojad — I 71, 73, 345; Kalevipoja lood — II 38; Kalevipojamuistendid — I 337, 342, 346, 348, 353, 355, 356, 387, 388, 397; II 264, 363, 400, 404; «Kalevipoja» prosoodia — II 92; «Kalevipoja» sõnastik — II 400; Kalevipoja

sängid — I 382; Kalevipoja tegevuspaigad — II 405
Kalki — I 131, 137
Kalliweh — I 292
kalm — I 282
kalmed — I 289, 334, 395
«Kalmuneiu» — II 22, 23, 25, 26, 274, 361, 363
kaltsukaupmees — II 30, 31
kandimees (kantnik) — II 166, 168
kandlemäng — II 34, 263
kangelaslaul — II 316
kangelaslugu — II 33
kangelaspoeem — II 262
kannel — I 167—170, 275, 309, 312, 326, 347; II 17, 18, 115—117, 314, 315
«Kannel» — II 263, 405
«Kanteletar» — II 22, 271, 274, 280, 365
«Kanteletare» poeetika — II 89
kapstamaarjapäiv — II 349
karjajumal — II 68
karjalaps — II 33
karjala rahvalaul — II 182, 183
karjalaskepäev — I 414; II 44, 45
karjalaul — II 104
karjanduskombed — I 353; II 173
«Karske neiu» tsükkel — II 142, 394
kartograafia — II 409
karuleht — II 65
karupidustused — II 260, 394
karusepäev — I 67, 69, 259, 313, 415; II 147
kaskemineku laul — II 147
kaske-refrään — II 321
katk — I 196, 197, 207, 272, 283
Kaval Ants — II 38, 300
kedervarred — II 38
keelearheoloogia — II 338—341
«keele haiguse» teooria — II 36, 39
keelekujud, vt. keelevormid
keelevormid — II 114
keelpillimuusika — II 260
keerdküsimused — II 169
kekri, vt. käkre
kellade uputamine — II 374; kellade äranõidumine — II 224; kellapetmine — II 50, 51
kenning — II 317
Kesk-Aasia eeposed — II 307
ketrustoad — I 284, 321; ketrustööd — II 173
kevad — II 305
kidsisõnad — I 405
kihelkondlik laulutraditsioon — I 371, 374; II 237
kihlus — I 301
Kihnu vägimehed — II 406
kiige — II 51; kiigekombed — II 11; kiigelaulud — I 107, 114, 115, 235, 240, 310, 320, 354, 393; II 11, 155, 321; kiigelaulumotiiv — II 319; kiigeneitsi — II 33; kiigepidu — II 11; kiigepüha — II 11; kiigeredaktsioon — II 319; kiigetoon — II 321; kiik — I 89, 91—94, 275, 312, 321
kiilsõnad — II 242
kiilud — I 377
Kikimor — II 83
kildsann — I 32, 284; II 402
«Kilplased» — II 190, 192, 388
kinnismuistised — II 402
kirikukalender — II 345; kirikukellad II 376; kirikukirjandus — II 43; kirikulaul — II 17, 58, 250, 363, 380; kiriku maa alla vajumine — II 224; kirikunaljandid — II 214—216; kirikute ehitamine — II 374; kirikute hävitamine — II 374; kirikurahvaluule — II 224—226; kirikuvastane rahvalaul — II 408; kirikuviisid — II 147; «kirikuvõtmekandja» motiiv — II 224
kirjalik levimine — II 239
kirjanduse ja rahvaluule suhted — II 244—253, 402, 403
kirjanduslikud mõistatused — II 169
Kirjandusmuuseum, vt. Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum
kirjandusteadus — II 249
Kirke — II 65, 68
kirmes — I 27, 29—31, 267, 291, 388
kivinenud epiteet — II 280; kivinenud väljend — II 230
kivistunud inimesed — II 376
kobsaar — II 238
kodujumal — I 272; II 74
kodukohafolkloor — II 246
kodukäija — I 207, 272, 346, 393; II 221, 392; kodukäijamuistend — I 400
koduloorингid — II 224
kodu-uurimine — II 337, 399, 402, 404, 405
koerakoonlased — I 207, 272, 348; II 359, 408; — koerakoonlastejutud — II 38
kogumine — II 138, 164; kogumisjuhend — II 221; — kogumismetoodika — I 205, 212, 272, 273; II 100, 101, 221; kogumistihedus — II 169; kollektiivne kogumine — I 378

kohalikud muistendid, vt. kohamuistendid
kohalised jutustused — I 214, 224, 376
kohamuistendid — I 345, 392, 400, 401; II 38, 219, 374, 407
kohandamine — II 200
kohanimed — I 214, 215, 224, 376, 399, 402; II 242
«Koit ja Hämarik» — I 145—149; II 30, 38
kokkupuuted moodsa muusikaga — II 99
koll — I 207, 272, 282; II 374, 375
kollektiivne abistamine — II 175
kollektiivne looming — II 199, 249, 409; kollektiivne stilisatsioon — II 36; kollektiivne uurimine — II 409; kollektiivsed tööd — II 402; kollektiivsus — II 35, 139
kolletamisepäev — I 415
kolmekuningapäev — I 414; II 45, 48, 54
kolmepuise kandle laul — II 115, 120
Koluvan — I 287
kombed — I 193, 214, 215, 217, 221, 224, 230, 283, 284, 289, 292, 299, 309, 314, 316, 318, 327, 333, 334, 337, 361, 362, 368, 371, 376, 377, 393, 396, 398, 401, 402, 405; II 5, 139, 141, 163, 166, 211, 220, 222, 230, 245, 371, 378, 389; — ametnikel — I 206; — haigusi ravides — I 206; — igapäevases elus — I 206; — inimese elujärkudel — I 206; — loomadega seoses — I 301; — mängude puhul — I 206; riiete kandmisel — I 206; — tähtpäevadel — I 206; — tööde puhul — I 206
kombeluule, vt. tavandilaul
kombeõigus — II 403
kompilatsioon — II 291, 362
kompositsioon — II 202
konservatiivne vorm — II 37
kontaminatsioon — I 371, 396; II 140, 142, 198, 202—204, 241, 242, 278
kontrast — II 313
kontrolltekst — II 373
koolilugemine — II 93
koolimuuseum — II 402
kooliraamat — 252
kooliskandeerimine — II 93
koor (järellauljad) — I 321, 326; II 147, 241
koorilaul — II 59, 61
Koot — II 346
koraal — II 17, 58, 98, 99, 102
korbhĩžõd (kuradid) — II 81
kordus — I 298, 355; II 35, 119, 197, 280, 313, 325
korduslaulud — II 136, 142, 359
kordussõna — II 116, 118, 119
kordusvärss — II 114, 117—120, 320
korjaja, vt. rahvaluule koguja
korjusepäev — I 414
korrespondendid — I 348, 377, 378, 408, 409; II 217, 301, 357, 361, 399; korrespondentide register — II 136
kosimine — I 267; kosjakombed — I 312, 328, 333, 348; II 395; kosjalaul — I 371; II 204
kosmogooniline süsteem — II 33
Kouk(e), Kouken — I 72, 73, 128, 134
Kraasna maarahvas — II 14—16
kratt — I 207, 260, 272, 377; II 365
Kreeka laulikud — II 36; kreeka luule — II 85; kreeka mütoloogia — II 65
Kreutzwaldi «Eesti rahva ennemuistsed jutud» — II 406, 409
Kreutzwaldi saksakeelsed ballaadid — II 385
Kriemhild — II 316
Kristus — II 36, 82
kuivad kupud — II 77
kujund — II 230, 245, 324, 325, 390; kujundikeel — II 311, 313; kujundlikud laulud — II 342
kujutelmad — II 359, 368; kujutelmade genees — II 139; kujutelmade hargnemine — II 394
kukelaul — II 44, 46, 54
«Kuldeesel» — II 68
«Kuldnaine» — II 309, 313
Kullervo — II 188, 313
kultuslik söömine — II 407
kultuspaigad — I 387
kultuurikontaktid — II 340
kultuuriloolised pärimused — II 139
kultuuripiirkonnad, vt. kultuurirajoonid
kultuurirajoonid — II 174, 361, 387
kultuurisuhted — II 174
Kunglamaa — II 250, 252
kuningaküünal — II 65
kuningapojad — II 38; kuningatütred — II 38
kunstitaotluslik sõnakasutus rahvalaulus — II 35

kunstiline antoloogia — II 278; kunstilisus — II 325; kunstimaitse — II 325; kunstitunnetus — II 380; kunstitõde — II 33, 34
kunstlaul — II 55, 56, 59; kunstmuinasjutt — II 406; kunstmuusika — II 55; kunstmõistatus — I 397; kunstmüüt — II 249; kunstviisid — II 147
kupjalaulud — II 278
kuradid (kurat) — I 11—14, 360, 377; kuradimuistendid — I 349; kuradi sünonüümid — II 376; kuradite versioon — II 295; Kurat — I 33, 34, 272; II 365; vt. ka korbhīžõd
kurbusetundeline laul — II 12
Kuressaare Eesti Selts — I 332
«Kurg kündmas» — II 397
kuri silm — I 322; II 67, 376; kurja silma õli — II 67
Kurrukuk — I 161
kutselised laulikud — II 238
Kuu — I 130, 131, 136; II 44, 304—306; kuu austamine — I 349; kuu tervitamine — I 72, 74; kuuvarjutus — I 349; II 306
kuulamine — I 312
Kuumet — I 130, 136
kvantiteedireeglid — II 89, 307, 320; kvantiteerimine — II 102; kvantiteet — II 94, 103, 113, 307
kõigi pühade päev — I 28, 30, 415
kõlafiguur — II 231
kõnefiguur — II 231
kõnekombed, vt. kõnekäänud
kõnekunst — II 91
kõnekäänud — I 173, 175, 193, 211, 214, 215, 221, 299, 306, 307, 333, 350, 361, 368, 376, 377, 382, 387, 393, 397, 401, 403, 407; II 26, 35, 163, 166, 227—236, 246, 255, 401, 403; kõnekäänu funktsioonid — II 401; kõnekäänu liigid — II 401
kõrralaulud — I 376
kõrtsid (kõrts) — I 28, 30, 31, 89, 94, 142—144, 158, 167, 168, 174, 176, 284, 326, 337, 338, 356, 363; kõrtsilaulud — I 164, 178
kõu, kõuke — I 207, 272
käkre — I 72—74
käkri, vt. käkre
kärjed — I 24, 27
käsikirjakogud — II 164
käsikirjaline laulik — II 248, 273
«Kättemaks sakstele» — II 362
käädripäev — I 414
kääpad — I 272
Köyrötyinen — I 131, 137
külalaul — I 365; külatänavate tantsulaul — II 314
külatargad — I 165
küla värsisepad — II 250
külbedbaba — II 81; külbetin emag — II 81; külbetin ižand — II 81
«Kündja» — I 396, 403
kündlepäiv — II 347
künnipäev — I 255, 414; II 44, 54
küsimuskava, vt. küsitluskava
küsimus-vastusvormel — II 131
küsitlemismeetod — II 168
küsitluskava — I 370, 387; II 221
kütis — I 324
küttimine, vt. jaht
küünlapäev — I 337, 414; II 44, 54
küüntla-aat — II 48

laadalaulikud — II 61
laastupäev, vt. nuudipäev
Laatsarus — II 214
labõrits — II 351
laen — II 322, 345, 365, 373; laenuallikad — II 322
laensõnad — II 132; laensõnade vanus — II 133
laenulised kõnekäänud — II 403
laenulised rahvaraamatud — II 5
«Laevamäng» — II 47
laevuri tõotuse motiiv — I 292
laijalg — I 64, 66
laipade põletamine — I 18, 19, 289
Laipmanni motiiv — II 333, 334
lambaleht — II 65
Lapi joigud — II 393; Lapi nõiad — 66
«Lapse sünd» — II 378, 398
lastekirjandus — 397; lastelaulud — I 376; II 5, 187, 218, 373, 386, 391; laste muusikakirjandus — II 60; lastemängud — I 214, 224, 376
laste ohverdamine — II 363
lauahüppamine — I 89, 94
laudajumal — II 15, 16
laulja, vt. rahvalaulik
laulik, vt. rahvalaulik
laulik, vt. käsikirjaline laulik
laulja, vt. rahvalaulik
«Laul jänese õhkamisest» — II 391
laulmine — I 35, 36, 88, 92, 98, 100—

103, 108—122, 305, 326, 374, 404, 405; II 34, 111; laulmise kohad — I 326; II 332
laulud — I 81, 84, 275, 292, 309, 370, 375, 376, 379, 406; II 57, 58, 166, 260, 301, 302, 359; laulude esitamine — I 275, 319, 334; II 34; laulude keel — II 321; laulude levimine — I 276; laulude loomisprotsess — II 34; laulud laulust — I 371; II 11; laulud looduse ilust — II 11; laulud nooruse lõbust — II 11; laulud õnnetust abielust — II 12
lauluema — II 75, 76, 97, 166, 388
«Lauluema Mari» — II 378
lauluimä, vt. lauluema
lauluinimene — II 240
lauluklade — II 248, 250, 333
laululaen — II 325
laulumies, vt. rahvalaulik
laulumängud — II 18
lauluredaktsioon — II 137; laulurepertuaar — II 136, 291; laulurühm — II 203; laulusõnad — II 238; laulutekst — II 326; laulutraditsioon — I 346; II 97, 240, 292, 325; laulutsükkel — II 203; laulutüübid — II 339
lauluviisid, vt. meloodia
lauluvoor, vt. rütm
laul-värsipaar — II 289
laupäeva õhtu — II 45, 173
lauritsapäev — I 67, 69, 313, 415; II 45, 52, 54
lauserütm — II 91
lausuja — I 290, 303; II 51; lausumine (deklamatsioon) — II 91
leedu rahvaluule — II 388
leegajus, vt. liegajus
leelo (rahvalaul) — II 92, 339; leelutaja — II 93; leelutama — I 376; II 34, 85, 90—93, 95, 96
leememoor — II 176
leemetimaarjapäev — I 415
legend — I 276; II 33; legendilaadilised muinasjutud — II 39; legendiluule — II 393
leheristipäev — I 415
leibkott, leivakott — II 177
Lemminkäinen — I 282; II 309, 311, 312
lemmkibu — I 312, 318
lendsõna — II 228, 229, 231
lendva, lendaja — I 272
levimine — II 245, 270, 296; levimisala — II 319; levimisviis — II 248
libahundijutud — II 38; libahundiprotsessid — I 293; II 143; libahunt — I 24, 26, 208, 272, 290, 293, 321, 361, 377, 393; II 359, 365, 366
liegajus — II 370
lihaheide — II 141, 391
lihavõtted — I 267, 414, 415; II 11, 50, 54, 349; lihavõtõ — II 349
lihvimine — II 332
Liigo — I 258
liisuheitmine — I 17, 19—21; liisuvalemid — I 382
«Liivimaa talumees» — I 50, 51, 59, 79
liivi rahvaluule — II 338, 389
linik — I 77, 79
linnafolkloor — II 43
linnulaulutähendid — I 146, 361
linnupete — II 51
linnuristipäev — I 257, 415
linutamine — I 356
lisandused — II 114
lisasõnad — II 157
liulaskmine (vastlad) — II 49
loeng-kinogramm — II 397, 404
lohed — II 316
loitsijad — I 24, 26; II 263; loitsud — I 336, 406; II 37, 164, 260, 263
lokaalredaktsioon — II 140, 294, 319
loodushaldjad — II 260; loodushiid — II 398
loodushäältetähendid — II 5, 388; looduslaulud — I 371; II 361
loodusluuletus — II 326
loodusmütoloogia — II 366; loodusmüüt — II 312
loomade suurustamine — II 46
loomaeepos — II 192, 196
loomahaigused — II 368
loomajutud — I 380; II 196
loomariigi «peremees» — II 264
loomingumeetod — II 239
«Loomislaul» — II 188; 318—326
lootsiku tegemise sõnad — II 70
lugeja (lugemine) — II 90, 93, 94—96, 111, 112, 239; lugemik — II 251
lugulaul — II 316; vt. ka eepiline laul; eepos
lunastusmõistatused — II 169
lustilaulud — I 393
Lutsi eestlased — II 392; Lutsi maarahvas — II 14
«Luudaminek» — II 142
luukasepäev — I 415
luulefraseoloogia — II 131; luule ja eluvahekord rahvaluules — II 34; luulemaa võtmed

— II 33; luuleväärtus — II 245
luupainaja, painaja — I 207, 272; II 359; vt. ka pasteń
luutsiapäev — I 67, 69, 415
luutsinapäev, vt. luutsiapäev
luuvalupäev — I 414
lõbulaulud — II 11
lõikusepüha — I 415
lõikuslaulud — I 81, 106, 114, 235, 240, 320, 354
lõppredaktsioon — II 279, 280
lõppriim — II 310, 316, 320, 321
lõppriimiline rahvalaul, vt. riimiline rahvalaul
lõuna — II 44
Lõuna-Eesti rahvalaul — II 84, 87, 89, 94, 96; lõuna-eesti viisirühm — II 155
lähtekuju, vt. arhetüüp
Lämmeküne — I 337
läti laulumäng — II 323; läti prosoodia, vt. vana-läti prosoodia; läti rahvalaul — II 88; läti rahvaluule — II 388; Läti Rahvaluule Arhiiv — II 164; läti ringmängulaul — II 324
lävän emag — II 81; lävän ižand — II 81
läänemeresoomlaste vanasõnad — II 401
lühivormid — I 301, 408; II 5
lürnik — II 238
lüroeepilised laulud — I 376; II 189, 202, 359, 361, 363, 407
lüürik — II 59; lüürika — I 283; II 11, 12, 139, 202, 279, 280, 358, 361; lüüriline — II 309, 324—326; lüüriline luule — II 33, 277

Maa — II 304, 305
maa-alused — I 86, 90, 207, 272, 303; II 70
maa-arst — II 71, 72
maagia — I 405; II 173; maagiline funktsioon — II 264; maagiline metaforism — II 311, 312; maagilised vormelid — II 5; maagilisi võtteid kohtus — II 392
Maailma loomine — II 38
maajumal — II 15, 16; maakuningas — I 62; II 143—145, 391
maalised — II 71
Maan-Emoinen — I 127, 134
Maarja — II 39; maarja kuulutamise päev — I 414; maarja mäekäigu öö — I 28, 30; maarjalaupäev — II 48; maarjapuna — II 50; maarjapäev (maarjapäevad) — I 28, 30, 50, 67, 69, 354, 355, 404; II 50; maarja saamise päev — I 415
«Maarjamäele» — II 142
maaselits — II 348
maatargad — I 165
madisepäev — I 67, 69, 259, 313, 337, 414, 415; II 44, 49, 50, 54; madisepäeva uskumusi ja kombeid — II 49, 50
madlipäev — I 415
«Mahabharata» — II 307
«Mahamaetud varandus» (muist.) — II 42
Maia — II 68
majad — I 207
majahaldjad (hoonehoidjad, majahoidjad, majavarjajad) — I 272
majahoidjad, vt. majahaldjad
majatarbed — I 207
majavarjajad, vt. majahaldjad
maleva — I 19
Mana — I 272
manajad — II 51
Manala — II 36, 40, 68, 304; manalased — I 74, 207
man emag — II 81; man ižand — II 81
Maotallaja — II 36
mardikombed — I 380; mardilaulud — II 153—155, 157, 158; mardipäev — I 67, 69, 88, 92, 313, 355, 404, 415; II 45, 54, 220, 352; mardipäeva mängud — II 391; mardisandid — II 46; mardiskäimine — II 46, 53, 147, 153; mardi tantsulaul — II 152; mardiõhtu — I 356; II 53
Mardus — I 74, 207, 272, 282, 347, 392
maretipäev — I 67, 69, 259, 313, 415
Marjatta — II 312
markusepäev — I 67, 69, 257, 414
marumemm — I 272
maskeering — II 46, 53, 261
materjali korraldamine — II 135, 136, 387
Matjus — II 48, 50
matmine — I 21; matmiskombed — I 21, 22, 24, 77—80, 289, 290, 323, 324, 327, 328, 333, 348, 355, 370; II 366, 370; matused — I 301, 318, 322; II 175
matriarhaat — II 264
«Meelejahutaja» — I 396
meelelahutuslaulud — I 371

meeslaulik — I 140—144, 275, 347; meestelaul — I 15, 16, 140, 142—144, 287, 338; II 278, 361, 402
meetrika — II 86, 90, 170
meetrum — I 375; II 276, 278
meiud — II 51
meloodia — I 167, 168, 230, 237, 241, 249, 250, 296, 310, 320, 336, 353, 356, 370, 375, 378—380, 386, 390, 393, 397, 399, 404, 405; II 17, 106, 108, 314, 320, 321, 322, 325
meloodika — II 321, 406
memoraat — II 288
mereema, merevaim — I 272; merehaldjas — II 263
mess, vt. missa
metafoor — I 389; II 39, 311—313, 340, 389
«Metamorfoosid» — II 68
metatees — II 106
metonüümia — II 311, 313
metsade peremees — II 259; metsade peremehe erootilised tütred — II 258
metsade perenaine — II 258; metsaemand — II 260, 263
Metsa Hans — II 73
metsajumalad, vt. metshaldjad
metsan emag — II 80, 81; metsan ižand — 80, 81
metshaldjad — I 380, 388, 397; II 54, 259
metsik — I 60—62, 68, 70, 72, 73, 138, 139, 272, 283, 299, 304, 333, 337, 362; II 144, 145, 375
migratsioon — II 360; migratsiooniteooria — I 350
migulapäiv — II 350
mihklipäev — I 62, 259, 260, 415; II 45, 52, 54, 127, 144, 351; mihklipäeva toidud — II 52
mihklipäiv, vt. mihklipäev
Mikula Seljaninovitš — II 365
missa e. mess — II 59, 61
mitmehäälsus — II 391
moaljad, vt. maa-alused
moaljakivid — II 70
moly — II 65
monohord — I 102, 110, 320
«Monumenta Estoniae Antiquae» — II 37, 40, 279, 361
moonakott — II 177
mordva — II 259, 260
motiiv — II 142, 195, 199, 202—205, 254, 263, 276, 279, 287, 294, 315, 318, 320, 322, 323—325, 332, 339, 348, 365, 370, 372, 390, 392; motiivide rändamine — II 392
motiveerimiskunst — II 364
muinasjutt — I 6, 152—155, 158, 162, 164, 195, 198, 201, 214, 217, 237, 241, 249, 267, 269, 276, 282, 283, 289, 308, 319, 321, 329—333, 340, 341, 348—350, 358, 360, 362, 364, 371, 372, 375, 376, 382—384, 388—393, 400, 403—408; II 124, 139, 163, 164, 166, 227, 246, 247, 249, 257, 258, 262, 316, 358, 359, 364, 365, 372, 373, 377, 401, 403, 405, 407; muinasjutt lastekirjanduses — II 245; muinasjuttude jutustaja — II 164, 166, 167, 224, 404; vt. ka professionaalsed muinasjutujutustajad; muinasjuttude jutustamine — II 258—260, 262; muinasjuttude tüüpkataloog — II 364; muinasjutu kompositsioon — II 38; muinasjutu pajatamine — II 262; muinasjutuvestja — II 259; muinasjutuvestja tasu — II 258; muinasjutuvestmine — II 262; muinasjutu vorm — II 37, 38, 40
muinasusk — II 359
muinasusund, vt. rahvauskumused
muistejutt — II 41
muistend — I 6, 180—188, 198, 282, 283, 289, 309, 321, 323, 329, 331—333, 339—345, 348, 350, 351, 353—355, 362, 367, 375, 376, 382, 384, 389, 390, 392, 393, 396, 397, 401, 403, 405, 408; II 5, 139, 163, 166, 211, 252, 257, 258, 260, 287, 316, 364, 367, 368, 401; muistendid Toome varemeist — II 41—43; muistenditega seotud paigad — I 387; muistendite tüpoloogia — II 400, 404
mulgi vanad regivärsid — II 92
muna — I 389
Murde Kai — II 70, 372
murelaulud — I 371; II 361, 390
Muromets, Ilja — II 402
murueide tütred I 207, 272; murueit — I 207, 272
murumemm — I 282
museoloogia — II 5, 268, 388
mustlase issameie — II 215
mustlaste rahvaluule — II 388
mustu — I 272
muusika — II 100, 258
muusikaesteetika — II 393
muusikaline retsitatiiv — II 92, 93
muusikariistad — I 393
mõdu — I 18
mõisalaulud — II 278
mõisamaa-versioon — II 293

mõistatamas käimine — II 52; mõistatamine — I 354; mõistatus — I 173, 175, 193—195, 202, 203, 205, 211, 214, 215, 224, 230, 237, 241, 267, 269, 299, 306, 307, 312, 314, 321, 322, 327, 328, 332, 346, 351, 361, 368, 370, 375, 376, 382, 383, 388, 393, 396—398, 403, 405, 407; II 37, 141, 163, 166, 169—174, 214, 218, 227, 228, 358, 359, 364, 397; mõistatusmuinasjutt — II 169, 372
mõnu — II 147
mõrsjamanitsused laulus — II 37
mõrsjasõsar — II 240
mõttekordus, vt. parallelism
mõtteriim, vt. parallelism
mõttesalm — II 228, 229, 231
mõttetera — II 236
mõõduta ühissoome luule — II 87, 88
mõõgalaul — II 30
mägede peremees — II 260
mähki — II 178
mänguasjad — II 399
mängud — I 35, 36, 88, 94, 215, 266, 292, 308, 331, 388, 401, 404; II 5, 166, 219, 359, 367, 403; mängud koduloomade teemadel — II 47; mängud laulu ja tantsuga — II 47; mängufunktsioon — II 323, 325; mängukirjeldused — II 163; mängulaulud — I 376; II 122, 257; mängulisus — II 323, 324
mängutoad — I 32, 62, 67—69, 303, 337; II 143—145, 391
mänguviisid — I 399; II 17
märdipäiv, vt. mardipäev
mütoloogia — I 307, 331, 336, 348—350, 354, 356, 390; II 40, 287, 374, 378; mütoloogia allikad — II 374; mütoloogia taandumine — I 281; mütoloogiline olend — II 287; mütoloogiline terminoloogia — II 394; mütoloogilised kujutelmad — II 359; mütoloogilised laulud — II 316; mütoloogilised pärimused — II 401; mütoloogiliste mõistete seletamine — II 407; müüt — II 39, 40, 313
mütoloogiline koolkond — I 377; II 281

naba asemelt ära — II 75—79
nahkhiir — I 349
naiselik luule — II 33
naislaulik — I 138, 169, 170, 204, 232, 234—241, 246, 247, 275
naistelaulud — II 361
naiste looming — II 342
naisterõõv — I 35, 36, 290, 333
nali ja pilge — II 361
naljalaulud — I 201, 235, 240, 371
naljand — I 214, 215, 224, 371, 376, 396, 397; II 5, 163, 164, 166, 216, 217, 220, 224, 393, 399, 401, 409
naljasõnad — II 227
nanaid — II 259, 260, 263
nature morte — II 33
neidudelaulud — I 371; II 361
Neitsi Maarja — I 336; II 65
neitsipäev, vt. tiinapäev
nekrutilaulud — I 358, 371; II 279
neljajalgne trohheiline värsirida — II 88
nelipühad — I 414, 415; II 51, 54
neljapäev — I 313, 333; II 15, 45, 173; neljapäeva õhtu — II 15, 45, 173
«Neulamäng» — II 47
«Nibelungide laul» — I 234, 238, 338; II 307, 315, 316
nigulapäev — I 67, 69, 414, 415
nigulamaarjapäev, vt. maarja saamise päev
nimeandmised — II 374
nimihing — I 48, 56
Nirvaana — II 36, 40
nook — II 372, 392
noore kuu teretamine — I 333
noorikumaja — II tahvel 16, 17
noorsooraamat — II 195
noorte õhtused kogunemised — II 189
nooruselaulud — I 393
normaalkuju, vt. normaalredaktsioon
normaalredaktsioon — II 140, 157, 199, 279, 388
norra rahvaviis — II 58
Novgorodi kroonika — I 5, 7, 11—14
nukumäng — I 258, 259
nurganaiselaulud — I 380, 388
nurmeisa, vt. nurmejezä
nurmejezä — II 15, 16
«Nuttev tamm» — II 405
nuudipäev — I 414
nõelamäng — I 60—62, 299, 301
nõiaeided — I 27; nõiamanipulatsioonid — II 130; nõiamärgid — II 394; nõianeitsi — II 65; nõia nimetused — II 388; nõiaprotsessid — I 37, 38, 60—62, 292—295, 307; II 143; nõiarohi — I 323; nõiaõli — II 67; nõid — I 11—14, 24, 224, 290, 303, 313, 345, 348, 355; II 51, 70—72, 374; nõidade

surnuks peksmine — II 224; nõidumine — II 311, 312; nõidumise eest rahatrahv — II 74; nõidus — I 13, 48, 56, 218, 292, 293, 299, 305, 316, 327, 354, 361, 362, 364; nõiduse nimetused — II 388; nõidusluule — I 389; nõidussõnad (nõiasõnad) — I 37, 38, 71, 73, 214, 215, 236, 241, 397, 401, 404; II 143, 312
nõidumissõnad, vt. nõidussõnad
nõiutud lossid — II 38
näkijutud — II 220
näkk — I 207, 272, 348, 392
näärid — I 404; nääripäev — II 45

objektide register, vt. informantide register
obstsöönsed laulud — I 376
Odamus (Odava) — II 44, 53
«Odüsseia» — I 234, 238; II 38
ohver — I 17—21, 67, 69; II 82, 262; — allikaile — I 273; — haldjaile — I 273; inimohver — I 298, 354; — karja jaoks — I 273; — kaubategemisel — I 273; — kohtuskäimisel — I 273; — lepituseks — I 273, 274; — loomade kasuks — I 296, 298, 364; — maale — I 273; — puudele — I 273; — surnuile — I 273; — sõja korral — I 273; — sünnitamisel — I 273; — taevakehadele — I 273; toiduohver — I 273; ohverdaja — I 274; ohverdamine — I 17—19, 29, 31, 288, 316, 318, 333, 345; II 260, 372; ohverdamine Tõnnikivil — II 70; ohverdamise aeg — I 273; ohver rahvameditsiinis — II 393; ohvriained — I 273; ohvriesemed — I 28—31, 48, 56; ohvrijook — II 15; ohvrikivid — II 224, 392; ohvrikohad — I 263, 273, 308, 316, 334, 361, 389, 395; II 74, 224, 372; ohvrikombed — I 48, 56, 288, 289, 296, 298, 323, 327; ohvriloom — I 19—21; ohvripaigad, vt. ohvrikohad; ohvrisõõk — I 15; ohvritaotlused — I 273; ohvriviisid — I 273
Olev — I 349; II 43, 300; Olevimuistend — I 355
olevipäev — I 67, 69, 415
Oleviste kirik — I 349
olustikulised jutustused — I 362
olustikulised muinasjutud — I 393
Olümpos — I 336
omadussõnad — II 35
«Oma Maa» — I 397
onah — II 80
originaal (originaaltekst) — II 23, 28, 141, 362
«Ori lahkub» — II 342—344
orjuslaulud — I 320, 358, 371, 405; II 20, 297, 404
ornament — II 34
Ossiani laulud — I 103, 110, 338
oudakei — II 348

paastumaarjapäev — I 414; II 44, 50, 54
paavlipäev — I 67, 69, 414
paganate laulud — II 144; paganlik pidutsemine — II 144
paharet — I 272
paha silm — I 257
pahem — I 289
painaja — I 282, 303; II 221; vt. ka luupainaja
pajatus — II 5, 330, 331, 404, 406
pakane — I 272
palmipuude püha — I 414
palunõid — I 272
palved — II 260
palvepäev — I 414
palvus — II 359; palvusetekstid — II 15; palvusetekst surnute hingedele — II 15; palvussõnad — I 397
pantomiim — II 260
pantvoor (kõhuuss) — II 76
panused — I 23, 24, 49, 56, 313, 322
paradigmaatiline riim — II 320
parallelism — I 36, 156, 164, 167, 168, 236, 241, 292, 326, 336, 355, 356, 389, 392, 396; II 34, 35, 37, 114, 116, 119, 202, 230, 278, 279, 308, 309, 321, 324, 325, 399
paralleelpilt — II 311
paralleelredaktsioon — II 280
paralleeltüüp — II 204
paralleelvärss — II 278, 324, 325
parem — I 289
parem ja pahem — I 22
«Parmumatuselaul» — II 391
paroodiad — II 215, 216, 253, 404
pasteń (luupainaja) — II 83
pastorinaljandid — II 212, 214, 216, 399
patsasammas — II 46
peetri-paavlipäev — I 67, 69, 414
peetri-paavliöö — I 28, 30
peied — I 18

Peko — II 374, 409; «Peko» — II 388; Pekol — I 334
peletised — I 27
pelgupaigad — I 283
Pel'l — II 69; pellikivi — I 377
Pellonpeko — I 71, 73
pendisepäev — I 414
peninukid — I 207, 272
Pen'n — II 69
perekonnaballaad — I 282
perekonnaelu laul — I 393
peremehed, vt. haldjad
peremärgid — I 361
pergel — I 272
periodiseerimine — I 5, 6
Perseus — I 256
pert'in emag — II 81; pert'in ižand — II 81
pesutõlvamine — II tahvel 27
pidustused — I 369
pidustõkott — II 177
piibel — II 36
piitrepäiv — II 351
pikkvärss — II 308
Pikne (pikne) — I 43, 272, 296, 298, 333, 345; piksekahi — I 295; piksenooled — II 304; Pikse palve — II 16; piksepill — II 373
pildid — II 168
pilkelaulud — I 201, 222, 371; pilkenimed — II 227
pill — I 309; II 116; pillilood — II 407; pillilugude imitatsioonid — I 398; pillimees — II 147, 360; pillimuusika — I 250, 293, 314
piltlikustamine — II 231
pilved — II 304, 305
pirukad — I 78—80
pisuhänd — I 260, 298, 393
Pitkäinen — I 127, 134
poeetika — II 312, 377, 399; poeetiline folkloor — II 403; poeetiline sõnavara — II 340; poeetiline sünonüümika — II 408; poeetilisus — II 158, 324—326, 353
poiste laulud — II 361
poliitiline satiir — I 386; poliitiline vemmalvärss — I 189, 382; poliitilised laulud — I 376
poluvernikud — II 393, 394
poluvertsikud, vt. poluvernikud
polüfoonia — II 107
poolvärsiparallelism — II 381, 382
poornapäiv — II 348
pops — II 146, 147, 168
populaarteadus — II 252
portulaulud — I 33
prillide-versioon — II 295
primitiivide värsimõõt, vt. regivärsi värsimõõt
primitiivid (rahvalaulud) — II 85, 91, 92
primitiivne lõppriim — II 320
primitiviteet — II 29
professionaalsed muinasjutujutustajad — II 259, 261, 264
prohvetid — II 223
Prometheus — II 365
prosoodia — II 87, 89, 97—109, 200, 202
prototüüp — II 390
pruudi korjamisreis — II 176
pruudirõõvimine — I 22, 24, 26, 35, 36
pruugid, vt. kombed
psalmid — II 308
pseudofolkloor — II 139, 388; pseudomütoloogia — I 337, 396, 399, 401; II 250, 252, 374
pseudorahvaluuleteadus — II 139, 388
pulm — I 35, 36, 44, 46, 54, 301, 312—314, 316, 318, 322, 326, 346, 377; II 359, 402; II tahvel 16, 17; pulmakaasitus — II 157; pulmakombed — I 68—70, 103, 110, 116—124, 206, 283, 284, 290, 299, 320, 322, 323, 328, 333, 348, 353—356, 362, 370, 380, 398; II 13, 175—180, 189, 211, 220, 242, 366, 401; pulmakomps — II 177; pulmakost — II 177; pulmakott — II 175—180; pulma lahkumislaul — II 156; pulmalaul — I 103—107, 110, 112, 113, 222, 236, 240, 275, 310, 312, 319, 334, 362, 371, 388, 398, 405; II 11, 13, 37, 147, 148, 150, 155, 157, 158, 200, 201, 204, 242, 257, 339; pulmalaulik — II 146, 237, 238, 240, 242; pulmaleib — II 177; pulmanaljad — II 178; pulmapidu — II 11, 146; pulmarongid vastamisi — I 263; pulmasõit — I 356; pulmatoidud — I 312, 316; II 176, 401; pulmavägi — II 243
pulvis fumalis — II 66
punamaarjapäev — I 415
«Punamütsike» — II 38
puugijutud — II 38, 220; puuk — I 207; II 359, 365
puukalender — II 53
puuslik, vt. jumalakuju
põhja-eesti rahvalauluvärss — II 94, 409
Põhjala — II 312, 313

Põhjamaa kool — II 58; Põhja-(maa) rahvaviis — II 58
põllelappimine — I 356
põllunduskombed — I 255, 353; II 54; põllutööriistad — I 361
põrandaalune salakirjandus — II 248, 252; põrandaalune värsssatiir — II 250
põrgu — I 13
päevakajalised laulud — II 35
Päike — I 130, 131, 136; II 304—306; päikese ja kuu vangistamine — II 313; päikeserõngad (-sambad) — II 207, 208; päikesevarjutus — II 306
Päivä — I 130, 136
Päivätär — I 130, 136
pärg — I 106, 114
pärgel, vt. pergel
pärsia poeemid — II 36
pärtlipäev — I 415; II 52, 54
pätširahkõ — II 81
päätsukeselaulutähendid — I 336; II 124
põialpoiss — II 38
pööripäev — I 67, 69, 257, 414; II 305; pööripäevakombed — I 283
pühad — I 348, 392; II 374
pühad kivid — I 273; pühad mäed — I 273; pühad paigad — I 322, 353; pühad puud — I 273, 334; püha Jaani küünal — II 65; Püha Mikk — II 82; Püha Toomas — I 298
pühapäeva keeld — II 51
pühimiestepäiv — II 52
pürrihhios — II 108

rahaaugumuistend — II 287; rahaaugutuli — II 285—288, 403, 404; rahaauk — II 285; rahaleiud — I 273
rahvaastronoomia — I 367; II 304—306, 404
rahvaballaad — I 397; II 405, 406
rahvaeepos — II 307
rahvajuttude rahvusvahelisus — II 398; rahvajuttude tootmismaagiline funktsioon — II 257—264
rahvajutud — I 194, 195, 197—200, 202, 203, 205, 214, 215, 221, 223, 230, 269—271, 275, 368, 370, 378—380, 389, 392, 395, 396, 402, 403, 405, 407, 408; II 163, 217, 218, 236, 258, 262, 301, 402, 406; rahvajutu vorm — I 205
rahvajutustaja — II 406
rahvakalender (eesti — II 345; Kirde-Eesti — II 345, 346, 401, 407, 409; setu — II 345; vadja — II 345; vene — II 245); rahvakalendri tähtpäevad — II 345—353
rahvakombed — I 202, 203, 205, 291, 301, 303, 305, 308, 324; rahvakombed lapsest Setus — II 391
rahvakoomika — II 399
rahva kunst — II 5
rahvalaulik — I 312, 332, 334, 362, 365, 375, 377, 389, 392, 405; II 17—19, 90, 91, 95, 99, 104—107, 109, 113, 147, 164, 166, 168, 182, 201, 206, 237—243, 281, 301, 312, 360, 388, 402—404, 406
rahva laulik (laulukogu) — II 42
rahvalaulikud ja moodne muusika — II 100
rahvalaul(ud) — I 6, 138—141, 156—158, 164, 167, 168, 180, 192—194, 197, 198, 200, 202—205, 210—212, 214, 217, 221—223, 229—241, 269—271, 275, 284, 287, 289, 292, 304, 305, 308, 310, 314, 316—324, 326, 330—334, 337, 338, 340, 342, 346, 349, 351, 353—356, 358, 360, 361, 363, 364, 367—369, 372, 374, 378, 380, 382, 384, 388, 392, 394, 396—399, 401—404; II 11, 55—58, 92, 94, 96, 97, 102—104, 113, 114, 124, 133, 139, 140, 146, 159, 160, 163, 164, 182, 183, 217—219, 236, 247, 267, 279, 289, 363, 365, 366, 369, 372, 374, 377, 407; rahvalaul (riimiline) — I 283; rahvalaul Tartu Toome varemeist — II 42, 43; rahvalaulude editeerimine — II 361; rahvalaulude esitamine — I 353; II 146, 391, 393, 402; rahvalaulu funktsioon — I 371; rahvalaulu keel — I 171, 172, 236, 241—248, 349, 380, 389; II 90, 131—134, 280, 338—341, 389, 408; rahvalaulu levimine — I 138, 156, 169, 170; II 189; rahvalaulu rändamine — II 374; rahvalaulu stiil — II 389; rahvalaulu temaatiline liigitus — II 389; rahvalaulu terminoloogia — II 408; rahvalaulu tüübistamine — II 142; rahvalaulu vorm — I 95, 96, 140, 141, 171, 172, 236, 241, 389, 392, 393; II 35, 56; rahvalaulud koorilauludeks — II 59; rahvalauluelementide kasutamine kirjanikkude loomingus — II 38; rahvalauluimitatsioon — II 382, 389; rahvalaulu kirjanduslik levimine — II 391; rahvalaulu kompilatsioon — II 370; rahvalaulu luulevääartus — II

245; rahvalaulu meetrika — II 90; rahvalaulu prosoodia — II 84—87, 90, 92, 97—109; rahvalaulu skandeerimine — II 84—96; rahvalaulu tüpoloogia — 400; rahvalaulutüüp — II 198, 199; rahvalaulu viis — II 56; rahvalauluvormiline kunstluule — II 96; rahvalaulu vormitürannia — II 36; rahvalauluvärsiline poeem — II 94; rahvalaulu värsimõõt — I 247, 248; II 370; rahvalauluvärss — II 92, 94—96; vt. ka leelo; primitiivid; vanem rahvalaul
rahvalik laul — II 56, 57, 61, 247, 248, 250, 253; rahvalik muusika — II 57; rahvalik väljaanne — II 24
rahvalooming — II 211
rahvaluule — I 214, 227, 376, 395; II 60, 61, 166, 217, 219, 247, 250, 252, 315, 358, 366, 370, 384, 389; vt. ka vanaluule; rahvaluule korraldamise süsteem — II 389; rahvaluuleainete levik — II 159; rahvaluule ajalugu — II 159, 389, 396; rahvaluule esteetika — II 137; rahvaluule fantaasia — II 34; rahvaluule frontaalne kogumine — II 357; rahvaluule historiograafia — II 404; rahvaluule ja kirjanduse suhted — II 5, 391; rahvaluule kandja — II 250, 389; rahvaluulekirjandus — II 163; rahvaluulekogude statistika — II 392; rahvaluulekoguja — II 136, 162, 174, 221, 238, 249, 250, 289, 392, 401; vt. ka õpilased rahvaluule kogujad; rahvaluulekogujate register, vt. korrespondentide register; rahvaluule kogumine — I 6, 184, 339; II 169, 218—223, 246, 298—303, 357, 358, 359, 374, 390, 391, 393, 396, 399; rahvaluule kogumise aruanded — II 393; rahvaluule kogumise metoodika — II 231, 392, 397; rahvaluule kogumise programm — II 389; rahvaluule kogumise võistlus — II 218, 219; rahvaluule korrespondendid — I 218, 226, 370; II 219, 221, 252, 302, 337; rahvaluule kunstitõde — II 33; rahvaluuleliigid — I 391, 392; rahvaluule lühivormid — II 227, 253; rahvaluule mõiste — I 192, 376; rahvaluule olemus — I 214, 391, 401; rahvaluule publitseerimine — I 226; II 361; rahvaluulepärasus — II 246; rahvaluule rahvusvahelised seosed — II 289; rahvaluule regioonid — II 143; rahvaluule repertuaar — II 164; rahvaluule suurkogujad — II 216, 217; rahvaluuleteadlane — II 357; rahvaluuleteadus — II 374; rahvaluuleteaduse ajalugu — II 376, 407; rahvaluule teooria — II 404; rahvaluule terminoloogia — II 409; rahvaluule vorm — I 35, 245; «Rahvaluule välipraktika» — II 397; rahvaluule välipraktika — II 397, 404; rahvaluule välissuhted — II 39; rahvaluule õpikud — II 404; rahvaluule üleskirjutused — II 163; vt. ka linnafolkloor
rahva lõbustused — II 5
rahvameditsiin — I 89, 90, 165, 166, 208, 209, 212—215, 224, 257, 258, 283, 284, 293—295, 299, 313, 318, 322—324, 354, 361, 398, 405, 407; II 5, 358, 377, 398
rahvamuusika — I 299, 316, 398; II 17, 55, 60, 270, 370, 398, 407; rahvamuusika vorm — II 409
rahvamälestused — II 218
rahvamängud — II 218, 393, 400; rahvamängude taaselustamine — II 400
rahvanali, vt. naljandid
rahvapedagoogika — II 399
rahvapärane võrdlus — II 230, 231
rahvapärastumine — II 137; rahvapärasus — II 253
rahvapärimus — II 163, 196, 209, 210, 246, 388
«Rahvapärimuste Koguja» — II 396, 397
rahvaraamat — II 5, 38, 135, 190, 191, 195, 252, 357
rahvarohud — II 65, 371
rahvaruno, vt. runo
rahvarõivad — I 77, 79, 308, 309, 318, 355, 356, 393, 404
rahvasõna — II 229, 235
rahvatants — II 384, 393
rahvateadus — I 376
rahvatraditsioon, vt. rahvapärimus
rahvauskumused — II 5, 143, 163, 374, 389, 390
rahvaviisid — II 5, 17, 30, 31, 55—

61, 97—109, 146, 221, 239, 301, 302, 330, 364, 369, 408; rahvaviiside kogumine — II 55—63, 98, 357, 358, 360, 361, 364, 370, 391, 393, 407, 408; rahvaviiside kogumise 12 aruannet — II 61, 98; rahvaviiside kogumise kvaliteet — II 100; rahvaviiside stiil — II 406—408; rahvaviiside uurimine — II 408; rahvaviiside ülesmärkijad — II 100; rahvaviisid heliloomingus — II 394; rahvaviisi vorm — II 101, 108; rahvaviis kunstmuusika alusena — II 62; vt. ka meloodia
rahvuslik kultuur — II 60, 61; rahvuslik muusika — II 57
rahvusvahelised suhted — II 5
rapsood — II 238
raskenemisseadus — II 141
ratasliug — II 141
K. Raua rahvaluulefond — II 401
reasmängud — II 47
redaktsioon — II 248, 277, 319, 325, 327, 333
reede keeld — II 51
refrään — I 298, 310, 326, 355, 363; II 56, 101, 296, 319, 321—324, 326; vt. ka see
refräänilised viisid — II 101, 147—153
regilaul, vt. regivärss
regiviis, vt. regivärsiviis
regivärsi bibliograafia — II 359; regivärsiimitatsioon — II 378; regivärsi keel — II 277, 278, 280, 338—341; regivärsiline ballaad — II 378; regivärsi meetrika — II 378—384, 408—409; regivärsiline poeem — II 370; regivärsi staatilisus — II 325; regivärsi tüpoloogia — II 402; regivärsitüüp — II 318; regivärsiviis — II 323, 325; regivärsi värsimõõt — II 5, 87; regivärss — I 36, 76, 94—96, 138, 140, 144, 150—152, 155, 156, 162, 164, 178, 179, 192, 193, 195, 201, 222, 229, 249, 282, 296, 299, 334, 336, 346, 349, 362, 371, 375, 376, 383, 386, 388, 396, 398, 408; II 5, 90, 93, 99, 136, 147, 222, 237, 239, 270, 278, 289, 290, 301, 320, 325, 358, 362, 364, 371, 377, 378, 391, 398, 402, 403, 404, 408, 409; vt. ka ürgvärss; regivärsi tüpoloogiline register — II 370
rehehaldjad — II 82; rehevargus — I 87, 92
reinlendriviis — II 289, 292
«Reinuvader Rebane» — II 190—196
renessanss — II 315
renksatuselaul — II 46
reopaigad — I 327
retooriline hüüatus — II 230, 231; retooriline küsimus — II 230
retsitatiiv — II 90, 147, 148; retsiteerimine — I 235, 240, 369, 405; II 107
revolutsioonilaulud — II 220; revolutsioonilised paroodiad — II 404; revolutsioon ja rahvalaul — II 327—337
rigaivan — II 82; riganižand — II 82; rigibab — II 82; rigibukõ — II 82; rigi-uk — II 82; rignik — II 82
riietus — I 44, 52, 330, 354
rigirootsi — II 127
Riiklik Kirjandusmuuseum (RKM) — II 142; Riikliku Kirjandusmuuseumi folkloristlik osakond — II 387
riim — I 165, 396; II 35, 36, 113, 170
riimiga laulud — I 81
riimiline rahvalaul — I 321, 365, 375, 376, 382, 386, 393, 398; II 5, 11, 158, 222, 231, 246, 248, 250, 289, 301, 314, 404, 407, 408; riimiliste rahvalaulude kataloog — II 137
ringmängud — II 47, 322; ringmängulaul — II 322, 326; ringmängu vahelaul — II 292, 294
rist — I 11, 12; II 372
ristimine (ristiga varustamine) — II 47
ristimiskombed — I 370; II 372
ristineljapäev, vt. ristipäevad
ristipäevad — I 414, 415; II 51, 54; ristipäiv — II 350
«Ristitantsu laul» — II 394
«Ristitud mets» — II 394
ristiülendamise päev — II 52
ristsed — I 301, 323
rituaal — II 260, 312
rohu äranõidumine — II 224
Roland — II 315; «Rolandi laul» — II 307, 315, 316
Rongoteus — I 71, 73
«Rooguni robin» — II 142
rooma luule — II 85
rootsi laenud — II 133, 392
Rootsi pulmakombed — II 180
rootsi rahvaluule — II 388
Rootsi Rüütel — I 169, 170, 347; II 18
rukkimaarjapäev — I 415

Rummu-Jüri — II 365
runo — I 140, 141, 222, 375, 376; II 22, 24, 87, 136, 137, 307—316; runolaul — II 22, 88, 158; runoviisid — II 147; runu, vt. runo
rõhulibistus — II 307, 308
rõhuline värsimõõt — II 320
rõõsk — II 178
rändav jutumotiiv — II 331
rändav järv — II 376
rännuteooria — I 406
rõõvtrükk — II 194
rühmaviis — II 321
rütm — II 105, 106, 170, 230, 289, 406, 408, 409
rüütlieepos — II 316

saajapidu, vt. pulmapidu
Saaremaa külalaulikud — II 408; Saaremaa külalaulud — II 408; Saaremaa ülestõusulaul — II 407, 408
«Saarlane» — I 402, 403
«Sadko» — II 263
saksa kalender — II 352; — laen II 366; — laulumäng — II 323; — lauluviisid — II 384; — rahvaeepos — II 316; — rahvalaul — II 58; — rahvaluule — II 57, 388; — rahvaraamat — II 191, 249; — rahvaviis — II 58
«Salme laul» — II 270, 271, 281, 339
salmialbum — II 248; salmid — II 137
salmide mõõt, vt. värsimõõt
salmivorm, vt. stroofivorm
salu, vt. hiis
sampo — II 212, 213
«Sampo tagumine» — II 308
santimine — II 53
sapp — II 207
sarvepete — II 50
saun — I 86, 90, 307, 310, 328; II 45, 49
seapea — II 178, 180
sebastianipäev — I 67, 69, 414
see (refrään) — II 148
seitsme kuradi vastus — II 67
seitsme magaja päev — I 414
Seitsmes Moosese raamat — II 43
seitsme venna päev — I 415
seletusmuistendid — I 343, 344
sententsid — I 403; II 228, 229, 231
sentimentaalne rahvaraamat — II 336
setude etnogenees — II 140; setude kombed — II 384; setude uskumused — II 384; setu ja ingeri laulude ühisjooni — II 134; setu jõulumängud — II 392; «Setukeste laulud» — II 22, 23, 26, 40, 160, 280, 361; setu laulikud — II 384; Setu lauluala — II 39, 166; setu laulud — II 361; «Seturaamat» — II 361; setu rahvakalender — II 345—353; setu rahvalaul — II 39, 87, 131, 132, 339; setu rahvaluule — I 371; II 366; setu regivärsid — II 92
Siegfried — II 316
sigadejumal — II 68
sigadepäev — II 44
sigivusmaagia — II 262
siirdevormid — II 5, 290, 319
sikusarv — I 322
silmaallikad — I 166
silmamine — II 66
simunapäev — I 415; II 45, 52, 54
sinilind — II 324
sirbiviskamine — I 349, 388; sirbiviskamise laul — I 334; II 157
sirvilauad — II 44, 53, 54
sissemüüritud inimesed — II 41, 42, 224, 274
sissid — I 375
situatsioon — II 131
skaldid — II 310, 317, 339; skaldilik — II 310
skandeerimine — II 84—96, 99, 103, 105—107, 146, 150, 152, 154, 156, 158, 200, 408; skandeerimisteooria — II 103, 106; skandeeriv lugemine — II 84—96; skansiooni sõltuvus viisi ehitusest — II 158
skandinaavia laulumäng — II 323; skandinaavia mõjud — II 366; skandinaavia rahvaluule — II 273
skomorohh — II 238
slaavi — II 322
soend, vt. libahunt
Soini — I 131, 137
soolaherned — II 50
soolapuhuja — II 71
soololaul — II 59
soome-eesti rahvalaul — II 92, 94, 160; soome-eesti rahvaviisid — II 60; Soome Kirjanduse Selts (SKS) — I 226, 232, 272, 406; II 393; soome laenud — II 133, 134; soome meetod, vt. geograafilis-ajalooline uurimismeetod; soome pulmakombed — II 180; soome rahvaeepos — II 263; soome rahvalaul — I 74, 237, 241, 242; II 89,

110, 183; soome rahvalaulikud — II 182; soome rahvaluule — II 263, 388, 393; Soome sild — II 123; soome tähtpäevalaulud — II 183; soome-ugri hõimud — II 308; soome-ugri rahvaste rahvamuusika — II 384; Soome-Ugri Selts — II 23
sootulukesed — II 287
sorokasveet — II 348
sotsiaalsed suhted — II 396
spetsiaalviis — II 321
spiilmann — II 238, 316
stabiilsus — II 372, 373
stereotüüp — II 131, 203, 204, 206, 280, 402; stereotüüpne värss — II 370
stiil — II 5, 34, 36, 37, 131, 195, 253, 324, 326; stiililine puäntellism — II 35
St.-Johanniskerzen — II 65
stroof — II 311, 320—324, 326, 333; stroofiline — II 56; stroofivorm — II 329
struktuur — II 270; struktuurianaloogia — II 255
Sturm u. Drang — II 392
sugudevahelised suhted — II 370
«Suisa suud» — II 142, 280, 281
suitsutamine — I 257; suitsutamisepulber — II 66, 67
sulaselaul — II 204, 342—344; sulase palk — II 343, 344; sulase (teolise) toit — II 342, 343
Sulev — II 300
Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS) — II 169
Surm — II tahvel 11
surnud — I 400; surnute austamine — II 14—16; surnute hinged — II 15; surnute hingede söötmine — II 15, 16; surnute kultus — II 359; surnute põletamine — I 19, 21
«Suudari ja kräädäri» mäng — II 47
suuline traditsioon — II 169
«Suure härja laul» — II 188, 313
«Suure tamme laul» — II 118, 188, 308, 313
suur maarjapäev — I 415; suur neljapäev — I 414; II 50, 54; suur reede — I 414; II 50, 54
Suur Tõll — I 272, 282, 323, 362; II 365, 366, 376; Suure Tõllu muistendid — I 322, 401, 402; II 38, 40, 401
Suur Vanker — II 53
Suvepoeg — II 312
suvi — II 305
suvistepüha — II 350
Swafnis — I 130, 135
svädgad (maskeeritult) — II 183
Sõel — II 44, 53, 346
sõjalaul — I 326, 355, 393; II 12, 370
sõko — I 272
sõnadega arstimine — II 73
sõnakuju — II 56
sõnaline vanavara — II 97
sõnamäng — II 169, 227
«Сын отечества» — I 334
sõnapaar — II 229, 230, 231; sõna poeetiline kvaliteet — II 35; sõnastik, vt. sõnavara; sõnastusstiil — II 307—317; sõnatagavara, vt. sõnavara; sõnavara — II 131—133; sõnaühend — II 131, 403
sõnumine — II 66; sõnumisrohi — II 66
säitsmevelistepäiv — II 351
sügisene jüripäiv — II 352
sündmustik — II 323—325
sünkreetiline kunst — II 238, 389
sünnikombed — I 328, 354; sünnituskombed — I 312
sünonüüm — II 39, 201, 256, 311, 339, 340
süüta laste päev — I 415; II 45, 46, 54
süütu kannataja motiiv — II 336
süžee — II 324, 325
syöjätär, vt. jagibaba

šamaan — II 260, 264; šamanism — II 260, 263
šorid — II 258, 260, 262

«Zigeunerleben» — II 393

Žanr — II 6, 232, 396; žanrimodifikatsioon — II 253
žonglöör — II 238

Taara — I 207, 272, 282, 289, 333
tabani ors — II 46; tabanipäev — I 415; II 45, 46, 54; tabanisandid — II 46
taevakehad — I 322, 344
taevakirjad — I 340; II 373
taevaminemise püha, vt. ristipäevad
taevas — I 13; II 304; taevaskäijad — I 349; taevaäär — II 304
taideluuletaja — II 114; taidlus — II 403
taiga peremees, vt. metsade peremees
talgud — I 326—328, 334, 349, 369,

370; II 11; talgulaul — I 334, 371; II 380
taliharjapäev — I 414
Tallinna Eesti Kirjameeste Selts, vt. Eestimaa Kirjanduslik Ühing
Tallinna Saksa Kirjameeste Selts, vt. Eestimaa Kirjanduslik Ühing
talsipüha — II 346
taluhooned — I 207
talurahva ülestõusud — II 289, 295
talv — II 305, 353; Talvepoeg — II 312; Talvinõ Mikul — II 351
tants — I 35, 36, 88, 92, 101, 102, 109, 110, 266, 308, 312, 314, 320—322, 326, 333, 334, 354, 355; II 5, 260, 403; tantsulaul — I 334, 397; II 289; tantsuviisid — I 250, 399
Taranis — I 126, 133
Tarapita — I 19—21, 282, 289
tark — I 224, 287, 313, 329, 348; II 72
tarkuseterad, vt. vanasõnad
tavalaulud — I 283, 376
tavand — II 258, 264; tavandilaul — II 37, 211
tavaõigus — II 371, 403
teadmamees — I 11, 12
teatrielemendid — II 394
teemade ülekandmine — II 333
tehvanusepäev, vt. tabanipäev
teisend, vt. variant
teisendite küllus — II 34, 35
teisendus — II 311; teisendvärss — II 309
tekkeaeg — II 199
tekkekoht — II 199
tekkelugu, vt. muistend
tekstide normeerimine — II 140
tekstide redigeerimine — II 388
tekstikriitiline «Kalevipoeg» — II 400
tekstirütm — II 106
tekstoloogia — II 396, 407
temaatika — II 342, 396; temaatiline paralleel — II 373
tennüspäiv — II 347
teomees — II 166; teomehelaulud — I 393
teonaine — II 33
Tharapita, vt. Tarapita
Thor — I 72, 74, 126, 128, 133, 135; II 45
Thorapita — I 72, 74
tiinapäev — I 414; II 369
tilpaja (tilpamine) — II 71—74, 372, 376
toidud — I 78, 80; toitlus — I 35, 36, 330, 354
tondilood — I 400; II 220
tont — I 207, 272, 346, 348, 393, 400; II 363
tonttu — I 74
toomapäev — I 67, 69, 354, 355, 415; II 48, 53, 351
«Toomas ja Mai» — II 389
Toome varemed Tartus — II 41—43
toon — II 147
Toonela — II 304; toonelased — I 74
toortrükk — II 142
Tooru — II 45; toorupill — II 45; tooru teeramise ehtud — II 45
tootmismaagia — II 45, 257—264
topograafiline register — II 136
topograafiline väljaandmisprintsiip — I 378
torupill — I 27, 29, 30, 39, 41, 60, 62, 102, 110, 291, 307—309, 312, 320, 321, 326, 341, 355; II 144; torupillipuhuja — I 356
totemism — II 261
traagikaline — II 12
traditsioon — I 235, 240, 319; II 99, 108, 172, 220, 239, 278; traditsiooni kandjad — II 97, 237; traditsioonilisus — I 337, 392
travestia — II 253
trihhord — II 108
trohheiline värss — II 101, 102, 104, 105, 107, 108, 110, 310
trükiallika tagasimõju — II 251
trükitud laulikud — II 329
tsensuur — II 192
tsiteerimine — II 141
tsorts-laulu' — I 201, 376
tsükliline muinasjutt — I 401
tšastuška — II 189
tuhkapäev — I 67, 69, 404, 414, 415; II 49, 54, 348
tuhulaulud — I 320
tuli — I 328
tulihänd — I 24, 26, 290; II 372
«Tuljak» — II 384
tundelaul, vt. rahvalaul; lüürika
tunnipakk — II 44
tupelkäimine — II 395
Turjamaa — II 16
Turris — I 128, 134; Turris-Ots — I 128, 134, 135
turžas — II 80

tuuleeit — I 272; tuuleema — I 272
tuuleristipäev — I 257, 415
tuule tegemine — II 394
tuulispask — I 207; tuulispea — I 272; II tahvel 22
tuuslar — I 272
Tõll, vt. Suur Tõll
Tõnis — I 207, 211
tõnisepäev — I 67, 69, 337, 414; II 48, 54, 173, 401
Tõnn — I 272, 389, 403; II 69; Tõnnikivi — II 69, 70; tõnnikultus — I 389; tõnnile viidud ohvrid — II 69; tõnnipäev — II 69; tõnnivakk — I 260, 272, 355; II 69, 70, 372
tõrjemaagia — I 328
tõrjuvad vastused — II 229, 231
tähed — I 131, 136
«Tähe mõrsja» — II 405, 406
tähekogu — II tahvel 23
tähemängud — II 169
tähtpäevad — I 301, 303, 307, 308, 333, 337, 348, 361, 380, 396; II 44, 189, 211, 345—353, 374; tähtpäevakirjeldused — I 371, 403
tähtraamat — II 44
täitesilbid — II 200; täitesõnad — II 200
tänavalaul — II 98, 99
töökeelud — I 313, 354; II 53
töölaulud — I 371, 376
tööriistad — I 207
tüpoloogia — II 6, 202; tüübid — II 202, 204, 205, 270; tüübikindlus — II 203
«Tütar vette» — II 363

uju — II 119
Ukko — I 126—128, 133, 134
Uku — I 126—128, 133, 134, 207, 272; uku kivid — I 272; uku talud I 272; uku vakk — I 272
Ulenspiegel — II 254
Ulispill-Hans — I 360
ummik — II 69
unetaat — I 272
unevaim — I 272
ungari rahvaluule — II 394; ungari rahvamuusika — II 394
Ungru krahv — II 365
Ungru sõda (1849) — II 304
unustamine — II 205, 206
urbanipäev — I 414
uskumused — I 6, 23, 24, 63—66, 86, 90, 200, 203, 205, 207—209, 211—214, 224, 225, 230, 271, 272, 283, 290, 304, 310, 322, 327, 353, 354, 361, 368, 370, 376, 380, 397, 398, 402; II 139, 166, 211, 230, 258, 264, 326, 345, 359, 371, 399; — haldjaist — I 207; — hiiekohtadest — I 207; — hingedest — I 207; — kahjudest — I 209, 210; — kaladest — I 208; — koduloomadest — I 208; — konnadest — I 208; — lindudest — I 208; — loodusest — — I 207, 208; — maailma loomisest — I 207; — majariistadest — I 209; — mesilastest — I 208; — metsloomadest — I 208; — mineraalidest — I 209; — mütoloogilistest olenditest — I 207; — putukatest — I 208; — taimedest — I 208, 209; — vägilastest — I 207
ussiahel jüripäeval — II 51
ussimaarjapäev — I 415
ussiüheksa — II 66
usund — I 388; usundilised muistendid — I 345
usuvastased naljandid — II 247; usuvastased rahvalaulud — II 408
uueaasta laupäev — II 47
uued jõulud — II 45
uued laulud, vt. riimiline rahvalaul
uuem laulutraditsioon — II 325
uuem rahvatraditsioon — II 318—326
uuevormiline rahvaballaad — II 372
uurimine — II 115, 138, 139, 393, 396
uurimisülesanded — II 388
uusaasta — I 354, 355, 414; II 47, 48
uus laul — II 28; uus rahvaloomine — II 138
uus stiil — II 325
Uus Sõel — II 53

vadja eepiliste laulude esitamine — II 188; — jutustavad laulud — II 182; — kalender — II 397; — kiigelaulud — II 182; — laulikud — II 182, 183, 187; — laulude teadjad — II 183; — laulutraditsioon — II 189; — lüroeepika — II 188; — lüroeepika viisid — II 188; — mitteregivärsilised laulud — 189; — muinasjutud — II 183; — muinasjutuvestjad — II 183, 397; — muistendid — II 183; — naljand — II 183; — peolaulud — II 182; — pulmakaasitajad — II 182; — pulmakombed — II

182, 184, 189; — pulmalaulud — II 181—183; — rahvalaul — II 181—189, 397; vt. ka virsi; — rahvaluule — II 388, 397; — rahvausund — II 397; — sünnikombed — II 391; — töölaulud — II 182; — vanasõnad — II 401
vaeslapselaulud — I 222, 236, 371; II 12, 370
vaha — I 24, 27
vahesõnad, vt. refrään
vahevorm — II 323
vaimud — I 348, 388
vaimulik rahvalaul — II 58; vaimulik rahvajutt — I 224
vaimutüdruk — II 33
Vainemoinen — I 129, 135
vaksimees — II 129, 130, 388, 390
valepäike — II 207
valmid — I 360, 383
vana-aasta — II 346, 371
vanad jõulud — II 45
vanad jutud, vt. rahvajutud
vana-germaani värss — II 308
vana-heebrea luule — II 308
Vanaisa — I 272, 282, 333, 344; II 304
«Vana Kannel» — II 22—24, 237, 280, 391, 404, 407, 408
vana laul — II 28, 220
vana' laulu' — I 376
vanad laulud, vt. regivärss
Vanakoll — I 272
Vana laulumees, vt. Rootsi Rüütel
vanaluule (rahvaluule) — I 275
vana-läti prosoodia — II 88
Vanapagan — I 262, 272, 282, 402; II 374; II tahvel 18
vanapagana issameie — II 173
vanapaganalood — II 38; vanapagana-muistendid — I 400
vanapärased elemendid, vt. arhaismid
vanapärased sõnad, vt. arhaismid
vana rahvalaul, vt. regivärss
vanasõna — I 173, 175—177, 193, 195, 202, 203, 205, 211, 212, 214, 215, 221, 224, 255, 257, 269, 291, 298, 299, 306—308, 310, 312, 314, 318, 321—324, 326, 328, 330, 332, 333, 340, 346, 350, 351, 354, 360, 361, 368, 370, 375, 376, 378, 380, 382—384, 386, 392, 393, 396, 397, 399, 401, 403, 405, 406; II 37, 141, 166, 214, 218, 227—236, 246, 255, 290, 347, 349, 350—353, 358, 359, 392, 397, 401, 409; vanasõna-väljaanded — II 397; vanasõnaline kõnekäänd — II 228; vanasõna mõttetera — II 228; vanasõna vormel — II 228, 229, 353
vanasäädused laul, vt. regivärss
vanataat — I 272, 282
vana usk — I 393
vanavara — I 202, 205, 210—215, 218, 220, 225, 249, 250, 269, 374, 376, 379, 394, 402, 408; II 23, 55, 57, 59—61, 109, 135, 137, 142, 166, 216, 218; vanavara aidamees — II 26; vanavara kogumine — II 61, 137; vanavara koguja — II 38; vanavara korjamine, vt. vanavara kogumine; vanavarakorjandus — I 217; vanavara kuningas — II 59; vanavaraköide — II 168; vanavararajoonid — I 374
vana vaimuvara, vt. rahvaluule
vanaviisi juttude jutustamine — II 52
vanem rahvalaul — II 107
Vanemuine — I 187, 207, 337, 340, 344, 345, 355, 363; II 250, 252
«Vanemuine» (teater) — II 30
«Vanemuise laul» — II 38
vangilaul — II 327; vanglarahvaluule — II 365
«Vangis neiu» (muist.) — II 41
varavedaja, vt. kratt
variaablus — I 348, 388; variant — I 212, 215, 225, 269, 270, 377, 406, 408; II 22, 24, 25, 35, 99, 111, 119, 126, 197—206, 221, 238, 252, 270, 271, 276—281, 321—323, 398; variantsus — II 203, 204, 295; variatsioonilisus, vt. variaablus; varieerumine — I 377; II 272, 292, 294, 296, 297; varieeruvus — I 337
varrud — I 326; II 378
vasak pool — I 18, 19
vaskuss — I 349
vastlakombed — I 283; vastlaliulaul — II 49; vastlapäev — I 62, 63, 66, 67, 69, 337, 354, 355, 404, 414, 415; II 49, 54; vastlatoit — II 49; vastlavi, vt. vastlapäev; vastlaõhtu — I 138; II 61
vastulaul — II 61
vatsk — II 178
vedaja — I 207, 272
veden emag — II 80; veden ižand — II 80; vedhīžõn ńena — II 80
vedhīńe — II 80
vee-ema — I 272; vee-emand — II 80, 263; veehaldjas — I 296, 298;

II 80; veekogude haldjad (peremehed) — II 80
vee äranõidumine — II 224
veimed — I 312; II 238; veimede jagamine — I 356; veimede valmistamine — II 401
vene folkloor, vt. vene rahvaluule
Venemaa Geograafia Selts — I 368, 371
vene jumal — II 15; — vene kalender — II 351—353; — vene laenud — II 132, 133, 353; — vene rahvalaul — II 57, 58, 184, 189, 281; — vene rahvaluule — II 365, 388, 402; — vene rahvaraamat — II 249; — vene rahvatraditsioon — II 345, 348, 349; «Veneretk» — II 188; vene ringmänguviis — II 322; vene vanasõnad — II 227, 352
vennastekogudus — I 308, 309, 322, 342, 346, 348
«Venna sõjalugu» — II 405
Verbascum — 65, 66; *Verbascum nigrum* — II 66
veremüsteerium — II 392
veresõnad — II 143
veritasu — II 313
versi (isuri rahvalaul) — II 184
versioon — II 247, 251, 292, 319, 321, 323—326
vetevaim — I 272
vibukannel — II 122
vihavalmistamine — II tahvel 27
viidipäev — I 28, 30, 67, 69, 257, 414
viik — II 76
viiristminõ — II 346
viis — II 58, 238, 321, 323, 324, 326; viisigeograafia — II 158; viisi ja teksti suhted — I 397; viisikogud — II 386; viisirõhk — II 90; viisirütm — II 105, 106; viisivariant — II 239, 241; viisi varieerumine — II 242
viiskand — II 50, 51, 54, 372
viitamine — II 141
viiul — I 266, 309, 312, 322, 326; II 118, 122, 314
vikerkaar — I 129, 135
viljakusekultus — I 333
viljaneitsid — I 272
viljelustraditsioonid — II 131
Villa-Ants — II 365
Vipunen — II 312
Virankannos — I 71, 73
virmalised — II tahvel 24
vir-ava (metsaema) — II 259
virsi (vadja rahvalaul) — II 184, 186, 188
Virumaa murre — II 133; Virumaa rahvaluule — II 87, 133
viruskundra — I 207, 272
virvatulukesed — II 287
viskurilaki, vt. raskenemisseadus
volbripäev — I 257, 414; II 127
Volkslied — II 57
volkstümliches Lied — II 57
vormelid — II 353
vormiline konservatism — II 36
vormiloogika — II 35, 36
vormi mõju aine valikule — II 37
vormitraditsioon kui norm — II 36
vormitürannia rahvaluules — II 36
Vulcanus — I 130, 135
võinädal — II 348
võistulaul — II 241
võltsijad — II 249
võlusõnad, vt. nõidussõnad
võrdlev uurimismenetlus — II 198, 392
võrdlus — I 406; II 33, 35, 119, 120, 313; võrdpilt — II 312
võsaakoos — II 348
väeline — II 65
vägilased — I 354; vägilasmuistendid — I 353, 402; II 400, 401; vägimees — I 298
väikeliigid — I 6, 283, 396
väike maarjapäev; vt. ussimaarjapäev
väike ristipäev — I 67, 69
Väinämöinen — I 126, 127, 133, 134, 282, 337, 344; II 122, 188, 263
väliseeskujud — II 324, 326
välismaine rahvajutt — II 249; välismaine rahvalaul — II 249
välismõjud — II 124, 325; välissuhted — II 387
välterakendus — II 92; välterõhuline värsiõpetus — II 87
värsijalg — II 88, 110, 111—113, 119, 121
värsikolmik — II 321
värsikuju — II 121; värsiloend — II 140; värsimeloodia — II 155; värsimõõt — I 140, 141, 355, 361, 389, 392; II 24, 89, 110—114, 119, 121, 170, 276, 280, 307; värsipaar — II 320, 321; värsirõhk — II 85—87; värsirõhuline silp — II 110;

värsirõhuta silp — II 110; värsirütm — II 321; värsisisesed vormelid — II 398; värsistruktuur — II 398; värsistusstiil — II 307—317; värsivorm — II 320, 329
väärjumal — I 272

õhtu — II 44
õits — I 275; II 189, 302
õlile panema — I 354
õlu — I 27, 29, 31, 35, 36, 78, 80
õnnekett — II 373; õnneraha — II 178
õnnetud päevad (pühapäev, esmaspäev, reede) — I 324
õnnevalamine — II 47
Õpetatud Eesti Selts — I 152, 332, 339, 340, 342, 344, 345, 349, 351, 353, 355, 360, 362, 366, 367, 386—389, 395, 397, 398; II 75, 398
õpetuslaulud — I 371
õpilased rahvaluule kogujad — II 218—220, 224—226
õppefilm — II 397, 404

Äi — I 207
äike — I 207, 272, 290
Äiätär — I 207
Ämarik, vt. Koit ja Hämarik
ärategemine — II 66

öö — II 44, 305
ööbiku laul — I 344
ööpäeva jaod — I 82, 83

üheksa — II 65—68
ühiskondlik positsioon — II 239
ühis-soome rahvalaul — II 87
üksiku ja kollektiivi suhted — II 270
üldregister — II 136
üleminek keelealalt teisele — II 124
ülemsaksa ballaadi redaktsioon — II 373
üleskirjutaja — II 224; üleskirjutamise tehnika — II 222; üleskirjutajate suhtumine — II 38
üleskutsed — I 6, 152, 164, 216, 227, 251, 252, 333, 348, 350, 367, 370, 392, 395—399, 401, 403, 407, 408; II 163, 361
üläljõstmised — I 32, 284
ümberkujundused — II 114; ümberlooming — II 249
ürgsoome rahvalauluvärss — II 94
ürgvärss (regilaulu värss) — II 90, 93

SISUKORD

Eessõna 5
Lühendid 7

TEKSTID

I. Eesti rahvaluuleteadus 1901—1940 11

H. Pöögelmann, Tundelaulud eesti rahvaluules 11
O. Kallas, Surnute austamine Kraasna maarahva juures 14
[Anonüüm,] Eesti muusikasõpradele 17
J. Hurt, Vana «hea» aeg 20
Kaks keelt «Vanast kandlest» 22
Kuidas tuleb vanu rahvalaulusid ilulugemiseks välja anda? . . . 23
V. Reiman 26
K. Raud, *«Noli me tangere»* 28
R. Tobias, Kuhu saavad viimati meie rahvaviisid? 30
F. Tuglas, Kirjanduslik stiil 32
M. Kampmaa, Tartu Toome varemed rahvaluules 41
G. Vilbaste, Endised tähtpäevad Kolga rannas 44
L. Neumann, Vanavara, iseäranis rahvaviiside korjamise tähtsusest . . 55
J. Aavik, Rahvaviiside korjamise üheksanda aasta aruanne 62
L. Neumann, Teritage labidaid, kullakaevajad! 63
J. V. Veski, Üksikud mälestused dr. Veskest 64
R. Vallner, Üheksa meie rahvarohtude nimetustes 65
A. Saareste, Mitmesugused riismed 69
M. J. Eisen, Helme tilpajad 72
I. Manninen, Paar seletust rahvaomase patoloogia alalt 75
L. Kettunen, Tähelepanekuid vepslaste mütoloogiast 80
Suitsmaa [G. Suits], Meie rahvalaulu skandeerimine 84
Skandeerimise poolt ja vastu 90
J. Aavik, Rahvalauluvärsi ja selle lugemise küsimus 94
J. Zeiger, Meie muistsest prosoodiast 97
K. Krohn, Eesti rahvalaulude värsimõõdust 110
Uurimisviisi näide 115
E. Laugaste, Välismõjudest eesti pääsukeselauludes 124
Vaksimees 129
V. Ridala, Eesti rahvalaulu keelest 131
O. Loorits, Eesti rahvaluuleteaduse tänapäev 135
N. Loone, Maakuningas ja mängutoad 143
H. Tampere, Tähelepanekuid rahvaviisidest ja rahvalaulude ettekandmisest lõunapoolses Lääne-Eestis 146
E. Päss, Eesti-aineline osa prof. Kaarle Krohni teaduslikus töös . . . 159
W. Anderson, M. J. Eisen† 162
R. Viidalepp, Ühest suurjutustajast 166

II. Rahvaluuleteadus Nõukogude Eestis 1940—1978 169

E. Normann, Eesti mõistatuste repertuaarist 169

S. Lätt, Kollektiivne abistamine eesti pulmakommetes 175
P. Ariste, Vadjalaste rahvalauludest 181
G. Laugaste, Fr. R. Kreutzwald rebasejuttude vahendajana 190
U. Kolk, Rahvalauluvariandi mõistest 197
G. Kaljuvee, Rahva tähelepanekuid ja arvamusi optiliste nähtuste kohta taevalaotuses 207
L. Raudsep, Kirik ja ristiusu õpetus eesti rahvaloomingu peegelduses . 211
E. Liiv, Kooliõpilaste osa meie rahvaluule kogumistöös 218
T. Saar, Sõnavõtt korrespondentide nõupidamisel 7. III 1963 221
H. Joonuks, Õpilased abiks kirikuvastase rahvaluuleainestiku kogumisel 224
I. Sarv, Eesti vanasõnade ja kõnekäändude publitseerimisest ning uurimisest 227
O. Kõiva, Kihnu rahvalaulikutest 237
Ü. Tedre, Kirjanduse ja rahvaluule suhetest 244
F. Vakk, Eesti fraseoloogia murdmaalt 254
R. Viidalepp, Rahvajuttude tootmismaagilisest funktsioonist 257
Rahvaluulekogude evakueerimine ja reevakueerimine 1944. aastal . . 265
E. Kubjas, Rahvalaulule kohta esteetilises kultuuris! 270
E. Parmasto, Helendus öös 282
H. Kokamägi, Saksad surevad, mõisad põlevad... 289
E. Laugaste, Ühest Jakob Hurda kaastöölisest 298
P. Prüller, Eesti rahvaastronoomia 304
A. Annist, [«Kalevala»] värsistus- ja sõnastusstiil 307
I. Rüütel, Muistne «Loomislaul» eesti uuemas rahvatraditsioonis . . . 318
H. Tampere, Revolutsioon ja rahvalaul 327
J. Peegel, Väljakaevamistöödelt eesti keele alal 338
V. Pino, Laulutüüp «Ori lahkub» 342
P. Hagu, Rahvakalendri tähtpäevadega seotud ilmaended Setus . . . 345

KOMMENTAARID

I. Eesti rahvaluuleteadus 1901—1940 357
II. Folkloristika nõukogude perioodil 1940—1978 396

REGISTRID

Isikunimede register 413
Kohanimede register 424
Aineregister 433

Laugaste, E.

L24 Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu II. Valitud tekste ja pilte. — Tln.: Eesti Raamat, 1980. — 460 lk., 1,75 pg. ill.

Filoloogiadoktor professor Eduard Laugaste kogumik sisaldab rahvaluuleteadlaste uurimusi folkloori kõigi liikide kohta ajavahemikust 1901—1978. Ulatuslikes kommentaarides selgitatakse paljusid rahvaluulenähtusi ja antakse ülevaade folkloristide tegevusest. Teos on illustreeritud fotodega.

L $\frac{70202—117}{M901(16)—80}$ 107—79 4603010202 82.3E

Эдуард Лаугасте. **История эстонской фольклористики.** II часть. **Избранные тексты и иллюстративные материалы.** На эстонском языке. Художник-оформитель В. Тоотс. Таллин, изд-во «Ээсти раамат».

Toimetaja E. Priidel. Kunstiline toimetaja M. Vannas-Orupõld. Tehniline toimetaja A. Krebstein. Korrektorid A. Langsepp ja Ü. Rattur. ИБ № 1320. Laduda antud 28. 03. 79. Trükkida antud 13. 02. 80. MB-01945. Formaat 70×90/16. Trükipaber nr. 1. Kiri: literaturnaja. Kõrgtrükk. Trükipoognaid 28,75+ 1,75. (kleebised). Tingtrükipoognaid 35,69. Arvestuspoognaid 36,81. Trükiarv 2000. Tellimuse nr. 1290. Hind rbl. 2.80. Kirjastus «Eesti Raamat», 200090, Tallinn, Pärnu mnt. 10. Hans Heidemanni nimel. trükikoda, 202400, Tartu, Ülikooli 17/19. II.

Rbl. 2.50

EESTI AKADEEMILINE RAAMATUKOGU
1 0200 00080490 0